ВУК. СТЕФ. КАРАЏИЋ

роЂ. 26. октобра 1787, † 26. јануара 1864.

ОТАЏБИНА

КЊИЖЕВНОСТ, НАУКА, ДРУШТВЕНИ ЖИВОТ

ВЛАСНИК

Владан Ђорђевић

ОДГОВОРНИ УРЕДНИК

Љубомир Миљковић

ГОДИНА СЕДМА

КЊИГА ДВАДЕСЕТА

СВЕСКА 77., 78., 79. и 80.-та.

У БЕОГРАДУ

ШТАМПАНО У КРАЉЕВСКО-СРПСКОЈ ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ

1888

Шта има у овој књизи, и где је што?

I. Лепа књижевност

1. Песме лирске и епске

2. Приповетке, новеле и романи.

II. Наука.

1. Расправе и чланци.

2. Прилози за историју.

а) *За историју српских ратова.*

б) *За историју спољашње политике нове српске државе.*

III. Друштвени живот.

1. Привредни.

Месечна извешћа о трговини Србије. Јун 1888. Ст . 158. — Јул. 1888. Стр. 476. — Август 1888. Стр. 477.

2. Позоришни.

Милош Н. Пејиновић. *Пред позориштем.* Поводом чланка г. Драгутина Илића у «Отаџбини», књ. XVII и XVIII. Стр. 292, 439, 609.

Драгомир М. Јанковић, *Досадан свет.* (Le monde ou l'on s'ennuie). Комедија у три чина од Едуарда Пањерона. Стр. 445.

3. Књижевни.

Милош Н. Пејиновић, *Патница.* Роман Јаше Игњатовића. I, II и III књ. (Свршетак). Стр. 145.

Јован В. Несторовић, Библиотека за женски свет. Свеска III. *Срећа у браку.* Написао Гроф Лав Николајевић Толстој. С руског превео Сава Петровић. Стр. 147.

S. Das Studium der Geographie in und ausser der Schule. Gekrönte Preisschrift von Anton Stauber, Professor am kgl. Realgymnasium Augsburg. 1888. Verlagsbuchhandlung von Gebrüder Reichel. K. b. Hofbuchdruckerei. Стр. 299.

Д-р **Миленко Р. Веснић,** *Годишњица* Николе Чупића. Издаје његова задужбина. Књ. IX. XVI издање Чупићеве Задужбине. У Београду, краљ. срп. држ. штампарија 1888. Стр. 307.

— — —, **Србија** од В. Карића. Стр. 465.

Војислав Ж. Ђорђевић, *Ботаника* за више разреде гимназија Краљевине Србије. Саставио Ђ. *Козарац.* Са 390 слика. У Београду, штампано у краљ.-срп. државној штампарији 1887. Стр. 314, 458, 614.

Ђорђе М. Станојевић, *Сунчеве фотосферске мреже.* пред краљ.-српском Академијом природних наука. Стр. 595.

К «Библиографском прегледу књижевних послова Вука Ст. Караџића». Од П. П. Ђ. («Просветни Гласник», св. 17. и 18. за 1888). Стр. 625.

Љубомир П. Ћирић, *Земљоис* за ниже разреде средњих школа. II део. Физички земљопис. Израдио В. Карић. (Свршетак). Стр. 628.

В. Карић, *Како се у нас пишу критике.* Одговор на критику г. Љуб. П. Ћирића. Стр. 634.

Библиографија, Стр. 159, 318, 638.

Исправке, Стр. 640.

Прилози:

а) Утврђени положај Кулски.

б) Слика Вука Стеф. Караџића.

СЕЉАНКА

РОМАН

Јанка М. Веселиновића

НАСТАВАК

XVII.

Анђелија сада беше све у овој кући: и човек и жена и газда и слуга. Радила је јуначки. Она је трчала на све стране. Њиве је обилазила; шуму надгледала да се не сече; гледала стоку и живину, тражила спрежника, ишла у воденицу кад је Лазар ор'о; готовила ручак, прала рубине, ткала и прела; једном речју: вршила је све, и мушке и женске послове....

Пошто болест притајири — суд се побрину те прегледа и пописа имање Пантићево и посла списак старатељском судији. Овај не хте одузимати имања за то, што је Лазар доста јаторан био, него им остави да га раде; само да не би отуђили, постави им два стараоца.

И тако имање оста пред њима.

Анђелија је се трудила да набави радина те да се не би имање нерадом запарложило. Колико су били једини — опет им је на време била свршена и орба и копња и жетва — а за то се има благодарити труду Анђелином.

Она је устајала око пола ноћи и ишла у њиве да види: да ли ко није развалио ограду или пустио стоку. Мртви зној пробиј'о јој је чело, кад изађе у ону поноћну тишину, па не чује ни петлова гласа.

Она је се бојала и вукодлакâ и вештица и утвари и свега. Није јој се чудити — то је веровање са мајчиним млеком посисала. Али је она опет ишла; зазирала је од своје сенке, од сваког шушња, од сваког пања и трна — али је опет корачала.

„Морам! — мишљаше. Ако нећу ја — ко ће?“....

А по њеном мишљењу — имање је се морало надгледати; оно се није смело упустити. То је захтевао напредак њеног Лазара и аманет....

Кад би пет'о запев'о — њојзи би се скинуо терет с душе, јер кад се чује пет'о онда се све утворе склањају.

Али и ако је тако трчала, и ако је висило све о њеном врату — ипак Лазар беше домаћин у кући. Није она њега правила сама домаћином — то су давно прење учинили народни обичаји и, Анђелија, радећи тако, радила је оно што су обичаји захтевали.

„Мушко, да је к'о маково зрно — оно је опет старије од женска — вели старе изрека.

И Анђелија је давала сваком приликом старешинство Лазару. Кад би се у вече или из јутра Богу молили — Лазар је палио свећу и кадио укућане. Кад су у вече седали око ватре — место старешинино беше место Лазарево.

Није хтела ни урадити ништа док се с њим не договори.

— Лазо, рано!

— Чујем, нано.

— Шта велиш: да узоремо „Стрњике“ под јечам?

— Па добро, нано.

— А „Јечмиште“ можемо оставити за јарик?

— Добро, оставићемо.

Кад би наступиле дуге зимње вечери — Анђелија би села са преслицом поред ватре, па би им причала о њиховом прадеди Панти, о дедовима: Сими и Стевану и о живовању у старо доба. Деца би слушала па и задремала. Кад би сва легла да спавају — онда би и она оставила преслицу и отишла да легне, али не да спава него да мисли.

Сваке је недеље одлазила на гробље и ту је нарицајући разговарала са мртвима. Тужила им се како јој је тешко — к'о да би је они могли чути.

Свечаником и недељом долазиле су јој Ика и Миленија. Са њима је разговарала дуго и исповедала им своје муке и патње.

Таки је био сада живот Анђелин....

Једног дана дође јој Лазар сав блед. Како га смотри — она претрну. Ноге јој се подсекоше па ни маћи.

— Шта је, кућо моја? — упита га.

— Ништа, најо — одговори он.

— Како ништа: кад си сав к'о крпа?

— Ништа, ништа.

Али га Анђелија окупи толико, да јој најпосле рече:

— Удари ме Вук.

— Вук?!

— Јес он. Баш врљиком преко плећа.

— А што?

— Ушла његова говеда у наш пашњак па ја потер'о у обор. Таман ја на вратнице а он ти отуд. Не назва ни Бога, него рече:

„Куд ћеш ти ту марву?“ — „Оћу у обор“ — велим ја. — „Остави!“ — рече ми.... Али ја не хтедох оставити него зајмим. Он стаде пред-а-ме. „Остави кад ти велим!“ — рече ми. — „Па ја сам наш'о у мојој њиви“. — „Да си наш'о не знам где — сад врати! Ја тако оћу!“.... — „Е, и ја оћу да терам у обор!“ — рекох ја.

— Он ти онда скиде врљику, опсова ми матер па врљиком: туп!

— Удари! — викну Анђелија.

— Пуче врљика на два комада!

— Па шта би с марвом?

— Оте.

Анђелији играше месо.

— А где је он?

— Отера волове кући.

— Платиће ми за то! — једва изговори Анђелија од једа.

— Платиће он мени! — рече Лазар.

— Де, рано, да видим где те је ударио крвник.

Лазар скиде аљину, раскопча сапињач на огрлици и свуче кошуљу на ниже.... На плећкама беше згуљена кожа.

Анђелија заплака од муке. Да јој је само да га дочепа па да удави к'о мачку. У један мâ хтеде да иде кући његовој — али Лазар рече:

— Немој, нано, пустиће он марву опет.

— Да га оће ђаво надарити!

— Оће, нано! Он вели да је оно његова њива.

— Е добро. Ја ћу ићи — па нек је отме од мене! — рече Анђелија.

— А ја ћу га тужити суду! — рече Лазар.

— Немој, кућо!.... Тужио он — да Бог дâ — од великих крастâ!....

Сутра дан оде Анђелија у пашњак и, збиља, опет нађе волове где пасу.

— Сад ћу ја вас у обор; али би волела да сам ту нашла и газду!

И зајми волове.

— Ко је то? — упита Вук иза једног трњака.

Анђелији залупа срце од неке дивље радости. Она одговори:

— Ја сам!

— А шта то оћеш — а?

— Оћу да терам у обор!

— Остави-де тај мал док си мирна! — рече Вук.

— Дођи да га отмеш!

И зајми волове те потера вратницама.

Вук стаде пред њу.

— Остави мâл! — рече.

— С пута!

— Остави мал — рече опет Вук и ошамари је.

Анђелија плану и полети на њ, али он потеже пиштољ.

— Де сад! — рече.

Али Анђелија није видела ништа; крв јој паде на очи. И она га докопа за гушу.

Он испусти пиштољ и полети рукама да открљепи њене руке. Она га стезаше све више и више; лице му најпре поцрвени па онда помодри; очи избуљи.... Она зањуља њим тамо и амо, па га онда тресну о земљу....

Он лежаше онесвешћен.... Она се окрете око себе, па кад смотри пиштољ — њу нешто штрецну.

„Зар је он им'о пиштољ?.... Па то је био моме Лази спремио колач.... Он је њега хтео да убије!.... Хтео је од једаред да се освети и мени и њему, и да затре у корен нашу кућу!“ — помисли.

— Е нећеш Вуче — долиј'о си! рикну она.

И докопа пиштољ па полети на Вука. Узе цев у руке а јабуком хтеде да му главу размрска.

— Не, Анђо, живога ти Бога! — рече он дошавши себи.

— Чим ме заклињеш? — упита она јаросно.

— Јединца ти твога! — мољаше Вук.

— Зар си га хтео да убијеш, па ме сад заклињеш њиме?

— Нисам.

— А шта је ово? — упита она дигавши пиштољ.

— Празан је.... Ја сам хтео да га само поплашим.

И Анђелија отвори кашилук. Не беше подасут. Дуну у цев — она одисаше. Она баци пиштољ пред-а њ; баци га тако презриво к'о кад псу баца пòмâм.

— А шта имáш посла у мојој њиви? — упита га.

Он ћуташе к'о заливен.

— Што си ми тук'о дете јуче?

— Псов'о ми је матер — рече Вук.

Анђелија плану. Ништа није мрзила к'о лаж.

— Што лажеш — срам те било! Што лажеш да ти је псов'о кад си ти њему опсов'о?

— Јесте срећe ми!

— Како право говорио — онако ти Бог дао!.... А зар си мор'о да га тучеш врљиком; зар није било прута?

— Ја њега врљиком?!.... — чуђаше се, бајаги, Вук.... Нисам, бога ми!

Анђелија занеми кад чу̑ толику лаж. Нехте више ни речи рећи са таким човеком — и она пође.

Он се диже са земље, узе пиштољ и стаде крај плота. Кад виде да Анђалија зајми волове, он је викну.

— Шта ћеш? — упита она.

— Врати ми волове.

— А̑.... то нећу! — рече она.

И оде опет терати.

На једаред чу̑ она тутањ. Окрете се, кад — а Вук сполатио врљику па трчи за њом. Кад виде да се она окрете, он викну:

— Остави волове, ил' ћеш погинути!....

— Е, оди овамо! — рече Анђелија.

Вук притрча и подиже врљику. Анђелија је дочека дигнувши руку и истрже.... Онда заману, удари Вука један пут по слабини а други пут по глави. Он паде. Црвени млазеви облише му лице....

Анђелија баци врљику на њега па отера волове. Ишла је мирно к'о да је учинила какво добро дело....

Пуче по селу глас. „Брзокоњици" прокопсаше одмах о свему и причаху свакоме како је било. Говорило је о томе и мало и велико, и мушко и женско.

— Алал јој матерн! — вели један.

— Бога ми баш!

— Да ми је један онаки кућаник — па да га платим!

— Не може се оно платити!

Жене друкчије намештаху:

— Јес чула — сејо — шта је било?

— Ја̑, чула сам.

— О 'натема је било: како смеде!

— И зар она јача од њега?

— Још нисам чула да је жена човека истукла.... Нек буде и то један пут — нек се прича....

Вук није тужио — па ни Анђелија није одговарала.... Тек цена јој је скочила̀. Људи су је прозвали: мушкобањом....

Од то доба сваки је зазир'о од њених њива.

XVIII.

Кад се намири година помрлим укућанима и кад им Анђелија издаде и последње подушје, годишњицу — онда науми да ожени Лазара.

А и време је једаред!.... Лазар је већ примио имање у своіе руке, а војска га је обишла за то, што је је̏ди̑н.

Елем, једног јутра зовне Анђелија зета Милана, па с њим седе на кола и оде у Клење Срећковићима да види девојку.

Кад су тамо дошли укућани их лепо дочекају. Разговарали су о разним стварима из најпре, док најпосле Милан не помену:

— Ама Јово, брате, ја дођох са мојом пуницом [1] да видимо твоју сестру.

— Добро брате — рече Јова.

— Па већ видели смо, него шта велиш: кад ћеш доћи да видиш кућу?

— Е, данас је субота.... доћи ћу у понедеоник.

Ручаше ту па се кренуше кући. Уз пут разговараху:

— Шта велиш, зете?

— Ја не манишем девојци баш ништа. Лепа је и од добре вамилије. Онака треба за твоју кућу!

— И мирна је, чини ми се — рече Анђелија.

— Вала, за то не брини!.... Нема се од јако с ким свађати.

— Та оно и нема!.... Ја само, к'о, велим....

— Немаш шта да говориш!.... Што је најглавније: девојка је здрава к'о дрен!,...

И ућуташе.

Анђелија се замисли.... Оно, истина, ово јој је прво њено весеље, али она је се морала замислити. Кака ће бити њена снâ: дали добра или рђава; оће ли се слагати са укућанима, т. ј. с њом и Лазаром; оће ли бити вредна и послушна; оће ли она, кад јој буде дош'о смртни час моћи мирно заклопити очи и рећи: не бринем се сад има ми се ко о кући бринути?....

Све то, па онда још и туга за помрлим....

„Ја чиним весеље, али ми је некако зима око срца. Ја нећу моћи ни заиграти ни запевати.... Еј, тужна ти сам!.... Да су живи они.... да је бар *он*, отац Лазин, па да се и он весели!"....

— О пунице! — пресече је Милан у мислима.

— Чујем, зете.

— У понедеоник позови попу на ручак, нек и он буде кад нам дођу пријатељи.

— Добро, позваћу.

— Зваћемо га да, с нама, и на прошевину иде.

— Добро.

— Знаш, некако је важније.

— Само, ако хтедне.

[1] У шабачком окр. пуница није ташта, него *шурњава,* а ташту зову просто: *баба.*

— Оће, добар је попа; а после он је лепо живео са вашом кућом.

— Не може лепше бити — рече Анђелија. — А после, он и Лазу свакад призива себи.

— Е онда ће ваљати!.... Кад поседамо — па још и попа са нама... Ајд, ђогат!....

И ошинувши дешњака он се замисли.

И Анђелија настави исте мисли:

„Јест, баш ће лепо бити кад дођемо тамо с попом.... Одмах је друкчије!.... „Оћете ли?“ — „Оћемо.“ — „Колико тражите девојци?“ — „Бројите!“.... И ми бројимо. „Је ли доста?“ — „Доста!“.... Колико оћете у кућу?“.... И опет доста....

„П'онда свадба... Сватови јуре по овом потесу, пуцају пушке, певају Цигани... А млада двори кума у колима, па скочи с кола и љуби мене у руку....

„И ради, ради, трчи, смеје се; мене зове: „мајко!“ и љуби ме у руку.... А дође Ика и голубица па питају: „како је; слуша ли?“.... А ја одговорим: „к'о што је Богу воља!“....

П'онда, унуче!.... Их, боже унуче!.... Мушко па налик на Лазу; па стисло песнице и дигло ручице и трепће ситно!.... А ја га узмем на руке па носам носам, и тепам му и милујем га и велим: „Вала ти Господе!.... Ти се опет насмеја на ме и на нашу кућу, и, ево, Господе нећу те срдити; молићу ти се и нећу кукати за онима, које си ти одазв'о себи на истину“....

Кола уђоше у село. За мало и они бише пред кућом. Вукосава им отвори капију и они уђоше у авлију....

У понедељник Анђелија рече Лазару да позове попу. Око ручанице дође попа, Милан и Пера Икин. За мало па ево и Јове Срећковића.

Поздравише се па поседаше.

— Како код куће Јово? — пита попа.

— Вала богу, појка, добро су.

Изнеше ракију. Попа наздрави Јови, Јова оном до себе.... и тако до ручка.

Ручаше, па онда Јова изађе са попом и сељацима, који су с њим дошли, те проврљаше мало по авлији.

— Ово је добар газдалук? — рече Јова.

— Добар — вели попа.

— Имају ли још имања осим оног што се сучељава са нашим земљама?

— Два пут толико! — рече попа.

— То је, богме, много !....

И кад хтеде поћи, Јова поздрављајући се са Анђелијом, рече:

— Дођите у суботу — ако буде бог рек'о — да се опријатељимо.

И оде....

У суботу се опремише рано : попа, Анђелија, Милан и Лазар па одоше у Клење....

Тога вечера у селу се водише оваки разговори:

— Ала грува !....

— Жени Анђа Лазара.

— Е !.. . А одакле ?

— Из Клења.

— Од кога узима девојку ?

— Од Срећковића.

— Зар Аницу ?

— Не знам како јој име. Знам само да је Јовина сестра.

— То је !.... Баш ваљана цура !.... Неће ли се бог и на Анђелију мало насмејати !....

— Ала и јест мученица !

— Није лако : — онолика кућа и имање — нигде не стаје !

— Е, да се оће одморити !....

А Анђелија тога вечера беше весела. Трчала је од неке радости на све стране; хтела је о свему да мисли, па је заборавила и пос'о за којим је пошла.

— Зашто 'но ја дођох, питала је сама себе. — Ахâ ! да наточим ракије.

Па би онда отишла у собу и рекла :

— Ето, попо, од радости сам постала заборавна !.... Е, е, баш је пријатељ Јова !...

— Jâ ! — вели Милан — Пристаде човек на све, и то брате, некако паметно. Нема ти у њега дӟсања. Те не знам; број још !... те : мало је бога ми !... Јок !... „За вас је , па подајте јој колико оћете“....

— Е мој Милане ! Лако је с паметним људима !

— Оно је баш паметно ! — рече Анђелија.

— А... добри су они људи !... вели попа — знам ја његове старе....

Анђелија изађе да донесе вечеру , коју се готовиле Ивка и Миленија....

Уговорени дан за свадбу био је недеља по Митрову-дне. Анђелија оде у Шабац да наручи за снају одело, а Лазар отиш'о у воденицу да брашно самеље.

А неколико дана пред свадбу, Милан узе чутуру, коју Анђелија окити нискама цванцика̂ и смиљем и оде звати: кума, старојка, девера, родбину и пријатеље у сватове....

* * *

И доведоше младу Аницу и навеселише се и наиграше, и напише — па се разиђоше домовима својим.

Анђелија весела и разговорна, гледи младу снају, па се сећа свога младовања и вели:

— Сад јој треба нега и разговор. Њој треба омилити нашу кућу, јер: што човек из прва заволи — то воли до века; а што замрзне — мрзи до смрти.... Ја ћу њу свему научити! Она ће светлити међ својим другарицама својом добротом и угодбом!...

Аница беше крупна и здрава плавојка каких ћете много наћи по нашим селима. Лице њено не беше бог зна како лепо, оно беше са свим обично. Велико, ведро чело, готово беле обрве, плаве очи, велики нос, округли, једри образи, велика уста, крупни зуби, широка прса и плећа, јаке руке, снажно тело — и, ето вам њене спољашности. Сељак кад би је видео — он би рек'о: „а, зорли добра!..“

Она је одрасла код брата. У кући њеној био је са свим друкчији ред, него у кући Пантића. Она је гледала, чешће пута, велику свађу па — по неки пут — и бој... Како јој је мајка давно умрла — она је била остављена сама себи. Научила је: да зна шта је њено; па туђе није дирала, а своје није дала ником. Осим тога она је била искрена, готово и сувише искрена; кад је се што год наљутила — она је викала јавно и грдила све који су јој криви. Није се обзирала ни на браћу... Тако исто није се умела ни умиљавати; ако запази што год смешно — она је се смејала, да да би то човека и наљутило. Није умела себе савладати никад. Осим тога она беше и тврдоглава. Никад није хтела oћутати никоме, па да би то био и старији; није хтела признати кривице — па баш да и сама увиди да је крива.....

Једног дана села Анђелија па јој прича како су се старе жене патиле и мучиле. Поче јој причати како је она дворила свекра и свекрву, па кад рече како је клањала — Аница се насмеја.

Анђелија је погледа зачуђено па упита:

— Чему се смејеш, снајо?

— Ала је то било смешно!... Ха!.. ха! ха!...

— А шта је смешно, дијете? — упита опет Анђелија.

— Па то твоје клањање, најо!... Ал' си била смешна кад си клањала!

Па се опет зацени од смеја.

Анђелији бй криво.

— А што сам била смешна? Таки је био обичај! И ти би клањала да си онда била млада.

— Никад! — рече Аница.

— Шта никад?

— Никад ја не бих тако што год лудо радила.

— А зар је то било лудо?

— Како није?.. Ето помисли: уђем на врата поклоним се, па опет, па опет... Ха!.. ха!.. ха!.... Данас не би ни најлуђа тако што год урадила!...

— То смо ми све онда биле луде?! упита Анђелија љутито.

— Готово, вала.

— Шта велиш?!

— Готово.

— Дакле, луде смо биле; што смо поштовале старије; што смо чувале браћу да се се не изделе, што смо трпеле једна другу што...

— Ти се, најо, љутиш?

— Како да се не љутим?!

— А за што?

— За то, што сам сломила моју грбачу, што сам чувала и спрѐтала — па данас нисам ништа друго него луда!

— Ћути, бога ти, ћути!

— Јест; сад треба да ћутим!

— Па шта сам ти ружно рекла?

— Ниси ништа!.... Ал ти си моја прва радост; о теби сам сањала и дан и ноћ, — па ми је жао да тако што од тебе чујем!

— Па шта оћеш ти?.. Нећеш, ваљда тражити да и ја сад клањам?..

— А кад бих тражила?.. — упита Анђелија.

— Ја те не бих послушала!.. Што је лудо — лудо!

Анђелија се диже и оде у кућу.

„Боже, боже!.. Ал ти овај матор свет за час полуди! — мишљаше Аница. — И шта она мени ту! Оће да клањам!... Па још се наљутила што сам јој казала да је то лудо... Право вели бата Јова: ама док човек остари он треба да умре.“ Што да живи кад није за живота?“....

А Анђелија сеђаше оборене главе крај огњишта. Она беше увређена, до дна душе увређена. Зар све оно, што је она држала да је и поштено и паметно — да јако буде лудо!... да јој је то ко каз'о из друге куће — па ајд, ајд! али да јој то каже њена снâ, њена узданица, њена јединица са којом је она зидала куле по вазуху?.... Та то је много!...

И дође јој на жао. Очи јој се заводнише; само је срце заболе.

„Што ме, боже, не узе да само ово не доживим?!.. Како ћу тамо, на оном свету погледати у очи тати и мајци! Шта да им кажем?.. И како да им кажем то?,.. Па мој Лаза! Шта ће он јадан! Ја сам њега учила свему добром и поштеном па како ће он са њом живети кад она каже да то није паметно?"...

И она осети неку ладноћу и празнину око срца,....

Дан за даном пролазаше. Аница се влада са свим по својој вољи. Из најпре и слушаше Анђелију а после јој рече да је неможе да слуша више:

— Ред ти је — ред ми је! — рече јој.

— Доста сам ја редовала снајко! — рече Анђелија.

— Е?.. па сад велиш: ево је нек ринта и за ме и за се — а?. Не могу, бога ми ни ја све, најо! Нисам моју грбачу на путу нашла!

— А ја сам могла! И ја сам моју нашла — а? — упита Анђелија.

— Шта си ти радила — ја не знам; ја знам само за мене!

— Лепо ћери! — рече Анђелија.

— И'онда, твоје рубине ти пери а ја ћу моје.

— А ову децу; ко ће њих прати? — рече Анђелија и показа на сирочад.

— Пери их ти! — рече Аница.

— Добро; ја и оћу!,. Има ли још што?

— Има.

— А шта?

— Оћу да ми одредиш од живине и да ми кажеш: које је моја кокош, које је моја ћурка, које је моја гуска и патка.

— Ово је све моје! — рече Анђелија — ја сам ово одгајила... А после, у нашој се кући то никад није делило.

— Па лепо! Ја ћу мени или купити или зарадити!

Анђелија се трже. Ничега се она није бојала колико да се не пронесе какав глас о њој и њеној кући.

— А што, снајо; што тражим ти то? — упита она.

— Ево што тражим! Дође ми ко од мојих — ја оћу да га угостим.

— Па зашто је ово гајено — него за то? — рече Анђелија.

— Видиш, најо, ти си на „крај срца" — па ти може праснути ћев да ми онда не дâш, па ја да се срамотим... Ти мислиш да ја терам инат каки — јок, бога ми!.. Само за то ја тражим.

— Све је наше!

— Одели ти мени моје — биће најбоље!

И Анђелији се немаде куд него разброја са Аницом живину и уступи јој половину.

— Је л ти право? — упита.

— Још нешто.

— А шта, по богу?

— Да поделимо вуну и кудељу и ћетен.

— Зар и то?

— И то!

— Еј, снајо, снајо!... Бог ти судио!

— Немој се љутити нajo!.. Најбоље је да знамо свака своје!

Анђелија поделила све.

— Је л ти сад право?

— Право ми је!

— Да Бог дâ, дијете, што ти од мене чинила — и од тебе твоја деца то исто!...

— Немој клети, најо! Ја што сам урадила — паметно сам урадила! Зар би то било лепо да се гложимо око свачега, те да нас свет попира по устима. Овако је најбоље! Ни ја теби крива ни ти мени дужна!

Анђелија јој ништа не одговори него се само склони испред ње.

„Шта мени бог даде?“ — мишљаше она.

И омрзе Аницу. Просто, није могла да је погледа а да се не наљути. Дође јој по неки пут и она ускипи па би да огледа да ли јој може судити.

„Она ми оте све. Оте ми дете, оте ми имање, оте ми моју једину радост: да се одморим!“....

Али се опет примири и рекне:

— Тако ми је, ваљда, судбина!...

И уморно тело опет поче радити. Окренула је се сирочадима Њима је прела, њима је ткала, њих је прала, њих и миловала; једном речију: поста им мајка..... Вукосава беше њен помоћник и њен разговор. С њом би се она дуго разговарала па и насмејала ћеретању њезином. Вукосава беше иста Марта, мати јој; онако беше и ђаволска.

Није се тужила свету на своју судбину; није шта више ни Лазару. И од њега је крила. Она је се склонила да не буде свађе међу њима. Једина створења која су завирила у њену душу, беху Ика и Миленија. Њима је она опричала сво, њима је се изјадала и оне су је жалиле.

У селу су сматрали Анђелију к'о срећну жену. Из њене куће никад не полети реч. Једина је Пантића кућа која није попирана по устима....

Аница је све више отимала мâ у кући. Она је била потпуно домаћица. Анђелија јој попушташе. Она одступаше — од свога

права.... никад јој више ни речи не рече; шта више она мишљаше да јој је боље да буде слуга него да Аници буде газда.

И изгуби све....

Једног дана загледала се она у једну суву трешњу у авлији а Вукосава је упита:

— Шта гледаш стрина?

— Гледам, дијете — вели — ову суву трешњу. Док је на њој било листа и трешања сви су трчали под њене гране; а сад је само за ватру. Тако и ја. Док сам ваљала — ваљала; сад сам за смрт!.....

(Свршиће се)

СЛИВНИЦА

XVII.

ТИМОЧКА ВОЈСКА

НАСТАВАК

Бој код Куле.

3-ег. новембра 1885. год.

„Свети Ђурђе буди у помоћи“ — поменуо је сваки ко славу слави. И одиста, овом божијем угоднику није се могла већа част учинити но што је учињена: пуцале су пушке и разлегао се њихов прасак дуж Старе Планине. Крупна рика топова проламала је ваздух с обе стране Тимока и Дунава. Да је код кућа слављен не би овако било. А тако се и приличи славити. —

Земљиште, на коме је овога дана подељен мегдан, углављено је измеђ реке Тополовичке и Кулске. Само бојиште, на коме је судар био, узвишени је плато *Кулско поље*, које по ширини хвата од $1\frac{1}{2}$ — 2, $2\frac{1}{2}$ к. м. како где; по дубини протеже се између 7 и 8 к. м. На источној страни, тамо, где плато почиње да се спушта потоцима: Полетковачком, Селском и Салаорским, налази се варошица Кула од својих 3—400 кућа све од чатме; једва која озидана по јаче. Но, њена присутност на тој страви чинила је положају врло лепе услуге. Она је ојачавала одбрану са те стране.

Кулски плато откривен је и свуд пролазан. Унаоколо, по ивицама нагиба, а нешто и на њему самом порасла лепа и густа шума. До Куле и од Куле ка Видину води само један добар пут. Од Чуке до Куле није насут, а од Куле до Видина особито добар насип. Овај део од Куле до села Бојнице нов је, што сведоче трагови садањег рада а казује још и то, да до овог села није никад био насип. И ово има свог оправдања. Турци га до Липак карауле нису хтели насипати ради тежег пролаза у опште ка Видину, и обратно ради свог бржег изласка до тог положаја.

Приложени кроки најбоље ће објаснити све до јако речено.

Уз пут, предводница је чистила земљиште од омањих непријатељских патрола. Оне, махом народна војска, нису се одупирале. Народ као народ. Народна пак војска то је реформаторска утопија, са којом се опстанак државни рескира: од популације јаке $1^1/_2$ — милиона боље је узети 3—4 од стотине и спремити како ваља, но имати грдну гомилу људи без војничког образовања, дисциплине и реда. Но, у осталом, неки воли, већину па ма каква била, а неки сигурну и чврсту мањину. —

Кад је коњица пришла кулском положају, непријатељ је даље продирање сметао ватром. Командант предводнице упусти се у борбу.

У 1 час по подне, командант предводнице изведе у бој једну полубатерију II пољ. батерије, која је у предводници биле на 1500^x пред ровом Бр. 2 (в. кроки), а развије и чету од 1 бат. VIII акт. пука према истом рову, јер су га Бугари били поселн и јако отежавали сваки други рâд. Ови протерају Бугаре са овог пред положаја на њихов главни положај (в. редут и стрељачке ровове).

Командат предводнице заузме са целим I. бат. VIII акт. пука напред речени забран, изведе у $1^1/_2$ час по подне и другу полубатерију II. батерије на положај, баци дивизијон коњице II позива на крајње лево крило — у долину реке Тополовичке —, а активни ескадрон упусти се у борбу пешачку на крајњем десном крилу код винограда полетковачких са једним пешачким одредом непријатељевим. Пијонирски вод позади батерије лево. У резерви позади 3. бат. III. акт. пука.

За време првих судара, главна трупа прелазила је из марвеног реда у резервни поредак. Но како је борба све јача постајала, командант дивизије нареди: да и IV пољ. бат. искаса на положај код II-ге. Она се поставила у њеном продужењу лево и десно од пута што води у Кулу, а у висини са отетим ровом у бранику. III акт. пук са своја два, и XIII акт. пук са своја три батаљона, постројили се у једној линији, а у смакнутим бат. колонама, десно и лево од

пута, одмах на излазу из шуме.[1] Артиљерија укрсти ватру на редут са 1500 м., а IV батерија од времена на време тукла је подигнуте стрељачке ровове на левој обали „топског дола.“ За ово време предводничка пешадија наступила је према утврђеном непријатељу до на 300 корака и отворила најживљу ватру.

Командант дивизије нареди: да I бат. III акт. пука сиђе низ „Полетковачки“ поток и нападне на крајње лево крило непријатељево. Нареди: да једна чета II бат. XIII акт. пука (поручик Никола Протић) пређе на језик између „Полетковачког“ и „Главовог“ дола и протера тамо налазећи се одред, а коњицу врати ка свом ескадрону. Цео XIII пук помери даље у лево од пута кулског, у висину забранчића, да служи као главна резерва, а II бат. III акт. пук, остане позади средине целе бојнице.

Борба се све више развијала. Предводница сва уплетена у бој, трошила је поступно своје трупе, наткриљујући противника из познатих разлога. Ово наткриљавање ишло је више ка непријатељевом десном крилу, јер на левом ово беше немогуће, пошто је непријатељ посео положај по дубини, заузев на свом десном крилу и нешто позади великог редута један омањи (доцније се видело да је стара батерија турска).

Сви родови оружја вршили су своју дужност у датим им правцима. Бугари обухваћени и притешњени чешће пута, истицали су беле барјачиће у име предаје. У след овога ватра код наших бораца престане и ослаби, а они ове паузе користе просипајући туче куршума на нас. Ова маленкост нека се не заборави, и нека не наводи у будуће наше официре на бесмислене кораке, који често много жртава стају.

После дуже канонаде и пешачке ватре, кад се приметила малаксалост код непријатеља, наређен је јуриш на опкопе, што су извршили I бат. VIII и I бат. III акт. пеш. пука уз суделовање позадних смакнутих трупа.

Непријатељски положај пао је. I-ва чета I бат. VIII акт. пука са I бат. III акт. пука притесне и заробе једну чету стајаћих војника бугарских са једним официром, 2 коња и 107 пушака.

По заузећу положаја командант дивизије наредио је: да II. бат. XIII акт. пука поседне главни редут. I бат. III акт. пука да дебушује кроз Кулу видинским путем. Остатак је прикупљен на заузетом положају у резервном поретку. Предводница продужи го-

[1] Главно превијалиште, у почетку, одмах на излазу из шуме идући ка Кули лево од пута. Касније у забранчићу, најпосле код великог редута. Возови остављени са заштитом у маршевом реду на самом путу.

њење у бојном поретку, нападајући на непријатеља, који је по напред реченом држао онај један (в. батер. бр. 8).

Остатци непријатељевих трупа повлачили се бегајући на све стране. Маса је оступала низ Тополовичку реку, мањи делови заузели шуму Добраве и ону с леве и десне стране видинског пута. Зато је око 3 часа по подне командант дивизије наредио, да III бат. III акт. пука уз суделовање I и II бат. III акт. пука који су нешто позади њега — наступа правце видинским путем, и заузме показани му положај.

Предводничка пешадија и XIII акт. пук са обе батерије и целом коњицом — бацили се на непријатељев положај, протерали га и одатле, и онда га је артиљерија још својим метцима гонила низ тополовичку реку.

Командант дивизиона II позива видело се, да није дорастао задатку који му је пао у део после онаког одступања непријатељевог.

Борба је довршена око 5 часова у вече и непријатељ је потпуно разбијен.

Губитци непријатељеви непознати су али некоје десетине мртвих и рањених нађене су на самом бојишту.

Ми смо изгубили: 20 мртвих, 40 рањени хи 3 коња убијена.

Утрошено је муниције пешадијске		32000	мет.
	артиљер.	290	»
	коњичке	1780	»
Просечно сваки борац пешак избацио је по		12	»
» топ избацио је	»	22	»
» коњаник избацио је	»	6	»

Однос утрошка муниције пешад. према коњици велики је зато, што се актив. ескадрон на крајњем десном крилу бојног фронта дуже времена драгонски борио против непријатељевог пешачког одреда који се тамо налазио. У основи је погрешио. Његов задатак није била пешачка борба, но извиђање и јављање, а по томе би тек дошло оно, што је наступило као што се из предњег види.

По свршеној борби, командант дивизије наредио је:

XIII акт. пук, I бат. III акт. пука и активни ескадрон дају за ову ноћ предстраже.

Предстражни положај за XIII активни пук почео је од утврђења Бр. 8 па до утврђења број 12. Подељен је у два одсека: први од утврђ. Бр. 8, до пута Кула -- Видин; други пут Кула — Видин па до горе реченог утврђења. Фронт предстража ка Видину.

Командант I бат. III акт. пука заузео је предстраже на Межерал пољу; осигурао је једном четом Кулу.

Командант дивизије наредио је, да се предстраже укопају. Трупе су располагале са пијонирским алатом довољно, пошто је сваки пук носио на 7 товарних коња око 40 пијукова и 250 великих ашова.

I батаљон VIII актив. пука заузео је главни редут и предстражама осигуравао позадину. Патролама одржавао је везу са предстражама XIII пука и I бат. III пука.

Остатак трупа овако је распоређен: III активни пук, артиљерија, дивизион II позива, $^3/_4$ актив. ескадрона бивакују на висоравњу кулском у поретку који се види из крокија.

Чета санитетска, болнице у школи кулској.

Дивизијски штаб у среском начелству.

Штаб команданта војске у кући Брнчева.

За овај дан нису добивена никаква — виша — наређења од Команданта Тимоч. војске.

Бој код Куле

4-ог Новембра.

Са догађаја који су овај дан испунили, он је најважнији у историји Тимочке војске. Од тога дана почињу све даље поспешне радње ове војске, као што би са несрећним исходом догађаја за нас, овај дан збрисао тимочку војску из Ordre dė bataill-а српске активне војске.

Кад се окончао бој 3-ег, Тимочка војска осим напред реченог и изложеног непосредног осигурања није ништа више предузела. Она је у овом љуто погрешила. Ову своју погрешку не може ни чим да правда. Знало се, да непријатељ има између Тимока и Лома неких 14—15000 бораца. Знало се, да је код Куле суделовало једва 3—4 хиљаде бораца непријатељских. Није се знало, где је остала маса, њу је требало потражити, наћи или бар сазнати где се за ово време налази. Са тога нужно је било и сам резон диктирао је, да се коњица баци напред и у стране, те да овај задатак изврши. Њен покрет у већу даљину од Куле а у одговарајућим и вероватним правцима непријатељевог наступања, ако и не би успео да види и пронађе непријатеља где је, успео би да га пронађе онда, кад се он ставио у покрет ка Кули. Благовремени рапорт о томе, уштедио би нашој војсци ону ужасну забуну, коју је изненадни појав непријатељев произвео, и која је при иоле друкчијим околностима могла да доведе и до катастрофе.

Дан је освануо. Командант дивизије изишао је око 7 часова из јутра, да обиђе трупе и предстраже. Том приликом наредио је

шта би ваљало још у прилог јачег утврђивања положаја предузети, и које трупе шта да раде. У повратку, око 10 часова командант Тимочке војске наредио је, да се трупе спреме за полазак. Покрет је намењен Видину. Трупама је издат налог и оне се већ спремиле. Но, како је командант дивизије раније наредио командиру актив. ескадрона да осмотри земљиште у правцу ка Видину докле год може и како се у опште о непријаиељу ништа не зна, а међутим командант је рачунао, да би овај покрет у след оваког стања ствари могао бити у истој мери опасан у којој и користан — нашао се побуђен, да предложи команданту војске: да се са покретом очека у толико, док бар прва коњичка извешћа стигну. Пошто је коњица скоро 3 часа већ у покрету, то се нада извешћу кроз који тренутак. За ово време трупе могу ручати и одморније поћи на нова предузећа.

Командант Тимочке војске одобрио је овај предлог.

Око 11 часова пре подне доведе једна коњичка патрола три сељанина. Кад су их узели на испит, они казаше: *да се Бугарске трупе крећу од Видина ка Кули и да нису далеко!* Не умедоше да кажу јачину или бар њихов суд о броју. Док се ова сцена одигравала, људство артилерије са неким делом пијонира радило је на подизању анпласмана за топове, а на положају који је још јутрос изабрат договорно са командантом артилерије. Како је покрет задржан за неко време, то се они нису позивали натраг, но су остављени да посао доврше. Међутим, како је ова вест колико важна толико и изненадна, а можда и лажна, то је командант дивизије одмах упутио већи део коњице да се о положају и покрету непријатељевих трупа увери.

Није прошао ни добро $^1/_4$ часа од кад се о покрету непријатељевих трупа на горе речени начин сазнало, а први непријатељски топовски метак са виса „Циганских ливада" огласи: да се непријатељ и са те стране налази. Погрешио је, предухитрио је сву ствар. Одстојање беше 5000 м. са ког је он тукао кулски висораван, зато и дејство слабо. Али оцена одстојања па зато и погађања изврсни. Првим метком погодио је у средину резерве предстража; другим у средину њене коморе. Даљим метцима тражио је остала смакнута одељења, али без успеха.

Са Лома, отуд од логоришта код села Извора и од Видина кренула се маса непријатељска у хитним маршевима и према нашем оваком раду успела, да изврши овако изненадну диверсију према Кули.

Тренутак беше поражавајући. Изненађење је учинило своју дужност. Призор што га је ова појава изазвала, тешко је описати У чије се год лице погледа, свако је жуто-зелено. Но, успело се

брзо, да се растројена оступајућа комора, санитетски возови, муниционе каре врате из тополовичке реке, да се IV пољ. батерија упути одмах на положај код главног редута, да се команданту I бат. VIII пука изда налог да остане где је. Са свију страна питања: шта да се ради? Ово је физиономија првог тренутка. —

Штабови беху на темену висоравња. Говорило се о правцу наступања масе непријатељеве. У овом тренутку беше опште мишљење: да непријатељева маса наступа видинским путем. Одвојена мњења казиваху да непријатељева маса долази с истока. Ово мишљење поткрепљавао је фронт и положај непријатељеве артилерије и предзнаци почињуће борбе на нашој оступници, премда је са видинске стране такође и нешто раније почела пешачка ватра, што је за цело било кадро да одведе с пута правилно оцењивање стања.

При оваком стању ствари, нарочито што непријатељ није још показао своју праву тежњу, умесно је било, што команданти нису хитали са распоредом осталих трупа. Команданту XIII акт. пука наређено је да осатне где је; придат му један вод артилерије да га према потреби употреби.[1] Од III акт. пука употребљен је један батаљон за поседање источних ивица Куле; II пољ. батерија, II акт. батаљон III акт. пука, дивизион II позива — евентуално и I акт. батаљ. III. акт. пука, па и овај што је одређен да поседне Кулу, били су општа резерва.

Пијонирска чета остала је код главног редута.

Активни ескадрон по извиђању прикупио се на десном крилу XIII акт. пука и затварао је присуством ту празнину између овог пука и Метериског поља.

Ово је први и претходни распоред.

Није било разлога ма шта више предузимати док се стање ствари и намере непријатељеве боље не расветле.

Упућена батерија прими борбу. Поступна пешадијска ватра опредељавала је нападе с фронта и на позадину. Источна страна Куле беше још пасивна. Но. није дуго трајало, а на Видину отвори се жива пушчана ватра. XIII активни пук беше се цео ангажовао. Одмах за овим поче јаче пушкарање и на позадини. Метци који по кулском пољу крстараху казиваше: да је непријатељ опасао плато кулски од „Полековачког" потока до у долину „Тополовичке" реке.

[1] Не би се ово парчање ничим оправдало, да је II. пољ. батерија имала где да ради, и да је непријатељ с видинске стране располагао артилеријом. Овако је ова наша више одржавала морал, но приносила материјалне користи.

Борба се разви потпуно око 1 часа по подне. Према стању ствари ми бесмо потпуно затворени у Кули. Помисао на срећан исход ове кризе свакога је највише тиштала. Но у исто доба сваки се отресао оне помисли која му се у овим тренутцима силом наметаше: шта ће бити, ако непријатељ успе?!

Предпоставке претворише се у факта. *Непријатељева је тежња, да нам повратницу одсече и да нас у Кули принуди на предају.* За тај циљ, он је демонстрирао од видинске стране, а главна маса која је у хитним маршевима прешла са Лома преко села Макреша, Урбабинца и Псадерца и стигла зором пред Кулу, обишла је преко села Полетковца левим крилом и напала на позадину.

Непријатељ је у целоме узето био јак 6—7000 људи, једна батерија од 8 топова и пола ескадрона. Трупе са видинске стране биле су стајаће, оне друге беху комбиноване из стајаћих војника — добровољаца и ополченаца. Сем овога било је и чисто народних батаљона. Непријатељ се протегао у ширину на 7—8 километ.

Пошто је I батаљон VIII пука био нејак да се одупре навали противниковој, то командант дивизије нареди да га II бат. III активног пука поткрепи. За команданта тога крила наименује команданта III активног пука. У резерви остане I бат. III активног пука, евентуално и III бат. III активног пука који је у Кули. Дивизијон II позива и II пољ. батерија, од које се један вод упути команданту XIII акт. пука да га према потреби употреби.

Командант III акт. пука поткрепи бојницу у позадини тако, да ју је продужио у десно, т. ј. он је обишао око главног редута на мали забран и кад је ту дошао, заишао је својим десним крилом скоро управним фронтом на бојницу непријатељеву. Као потпору узме пијонирску чету ту одавна налазећу се. Обишав овако непријатеља, натера прво једну непријатељску чету што је била поседа ров у малом бранику, те се преда. Непријатељ буде отиснут са крајњег десног крила, а и I бат. VIII активног пука пређе с фронта из одбране у напад — што натера противника у безобзирно одступање. Артилерија прими одмах гоњење својим метцима, а десно крило гонећи веже се са I бат. VIII пука — и преко села Полетковца отпочну наступати у борном распореду преко „полетковачког“, „главовског“ и „старопатичког“ дола на позадину непријатељеву.

Непријатељска артилерија са напред реченог положаја штитила је оступање своје пешадије и тукла нашу са одстојања од 5—6000 м. Ваља приметити: да је непријатељева артилерија ванредно добро налазила одстојања. Првим тако рећи метцима погађала је циљ. Но, њена ватра није била успешна. Гонилац се није на њу освртао. Непријатељева артилерија окоми се на две чете III бат. III активног

пука, које беху у утврђењима Бр. 9 на „Метериском пољу“ -- но без успеха, јер су заклони добро били дотерани и ако је њин шрапнел ванредно добро тепмиран. Да се дејство артилерије непријатељске колико толико парира — командири чета на „Метериском пољу“ добили су налог: да спусте по један до два вода на ивицу платова према кулској реци, и да са двојаким нишаном обасипљу плотунском ватром артилерију непријатељеву. Оне су пуцале са одстојања између 2—3000 корака и њихово дејство на артилерију било је приметно.

У исто време прелазом из одбране у напад на нашем крајњем десном крилу, наредио је командант дивизије и осталим фронтовима. У центру са „Метеријског поља“ прешао је I и II бат. III активног пука у напад према артиљерији, а потпомаган је с ове стране у почетку пашадијском ватром, мало за њим и артилеријском, пошто је II батерија изведена на „Метериско поље“ отпочела тући непријатељску пешадију на ивици косе „Циганских ливада“. Истовремено буде упућен дивизијон II поз. да гони отступајућу артилерију. Дивизијон је прошао кроз Кулу и упутио се правце на положај непријатељеве артилерије, али није био дорастао задатку. Наше батерије остале су на положају, пошто нису могле пратити пешадију са земљишних препона. Оне су још у домету топовском управљале по који метак за бегајућима.

У 3 часа по подне непријатељ је потпунце у бегству тражио спаса. И XIII активни пук прешао је у свом правцу у гоњење, и ако је пред њим земљиште било скоро непролазно, јер је од његовог положаја ка Видину с обе стране пута обрасло честом и непрекидном шумом. Овај пук, односно његов II бат. зароби у гоњењу једну стајаћу чету са официром (1 официр и 97 војника).

У $5^1|_2$ часова у вече дат је знак „стој“ и „прекини паљбу“. И у овом тренутку наше трупе налазиле су се овако:

На крајњем десном крилу II акт. бат. III акт. пука и пијонирска чета с фронтом према Видину, наслањајући се на пут што води из Куле у Урбабинце. До њега I бат. VIII акт. пука; у лево до овога и на платову „Циганске ливаде“ с фронтом према селу Урбабинцу I и III бат. III акт. пука са по 2 чете. На левом крилу XIII акт. пук са 1 батаљ. гони у правцу ка Видину, два батаљона у резерви. На десном крилу овога пука активни ескадрон пред „Салаорским“ долом држећи везу између центра и њега. Артилерија, по две чете из I и III бат. III акт. пука на кулском платову. Дивизијон II позива који је из Куле упућен преко „Дичовог брода“ путем на Урбабинце, стигао је доцне на поток, преко кога воде путови за села Псадерце и Урбабинце, и зауставио се у шуми на противној страни потока.

Борба је испала у нашу корист и непријатељ потпуно растројен одступао је без икакве везе у свима правцима. На бојишту оставио је мртвих и рањених око 600 људи, а већи део лакше рањених одступао је са осталима и крио се по околним селима.

Трофеји победе ови су: заробљено	2	официра,
	350	ст. војника,
	970	ополченика.
Узето	400	бердановик пушака,
	900	крнкиних »
	28	доботиа.
	4	трубе
	8	топов. мун. кара.

Наши губитци у целоме беху:

Мртвих и рањених 2 официра и око 130 људи.

Утрошено пешад. муниције око 180.000 метака.

» артил. » » 144 »

На 5000 бораца долази 36 метака на једног војника.

» 12 топова » 12 » » један топ.

По свршетку борбе наредио је командант дивизије:

Фронтом ка Видину на предстражама XIII акт. пук у истом положају као и прошинуог дана.

На „Циганским ливадама“ III чета I бат. III акт. пука на предстражама, пред њом дивизијон II позива проматра у правцу села Урбабинца.

На крајњем крилу око села Полетковца, Старопатице патроле објавничке.

VIII пук II позива стигао је у Кулу са његова 4 батаљона око 7 часова у вече. Он је заменио 1 батаљон VIII акт. пука у престражној служби на тој страни.

На платову кулском и у Кули: III актив. пук, I бат. VIII акт. пука, обе пољске батерије, пијонирска чета и депо инжењерски. Санитет у вароши с болницама.

(НАСТАВИЋЕ СЕ)

Један Тимочанин.

ДОБРОВОЉАЦ

НАСТАВАК

ПЕСМА СЕДМА

Ненадни гост

1. Кад уморан Паја већ до Рачe стиже,
Он десницу своју ведром челу диже,
Те помену бога и светог Јована.
А после на Дрини један чамац нађе,
Па узбуђен Србин, срца раздрагана,
Са обале дринске у лак чамац сађе,
И, захвалан Богу и светом Јовану,
Погледаше вес'о српску равну страну.

2. Али тек што беше прешо пола Дрине,
Кад се нека вика зачу из даљине,
И коњици турски долете обали.
Ради су га били ухватити како,
Јер су већ на њега били посумњали,
Па су се бојали, да не би измак'о.
Чудан им је Паја као Турчин био,
Што се и под чалмом српски прекрстио.

3. Ал Пају не беше ухватити лако,
Он се био српској обали примак'о,
И љутити Турци потегну пиштоље,
Па на његов чамац по метак избаце,
Али, крај све њине муке и злоќоље,
Куршуми ил мину или не добаце,
Те радостан Паја до обале стиже,
Па се, спашен смрти, у Србију диже.

4. У Мачви је им'о познаника стара,
Капетана среског, школскога другара,
Те се равним друмом Црној Бари диже;
После кроз Глоговац, лепо село, проће,
И преко Совљака Богатићу стиже,
Па, прашљив, до среског начелништава дође,
Те се чича-Јанку на вратима јави —
Зачуђен га пандур старијем пријави.

5. Капетан га гледи, а Паја се смеши,
Па започе брда да скида и дреши,
Ал капетан викну: „ниси ти у хану —
Није ово Турска да ти може бити!
Вуци се одавде тамо у механу —
Или ћу те сада у апс затворити!"

Ал када му Паја каза своје име,
Капетан се вес'о загрлио с њиме.

6. Па му таки рече, да се прашљив свуче,
И своје му рухо даде, да обуче.
Пресвуче се Паја, обуче и уми,
После се и чешљем зачешљао мало,
Па се онда Шапцу кретати науми —
Само га је срце кући позивало.
Ал Капетан Лаза (тако је се звао)
Није му о путу поменути дао.

7. Него га код себе задржа до ноћи,
Па му ни по ноћи није дао поћи —
Задрж'о га био себи на вечери,
Задрж'о га био себи на конаку.
Беше ту прасића драгих српској вери,
Беше ту пилића младих на кајмаку,
А беше и вина, ког је жељни Паја
Пио после сваког слатког залогаја.

8. Па је вес'о прич'о о свом путовању —
Беше ту здравица српском ратовању,
Али се сећаху и минулих дана,
Кад су се к'о деца познавати стали,
Сећаху се својих дечијих мегдана,
Кад су по шабачком пољу војевали:
Једни беху Срби, други Турци бише —
Сву ноћ драгу тако срећни прозборише.

9. Зборише о своме бурном пировању
И ашиковању и првом бријању,
Помињаше многе негдашње другаре,
Што их црној земљи давно поклонише;
Помињаше многе познанице старе,
Што им некад драге и милосне бише.
Капетан је Лаза још нежењен био,
Па је о немирству радо говорио.

10. Ал је жењен Паја другу срећу знао,
Те је и укућане своје помињао.
Па и кад му очи сан стаде да склапа,
Он и у сну слатком оде да их снива,
Стаде се у миље сретан да утапа,
Стаде, да их грли, стаде, да ужива.
Тек, кад сунце грану и на прозор стиже,
Он се из сна слатког опорављен диже.

11. Гледа око себе: сам самцит бејаше —
Лаза већ одавно за послом сеђаше.
У соби тишина само муве зује,
По која у стакло од прозора лупи,

Ил се трка кола окованих чује..
Докле тек у собу чича-Јанко ступи
-- Послао га Лаза, да се Паји нађе —
Назва: „добро јутро!“ па таки изађе.

12. И донесе жути леген са ибриком,
Имућнијих кућа поносом и диком!
Леген му је држ'о, ибриком полив'о,
А после му таки чисти убрус дао —
Српски пос'о беше, свилом се преткив'о,
А крај му се сваки блист'о и сијао;
На сваком су гране извезене биле
Све од чистог злата и зелене свиле.

13. А за тим се диже, па, пун услужаја,
Јави капетану, да је уст'о Паја.
И капетан дође, те се с Пајом здрави,
А Јанко се с кавом и ракијом врати.
После опет дође, те учтиво јави,
Да су кола спремна — могу путовати.
И синоћни Турчин оде дому своме,
У српскоме руху — руху Лазиноме.

14. Јурила су кола с коњима у пени,
Кроз Белотић бели, Штитар ушорени;
У Китогу сташе пред механом једном,
Где је лепа Сока крчмарица била,
Па је тој механи и потомству жедном
После своје смрти име оставила.
Славна некад беше та њена механа,
За то је „Сокином Механом“ прозвана.

15. А прах Сокин давно земљица покрива --
Тело јој у гробу код крчме почива.
Ал причају људи, да код њена гроба
И сад има нека привидница чудна.
Сваке ноћи, веле, у поноћно доба
Око њене крчме хода авет будна,
Те путнике срета, те их гони, плаши —
По неки се, богме, и пиштоља маши.

16. Али авет мирно пред пиштољем стоји,
Па сили и бесни — ништа се не боји.
Један попа, веле, у нурију пош'о,
Па је у повратку туда ноћу иш'о,
И кад је с колима покрај крчме прош'о.
Пред њега је јарац некакав изаш'о,
Па је друмом трч'о и тако се дер'о,
Да је поп све брже свога коња тер'о.

17. Ал му јарац скочи за леђа у кола,
И поп зајаука од тешкога бола —

Тако га је јарац роговима луп'о,
Да је поп већ скоро у несвести био;
После је о њега сва јаја полуп'о,
Што је поп у корпи за собом носио.
Кад је дош'о кући, рухо беше тако,
Да је за њим тужан заман дуго плак'о.

18. Тај поп, веле, за то није им'о мира,
Што ни сиротињи није пришт'о бира. —
Још код те механе једно дрво има,
Под којим је давно закопано благо,
Али се копање никоме не прима —
Сваком је труд био узалуд, занаго.
Ко сикиру дигне, та то дрво сече,
Не може од црне смрти да утече.

19. Па баш и те ноћи, што је прошла била,
Нека људа дошла, па у крчми пила,
А када се напи, сикире се лати,
Да то чудно дрво са благом посече,
Али кад у њега стаде ударати,
Као да је неко поткиде, подсече:
Поведе се, клону, па на земљу паде,
И тако на земљи до сутра остаде,

20. Па кад Паја туда с колима наиђе,
И он мртво тело пред механом виђе.
Погледа га боље и познаде таки —
То је некад био његов сеиз вредан,
Послушан је био као војник сваки,
Ал је често био и одвише жедан.
Жао беше Паји, па уздахну лако:
„Еј, Јоване," рече, „зар да свршиш тако?"

21. Ал се Јован трже, па отвори очи,
И, кад виде Пају, брже боље скочи.
Салутира таки — засмеја се Паја,
Па му вес'о даде, да попије коју,
И Јован посрну два три коракљаја,
Па оде да тражи стару срећу своју,
И синоћ је, јадан, и сувише пио,
Па је за то јутрос мртав-пијан био.

22. Зачуђен свет, гледа, шта с Јованом беше,
А тарнице Пају у Шабац однеше.
На брзо је Паја до Мајура дош'о,
Па и на камичку ћуприју наиш'о,
И кроз гиздав Шабац на колима прош'о,
И у градско поље непознат изаш'о.
Па и кад се граду на капију јави,
Стражар нит га позна, нити га поздрави.

23. Пројездише кола граду на капију,
Прођоше кроз градску зелену авлију,
Па стадоше најзад пред гиздаве дворе,
У којим је некад турски диздар био;
Давно Пају са њих тешки јади море.
Давно је у њима своје оставио —
Па када са кола стаде силазити,
Срце му у грудма стаде јаче бити.

24. У белом је двору мир и покој био,
К о да је на Пају свак заборавио.
Ал кад Паја ступи у врт испред двора,
Па се преко врта вратима пожури,
Пас му, Султан, ланац прекиде о̂д зора,
Па радостан Паји на сусрет појури.
Познао га беше, па скака уз њега —
Умало га није испрљао свега.

25. Мило беше Паји, па га миловаше,
А пас од радости само кликтоваше,
Па отрча вес'о у средину двора,
Те некакву баку за сукњу повуче,
И она се за њим упутити мора,
Те је он до Паје весео довуче
Она, чим га виде, сузе лити стаде,
Па Паји на груди од радости паде.

26. Он је уплакану у руку пољуби,
А она га стаде у образ да љуби,
Па једва што рече: „добро дош'о, сине!"
А даље не може рећи ништа више.
Само су јој сузе текле од милине,
Па јој смежурано лице оквасише.
И самом се Паји завртише сузе,
Па је испод руке пун нежности узе.

27. И са њом полако у дворе униђе,
Па узбуђен соби од дворишта приђе.
Кад Паја у собу преко прага ступи,
У соби је била тишина и тама,
Те му за час невид на очи наступи,
— Прозори су били сви у завесама —
Тек када у тами два три трена заста,
Чудан призор пред њим у тишини наста.

28. У постељи мекој лежи дивна жена,
Покривачем летњим лако покривена.
Полагано дише, к'о да слатко снива,
Расута јој коса пала по јастуку,
А повеза лака чело јој покрива;
По јоргану меком пребацила руку:

На руци је рукав врло кратак био,
Па се низ мишицу с рамена спустио.

29. А кошуља с везом ниско опуштена,
Те остале голе груди и рамена,
Па се она бразда може да угледи.
Што, к'о стаза у рај, међу дојке тоне.
Јорган није дао да се даље гледи
— Покривене беху и дојке и ноне —
Ал га госпа мало у спавању смакла,
Те се једна нога на видик истакла.

30. На нози јој била чарапа од фула.
(А госпи је лепој било име Јула).
Чарапа је бела врло танка била,
Покриваше ногу чак више колена,
А дивно се беше уз ногу припила.
Око ње је била подвеза свијена.
Подвеза је била од црвене свиле,
Па су по њој гране од вунице биле.

31. У горњишту беше на чарапи шара,
Те се на њој поглед с насладом одмара.
Шара је к'о мрежа била отворена,
Те се кроз њу нога лепо провидила.
Беше као да је млеком наливена.
Нежна, глатка, бела, па и подебела.
Горе, где се грло око ноге свило,
Двеста је петаља у облазу било.

32. Гледао је Паја, па му чисто мило,
А и јесте дивно за гледање било!
До душе, то њему све обично беше
— Доста ју је пута у кошуљи глед'о —
Ал тек успомене слатко узавреше,
Те се био неким раздрагама пред'о.
Па, није то шала — ова лепа жена
За дуго од њега беше одвојена!

33. Толико је крај ње миљем занет био,
Да ни бабе Маре није опазио;
А она сеђаше са водом у ћаси —
Пајина је мајка од све муке звала,
Да јој боној снаси угљевље загаси,
Па је сад крај њене постеље чекала,
Док се не наспава, док се не пробуди,
Жао беше баки, да је из сна буди.

34. Али када Паја до постеље стиже,
Она се пред њиме са столице диже,
Па је брже боље своје скуте свила,
Те с ћасом у руци изађе на врата,

Јер се доста пута била уверила,
Да људима није право, кад се гата,
А свекрва прићє, те снаху пробуди,
А Паја је себи притиште на груди.

35. Шта је сада било, то је лако знати,
Ал, бога ми, није лако описати.
Било је јецања и суза је било
И јорган је био са кревета спао;
Једно се уз друго бејаше припило —
Ни Паја се није отргнути знао.
Та, није ни чудо — после толкогваја —
Било је се чуло, да је умр'о Паја.

36. И не само умр'о већ још горе много —
Да је на мукама турским изнемог'о,
Да су га к'о роба све сабљама секли,
Докле се од њега гласан јаук чуо,
Па га јоште жива покрај ватре пекли,
Докле, скоро печен, није издануо.
После таког гласа није чудо било,
Што се сад у срећи тол'ко суза лило.

37. Најзад Јула скочи, баци повез лаки,
Обуче се брзо, па оздрави таки.
Не требаше више угљевља ни воде.
Чим је украј себе опазила Пају,
Слабост, као руком однесена, оде, —
Свршетак је био уздаху и вају.
Али баба Мара опет код њих оста.
Да готови ручак за ненадна госта.

38. И на брзо наста борба с пилићима,
Пилићи у коров — војници за њима.
А у том и Мица већ из школе дође,
Па, када је оца угледала с врата,
Она му полети, па му руци пође,
И весело викну: „добро дош'о, тата!"
А Паја је себи на колена узе,
Па љубећи чедо проливаше сузе.

39. После нађе ствари, што је с пута пон'о,
Што их је из Босне са брдима дон'о.
Та, и кад је през'о од турског погледа,
Он се опет сећ'о своје мајке старе
И милосне љубе и свог милог чеда,
Па им је на путу припремао даре.
Свима је по нешто набавити знао,
Те их све редом сад обрадовао.

40 Жени беше дон'о бисер око врата,
Мајци пар папуча са везом од злата;

Још им беше дон'о две шамије красне:
Једна на ђулове, друга аспурлија
Без шара, ал боје алове па јасне;
Мици беше дон'о, што детињству прија:
Црвених мерџана, шљоке и алале
И уз то још једне нанулице мале.

41. Још је био дон'о свежањ брда лаких,
Па је и њих мајци поклонио таки.
Јер је она често сама платно ткала.
(Да, све заборавим, да јој кажем име!
Пајина се мајка баба-Цаком звала).
Сви дарове своје са захвал м приме,
Па су онда сретни сви за ручак сели,
Гледали у Пају, а узгред и јели.

42. Док је слатки ручак у дворима трај'о,
И Паја тегобе свог пута набрај'о,
Посилни му војно чистио одело,
И сабљу, што дуго к'о пуста бејаше.
Чиста сабља сину, као сребро бело,
Па се и ешарпа друкчије сијаше —
Све то за час збаци прах и рђу стару,
К'о да се радује своме господару.

43. Паја намерава у Београд ићи —
Хтеде пред министра што брже изићи,
Да му вес'о јави, шта у Босни бива,
И како се раја на Србију нада,
Како се већ крвца душманска пролива,
И како је Босна јоште пуна јада;
Ал госпођа за пут не хтеде ни знати —
„Жељна сам те“, рече, „јадна погледати!“

44. И Паја је ост'о. А то вече таки
Друкчији је био кућни кутић сваки.
Из госпине собе, где свекрва беше,
Докле јој је снаха у болести била,
Све бабине ствари на поље изнеше,
Јер госпођа беше са свим оздравила.
Прошла ју је била и туга и глава —
Није било нужно, да с њом баба спава.

45. Сад у њеној соби наместише Паји,
А баби у другој засебној одаји.
Селила се бака у собицу своју —
У том јој помага добра баба-Мара;
Узгред би испиле и чашицу коју,
Јер се слађе ради, слађе разговара,
И Пајина мајка весело набраја,
Шта је њој за ручком испричао Паја.

46. Прича јој о Босни, па јој још казива,
Како тамо има неки млади Ива.
„Из Шапца је“, каже, „своју чету има,
И сад се по Босни са Турцима бије,
Те је кост у грлу клетим душманима —
Барјак му се дични поносито вије.“
Она тако прича, па тек сркне мало,
А баба је Мара слуша радознало.

47. „Знам ја њега“, рече, и уздану лако,
„Добар је то момак, али, ето, тако....
Несретница једна занела га била,
Па чини му данас па чини му сутра,
Док није у кући покор начинила.
А он частољубив.... и једнога јутра
Дође, па ме тужан у руку пољуби.
„„Збогом““, рече, „„прости — ено труба
труби!““

48. „Куд ћеш“, рекох, „сине?“ — „„Идем преко
Дрине!““
И ја за њим вичи: „та, остани, сине!“
Аја, не хте чути, већ оде од мене.
Беше, боже, тешко у вароши свима....
И на брзо, после, заиста се крене —
Отиде у Босну са добровољцима.
Е, нисам ти скоро никог ожалила,
Као што сам суза за њиме пролила.

49. Та, знам га к'о дете, у кући ми раст'о —
У мојој је кући скоро и одраст'о;
Знадем му и мајку — из Босне је дошла —
Та, ја сам јој јадној и очи склопила!
И, када је Богу на истину пошла,
У аманет га је мени оставила.
Моја му је Драга другарица била —
Ех, што га је, боже, она ожалила!

50. А, када га виде, да се с војском крете,
Е, ја, лепо, рекох: свиснуће ми дете!
И недељу дана смирила се није.
Седи за шиваљком, и ја мислим ради,
Али, кад погледим, она сузе лије —
Е, лепо ми, сестро, најпосле досади,
Те — шта знадем јадна! — пошљем по доктора.
Господине, рекох, то ми је потпора!

51. То ми је и живот, то ми је и нада —
Ако знаш за Бога, ти помози сада!
А он, сестро моја, узе је за руку,
Па јој онда рече, да језик покаже,

(Мари он за моју невољу и муку!)
За тим јој се мало и грудима наже.
Па ти се осмену; рече: »„то ће проћи!“«
И више ти, сестро, не хтеде ни доћи.

52. Али дете вене сваки дан све више —
Нит једе, нит пије, већ само уздише;
Те ти ја дај жене, дај купај, дај траве
И с девет бунара воде неначете,
И сама јој нешто бајах око главе,
Те ти једва спасем моје јадно дете.
А кад јој се мало разведрило лице,
Одведем је после и до Петковице.

53, И ту у тишини и у оном миру
Бејах пет — шест дана с њом у манастиру,
Па, мало читање, а мало и село
И сеоско, ваљда, оно зеленило,
Те се дете врати здраво и весело,
К'о што ми је јадно и пре тога било.
Е, што сам ти онда на невољи била —
Грдне сам ти паре, тужна, потрошила!«

54. За дуго су тако баке ћеретале —
И младе су своје дане помињале.
»Ех, боже мој, боже«, рече баба Цака,
»Како некад беше у шабачком граду!
Друкчије у њему беше за Турака —
Сад ти наша деца за то слабо знаду,
Ех, давно су они прохујали дани!
Ту некада беху јеврејски дућани.

55. Ту су наше жене памук куповале,
А Туркиње су им танко платно ткале.
Јевтино је било и ткања и рада —
Доста сиротиње беше у Турака.
Ал како су Турци отишли из града,
Поскупи и радња и надница свака.
А пре... неки Усо — беше момче лепо —
Мом оцу за храну ваздан дрва цеп'о.

56. Сиротиња им је врло мирна била.
Ја сам код Туркиња често одлазила;
Ал је било страшно, кад се што побуни:
Затворе се таки капије на граду.
Све се наоружа, све се то узбуни,
Па никоме после на па поље не даду.
А моја је мати запамтила била,
Кад је наша војска у граду седила.

57. Било је и људи и деце и жена.
Једне зоре, вели, купала се Кена,

Па на камен села да опере ноге,
Кад чу неку вику; погледа кроз грање,
И угледа турске коњанике многе,
А све им је ближе било алакање.
Хтеде да утече, ал су близу били —
Ту су је на брегу таки заборили.

58. И она се, после, турском булом зваше,
Али своме роду често долазаше. —
А један пут, опет, летња жега била,
Моја нека тетка седела па ткала,
Па се на врућини и разголитила
— Јелечић је само на себи имала —
Кад у једном зачу алакање неко,
И угледа Турке — не беху далеко.

59. Бејаху се граду на капију дали.
А наши сви беху по ручку поспали.
Она нада вику, те се неки дигну,
Па се за времена и оружја лате,
Ал и Турци брзо на коњима стигну,
Те стану, да наше секу и сакате.
И тада су Турци мегдан одржали,
А наши су Срби из града бежали.

60. Ја сам онда мала још на сиси била,
Ал је моја мајка све то запамтила.
Многи наши нису ни изнели главе,
А многи су прешли у Немачку преко.
Неки су у збегу били близу Саве,
А неки су, богме, бежали далеко,
Али су их Турци вијали по трагу —
Мога оца мајка памти и Мус-агу.«

61. По задуго тако баке ћереташе,
А пролазак дана и не осећаше,
Док и вече дође и вечера мину,
Те и баба — Мара својој кући пође,
И, кад би у пољу бледи месец сину,
Па по месечини до бајира дође.
После месец зађе за тамне облаке.
И она је тамом ишла кроз сокаке,

62. Али на пијаци опет месец засја,
Те црквени торањ са сатом обасја,
А у том на сату изби девет сати.
Пожури се бака, јер је доцкан било;
Па сетна у ходу стаде премишљати:
Шта ли јоште време није оборило?
Та и тај је торањ некад цео био,
Али га је бесни ветар саломио,

63. Једном, баш у петак, пред вече је било
Бејаше се небо страшно натуштило.
И олуја дуну, а дрва се више,
Ал их бесни ветар из корена диза,
Сви прозори кућни помрачени бише,
А ветар час стане, а час опет стиза.
И кад најзад мину, те народ измили —
По Шапцу се беху јади починили.

64. А торањ је дивни без украса био —
Ветар га до сата беше преломио.
Е, тако и човек донекле се дигне,
Па се на висини поноси и цени,
Али једног дана бесни олуј стигне,
И он за час буде — торањ порушени.
И она је јадна, некад боље била —
И она је боље дане запамтила.

65. И она је била знана и богата —
За првог трговца бејаше удата;
Али време дође — добра радња стаде,
Пазара не беше, кредит се изгуби
Дућан затворише, он у очај паде,
И једног се дана из пиштоља уби.
А она се нађе к'о птица на грани,
Да ради, да себе и децу захрани.

66. Суд продаде кућу — код цркве је била —
Сад је под кирију код другог седила
У ономе лепом и чистоме крају,
У ком је топана с топовима била,
Што је у ономе бурном окршају,
Кад је торањ пао, бура оборила,
Том улицом свецем свет највише ходи,
Јер у равно поље, у Грмиће, води.

67. Кад до куће дође, застаде код прага,
Па лупну у врата и повика: „Драга!“
А Драга се јави са свећом у руци —
Она је још млада крај шиваљке била!
Вична беше раду, вична беше муци —
Невести је некој баш дарове шила.
А кад месец бабу до врата допрати —
Окрете се натраг, па се у град врати.

68. Синувши над градом, у пуноме сјају,
Погледа у дворе и угледа Пају —
Седи украј стола, прича нешто Јули,
А она уз њега припубљена седи,

Док он пружи руку па свећу утули —
Не може се више ништа да угледи, —
Јер прозорски застор и мрак собни смета —
Чула је се само шкрипа од кревета.

69. — — — — — — — — — — — — —

70. А после се опет све за час утаји,
Само месец није престао да сјаји.
Глед'о је по граду својим сјајним гледом
На заставу српску и војнике наше;
Глед'о је топове градске све поредом,
И стражарску вику спокојно слушаше.
Та, доста он памти на том месту мена,
Доста је он с неба гледао промена.

71. Та, месец на Шабац још онда гледаше,
Кад га бесни Султан Махмуд подизаше,
Да сигуран буде украј воде Саве;
Да рајине наде руши и обара:
Да му буде спомен сјајности и славе;
Да му буде заклон од бесних Мацара.
Та он је за њега још и онда знао,
Кад' се није Шабац него Заслон звао.

72. Зна, како је Султан град потајно зид'о,
Да му Мацар не би зидање прекид'о,
Зна, како се тврђа поносито дигла,
Да задрхти сваки, који на њу гледа;
Зна како је војска из Мацарске стигла,
Да Турчину посла довршити не да;
Ал неимар није прекидао рада —
Чувало га војске двадесет хиљада.

73. Зна, како је тврђа ноћу подизана;
Зна, ваљда, и оног Турчина Шабана,
Због кога се, веле, Шапцем и прозвала;
Зна. кад је та тврђа турска дика била;
Зна, кад је та дика под Мацаре пала;
Зна и за крв српску, што се тада лила,
Зна, кад у том граду Змај-Деспоте Вуче
Са будимским краљем Турчина потуче.

74. Зна, кад су Мацари Шабац оставили;
Зна, кад су се Немци око њега били;
Зна, када су прешли преко реке Саве;
Зна, када су Шабац из топова тукли;
Зна, кад се у њему стадоше да славе:
Зна, како се, најзад, из њега повукли;
Зна, кад Шабац опет паде под Турчина —
Памти он у њему Бегу Новљанина.

75. Гледао је крвцу, што, сред бела данка,
Истече из груди Лазаревић Ранка,
Кад га бесни Бего по сред срца згоди;
Ал виђе и рају, где се тајно диже,
Да дочека ускрс жељеној слободи.
Зна, кад српска војска под град Шабац стиже,
Да Србе од турског самовољства брани—
Стигоше Ваљевци, стигоше Шапчани.

76. Пред њима су гњевни осветници били
Којима су Турци силом дојадили.
Једно беше Јаков из Ваљева града —
Фочић му на веру брата погубио,
А друго поп-Лука, пун јуначких јада —
Новљанин му брата сред Шапца убио.
А уза њих други витезови славни,
По јунаштву дичном само себи равни.

77. Сваки беше жељан крви од Турака:
Пред Тамнавом Станко из села Бошњака,
А Витомировић пред Дреновчанима,
Пред Посавином је Тодор из Жабара.
А пред Шапчанима, пред варошанима.
Остоја Спуж храбри, јуначина стара,
Што се немачкога племства одрекао,
Да Србије тужне не би остављао.

78. Зна га месец добро и као хајдука —
И к'о осветника Србинових мука;
Зна га к'о трговца; зна к'о буљубашу;
Коме поглед вука у јагње претвара;
Глед'о му је момке, како коње јашу —
Памти му и Панту дична барјактара,
Што но му се барјак поносито диг'о,
Чим је Карађорђе Србију подиг'о.

79. Та, добро је месец све јунаке знао —
Све је он одозго са неба гледао!
Глед'о је и онда, када једне ноћи
Тобџија са топом кришом пређе Саву,
Па, жељан Србима код Шапца помоћи,
Загрми са топом слободи на славу —
Послали га Срби из Новога Сада,
Да са браћом тера душмане из града.

80. Памти месец добро, када тај топ рикну —
Како српска војска око Шапца кликну.
Зна, како се тада Турчин у вај дао;
Зна, кад је Мус-ага из града изиш'о;
Зна, кад је и Бего кришом побегао:
Зна, када је Јаков у Шабац униш'о:

Зна он и за Павла, вуконског јунака,
Што оста у граду с педесет момака.

81. Остао је био Србима на дику,
А Турцима мучним на тугу велику.
Зна и за Ћурчију, горскога јунака,
Што но му се барјак на сред Шапца вио,
На срамоту грдну обесних Турака —
Зна, како се тада Србин поносио;
Али зна и како туговати стаде,
Када Шабац опет под Турчина паде.

82. И тада је гле'до једне зимске ноћи,
Како Срби беху спремни на град поћи,
И кад поноћ наста, а они се дигну,
Ал су споро ишли — снег велики беше
Тек пред саму зору по хладноћи стигну.
Кад се пред капијом шабачком обреше,
Капија је широм отворена била,
И војска је на њу тајом улазила.

83. Ал таман их пола унутра униђе,
Кад их оџа турски са мунаре виђе.
Дигао се био да молитву чита,
Ал, кад Србе виђе, он молитвуману,
Па покличе Турке и међ њих похита,
Да се с њима нађе крсту на мегдану,
Пробуде се Турци, оружја се лате,
Ал се Срби градских јендека дохвате.

84. Шта је даље било, месец није знао,
Тек, кад је у вече опет засијао,
Видео је Србе и жедне и гладне —
И цебане клете нестало бејаше,
А Турци их бесни нападоше јадне,
Па им сваке муке у јендеке слаше —
С челама су трмке међ њих просипали
Па су их и врелом водом посипали.

85. Зна он за те јаде испод Шапца града —
Ал зна и кад Турчин на Мишару страда.
Зна, кад Срби опет Шабац опколише;
Зна, кад турској војсци понестаде хране;
Зна, кад Срби Турке око Шапца бише —
Зна за њину славу и њине мегдане.
Гледао је Турке, где беже из града,
Да их у Китогу снађе триста јада.

86. Зна, кад се са града турски барјак скиде —
Зна, када у њему Карађорђа виде;
Зна, када у граду и Московн бише,
Па чекаше кључе од српских градова,

Ал зна и кад љути Шабац оставише.
И кад Шабац паде под Турке из нова;
Зна, када поп-Лука сву варош запали,
Да се бесни Турчин Шапцем не похвали.

87. Гледао је месец, како Срби беже,
А пламен од кућа до неба досеже;
Зна кад све пребеже на немачку страну;
Глед'о је збегове, глед'о српске јаде;
Ал зна и кад буна у Такову плану,
Те под Шабац опет српска војска паде.
Виђе опет српске победе под њиме —
Сећа се Срдана и Катића Симе.

88. Зна, кад турској сили једино град оста,
А господар Јеврем Шапцу глава поста.
Гледао је с неба сталну војску нашу,
Где по Шапцу дична и весела ходи;
Глед'о јој је вође, како сабље пашу;
Слуш'о је и банду, како војсци годи —
Та, стајаћа војска, наша дика мила,
Прво је у Шапцу заведена била.

89. Зна, кад Шабац беше српско радовање,
Зна, кад Шабац беше понос и уздање —
Ал зна и кад Шабац од Србина страда,
Кад катанска труба у њему затруби;
Зна, кад брат од брата ненадно пострада,
Зна, кад многи душу и савест изгуби:
Зна, када је Вучић под град Шабац пао —
Зна, кад је на точак људе натицао.

90. Ах страшни су часи, кад брат брату суди!
Успомена на њих страшне мисли буди.
Вучићев се ужас већ прошлости пред'о,
Ал је спомен ост'о, да прича о њему;
И месец је тада све с ужасом глед'о —
Та, и он би мог'о да прича о свему.
Доста се у Шапцу турске крви лило,
Али је и братске, братске, доста било.

91. Вучићу је прич'о Сарајлија Сима,
Да и на месецу неких људи има,
Али Вучић у то веровао није.
„Та, да," „рече, кога на месецу има,
Давно би нас стао камењем да бије,
Ил би давно сиш'о да суди грешнима!"
Та, дивно је, грешник, своје грехе знао
Кад Симиној причи није веровао.

92. И ако је било на месецу људи,
Срце им је давно препукло у груди,

При погледу крви, што земљу покрива
При погледу мука, што људима годе;
При погледу гроза, што их ноћ прикрива,
Кад се траже људска права и слободе.
Није месец залуд блед, кад земљу гледи —
Некад и помрчи кад на њу погледи.

93, Кад ко год у Шапцу Вучића помене,
Многоме се уздах у груд'ма покрене,
Још у њему има изнемоглих људи,
Који су се некад на мукама вили,
Те причају с грозом, како Вучић суди.
Двојица су кривца сикирама били:
Један бије с леђа, други с груди бије,
А из ломних груди крв бризгама лије.

94. Милости не беше — анђ'о опроштаја
Побегао беше од туге и വаја —
Тад освете анђ'о крила развија;
Њега само каткад новац умекшава:
Ко је мог'о дати пун вес меџидија,
Том се тешка мука брзо ублажава,
Све то месец памти, све то месец знаде,
Ал зна и кад Вучић туговати стаде.

95. Ох, доста се месец с високих небеса
Наглед'о на земљи јада и чудеса,
Ал је пред њим, најзад свему било краја:
Ко год беше силан напокон је пао,
А који је био клонуо од ваја,
Тај се после свега моћан подизао.
Нама много што шта смрт видети не да,
Али вечни месец свему крај сагледа.

96. Зна, кад су и Турској подсечена крила —
Памти он и славу кнеза Михаила:
Зна, кад Турска војска из Шапца изиђе,
Те сва турска спрема српској војсци оста;
Зна, кад српски барјак на бедему виђе;
Глед'о је кад Шабац српским градом поста —
А да бог да скоро са висине глед'о
И како се Призрен српској војсци пред'о!

Вл. М. Јовановић

О ЗНАЧАЈУ БОЈА У НЕКИХ ЖИВОТИЊА

Готово нема ни једног предмета у природи, који толико обузима нашу пажњу, колико то чине боје. Многи се диве бојама у природи и њеним разноструким појавама, диве им се или као украсу биљака и животиња или као физикалним појавама у њиховим многобројним облицима, али их сваки и тумачи по својој ћуди и ретко се ко год упита: да ли те боје, а нарочито боје у биљака и у животиња, имају каквог значаја? Пред тим питањем стајали су до скора и сами природњаци без одлучног одговора или су одговарали негативно. За многе је од њих самих била то проста случајност што се н. пр. какво окце на крилима лептирова или најмања пегица и бразда понављају у безброју генерација у истој боји, на истоме месту и истој размери у хиљадама индивидуа једне феле. 'Ово је мњење оснивано на *аберацијама*, које се прилично често појављују на индивидуама једне исте феле, или је оснивано на тако званом *меланизму*, при ком су индивидуе једне исте феле у извесним пределима много тамније боје но индивидуе исте феле у другим пределима. Ова је појава доста честа у лепидоптера, где је н. пр. *ластин реп* — Papilio Machaon — са обе стране црних крила а иначе му је основна боја жута са црним браздама; *мрки Медвед* — Arctia caja — сасвим црних крила и ако му је обично и у хиљадама индивидуа основна боја горњих крила мрка са белим пругама, а доњих крила жутоцрвена са великим црним пегама. Међу тицама има такође варијација у боји: тако има белих чворака или белих косића међу многим другим сличним појавама; међу биљкама има свакоме познатих разноврсних варијација у боји и то не произведених културом, но у самој дивљини.

Ова привидна несталност боја дала је основа, да се посумња у значај боја у биљака и животиња. Али и у овим, као и у свима другим сличним приликама, измешани су узроци и последице, изгубљени су из вида знаци који јасно обележавају карактеристику појединих фела, а они се опажају и у аберационих индивидуа које и најдаље одступају од свог сталног типа, па и ако су ти знаци по некад са свим тамни, опет они постоје и имају значаја за обележје тих фела. У след тих одступајућих примера од обичнога типа посумњало се је у сталност боја и њихов значај и тек кад је Дарвин оштрије истакао ово питање, онда су потекла и друга, међу којима је једно од знатнијих: *да ли животиње разликују боје.* На ово питање доиста је тешко одговорити и ако су Џ. Лобок и В.

Грабер многим примерима ово питање у неколико разсветлили, али би нас далеко одвело навођење разних посматрања ових и других аутора и промашила би се цељ ових врста, но опет морамо приметити, да је ово питање још толико тамно колико и питање: да ли је човек увек распознавао боје које данас распознаје или да ли је увек распознавао спектралне боје. О разпознавању боја од стране животиња т. ј. како оне оне осећају боје, ми немамо позитивних факата и покрај свију оштроумних Лобокових опита на разним нижим животињама и покрај Граберових многобројних посматрања.

О овоме предмету изражава се Уелес[1] овако: „виши кичмењаци и неки инсекти доиста су у стању да разпознају оно што ми зовемо бојом, али ово још није доказ, да се њихово примећавање боја слаже са нашим. Способност инсеката да могу разпознавати црвено и плаво може се оснивати ка другим, и на сву прилику оснива се на другојачим чулним утисцима но у нас, а не мора му бити последица нити уживање нити одређене преставке које се буде у нами при погледу чистих боја.“ Из ових се врста види, да се појам о примећавању боја не може у истоме смислу пренети на инсекте па и на саме више животиње, но оне се, на сву прилику, при примечавању боја за извесне цељи руководе другим утисцима које на њих чине боје а можда ти утисци нису ни мало слични нашем осећању боја. Ово је тим вероватније, што и сама организација чула вида толико је различна између очију инсеката и човечијих, да и сам овај факт довољно баца сумње на истоветност осећања боја у човека и инсеката.

Прилагођавање животињских боја уз околину у разним целима може се сматрати као прилично не сумњив факт, али ово још није никакав доказ, да се животиње руководе бојом у ономе смислу у коме је ми опажамо, но, као што смо мало пре напоменули, руководе их на сву прилику други утисци у след утицаја боје на њих, а ми смо према нашем осећању дали бојама одређена обележја и назвали их н. пр. плавом, зеленом, жутом бојом и т. д. Нема ни једног основа којим би овако одређене боје узели и за животиње и веома би се варали, кад би према нашим чулима ценили чула других животиња, па биле оне ма на коме ступњу. При таквој оцени брзо би опазили велику разлику између виших и нижих организама. Где је н. пр. у нас оно осећање, које води лептира за неоплођеном женком своје феле и следи јој и онда, кад је још у за-

[1] Цит. у „Farben und Schöpfung von Dr. Hugo Magnus,“ стр. 109. Breslau 1881.

твореној кутији, или слободно лети по соби при затвореним прозорима, па како се оплођење сврши, онда нестаје и жудног љубавника и свију осталих утакмичара? Могли би навести још оваких факта, али је и овај један довољан да покаже, на какву странпутицу може завести закључак, који се оснива на нашој оцени а према нашим осећајима.

Према овоме не може бити говора о исповетности осећања, али ово опет не искључује факт да се животиње прилагођавају околини својом бојом, обликом, разним израштајима и т. д. и то у извесним циљима, које се увек клоне на корист тих животиња.

О овоме предмету писано је прилично, а поглавите мисли навешћемо у следећим врстама.

Као први и најзнатнија поборник о значају животињских боја и њиховом утицају на заштиту и полно одбирање, може се сматрати А. Уелес. Он је поставио једну теоретичку поделу, расветлио је примерима и поткрепио својим закључцима. Његова је биолошка подела боја ова: [2]

1. Заштитне боје.
2. Истакнуте боје:
   а) у моћних животиња,
   б) у немоћних у којих бива и подражавање под а).
3. Полне боје.
4. Типске беје.

Ово су све животињске боје, а он је ставио још једну: *аиетитску боју*, која се односи на биљке, али је ми не узимамо овде у обзир.

Исти писац објашњава своју поделу овако:

1. Заштитне боје. То су оне боје, којима се животиња прикрива у цељи да се спасе гоњења својих непријатеља или да се неопажена привуче своме плену. Те су боје јако распрострте и опажају се на свима северним белим животињама, на сивим пустарским животињама, на зеленим тицама и инсектима по тропским шумама. Сем ових има још веома много специалних случајева сличности, тако на прилику, сличност инсеката са кором, лишћем, цвећем или земљом на којој живе, сличност тичијих гнезда са околином и т. д. Оштрије посматрање животињског живота показује нам готово на сваком кораку јасне примере заштите у једној или другој цељи. Често нас изненађују шаренила и боје на неким животињама кад оне нису у својој обичној околини и ми би, баш ради тога шаренила, готови били, да одбацимо сваку помисао на заштититну слич-

[1] Die Tropenwelt nebst Abhandlungen verwandten Jnhaltes von Alfred R. Wallace. 1879. стр. 163 и т. д.

ност, али кад посматрамо те животиње, са тако живим шарама и бојама, у њиховим обичној околини, увериһемо се, да је баш то њихова заштита. У нашој околини[1] живи у Јулу и Августу веома шарена гусеница ноһног пауновог ока (Saturnia Pyri), највеһег европског лептира: њено шаренило пада у очи кад је она ван биљке од које се храни, а међутим врло је тешко разпознати је на самој биљци. Друге примере из ове категорије навешһемо даље.

2. *Истакнуте боје.* — Ова је класа боја врло интересантна, јер јој је цељ, да животињу што више истакне т. ј. да буде виднија а не скривена. Животиње снабдевене том бојом снабдевене су и оружјем од кога се њихов испријатељ страши а боја их спасава од тих напада. То су махом лептири. Они су врло често дивно бојадисани и украшени свима могуһним пегама и шарама, лете лагано, али их не дира ни тица, ни гуштер, нити икоја друга животиња, која се иначе радо храни лептирима. Њихов је сок непријтног мириса и оштрог куса од кога се све животиње гнушају. Из овога се види, за што су тако шарене и што лете лагано, јер је за њих кориснije да се виде још из далека и да се распознају како не би биле нападнуте. Кад се с поља не би разликовали од других кусније лептира и кад би летели тако брзо да им се боја не би могла лако распознати, онда би без сумње, били често нападани па и ако их непријатељ не би прождр'о он би их на сваки начин јако оштетио.

Према овоме животиње са истакнутим бојама поштеђене су од непријатељских напада коме су друге јако изложене, а ово је учинило те су многе животиње доцније придобиле потпуну сличност у боји, облику и кретању оних доиста својим оружјем осигураних животиња. Та је придобивена сличност обично у немоһних животиња и оне се, тако реһи, заштиһују обманом т. ј. подражавањем животињама са истакнутом бојом. Овај начин заштите зове се *подражавање* (Mimicry). За пример навешһемо на овоме месту само у опште лептире, који су слични зољама, неотровне змије отровним, немоһне кукавице грабљивим копцима и т. д., а доцније һемо споменути неколико специјалних примера.

[1] Нарочито напомињем *у нашој околини*, јер по свима лепидоптеролошким делима наводи се, да *ноһно пауново око* живи само у околини Беча и у Угарској, а међу тим оно је код нас доста распрострто а нарочито у околини Београда. У најновијем Хофмановом делу наводи се да живи још у Швајцарској, Француској и малој Азији. (Dr. Ernst Hofmann, Die Schmetterlinge Europas, Stuttgart 1887.)

3. *Полне боје.* — У ову класу спадају они случајеви у којима је боја у оба пола различна. Ова се разлика јасније опажа у неким класама и фамилијама а нарочито, у тица и лептира. У мужјака је готово увек боја јача и затворенија, али има много случајева у којима су шаре и пеге у мужјака врло живе боје. Најзад наилазимо на случајеве у којима скромно бојадисана женка није ни најмање слична живим бојама снабдевеном мужјаку.

4. *Типске боје.* — Ова класа обухвата све оне животињске феле у којих су оба пола сјајно или јако бојадисана а боји се не може приписати никаква одређена цељ — и за то се те боје зову *типске боје.* Овој класи припада велики број тица са сјајним перјем, већина великих лепо бојадисаних лептира, многобројне сјајно бојадисане бубе, неке феле сисаваца, многе феле гусеница са лепим пругама или пегама и т. д. — Можда су овде урачуњене и неке истакнуте боје, али почем се специјална боја не може да објасни овом теоријом, то су и оне стављене у ову класу.

Безусловно је једна од главних цељи боје у виших животиња да се међусобно распознају животиње једне феле, мужјаци од женке и обратно, младе од старих, и заиста, где облик и величина животиња нису врло различни или где би се то брзим кретањем и даљином измакло оку, ту је боја готово једино срество за тачније распознавање. Нарочито је за инсекте боја од великог значаја, јер се они непрестано крећу и лете, а готово се може рећи, да се само случајно сусрећу. Овим би се можда могла објаснити иначе загонетна појава, зашто се женке у многих лептира врло често јако разликују од женака сродних фела а мужјаци не: они су врло живахни, лете брзо и траже женке, па је за њих корисно да их опазе из далека. Тицама нису потребни тако јако видни знаци, јер су оне у опште савршеније организоване.

Можда су боје некад биле у опште другојаче и тек услед полног одбирања фиксиране и даље усавршаване оне, које су животињама биле ма од какве користи, а поништаване оне, које су им биле штетне.

После ових кратких посматрања у опште, да пређемо на њен однос у природном одбирању.

Свако полно одбирање т. ј. избор мужјака женком има веома мало и можда нема ни мало утицаја на боју. Истина је, да женке

у тица бирају саме себи мужјака, али још ни чим није доказано, да боја заиста одређује тај избор. Може се до извесних граница допустити, да на тај избор утичу извесне особине мужјака од којих се неке слажу са њиховим шаренилом. У очима женке највише уздиже мужјака његова снага и живахност, а ово је обоје спојено по некад са живљим бојама. Та живља боја јасније се истиче у време парења кад је и цео организам у живљем раду. Срчаност, живахност и друге сличне особине преовлађују при избору мужјака, а са овим је скопчано, да је и приплод способнији за живот. Може се још допустити, да се у здравијих и једријих индивидуа и боја јаче развија, што се после наслеђем појачава и постаје стална. Да при избору женке није меродавна боја најбоље се види у лептира, који својим сјајним бојама надмашују готово и тице, а баш ту опажамо, где се више мужјака боре око женке и такмаче се око њене наклоности, па најзад побеђује мужјак најснажнији, најсрчанији и најиздржљивији у лету, док је међу тим женка готово са свим пасивна и прилагођава се победиоцу. И овде се дакле, као и код тица, стара само природно одбирање, да се разплођавају најснажнији мужјаци а почем су они обично и најживље боје, то је и овде резултат ојачавање боја и шаренила.

(СВРШИЋЕ СЕ)

Др. Радмио Лазаревић.

ВЕРЕНИЦИ

Приповетка Алесандра Манцона

НАСТАВАК

ТРИДЕСЕТ ПЕТА ГЛАВА

Нека читалац замисли себи лазаретски обим насељен са шеснаест хиљада кужника; сав тај простор закрчен овде колебама и чатрљама, онде колима, тамо људима; она два бескрајна реда од портика, с десна и с лева, пуна натучена измешано болесницима или лешинама на сламњачама, или на слами; а поврх свега овога табора гмизање, као неко таласање, ту и тамо одлажење и долажење, застајање, учање, сагибање, издизање од оздрављеника, манитих и слугу. Овакав поглед даде се у једанпут Ренцу и задржа га тамо савладана и обузета. Зацело не мислимо да ово позорје описујемо

подробно, нити ће то читалац желети; само пратећи нашега момка на његову мучну ходу, застаћемо, где он застане, и од онога, што буде видео онолико ћемо казати, колико буде потребно да се прича оно што је чинио и што му се десило.

Од врата, на која је ушао, па све до капеле на средини, и одатле до других врата на противној страни, беше као пут, на коме није било колеба и друге сталне препоне; а на други поглед виде Ренцо тамо како се тоскају двоколице и уклањају ствари, да би се начинило место; виде капуцине и искушенике, који управљаше тим послом и уједно свакога отправљаше даље, који тамо није имао посла. Па бојећи се, да ће и он бити на тај начин истеран, увуче се правце међу колибе на десној страни, на коју се случајно био окренуо.

Пође даље, како је већ опазио места да може ногу метнути, од колебе до колебе, завирујући у сваку и посматрајући постеље, које су биле на пољу откривене, испитујући лица клонула од болетице, или искривљена од грчева, или непомична у смрти, еда ли би где могао оно угледати, које је овамо стрепио да га нађе. Али пошто беше прешао добар комад пута и поновио толико пута ово тужно прегледање, не опазивши никаку женску, домисли се, да ће она бити на какву одељену месту. Он нагађаше, али где ће бити, нити могаше слутити, нити имаше каква знака. Овда онда срео би служитеље, у толико различне изгледом и по начину и по оделу, у колико је различно и противно било начело, које је једнима и другима давало подједнаку силу да живе у таквој служби: у једних угашено свако чуство милосрђа, у других натчовечанско милосрђе. Али Ренцо не осећаше вољу да пита ни једне, ни друге, да не би можда себи причинио какве неприлике, то науми да иде, докле не нађе женске. А идући непрестано вреваше око себе, али овда онда [био је приморан да окрене поглед ожалошћен и као замућен код толиких рана. Али куда да га окрене, где да га устави, него на друге ране?

И сам ваздух и небо увећаваше страхоту овога погледа, ако је што могаше увећати. Магла се мало по мало згуснула и скупила у облачиће, који ширећи се непрестано, као да обећаваше буру, кад не би на средини тог мрачнога и ниског неба пробио као кроз копрену, сунчев колут блед, који просипаше око себе слабу и магловиту светлост и шиљаше неку мртву и тешку запару. Овда онда поред непрестанога брујања ове збуњене светине, зачуло би се неко мрмљање од звуксва, потмуло, прекидано, нејасно, па и да си напрезао слух опет не би могао разазнати откуда је, или би помислио, трче у даљини кола, па се у један пут зауставе. У пољу наоколо не виђаше се грана на дрвету да се миче, нити да се птица спушта, или да прне; само ласта показала би се уједанпут изнад крова од здања,

спустила би се доле са раширеним крилима, као да би пољем прошла, али поплашена овом вревом, нагло би се дигла и утекла. Беше такво време, у коме између гомиле путника ни један не прекида ћутање; када ловац иде замишљен, са обореним очима; када сељанка, копајући земљу, престане са певањем, а то и не узима на ум; време пред олујину, кад природа с поља чини се непомична, а узбуђена радњом унутрашњом, као да гуши све што је живо, па додаје некакав терет свакоме послу, беспосличарењу, па и самом животу. Али у овом месту већ по себи одређену за патњу и за умирање, виђаше се човек, који се већ бораше са злом, да подлеже новоме притиску; виђаху се стотине и стотине, како им је у једанпут позлило, а у исти мах последња борба беше страшљивија и уз веће болове, уздисаји загушљивији; преко овога места од јада можда још није прешао грознији час.

Већ је наш момак подобро а залуду тумарао кроз оне стазе између колеба, кад кроз оне разне јауке и ону смесу од жагора поче разликовати чудну мешавину од цвиљења и блејања, докле не дође до претина од разлупаних и трулих дасака. иза којих долазаше тај необични звук. Провири кроз деру између две даске и угледа заграђен простор са појединим колебама, па како у овима, тако и на маленој чистини не обичне болесничке постеље, него дечицу како леже на модровцима, или узглавницама, или раширеним пластама, или стратинама, а дојкиње и друге жене у послу; а што му је поглед највише привлачило и задржавало, козе међу њима. које су женама биле помоћнице; болница за децу, каква се могла дати на оном месту и у оно време. Беше, велим, чудно погледати гдекоје од ових животиња, како мирно стоје над овим или оним одојчетом, пак му даје сису, а гдекоја како трчи на дреку, рекао би са материнским чуством, па стане поред малог питомца и стара се да се над њим намести, па се јари и окреће тамо амо, рекао би зове кога, да им обојима дође у помоћ.

Ту и тамо седе дојкиње са дечицом на прсима, гдекоје тако пуне милоште. да се у гледаоцу буђаше сумња да ли их је на то место довела плата, или оно добровољно милосрђе, које тражи невољу и бол. Једна од њих сва тужна узе плачно детенце са својих исцеђених груди, па ожалошћена пође да тражи козу, која би је могла заменити. Друга са дирљивим погледом посматраше дете, које јој на сиси заспало, па нежно пољубивши га, оде у једну колибу да га метне на модровац. А трећа, давши своју сису туђем одојчету, упрла очи у небо са погледом не од равнодушности, но од замишљености; на што ли је мислила у тај пар а са тим погледом, ако не на дете, које је њена утроба родила, које је можда ту скоро сисало. исту сису, па

је можда на њој и издахнуло? Друге жене више у годинама чекаше на другу службу. Једна дотрча на дреку гладна детета, узе га и однесе до једне козе, која пасаше на гомили свеже траве, па га подметну њеној сиси, грдећи невешту животињу и уједно милујући је, те да се лепо преда служби. Друга трчаше да узме једнога црвића, кога коза једна чепаше ногом, јер је силом хтела друго дете да надоји; опет друга носаше своје дете, нишући га и гледајући час да га успава песмом, час да га умири ласкавим речима, зовући га именом, које му је дала она сама. У тај пар ево једнога капуцина седе браде, носећи на свакој руци по плачно дете, која је они час узео од издахнулих матера; а жена једна притрча да их прими и оде гледајући међу женама и козама, да одмах нађе, која ће им бити место матере.

Младић, гоњен оним, што му је била прва и најјача мисао, није се један пут окренуо од дере да одлази, али увек би опет метнуо тако око, да још мало гледа.

Када се најпосле отисну оданде пође поред тарабе све до неколиких колеба, које су поред ове биле и због којих мораде да скрене. Пође дакле поред колеба, али не пуштајући тарабу из очију, хотећи ићи до краја јој, па да нађе нову чистину. Елем како је гледао у напредак, да промотри пут, оте му се поглед на изненадну, пролазну и тренутну појаву, која га посве узбуди. На једно сто корака виде како прође и међу чатрљама изгуби се један капуцин, који и издалека и у оној брзини имаше сасвим ход и начин и стас фра Кристофора. Можете мислити, како је журно похитао онамо, па ту тумарај, тражи, напред, натраг, унутра и напоље, кроз оне пролазе, докле опет не угледа са толиком радошћу онај стас, истог оног фратра, угледа га мало даље, како се удаљава од једнога котла, па држећи један чанчић, упутио се једној колеби; онда га виде, како се посади на уласку од колебе, прекрсти чанчић, који је држао пред собом, па како поче јести, а непрестано се осврташе, као ко је непрестано на опрезу. Беше то заиста фра Кристофоро.

Са две речи можемо да испричамо, шта је са њим било, откако смо га изгубили из очију, па до овога састанка. Из Римина никад није одлазио, а ни мислио није оданде одлазити, кад се у Милану појави куга и даде му прилику, коју је увек толико мислио, да свој живот положи за свога ближњега. Он наваљиваше са молбом, да га одазову, како би помагао кужнима и служио их. Конте ујак био је умро, у осталом сада су болничари били потребнији него политичари, те тако би услишан без тегобе. Одмах дође у Милан, оде у лазарет и био је тамо нека три месеца.

Али Ренцова радост, што је нашао свога доброга фратра, оста непомућена само за један часак; тек што се био уверио, да је он, морао је и то опазити, колико се био променио. Држање му беше погнуто и клонуло, лице сухо и бледо, па у свему се виђаше човек малаксао, тело измождено и трошно, које је силан дух само подржавао и крепио.

И он беше упр'о поглед у момка, који му прилазаше и који, не усуђујући се гласом, гледаше покретом да му се даде познати и разликовати

„О, оче Кристофоро!“ рече му, када му се толико приближи, да га је могао чути, а да не диже глас.

„Ти овде!“ рече фратар, метнувши на земљу лончић и подигнувши се.

„Како сте оче? како сте?“

„Боље, него толики јадници, што што их овде видиш.“ одговори фратор.

А глас му беше промукао, шупаљ и променут, као и све остало. Само му око беше које и пре и у њему нешто живље и сјајније, као да милосрђе, узвишено при крају свога рада и ликујући у осећању да је близу своме искону, метнуло беше тамо жешћи и чистији огањ од онога, који хоћаше болест мало по мало да угаси.

„Али ти“, настави, „како си доспео ти овамо? Зашто си дошао тако кузи у чељусти?“

„Прекужио сам је, хвала богу. Дошао сам.... да тражим.... Лучију.“

„Лучија? Зар је Лучија овде?“

„Ту је, барем се уздам у бога, да ће још бити ту.“

„Јеси ли се оженио њом?“

„О драги оче! није ми још жена. Зар ви ништа не знате, шта је све било?“

„Не знам, синко; откако ме је бог удаљио од вас, ја нисам ништа више чуо; али сада, кад ми те је он послао, право да ти кажем, желио бих пуно да што да чујем. Али.... како је са решењем о притвору?“

„Ви дакле знате, шта су са мном чинили?“

„Ма шта си чинио ти?“

„Слушајте; ако бих рекао, да сам онога дана у Милану био при чистој свести, морао бих лагати; али ја нисам учинио никакво ружно дело.“

„То ти верујем, а и пре сам то веровао.“

„Дакле вам сада могу све казати.“

„Чекај“, рече фратар, па учини неколико корака од колебе и викну: „оче Виторе!“

Мало за тим указа се млад капуцин, коме рече:

„Оче Виторе, учини ми љубав, па у место мене надгледај ове наше сиромахе, докле се ја будем уклонио; али ако би ко мене желео, зовни ме. Нарочито онај онамо! Ако буде дао и најмањи знак да је дошао к себи. одмах ми јави, тако ти љубави!“

„Не брини се“, одговори младић.

А старац се окрене Ренцу и рече:

„Уђимо овде. Али....“ додаде уједанпут и застаде; „ти ми изгледаш сав сустао; биће да требаш да једеш.“

„Ваистину“, рече Ренцо; „сада, када ми споменусте, сетих се, да још нисам ништа окусио.“

„Чекај“, на то ће фратар.

Па узе други лончић и оде до котла да га напуни, онда се рат и даде га Ренцу са ожицом; посади га на сламњачу, на којој почиваше, затим оде до бурета једног у углу, наточи купу вина и метну га на сто пред свога госта; онда узе и он свој лончић и посади се поред њега.

„О, оче Кристофоро!“ рече Ренцо; „зар је то за вас, да то чините? Ала све увек онај исти. Хвала вам од срца.“

„Немој да ми захваљујеш“, одговори фратар; „то је сиротињско; али си и ти у овај па̑р сиромашак. А сада ми кажи оно што не знам, причај ми за ону нашу сиротицу; па гледај укратко, јер се нема каде, има се много посла, као што видиш.“

Ренцо поче казивати Лучијина збитија између једне ожице и друге, како је била смештена у клоштру у Монци, како отета.... При помисли на такве патње и такве опасности, при помисли, да је он упутио бедницу на то место, добри фратар не могаше дахнути; али брзо дође к себи, када чу, како се чудно спасла, како је враћена матери и од ове смештена код доне Праседе.

„Сада ћу да вам причам за себе“, настави Ренцо.

Па у кратко исприча дан у Милану, бегство, па како је непрестано био далеко од куће, а сада, када је све тумбе окренето, да се усудио да тамо иде; како није затекао Ањезу: како је у Милану дознао, да је Лучија у лазарету.

„Па сам овде“, закључи, „овде сам да је тражим, да видим, је ли жива, и да ли.... мари још за ме.... јер.... каткада....“

„Али“, питаше фратар, „имаш ли какваа знака, где су је сместили, када је дошла амо?“

„Ништа, драги оче, ништа, до ли да је ту̑, ако је још ту, што нека би дао бог!“

„Јадниче! Па како си је досада овде тражио?“

„Тумарао сам и тумарао; али међу осталим видех само мушкарце. Домишљао сам се, да ће женске бити на какву одељену месту, али тамо још не могох доспети; ако је тако, ви ћете ме сада тамо упутити.“

„Зар ти не знаш, синко, да је људима забрањено тамо улазити, осим ако имају какав налог?“

„Па добро, шта би ми могло бити?“

„Драго моје дете, правило је праведно и свето; па ако множина и терет од јада не допушта да се оно набљудује сасвим строго, зар је то разлог, да га поштен човек преступи?“

„Али, оче Кристофоро“, рече Ренцо; „Лучија би требала да ми је жена; ви знате, како смо се растали; ево двадесет месеци, како страдам и трпим; најпосле сам дошао овамо, ризикајући толике беде, од којих је једна гора од друге, па сад....“

„Ја не знам, шта да ти кажем“, на то ће фратар, више одговарајући својим мислима, него ли младићевим речима; „ти идеш са добром намером, и дао би бог, да сви они, који могу слободно да долазе на ово место, онако се владају, као што се могу ослонити, да ћеш се владати ти. Бог, који зацело благосиља ово твоје постојанство у наклоности и ову твоју верност у привржености и у тражењу оне, коју ти је он дао, бог, који је од људи строжији, али блажији, он шат не буде гледао па оно, што би неправилно било у начину, како је тражиш. Само имај на уму, да ћемо за твоје поведење на овоме месту обојица имати да одговарамо, људима можда и не, али богу зацело. Ходи.“

С тим речима подиже се и у исто време и Ренцо, који не пропуштајући да му пази на речи, међу тим је у себи доконао, да не помиње онај Лучијин завет, као што је био у први нах наумио.

„Буде ли и за то дознао“, мишљаше, „хоће ми зацело правити и друге тешкоће. Или ћу је наћи, и онда ћемо удиљ имати времена да о томе говоримо, или.... а онда што за вајду?“

Пошто га фратар одведе до уласка, који је био према северу, опет ће рећи:

„Слушај; наш отац Феличе, који је овде у лазарету настојатељ, води данас оно неколико излечених одавде на друго место ради карантина. Видиш ону цркву тамо на средини“, па дигнувши мршаву и дрктаву руку, показа на лево у мутну ваздуху кубе од капеле, које се издизаше поврх једних шатра, и настави: „онамо ће се они сада да искупе, да изађу у опходњи кроз врата, на која си ти морао ући“.

„А! дакле су због тога гледали да прокрче пут“.

„Управо за то; а ти си морао чути и како је звоно куцало неколико пута“.

„Нисам ништа чуо“.

„То беше по други пут; на треће звоно биће сви искупљени; отац Феличе држаће им кратку беседу и онда ће се с њима кренути. На треће звоно отиди тамо; гледај да се наместиш иза скупљених људи на једној страни пута, где нити ћеш сметати, нити падати у очи, а моћи ћеш их видети, како пролазе, па види.... види.... да ли је она међу њима. Ако бог није хтео да је она тамо, онда овај део“, па подиже руку наново и показа на ону страну од здања, које је спроћу њих било, „овај део здања и један део простора испред њега одређен је женскима. Видећеш преграду од летава, која раставља тај део од овога, али је она на неким местима прэкинута, а на другима отворена, тако да нећеш имати тешкоће да уђеш. А унутри, ако не будеш што чинио, што би изазвало чију сумњу, на сву прилику нико ти ништа неће казати. Ако би ти правили какве сметње, а ти реци, да те зна отац Кристофоро из *** и да ће о теби дати обавештења. Тражи је тамо; тражи је с уздањем и.... са одрицањем. Јер имај на уму, да није мало, што си дошао да овде тражиш: три тражиш живу душу у лазарету! Знаш ли ти, колико сам пута видео, како се овај мој бедни народ обнављао, колико сам их видео, да су их одавде однели а колико их мало да су отишли!.... Пођи спреман да принесеш жртву....“

„Да, и ја то увиђам“, упаде мр у реч Ренцо, подигнувши очи, и сав се у лицу промени; „разумем. Идем; гледаћу, тражићу, на једном месту, на другом а онда у целоме лазарету, уздуж и попреко.... а ако је не нађем!....“

„А ако је не нађеш?“ понови фратар с изразом озбиљности и очекивања на лицу и са погледом, који укораваше.

Али Ренцо, коме се код те помисли опет распали јарост, те му се смрче пред очима, понови и настави:

„Ако њу не нађем, гледаћу да нађем неког другога. Било у Милану, било у његовим зликовачким дворовима, било на крај света, или у ђавољој кући, хоћу наћи онога ниткова, који нас је раставио, онога лупежа, кога да није било, Лучија би још пре двадесет месеци била моја, па ако би нам било суђено да умремо, барем бисмо умрли заједно. Ако је само у животу, хоћу га већ наћи....“

„Ренцо!“ рече фратар и узе га за руку, а погледа га још строжије.

„Па ако га нађем“, настави Ренцо, кога је јарост заслепила, „ако му куга није већ судила.... Није ту више оно време, кад је ма каква кукавица заклоњена својим бравима могла људе бацати у оча-

јање и смејати им се; сад је дошло време, кад људи стоје један спроћу другога очи на очи, па.... ја ћу му већ судити!«

»Несретниче!« крикну отац Кристофоро гласом, који беше добио сву своју некадашњу силу и звук; »несретниче!« а његова оборена глава подиже се са груди; образи се обојише некадашњим животом, а огањ његових очију имаше нешто као страшно. »Гледај, несретниче!«

Па докле једном руком стискиваше и дрмаше снажно Ренцову мишицу, пружи другу преда се, показујући колико је више могао жалосни поглед око њих.

»Погле, ко је онај, који казни! онај, који суди, а није суђен! онај, који шиба и који прашта! А ти, црв у прашини, ти хоћеш да судиш! Ти знаш, ти, шта је правда! Одлази несретниче, одлази! Надао сам се.... да, надао сам се, да ће ми бог пре моје смрти дати утеху да чујем, да је моја сирота Лучија у животу, да ћу је можда видети и чути јој обећање, како ће према гробу, у коме ћу ја бити обратити једну молитву. Одлази, ти си ме лишио моје надежде. Бог њу није оставио на земљи за тебе, и ти зацело ниси тако продрзљив, да себе држиш за достојна, да бог мисли да те утеши. Он је на њу мислио, јер она је од оних душа, којима су намењене вечите радости. Одлази! немам више каде да те слушам«.

Па с тим речима отисну од себе Ренцову руку и пође према једној болесничкој колеби.

»Ох, оче!« рече Ренцо идући за њим молећи, »зар хоћете тако да ме отерате?«

»Шта!« на то ће капуцин гласом не мање озбиљним. »Зар се ти усуђујеш искати, да ја крадем време овим бедницима, који чекају да им зборим о божјем опроштењу, па да слушам твоје речи од помаме, твоје осветне намере? Ја сам те слушао, када си искао утехе и помоћи; махнуо сам милосрђе ради милосрђа; али ти сада имаш у твоме срцу твоју освету; шта ћеш од мене? одлази! Ја сам гледао како овде умиру увређени, који праштају; увредиоце, који су уздисали, што не могу да ће понизе пред увређенима; ја сам плакао с једнима и са другима; али шта ћу с тобом?«

»Ох! праштам му, заиста му праштам, за увек му праштам!« викну момак.

»Ренцо!« рече фратор са тишом строгошћу; »промисли са, па ми кажи, колико си му пута опростио.«

Па када до некле постаја, не добивши одговора, уједанпут спусти главу и гласом суморним и тихим настави:

»Ти знаш, зашто носим ову ризу.«

Ренцо оклеваше.

„Знаш ли?“ понови старац.

„Знам,“ одговори Ренцо.

„И ја сам мрзио; ја, који сам те укорио због једне мисли, због једне речи, ја сам убио онога, кога сам мрзио од свега срца, кога сам мрзио одавна.“

„Да, али силеџију, једнога од оних....“

„Мучи!“ прекину му реч фратор: „мислиш ли ти, кад би се то могло извинити, да ја не бих био нашао извињење за тридесет година? Ах! кад бих ти могао метнути у срце чуство, које сам од то доба вазда имао и које имам и сада још према ономе, кога сам мрзио. Кад бих могао! Ја? али бог може, он нека учини.... Чуј, Ренцо, он ти више добра жели, него ти сам: ти си могао мислити на освету, али он има довољно силе и довољно милосрђа, да те предупреди; он ти указује милост, које неко други и сувише није био достојан. Ти знаш, казао си толико пута, да он може да заустави насилничку руку, али знај, да он може да задржи и руку осветљивца. Па што си сиромах, што си увређен, мислиш ли ти, да он не може од тебе одбранити човека, кога је створио по своме подобију? Зар ти мислиш, да ће те он пустити да чиниш све што хоћеш? Можеш да мрзиш и да себе упропастиш, можеш једним твојим чуством удаљити од себе сваки благослов. Јер макар ти како било, ма какву срећу имао, буди уверен, да ће ти се све окренути на казну, докле год не будеш опростио тако, да не можеш више казати: праштам му!“

„Да, да,“ рече Ренцо сав узбуњен и збуњен; „ја видим, да сам зборио као животиња, а не као хришћанин: а сада, по милости божјој, да, праштам му од свег срца.“

„А да га видиш?“

„Молио бих Господа, да ми даде стрпљивости, а њему да дирне срце.“

„Да ли би се ти сетио, да Господ није рекао, да праштамо својим злотвор-ма, но да је рекао, да их љубимо? Да ли би се ти сетио, да је он њега толико љубио, да је умро зањ?“

„Бих, са његовом помоћи.“

„Добро, а ти ходи са мном. Казао си, да ћеш га наћи; наћи ћеш га. Ходи, па види, кога би могао мрзити, коме би си могао зла мислити и хтети да му га учиниш, над чијим животом си хтео да се правиш господар.“

Пак узе Ренца за руку и стиснувши је, како би могао здрав момак да стегне, пође Ренцо пође за њим, не усуђујући се, да га што пита.

После неколико корака заустави се фратор испред врата једне колибе, погледа Ренцу у лице с озбиљношћу и нежношћу, па га уведе унутра.

Прво што угледа при улажењу, беше један болесник, који сеђаше на дну на слами, але не тешки болесник, но који могаше изгледати да ће скоро оздравити, који кад угледа фратора, махну главом, као нечући; фратор спусти главу са изразом туге и преданости. Међутим Ренцо гледаше са неспокојним љубопитством остале предмете, виде три четири болесника, а међу њима разазна једнога на једној страни на модровцу, увијена у планту, по њему господски плашт место покривача: он га боље погледа, познаде дон Родрига и уступи један корак; али фратор му наново стиште руку, за коју га је држао, довуче га до постеље и пруживши над њу другу руку, показа му прстом човека, који тамо лежаше.

Несрећник лежаше напомично; очи избечио, али без погледа; лице му бледо и пуно црних пега; усне му црне и отекле; човек би рекао, лешина, када не би жестоко трзање показивало, да је ту жилав живот. Овда онда дигле би се груди са тешким одисањем; десница му беше изнад плашта, па притискиваше груди близу срца а прсти се скупили, сви модри, а по врховима црни.

„Видиш ли“ рече фратор тихим и озбиљнин гласом. „Може да буде казна, може да буде милосрђе. Оно чуство, које ћеш ти сада овде имати према овоме човеку, који те је увредио, исто чуство имаће онога дана према теби бог, кога си ти увредио. Благослови га, да будеш благословен. Има четири дана, како је овде, као што га видиш, а још се није разабрао. Можда је Господ вољан да му даде часак свести, али хоће да га ти за то молиш; можда хоће да му се ти за то молиш с оном невином душом; можда чува своју милост само на твоју молитву, на молитву срца уцвиљена и пуна одрицања, можда спас овога човека и твој спас зависи сада од тебе, од твога чуства, од праштања и сажаљења.... и љубави.“

Он умукну, склопи руке, спусти лице над њих и поче богу молити се; Ренцо учини исто тако.

Остадоше неколико тренутака тако, када удари звоно. Обојица се кренуше, као да су се договорили, и одоше. Нити један питаше, нити други увераваше; лица им збориише.

„Сада иди,“ узе реч фратар, „пођи спреман, било да примиш милост, било да принесеш жртву, а бога да хвалиш, ма какав био исход твоме тражењу. А био исход ма какав, дођи да ме известиш; заједно ћемо га хвалити.“

Без даљих речи раставише се; један оде, одакле је дошао, други се упути капели, која је оданде била на сто корака.

(НАСТАВИЋЕ СЕ)

РАЗВИТАК ТЕОЛОГИЈЕ

(СВРШЕТАК)

III

У свом првом и најпростијем облику теологија се јавља само у веровању да постоје, делају, мешају се у људске цослове нека бестелесна бића, *духови*, и то већином зли духови који се разним чарањима дају умилостивити или заплашити; но ово још није култус нити га ту има. На овом ступњу, теологија је са свим одвојена од етике. Теолошке догме ту још не дају никакве санкције моралном кодексу, онаквом каквог га је опште мишљење сворило. Уплитање духова̂ у људски живот, верује се да бива просто из њихне зле воље, из пакости. Но ова непрестана зебња и страх од духова с једне, и тежња да се њихном, у највише случајева штетном и опасном утицању доскочи, с друге стране, природно воде стварању неког утврђеног ритуала, обредног система, који у самој ствари није ништа друго до систем умилошћавања и придобијања за се духова.

Најближи ступањ теолошког развитка, који се за први везује и потпуно из онога развија, јесте *обожавање предака*. Јер природан је пут еволуције да се из оног општег, хаотичког веровања у духовна бића полако али стално одваја култус предака, успомена на које је увек најживља и најчешћа и која генетичким путем, с оца на сина, с породице на породицу, постаје све шира и општија, што све несумњиво води најпре издвајању а за тим и дификацији духова предачких од осталих. Отуда се и из ритуала намењеног духовима у опште развија ритуал предачког обожавања.

Овај други ступањ теолошког развитка веома је распрострт, али своје главне представнике има у теолошким системима китајском и јапанском. У Китају, цар, „син неба,“ „отац народа“ представник је првих предака и по свом положају стоји у средини међу људма и вишим космичким божанствима, небом и земљом. Међу јапанским духовима Камима, један се (Тен-цио-даи-цин) сматра као национални Ками,[1] — онако од прилике као што је међу Елохимима Јехова народни бог јеврејски.

Али овај процес сужавања, специјалисања, иде и даље, и ми улазимо у трећу фазу теолошке еволуције. Ма каквим узроцима и путовима, — који би се можда сви могла генералисати изразом ода-

[1] *Ками* је, вели Хексли, дух, али се употребљава и као *почасна титула човеку.*

бирања — један се дух, једно божанство истакне међу осталима и временом постаје специјално божанство тога народа, коме једном онда и припада сва служба и сви обреди. Но ни овај култус ни ритуал не искључују — а ово и јесте главно — веровање да други народи имају засебне, *своје* богове и своје богослужење. У овоме и јесте разлика између *монолатрије*, треће фазе теолошке еволуције, монотеизма. Монолатрија је још систем политеистички у толико у колико допушта да поред једнога бога има и других бића духовних, божанских, а од обичног политеизма разликује се тиме што су у њему сва ова божанства тек божанства другог реда, што се, дакле, над свима њима уздиже један дух, један Бог — чиме се граничи с монотеизмом — и који једино може бити предмет обожавања његовога народа.

У овим двема фазама теолошког развитка, у предачком скиотизму и монолатрији, морални је елеменат често врло јак и етички кодекс долази у све тешњи однос с теолошким системом. Ту већ сам бог или богови узимају моралност под своје окриље казнећи још на овом свету или на оном за свако рђаво, а награђујући за свако добро, морално дело. Но божанства се још схватају као скроз и скроз људска, која и за сенку непоштовања према боговима, које би се огледало у непослушности или небрежљивости према њихним наредбама и потребним обредима казне тако исто строго као и за гажење моралних прописа. Ту се побожност састоји у тачном вршењу разноличних обреда онако исто као што је побожност и испуњавање правила моралног закона.

У ову теолошку каталогију, наставља Хексли, монолатрију ваља ставити и теологију старих Јевреја. „Они су били политеисте, у колико су допуштали да има и других Елохима, духова божанског реда, осим Јехове; а разликовали су се од обичних политеиста тиме што су веровали да је Јехова врховни Бог и једини предмет њихног народ. богоштовља. Тешко је одредити колики је део заслуге Мојсејеве, човека, по легенди, одраслог на двору мисирском и познатог културом јегипатском, да покрене развитак теолошких појмова свога народа, да га уздигне, на висину својега схватања. Изгледа само да је несумњив факат да су Јевреји у теологији, до времена своје инвазије на Ханаан, већ прошли прве ступње теолошке еволуције: обожавање духова и обожавање предака.

Но развитак јеврејске теологије није се могао ни овде задржати. Осми век пре Христа већ јасно показује знаке јако претрпљене промене. У књигама пророчким (Исаије, Јеремије, Јоила и др.) опажа се нов свет идеја, реформација је у пуном јеку. „Суштина ове промене је у супротности односа теологије к етици према положају

који су оне заузимале у првобитном стању. Оно што људи у почетку обожавају јесте теолошка хипотеза, али не морални идејал. Пророци, ако не у форми, у суштини износе сасма супротну доктрину. Они непрестано теже да моралну идеју ослободе веза тадашње теологије, које је гуше, и од ритаула који теологију прати. Но пророчки критицизам није био интелектуални критицизам, подигнут на чисто научним основама. Обожаваоци ликова и они који су веровали да жртве и церемоније помажу и вреде, са свим су логично могли истицати свој критички суд на супрот суђењу пророчком, јер критицизам је ових био само етички. Са висине свога моралног гледишта: да је сва дужност човекова да чини правду и воли милосрђе, и да се онако „снисходљиво“ понаша као што и приличи његовој безначајности према Вечноме, пророци се само смеју обожатељима дрвља и камења и богослужбених обреда. Ликови дрвени и камени су у њиховим очима нераздвојно спојени са самом неморалношћу и с тога их немилосрдно треба разрушити. Жртве и церемоније, па ма каква да им је унутрашња вредност, могле би се трпити само под условом да престану саме бити идоли; шта више, биле би још од вредности кад би могле што да послуже обожавању правог Јехове — моралног идеала.“

Политичке недаће које су од IX. века по Хр. наступиле за јеврејски народ и које су почеле с деобом царства а завршиле се робовањем у Вавилону, могле су само ојачати пророчки пуританизам VIII. и VII. века. Несреће народне приписиване су отпадништву од једнога правога Бога, а тиме давале храну реформаторској ревности пророка, у духу чистога монотеизма. И тек у ропству вавилонском могао је пророчки пуританизам очистити теологију од политеизма који се још беше затекао а тек је се ту и тада, и то први пут у историји створио чисти монотеизам уз који је сада ишао и етички кодекс, „ненадмашан својом чистином и својом подобношћу да буде елеменат који друштво спаја.“ Али се и овде морал чврсто држи за ритуал. Ни пророци нису успели да монотеизам ослободе свију његових ранијих, политеистичких веза. Одбачена је идолатрија ликова, духова, али је и даље остао снажан — ако не још због своје везе с моралом и оснажен — ритуал, који и даље задржава своје светињиштво, изједначујући се са самом моралношћу. Једна је заблуда истисла другу — обична судбина весела човечанства.

Александрова маћедонско-грчка инвазија на Азију довела је Грке и њихну науку у ближи додир с јеврејском теологијом. И ова је сада имала да издржи нову критику, с новим, научно-етичким основама, чиме и улази у нову фазу своје еволуције.

Основна је теолошка мисао овог познијег јеврејског, као и из њега истеклог, хришћанског монотеизма: да је Бог безгранично савршен и безгранично добар. *Фило*, представник овог александриског Јеврејства не дозвољава да има „једне додирне тачке међу Богом и светом у коме је толико зла." По његову учењу, Бог не стоји ни у каквом односу ни с простором ни с временом, и као Бесконачном не може се придавати никакав други предикат до — да постоји. Отуда је апсурдно приписивати му некакве умне подобности и склоности, које су у самој ствари људске, само потенцирање до највећих граница. Бог не може ни бити предмет познања, јер је он несхватљив и без особина. За Фила је Бог оно Спенсерово непознато (Unknofable, што се не може знати). Но и Фило је још дете својега времана, те је с тога на основу платонске и стоичке философије, сам конструисо схватљиво quasi — божанство — реч (Логос); а персонификоване Божје моћи или атрибути били су мост преко провалије међу Богом и људма, „међу светим Бићем које је и сувише чисто, да би се могло назвати ма којим именом које би значило какву појмљиву особину, и грубим и рђавим материјалним светом." А преко етичких тешкоћа које наивни натурализам Старог завета на много места читатељу иставља, Фило је прелазио с оним чаробним штапом који све решава и методом алегоричког тумачења.

Несумњив је факт да је и уплив, који је на развитак теологије вршио Исус Назарећанин, савременик Филов, ишао истим путем. Његове непосредне ученике Назарене, назване тако по учитељу им сматрали су, а и сами су се сматрали, као ортодоксни Јевреји из оног пуританског дела народног и који су се од Фарисеја — носилаца јеврејског пуранитизма из последњег времена — разликовали само својим веровањем да је Месија дошао. „Каква чудновата иронија у историји! Фарисејство је постало прекорни израз у устима теолошких последовача Назаренских, а овамо је фарисејски пуритански дух и прокрчио пут назаренском монотеизму."

Овде се управо и свршава развитак теологије код Јевреја. Ту је она постала стационарна и данашњи ортодоксни јудаизам је он ист који је био и за времена Фила и Исуса Назарена. Но она од тада има свој нови ток у историји хришћанства, што ћемо у кратко прећи.

Почетак ове еволуције је у самом постанку нове теолошке системе која је поникла из једињења елемената грчке философије и јеврејске теологије. Александриска Реч (Логос) постаје у Јованову Јеванђељу већ јаче персонификована: она се ту идентификује са самим Исусом. Сад се већ израиљска идеја о Месији стапа с мишљу о откупљењу жртвом; Исус је оваплођена Реч; апотеоза Сина чо-

вечјег је скоро већ свршена. — Овим се правцем развија хришћанска догма од Јустина све до Атанасија, а језгро хришћанства, онако каквог су га у свој чистоти изнели пророци све се више затрпава новим догмама и новим обредним обичајима, о којима први Назарећанин није ни знао и које би он сматрао као богохуљење, ако би их само разумео.«

Са све већим ширењем Хришћанства и све дубљим спуштањем у мрачни средњи век, високо уздигнуте идеје чистог монотеизма морале су много изгубити од своје пређашње чистоте. То је управо политеизам који се враћа у новој одећи, у обожавању Деве и светаца. »Обожавање ликова долази до оне висине до какве је било у старом Мисиру; на место службе фетишима долази служба реликвијама, вредност јеврејског ефода није ништа према значају светих одара и убруса; ћивоти и калварије замењују старе ковчеге и света места, па чак и паганска частилишна вода добила је своју замену у светој водици код црквених врата.« Она дирљива успомена на заједничку вечеру с драгим учитељем, изметнула се у жртву тела и — крви, придавајући јој ону исту моћ откупљења коју су пророци одрицали таквим жртвама свога времена; а међу тим изискивало је се најтачније одржавање обреда, чијој строгости у захтевима ове врсте могао би позавидети и сам левитски законодавац. А са растењем ове званично примљене теологије, расла је и њена неизбежна, ма да службено непризната, пратилица, вера у зле духове, у надахнуће, у маћију, у чарања и омене, а све ово у толикој мери да Хришћани XII века по Хр. беху дубље пали у празноверице него ли што се казује да је било код Јевреја XII века пре хришћанске ере.«

Али векови се гомилају, а с њима и умна тековина постаје све већа. Периода ренесанса нагло је покренула у напред књижевност и науку, а с њима поново отпочиње у теологији етички и научни критицизам. Прва појава овог новог интелектуалног елемента у теологији била је реформација са свима својим сектама. Истина да је протестанство XVI века хтело да се критицизам сведе на уске теолошке границе, али то није било могуће. Покрет је био учињен и више се није могао задржати »еклезијастичким препрекама.« Он се и даље продужавао, кад ћутке кад јавно, с Галилејом, Хобесом, Декартом а нарочито Спинозом у XVII. веку, с инглеским слободоумницима, с Русом, француским Енциклопедистама и немачким рационалистима у XVIII. с историцима, филолозима, библиским критичарима, геолозима и биолозима у XIX столећу. И данас је јасно свакому ко само хоће и може да види, да морално осећање и права

научна метода у истраживању истине преовлађују над лажном науком. Етика и теологија још се једном нађоше заједно.

И моје је убеђење, завршује Хексли, да ће са ширењем праве, научне културе, па ма какав био медијум кроз који нам се она даје, историски, филолошки, философски или физички, и са умножавањем истинитости као онога што културу прати, да ће крај теолошке еволуције бити онакав какав јој је био и почетак, тј. она ће престати да буде у икаквој вези с етиком. Ја држим да докле год човеков ум буде постојао да се неће никад моћи ослободити оног свог дубоко усађеног инстинкта, да своје умне представе персонификује. Данашње знање је тако исто пуно тог особитог облика интелектуалног обожавања — сени, као што је тим било пуно и *незнање* мрачних векова. Разлика је та, што философ, који ово име заслужује, зна да његове персинификоване хипотезе, као што су закон, сила, етар и тако што, јесу само потребни символи, док их међутим незналица узима као изразе чисте реалности. Тако ће можда бити да и већина рода људског, употребом теолошких символа, лакше врши сам морал. И ако се само ови символи не би изопачили у идоле, не знам зашто би наука имала што против такве практике с тим само да, при указаној потреби, опомене на њене опасности. Али ако би се с овим символима почело радити као с реалним бићима, онда би, мислим, најсветија дужност човека од науке била, да покаже, да ти нови догматички идоли немају никакву већу вредност него што је имају оне творевине људских руку, дрвље и камење, на чије су место и дошли.

Ст. Ловчевић.

НА ПРЕСТОЛУ

Роман Бертолда Ауербаха

НАСТАВАК

КЊИГА ПЕТА

5.

Чврстим кораком спусти се Бруно низ степенице. Он је наредио, да му се коњ одведе мало даље од замка.

Само да није тога глупог умирања, говорило је нешто у њему, док се он једном ногом попео у стремен. У тај мах повуче га нешто

позади за капут. Да није очева рука? Или рука духа, која га вуче к земљи? Он се обазре. Његов се капут закачио за једну пређицу. Он се откачи и таман да удари бичем непажљива сеиза, а њему паде на ум, да томе није сада место. Отац је болестан, веома болестан, па може бити — ма да га је лекар умирио — не, сада не треба казнити млађега; не треба да се каже, да је Бруно у оваком тренутко сеиза тукао. Фиц, који је пређицу наместио како треба, погрби се мало, као да је већ добио ударац по леђима; зачуђено погледа горе, кад му господар благо рече:

„Да, драги Фиче, и ти ниси спавао и ти си немиран, ја то видим на теби. Одмори се за један часак, не мораш са мном јахати. Остави свога коња оседлана. Ако се што деси у кући, дођи ти или Антон по мене, и право кроз онај пропланак; горе код Гамсбиела ја ћу се вратити и јахаћу кроз долину. Јеси ли разумео? Запамти! Тако, сад иди те спавај, али остави коња оседлана, јеси ли чуо?“

Фиц зачуђено гледаше свога господара, који одјаха.

Кратким касом јахао је Бруно према шуми у пропланак, који је удешен за пашу; ту се могло лагано јахати, а и јутрења хладовина беше тако пријатна.

Позлаћено јутрење светлуцање трептало је кроз шуму и сијало се у росним капљицама на трави и лишћу. Шума с десна и с лева беше величанствена. Бруно климне главом: он се у шумарству изврсно разумевао. Не, ја ћу оставити шуму и даље да расте, ја је нећу исећи.

За тим пође једним равним путем. Бруно дирне коња мамузама и пође у галопу тим путем. На један пут се заустави: он се нађе у неком крају, који он није познавао. Та овде је некада била баруштина, а гле сада широке њиве, и на њој пожњевено жито у снопове сложено.

Бруно окрете коња на страну момцима, који снопље везиваху Међу њима најстарији објасни младом господару, да је отац бару исушио и тако је сада постало најбоље парче целога имања. Он довр Бруну пуну шаку класја и рече: „Однесите то Господину оцу. Извесно он и у својој болесничкој постељи мисли на нас“.

Бруно не хте узети, а момку даде напојницу, за тим одјаше даље, али момку још једном поручи, ако би за њим сеиз дојахао, нека му каже. да му је господар одјахао у Гамсбиел.

Било је мирно у шуми, само иза себе чу Бруно пуцање бичева; момци су возили прву жетву с нове њиве. Он пусти коња да иде у корак, овде га нико не види и он запали цигару. Кад се попео на висораван, онда отпоче опет брзим касањем напред. Овде су пасле овце. И овчару приђе Бруно, те и њему нареди шта ће да каже се-

лизу који за њ дође; њега је то умиривало, што се толико бринуо око тога да га што скорије нађу. Иза њега бејаху овце. Он се нехотице осврне, то му блејање изгледаше тако жалосно; али као да се сам хтео умирити, он потапше коњу врат, па затегнувши за тим узде, он се опет усправи у седлу. Пут је опет водио кроз један пролаз. Доле у долини сијало је сунце. Кроз њега прође промисао: тамо има тако много сиромашних људи. који нигде ништа немају и дани им пролазе у бризи, како ће само да живе — за што се не би могао живот од њих купити, па да се њихове године додају својима и тако непрестано живети? Тај глупи свет има право што не држи да смо ми штогод више од њих, јер ево и ми морамо умирати, од истих болести као и они.... Овде све непрестано живи, дрво и животиња и човек, а тамо горе у двору лежи један човек на самрти, као што се вели, можда ће већ умрети овога тренутка. Овај ваздух носи његов последњи дах. Где је он? Зашто не обузме смртни дрхат сво његово имање, дрва, људе и животиње? Требало би, да све њим заједно живи, и све с њим умире! Све је његово. Таква сиромаштина....

„Ја сам сирота жена, уделите ми штогод!“ рече јахачу на један пут нека прилика, која се појави из густога шипрага. То беше стара Ценца.

Бруно се трже, као да је авет угледао. Он удари коња мамузама и одјури одатле, коса му се на глави диже и једва се умири.

Некако само од себе наставише се прекинуте мисли, и у њих се умешаше речи старе Ценце: Удели ми што.... Кад би све умрло с господарем, који би наслеђивао? Шта има човек од својих мисли? Па и оне умиру с њим....

„Нећу да мислим“, рече Бруно на један пут гласно. „Нећу! Сутра, прекосутра, доцније, само не сад; сад вас, мисли моје, ја нећу!“

Он промаје шеширом, као да ће тиме и мисли разлетети се, за тим удари коња и дирну мамузама, да се овај диже у вис, па онда одјури даље као бесан. Бринући се да се у седлу чврсто држи, отресао се свог залудног мудровања, као што му размишљање изгледаше. Он је чврсто седео, притиснуо ноге коњу низ ребра и то напрезање телом чинило му је добро. Па ипак морао је на један пут на свога оца опет да мисли. Нешто му задркта у грудима.... у овом је тренутку морало бити... сад се отео из очевих груди последњи дах.... Брунова рука нехотице задркта. Коњ стаде. Он га опет дирну мамузама, те одјури, он је јурио своје мисли. У то му викне неки глас:

„Бруно, стани!“

Њега прође језа Чији је то глас? Ко га зове овде по његовом имену? Хладан мртвачки зној проби му чело.

„Ко ме зове?“ упита он кроз бледе и задрктале усне.

„Ти не можеш к мени!“

„Ко си ти? Ко си ти?“ викну Бруно. Њега прође језа, и коњ је дактао. Је ли могуће, да у стенама станују вештице? Отуда из оне стене долазио је глас.

„Ко си ти?“ понови Бруно. „Твој ми се глас —“

„Зар га још познајеш? Црну Естеру? Врати се, иначе ћеш погинути!“

Нешто се брзо спушташе низ брежуљак. Бруно је сав укочен седео на свом коњу. На послетку пусти из руке узду, разгледа руку, свуче рукавицу, као да се хтео уверити да је још жив, да је још дан, да није све само сан, дивљи одблесак немирног уображења....

Коњ оде лагано даље. На један пут одскочи у страну — један пуцањ одјекну.

Ко ли то лови сад ту?

Бруно је већ изашао био из свога имања. Ко ли то лови у краљевој шуми, у којој ће лов тек идућега месеца отпочети?

С неким особитим задовољством ухвати се Бруно за своје бркове. Он је опет јасно све осећао, он је познавао ствари у свету. Он се маши за револвер у кубурлији на седлу и мирно загледа, је ли напуњен. Коњ пође даље. У то угледа Бруно на једном дрвету пушчану цев, која је на њ управљена и иза дрвета викну глас:

„Врати се, или ћу те убити! Један! два! три —“

Бруно окрене коња, али сав је дрктао од главе до пете, иза њега беше пуна пушка, сваког тренутка могло га је олово убити — хладан му зној проби лице, очи су му гореле, није смео руком да мрдне; онај с пушком иза њега могао би кретање руком рђаво да разуме, па с леђа да га убије.

Тек кад је стигао до угла стене, где га је мало час викнула црна Естера, па је за тим онако тајанствено нестаде — она га је опомињала, она његову љубав није заборавила и он ће се за њу бринути — тек на том месту ослободи се, да опет дахне душом. Он дирну коња мамузама и одјури, ни сам није знао куда ће, и тек кад угледа пред собом урађепу њиву, на којој су људи радили, сиђе с коња и седе на земљу.

У првом осећању свога спасења појави се у њему добра мисао. Он је хтео да се врати, да пун покајања падне пред свога оца и да измоли од њега опроштај; он му је хтео да каже, како хоће да се од сада стара за црну Естеру, која је била први узрок заваде између њих. Али он се осећао тако уморан, да није могао ни устати, и у њему је нешто говорило: ти не можеш! Два таква потреса јед-

нога дана ти не можеш издржати, и за цело не данас, него тек сутра, доцније може бити, збиће се оно што се неда избећи.

Као изломљен у свима удовима подиже се на послетку са земље и упита људе на њиви, које је то место и дозна, да је далеко измакао од пута

А ако је сеиз за њим појахао, па га не нађе?

Бруну савест није пребацивала, он то није хтео — зао случај одвео га је с прављог пута.

Нико га није овде познавао. На један пут зачу се свирка. Многа кола, окићена зеленим грањем, возише путем.

„Шта је то? Да није каква свадба?“ упита он сељака, који му је пут казивао.

„Ја не знам, ја мислим, да су варошани, који возе у жетву, а можда су и бирачи за члана скупштинског.

Бруно се опет попе на коња. Сељак га зачуђенс погледа, јер га је запитао за најпречи пут у Вилденорт; он му показа пут, којим је могао на сигурно одјахати тамо. Али је Бруно више волео, да данас јаши друмом, није више марио за шуму; он прође поред кола, испред којих је била музика с црно-црвено-жутом заставом. Он брзо пројаше са стране. Он није хтео никакву свирку да чује.

6.

Пре него што је лекар дошао, пустише болеснику крв: Гинтер, који је са собом донео малу апотеку, спремио је брзо неки лек, који Еберхарда умири. Он је сад спавао. Крупан зној избио је по челу. Гинтер се шетао по соби. Ирма је седела скривена, она је видела оца, али је он није могао угледати. Он уздахну дубоко, пробуди се и погледа око себе.

Ирма му похита. Он је укочено погледа, за тим јој мигом даде знак, да отвори прозор.

На пољу је сунце сијало, ваздух из шуме и влажна хладноћа појурише у собу; Еберхард климну главом. Црте болесникове посташе мало затегнуте, он је знао, да сада довозе прве снопове са баровитог места, које је он исушио.

У предсобљу се чуше кораци. Гунтер дође заједно с најстаријим момком.

„Уђи само“, рече он код врата, „твом ће господару мило бити“. Тешким кораком приђе слуга кревету болесниковом и рече, држећи у десној руци руковет класја, а левом ударајући се по грудима, као да је хтео иситснути речи:

„Ево, господару, доносим вам прво класје с нове њиве и желим, да још много година једете хлеб с те њиве“.

Еберхард узе класје, а другом руком стисну руку слуге, који за тим оде и доле у житници седе на један сноп и плакаше.

„Хоћу ли ја остати код тебе или само твоје дете?“ запита Гунтер.

Еберхард испусти класје, оно паде на његов покривач. Он узе Ирму за руку. Гунтер изађе на поље.

Еберхард пусти сад и руку своје ћерке, показа руком њезино срце и за тим на класје.

Она затресе главом и рече:

„Оче, ја те не разумем“.

Лице у Еберхарда болом се превуче и он метну прст на уста као да се тужи што не може да говори; ко зна, да ли није он хтео рећи: и из баровита места може да поникне добра жетва, само кад се уради као што треба — па тако и из твога срца, моје дете, из изгубљенога, опустелога....

„Ја ћу дозвати Гунтера“, рече Ирма, може бити он ће разумети, шта ти мислиш“.

Еберхард даде мигом знак да то неће; у његовим цртама беше као љутња, што га Ирма не разуме.

Он се уједаше за усне које не могаху речи прозборити и хтеде се подићи. Ирма му поможе и он седе на узглавнике наслоњен.

Лице му беше промењено. На њему се показа нека необична боја, и необичан израз.

Ирма гледаше са зебњом шта се збива. Она клече поред кревета и наслони образ на очеву руку. Он повуче руку.

Она га погледа. С највећим напрезањем подиже он руку — њу пређе мртвачки зној — опруженим прстом написа он њој на челу једну реч, кратку — он види, чује, чита ту реч, види је у ваздуху, на свом челу, у мозгу, у души, свуда — она викне гласно и паде на земљу.

Гунтер уђе брзо унутра. Он прође поред Ирме, подиже клонулу руку Еберхардову, гледао је како му срце куца, тргне се мало и заклопи очи своме пријатељу.

Беше мртва тишина у соби.

На један пут зачу се свирка испред куће и из стотине грла викнуше: да живи наш посланик, племенити гроф Еберхард!

Ирма на поду покрете се, Гунтер прође поред ње, изађе у двориште, и ућуташе свирка и гласови.

Топот коња примицаше се; Бруно ујаха у двориште. Он сиђе с коња, он је читао у цртама Гунтеровим и осталих, шта се збило.

Он покрије лице рукама и наслони се на Гунтера, који га у кућу уведе....

Кад су Гунтер и Бруно ушли у собу мртвачеву, лежао је он сам; Ирме је било нестало, она се затворила у своју собу.

7.

Ко сатире свој живот, не сатире само свој сопствени.

Дете, које је свога оца увредило, не може никада мира да има.

На твоме челу стоји вечити знак, Каинов знак очеве руке.

Ти не можеш сâм више да погледаш у своје лице нити ко други да га гледа.

Можеш ли ти од самога себе побећи? Свуда гониш самог себе.

Ти си пропао, изгубљен у самоме себи....

Тако је непрестано говорио неки глас у души Ирминој.

Она је лежала у тамној соби, ни један сунчев зрак није продирао у собу, никакву свећу нису смели донети; она је била сама собом и с мраком. Њене мисли звале су је као гласови, с десна, с лева, озго, оздо, са свих страна — и често било јој је као да у помрчини лебди очева рука као усијана са опруженим прстом.

Она је на пољу чула Брунов глас, глас лекарев; Бруно је хтео нешто да запита, Гунтер је хтео да се врати у варош. Ирма одговори да она не може никога да види, по Гунтеру поздравила је све који су је волели.

Гунтер нареди лекару и собарици, да добро мотре на Ирму; он посла једног гласника у манастир по Ему.

Ирма оста у тами и самоћи.

Искушник јој пође и говораше јој:

Што убијаш свој млади живот? Пред тобом лежи цео свет са својим сјајем и лепотом. На твоме челу нема ни трага. Рука је укочена и прешла у трулеж. Отми се! Свет је твој! Зашто да чамиш? На што испаштати? Сваки живи за се, сваки умире за се. Твој отац није скратио свој век, па не скраћуј ни ти твој! Шта је грех? — — — Смрт нема никаква права на живот, само живот има права...

Она је осећала, да је нешто на њој овде онде вуче и на један пут угледа она у помрчини ону слику од еванђеља, како се сатана и анђео отимају око леша Мојсијевог.

Ја нисам лешина! викну она на једанпут. Нема ни анђела ни ђавола! Све је лаж! Од како свет постоји причају нама, деци, свакојаке басне у мраку.

Ево дана. Ја ћу дићи завесу, па је цео светли свет мој. Зар хиљаде њих нису погрешили као ја, па опет срећно живе?

Она јурне прозору. Њој је било, као да је жива сахрањена, њезина фантазија укопала је тамо у онај гроб....

Светлости, светлости мени треба!

Она подиже завесу. Широк зрак уђе у собу. Она одскочи назад. Завеса паде. Она остаде опет у тами.

Она је чула глас, који ју је у срце јако дирао. Пуковник Бронен дошао је из престонице, да укаже последњу почаст Еберхарду; он мољаше Ирму, да му учини ту милост, да заједно тугују за преминулим.

Сва крв скупила се њој у срце; она отвори врата, пружи у мраку руку пријатељу; он јој руку стисне и она је чула, како тај снажан човек плаче. Као на јуриш прођоше јој кроз душу мисли: Ето ту је човек, који би те могао спасти, и ти би га могла служити као слушкиња — али како би смела?....

„Хвала вам“ — једва изговори она. „Нека вас вазда срећа прати што сте преминуломе и мени добра указивали....“

Глас издаде, она није могла даље да говори.

Бронен оде. Он је остави у тами.

Ирма беше опет сама.

Последња рука, на коју се могла она наслонити, уклонила се. Да је она само слутила, какве је врсте од поцепанога писма, што га је Бронен на улици нашао, носио у свом џепу, она би морала викнути.

Само једну једину мисао она је имала. На што ми је да видим, како се сунце небројено пута рађа а сваки сунчани зрак осветљује реч што ми је на челу и свако око види, а речи су ми ужас. Отац — ћерка — ко може да истисне ове речи из језика, те да их ја никад не чујем, никада не читам?

У њезином размишљању била је бескрајна празнина. Уз то опет само једна јој се мисао намеће, која не престаје ма да је са сваке стране размишљала, а размишљање и мудровање намеће се силом која убија, уморно и опет малаксало уз то, у небројено много одмерених кругова у наоколо.

У њезиној души наступала је она глухоћа, потпуна немоћ да мисли. Ништа не мислити, ништа не хтети, ништа не чинити. Човеком је овладао хаос, а преко тога је нешто што се не да обухватити. Е па нека буде што хоће, држи се мирно као животиња коју приносе на жртву, на коју је већ замахнуо свештеник да је убије. Судбина хоће своје; ти не можеш ништа да чиниш, једино да је мирно сносиш.

Читаве сахате лежала је Ирма.

На пољу се чула шеталица великога сахата и њезин је глас непрестано казивао: отац — ћерка, ћерка — отац! Читаве сахате она је слушала само куцање шеталице и непрестано оне речи: отац — ћерка, ћерка — отац! Она је хтела да зове да се сахат заустави, али она то не учини. Она је хтела да себе примора да не чује у куцању шеталице оне речи. Али јој то не испаде за руком. Отац — ћерка, ћерка — отац! звонило је непрестано у куцању шеталице.

Чим се она у својој ћуди титрала, то се титра сад с њом. Шта си видела од целога света? Само један делић. Ти мораш пропутовати цео свет, то нека је твој завет, ту ћеш се ти изгубити. Ти мораш познати целу планету на којој миле ови створови, што се људима зову и који копањем и сађењем, проповедима и певањем, тесањем и сликањем угушују јад што умрети морају. Угушивање је све и сва...

У њезином духу указа се слика, како она одлази у неизмерну даљину, веран слуга подиже шатор у пустињи и кад какав дивљи народ дође....

У полу сну чула је она дајире и виде, како је одведоше, искићену пауновим перјем, а око ње играху мрка, дивља створења.

Што је некада њезина фантазија онако дрско износила и што се сад само од себе у њој јављало, то је опколило њу и водило пусто коло....

8.

Беше дубока ноћ. Све је спавало.

Ирма отвори лагано врата и изиђе.

Она је ишла у мртвачку собу. Само је једна свећа горела, изнад главе мртвачеве; он је лежао у отвореном сандуку, а у руци је имао неколико струкова класја житног. Слуга, који је чувао стражу код мртваца, погледа зачуђено Ирму; он само климну главом и не каза ни речи.

Ирма узе оца за руку. Кад би ова рука била њој на глави благосиљајући је, место што је....

Она клече поред њега и врелим уснама пољуби хладну руку. Једна мисао, један одсевак, пролете јој кроз душу: то је пољубац за вечност! Пламен и лед сустизали су се заједно. То је пољубац за вечност....

Кад је она у својој соби дошла к себи, није знала је ли снèвала или се то збивало у истини — она је пољубила мртву руку очеву; али она то није осећала; дубоко у њезиној унутрашњости беше као нека ледена капља, некретна и која се није дала истиснути.

Пољубац за вечност — ти нећеш никад пољубити вреле усне — ти си се за смрт венчала.

Она је чула звона, њезиног оца носили су на гробље; она не изиђе из своје собе, никаква гласа са њезиних усана, ни једне сузе из њезиних очију све је у њој било нêмо, глухо и сломљено.

Она је лежала у тами. Кад голубови испред прозора загукаше и одлетеше, тад је она познала, да је дан.

Бруна је јако наљутила ексцентричност његове сестре. Он је намислио да отпутује, она је требала да иде с њим у друштву или бар да му каже, шта је она намислила. Она не даје никаква одговора. На послетку, спремљен за пут, уђе у њезино предсобље; ту је седела њезина собарица и читала је књигу.

Бруно је већ пружио руку, да је уштине за образ, али се на мах сети, да је у жалости, па трже руку.

Он предаде собарици свој шешир, да му пришије црни флор, и при том се случајно дотаче њезине руке. За тим још један пут приђе вратима своје сестре.

„Шта хоћеш од мене?“ питаше она изнутра.

„Та отвори врата бар!“

„Ја слушам,“ одговараше она али врата не отвори.

„Е онда да ти кажем: иза оца није се нашао никакав тестаменат. Ја ћу с тобом све братски у ред довести. Хоћеш ли да заједно к фамилији путујемо?“

„Нећу.“

„Онда ћу ја дакле сам, С богом!“

Он не доби никаква одговора; он чу, како се удалише кораци од врата, па се окрете. Собарица му је пришила црни флор око шешира, Бруно јој пољуби руку и даде јој добру напојницу.

За тим је отпутовао.

Њему је било са свим по вољи, што је могао без Ирме да путује; њему ће самом лакше све ићи и нико му неће сметати, а његова философија му казује: само никакве излишне жалости! То ништа не помаже и само се њом сатиру дани.

Уз пут је био врло задовољан самим собом. Имање Вилденорт задржаће за се већ и због самога имена; оно је мало имање, а без положаја у земљи не може се од њега живети онако како њему приличи. Он ће Ирми, кад се она, као што се нада скоро, уда, дати вредност овог имања као мираз.

Бруно је отпутовао у престоницу и пошто је посетио фамилију, одмах оде у џокејски клуб, који је у ово време био на окупу. Неком омањом сумом хтео је да се откупи од трке, која ће бити кроз

неколико дана: он је у жалости, па ће имати обзира. — На путу сретне дворског лекара, Бруно се врати. Лекар оде у двор.

Њега су на двору држали да се не да ничим уздрмати, и тај човек беше тако дирнут, кад је чуо о смрти грофа Вилденорта.

Он је причао краљици о Еберхардовим сећањима на боље дане у његовим последњим тренутцима, али није могао да не помене, да му покојни пријатељ није могао доћи до онога за чим је часно жудео. Краљица зачуђено погледа човека, који је и у најдубљем узбуђењу могао тако строго да суди.

„Како подноси наша Ирма?“ упита она.

„Тешко и мирно“, одговори лекар.

„Ја мислим“, рече краљ краљици, „ми би требали да пишемо нашој пријатељици и да јој пошљемо гласника“.

Краљица је одобравала и краљ рече гласно старешини замка:

„Краљица жели, да одмах оде један курир грофици Ирми, па наредите шта треба. Пошљите лакаја Баума“.

Краљица се нађе у чуду. Зашто рече краљ, да она хоће да се пошље гласник, кад је управо он то покренуо и она је само пристала? Њу обузе неки страх, али она га брзо угуши и пребацивала је себи, што крв, која се у њој негда узбуњивала, није још са свим ишчезла. Она оде у свој кабинет и писаше Ирми. И краљ је писао.

Баум је начинио врло скромно, врло покорно лице, кад му је старешина замка издавао наредбе, да се одмах спреми, те да као курир оде грофици Ирми; он ће код грофице остати, неће је никада остављати и ако би она хтела да путује, он ће је пратити док се она не врати у двор.

Кад је Баум отпутовао, њему је лице било са свим друкчије, на њему се видео триумф; он је сад у прилици, да учини главни згодитак, њему је поверен деликатан посао, он зна на чему је, њега разуму, а и он разуме друге. Он се окрете замку и његове црте не показиваху више покорност; опруженом левом руком, а десном глађећи се по грудима, говораше себи готово гласно: „Као свој човек вратићу се ја, и најмање први коморник морам бити“.

Баум стиже куд је требало и собарица му рече, да грофица Ирма нити с ким разговара, нити се виђа.

„Кад би хтела само да мало викне, овај тихи бол убиће је“, жаљаше собарица.

На затворена врата Ирмина закуцаше; дуго се морало чекати док је одговорила. Једва један пут упита Ирма, шта траже? Она се морала ухватити за кваку од врата, јер је познала Баумов глас.

Да није можда сâм краљ дошао?

Баум рече, да он долази као курир њихових Величанстава, да преда писмо. Ирма отвори само толико, колико је могла да провуче руку, узе велико писмо и метну га на сто; — она нема ништа од света да очекује, тај свет не може јој никакве утехе дати, нико...

Једва пред вече размаче она завесе и отвори велики куверт. У њему су била два писма, на једном је био потпис краљичин, а на другом краљев. Она отвори прво краљичино писмо и читаше:

„*Драга, добра Ирма!*

(Краљица јој сад први пут пише тако поверљиво. Ирма обриса марамом лице и читаше даље.)

Ти си искусила највећи бол у животу. Волела би, кад би могла код тебе бити, да твоје ојађено срце на моје притиснем и пољупцима сузе у очима исушим. Ја те нећу тешити, само ти кажем, да ја с тобом заједно осећам, у колико се само осећати може што сам човек није доживео. Ти си јака и племенита, ја ти морам то рећи,

(Овде Ирмина рука задрхта, кад је ово читала.)

„те да мислиш на саму себе и свој бол, лепо и чисто да сносиш. Ти си остала без родитеља, али свет неће остати за те пуст. За те куцају многа пријатељска срца. Мени је мило, или управо ја се захваљујем судбини, што ти у жалости могу бити од помоћи. Не треба да ти кажем, да сам ја твоја пријатељица, али у таквим тренутцима добро је, кад се то каже. Ја не би могла ни за часак весела бити, док си ти у жалости. Све имамо заједнички.

(Ирма покри лице рукама. Она дође к себи и читаше даље.)

„— Јави ми, чиме ти могу помоћи. Дођи к мени или остани у самоћи, како твојој природи одговара. Кад би могла само да теби дâм оно уживање, који ми у теби имамо! Ти и не знаш, колико си добра учинила. Ти си умножила свет наших осећаја. То је најлепша добит. Буди снажна и знај, да имаш јака ослонца

у вазда твојој

Матилди“.

Ирма метну писмо на сто, али га и нехотице одвоји далеко од краљевога, које је ту било још и неотворено. Године би требало да прођу, читава мора између тога да леже пре него што се после оних речи читају оне краљеве. Па ипак — колико и колико пута је она готово без даха гледала њега и слушала његове речи!

Живљим покретом, као у љутњи, отвори она краљево писмо и читаше:

„Веома ми је тешко, што сте и Ви, моја драга пријатељице, морали искусити, да сте и ви чедо смртна човека. Жалим ваше лепе

очи, које сад плачу. Ако се оно, што је узвишено, може очистити — а у којега смртнога створа не би то могло бити? — то ће онда овај бол ваш дух још више узвисити. Али ја вас молим не идите тако високо и не остављајте нас тако дубоко и ниско. Узмите и нас са собом у висину“.

Црте на лицу Ирмином узеше горак, ледени израз. Она настави читање:

„Ако ви дуже од седам дана мучите своје лепе очи сузама и ваше велико срце уздасима и желите самохрано да живите, кажите ми то ма једном речју. Ако хоћете своју жалост да продужите, да у путовању к себи дођете, реците само, куда желите путовати; само немојте сувише далеко, не сувише далеко у земљу болова, у земљу која вам је непозната. Ви морате бити весели, да весело и брзо претурите жалост преко главе.

ваш пријатељ К.“

У овом писму беше још једна цедуљица с натписом: „Одмах да се спали“.

„Ја не могу дуже живети без тебе, ја ћу пропасти ако те изгубим. Живот је само садашњост. Ја могу живети само у светлости твојих очију, ја нећу облаке, ја хоћу само сунце. Сети се само, колики свет мисли у себи чуваш. Пусти нека тај свет влада! Ти не смеш бити тужна, то не смеш! Мене ради. Ти мораш савладати тај бол, мораш му господар бити као што си и надамном! Буди снажна, пређи преко свега! Дођи очекујете те

твој Курт“.

Пољубац за вечност! Само ја могу облаке с твога чела пољупцима уклонити, ја могу и ја хоћу.

Ирма узвикну, њу обузе неко грчевито смејање.

Могу ли која уста пољубити то чело? Какав ће бити мртвачки зној, који се ту упио? Како она ужасна реч на уснама? Узми то пољупцима! Узми! То гори, од тога се мрзнем. —

Ове последње речи чула је само собарица. Она хтеде да уђе у собу Ирмину, али врата беху забрављена.

После некога времена диже главу Ирма и беше се зачудила што је била на поду; она се диже и нареди, да јој донесу светлости и што треба за писање. Она спали оба краљева писма, неко време држала је тешку главу у обема рукама, за тим узе перо и написа:

„*Краљице!*

Ја испаштам своју кривицу смрћу. Опрости и заборави.

Ирма“.

За тим узе другу хартију и написа:

„*Пријатељу !*

Последњи пут говорим с тобом. Ми смо обоје залутали и то ужасно. Ја испаштам. Ти ниси само свој. Ти си њезин и целога народа. Ти и мораш животом испаштати, а ја смрћу. Охрабри се, измири се са законом, који те везује за њу и за целину. Ти си се обојега одрицао, а ја, ја сам ти у томе помагала. Наш живот, наша љубав учинила је страшна чуда с тобом. Ти си се и самога себе одрицао. Ти мораш опет бити што си био. То ти довикујем ја умирући, а умрећу радо, ако ти мене и себе послушаш. Вечна природа зна, да ми нисмо хтели да грешимо, али се тако збило. Мени је пресуда на челу написана, гледај да твоју стегнеш у срцу и живи из нова. Све је још твоје. Ја примам пољубац за вечност од смрти. Послушај овај глас и не заборави га! Али заборави ону, која ти тим гласом довикује. Ја не тражим никаква сећања“.

Она запечати писма, али их склони брзо, јер је прекидоше у послу. Пријавили су Ему, или управо сестру Серафиму.

9.

Лекар је по једном гласнику известио Ему о смрти грофа Еберхарда и о очајању Ирмином. Игуманија је Еми опомињала, да похита младој пријатељици, којој има толико да благодари, али како ни једна калуђерица не сме сама путовати, она јој одреди једну сестру као пратилицу, која беше позната као одлична нудиља.

Кад је собарица пријавила који су дошли, Ирма нехотице скочи. „Ето мени спасења! У манастиру, одвојена од целога света, за живота мртва — тамо чекаш, док те у гроб не однесу.“

Живот, у коме ничега нема... говорило је нешто на један пут, као да је стари лаћар стајао иза ње, који је те речи казао.

Нека пркосна мисао беше јој на уснама: ја нећу да чекам крај моме животу, ја ћу натерати да крај — —

Подуже је трајало, док је она собарици одговорила:

„Веома им хвала, али ја нећу никога да видим ни да чујем.“

Ирма се осети некако јака, кад је ове речи изговорила. Ето и то прође, морало је проћи.

И опет беше мирно и мрачно, и опет се на пољу чуло куцање сахата: отац — ћерка, ћерка — отац.

Из долине зачуше се звона; то беше вечерње.

Мора бити! рече Ирма у себи. Она размаче завесе на прозору и погледа у долину, туда су ишле обе калуђерице у дугачком црном оделу кроз ливаде. Она је у мислима ишла за њима и гово-

рила у ваздух: с Богом, Еми! За тим рече собарици, да ова нареди да јој се оседла коњ, она хоће да изјаши. Она не показа лица собарици. Нико не сме да види то чело. Собарица јој поможе да обуче јахаћу хаљину, метну јој шешир на главу, на коме још беше заденуто орлово крило. Ирма задрхта, кад је, дохвативши се шешира, додирнула крило; ту је тицу краљ убио и њој његово крило дао тада...

Она нареди, да јој се преко вела на шеширу пребаци још један вео и кад се са свим увила, она изиђе. Она не погледа никуда. Ни од чега не узе опроштаја, она је гледала само у земљу.

У дворишту је стајао Ирмин коњ; он је хрзао кад је Ирму угледао. Она није питала, ко јој је њенога коња из престонице довео; она га помилова по врату и зовну га по његовом имену: Плуто. Њој беше у мислима као да је ван овога света, па је коња гледала као да га никада видела није. Она се попе на коња.

Ту беше и велики пас, кога је њезин отац највише волео, и лајаше за њом. Она нареди, да пса одведу у кућу.

Мирним кораком одјаха она одавде: Она не погледа ни лево ни десно. Сунце стојаше управо иза врхова дрвећа и светлост је његова продирала кроз грање као танки конци, између стабла сијало се небо као у злату.

Она заустави коња и дозва Баума, који је за њом јахао; он јој приђе.

„Колико имате новаца код себе?“

„Само неколико форината.“

„Мени требају сто форината. Вратите се кући и донесите тај новац.

Баум се затезаше; он хтеде рећи, како му је заповеђено да грофицу не остављa саму, али он не умеде то да каже.

„Што се затежете? Зар ме нисте разумели?“ упита Ирма, а глас јој беше мало љут. „Одмах се вратите!“

Баум окрете свога коња.

Тек што је он измакао испред ње, она ободе коња преко јендека у страну кроз једну ливаду, па у шуму. У галопу ишла је истим путем, којим је и Бруно пре неки дан јахао. Коњ беше врло жив, он се радовао што је с њим његова лепа јахачица, они су се познавали обоје добро; као да иде у лов, јурио је коњ весело тим путем. И доиста ишло се у лов, ено тамо пуче пушка, али Плуто се не уплаши, он је научио на пуцање. Све веселије јури у галопу. Вечерње руменило прозираше кроз дрвеће и одсијавало је на дрвећу и маховини. Све даље и даље јурило се у галопу, све даље и даље!

Ево је на гребену брега и доле се засја велико језеро као у пурпуру.

„Тамо!“ рече Ирма, „тамо си ти, хладна смрти!“

Плуто стаде, њему се учинило, као да му је господарица то заповедила.

„Имаш право,“ рече она, милијући га по врату, „доста је далеко.“

Она сиђе с коња и окрете га на другу страну; коњ је погледа још једанпут својим верним очима, она је дигла вео с лица.

„Иди, Плуто, кући, ти треба да живиш. Иди!“

Коњ стоји мирно, Она диже бич и удари га њиме и он одјури; грива и реп лепршали су се у вечерњем ветру како је јурио преко гребена.

Ирма стоји и гледа за њим. За тим она седе на ивицу једне испале стене и гледала је у даљину и у сунце које је заходило.

„Ово је последњи пут, лепа светлости, лепе боје на небу, последњи пут, пре него што потонем у мрак смрти...“

За један тренутак седела је она са свим обузета изгледом, који се пред њом створио; она није знала више, од куда је дошла, нити куда ће. Далеко испред ње беху висока брда, врх до врха, и све даље тамо виђаше се други врхови. Шумом покривена брда омотао је плавичасти ваздух, на голим окомцима таласаше се вечерњи зрак, а тамо на високим брдима снегом покривеним ширило се вечерње руменило и то све више у вис, док је доле мрак све јачи постојао. Као зажарен видео се тамо један снежан врх и сад пређе један облак и однесе са собом светлуцање као да је био вео, који је она дигла с лица; облак се таласаше зажарен, а снежни висови стојаху мртвачком бојом превучени. То беше изглед умрлога.

Смрт покоси брегове.

Кад би се могло с њим заједно прећи тако у етеру!

Ирма мало задрхта, хладна промаха прође висином. Она пређе рукама преко лица. Она је осетила, како је побледила. Она се подиже, попе се више да још једном угледа зажарено сунце, али беше доцкан и она гласно рече:

„Шта вреди гледати у сунце, било хиљаде и хиљаде пута, кад нам оно ипак једанпут мора за свагда заћи? И оно је већ зашло ономе у гробу, на чијој руци већ трулеж....“

Њу обузе несвестица — она паде у маховину.

Кад је к себи дошла беше, ноћ.

Она се диже и уздигнувши одело, она оде у мрачну шуму.

10.

Ирма је ишла путањом, која се кроз високо дрвеће вијугала. Ишла је чврстим и сигурним кораком. У скоро пређе путања у широк пут.

У даљини сену муња, разби за тренутак ноћ и указа се небо, које је још тамо иза ноћи било.

Ирма готово и не погледа никуда, она и не мишљаше ништа више, до само како да нађе пут. Беше тишина у шуми, само понекад чуло се нешто, као да човек јечи, тако тужно. То јецање долазаше с једног дрвета, које је било уздуж расцепљено. Али јецање ишло је непрестано с њом, увек испред ње. Она потражи дрво коме је срце тако болно; она га не нађе; пут води све више у шуму. Она пође низ брег. Сад је све мирно. Пута нестаде, али издалека просијаваше циљ, месецом објасано језеро. Она је ишла све даље и даље кроз шуму по мекој маховини без пута. Почесто се чуше из лишћа на дрвећу тужни гласови тица; ласица или куна давила је заспале у њиховим гњездима. — У свету је вечито убијање, једни прождиру друге. Људи се убијају и упропашћују само не ждеру један другог — само се тим разликују од животиња. И још само нечим — да још нечим! То је! Само човек може самог себе убити. Ирму обузе несвестица при тој помисли. Она се ухвати за једно дрво, па онда опет настави свој пут даље. Само никакве слабодушности! Чврсто и одлучно мора се извршити оно, што се не да мењати, све даље ишла је кроз шуму. Образи су јој горели, а с чела је капао зној, али у срцу јој је било врло хладно.

Кроз густи шибљак нешто шушну; то беше јелен, кога је она уплашила. Он се уплашио од ње, а она од јелена, она као да већ осећа како је рогом пробада; она отрча низ брег; далеко још чуло се у шибљаку ломљење грача, па онда наста тишина. Високи врхови дрвећа шуште; шушти и вода, час близу, час далеко и сад чује она брујање потока, који са неке стене пада; она види пену коју је месец обасјао, она не зна више где је, нити иде ли к језеру или се удаљује од њега. Ако се она у шуми изгуби, ако она мора пасти од умора, па је нађу и опет врате у живот, у јад и чемер?. . Она скупи сву своју снагу и пође даље. Ноћ је била хладна али с образа њених падаху вреле капље; она додирну своје чело — ту је врео извор, одакле истиче као из погођеног места. Она погледа у звезде, она види звездане слике, она их познаје, али велике вође у бескрајности не воде по путу заблуда у густој шуми усамљено и залутало дете. Ирма се сећала ноћи, када је лекар скретао њезине погледе у даљину — како је то сада све поништено, сва је величина пала, па и сам поглед на звезде постао је огра-

ничен. Она је размишљала о томе, да ли је сва писма спалила, или их је оставила; оно на краља спалила је, тога се сећа, али не зна шта је учинила с оним за краљицу. Она непрестано мисли на то, и пада у све већу забуну. Можда ће се оба писма наћи. — Па нека буде!

За тим јој прође кроз душу Валпургина песма.

Кад би она добра сељанка на језеру знала, како њезина пријатељица сама кроз шуму лута, и с каквим мислима — она би дошла овамо, па би те узела и не би те пустила; ко зна, да ли она сада на те не мисли, о теби снева и шаље ти кроз ноћ своју песму? Како ће она сирота жалити, кад чује о твојој смрти, можда је она једина, која ће истински за тобом жалити.

Свакојака сећања пролажаху кроз душу. После много година причаће рибар, као онај тамо код манастира на острву, о утонулој дворској госпођици. Како ли ће утицати глас о смрти на људе? Нико од вас не може ми помоћи, а и ја вама не могу и прекосутра ви ћете се опет картати, певати и играти. Нико не може никога у памети задржати, кога нема ту, нема ни право, да га помаже. Живот је тако немилостив као и смрт....

Она је ишла даље кроз густ шибљак, поред дубоких јаруга; камење под њеним ногама одмицало је и падало с великом лупом у бездан, из којега је оно одјекивало и казивало, како је камење дубоко пало. Стене се примичу и поток пада преко њих, и ево на једанпут једне врло стрмените стене, даље се не може — скочи са ње и размрскај себе! Али ако останеш полуубијена читаве дане и тако мораш угинути? Не!

Она потражи пута. Једна гранчица удари је у лице, баш на месту, где ју је отац дирнуо леденим прстима.

„Не, ово чело не сме више видети дан," рече она и потражи пута на одсеку, држећи се чврсто стиснутим рукама. На један пут се зачу кроз шуму певање. — Ирма дахну душом, то је људски глас, женски, можда какве девојке, која можда свом љубавнику даје знак кроз ноћ. Певање се и даље чуло и то све јаче и јаче, а Ирма седе на стену сва у страху и дрхтавици; она одговори, она викне гласно. Ирма се уплаши од свога сопственога гласа, али она опет виче и даље. На то доби одговор песмом, глас се чуо ближе, пси скочише напред, они су већ код Ирме, они лају у знак, да су нашли лова; женски глас се чуо све ближе.

„Гдеси ти?" упита глас.

„Ево ме," одговори Ирма.

„Овде."

„Где?"

„Тамо горе?“

„Јесте,“

„Како си се успела тамо?“

„Не знам ни сама.“

„Буди мирна, немој се ни помаћи с места Ево мене.“

„Добро.“

Дуго је трајало, док се једва појави једна прилика испод Ирме.

„Ту си дакле?“ рече прилика. Она добаци Ирми конопац и каза јој, да се опаше њим око појаса, други крај да веже за стену или дрво, па онда нека се лагано спусти.

Ирма је чинила, као што јој је наређено. Она је лебдела између неба и земље, у овом кратком тренутку прође је неко необично осећање. Она сиђе срећно до оне женске прилике. Ова је одмах шчепа снажно за руку и поведе је. Ирма је ишла за њом невољно. Она се раскрвавила, док су стигли на узан пут у стене. Доле је брујао поток, а снажна женска прилика држала је чврсто Ирмину руку као клештима.

„Где си ти била, тамо не може да дође ни онај што лови гемзе. Тако, ево нас горе, тамо је наша колиба,“ једва једном рече та мрачна прилика. „Право је чудо, што се ниси сурвала, а имаш дугачку хаљину за то.“

„Ко си ти?“ упита Ирма.

„Реци ти прво мени, ко си ти и како си тамо дошла.“

„То ти не могу казати.“

„Мени је све једно. Мене зову Црном Естером.“

„Кога водиш то? упита једна жена на вратима од колибе, грозна изгледа; иза ње је горела ватра на огњишту.

„И ја не знам. Неку жену.“

Ирма пође с црном Естером колиби. Баба се прекрсти и повика:

„Хвала милостивом Господу — та то је вила из језера!

„Ја нисам дух,“ рече Ирма, „ја сам уморна жена. Пустите ме да се мало одморим и дајте ми вашу ћерку, да ми покаже пут до језера. Сад само једну кап воде!“

„Не, то би ти била смрт, сад не смеш пити воде; ја ћу ти скувати мало чорбе и донети после.“

Она уведе Ирму у избу, и кад угледа њезину руку и на њој дијамантски прстен, она се задовољно насмеши и рече:

„Ај, да лепа прстена! Сигурно од онога кога највише волиш?“

„Узмите, узмите прстен! Задржите га!“ рече Ирма и пружи јој руку.

Баба скиде прстен врло вешто.

„Господе!“ повика баба на један пут. „Ја сам те једном већ негде видела — да, да, то сте ви... нисте ли ви имали златно срце и поклонили га једном детету? Нисте ли ви једном једној старој жени у замку дали да једе и сина јој ослободили и уз то још сте јој и новаца послали? Боже, то сте ви — —“

„Не казуј моје име. Остави ме за који тренутак на миру, не питај и не казуј ништа више!“

„Нећу, како заповедате, заиста нећу; сад ћу само брзо зготовити чорбу за вас.“

Она оде и остави Ирму саму.

Ирма леже на кревет, на коме беше само сламњача пуна лишћа: то је пуцкало тако необично кад она главу окрене и лишће говораше: да, кад бесмо зелени, тада беше са свим друкчије.... Кроз прозор просијаваше месец. Цео се свет окретао с Ирмом, њој беше као на мору, али ускоро и она заспа.

Она се пробуди, она је чула јасан глас некога човека.

Наставиће се.

ТУРСКИ РАТОВИ У ЕВРОПИ

У XIV И XV ВЕКУ

1 Политичко стање Византије, балканског полуострва и Европе.

У четрнаестом и петнаестом веку, збивали су се на балканском полуострову догађаји од далеког замашаја, дубоког захватања, и велике трагичности. Извршио се велики преврат политичких и друштвених одношаја. Турци су дошли из мале Азије и овладали балканским полуострвом. Необразовано, а малобројно азијско племе за кратко време разори три хришћанске балканске државе и на њихним развалинама подиже царевину, која је вековима трајала и још траје.

Нема сумње, да је на балканском полуострву цветала култура, докле су Турци стајали на ниском ступњу. Али ови су ипак победили, јер организација, ма како да је низак и узан дух, који је задахњује, свагда побеђује дезорганизацију и хаос духа, ма како узвишеног.

Турци су дошли из туркоманских пустара на Заравањ и Јерменску, да царевини Сељцука служе као граничари. Одкад примише ислам њихов се карактер претапаше у народну индивидуалност.

Жар, којим је Ислам горео запалио је синове туркестанских пустиња. Као ватрена лавина сагореваше суво и зачамало грање државне и народне организме, који нису имали довољно сокова за живот. Коран је један систем, који је успео, да дух човечији у узлетању к небу зароби и да га доведе да служи ниским интересима земаљским, нарочито политичко-војничком циљу, и још да верује, да служећи њима и умирући за њих, небо себи ствара. Мухамед је преместио небо на земљу, а рај искитио земаљским сладостима.

Ислам није само вера. То је политичко-војничка установа, где је поглавар у једно првосвештеник, монарх и врховни заповодник војске. Ислам је фактички ревносна борба за веру у једног Бога, једног пророка и једног цара. Он носи у себи услове за војно-политичке успехе, али нема ни једног услова за цивилизацију. Коран је научио Турчина да о земљоделству, радиности и трговини говори са презрењем. Он изриком забрањује вештину живописа и скулптуре а музику и поезију оглашава детињом игром. Он заповеда да се негује једина војничка вештина. И са јединством вере и државе, тврдим убеђење о награди онога, ко више неверника уништи или ислам даље рашири и са јединством циља у рату — Турци су брзо освојили балканско полуострво.

Но с друге стране и оваки Ислам можда не би успео са својом суровошћу и почетном малобројношћу, да није било Византинизма, који оличавамо Хришћанском вером. Могло се очекивати, да ова топлину источног срца и практичност римског разума, доведе божанском везом братске љубави у дивну хармонију и обилату плодовитост. Али то није било. Од источног духа примљене су неке боје и форме; од његове топлине и његове унутрашње племенитости није се много примило. Од источне философије, која је пола философија, а пола поезија примили су се само магловити окрајци празноверице и мистицизма. Што је од римског доброг примљено, то није добило маха да се укорени и развије, јер римске установе прет постављају дух грађанске свести, одговорности и иницијативе, а тога није било. Ухватило је корена само оно, што је поникло у добу покварених римских царева, а то је самодржавност, која је спречавала да се развије дух и индивидуалне слободе. Међу тим је ова прави извор општој слободи и културном напретку. Хришћанска вера постала је у брзо то што и хришћанска црква. Ова се ускоро претворила у црквену Хијерархију т. ј. у чврсто организовани ред људи, који има засебне интересе и који, у место да води народ непосредно ка извору евангелских истина, води га да клања и да целива мошти, тканице и разна оруђа оних, које су калуђери посветили. Животворну истину у хришћанској науци заклонише непровидним

оградама празноверица, које је болешљиво уображење измислило. Црквена Хијерархија почела је да иде за политичким циљем, и према томе, нашла је за добро да потпомаже установе римске, за време царевине. Цареви опет нађоше за добро да потпомажу и уздижу црквену Хијерархију. Тако су се дакле царевина и црквена хијерархија међусобно везале и та веза трајала је до пропасти Византије.

Оба ова чиниоца гасили су сваку личну слободу; пред њима је народ, као нека безвољна лењива маса падао у прашину, а за њима се дизао из прашине пљувао и зубима шкрпио. Тиранија и експлоатација озго, мрзост и подлост оздо, свирепост и озго и оздо и лицемерство постоје свуда и свагда. Спољашна углађеност и гипкост замењује праву питомост. Фразе покривају оскудицу идеја. Себичност седа на престо општег интереса. Овакав један систем, назвао је наш изредни писац Чеда Мијетовић — *византинизмом*. Такав је пак систем и владао у XIV и XV веку у византијској царевини.

Није могуће, да се нешто византинизма није улило и у словенске народе на балканском полуострву, јер су они примили хришћанску науку из Византије, а тако исто као и у њој завели хришћанске и световне власти. Даље су томе доприносили и трговачки саобраћаји. Но ипак византинизам није могао са свим да овлада. Али борбе словенских идеја противу византијских у самим словенским државама изнуриле су ове и у неколико раздрмале. То је пак помогло, да се поравна пут турској инвазији, нарочито од кад Словени озбиљно почеше Византији претити.

У опште политичко и друштвено стање грчког, бугарског и српског народа у XIV и XV веку, врло је важан елеменат у низу оних, који објашњују турски успех. У она времена постоји пуно политичких и друштвених незадовољника у све три државе. У српској држави властела је један затворен ред, у који никакве заслуге ни даровитост нису могле да уведу човека, који није коленовић од старина. Властела је искључан ред људи, који нема појма о народу и зна само за дужност да ратује, кад га владалац позове. Себри је служе и десетак јој дају. У самом XV веку босанска властела продаје своје сељаке на тргу као робље. Црква, у материјалном погледу, није ништа друго, већ исто што и властала: иште зној, службу и димницу. Хиљаде цркава и манастира нису довољни, да сместе десетине хиљада попова, калуђера и калуђерица. Многи од ових живели су по приватним кућама, по градовима и селима. Вештачким наређењем да попов син буде опет поп, ратарев ратар, а мајсторов мајстор сметало је природном друштвеном развитку. У демократском народу развио се такав друштвени и државни строј, који је увео неједнакост, начело засебних интереса привилегисаних

редова, а маси (народу) натоварио само дужности и неправду. У Босни су Патарени (Богумили) давали јасан, а од времена на време крвав протест против оваког стања и тражили друштвене реформе.

Поред свега овог, у XIV, а нарочито у XV веку има у турској војсци доста хришћанских бегунаца и незадовољника. Хришћански престоли имали су скоро свагда по каквог претендента на престо, који је налазио одличан пријам код турског цара и добивао војску. По неки даровити Србин, Бугарин и Грк, који у својој отаџбини не би могао ући у виши ред, од онога у ком се родио, налазио је у турском табору отворено поље до највећих положаја. Све ово помагало је Турцима у њиховим операцијама. Преко примљених незадовољника сазнавала је тајне намере и планове хришћанских држава и према томе удешавала своје операције, да победи. У опште дакле елементи, који су радили да растроје стари политичко-друштвени ред олакшали су Турцима успехе. На послетку ове успехе олакшало је и то, што је био раздор међу Србима, Бугарима и Грцима. У овоме су се истрошили тако, да је Турцима остало да се боре са инвалидским државама.

Пропасти балканског полуострва знатно је допринео и раздвој источне од западне цркве. Папе су тежиле да цео свет бар у духовном и моралном погледу освоје. Организација римокатоличке цркве, у погледу дисциплине и ревности има нешто исламскога у себи. Она као да мора све више да осваја или да умире. Њена је девиза „excelsior“ (све више). Али, у оном тренутку, кад није могла више да се пење она је почела да се руши.

Но римске Папе ишле су не само на то да освајају у моралном погледу, већ су наследили од римских императора и завладалачку политику. Католички народи у средњем веку поштовали су ово папино право и цареви и краљеви добивали су круне из његових руку. Кад су се пак раздвојиле источна и западна црква, растале су се са охолом срдњом и да се више никад не погледају. Мржњом једне према другој дихали су не само попови и калуђери, него и они народи, који су њих у руку љубили. Нарочито је ова горчина расла, што је Папа предузео да на балканском полуострву распростре римокамокатоличку веру.

Међутим се слабост и трулост Византије показала у многим борбама са Бугарском, а још вишм у унутрашњим бунама. Ове су правили поједине војводе који су до неког утицаја и гласа дошли и проглашавали се за независне господаре.

На послетку су Византију раздирали спољни непријатељи. Познато је, да су Нормани држали јужну Италију. Њихов владар Роберт Гвискар, који је владао Сицилијом и Неапољем оценио је важност оностраног јадранског приморја и са благословом Папе Гргура VII

прешао у Арбанију и опсео Драч 1081. год. Овај је био западна капија византијском царству, кроз коју се од мора пролазило и преко Охрида и Солуна ишло у Цариград. Опсада Драча дала је Арбанији нормански тип. Но флота је млетачка у савезу са Византијом и заједно оперишу противу Нормана. Ово противуборство доње Италије и млетачке републике трајало је скоро кроз цео средњи век. Романски елеменат диже се, да освоји византијско царство, а цар византијски ради да подигне ђермански елеменат противу римског. И Нормани доиста нису могли дуже у Арбанији и Тесалији остати, јер су морали да се врате у доњу Италију, да је бране од немачког цара Хенрика IV Салијског. У војсци цара Алексија Комнена био је са својом војском и српски владар Бодин (Будин).

Што је шака Нормана разбила пред Драчем велику Византијску војску и Драч освојила, то је високо подигло глас ритерима на истоку, и дало западу уверења, да је лако византијском царевином овладати. Међутим слабост Византије и младосна снага запада изашле су у XII веку оштро на видик. Срби почињу ступати у политичне савезе са западом, те да на развалинама Византије подигну себи јаку државу. Срби и Угри борили су се заједно у време Уроша Белог, па и самог Немање (1183). Даље је Немања нудио Фридриху Барбароси у Нишу да освоји Византију и да му он буде вазал (1186). Године 1204, отели су француски крсташи у служби млетачког дужда Дондола Цариград и поделили између себе и Млечана византијско царство. Педесет и седам година трајало је ово франпуско царство на истоку (1261). Михаило Палеолог успео је 1261. год. да обнови византијски престо у Цариграду, али не могаше да поврати острова, која су Млечани заузели ни градове по Мореји и по Тесалији које су држали француски ритери.

У почетку XIV века Византија је имала опет да стрепи од Запада. У самим првим годинама овога века краљ Милутин уговара савез с француским краљем Карлом од Валоа, у који је пристао и Филип Анжујски тарентски кнез претенденат на византијски престо. Циљ је овог савеза био да Србија очува отете своје земље од Византије и да на византијски престо дође француска династија.

Све су прилике утврдиле стару мрзост Византинаца према западу. У западним народима гледали су они Јеретике хришћанске и политичке непријатеље, који раде да овладају византинтијском царевином.

У том се појавише на источним границама — Турци. Сâм цар Јован Кантакузен, који их је позвао у помоћ противу цара Душана, који је пошао да освоји Цариград, прозирао је велику опасност од Турака. Знао је да је Ислам страховита сила којој стара Византија

изнурена и на петину својe величине сведена, није кадра одолети. Међутим папа је тада у политичком погледу високо стајао у западној Евопи код католика. Он је венчавао цареве и краљеве у многим приликама издавао им заповести. Кантакузен је увидео, да је једино ова сила кадра да одбије турску опасност, позивајући римокатоличке цареве и краљеве на крсташки рат, па зато се реши, да се придружи папи. Ови су опет стављали услов помоћи да Византија прими римокатоличку веру. Почевши од половине XIV века па до пропасти Цариграда, сви грчки цареви и царски синклити пристајали су на то, и године 1435. свечаним начином запечатили унију у Флоренцији. Али маса народа, која се није руководила политичким рачунима, већ само покретима срца, никад није пристајала на унију. Но ипак настајавањем источних владара и њиховим грдним жртвама биле су неке незнатне помоћи са запада, али нису могли да зауставе и победе силу Турску. Што је ово овако било, има више узрока. Византинци су више пута примали унију и опет је одбацивали, а то је произвело неповерење код папа. Није ни иначе била лака свеза Византије са западом. Око 1448. год. Запад је тако слаб, да није могао помагати истоку. Угарска је унутрашњим раздорима и ратовима противу Турске 1443, 1444. и 1448. год. исцрпљена. Италија је под унутрашњим раздорима изнемогла. У опште све западне европске државе осим Француске нису кадре биле да помогну. Па и овој је требало одмора после стогодишњег ратовања с Инглеском. Једина је млетачка република, која је имала и новаца и силе и интереса, да се Турци одбију. Но знајући силу Турску, она се кретала опрезно. На послетку, Србија је такође исцрпљена, а Босни није боље.

2. Поступно ширење Турака у малој Азији и њихов долазак на балканско полуострво.

Напред је наведено, да је Султаније—Они (пређе Дорилеум) колевка Османлија. Ертоглуров син Осман (рођен 1258.) победио је Грке код острва Лемонса 1288. год. Кад му је отац умро, потврди га Алах-Един за карахисарског Беја и рашири му посед. Год. 1299. освоио је Осман лукавством замак Белокоми и још три града. Кад је султан Алах-Един умро и турско сељџушко царство пропало, онда се прогласио за независног владара целе земље око Олимпа. Исто су тако постали самостални и 9 других вазала.

Кад је Осман постао самосталан, онда је образовао османлијско царство, уздигао се за султана и дао својој земљи законе и јавно и војно уређење. Преместио је престоницу у Јеничеру, а убио

свога стрица Дундара, а тиме отворио пут родбинским убијствима, која су црна пега скоро свију турских султана. Затим је Осман освоио Кеприхисар са граничном грчком области, потукао је грчку војску код Кајонхисара и ушао у Никеју. Одавда је пусташио више година, скоро без отпора, грчке земље; освоио је острво Хиос, а турски пирати пљачкали су сва острва средоземнога мора од Хелеспонта до Гибрлатара. Ово је дало повода грчком цару Андронику II Палеологу (1273.—1319.) да закључи савез са монголским Ханом Хехасаном, који се са силном војском упутио на Османлије. Али то није спречило Турке у њиховом предузећу и они освоје: Сард, Черес, Тир и друге грчке замке до Црнога Мора (1308.). За то пак време, османов син Орхан победио је Татаро-Монголе и заузео целу земљу између реке Сунгарис и мора. На послетку је 1325. год. освоио Брусу, у коју је по смрти Османовој преместио своју престоницу.

Орхан је за 25 година своје владавине (1225.—1360.) освоио многе земље, а његов брат и велики везир Алах-Един утврђиваше и уређиваше унутрашње стање државе. Кад су освоили Семендрију, Ајдос и Никомедију дали су земљи 1328. год. савршенију и уређенију унутрашњу и војничку организацију и засновали су: јаничаре и спахије. Затим су продужили нападе против Византије и на обале азијског Босфора, победили су грчког цара Андроника III Палеолога код Филокрене (1320.—1340.) и потом освојили Никеју, најтврђу тачку византијског царства у малој Азији. Своје пратиоце награди Осман освојеним земљама, а свог сина Сулејмана постави за намесника у Никеји. Овај је 1333. год. потчинио северну обалу мале Азије (Анатолију) са главним пристаништем Џемлок (стари Хиос).

До сада је Орхан живео у миру са 9 осталих бејова (кнезова) у малој Азији. Но његова завојевања против Грка, пробудила су у њему жудњу за освајањем и он ни бејове не остави на миру. Најмоћнији од ових био је владар Караказије (старе Мизије у малој Азији). По његовој смрти, његова два сина борила су се о престо. Орхан потпомогне млађега за неколико утврђених места. Но кад старији убије млађега, онда Орхан освоји 1335. варош Пергамус, принуди братоубицу на бегство и узе његову владавину под своју управу. Сада Орхан није даље ништа предузимао за читавих 20 година т. ј. до 1355. год. Ово време употреби на развијање и утврђивање државе и војске. Године 1333. закључио је први мир са Византијом, а 1342 закључио са овом савез противу Србије и Бугарске. Године 1343. закључио је поново мир са Византијом. Године 1346. оженио се царевом ћерком и дао је овоме помоћ противу непријатеља. При раздору Јована Кантакузена и Јована I Палеолога

Мурат је послао свога сина на трачку приморску обалу и год. 1357 освоио утврђену приморску вароши Калипоље. Овде Орхан намести свој престо. Године 1358. умро је Солиман, а 1360. и Орхан у својој 75. години.

После Орхана ступио је на престо његов други син Мурат I назван „јехази“ (јунак). Он освоји Демотику и пренесе у ову свој престо. Одавде почне да осваја на север и југ.

3. Муратов ратни план.

Мурат је наследио од свога оца и политику освајања. Преместивши своју столицу у Демотику, он удеси план за даља освајања, јер је видео, да је Византија остала готово на самом Цариграду, и да су Србија и Бугарска поцепане на поједине области, које су тежиле самосталности и давале изгледа да га још помажу у освајању. Но ипак су ове две државе показивале извесну снагу, а стајала је опасност да образују савез и да се заједно боре против турског ширења. Пошто је дакле Византија толико слаба, да је готово ограничена на сам Цариград и пошто Бугарска и Србија показују извесну снагу, то се Мурат реши да савлада у првом реду ове две државе, па тек затим да отме Цариград. Своје операције управио је на север и на југ балканског полуострва и отимао главне градове, са којима су му падале у руке и њихове области. Године 1361. освоио је на северу Једрене и Филипопољ, и дошао до Балкана и Родопа. Затим је пренео свој престо у Једрене 1365 и потом освоио даље многе градове у Тесалији и Маћедонији и пустошио приморске крајеве.

Сада је сукоб са Бугарском и Србијом само питање времена. Године 1371 крену се Вукашин и Угљеша с војском од 60.000 противу Турака, да их истера из Румелије. Код Чрномена дошли су до Марице и ту се улогоре. Према српском логору стајало је само 10,000 турске војске. Емир Хаџи-Илбеки дошао је до српског логора, промотрио и видео, да је истина српска војска многобројна, али да ноћу безбрижно и без опрезе спава а дању је мамурна. С тога Хаџи-Илбеки предложи да се ноћу јуриша. Њему се повери војска за јуриш, коју он подели за напад у 4 одреда, те да на Србе удари са четири стране. Напад се имао противу спавајућих Срба извршити са што већом хуком и буком. Тако је и било. На ларму и вику турску пробуде се Срби и збуне се у толико више, што је ове ноћи падала киша и севале муње. Срчани почну да се бране, а остали се разбегну. Многи су заробљени или у Марици подављени. Вукашин и Угљеша погинули су.

После ове битке Урош је живео кратко време и умро је исте године. Сада је земља остала са свим без главе и намесници почеше још јаче да се истичу за самосталне. На скоро затим почео је да се истиче кнез Лазар, савлађујући поједине намеснике у земљи. Године 1380 турска војска упаде у Србију али би потучена на Дубравици, а године 1382 отме Софију и тако раздвојише Бугарску и Србију. Године 1386 освојише и Ниш,[1] и нагнаше и Србију, као што су и Бугарску, да им плаћа данак и да даје 1000 коњаника, као помоћну војску. У рату против Карамана већ је учествовала српска помоћна војска. (1386).

Но на један пут Србима се не допадне турска строгост и почну да мисле да се ослободе. Кнеза Лазара наговори босанско-рашки краљ Твртко да се здружи са Шишманом бугарским царем, и да скупе војску, а он ће послати једног свог управника тобож као издајника, да поведе турску војску против одметника. Српско-бугарска војска постави се код Плочника близу Куршумлије на реци Топлици и победи Турску војску од 20,000 тако, да ни пети није жив остао (1387). Ето шта је могла да учини сједињена српско-бугарска војска. Видећи овако очигледну корист од савеза, предузео је кнез Лазар да склопи савез са својим зетом бугарским царем Шишманом и босанско-рашким краљем Степаном Твртком. То је исто покушао и са угарским краљем, са којим се мало пре тога измирио. За ову радњу кнеза Лазара дознао је Султан Мурат, и почео се озбиљно спремати за рат, да поквари савез и да спречи заједничко дејство југославенских народа.

У првом реду реши се, да Шишмана одели од Лазара. У том циљу повери великом везиру Али-паши рат противу Бугарске, а сам је предузео команду над војском противу Србије. Овај је план изредан; „подели па владај“. Ово тим пре, што је доње Поморавље већ у његовим рукама. Али-паша не удари непосредно на Шишмана, који је владао у Видину, него преко најисточнијег дела Балкана, кроз 7 кланаца, који из Тракије воде преко Балкана. Један део војске од 25,000 водио је на Шумлу, а други одред од 5000 послао је напред према Правади. Ова лежи у котлини и освојена је јуришем, а Шумла се услед тога предаде. Иста судбина постиже и стару престоницу Трново. Међутим краљ Шишман је улогорио своју војску у Никопољу код Дунава. Ту га Али-паша принуди, да моли за мир. Овај је одобрен под тим условом, да Силистрију поседне турска војска и да Бугарска плаћа данак. Шишман пристане на обоје. Но чим се Али-паша измакао, предузео је да утврђује Силис-

[1] По турским непоузданим изворима Ниш би освојен био још 1375.

трију и Никопоље. Сад Али-паша поведе опет рат, освоји многе мање градове и нападне град Никопољ свом силом. Цар Иван Шишман Александровић преда се на милост и немилост. Кад је доведен пред Мурата (у Таусли) испросио је једва живот, али државу и круну изгуби. Бугарска је престала да постоји као држава (1388).

Тако је Мурат покорио природнога савезника Србије. Кнез је Лазар добро увидео да ће сада доћи ред на Србију. Чим је Али-паша освоио Бугарску, одмах је кнез Лазер послао храброг војводу Димитрија сина цезара Воихне, да отме град Шеркеј (Пирот) лежећи на бугарско-српској међи, који је војска великог везира освојила. Он га доиста отме, али га Турци након тога опет добију.

(НАСТАВИЋЕ СЕ)

Ст. Стожић

СУДБА

На раскрсници људскога живота збуњен сам стао:
Предамном река што се живот зове,
А по њој срећа и несрећа плове;
И тајна туга обузе ми груди:
У бурној реци гледах живот људи!
И таласи се ломљаху о стење,
Један је пао а други се пење!
Некима мирно пут живота тече
Другима стене путовање прече —
И ћудљиву сам глед'о игру вâла
— А под-а-мном се ронила обала —
И Божје име спомен'о сам тађе:
Ти што ме створи а и живот даде,
Теби се молим укажи ми путе,
У борби овој међ таласе љуте,
Од страшне сумње ти ме сад избави —
И Бог се јави!
У руци мач му блистао се дуги:
Ево ти — рече — друга на услуги
Народе њим ћеш покорити многе,
Робови царске целиваће ноге;
Уз моју слику градиће ти место,

И ти ћеш сести на крвави престо:
И кроз векове славиће ти дела —
Природа ми се узбунила цела:
Зар људском крвљу свој живот да сладим?
На туђем јаду будућност да градим?
О, вечни оче! те ме судбе спаси! —
Па лепо — Он ће — желиш богат да си?
Ево ти злати колико ти воља
Од људи купуј куће, брда, поља;
Откупљан народ ропски ће да двори —
Ах, ни то нећу, Господе! не збори!
Зар вечна правда што је дала свима,
Са шаком злата да отмем људима?
И док ја живим они да се пате,
И место хвале клетве да ме прате;
Да гледам браћу гладни где умиру —
Е, онда — Бог ће — прими ову лиру!
И мирно путуј с њоме међу људе,
И међу људма шири љубав свуде:
И њени звонки звуци нек' се шире
И непријатеље нека братски мире:
Причај им доба и законе друге,
Где неће бити робова ни слуге;
Где неће бити невоље и јада,
И са том лиром крени на пут сада! —
И Он то рече и облак се диже,
И лика Божјег неста пут свемира;
И ја сам збуњен на том месту ост'о,
А у дрхћућој ми руци звонка лира!

М. J. Илијћ.

КАРАЂОРЂЕ И ФРАНЦУСКА

ДОКУМЕНТА О ОДНОШАЈИМА СРБИЈЕ С НАПОЛЕОНОМ I.

(1809—1814)

Из франц. државних архива износи на јавност

ОГИСТ БОП.

(наставак)

XL

13 Август. 1810, Париз. (Турска, Сл. провинције св. I)

Г. Шампањи барону Мериажу

Примио сам разна писма, која сте ми указали част да ми пошљете о саопштењима која вам је учинио г. Раде Вучинић. Како је он својим путем у Париз добио одавно прилику да се сам изјасни, то нисам имао да вам шаљем никакова упутства о његовој мисији, али дужност ми је да вам захвалим на бризи са којом сте ме извештавали о свем што сте сазнали били односно положаја његове земље и односно новог посланика који је по његовом одласку стигао у Љубљану.

XLI

18 август 1810 Париз, (Турска, Слов. Пров. св I)

Извод из једног разговора г. српског посланика.

Пошто нас је известио о војном положају, српски посланик је уверавао „да становници претпостављају заштиту Његовог Величанства свакој другој и да су готови да врше све што им оно буде наредило. Они би желели да њихова судба буде нераздвојна од судбине Илирских покрајина у којима влада иста религија, говори се исти језик и обитава иста народност, и да им Његово Величанство осигура мир са Турциим са његовим посредништвом и са његовом гаранцијом, или да им да своју заштиту ако би морали да обнове рат.“

XLII

31 август 1810. Париз. (Турска, Слов. пров. св. I)

Раде Вучинић Министру.

„Већ три месеца су протекла, како се бавим у овој престоници гајећи слатку наду да би о судбини моје мисије могао добити повољна одговора који ће обрадовати моје суграђане; и у том очекивању ја сам се осећао као најсретнији човек, јер страсно љубим моју земљу, али како још нисам постигао никакови резултата, ја не могу да припишем то задоцњене ничем другом до политичким приликама, које ће се без сумње још за дуго опирати срећи српској. Једино из тог разлога сам се и одлучно био да замолим за дозволу да се вратим у своју отаџбину.

Данас пак знаци благоволења које је Ваша Екселенција изволела саопштити ми преко својег достојног тумача, г. Руа (Roux) шефа оделења за јужне земље, оживели су наново сву моју наду. Ваша Екселенција изволела је шта више да се интересује и за мој лични положај. Господару, ја сам Србин умем да сам с малим задовољан, нарочито кад се тиче службе мојој земљи. Ја њезине интересе претпостављам свим мојим личним интересима па и свим васељенским богатсвима. Међу тим ако се деси, што је могуће, да ја узимам личних потреба, онда ћу без зазора примити, господару, благонаклоне понуде које ми је изволела учинити Ваша Екселенција.“

Он још једном моли цареву заштиту за тај народ, који се с љубављу и пуним поверењем баца у његове руке, и завршује с молбом да се никаква сумња не изводи из религиозне различности. То неће Србима дати никаква повода да буду неверни.

XLIII

3 септембра 1810, Париз. (Турска слов. пров. св. I)

Раде Вучинић г. грофу Хотриву (d' Hauterive)

Како ништа није добио из своје земље, то прима новчану помоћ, коју му је понудио министар.

XLIV.

4 септембра 1810. Париз (Турска, слож. пров. св. I)

Забелешка о једној молби г. Рада Вучинића. српског посланика.

Г. српски посланик очекивао је новаца из своје земље преко Беча. Он их још није добио, и како с тога није у стању да исплати своје трошкове, то моли да му се да на зајам 3000 дин. које ће вратити чим му тај новац приспе.

Посланик препоручује по ново своју земљу благонаклоности Његовог Величанства. Срби су вазда били верни хришћанским владарима који су владали њиховом земљом, па ће бити верни и Његовом Величанству. Они њега сматрају као одређена да споји у једно тело расуте делове њихове народности. Они га моле за помоћ и жуде једино за тим да се покажу достојнима његове заштите.

XLV

23 септембра 1810,

Раде Вучинић Министру.[1]

Господару, само велики људи могу да учине сва своја дела достојним величине која их карактерише. Његово Величанство Цар са висине своје славе и посред небројених и од највеће важности политичких послова удостојио је своје пажње и личан положај српског посланика, тог слабог тумача осећаја својих суграђана. Ово дело једног тако великог монарха учињено по највишенијој доброти, које ми је Ваша Екселенција милостиво саопштила, тако ме је дирнуло да ми је немогуће исказати све моје дивљење и сву моју захвалност. Оно ми улива наду, оно ми даје доказа да ће се добротворна мисао Његовог Величанства забавити и интересима моје отаџбине. Под заштитом Његовог Величанства, Србија би у брзо заузела своје место међу народима. Ја сматрам већ да је њезина судбина решена и очекујем одлуку са највећим поверењем. Ни ја ни моји суграђани немамо ни блага

[1] Народни архиви, Париз AFIV 1689 Бр. 99, преписао и саопштио г. Иван Павловић.

ни речитости да изјавимо и докажемо нашу захвалност и нашу љубав. Ми немамо ништ друго до искрено, одано, верно, ратоборно и гостопримно срце у грудима. То је једино уздарје које ми нудимо Његовом Величанству Цару заједно са нашим жељама да Бог подари дугу владу и славу Француза и срећу других народа ономе који спаја са ђенијем и храброшћу Александра и Цезара све врлине Веспазијана, Тита и Марка Аурелија.

Господару, несумњива доброта коју сте ми досад указивали улива ми наду да ћете хтети да благонаклоно посредујете за нас и продужити да будете тумач наших осећаја код Његовог Величанства.

Изволите лично примити израз свих осећаја које сте ми улили и уверење о највећем уважавању са којим имам част остати итд.

XLVI

27 септембра 1814, Букурешт (Консуларни картони, Букурешт)

Ледул г. Шапањи-у

Част ми је послати вам у оригиналу једно писмо које ми је приспело пре неколико дана. Оно ми је упућено из Београда од српског посланика, који је био овде пре мојег пута. Он ме извештава о неким детаљима које ће вас можда интересовати. Молим Вашу Екселенцију да ми каже жели ли да продужим са тим народом исте односе, јер је ствар деликатна и наилази на многе препоне.

Превод немачког писма Михајла Филипова Геновића, секретара, г. Ледулу.

Београд, 8 август 1810.

Господине, после мојег одласка из Букурешта ја сам се нашао у Малој Влашкој у врло критичном положају. Стављени су ми били у дужности други послови, те ми је било не могуће да дођем до части да вам пишем пре 10. јуна т. г. Ну било је залуд, јер ми је мој весник дошао натраг са одговором да ви нисте у Букурешту. Мени је врло непријатно што сам тако дуго морао да ћутим, али су ми све прилике биле неповољне како се не може исказати. Данас ми је част послати вам ово писмо преко једног поуздног човека.

Преписка између Љубљана и Београда врло је жива. У последње време г. Вучинић је послао два писма из Париза у којима вели да ће се брзо вратити овамо. Његов се повратак очекује са највећим нестрпљењем.

Ја сам вашу ствар препоручио Ђорђу Петровићу, који је њоме био врло задовољан. Српске трупе се у осталом налазе има већ месец дана на граници где међутим до сад још није било ничега. Непријатељ прикупља јаку силу у Босни, у Албанији и Нишу. Г. Ђорђе Петровић је са својом колоном на Делиграду према Нишу; једно оделење српске војске послао је у Кладово, а друго оделење од 300 људи спојило је се са генералом, грофом Зукатом. Друга су оделења на граници према непријатељу, и сваког се дана очекује борба.

Једним писмом од 3-ћег августа г. Ђорђе Петровић позвао ме је да ратујем са њим ове године до краја септембра али ја вас молим, господине, немајте никакве сумње и умирите ме вашим одговором, који можете поверити доносиоцу.

Односно оних 50 дуката које сте ми позајмили молим вас да извините што их још нисам вратио. Чим буду пречишћени моји рачуни у Сенату, пратићу вам са захвалношћу мој дуг.

Михајло Филипов Геновић, секретар.

XLVII.

15 децембра 1810, Париз (Турска слов. пров. св. I.)

Раде Вучинић Министру.

Дозволите ми да се још једном обратим Вашој Екселенцији са молбом да поновите ваше заузимање код Његовог Величанства те да најзад добијем одлуку о судбини моје земље. Несумњиво је да Његово Величанство гледа са наклоношћу на један народ који тражи његову заштиту, несумњиво је да оно гаји према њему очинске осећаје. Али како ми је ту скоро поново пребачено да сам небрежљив у мојој мисији, и како ми је немогуће да се и даље правдам код мојих суграђана, који су сви најдубље убеђени у великодушност цареву, али су врло узнемирени и својим садањим положајем и толиким задоцњењем одлуке која има да реши о њиховој судбини, то ја страхујући за последице те неизвесности које могу да постану фаталне за моју земљу, ако јој Францеска одбије своју заштиту, усуђујем се, господару, да молим Вашу Ек-

селенцију да поново поднесе Његовом Величанству моје најживље молбе а ако би се политичке прилике противиле срећи мојих суграђана да ми дозволи да се вратим у домовину чију судбину хоћу и ја да делим. Али нека Његово Величанство буде убеђено да ће се само у крајњем случају и пред опасношћу да на ново падну ропство Срби решити да прибегну другој заштити, ну да ће и тада вазда жалити за Француском.

XLVIII

28 децембра 1810, Париз (Турска, слов. пров. св. I)

Раде Вучинић Министру.

Моли да се врати у своју земљу. „С болом ћу оставити Францеску, и вратићу се у моју домовину ожалошћен што не могу да јој однесем вест о њезиној срећи. По позиву г. Руа, узимам слободу да додам овде неколико идеја о трговини у Левану као слаб знак моје привржености ка Францеској.“

(Овом је писму додан један рапорт под насловом „Неколико идеја о трговини у Левану, коју треба водити у будуће новим путем од Солуна до Костајнице у Илирији“)

XLIX

22 јануар 1810, Париз (Турска, слов. пров. св. I)

Раде Вучинић г. Шампањиу.

Три писма која сам имао част писати Вашој Екселенцији нису још учинила никакав повољан резултат за мој народ, већ само за слабог тумача његових осећаја који је вашим благонаклоним посредовањем добио нове доказе о неисцрпној доброти Његовог Величанства, доброта која је прожмала моје срце најживљом захвалношћу.

Господару, у свакој другој прилици ја бих се осећао врло срећан што уживам такву милост али док је моја отаџбина у садањем њезином положају, ја не могу уживати никакве среће док њена срећа не буде осигурана. Ја видим њу лишену средства да триумфује над тиранијом која је гуши и окива има већ четир

стотине година у гнусне окове, па живим у мучној неизвесности каква њу судбина сад очекује. Без сумње мени врло ласкају доброчинства којима сам обасут, и ја из дубине душе благодарим великодушном монарху који ми их је подарио, али моја је амбицији да видим мој народ потпомогнут, мој племенити народ који то потпуно заслужује...

Ако политичке околности не дозвољавају у овом тренутку Францеској да помогне било непосредно било посредно Србији Зар не би она могла да дозволи да Србија извози у Илирске покрајине преко Аустрије своју крупну и ситну стоку и остале производе својег земљишта а да увози из тих илирских покрајина и из краљевине Италије предмете који су јој нужни?

Зар не би она могла да дâ бар утехе Србима, улйв им наду која би подржавала њихову кураж и изазвала нове напоре против непријатеља?

Усуђујем се дакле да замолим Вашу Екселенцију за милост, да изволи одговорити на писмо вођа мојег народа од $^{10}/_{22}$ јануара 1810 год. које сам ја донео, да изволи написати један редак својом руком храбром Кара Ђорђу Петровићу који прожман дивљењем и правом и великом љубављу према узвишеној особи Његовог Величанства, и дубоким уважењем према Вашој Екселенцији, ставио ми је изрично у дужност при мом поласку да вам дам позитивно уверење да он једино жели да нађе прилику, те да да Његовом Величанству и Вашој Екселенцији најсјајније доказе о тим својим осећајима.

Ако ми се укаже та нова доброта, ја ћу се сматрати за толико сретног колико ми је могуће да будем у садањим приликама. То би оправдало у очима мојег народа и његовог вођа моје владање и тако дуго бављење у Паризу....

L

1 март 1811, Љубљана (**Турска, слов. пров. св. I**)

Барон Мериаж Министру.

Саопштава му нова обавештења о улазу Руса у Београд, о том га је већ раније известио „она су ми послана из Загреба и истичу из преписке са командантом земунским и са Грцима настањеним у Србији.“

Руси и Козаци руски најамници су у ствари ушли у Београд у току јануара месеца. Њих је на броју око 2000 пешака и 5000 коњаника, од то доба је тврђава у њиховим рукама, и ако изгледа да Савет још врши власт у њој. Тај орган власти српске положио је заклетву цару руском а иста је заклетва тражена и по разним српским окрузима. Црни Ђорђе, врховни командант и председник Савета, био је позван у Београд, али није хтео да дође бојећи се да га не затворе, он из истог разлога није хтео да иде ни у главни стан руски да се споразуме са ђенералом Каменским. Весници који су му послани били кући његовој у Тополу кад га нису тамо нашли, послани су да га траже на све стране и да га позову да дође у Београд. Влада страх да он не прикупи своју партију која је до сад била најмоћнија или да не пређе на аустријско земљиште.

У Србији има две партије, прва која је владала потпуно је одана Кара-Ђорђу. Друга је имала за управника владику београдског, који је се прошле године повукао у Влашку са руским послаником Родофинкином. Један од вођа, по имену Миленко, који командује измеђ Оршаве и Видина, био је такође као и владика врло одан Русима. Откако су владика и руски агенат отпутовали из Београда био је руски уплив мањи. Црни Ђорђе им није веровао и тражио је ослонца у других сила, нарочито у Аустрији, коју је за то молио у два маха крајем прошле године.

Кретање неколико аустријских регимената ка Славонији изгледало је да има за циљ Србију. Генерал Симбшен имао је како веле, да изврши операцију којом би аустријске трупе напале на Београд. Али како су Руси ушли у то место, генерал Симбшен је послан натраг у Беч, где се још и сад налази. Срби изгледа да су врло незадовољни руском окупацијом њихове главне вароши.

LI

23 март 1811, Париз. (Турска, слов. пров. св. I)

Раде Вучинић Цару.

Величанство, дан општег весеља тако жудно ишчекиван најзад је приспео. Са свију страна се журно шаљу Вашем Величанству честитке за сретан порођај Њеног Величанства Царице и рођење царског престолонаследника... Српски народ жељан да посведочи своју истинску љубав и своју потпуну оданост Вашем

Величанству жури се да вам поднесе приликом тог сретног догађаја своје честитке и израз своје љубави и своје радости, молећи вас најпокорније да их изволите очински примити.

Нека би Бог дао да овај тако значајан и тако мио дан за Ваше Величанство и за Ваше верне поданике, учини епоху и у егзистенцији и срећи српског народа, који очекује неисказаном жељом и пуним поверењем одлуку о својој судбини.

LII

11 априла 1811 Париз (Турска, слов. пров. св. I)

Раде Вучинић Министру.

Често је излагао потребе и жеље својих суграђана, са којима је се растао има 14 месеци „садање политичке прилике противе се испуњењу њихових ватрених жеља.“ Узда се у будућност и моли да му се да овлашћење да отпутује.

LIII

Букурешт, 23 априла 1811 (Консуларни картони, Букурешт),

Ледуле војводи Басану.

Један Србин, секретар Црног Ђорђа приспео је у Букурешт са писмима за врховног команданта. Он је био код мене преко ноћ и поновио је од стране свог господара изразе поштовања и оданости Срба према Његовом Величанству Цару и краљу. На разна питања која ми је управио односно нада које изгледа да Срби полажу у племенитост и заштиту Његовог Величанства, како немам, господару, нових упутстава, мислио сам да ми ваља одговорити вазда у смислу последњих које ми је Ваша Екселенција изволела дати, и изгледало ми је да је он био врло задовољан. Тражио ми је дозволу да пише своjем другу који је у Паризу и ја сам се решио да примим његово писмо и да га пошљем Вашој Екселенцији. Он ме је уверавао да је оно писмо у метафорама тако да се њиме ништ не може компромитовати. У осталом користим се данас једним весником аустријског консулата, који ми изгледа поуздан да преда писмо Вашој Екселенцији. Тај Србин ми је рекао да нема више од 700 руских војника у Србији: да

они никад нису ногом крочили у тврђаву београдску, да су само били у предограђима; да су се Карађорђе и Савет разуверили сад више но икад од својих нада у Русе, да у опште народ нема више вере у Русе, да је у последње време Црни Ђорђе дао јавна доказа своjем разуверењу одагнав из Србије два најревноснија приврженика руска, Миленка и Петра, који су у ствари добегли у Крајову, да сама мудрост налаже Кара Ђорђу да још има неких обзира према Русији.

Изгледа да се Срби боје много нове навале турске и да очекују са страховањем један поглед Његовог Величанства.

Молим покорно Вашу Екселенцију, да ми пропише како треба да се држим према Србима у случају ако потраже моје посредовање.

Секретару Кара-Ђорђевом име је Лазар Војиновић.

(На шаржи тог писма министар, војвода Басано, исписао је својом руком ове редове: Писмо управљено посланику српском у Париз писано словенским језиком, прочитано је. Оно врло нејасним стилом изјављује исте осећаје који изгледају аналоги са онима о којима извештава консул Његовог Величанства. Није било никаква разлога да му се оно не преда.)

LIV

18 мај 1811, Париз (Турска, слов. пров. св. I)

Забелешка г. Раду Вучинићу

Г. Посланик српски тражи по ново овлашћење да отпутује у Љубљану, одакле ће моћи лакше да стоји у преписци са својом земљом и да добија из ње новчане помоћи.

Његово Величанство је наредило било да му се изда прошле године гратификација од 6.000 дин.; 4. јануара ове год. оно му је подарило још 3.000 дин. Али кад је добио те суме оне су великим делом биле већ апсорбиране ранијим трошковима. Његова влада која га је позвала натраг још пре неколико месеци не шаље му никакве помоћи, којој још мање може да се нада откако су Руси окупирали Србију. Најзад у последње време био је дуго болестан што је још увеличало његове трошкове. Са собом он има једног секретара, те и ако живи врло просто, помоћ коју му је изволело дати Његово Величанство потрошена је пре неког времена. Он не сме да тражи нове помоћи. Међутим јасно је да ако је не добије остаће у Паризу без икаквих животних средстава.

LV

14 новембра 1811 (Турска слов. пров. св. I)

Раде Вучинић Министру.

„Моји суграђани ми стављају у дужност писмом од 28 септембра да поновим Вашој Екселенцији уверење да народ српски гаји једнако исте осећаје према Његовом Величанству, и да их ни време ни околности нису изменили. Поново моли за протекцију Француску.

LVI

7 децембра 1811, Париз (Турска, слов. пров. св. I)

Раде Вучинић Министру.

Није још добио одговора на своје писмо од 14-ог новембра. Ако ништ неће да се учини за његову земљу нека му се бар дозволи да се врати натраг, те да извести своје суграђане о своjем раду.

LVII

21 децембра 1811, Париз (Турска. слов. пров. св. I)

Рапорт цару.

Г. Раде Вученић српски посланик стигао је у Париз првих месеца 1810 год. и бави се у њему од тог доба. Посланик је често тражио да Ваше Величанство узме Србе под своју заштиту, да им изволи дати помоћи ако жели да се продужи рат или да посредује да се мир утврди између њих и Турака. Како Ваше Величанство није донело никакве одлуке он је више пута изјавио жељу да се врати у своју земљу куд га позивају налози његове владе. Али Ваше Величанство је сматрало да је боље да он још остане у Паризу, па како није могао да добија више никакве помоћи из Србије, оно му је изволело дати као гртафикацију 1810 год. 6000 дин. и у почетку 1811 год. 3000 дин.

Та је помоћ потрошена има већ неколико месеци. Г. Раде Вучинић је опасно боловао и тим су увећани његови трошкови.

Данас он дугује 4.000 дин. и моли да му влада позајми ту суму а он ће је исплатити чим добије новаца из Србије. Та помоћ која би га ослободила дугова не би га никако осигурала за будућност.

Част ми је предложити Вашем Величанству да ме овласти да издам српском посланику гратификацију од 6.000 дин.

ЉVIII

18 фебруар 1812 (Конзуларни картони, Букурешт)

Забелешка о положају Србијином

Г. српски посланик извештава о забуни у којој би се нашла Србија кад би рат плануо између Франческе и Русије. Руси имају у овом тренутку мало војске у Србији али могу довести више. Јавно мњење би било под упливом њезиним, па и ако су српске симпатије за Франческу, нужда би их могла нагнати да послуже другој ствари ако се Његово Величанство не изволи изјаснити о својим намерама и ако им не да своју заштиту. Срби желе одавно да добију мир са Турцима под гарантијом Француском. Данас још они изјављују исту жељу и њихов посланик у Паризу моли да се Његово Величанство изволи изјаснити у њихову корист и да управља њима у мучним приликама у којима се сад налазе.

(Наставиће се)

DOCUMENTS INÉDITS

sur

LES RELATIONS DE LA SERBIE AVEC NAPOLÉON I.

(1809—1814)

publiés par **Augusté Boppe**

XL

1810 13 août. Paris. Turquie. Prov. Slaves vol I).

Mr. de Champagny au Bon. de Mériage.

....j'ai reçu les différentes lettres que vous m'avez fait l'honneur de m'adresser sur les communications qui vous ont été faites par Mr Rado Wucsenics. Son voyage à Paris lui ayant donné depuis longtemps occasion de s'expliquer lui même, je n'ai pas eu d'instructions à vous adresser sur l'objet de sa mission, mais je dois vous remercier du soin que vous avez mis à me faire part de toutes les informations que vous avez reçues sur la situation de son pays et sur le nouveau député qui s'est rendu à Laybach depuis son depart....

XLI

1810. 19 avût Paris. (Turquie. Prov. Slavec. vol I,

Précis d'une conversation de Mr le député Servien.

Après avoir donné des nouvelles de la situation militaire, le député «assure que les habitants préféreraient à toute autre protection celle de Sa Majesté et qu'ils sont prêts à faire tout ce qu'elle ordonnera. Ils voudraient ne

pas séparer leur cause de celle des provinces Illyriennes où on a la même religion qu'eux, où on parle la même langue et qui sont habitées par la même nation, et ils demandent toujours ou que Sa Majesté rètablisse leur paix avec les Turcs, sous Sa médiation et Sa garantie, ou qu'Elle les assure de sa protection s'ils doivent continuer la guerre.»

XLII

1810 31 août Paris. (Turquie. Prov. Slaves vol I).

Rado Wucsenics au Ministre.

«Trois mois se sont écoulés depuis que je me trouve dans cette capitale avec la douce espérance de recevoir sur le sort de ma mission une réponse favorable qui doit faire la joie de mes concitoyens; et dans cette attente je m'estimais le plus heureux des hommes, car je suis idoltrie de mon pays, mais n'ayant encore obtenu aucun resultat je ne devais attribuer ce retard qu'aux circonstances politiques qui s'opposaient sans doute indefiniment encore au bonheur des Serviens. C'est l'unique raison qui m'avait porté à demander la permission de retourner dans ma patrie.

«Aujourd' hui les marques de bienveillance que Votre Excellence a daigné me transmettie par votre digne interpréte, Mr Roux, chef de la division du Midi, viennent de ranimer tout mon espoir.

«Votre Excellence a daigné porter l'attention jusqu'à s'occuper de ma position personnelle. Monseigneur, je suis Servien et je sais me contenter de peu, spécialement quand il s'agit de servir mon pays. Je préfère ses intérêts à tous mes intérêts particuliers et même à toutes les richesses de l' Univers. Cependant s'il arrive comme il est possible que j'aie des besoins personnels, j'accepterai avce franchise, Monseigneur, les offre obligentes que Votre Excellence a bi n voulu me faire.»

Il demande encore une fois la protection de l'Empereur pour ce peuple «qui se jette avec amour et entière confiance dans ses bras» et il termine en priant qu'on ne redoute pas la différence des religions. Elle ne sera pas pour les Serviens une cause d'infidélité.

XLIII

1810 8 septembre. Paris. (Turquie. Prov. Slaves vol I).

Rado Wucsenics à Mr. Comte d' Hauterive.

Ne recevant rien de son pays, il accepte les offres d'argent que le Ministre lui a fait faire.

XLIV

1810 4 septembre. Paris. (Turquie. Prov. Slaves. vol I).

Note sur une demande de Mr Rado Wucsinics député Servien.

Mr le député Servien attendait des Fonds de son pays par la voie de Vienne. Il ne les a pas encore reçus, et se trouvant hors d'état de remplir ses engagements, il désirerait obtenir une avance de 3000 francs, qu'il rembourserait après l'arrivée de ces fonds.

Ce député recommande de nouveau son pays à la bienveillance de Sa Majesté. Les Serviens ont toujours été fidèles aux puissances chrétiennes qui ont possédé leur pays. Ils le seraient à Sa Majesté. Ils la regardent comme destinée à réunir en un corps les débris de leur nation. Ils invoquent son appui, et n'aspirent qu' à se rendre dignes d'un tel protecteur.

XLV

1810 23 septembre. Paris.

Rado Wucsenics au Ministre.[1])

Monseigneur, il n'appartient qu'aux grands hommes de rendre toutes les actions dignes de la grandeur qui les caractérise. Sa Majesté l'Empereur du haut de sa gloire et du milieu des affaires politiques innombrables et les plus importantes, a daigné s'occuper de la position personnelle d'un Servien, faible interprête des sentiments de ses concitoyens. Cette action d'un aussi grand monarque faite avec une ineffable bonté et gracieusement transmise par votre Excellence, m'a tellement pénétré qu'il m'est impossible d'exprimer mon admiration et ma reconnaissance. Elle me donne l'espoir, elle me prouve que les intérêts de ma patrie ne sortiront pas de la bienfaisante pensée de Sa Majesté. Protégée par Sa Majesté, la Serbie aura bientôt pris rang parmi les nations. Je regarde déjà son sort comme fixé, et j'en attends la décision, avec une confiance entière. Nous n'avons ni mes concitoyens, ni moi, de trésor ni l'éloquence pour exprimer et prouver notre gratitude et notre amour. Nous ne possédons qu'un coeur franc, dévoué, fidèle, guerrier et hospitalier. Nous l'óffrons pour notre seul hommage à Sa Majesté l'Empereur, en y ajoutant nos veux à l'Eternel pour qu'il fasse longuement régner pour la gloire des Français et le bonheur des peuples, celui qui réunit au génie et à la valeur d'Alexandre et César, toutes les vertus de Vespasien, Tite et Marc Aurèle.

Monseigneur, les bontés non équivoques que vous m'avez témoignées jusqu'ici me font espérer que vous voudrez nous conserver votre bienveillante intercessión, et continuer d'être pour nous auprès de Sa Majesté l'interprête de nos sentiments.

[1]) Archives Nationales. Paris. AF IV. 1689. Nr. 99, Copiée et communiquée par Mr Ivan Pavlovitch.

Veuillez personnellement agréer tous ceux que vous m'avez inspirés et l'assurance de la plus haute considération avec laquelle j'ai l'honneur d'être etc....

XLVI

Bucharest 27 septembre 1810. (Cartons consularies Bucharest)

Ledoulx à Mr de Champagny.

Jai l'honneur de vous transmettre une lettre en original, qui m'est parvenue il y a quelques jours. Elle m'est adressée de Belgrade par le député servien qui était ici avant mon voyage. Il me donne quelques détails qui pourront peut être intéresser. Je prie votre Excell. de me dire si elle désire que je continue à avoir les mêmes rapports avec cette nation, la chose étant delicate, et offrant beaucoup de difficultés.

Traduction de la lettre en allemand, de Michaïl Philipov Genovics, secrétaire, à Mr Ledoulx.

Belgrade le 8 août 1810.

Monsieur, après mon départ de Bucharest, je me suis trouvé dans la petite Valachie dans une situation bien critique. On m'y chargea d'autres affaires, et il m'était imposible d'avoir l'honneur de vous écrire avant le 10 juin dernier. C'était en vain, car mon messager revint avec la réponse que vous n'étiez pas à Bucharest. Je suis fâché de ce long silence de ma part, mais totes les circonstances m'étaient contraires au dela de toute description. Aujourd'hui j'ai l'honneur de vous envoyer la présente par un homme de confiance.

La correspondance entre Laybach et Belgrade est très vive. Dernièrement Mr Voucsenics a envoyé deux lettres de Paris, dans lesquelles il dit qu'il arrivera bientôt. Son arrivée est attendu ici avec grande impatience.

J'ai recommandé votre affaire à George Pétrovics, qui en était fort content. Les troupes serviennes se trouvent au reste depuis un mois sur la frontière où cependant aucune affaire n'a encore eu lieu. L'ennemi rassemble des forces considérables de la Bosnie, de l'Albanie, et de Nissa. Mr George Pétrovics se trouve avec sa colonne à Deligrad vis à vis de Nissa; un corps de troupes serviennes investit Cladova, et un autre corps de 3000 hommes s'est réuni au g-^al comte Zukato. Les autres corps sont près de la frontière en face de l'ennemi, et on s'attend tous les jours à une bataille.

D'après une lettre du 3 août, j'ai été appelé par Mr George Pétrovics, à faire avec lui la campagne de cette année jusqu' à la fin de septembre, mais je vous prie, Monsieur, de n'avoir aucun doute, et de me tranquilliser par une réponse que vous pourrez confier au porteur.

Quant aux 50 ducats que j'ai reçus comme emprunt, je vous prie d'excuser le retard. Aussitôt que j'aurai arrangé mes comptes avec le Sénat, je payerai ma dette avec réconnaissance.

Michael Philipov Genovics,
sécretaire.

XLVII

1810 15 décembre Paris. (Turquie, Prov. Slaves. vol. I)

Rado Wucsenics au Ministre.

Permettez moi d'ensister encore une fois auprès de Votre Excellence afin qu'elle ait la bonté de renouveler elle même ses instances auprès de Sa Majesté pour en obtenir enfin une décision sur le sort de ma patrie. Sans aucun doute les vues de Sa Majesté sont favorables à une nation qui l'invoque comme son protecteur; sans aucun doute elles sont toutes paternelles. Mais récemment encore taxé de negligence dans ma mission et réduit à l'impossibilité de sou-

tenir plus longtemps ma justification auprès de mes compatriotes qui sont tous pénétrés de la magnanimité de l'Empereur, mais surtout alarmé de leur position actuelle et du retard de cette décision qui doit fixer leur sort, tremblant sur les suites du cette incertitude qui peuvent devenir funestes à mon pays si la France lui refuse sa protection. Monseigneur, j'ose prier instamment Votre Excellence de soumettre de nouveau mes vives sollicitations à Sa Majesté et de vouloir, si les circonstances politiques, s'opposent au bonheur de mes concitoyens, solliciter d'Elle pour moi, la permission de retourner dans ma patrie dont je veux partager le sort. Mais que Sa Majesté reste bien convaincue qu'il n'y aura que la dernière extremité et la crainte de retomber dans l'esclavage qui puissent forcer ma nation d'embrasser un autre parti, et que la France aura toujours ses regrets.

XLVIII

1810. 28 décembre Paris. (Turquie. Prov. Slaves I).

Rado Wucsenics au Ministre.

Il demande à retourner dans son pays. «Je quitterai avec douleur la France, et je rentrerai dans ma patrie navré de ne pouvoir lui porter la nouvelle de son bonheur. Invité par Mr Roux, je me permets de joindre ici quelques idées sur le commerce du Levant, comme une faible marque de mon sincére attachement pour la France».

(A cette lettre est joint un rapport, intitulé: «Quelques idées sur le commerce du Levant, qui doit se faire désormais par la nouvelle route, depuis Salonique jusqu' à Costainitza en Illyrie.»)

XLIX

1811. 22 Janvier. Paris. **(Turquie. Prov. Slaves I).**

Rado Wucsenics à Mr de Champagny.

Les trois lettres que j'ai eu l'honneur d'écrire à Votre Excellence n'ont produit encore aucun resultat heureux pour ma nation; mais seulement pour le faible interprête de ses sentiments qui vient par votre bienveillante intervention d'obtenir de nouvelles preuves de l'inépuisable bonté de Sa Majesté, bonté qui a pénétré mon coeur de la plus vive reconnaissance.

Monseigneur, dans toute autre occasion, je m'estimerais bien heureux de pareilles faveurs, mais dans la position actuelle où se trouve ma patrie, je ne peux jouir d'aucun bonheur avant que le sien ne soit fixé. Je la vois privée des moyens nécessaires pour parvenir à triompher de la tyrannie qui l'opprime et l'enchaîne depuis 4 siècles dans des fers odieux. Je suis très flatté sans doute des bontés dont j'ai été comblé; et j'en dois de profondes actions de grâces au Monarque Magnanime qui me les a accordées, mais c'est ma nation que j'ambitionne de voir secourue, ma généreuse nation qui mérite de l'être....

Si les circonstances politiques ne permettent pas en ce moment à la France de secourir la Servie, ni directement, ni indirectement ne pourrait-elle en attendant lui procurer la faculté d'exporter dans les provinces Illyriennes par les états Autrichiennes moyennant transit, ses troupeaux de gros et de menu betail et autres productions de son sol et d'importer à son tour chez elle des provinces Illyriennes et du royaume d' Italie les objets qui lui sont nécessaires?

Ne pourrait -elle au moins la consoler en lui donnant des espérances, ce qui soutiendrait son courage et lui ferait faire de nouveaux efforts contre ses ennemis?

J'ose donc solliciter une grâce de Votre Excellence, c'est qu'elle daigne repondre à la lettre du chef de ma

nation en date du 10/22 Janvier 1810, dont j'ai été porteur, qu'elle daigne écrire de sa main une ligne au brave Kara Georges Petrovitz qui pénétré d'admiration et d'un grand et véritable amour pour l'Auguste personne de Sa Majesté et d'une haute considération pour celle de Votre Excellence, m'a chargé expressément à mon départ de lui donner l'assurance positive qu'il ne désire que trouver l'occasion de donner à Sa Majesté et à Votre Excellence les preuves les plus éclatantes de ces divers sentiments.

Si j'obtiens cette nouvelle bonté je m'estimerai aussi heureux que dans les circonstances actuelles, il m'est possible de l'être. Elle justifiera auprès de ma nation et de son chef ma condiute et la prolongation de mon sejour à Paris....

L

1811 1 mars Laybach. (Turquie Prov. Slaves. vol. I)

Br Meriage au Ministre.

Il lui communique de nouveaux renceignements sur l'entrée des Russes à Belgrade, qu'il avait déjà annoncée:

«Ils me sont envoyés d'Agram et résultent d'une correspondance avec le commandant de Semlin, ainsi que de Grecs établis en Servie.

Les Russes et cosaques a la solde russe sont effectivement entrés à Belgrade dans le courant de janvier. Leur nombre est evalué à 2000 hommes d'infanterie et 500 de cavalerie et depuis lors cette forteresse est dans leurs mains, quoique le Sénat ait l'air d'y exercer l'autorité. Cette autorité servienne a prêté serment à l'Empereur de Russie et on a exigé le même serment dans les divers districts de la Servie. Czerni Georges, commandant en chef et président au Senat avait été appelé à Belgrade, mais il ne s'y est point rendu craignant qu'on n'eût le dessein de s'emperer de sa personne et c'est par la même raison qu'il

s'était aussi excusé d'aller au quartier général russe pour se concerter avec le général en chef Kamenski. Les exprès qui lui ont été envoyés a sa terre de Topola, lieu de sa résidence habituelle ne l'y ayant pas trouvé, on a envoyé pour le chercher où il pourrait se trouver, et l'engager à revenir à Belgrade. On craint qu'il ne réunisse son parti qui a été le plus puissant jusqu' à ce moment, ou qu'il ne passe sur le territoire autrichien.

Il y a deux partis en Servie, le premier dominait, il était entièrement dévoué à Czerni Georges. Le second avait pour directeur l'evêque de Belgrade, qui s'était retiré, il y a un an, avec l'agent russe Rodofinikin en Valachie. Un chef nommé Milenko, qui commande entre Orsowa et Widin était aussi comme l'evêque plus particulièrement attaché aux Russes. Depuis ce départ de l'evêque et de l'agent russe de Belgrade, les Russes avaient eu une moindre influence. Czerni Georges se defiait d'eux et recherehait l'appui d'autres puissance , notamment de l'Austriche qu'il avait invoqué deux fois sur la fin de l'année dernière.

Le mouvement de quelques regiments autrichiens vers l'Esclavonie avait paru avoir la Servie pour but. Le général Simbschen était dit-on chargé de cette opération par laquelle les troupes autrichiennes auraient attaqué Belgrade. Mais les Russes étant entrés dans cette place, le g-al Simbschen a été rappelé à Vienne et il y est encore. Les Serviens paraissent fort mecontents de l'occupation de leur principale ville par la Russes.

LI

1811. 23 mars. Paris. (Turquie. Provinces slaves. vol. I.)

Rado Wucsenics à l' Empereur.

Sire, le jour de la joie universelle si ardemmant desiré est enfin arrivé. De toutes parts l'on s'empresse d'envoyer à Votre Majesté des félicitations sur l'heureusé deli-

vrance de S. M. L' Impératrice, et la naissance d'un prince impérial.... La nation servienne voulant témoigner son véritable amour et son parfait dévouement à Votre Majesté s'empresse également de lui adresser sur cet heureux événement ses félicitations et l'hommage de ses transports et de son amour, avec la plus respectueuse prière de daigner paternellement les agréer.

Plût à Dieu que ce jour si mémorable et si précieux à Votre Majesté et à sees fidèls sujets, fut l'époque de l'existence et du bonheur de la nation servienne qui attend avec un désir inexprimable et une confiance catière, l'arrêt qui doit fixer son sort.

LII

1811 11 avril. Paris. (Turquie. Prov. Slaves. vol 1).

Rado Wucsinics au Ministre.

Il a exposé souvent les besoins et les voeux de ses concitoyens, qu'il a quittés depuis 14 mois. «Les circonstances politiques actuelles s'opposent à l'accomplissement de leur ardent désir». Il espère en l'avenir, et demande à être autorisé à partir.

LIII

Bucharest. 23 avril 1811.) (Cartons consulaires Bucharest).

Ledoulx au duc de Bassano.

Un Servien secretaire de Czerni Georges est arrivé à Bucharest ces jours-ci avec des lettres pour le Général en chef. Il est venu me voir de nuit, et me renouveler de la part de son maître, les expressions de la vénération et du dévouement des Serviens pour Sa Majesté l'Empereur et Roi. Aux différentes questions qu'il m'a faites relativement aux espérances qu'ils paraissent avoir en la générosité et

la protection de Sa Majesté, n'ayant, Monseigneur aucune nouvelle instruction à cet égard, j'ai cru devoir répondre toujours dans le sens des dernières que Votre Excellence a daigné me donner et il en a paru fort satisfalt. Il m'a demandé la permission d'écrire à son collégue qui est à Paris, je me suis décidé à recevoir sa lettre pour l'envoyer à V. Excellence. Il m'a assuré qu'elle est écrite d'une manière metaphorique et à ne rien compromettre. D'ailleurs je profite aujourd'hui d'un exprès du consulat d'Autriche et qui parait offrir toute sûreté pour transmettre à V. Excellence cette missive. Ce Servien m'a dit qu'il n'y a que 700 hommes de troupes russes en Servie; qu'ils n'ont jamais mis le pied dans la forteresse de Belgrade, qu'ils n'ont été reçus que dans les faubourgs; que Czerni George et le Sénat sont plus que jamais revenus de leus errecus sur le compte des Russes; qu'en général ce peuple n'a plu de confiance en la Russie; que dernièrement Czerni Georges a donné ouvertement une preuve de son éloignement pour ses anciens principes en chassant de la Servie, les deux plus zêlés partisans des Russes, Milenko et Petro qui en effet se trouvent actuellement réfugiés à Crajova; que si Czerni George ménage encore la Russie, la prudence seule l'y engage.

Les Serviens paraissent craindre beaucoup les efforts que pourra faire aujourd'hui contre eux la Turquie et ils ont l'air d'attendre avec anxiété un regard de Sa Majesté.

Je supplie Votre Excellence de me prescrire la conduite qu'il faudra que je tienne vis à vis des Serviens dans le cas où ils aureient recours à mon intervention.

Ce secrétaire de Czerni Georges se nomme Lazard Voïnovitz.

(En marge de cette lettre, et de la main du Ministre, duc de Bassano, sont tracées les lignes suivantes: La lettre adressée au député Servien à Paris écrite en langue slave a été lue. Elle exprime en style très obscur des sen-

timents qui paraissent analogues à ceux dont le consul de Sa Majesté rend compte. On n'a vu aucun motif pour en différer la remise à son adresse).

LIV

1811 18 mai. Paris. (Turquie. Prov. Slaves. vol. I)

Note sur Mr Rado Wucsinics.

Mr le député Servien demande de nouveau l'autorisation de partir pour Laybach où il serait plus à portée de correspondre avec son pays et d'en recevoir quelques secours.

Sa Majesté lui fit remettre l'année dernière une gratification de 6000 frs; elle lui en a accordé une seconde de 3000 frs le janvier dernier. Mais lorsqu'il a reçu ces deux sommes, elles ont été absorbées en grande partie par les engagements antérieurs qu'il avait pris. Son gouvernement qui l'avait rappelé depuis plusieurs mois ne lui envoie aucun secours; il a encore moins à en espérer depuis l'occupation de la Servie par les Russes. Enfin il a fait dernièrement une longue maladie qui a accru ses dépenses. Il a un secrétaire avec lui et quoiqu'il vive avec beaucoup de simplicité les ressources que Sa Majesté a bien voulu lui donner sont épuisées depuis quelque temps. Il n'ose pas demander un nouveau secours. Cependant on voit que s'il ne l'obtient pas, il sera sans aucun moyen d'existence à Paris.

LV

1811 14 novembre. Paris. (Turquie. Prov. Slaves. vol I).

Rado Wucsenics au Ministre.

«Mes compatriotes me chargent par une lettre du 28 septembre passé de renouveler à Votre Excellence l'assu-

rance des sentiments primitifs que la nation servienne a voués à Sa Majesté et que ni le temps, ni les circonstances n'ont changés».

Il insiste encore pour obtenir la protection de la France.

LVI

1811 7 décembre. Paris. (Turquie. Prov. Slaves. vol I)

Rado Wucsenics au Ministre.

Il n'a pas reçu de réponse à sa lettre du 14 novembre. Si on ne veut rien faire pour son pays, qu'on lui accorde au moins, la permission de s'en retourner, afin d'expliquer à ses compatriotes ce qu'il a fait.

LVII

1811 21 décembre. Paris. (Turquie. Prov. Slaves. vol I)

Raport à l' Empereur.

Mr Rado Wucsinics, député Servien, s'est rendu à Paris dans les premiers mois de 1810 et il y réside depuis cette époque. Cet envoyé a souvent demandé que Sa Majesté prit les Serviens sous sa protection, qu'elle daignât leur fournis des secours si cette guerre entrait dans ses vues, ou qu'elle leur procurât par son intervention le rétablissement de la paix avec la Turquie. N'obtenant aucune décision de Votre Majesté il a témoigné plusieurs fois le désir de retourner dans son pays où les ordres de son gouvernement le rappelaient. Mais Votre Majesté a jugé convenable qu'il restât encore à Paris et comme il ne pourait recevoir aucun secours de la Servie, elle a daigné lui faire remettre à titre de gratification une somme de 6000 frs en 1810 et 3000 frs au commencement de 1811.

Ces secours sont épuisés depuis plusieurs mois. Mr Rado Wucsinics a fait une maladie grave qui a augmenté ses

dépenses. Il doit aujourd'hui 4000 frs et il désire que le gouvernement veuille bien lui faire l'avance de cette somme qu'il offre de rembourser lorsqu'il aura reçu quelques fonds de la Servie. Ce secours qui l'affranchirait de ses dettes, ne lui assurerait pas de ressources pour l'avenir.

J'ai l'honneur de proposer à Votre Majesté de m'autoriser à faire remettre à M[r] le deputé Servien une gratification de 6000 francs.

LVIII

1812 18 février. Paris. (Turquie. Prov. Slaves I).

Note sur la situation de la Servie.

M[r] le député Servien a rendu compte de l'embarras où se trouverait sa nation si la guerre venait à éclater entre la France et la Russie. Les Russes ont dans ce moment peu de troupes en Servie; mais ils pourraient y en porter davantage: l'opinion publique se trouverait contrainte par leur présence, et quoique l'affection des Serviens soit pour la France, la nécessité pourrait les forcer à servier une autre cause, si Sa Majesté ne daignait pas leur faire expliquer ses intentions et leur donner quelque assurance de sa protection. Ce que les Serviens désirent depuis longtemps est d'obtenir la paix avec la Porte sous la garantie de la France. Ils font encore aujourd'hui le même voeu, et leur député à Paris demande que Sa Majeste veuille bien se prononcer en leur faveur et diriger leur marche dans la situation difficile où ils peuvent être placés.

(Свршиће се)

ИВАН ГУНДУЛИЋ

српски песник из прве половине XVII века*)

НАПИСАО

К. Миленовић

Око половине седмога века после Христа, кад преста сеоба, поједина словенска племена почеше се овде онде уједињивати; примати хришћанство а с овим и хришћанску тадашњу књижевност. У почетку види се јака свеза између Словена и Византинаца; из Византије им дођоше апостоли њихови Ћирило и Методије. Византинци допуштајући словенски језик у црквама придобише за се све Словене; доцније после прекида Рима са Цариградом папама испаде за руком да задобију део Словена за се, те их тако раздвојише по вери једне од других.

Као и хришћанство тако је и књижевност за рана пресађивана на словенско земљиште. Она се у цвету појављује код Словена панонско-моравских за времена Растислава (846) и Светопука (871). Обележје ове књижевности, коју савршише Ћирило и Методије, јест *вера;* обилата ова књижевност прелазила је к Србима и Хрватима, Бугарима и Русима. Особито се јавља цветање њезино за владе Немањића; из овог времена има многобројних споменика српских, као што су: преводи српско-словенски јеванђеља, дела апостолских, псалама, служаба (касније изворне службе Србима свецима), црквених беседа и молитва; биографије српских владалаца и архиепископа (и од њих постали родослови и летописи); за тим књиге од закона (типици, номоканони; законик Душанов); стара писма, разне приповетке и тако даље. И за ову књижевност као год у за стару словенску може се рећи да јој је карактер једностран: како се развијала по манастирима и књижевници бејаху махом калуђери, те се и на свима делима ове наше старе књижевности види понајвише вера и побожност ондашњих писаца.

А кад с пропашћу политичке самосталности (1459) поче опадање ове књижевност, баш у оно доба кад се већ појављиваше јевропским народима ново време, време изумевања знаменитих ствари[1] и окри-

*) Темат овај израђен за професорски испит примио је испитни одбор.

[1] Компас и барут (у XIV веку), штампарије (око 1440 г.), новине (1563). V српски превод Џ. В. Дрепера: Историја умног развића Јевропе кн. II стр. 177 и 183.

вање до селе непознатих земаља — на крајишту приморскоме, у славном граду Дубровнику, као да се наставља књижевност наша: поезија овој бејаше главни предмет као оној првој вера.[1] Онде, код првих, види се силан утицај византинске, књижевности, а овде италијанске поезије.

Нова књижевност настаје онда кад се у велике јавља опадање ове дубровачке књижевности, књижевности тек једнога дела нашег народа. Она се развија свестрано; с делима неколико даровитих књижевника она је постала права народна књижевност.

Што се језика тиче наши стари у почетку примаше књиге написане језиком панонских Словена, који се без прекида мењаше под утицајем народнога говора, али који ипак очува доста особина језика старог словенског. Кад у почетку новога века поче да се забатаљује по мало латински језик, кад апсолутно господство његово поче престајати, а народни језик задобијати све више цене — тада се и у Дубровнику и у Далмацији јавише песници, који пригрлише народни језик. У првих песника дубровачко-далматински види се превласт чакавскога дијалекта, али доцније он све више уступа пред штокавским, и јужни говор српски преовлада са свим и њих.

*

Благодетно бејаше суседство маварско суседним хришћанима: под њиховим утицијем постајала је и развијала се трубадурска (лирска) јуж. и труверска (епска) поезија северне Француске. на народном језику: а до тада се у западној Јевропи писало и певало скоро само латинским језиком. Истина у другој половини XV века узимље мах опет класицизам (кад паде Цариград), али он сад припреми само земљиште за прави рад на књижевности.[2] У дубровачко-далматинских песника

[1] Обилна поезијом дубровачка књижевност има и научних дела, само што су она, у духу оног времена, писана језиком латинским, као нпр. математичких (Марина Геталдића † 1627), јестественичких (Руђера Бошковића, 1711—1787), даље дела из науке о језику писци речника: Фауст Вранчић 1551—1606, Микаља 1651, Арделио дела Бела умр'о 1737, Јосиф Волтици и Стулић; писци граматика: Баруто Кашић † 1650 Бела, Апендини) и т. д. Испореди Стојана Новаковића Историју српске књижевности, 1871, стр. 148—150.

[2] О појави ове књижевности испореди Ц. Дрепера ор. с. стр. 53 и 54; Ватр. Јагића Трубадури и најстарији хрватски лирици у Radu jugoslavenske akademije knj. IX, стр. 211.

види се у почетку велика љубав њихова ка језику латинском,[1] који за тим под утицајем испреко мора, остављају и све већма љубе народни језик. Најзнаменитији је међу овим песницима Иван Гундулић. С њим је дубровачка књижевност дошла до врха: иза њега је почела опадати, и ево томе равно триста година од рођења нашега песника где се онде не нађе песник, који би надмашио корифеја дубровачке литературе — Гундулића.

Иван, син Франа Гундулића, родио се у Дубровнику 1588 година, а овде је и умр'о 1638. О њему самоме мало се што зна. Племић по пореклу у младости је васпитаван добро: у дубровачких језуита изучавао је лепу књижевност, а особито класичне језике и философију. Доцније даде се на изучавање права спремивши се тако за место угледно, које за тим заузимаше у родном граду. Кад му је било око 30 година ожени се девојком Николетом Саркочевићевом с којом роди три сина, (најмлађи беше Шишко песник као и отац му), и једну кћер.

Од Гандулића имају очуване три драме: *Аријадна, Прозерпина и Дубравка*.

Грађа за прву узета је из грчке митологије: Минос, краљ острва Крита, наметну данак на Атињане што су му убили сина: да му сваке девете године шиљу на Крит по 7 младића и 7 девојака, које он даваше некакој аждаји минотавру да их прождире. Тезеј, славни јунак грчки, драге воље уврсти себе у ред ових младића., отиде с њима на Крит и овде помоћу Аријадне, кћери краљеве, уби минотавра и хтеде да се врати натраг с Аријадном; али је уз пут, наговорен од саветника, остави на острву Наксосу[2] где је нађе бог Бах (Бахос, бог вина) и ожени с њом. Радња се збива на острву Наксосу, а главни су моменти у овој драми: где саветник наговара Тезеја да је остави, тужење остављене Аријадне и опште весеље кад се ова сдружи с Бахом.

Ова драма није оригинал Гундулићев но превод Аријадне италијанскога песника Отавија Ринучинија.[3] Превод је доста развучен

[1] На пр. у Сплећанина Марка Марулића, који је многа своја дела написао на латинском језику, као: песме, богословска дела, и т. д. Cf. предговор од И К. Сакцинског у: Stari pisci hrvatski. I Pjesme M. Marulica.

[2] У другим се причама мало друкчије казује: да је Тезеју бог Бахус отео Аријадну те да је он ожалошћен тим заборавио да на лађи својој промени заставу, рашта Егеј отац му скочи у море које се по њему прозва Егејско (архипелаг, аркипелаг; искварено, а постало је од *Αἰγιοπέλαγος*).

[3] V. Лука Зоре: Грађа за књижевно-повјесну оцјену Гундулићеве „Аријадне“ (Rad. jugosl. akad. knj. 63, str. 193).

али има места врло лепо преведених.[1] Престављена је у Дубровнику још за живота Гундулићева.[2]

Једном, тако казују грчке приче, изиђе *Прозерпина*, кћи Цереpина, да украј једног језера бере цвеће с другама. Овде је виде Плутон, бог подземног света, заљуби се у њу и одведе је у своје царство. А кад чу то њезина мати, пође да је тражи по целом свету. Лутајући дуго дође к Аретузи, која каза Церери да је Плутон одвео Прозерпину у подземни свет где отиде Церера[3] и измоли у Плутона да кћи њезина буде код њега 6 месеци а 6 код ње.[4] — „Прозерпина" је без сумње преведена с талијанског. Изостаје много иза Аријадне.

Али је *Дубравка* међу драмама Гундулићевим најзнаменитија и најлепша. На дан кад се светкује слобода био је обичај да се вери најлепша девојка (вила) с најлепшим пастиром. Свак признаје да је Миљенко најлепши али ружному Грдану изађе за руком да новцем придобије лепу Дубравку: но у храму показа се воља божја и Миљенко доби Дубравку.[5]

Од побожних песама ваља прво споменути леп *превод псалама давидових*, 7 на број;[6] за тим песма *Од величанства божијех* (од 124 стиха) где се опева Бог и слави величина његова; и најзад *Сузе сина разметнога*, што је разделио у три мање песме. Грађу је за ову последњу песму узео из Светог писма.[7] Пред плачем првим мото је: „онамо просу имање своје живећи беспутно," пред другим: „а кад дође к себи," а пред трећим: „оче! сагреших, и већ нисам достојан." Колико је оригиналан Гундулић овде може се судити и по томе што прича у библији има само 14 стихова, а у Гундулића 1332 стиха.[8]

[1] V. Л. Зоре ор. с стр. 188.

[2] V. акад. издање стр. 2.

[3] Тако се казује у драми.

[4] У Овидија то беше одлука Јупитерова (Метаморфозе књига 5)

[5] О Дубравици требало би више говорити. За сад само велим да је за познавање ондешњега стања врло знатан монолог Љубдрагов (сказање 9, чињење 1), да је на завршетку лепа песма слободи, која се понавља и да је оно што пева у 8 песми „Османа," у Дубравици краће изнео (чињ. 1, сказ. 2).

[6] т. ј. 6, 31, 37, 50, 101, 129 и 141.

[7] Јеванђеље по Луци гл. 15, ст. 11—25.

[8] Најлепша је и најокруглија међу Гундулићевим делима песма под насловом *Сузе сина разметнога*, ред лиричких прекрасних размишљања с цртањем појединих момената, по теми познате јеванђелске приче (Стојана Новаковића: Историја српске књижевности, 1871, стр. 137).

Љубавник срамежљив превод је песме Јеронима Прета: L' amante timido.[1]«

Осим ових песама сачувана је његова елегија: *У смрт Марије Каландрице,* и ода: *Фердинанду кнезу Тосканскому.*

Од *Дијане* и *Армиде* очувано је врло мало. У првој песми, Дијани, износи се како Ендимијон спава, а Дијана говори да је оставила небеса и дошла к њему од силне љубави. Не могавши се уздржати пољупцем га пробуди, а он је пита: ко је тај што му разбија сан?

Божица сам небо своје
Ошла*, у крило за доћ, теби;
Ну што вели, браче*, од неби*?
Ти сам небо јеси моје.

одговори Дијана, на шта јој Ендимијон рече:

Ово је слуга тва,
Чин' од ње слободно
Госпође гиздава
Све што ти је угодно.

... „У овој песми скоро нема епскопа приповедања, но само изливање осећаја блуднога сина: он прво живо слика безумне жеље своје, а за тим такођер казује своје кајање и одлуку да се к оцу врати, који га прима и прашта му. У сузама сина разметнога није мало прекрасних слика и стихова, али слике се некако сувише гомилају једна на другу... Песма је још сувише развучена (Романа Брандта: Историко-литературный разборъ поэмы Ивана Гундулића Османь, Кіевъ, 1879, стр. 5 и 6).

[1] А у превод је још уметнуо из песама истога Прета: „Amante occulto“ и „Amore costante, secreto e pudico“ Негде је провео обилно а негде непотпуно. (Лука Зоре: Грађа за књижевно-повјестну оцјену Гундулићева „Љубовника срамежљива,“ Rad jugosl. akademije knj. 55, стр. 186).

* *ошла* је без сумње окрњено *отишла* (од глагола отићи), где је стиха ради избачено самогласно *и*, а за њим *т* пред *ш* отпало. *Отићи* овде значи: сићи (с неба), оставити (небо). —

браче вокатив сингулара од *братац*; основа је *братц* а наставак за вокатив *е*, пред којим се *ц*, крајње сугласно у основи, мења на *ч*, а пред овим *т* отпада.

Ако је предлог добро написан, онда је *неби* генетив сингулара место старијег *небеси*; а у старом словенском језику још је старији облик генитива *небесе.* Мени се пак чини, држећи се значења, да би ваљало да стоји локатив место ген. дакле: шта велим, шта говорим о *неби* (о небу)? Испореди: Ђ. Даничића: Историја облика српскога или хрватскога језика, 1874, стр. 19.

У другој песми, која је такођер као одломак очувана, Армида јадикује што ју је оставио Риналдо, и хтеде да зада смрт себи да је Риналдо не заустави. Армида га кори што за њу више не мари, а он јој се куне да је љуби и да ће је повратити на престо њезиних предака.

Овај нежни састанак Армидин и Риналдов и њихово измирење узео је Гундулић из велике епопеје италијонскога песника Торквата Таса, који се почиње говором Армидиним:

Несрећно оружје, рече она, оружје немоћно! што издаје освету моју, ја те остављам: остани укопано у пустоши овој:...

Ах! међу толиким стрелама зар не бејаше никакве, која би се могла окупати у крви? За вас је срце варвариново непребојно; пробите бар груди жени једној: Ево их голе и без обране, нека испаштају за вашу немоћ и вашу срамоту. Авај он је сувише нежан** и. т. д.

Али у писму М. Бунићу, у којем каже да му шиље поправљен превод свој псалама Давидових (који се преписивањем бејаше исквapио) спомиње се међу осталима и Армида с Дијаном као дела, која су већ на јавним местима приказивана. То место у писму његову овако гласи:

„И ако су друзи разлика сложења моја: Галатеу, Дијану, Армиду, Посветилиште љувено, Прозерпину уграбљену, Цереру, Клеопарту, Аријадну, Адона, Корању од Шира с мнозијем и безбројнијем пјеснима таштијем и испразнијем на очитијех мјестијех с велицијем славам прикаживали;[1]„ — — —

Драма „Армида „ако је кад год егзистовала цела јамачно је била написана према Армиди из Ослобођеног Јерусалима; а њезин свршетак био би овај одломак, који се и данас находи.

За Галатеју, Посветилиште љувено, Цереру, Клеопарту, Адона, Корањку од Шира као и за Гундулићев превод Тасова Ослобођеног Јерусалима сад се ништа не зна, по што од њих данас нема ни трага ни гласа: ну може бити да се под Посветилиштем љувеним крије Дубравка, да је оно, дакле, друго име Дубравци.

Најзнатније је дело Гундулићево красна епопеја његова „Осман,“ о којем ми ваља нарочито говорити. Али најпре дај да му видимо садржину.

** Tasse. La Jérusalem délivrée. (Bibliothèque nationale, tome II, q. 185.

[1] Djela Jva Frana Gunulića (stari pisici hrvatski, knjiga IX str. 192.

Анализа Гундулићева Османа.

Песма 1.

Одлука.

Епопеја се ова почиње лирским приступом, у којем се казује да је све у свету пролазно, ако га Бог не заштићује: без престанка се врши коло среће. Одмах за тим песник нам спомиње главни предмет певању своме — смрт цара Османа II. И ако зна да би требало најпре да пева о рођењу његову, смрти оца његова, даље како Мустафа дође на престо и како га свргоше а на његово место ставише Османа — да му не би песме предугачке постале, вели девицама[1] (т. ј. музама)

Само објав те смрти своје[2]
Худе узроке, тужне згоде.

Иза тога призивље Владислава, сина краља пољскога, да на песме његове обрати лице своје

У ких[3] ти иштем приказати
Недобитна твоја дјела.

Што лане Пољаци сатрше војску Османову, свуда славе Владислава[4]: тога ради Осман нема мира.

Непослушност његових витезова ранила му је срце, с ње су му садашње муке и жалости. Какви бејаху стари Турци за време његових дедова! — снажни, смели, држећи и послушни. Раскош им је била у сабљи, копљу, луку, коњу у води хладној и различном житу. Становаху под стрехама кућа оплетених од танких грана растови. На звериньским кожама ручаваху и војводе и витезови, а и одело им бејаше просто. Благо текоше војујући; за највећу невољу сматраху

[1] Пређе се мислило да епским песницима музе (или Аполон) дају не само песнички дар, но и садржину, па и саме речи: за то их обично епски песници зову у почетку те да им оне помогну, као н. п. у првој песми Илијаде, Одисије, Ослобођеног Јерусалима и Османа.

[2] *своје* место *његове*.

[3] *ких* (у старом словенском локатив плурала **кыихъ**) м. *којих, којима*.

[4] У „Осману“ Гиндулић врло често спомиње Владислава хвалећи га као на пр. у песми 1 (акад. издање стр. 286—287), пес 2 (стр. 308). пес. 4 (стр. 327), пес. 7 (371), пес. 9 (399), п. 10 (418) 13 (475), где се особито истиче јунаштво његово у боју хоћимском. Међутим из историје се зна да је за време овога рата с Турцима боловао, и да у бој није никако излазио. Сф. Ром. Бранта ор. с. стр. 33. Фрање Марковића: Естетичка оцјена Гундулићева Османа (Rad jugoslavenske akademije, knjiga 46 стр. 152 и Rad 52 стр. 66).

остати без рата. Мислише да је за јунаке гинути у бојевима; — за цара и за проширење међа царству не жалише умрети. А сада је све инако:

На бој иде свак под силу,
Грије га љето, зима му уди;
А облаче злато и свилу...
Свиони су њих шатори
Столи златни на к'јех сједе...
На трпези врху сага[1]
Дуге и обилне гозбе чине,
Пијућ докли свијес и снага
Од вина им свијем погине.

Диче се јунаштвом а овамо су страшљивци; колико их пута препаднуте разгонише хришћански убојници[2]: Узалудни беху укори Османови јер како почеше уступати непослушни јаничари и спахољани узмакоше за њима: то би узрок расулу војске његове.

Осман увиђа погрешку: ко блудно живи није способан да бије бој с непријатељем, а пастири оставивши стада своја еда ли ће се под таким војводама ударити с јунацима? За то одлучи да пробере јаничаре, (и удвоји број спахољана) и да њихова места попуни изабраним витезовима с истока, еда би се на тај начин укротили и били послушни; закле се да ће од сад награђивати само оне, који се одликују у бојевима.

Ову одлуку своју откри он прво Дилаверу, који га лањске јесени одбрани од пољске силе — чега ради Осман га учини великим везиром свргнувши Хусејина[3] — а то каза и Хоџи и Хадуму, препоручив им да ово чувају као тајну: за то и разгласи да ће поћи у Меку да се поклони гробу свечеву, а за тим да казни одметника емира сидонскога.

Песма 2.

Веће.

Младост плаха не зна за страх, она је смела и слободна јер не зна да мисли. С ње многи пропадоше (Дедал, Феб), с ње и плахи Осман може пропасти: за то песник вели:

[1] саг, ћилим.

[2] Говори се о поразу код хоћима.

[3] У историји се о овоме друкчије казује. Велики везир Хусејин из мрзости посла на Пољаке с мало војске Мухамеда Каракаша и овај погибе: за то Осман сврже Хусејина а на његово место постави Дилавера који му даде новаца за ратовање. Испореди Р. Бранта ор. с. стр. 36. Фр. Марковића ор. с. Rab 52, стр. 65.

Ах! у исток, царе Османе,
Млађахан се још не пути
Докли верне и уздане
Тве свјетнике будеш чути.
Мудро су они размислили
Што још младост теби не да.

Дилавер кад зачу хитне одлуке цареве

Свак час мисо ћути[1] јачу
И погубе нове ствара.

Размишљајући о њима чини му се да су са свим плахе:

За то прије нег се крене
Млад цар изван Цариграда,
Подиже се да спомене
Што га страши и припада —[2]

и отиде к Осману с хоџом и кизлар — агом, којима је Осман такође открио намере своје. А кад дођоше пред Османа он их, махнувши руком, упути на њихова места, и за тим Дилавер узе да говори. Он се правдаше што, роб будући, говори пред силним царем: зло, које једном постигне човека (као њих од Пољака), чини да га он други пут привиђа. Мустафа је још жив; он има своје који желе да га опет на престо попну:

— мати Мустафина
Жена охола, не мисли ино
Нег' узвисит себе и сина.

Много она зна и сме, много се о њој приповеда.

Тим потребне ја три ствари
Тве[3] свјетујем царство сада,
Ако у исток поћи мари
Из старога Цариграда:
Да другога цара прво
Овди жива не остави,
Ер се у сухо ласно дрво
Огањ прими и појави:
Пак да матер и Даута,
Мустафина зета, умориш,

[1] т, ј. осећа. *ћутјети* говори се у Дубровнику у значењу *осећати*.

[2] Место *препада* од *препадати* (старо **прѣпадѫ**) како гласи у источом и јужном говору; *припада* је по западном изговору.

[3] *тве* м. *твоје*; овде се *о* променило на *е*, а два једнака самогласна слила се у једно друго. У *ка* (м. која) *о* се променило на *а*, а два *а* слила у једно.

И све што ти пријеча пута
Да растријебиш и обориш;
А за браћу најпослије
Међу мудријем ријеч је така:
Да велика ријека није.
Ка се у веле дијели трака[1]

Хоџа уставши рече да треба, пре но што пође на исток, да узме себи љубу од знамените куће, а не робињу. Узме ли робињу шта ће рећи потомци његови? — „дедови наши по оцу бејаху цареви а по матери горштаци у планини; једни освајаху градове, а други земљу ораху; једни живљаху у сјајним дворима, а други у храстовој кућерици." И други цареви гледају према себи прилику. Еда ли би ти био такав убојник да ти мајка није од кољена краљевскога?

За то и милос тва* честита
Не робиње нег госпоје
Од кољена племенита
За љубавце ишти твоје.
Узми двије, три и четири,
Рајске слике свака буди,
Из свијех страна изабира
Лијепос, ку* ти срце жуди.

Кренеш ли се на пут остави таста нека ти чува Цариград и браћу да се не узбуне на те; немој се бојати одметништва његова: како није од колена Отманова не може доћи на престо, но ће га верно чувати за своје унуке.

Кизлар-ага светује Осману, да, ако мисли поћи на исток, најпре уговори мир с Пољацима, чију силу видео је и сам Осман: а

[1] „Пјесник је право учинио, да је у II измијенио савјете Дилавера и кизлар-аге т. ј. што по Хамеру савјетује Дилавер подао кизлар-аги, а што по Хамеру савјетује Кизлар-ага, подао Дилаверу. Кизлар-ага је по Хамеру пустио цара на одлучан и крвав поступак с јаничари и спахијами послије рата а прије буне, нека их наиме сломи помоћу нове војске, коју би сакупио у истоку; он је цара наговорио, да уморити даде могућега претендента царевића Мохамеда... он је по Хамеру био наговорио цара на пољски рат, те је послије шестога јуриша потицао у бојном вијећу на даљне војевање чудећи се како би се пољски краљ, тај ђаурски пас могао опријети падиши, дочим је нови тад велики везир Дилавер свјетовао цара, нека сврши рат и уговори мир.-Фр. Марковић, op. cit. (Rad 52, стр. стр. 38)

* *тва* м. *твоја* *ку* м. *коју*; овде се *о* променило на *у*, а дви се једнака самогласна слила у једно дуго.

тога ради ваља још боље да чува Коревскога, јер да избаве овога знаменитог јунака Пољаци ће пристати на све.[1]

За тим Осман одлучује да му остане у животу стриц (дундо). и браћа, само да се боље пази на њих. Он вели да није никакво чудо што га маћеха мрзи, нека лети она по мраку и горама, он се не боји њезиних врацбина. Заповеди црнцу Кизлар-аги да за харем његов изабере девојке од знатног рода по пространој држави, а претворноме и оштроумноме Али-паши, Херцеговцу, да иде к Пољацима и уговори мир, најзад Ризван-паши да чува Коревскога.

Песма 3.

Путовање.

У пролеће Али-паша крете се на пут;[2] он иђаше журно преко румелских и српских поља. Спомињући пут којим иђаше посланик царев, песник се дотиче многих места и казује нам приче које су у свези с њима, или нам приповеда прошлост њихову. Тако Али-паша прође мимо реку Марицу крај које певаше песник Орфеј, стиже пред гору од седам врела, паде на Самоково за које причаху да је стан бога Марта а за тим се упути к Варни где Владислав краљ угарски и пољски. Од Варне отиде кроз Добруџу до Дунава, а одатле Дунавом поред Доростола (Силистрије) и Никопоља. Дунав преброди код Ћелија што бејаше некада знатан град, а сада се једва познају трагови од њега..

Вријеме мраком од забити[3]
Царе и царска крије имена,
Само је свијетла вик[4] на свити[5]

[1] Кизлар-ага у Гундулића саватује Осману да уговори мир с Пољацима и тога ради шиљу у Пољску Али-пашу. Ну историци не спомињу ни о каквом Али-паши ни о мисији његовој у Пољској за времена Османова; оно је измишљено зарад већег величања Пољске... Р. Бранта ор. с. стр. 39.

[2] *забит* (старо **ꙁабить**) f значи заборав; и данас се говори у Боци *забити* (у старом словенском **ꙁабыти, ꙁабѫдѫ**), *збудем* у значењу заборавити, заборавом.

[3]. *вик* м. *увик* (јужно увијек, ист. увек); и са једним озади *у*; *вику*.

[4]. *свити* локатив сингулара од речи свет (**свѣтъ,** 7 пад. једн. **свѣтѣ** по западноме говору.

[5] *не постава* доста је тамно: овде чини ми се да се мисли да посланик нигде *не постаја* ни часа, да глагол дакле значи постајати, мало стајати.

Дјела узмножнијех успомена.
Час поклисар не постава,[1]
Ну поспјешно најпријед ходи.
Управ ријеке од Дунава,
На Ћелијах да ју броди,
Ћелије су град њекада
Гласовита биле имена,
Обиљежја једва сада
Назиру се из купјена;[2]
Богдански у њих војевода,
Стјепан цару одрва се;
Гдје висоцијех кров би пода
Сад на сунцу стадо пасе.
Мру градови огрнути
Од камења登 становита,
А од умрле човјек пути
Жали јер не има вјечнијех лита.
Ах! поносна наша ћуди,
И јес јоште тко се вара
И у животу тврд се суди
Видећ' ками да се обара.

Прешавши на поља богданска, паша постаје тужан јер на тим, за њега кобним странама, види голе кости од погинулих Турака, а особито на пољу где се је бој био. Бег богдански, који је пратио царева посланика, замоли га да му каже: како Турцима одолеше Пољаци?

Песма 4.

Разбојиште.

Али-паша стаде му описивати место на којем бејаху Пољаци и Турци пре сукоба, о војводама турским и броју војника њихових; с овима беше и Соколица са дванаест бојних друга својих.

Песма 5.

Крунослава.

Посланик царев наставља пут:
Кроз гомиле турскијех кости

[1] *купјена* (у Дубр.) м. *купина*. — *одрвати се* као одолети коме, одржати мејдан. — *пут* тело (старо плъть). — *ћуд* нарав, природа. *ками* (старо камы gen. камене) м. камен.

Јаше напа и наприједа
Од болести и од жалости
Заврћ ријечи плач му не да.
Али веле* хуђа је мука,
Ку виђење свеђ му дава
Од скоренијех сусијех рука
И од усахлијех црнијех глава.
Често цијела још телеса,
Слеђена у крви и смрзнута,
Наступајућ с коњем сплеса
Сјемо* тамо преко пута.
Мнократ му се коњ поплаши
Пуха,* ржа, стрептје* у себи;
Коњ га и коњик мртав страши
Прико* кога проћ му је тријеби

Од жалости проливаше сузе Путујући дан и ноћ без одмора, тридесетог дана стиже на Дњестар.

Овде се растаде богданским војводом и пређе реку; али истом ступи ни Подоље, спази једног јунака на коњу где се устрмио на њ. С копљем и златним штитом а под белим оклопом то није бојник но бојница славна Крунослава, Коревскога вереница. Од кад јој Турци заробише драгога, оружја не пушта из руку. Отац њезин владаше земљом украј Дунава држећи јаку војску зарад одбране од Турака. Свуда се прича за њ да кћери својој

Покли* тада сње порода
Смрт оплака љуби* своје,
За колијевку штит јој пода,
А оклопја за повоје.

Бојном је трубом успављиваше а дојаше млеком од лавице; научи је сабљом владати и она постаде неустрашива. Колико је силна снагом још је силнија лепотом својом. Бојној кћери својој отац нађе достојна вереника војводу Коревскога, али залуду! јер кад се одврже цару богдански војвода, отиде у помоћ овоме и Коревски. И Крунослава је тада хтела поћи с њим, али је он устави. Коревски први насрну на Турке, и разбио би их да не утекоше Богданци у планине;

* *веле*, много. — *сјемо* (у старом словенском **сѣмо**) онамо. — *мнократ*, много пута. — *пухати*, духати, дувати. — *стрепити*, дрктати, трести се. — *прико* преко.

* *покли* (покле, поколу) по што — *љуби* indecl. љуба.

њих Коревски хтеде да врати у бој, али по што бејаху исекли за собом древета, спотаче му се брзи коњиц и јунак паде с коња. Тада скочише неверници на зло справни, и при свој његовој јуначкој обрани свезаше га и издадоше Турцима, њега, који дође да их ослободи од ропства турскога.[1] Чувши то Крунослава, у гњеву попали сва богданска поља и села. Да би ослободила свога вереника пође ратовати уз Владислава; она често излеташе из табора и проливаше турску крв позивљући на мејдан Османа. Осман јој хтеде изаћи на мејдан да га не претече Соколица, која беше у њ заљубљена. Две војске стадоше да гледају мејдан између двојице витеза: поломивши бојна копља потргоше сабље: искре лете из штитова а „бели оклопи пламом горе“. Тврди су им штитови и оклопи

Ничије крви још не попи
Једне капље гвожђе бритко.

Пуне срџбе подигоше се на стремен мислећи свака да ударцем силним учини крај борби, но убојнице тим само скидоше једна другој шлемове. Место два витеза објавише се сад две девојчице. Сви почеше горети љубављу к једној или другој девојци: а да их не би како зло задесило,

— на конијех стрјеловитијех
Сунуше се с оба краја
Двије дубраве копја витијех.

[1] „Коревски, или боље Корецки (у Собјескога Samuel Korecius), јест лице историјско; само невесте бојнице не имађаше: Крунославу је са свим песник измислио. Самуило Корецки заиста је ишао на Турке помажући молдавскому наместнику, одметнику султанову. Наместник тај Гашпар Грацијан или Грацијани, призиваше у помоћ Пољаке, али се ови не одлучише на војну с Турцима, но само помагаху поједине пане, који иђаху независно од државе. Последњи поход предузе Коревски. У почетку иђаше с успехом, али најзад Турци већом силом разбише пана са свим и њега самога заробише. Њега одведоше у Цариград одакле се утекав спасе, а за тим учествоваше у походу Станислава Жолкевског кога најпосле послаше Пољаци Грацијану на помоћ. Али ово бејаше без икаква успеха: од 25.000 Молдаваца које обећа Грацијани не би ништа, и Пољацима, на број 5.200, требало је борити се са непријатељском војском од 100.000. Томе се придружи побуна у њихову стану и оскудица у храни, што се сврши очајничким бојем код Цецоре где изгибе мноштво Пољака, међу којима и стари војсковођа који не хте да преживи свој пораз. Многи падоше у ропство, међу овима беше и Коревски. Што у Гундулића Коревски паде у ропство мало пре хотинскога боја и то ради издајства Молдаваца, саставља се у једно овде ратовање самога Коревског и цецорска битка под Жолкевским. Осим тога издаја Молдаваца своди се на уздржавање од помагања Пољацима; Турцима пак они нису помагали.“ Р. Брант, стр. 46 и 47.

И тако се девички бој разврже али се заметну силнији. Ноћ раздвоји борце; Крунослава се врати невесела што не води заточницу своју.

Надајући се да ће је кад год удесити она пролази преко оних поља и страна. У то време чу да је Подољем пројахала с другама па пође да је тражи. Упознавши се у царева посланика она му из далека прети, али кад се приближи види где се преварила. Но и Али-паша је познаде и посла јој једног коњика да је извести о њему. Крунослава устави коња, и, кад се поздравише запита га за Коревскога: а кад јој рече да је сунце њезино у тамници и да није наде да ће се икад ослободити — од стида да јој паша не спази суза, којих није могла уставити, отиде другим путем.

Песма 6.

Крунослава, обретавши се сама у шуми крај тиха кладенца сјаха с коња и поче тужити за својим милим вереником. У томе се зачу глас из луга, песма уз горске дипле: то је заљубљени пастир Миљенко који кори својц Руменку што га не љуби. Тога ради паде јој још већа туга на срце; овога пастира драга слуша све за шта је моли а она нема ни наде да ће кад год видети онога кога љуби. Да би учинила крај мукама својима она хоће да иде у Цариград да га силом ослободи, али за час остави ову намару по што би могла само главу изгубити и свом драгом тугу још увећати. Паде јој на ум да су Турци лакоми на злато, те одлучи митом га избавити; у мало дана скупи много злата и камења многоценога па преобучена као Угрин отиде у Цариград

Гдје дошавши у двор ходи
Цезарова поклисара —

и стаде тражити Коревскога.*

А Осман жељно очекује Али-пашу да чује да је уговорен мир с пољским краљем, јер без прекида мисли да се крене пут истока

Свеђ бо мисли пут истока
Да се дијелит буде прије —

* По Хамеру Искендерпаша поби г. 1616 Пољаке и Молдавце; удова кнеза молдавскога Могиле, пако обадва јој сина и кћи, жена Корецкога, а и сам Корцеки буду ухваћени и у Цариград послани скупа са 500 окованих козака. Већ дуго није било у Цариграду толика славја као код допратње тих заробљеника. Корецкове красне жене нестаде; истом послије некога времена нађе се она за уцјену од 30.000 талира. Заносила од некога Татарина породи близанце, те је дуго била предметом турских ругалица пјесама. Фр. Марковић ор. с. стр. 44 (Rad, knjiga 52).

да уреди војску и покори Персију па онда све земље на свету. Али он се сећа и црнца Кизлар-аге

Ки[1] од полудна (т. ј. југа) и од источи
Јур[2] будући прошо краје,
Купећ лијепост од свијех очи,
Ка суђена најдража је,
Из разлицијех мјеста оте
Множ свијетлијех дјевојчица,
Од кијех[3] свака цјећ[4] љепоте
Достојна је бит царица,
Тер с млађахнијем њима доје (дође),
На крај мора најпослије,
Гди би његда град од Троје:
Би, за што га сада није.

Песма 7.

Отимање девојака.

У крај Троје[5] уђе у лађу Кизлар-ега са девојкама које бејаше прикупио проходећи Малу Азију. Обишавши много острва у егејском мору отиде у Атину где се састаде са црнцима којима ставио беше

[1] *ки* (старо **къй**), који.

[2] *јур* већ.

[3] *кијех*, којих.

[4] цијећа предлог окрњен гласи и *цијећ* стоји с генетивом значећи с њим исто што и предлог ради. Ђ. Даничића: Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika.

[5] Почетак ове песме гласи

При мору *управ српскијех страна*
У пржинах (песку морском) пуста жала (морскога брега)
Лежи Троја укопана.
Од грчкога огња пала.

Јустинијан II (668—685) победивши тракијске и маћедонске Словене преведе их преко абидоске земаљске узине у Малу Азију: а 782 године велик део ових Словена, на број 208.000, пресели се у стару Витинију (Cf. Хилфердингова: Писма о историји српској и бугарској, стр. 24 и 27; срп. прев.). Цар Кало-Јован заробљенике Словене пресели у Малу Азију и насели у Никомидији 1126 године (по П. Срећковићу Срби. в. његову: Историју српску, књ. I, стр. 211). Можемо мислити да је Гундулић ове Словене држао за Србе, и да њих мисли кад каже да су земље украј мора *српске стране*. — Испореди и П. Срећковића Ист. српску, књ. I. стр. 38.

у задатак да обилазећи отоке архипелага траже лепе девојке.[1] Одавде се крену даље; он прође многа места у Грчкој у којима у некадашње доба беху славни градови. Срећа је несталнa, а време све мења! земља у којој се родише толики мудраци, синови чији покорише цео исток сад је у црно завијена и мора да сноси насиље турско:

О бјегуће сасма вриме!
О некрепка срећо одвеће!
Која ствар се под вашиме
Промијенити силам не ће?
Ах, јеси ли ти, о славна
Грчка земљо, она мати,
Плод честити ка од давна
Од разума дат не крати?
Породи ли његда оне
Ти мударце гласовите
Ки науке и законе
Оставише племените?
Синови ли твоји се гласе
Витези они и јунаци,
Ки исток ставит вас пода се
С малијем војскам беше јаци?
Ти ли си она пуна хвале,
Која цијећ знања твога
Зваше пуке све остале
Без разлога и разбора?
Ах, обазри сад се на те
И невољно биће пази,
Невјерству су старом плате
Садањи ови твоји порази —

Идући по Епиру и Тесалија чу за прелепу Сунчаницу у Смедереву која беше од лозе српског деспота Ђурђа Бранковића; за то он посла црнце да обиђу Албанију, Босну и господство Херцегово, а он се диже пут Дунава.

Песма 8.

Сунчаница.

Кизлар ага стиже у Смедерево где чу за Сунчаницу да је у оближњем селу. Овде живљаше Љубдраг, потомак деспота Ђурђа

[1] Песник нас упознаје сада са путом агиним и жалосним стањем оних места куда он прође. У овој песми понајјаче се види стихија митологије грчке: на острву Икарији на пр. сећа се Аполона, на Наксосу Баха, на Скиру Ахила и т. д.

којему Турци отеше господство Смрт Љубдрагу покоси дванаест синова; само му оста једина кћи Сунчаница.

Светло уфање (нада) ћаћка слепа —

али се она заветовала вишњем Богу. Ово тешко паде оцу њезину, који жељаше да му се колено бар у њој продужи, те гледаше да му кћи у игри и весељу опорече свој завет. И ако без воље, као послушна кћи, она бејаше на селу где се певају јуначке песме и коло води. У том дође и Кизлар-ага. кад видоше црнца: девојке се разбегоше од страха; но он их узе мирити говорећи: да нико не треба да га се боји. За тим седе усред сељана и пастира и запита домаћина за порекло, Љубдраг му се каза да је по Мари. кћери кнеза Лазара, која је била за Вуком Бранковићем, од царске лозе.

Од Маре се и од Вука
Славни деспот Ђурађ роди —

којему Турци ослепише децу, Гргура и Степана (јер их сестра не хтеде бранити пред Муратом), и отеше државу те се потуцаше од града до града док не дође у славни Дубровник, који га не хте издати султану поред свију његових претња. А кад чу ово, црнац приђе Сунчаници и рече јој: да јој је срећа пала у део да буде жена султану, викну своју дружбу и на силу одведе девојку. Немоћни и тужни старац чупаше косе и кукаше за ћерком. Кад се повратила од страха и мало разабрала, Сунчаница стаде јадиковати и у плачу призивати слепа оца да је ослободи, док јој црнац не запрети плакати.

У путу срете га улак, који му даде лист царев у ком је стајало да похита с девојком, да потражи свуда Соколицу

И да јој каже, ко цар жуди,
Да га у исток и она прати.

Осман је се ужелео; без ње не може поћи на исток. Али жеље срца свога ником не казује

Кријућ жељом љута боја
Слатку жељу од љубави.

(Наставиће се.)

АПСОЛУТНЕ ЕЛЕКТРИЧНЕ МЕРЕ

1) Главна задаћа Физике јесте та, да испитује међусобне одношаје природних појава. Да би Физика ову задаћу испунила, треба да одреди за извесне основне појаве тачне мере, које јој омогућавају тачно одређивање њихове величине. Основни појави природни, из којих се оваки природни догађај састоји, јесу: време, простор и маса.

За основну јединицу простора узета је јединица једне његове димензије; јединица ова јесте сантиметар, то је на име стоти део јединице дужине, што ју је Borda одредио, а која се чува у париској звездари.

Ми ћемо ову јединицу означавати знаком: (cm).

За јединицу времена узета је секунда, а то је 1:86.400 средњег сунчаног дана. Ову су величину врло тачно одредили астрономи, а до сада се на истој није опазила ни најмања промена.

Ову јединицу ми ћемо означавати знаком: (sec).

За јединицу пак масе узета је маса једног грама, а то је маса 1^{cm^3} чисте дестилисане воде при 4°C.

Јединицу ову означаваћемо знаком: (g).

Систем јединица, које смо овде изнели, зове се „апсолутан систем" или по својим основним јединицама такође „сантиметар — грам — секундо — систем", а означује се са cm — g — sec.

Апсолутан систем мера заводи се за мерење свију осталих физикалних величина. Такве јединице, које су од оних основних изведене, и то тако, да извесни природни закони, помоћу којих ово извођење бива, добијају најпростији облик.

У изведеним јединицаме појављују се основне јединице у одређеном математичком односу, који одређује њихову *димензију*.

A.

Механичке мере.

Од механичких мера споменућемо само оне, које су нам потребне за извођење електричних и магнетских величина.

2.) Брзина. — У механици дефинише се брзина као пут, који се пређе у јединици времена. Је ли дакле путања, коју пређе неко тело при једнаком кретању за време t, равна l у сантиметрима, онда је њена брзина.

$$v = \frac{l}{t}$$

Узмимо, да је $l = 30$ метара, $t = 3$ секунде. онда је v у апсолутној мери

$$v = \frac{3000}{3} = 1000.$$

Димензија брзине биће:

$$v = \frac{[cm]}{[sec]}$$

или

$$v = [cm\ sec^{-1}] \qquad (1)$$

По правилу придодају се апсолутном износу неке величине димензија тако, да би се у овом случају писало

$$v = 1000\ [cm\ sec^{-1}]$$

3). **Сила.** — Дефинишемо ли јединицу силе као ону силу, која изазове маси једног грама за време 1 секунде брзину 1, онда је сила p, која изазове маси m за време t брзину v, равна:

$$p = \frac{mv}{t}$$

Према томе добијамо димензију силе:

$$p = \frac{[g.\ cm\ sec^{-1}]}{[sec]}$$

т. ј.

$$p = [cm\ g\ sec^{-2}]. \qquad (2)$$

Пример. Колика је привлачна снага, што је произведе земља на 1 килограм? Пошто 1 килограм у једној секунди досегне у след привлачења земље брзину од прилике 9,81m, то је

$$p = 9{\cdot}81 \times 1000 = 981 \times 10^{3}\ [cm\ g\ sec^{-2}].$$

4). **Рад.** — Пређе ли нека тачка у след делујуће силе p путању l, то изврши при томе рад A:

$$A = p \cdot l$$

Димензија рада биће:

$$A = [cm^2 g\,sec^{-2}]. \qquad (3)$$

Пример. Који се рад изврши, када дижемо 1 килограм 1 метар високо? Привлачна снага, што је изврши земља на 1 килограм, јесте

$$p = 981 \times 10^3,$$

дакле је рад, који извршимо при дизању 1 килограма 1 метар високо (тако звани килограмо-метар)

$$p = 981 \times 10^3 \times 100 = 981 \times 10^5\ [cm^2 g\,sec^{-2}]$$
$$= 1 \text{ килограмо-метар.}$$

5). Интензита рада. — Интензита рада L зове се рад, што га изврши нека сила у једној секунди:

$$L = \frac{A}{t}$$

Дакле је димензија интензите рада:

$$L = [cm^2\ g\ sec^{-3}] \qquad (4)$$

За јединицу интензите рада у техници вреди или килограмометар за 1 секунду (секундо-килограмо-метар), или пак коњска снага, опет за 1 секунду (енглеско означање је H P = horse power = коњска снага).

$$1 \text{ секундо-килограмо-метар} = 981 \times 10^5\ [cm^2\ g\ sec^{-3}].$$

1 HP је у Немачкој и у Француској равно 75, у Енглеској пак 75,9 секундо-килограмо-метара.

6). Множина топлоте. — Множина топлоте, која је потребна, да би се 1 грам воде загрејао од 0°C на 1°C, зове се грам-калорија. Пошто је рад од 424 килограмо-метра еквивалентан 1000 грам-калорија, то се може 1 грам-колорија да изрази са

0·424 килограмо-метара

или у апсолутној мери

$$1 \text{ грам-калорија} = 0{\cdot}424 \times 981 \times 10^5\ [cm^2\ g\ sec^{-2}]$$
$$= 416 \times 10^5\ [cm^2 g\,sec^{-2}].$$

Б.

Електричне и магнетске мере.

Је ли нам познат супстрат неког догађаја, онда можемо да одредимо лако његове апсолутне мере на сличан начин, као што смо то одредили за механичке јединице.

Но теже је то кад нам није позната природа неког догађаја. У таквом случају морамо да одредимо тачне односе према другим познатим догађајима, који се могу да изразе у апсолутним мерама, а из ових пак односа изводимо његове апсолутне мере. Нема ли таквих тачних односа, као на пр. при светлости, онда не можемо да одредимо за дотични догађај никакве апсолутне мере.

Природа електричне силе није нам позната; но за то нам је познат читав низ тачно одређених односа према механичким и топлотним догађајима. Ови односи дају нам могућности, макар да нам је и непозната природа електрицитета, да одредимо за све појаве апсолутне мере.

Два електрична тела узајамно се или провлаче или пак одбијају. Законе, по којима се ово збива, одредио је први Cavendish, а доцније их је експериментално доказао Coulomb.

Је ли у некој тачци сакупљена електричност μ, а у другој пак μ_1, те је ли одстојање обадвеју тачака r, то је сила p, која делује међу реченим тачкама, равна

$$p = \frac{\mu\mu_1}{r^2} \tag{5}$$

Ова једначина вреди, замишља ли сада μ и μ_1 или као флуида, или као извесно стање загонетног етира, или најпосле као неку врсту поларизације. Ова једначина даје могућности у исто време да одредимо апсолутне јединице за множину електричности.

А сада ћемо редом да говоримо о тим електринним јединицама.

7). Јачина пола μ. — Сила p, што је производи један магнетски пол μ на други пол, који се налази у одстојању r, биће по једначини (5)

$$p = \frac{\mu^2}{r^2}$$

или

$$\mu = r\sqrt{p} = rp^{\frac{1}{2}}.$$

Димензија је

$$\mu = \left[\mathrm{cm}^{\frac{3}{2}}\ \mathrm{g}^{\frac{1}{2}}\ \mathrm{sec}^{-1}\right] \tag{6}$$

Магнетски момент M магнетске шипке, зове се производ из јачине μ и одстојаша полова l, на име

$$M = \mu\ l;$$

а димензија је

$$M = \left[\mathrm{cm}^{\frac{5}{2}}\ \mathrm{g}^{\frac{1}{2}}\ \mathrm{sec}^{-1}\right] \tag{7}$$

Интензита H магнетског поља мери се на одређеном месту силом, која се ту произведе на пол, који има јачину 1.

Пошто се сила p на магнетском полу и одређује једначином

$$p = \mu\ H,$$

то ће бити димензија интензите магнетског поља

$$H = \left[\mathrm{cm}^{-\frac{1}{2}}\ \mathrm{g}^{\frac{1}{2}}\ \mathrm{sec}^{-1}\right] \tag{8}$$

8) Јачина струје J. — Пролази ли струја, која има интензиту J, кроз жични прстен, који има полупречник r и налази се у магнетском меридијану, то произведе мала магнетска игла, што се находи у средишту кола струје, скретање φ, које се одреди једначином

$$J = \frac{r\ H}{2\pi}\ \mathrm{tg}\ \varphi.$$

H је овде хоризонтална компонента земног магнетизма.

Даље је, пошто π и $\mathrm{tg}\varphi$ су бројни сачинитељи,

$$J = \left[\mathrm{cm}^{\frac{1}{2}}\ \mathrm{g}^{\frac{1}{2}}\ \mathrm{sec}^{-1}\right] \tag{9}$$

Јачина струје

$$10^{-1}\left[\mathrm{cm}^{\frac{1}{2}}\ \mathrm{g}^{\frac{1}{2}}\ \mathrm{sec}^{-1}\right]$$

зове се 1 Ампер.

Пример. Коју интензиту има коло струје, чијега је полупречник r = 20cm, и које на месту, где је H = 0·200,

скрене малу магнетску иглу за 45° из магнетског меридијана?

$$J = \frac{20 \times 0{\cdot}200}{6{\cdot}28} \times 1 = 0{\cdot}637 \left[cm^{\frac{1}{2}} g^{\frac{1}{2}} sec^{-1}\right]$$

$$= 6{\cdot}37 \text{ Ampère.}$$

9) Електромоторна сила. — Покреће ли се проводник, који има дужину l. и који заклања са линијама силе (Kraftlinie-Ligne de force-Line of force) једнаког магнетског поља, чијега је интензита H, прави угао, брзином v вертикално на линије силе кроз поље, то је електромоторна сила E, која се у њему развије, као што је познато:

$$E = v.\ l.\ H,$$

а димензија је:

$$E = \left[cm^{\frac{3}{2}} g^{\frac{1}{2}} sec^{-2}\right] \tag{10}$$

Величина

$$10^8 \left[cm^{\frac{3}{2}} g^{\frac{1}{2}} sec^{-2}\right]$$

зове се 1 Volt.

10) Отпор. — По Омовом закону дата је електромоторна сила E, што се находи у колу струје J, која има отпор R, једначином

$$E = J\,.\,R,$$

дакле је

$$R = \frac{E}{J}$$

Димензија отпора биће

$$R = [cm\ sec^{-1}] \tag{11}$$

Величина

$$10^9\ [cm\ sec^{-1}]$$

зове се 1 Ом.

Отпор је дакле у апсолутној мери једнак брзини (образац 1).

11). Множина електричности Q. — Струја, која има интензиту или јачину J пренаша за време t попречним резом струјиног кола множину електричности

$$Q = J . t$$

Димензија је пак

$$Q = \left[cm^{\frac{1}{2}} g^{\frac{1}{2}} \right] \qquad (12)$$

Величина

$$10^{-1} \left[cm^{\frac{1}{2}} g^{\frac{1}{2}} \right]$$

зове се 1 Coulomb.

То је она множина електричности, која пролази при јачини струје 1 Ampère за 1 секунду попречним резом провођења.

12). Капацита C. — Спојимо ли оба два обложења једног кондензатора са извором струје, који има електромоторну силу E, то добије кондензатор пуњење (множину електричности) Q, које износи:

$$Q = C . E$$

Сачиналац C зове се капацита кондензатора.

Димензија пак капаците биће:

$$C = [cm^{-1} \ sec^{2}] \qquad (13)$$

Величина

$$10^{-9} \ [cm^{-1} \ sec^{2}]$$

зове се 1 Фарад.

Један Фарад је дакле капацита кондензатора, који, кад се напуни на потенцијалну разлику 1 Волта, садржи множину електричности 1 Кулом.

Један микрофарад јесте милијунити део једног Фарада.

13). Рад струје. — Струја J, која пролази проводником, на чијим крајевима постоји потенцијал e, изврши у времену t електричан рад у износу

$$A = J . e . t$$

Димензија је

$$A = [cm^{2} \ g \ sec^{-2}] \qquad (14)$$

14). Електрични ефекат L зове се електрични рад, што изврши у секунди.

Димензија је

$$L = [cm^2 \; g \; sec^{-3}]$$

За јединицу електричног ефекта служи у пракси Волтампер

$$1 \text{ Voltampère} = 10^7 \; [cm^2 \; g \; sec^{-3}]$$

Пошто је пак

$$1 \text{ секундо-килограмо-метар} = 9{\cdot}81 \times 10^7 \; [cm^2 \; g \; sec^{-3}],$$

а

$$1 \text{ HP} = 75 \times 9{\cdot}81 \times [cm^2 \; sec^{-3}],$$

то ће бити

$$1 \text{ секундо-килограмо-метар} = 9{\cdot}81 \text{ Voltampère}$$

а

$$1 \text{ HP} = 7{\cdot}36 \text{ Voltampère}.$$

Решењем електричког конгреса 1884 год. у Паризу, вреде као законите ове јединице:

а) за јачину струје Ampère $= 10^{-1} \left[cm^{\frac{1}{2}} \; g^{\frac{1}{2}} \; sec^{-1}\right]$,

б) за електромоторну силу Volt $= 10^8 \left[cm^{\frac{3}{2}} \; g^{\frac{1}{2}} \; sec^{-2}\right]$,

в) за отпор Ohm $= 10^9 \; [cm \; sec^{-1}]$,

г) за електрич. множину Coulomb $= 10^{-1} \left[cm^{\frac{1}{2}} \; g^{\frac{1}{2}}\right]$,

д) за капациту Farad $= 10^{-9} \; [cm^{-1} \; sec^2]$.

Примедба. За означавање димензије разних јединица употребљавају многи аутори (Види на пр. Dr A. v. Waltenhofen, Internat. electrische Maasse, Braunschweig 1885; Upenborn, Electrische Maasse 2. Auflage 1884; Dr A. Seydler, Základové theoretické fysiky. Dil II. Praha 1884 и т. д.) на место

cm g sec

такође C G S

и онда пишу ова слова једно поред другог са позитивним и негативним експонентима.

Они пишу дакле на пр.

За димензију јединице „дина“ . . . . . . $[C\ G\ S^{-2}]$,
За димензију јединице ерга . . . . $[C^2 G\ S^{-2}]$ и т. д.

Но ово се означавање може усвојити.

Ако хоћемо да заведемо у димензију управо одређену јединицу дужине, масе и времена, које фактично употребљујемо, на име сантиметар, грам и секунду, то онда већ постоје одређени знаци за ове количине, на име

cm, g, sec,

дакле није ни згодно а ни потребно да уводимо нове знаке, на име

C, G, S.

Ако пак неко не би хтео да види у димензијама управо одређене јединице дужине, масе и времена, које употребљујемо, већ у опште јединице дужине, масе и времена, онда је *боље*, да узме знаке

l . . . . longitudo
m . . . . massa
t . . . . tempus.

Као што их на пр. употребљује Maxwell (види J. C. Maxwell, Lehrbuch der Elektricitaet und Magnetismus. Aus dem Englischen von Dr B. Weinstein, Berlin 1883), те да пише димензију јединице, на пр. силе овако:

$$[l\ m\ t^{-2}]$$

или пак јединицу рада овако:

$$[l^2\ m\ t^{-2}].$$

Па тако добију ови изрази општу вредност и значење, које не зависи од оног специјалног избора јединице дужине *сантиметар*
» масе *грам*
» времена *секунда*.

Ђорђе П. Рокнић.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД

Патница. Роман *Јакова Игњатовића.* I. II и III књига. Мала 8-на, стр. 576

(СВРШЕТАК)

Прегледавши овако студију карактера пишчевих, можемо извести закључак, да некако није могао успети као што је желео у сликању главнијих и добрих карактера, док међу тим то му је много пошло за руком у цртању оних рђавих. Од добрих најбоље су оцртани они који најмање раде.

Имамо још неколико примедаба ставити због неких ствари, које нам изгледају неприродне.

Као што поменусмо, догађаји у овоме роману збивају се у најновије доба, а познато је да је у данашњем времену сваки поп свршио богословију, особито ако је млад као што је пишчев, те према томе изгледа са свим несувремено, неприродно, да поред осталих гостију који су присутни на вечери код Попастакинице и попа верује у „предсказанија“. Кад је Папастакиница, куцнувши се чашом с Миланом, разбила овоме чашу, онда „попа подиже обрве, па гледи, мисли добро бити неће“.

Још се даје веровати да је тако што могла мислити проста Папастакиница и муж јој, па и Шандор, али је већ прилично невероватно, да је и добро васпитана Јелица могла имати тога сујеверја, а најмање поп и учитељ! Ако су ове пишчеве слике одиста верно снимљене, онда шта бисмо морали мислити о данашњим младим поповима и учитељима, који су тамо преко!

Исто је тако неприродно што писац тврди, да се доиста чак у самим појединостима баш оно исто збива, што врачара циганка сврача. Ми држимо да писац не би требао чак ни да нам тврди, да у то Јелица верује, а камо ли да сам подржава такву сујеверицу!

Управо два су врачања циганкина. Прво се она чини као пријатељ Јелици, јер је жали па хоће да је избави од сплетака што јој се кују. Макар да је овакав карактер циганке врачаре велики неки изузетак између осталих њених друга, и макар да би се јасно могло тражити, да ово обавештење не буде толико тајанствено, — ипак то врачање није за осуду. Али оно друго о коме пре тога споменусмо, једно је од највећих мрља на овоме уметничком делу.

Још док је мадама Серафима, живећи у друштву с патницом Јелицом, била потпуно здрава, долази по други пут она иста циганка и прориче Јелици, да ће изгубити једног великог пријатеља у једној женској, а добити другог пријатеља у једном катани. Одмах за тим Јелица то прича мадами и ова образована васпитатељка, у место да то побија као сваку врацбину, примећује, да ће можда она бити тај „женски пријатељ“ Јеличин, те дакле да ће умрети. Мало доцније уснила је Јелица св. Ђорђа. Врацбина циганкина испунила се — мадама је на скоро умрла, па се и сан испунио, јер тај св. Ђорђе био је знак, по коме се доиста у скоро и појавио мушки пријатељ, онај циганкин „катана“, капетан Диздаревић и притекао Јелици у помоћ, те је у спору њеном са свекром потпомагао!

Тако је Јелица веровала и у претсказивање снова, јер јој се више пута десило оно што је снивала. Писац тврди као факат, како се та предсказања у сну одиста и збивају, јер на пр. кад је Јелица снила да ће је нешто развеселити, одмах јој се на скоро то и збило, јер је дошла мадама да с њом заједно живи!

Исто је тако неприродно откуд мадама може на мах и то несигурно познати Јуцику, коју није никад видела, — па још хватати је на сред улице!

На једном месту нашли смо на једно веома незгодно пишчево сравњење. Помињући велику лепоту „лепога Иве“, пандура у селу Шандоровом — љубавника Кајиног, вели: „Леп је Иво, као што тек пандур може бити“. Према овоме излазило би, да су пандури ако не сви, а оно у опште идеали лепоте људске! На другом месту опет, писац, ма да је истинит, ипак је без икакве преке потребе, веома непријатан у опису. Тако Шандор до појединости описује кућу једнога свога пријатеља, па не изоставља поменути, како ту „на клавиру стоји нешто за дечију потребу, што неби требало“.

По што набројисмо ове неколике примедбе, ред је да просмотримо састав овога романа.

Распоред појединих делова у њему, веома је незгодан. На неким местима градиво романа, поједини споредни призори, тако су утрпани, да се ни један није како ваља могао развити. Изгледа нам, да се у овоме роману хтело толико напричати, колико у један мах и у великоме роману, не може, како би требало, наћи свога места. Шта више, по некад и нехотице долазимо у сумњу, да ли је пре писања овога романа предходио прво ма какав целокупни распоред. Нема сумње, да је ово главни узрок оне незанимљивости, која се на много места у приличној мери опажа.

Ово је била главна сметња и томе, што се радња главног јунака, Јелице, као и осталих главних особа није могла развити толико

колико би им то доликовало према њихној значајности, те с тога на много места роман се овај претвара скоро у прави опис, у коме на више страна пробија сувишна субјективност пишчева, а то худи оном животу, који роман треба да има и оној објективности, која му је једна од најпречих потреба. Сем овога, неке споредне особе у овом роману тек од један пут искрсну, а предходно није ни речице поменуто. То се примећује на пр. у особи адвоката Драгутина и Наталије.

Што се тиче стила пишчевог, он је одавна познат са своје непажње у томе. Језиковних и правописних погрешака ретко да нема на којој страни, а на по неким меститa много је страних речи.

Набројивши махне овога романа, ми тиме никако нисмо ради побијати му вредност. На против баш у њему је скоро све остало о чему не стависмо примедаба, природно и лепо испричано, са многим красним психологијским студијама и са доста занимљивих призора.

На крају још и ово:

Крајње је време да се свим силама материјално потпомажу књижевници, као и остали уметници, и тиме да се стварају средства, буди воља на даљи рад и да се тако даје леп пример млађим књижевницима и уметницима.

Већим куповањем оваковиx књига, јако ћемо припомоћи њиховом све већем усавршавању.

С тога са своје стране, препоручујемо од свег срца овај најновији роман Јашин.

Милош Н. Пејиновић.

Библиотека за женски свет. Свеска III. **Срећа у браку**, написао Гроф Лав Николајевић Толстој; с рускога превео Сава Петровић. Издаје српска књижара Браће М. Поповића, у Новоме саду, 1887.

Градећи разлику између некадашњег и савременог романа, и побијајући мњење Жан-Жак-Русо-а, да је читање романа неминовно опасно по невиност младих девојака, велика књижевница овога века, Жорж-Сандова (Aurore Dudevant) овако се изражава: „Од једног столећа на овамо, роман се потпуно уздигао изнад пресуде коју му је изрекао Жан-Жак Русо; то је оруђе које се много усаврпшло. Веште и плодне руке могу учинити да одјекну све жице његове. *Он се може применити на васпитање људи свакога доба и свакога положаја; он може код дечка пробудити клицу, а код младића развити осећање за лепо и добро; он може потврдити и освештати оно познавање (искуство) код зрела човека и старца;* само неће то чинити увек истим средствима и истим начином поступања, и савршено

би било неправедно приморати уметника да пева искључиво и увек за овакву или онакву врсту слушалаца. *Што је извесно, то је, да је роман облик који допушта да се пише наизменце за све, према ступњу одушевљења и моћи којом се располаже.*«

Истинитост и сву тежину наведених речи славне романисткиње дубоко осећа читалац прочитав Толстојево дело, чиј смо наслов горе исписали. Јест. Роман је са своје примамљивости великог читалачког круга, изврсно средство за ширење моралних и материјалних истина. Његов утицај на читаоца у толико је јачи од строго научно написаних дела из круга природних и друштвених наука, што апелује како на ум тако и на осећај читалаца, и што у се прикупља елементе како из материјалног тако и моралног људског живота, и тиме чини потпуну целину која својом хармонијом и задовољењем обеју страна људске природе, умовања и осећања, врши потпуни утицај. Док се на пр. при читању каквог математичког или природњачког дела, задовоља само једна страна људскога духа, мисао, дотле се у роману, изнашањем неоспорних факата из живота, и њиховим упоређивањем у извесну хармонијску, естетичну целину, задовољавају и ум и осећај, и отуда је утицај на читаоца јачи, јер је и узрок тога утицаја потпунији.

Ну и приговор Жан-Жак Русо-а није са свим без основа, јер доиста, роман може много пута нанети огромне штете читаоцу, наводећи га на погрешне закључке, који много пута, могу да промене правац у животу читаочевом, да га учине неспособним за правилно кретање у животу.[1]) Ово нарочито важи ако читалац са својом умном спремом не стоји тако високо, да се може отргнути од закључака који му намеће погрешно написано дело, а таквих читалаца код забавне књижевности велика је већина.

Ну ово ипак није довољан разлог да се одбаци извесна врста књижевности, као што на пр. не би био никакав разлог да се одбаци употреба жељезнице за то, што се, код невештих жељезничких чиновника, могу догодити страховите катастрофе. Да такве катастрофе у духу људском не би могли чинити рђави писци, једно је јемство објективна критика, а друго она вечна истина, да свако зло и лаж само по себи пропасти мора.

Мислимо да нећемо преухитрити ако кажемо, да је Толстој у делу »Срећа у браку«, верно и са оправданим естетичким смером,

[1]) У овакве романе могу се уврстити они, што проповедају фатализам, што читаоцу на свакој страни отворено показују друштвену поквареност; наводећи га тиме на закључак, да његови практични интереси захтевају да и он сам буде такав, да се наоружа свима прљавштинама којима се продире у друштву. и т. д.

преставио једну фазу из људскога живота, о којој су писали и песници и философи и о којој и социологија мора водити озбиљног рачуна.

* * *

Да би о поменутом Толстојевом делу могли говорити што јасније за наше читаоце, изнећемо најпре садржину истога дела, па ћемо се онда задржати на појединим карактерима и ситуацијама.

Садржина дела „Срећа у браку“ у овоме је:

Маша (Марија) и Соња (Софија), после смрти њихових родитеља, руских племића, живе на селу с Каћом, својом васпитачицом. Каћа је одавно у њихној кући, и однеговала је и Машу и Соњу, а никако се није удавала; то вам је, дакле, девојка, која је већ зашла у године; Соња је још дете, а Маша је девојка у првој девојачкој младости, пуна снова и идеала, младост и невиност у овај мах главне су јој црте. Соња је, као дете, живахна и весела, али Маша, којој су говорили да је лепа, и којој је то и огледало казало, осећа се тужна и суморна, што мора целу зиму провести на селу. Кад би јој Каћа рекла да се занима овим или оним, одговорила би јој: „Немам воље — није ми ни до чега!“ Тако је Маша, у својој седамнаестој години, живела тужно и суморно, да су већ сви опажали да се почела губити, и Каћа је већ смишљала да је води у варош, али за то је требало новаца, а они још нису знали шта им је после матере остало, док није, Марта месеца, дошао к њима њихов тутор, Сергије Михаилић, који је био најбољи пријатељ Машиног покојног оца ма да је од њега био много млађи. Својим природним, отвореним, пријатељским понашањем, Сергије Михаилић учинио је врло повољан утисак на Марију Александровну, поново јој омилио рад спрам кога она беше постала равнодушна, и од тога доба Маша се усрдно бавила читањем, музиком и васпитањем своје мале сестрице, и време јој већ не беше дуго као пре, а старо, мрачно Проково на један пут сину и оживи.

Други долазак Сергија Михаилића у Проково догодио се месеца Маја, са свим изненадно. Жао нам је што нам простор овога часописа не допушта да изнесемо све дивотне описе природних лепота најлепшега месеца у години, којима Толстај тако лепо спрема триумфални повратак свога јунака на место његове радње, која је у потпуној хармонији са лепотом околине. На бујно, младачко расположење Марије Александровне, с једне стране лепота природе, с друге опет отворено, искрено, пријатељско понашање Сергија Михаилића, дејствују заједнички и стварају оно тајанствено осећање, које се почело рађати у срцу њеном, и које она сама најпре није умела да одреди. Из тога нејасног, девојци са свим непознатог осећања, рађа се касније љубав Машина према њеном тутору.

С друге стране, Сергије Михаилић, коме је већ тридесет и шест година, и који мишљаше да је већ премашио доба ступања у брак, радо се бавио и врло се пријатно осећао у близини Марије Александровне. Седећи у вечерњем сумраку у башти са Каћом и Машом, Сергије, под утицајем дивне околине и свога расположења прозбори:

„— Ала ми је мило ваше Проково. Целог свог века волео бих тако седети.

— Па чините то! — рече Каћа.

— Да то чиним — понови он; — живот ми не допушта.

— За што се не жените? — запита га Каћа; ви би сте били ваљан муж.

— Мислите ваљда за то, што нећу да се женим? — запита он смешећи се. Не, Катарино Карловна, за вас и за мене прошло је већ време женидбе и удадбе. Сви моји познаници већ одавно држе да нисам више за женидбу, а и сам увиђам то још пре њих.... и од тога доба ми је боље, верујте!

Чинило ми се, вели Маша, да је ове последње речи изговорио усиљеном живахношћу.

— И то је лепо: тридесет и шест година, па се већ заситити живота! — повиче Каћа.

— Од куд сам се заситио живота? настави он. Ја само не марим да се женим, јер је за женидбу друго што нужно. Питајте ову овде, дода, махнув' главом на Машу. Њу морамо удати.... у њој ћемо уживати обоје.

Глас му је изражавао неку скривену тугу, а на њему се приметило да силом савлађује своје осећаје. Он ућута за часак, а Маша и Каћа не прекидаху то ћутање.

— Представите само себи, — поче он опет; представите себи, да ми којом несрећом падне на ум да узмем за жену девојку до седамнаест година, на прилику Маш.... Марију Александровну — то је згодан пример, радујем се што сам га нашао.... то је најбољи пример.

Маша се смејала и није могла да схвати што се он радује томе примеру.

— Руку на срце.... Реците ми истину, — окрене се он Маши. Зар не би била несрећа за вас, кад би сте морали проводити свој живот са старим, преживелим човеком, који само воли мир и тишину а овамо се у вама бог зна шта кува и ври, а бог вас пита какве жеље рађају?

Маши је било готово непријатно то слушати. Ћутала је и није знала шта да одговори.

— Ја вам не чиним никакву понуду, — настави он смејући се; али признајте сами, да ви не сневате о таком човеку, кад се у вече сами шетате по башти. Такав би вас човек унесрећио.

— Нѐ баш унесрећио.... — почне Маша.

— Али вас не би ни усрећио! — дода он.

— Не би!.... — али, мож да се варам, одговори Маша.

— Ето видите! — повиче он. Она има право, и ја јој захваљујем на тој искрености « и т. д.

После овога разговора, Сергије Михаилић долазио је још једном у Проково, где је провео много пријатних часова. После ове посете Маша сама себи признаје да воли Сергија Михаилића, и та љубав чини је добром, побожном, улива јој жељу да буде милосрдна, и да онако ради, како јој је препоручио Сергије Михаилић. Тада је тек разумела његову изреку, да је лепо живети за другога, и тада је кришом додала једној сиротој породици новаца, да би је избавила из невоље. Да је Сергије Михаилић био главни покретач свих њених добрих дела, види се из оне Машине мисли, после поменутог дела: «.... шта би Сергије Михаилић рекао да дозна за то дело«, а ипак се радовала што нико неће никад што о томе дознати.

Међу тим и Сергије Михаилић почео је мењати своје уверење, да је Маша размажена девојка, и рекао јој је: „Ви сте добра девојка, у вама има нешто....« После овога слика Машина још јаче овлада његовим срцем, и кад се уверио да је воли, реши се да иде у свет, верујући да је не би усрећио, кад би је узео за жену, као што му је то она и сама казала. Последњи састанак између Маше и Сергија који изјављује намеру да иде у свет, изгледа нам готово као љубавни састанак, на коме девојка изјављује своју љубав момку. И ако ово изгледа незгодно и девојку преставља изнад девојачке невиности и стидљивости и момка без срчаности, ипак је тај моменат овде изведен тако, да се не може усвојити ни једна од поменутих претпоставака, јер момак баш тиме доказује да има више срца што крије своју љубав пред девојком која би њега усрећила но којој он можда не би могао дати исту такву срећу. То је љубав несебична, много лепша и идеалнија од оне, која стреми правце своме идеалу, хотећи да задовољи само своју жудњу. и која би се пре могле назвати инстинктом, него лепом и узвишеном речи љубав. С друге стране, ни према Маши читалац не губи своју симпатију, јер је њен говор такав, да из далека само наглашава њене осећаје и само храбри Сергија на исказ његових осећаја. После овога састанка који је необично лепо и поетски изведен, Маша се удаје за Сергија Михаилића.

Све што се довде догодило, може се сматрати као први део ове одличне приповетке; у други део ваља уврстити срећни брачни

живот Марије Александровне са Сергијем Михаилићем, а у трећи и најважнији долази расцеп између мужа и жене, и њихов каснији хладни и усиљени живот.

У првом делу неосетно осваја читаоца она мила, чиста и величанствена поезија, којом писац припрема идеално срећни брачни живот својим јунацима: други део опет је поезија, али поезија која се спушта у најскривеније дубине душе човекове, да тамо потражи осећајне жице и да их заталаса. У трећем делу је решење главног задатка који је писац себи поставио, и оба прва дела, својом лепотом само потпомажу решење тога задатка, бацајући врло јаку светлост на трећи део. Но да се вратимо приповетци.

Сергије Михаилић, пошто је скромно провео дан свога венчања са Маријом Александровном, доведе је својој кући у Никољско. Ту их дочекује стара Сергијева мајка, Татијана Симоновна, узорни тип строге домаћице и добре мајке, У првим данима брачнога живота наравно. Сергије и Маша уживају само своју срећу, не обзирући се на остали свет, налазећи једно у другоме читав свет, заборављајући чак да има у свету бедних и невољних, и одајући се само својој срећи. Овај мали егоизам мора се опростити младом пару, кад знамо како су обоје иначе у сваком погледу добри и племенити, и морамо га сматрати само као малу заборавност према њиховим ближњима, када су сами били на врхунцу своје среће. Њихова стара мати водила је сав кућни ред, а Сергије се свом снагом одао уређивању свога имања, Маша је опет радила оно што је Сергије волео, бавила се читањем, музиком, и све што се неје тицало Сергија, што је није на њ' опомињало, било јој је смешно и досадно.

Међу тим, овај овако леп брачни живот био је већ у напред осуђен да буде сурово прекинут. Карактер Машин и карактер Сергијев имали су у себи по једну црту, које су се, пре или после, морале сударати и изазвати расцеп: Сергије Михаилић је човек, који је пропутовао свет, који се упознао са мрачном страном његовом, који је љубио мир и сеоску осаму из дубоких разлога, не хотећи да се навози на бурно море, које се зове друштвени живот с тога, што се бојао бура његових; Марија Александровна је чисто невино дете, она воли село и природу с тога, што обоје годе романтичном расположењу у коме се она налазила при њеном сусрету са Сергијем, и отуда је дошла и сагласност њених мисли са Сергијевим, отуда је дошло њихово зближење, наравно, потпомогнуто још многим другим утицајима Па како је Сергијева љубав према мирном, скромном сеоском животу била основана на јаким разлозима, док је Машина основана само на пролазном расположењу, природни је резултат, да је Маша морала променити своје мњење, чим је нестало расположења

које га је изазвало, да се, дакле, у том питању морала једном наћи према Сергију у супротном положају.

Ну за расцеп између Сергија и Маше био је код ове још један фактор, који се налази у природи људској. Маша је одрасла на селу, и о великом свету знала је само по чувењу. У добу њене највеће среће, кад јој је Сергије испуњавао цео живот, она је веровала, да ће се моћи одржати да не пожели да се боље упозна с тим светом ма да је Сергије, тај велики познавалац људског срца, на то сумњиво главом махао. Маша се, дакле, налазила пред завесом која јој је заклањала тај непознати свет, и коју је она могла једним покретом да отшкрине. Љубопиство, с почетка једва приметно, но касније све јаче и јаче, гони је на тај корак, и, у својој жудњи да га учини, није она умела да изабере начин, којим би мужу ту своју жељу изнела, него се показује нерасположена, и т д., док јој најпосле муж не погоди жељу, и одлучи да оде с њом у Петроград.

Ма да Маша, пред полазак у Петроград, беше обећала своме мужу, да ће само ићи у позоришта, слушати добру музику, посећивати његове рођаке, ипак не могаше одржати своју реч. Својим природним понашањем и лепотом, својом окретношћу, у брзо је задобила цео мали круг мужевљевих рођака, а и муж ју је, у једном писму својој мајци, необично много хвалио, те тако мало по мало поче и сујета хватати корена у срцу Марије Александровне. Између рођака који су Машу обасипали похвалама и ласкањем, највише се одликовала некаква рођака њенога мужа, кнегиња Д.., која ју је први пут позвала да иде с њом на игранку у „велики свет“. Ма да Сергију не беше по вољи молба његове жене да оде на ту игранку, ипак јој допусти, и тако Маша оде с мужем и рођаком на игранку у „велики свет“. Ту је Машина љупкост и лепота занела све, она је била краљица забаве, погледи свију били су на њу управљени. Кад је Маша осетила да јој всома годи њен толики успех, покушавала је да се теши тиме, да она све то воли ради њенога мужа. После ове игранке, замоли мужа да јој допусти да оде још на две или три, и онда ће, вели, завршити. Муж јој и то одобри, и у почетку се радовао што му жену тако одликују, но касније постајао је тужан и суморан.

Ма да Маша беше обећала да ће отићи само још на две или три такве игранке, ипак не могаше реч одржати, и такав њихов бурни живот продужио се до Ускрса. После ускршњег празника беху већ одлучили да се врате у Никољско, па и дан за полазак беше одређен. Суморно лице Сергија Михаилића на ново оживе, не беше ни трага од суморности.

Баш пред сами полазак дође к Маши Сергијева рођака, и замоли је да њихов полазак одложе до суботе, и да дођу на забаву код грофице Р-ске.

„— Грофица — рече она, моли ме (прича Маша) да дођем на забаву, јер велики кнез М.., који се бавио тада у Петрограду, и који ме је видео на последњој игранци, хоће само мене ради да посети ту вечерњу забаву; а осим тога рекао је да сам најлепша жена у Русији, и т. д.

— А би л' она могла још вечерас видети великога кнеза? — повиче Сергије Михаилић с другог краја дворане, тако раздражено, као што то до сад нисам никад опазила на њему“.

После овога, Сергије је допустио својој жени да иде на ту забаву, пре које догодио се међу њима коначни расцеп.

„— Ти дакле још не појмиш? — запита ме он.

— Не појмим.

— Но, онда ево да ти кажем, да се већ гадим од тога, што сад осећам.... Први пут се гадим у животу, па опет не могу да угушим тај осећај.

Опет је застао, очевидно потресен суровим звуком свога гласа.

— Шта хоћеш тиме да кажеш? — запитам га зловољно са сузама у очима.

— Гадим се од тога, што трчиш за тим великим кнезом, за то што ти он вели да си лепа.... и што тако заборављаш на мене, на себе и на достојанство жене, и што нећеш да схваћаш шта твој муж мора да осећа због тебе, кад сама више не мариш за своје достојанство! На против, ти још твоме мужу кажеш, да си готова да му учиниш жртву, а то ништа друго не значи, до ово: Била би истина велика срећа за мене, кад бих се могла показати његовом височанству, али ја се одричем те среће.

Све се већма распаљивао што је дуже говорио. Глас његов, који је звучао сурово и опоро, канда га је дражио још већма. Никад га нисам видела таког, нити сам мислила да ће моћи бити такав. Лице му је пламтело.... Страшила сам га се. Али осећај незаслужено увређеног самољубља дражио ме је, те сам хтела да му се осветим.

— Давно сам се ја надала томе! — рекох му. Говори само..., говори....

— Чему си се ти надала, то ја не знам, — настави он; али ја сам се морао надати најгорем, од како те гледам у том колу, том немару, том развратном раскошу и том махнитом друштву. А ја сам се томе надао.... Надао сам се, да ћу се морати стидети, као што се и стидим, јер ми је душа дубоко увређена. Да, душа ме боли, јако ме боли! Твоја се пријатељица усудила да се својим прљавим рукама дотакне мога срца, и да тврди да сам љубоморан!.... А на кога? На човека, кога исто тако познајем као и ти.... Али ти хотимице нећеш да ме разумеш, хоћеш да ми учиниш жртву!.... Ја се стидим због тебе, стидим се што си се тако понизила.... Жртву! — понови он.

— Дакле у томе је надмоћност мужевљева! — помислим у себи; врећати и понижавати жену, која није ништа учинила. То ли је дакле његово право! Али ја му се нећу покорити, нећу погнути свога врата.

— Не, ја нећу да ти чиним никакве жртве! — рекох му, и осећала сам како ми се ноздрве раширише, а лице ми пребледе. У суботу идем свакако на — вечерњу забаву.

— Желим ти, да се пријатно проведеш! — викне он, а гњев кипљаше у њему. Али међу нама је све свршено.... Нећеш ти мене даље мучити. Био сам луда, што сам.... Усне му дрхтаху и очевидно се усиљаваше да не изрече, што му беше на језику.

Бојала сам га се и мрзила га у том тренутку“.

После ове сцене, Маша је отишла на забаву код грофице Р-ске, где се разговарала с великим кнезом, који се упознао и с њеним мужем, али на тој забави није била весела као обично, и осећала је у души тежак прекор због онаквог понашања према своме мужу, и те своје осећаје, као и сцену коју је имала с мужем, исприча успут својој рођаци. Ова јој рече да је све то ситница, да таквих незнатних размирица мора бити у сваком браку, и да то неће имати никаквих последица и т. д.

Од тог дана са свим се променио живот између Марије Александровне и Сергија Михаилића. Маша је мислила, да је Сергије охол и жесток човек, и да се с њим мора опрезно поступати; Сергије опет мислио је, да Маша не може издржати без друштва, да не мари за сеоски живот, и да он мора да угађа тој њеној несрећној склоности. Тако су Сергије и Маша почели узајамно једно о другом погрешно мислити, и провала међу њима била је све дубља; нестало је негдашње интимности, и обоје се скоро бојало да остану на само, бојећи се онога што је једно другом имало да каже.

Од тога доба друштвени живот, који је Машу испрва опио својим сјајем и блеском, на скоро је са свим овладао њоме, постао јој обичном потребом, ступао је у своје окове и уселио јој се у душу на место пређешњег, осећајног живота. Није смела да буде сама, бојала се својих властитих мисли и осећаја, које је морала да заглушује друштвом, у коме је била по вас дан. Ну ипак, такав живот није јој био ни забаван ни досадан; чинило јој се да го просто мора тако бити.

У таком хладном, усиљеном живѐту, провели су три године. За то време, Маша је добила сина, и материнско осећање беше је испрва тако силно обузело, да је помислила да ће живети новим животом. Али после два месеца, кад је опет почела излазити у друштва, тај моћни природни осећај ослабио је, док није прешао у навику и хладно вршење дужности. Код Сергија било је баш противно, јер он је сву

своју радост, нежност и срећу посветио своме сину, и постао опет онај мирни, нежни, сретни човек. Много пута је, тужним погледом. прекорео Машу, кад би ова, пошав' на какву игранку, дошла најпре да прекрсти сина, код кога је он остајао.

После овога, Сергије и Маша путовали су по страним земљама, а лето су провели у Баден-Бадену. Ту је Маша опет била краљица свега друштва, ту су јој се многи удварали, но она од свију није никога одликовала нарочитом пажњом. Ту у мало није постала жртвом нискости и неваљалства некаквог младог талијанског грофа, коме једина сврха у животу беше да трчи за авантурама. Из Баден-Бадена Маша је готово побегла у Хајделберг, где ју је чекао њен муж, који се изненадио њеним наглим доласком, јер је мислио да она још није свршила своје купање, а и њено збуњено понашање уливало му је неповерење и гњев. Но Маша се већ толико умела претварати, да му је прикрила прави узрок своје забуне.

После овога настаје хладан живот између Маше и Сергија у Никољском, где је Маша много пута жалила за негдашњим заједничким, срећним сеоским животом, који се већ више није могао повратити. Најпосле она једном исповеди своме мужу, како јој је тежак и несносан овај хладни и усамљен живот, и како жали за оним што је прошло; за тим му је пребацила, што је њу, младу, неискусну пустио у велики свет, кога се он толико грози, што јој је допустио да она сама себи бира стазу у животу. „— Јер ми не би могла веровати, све и кад би хтела. Ваљало је да сама собом стечеш искуства.... а то си учинила, — одговара Сергије Михаилић.

После овога Сергије говори Маши, како је она негдашња љубав прошла као и време у коме се догодила, како им за будућност остаје једна тачка у којој ће се њихова љубав додиривати: то су њихна деца.

Од тога доба, доиста, свршио се Машин љубавни роман са њеним мужем. Старе љубави нестало је, ње су се сећали само као миле успомене, а нов осећај љубави према деци и према оцу њене деце ударио је темељ оног другог, опет сретног, али са свим друкчије сретног живота.

* * *

То је у главноме садржина Толстојевог дела „Срећа у браку", али у излагању те садржине неминовно је морало изостати много сјајних описа природних лепота. За ово се може читалац надокнадити само тиме, ако сам узме поменуто дело, па га пажљиво прочита.

Што се тиче техничке стране овога дела, она је савршена. Ја бар у томе погледу нисам ништа савршеније прочитао. Описи Александра Димâ, Жорж-Оне-а, Алфонса Доде-а и других француских писаца, далеко заостају по природности, лакости, неусиљености описа које нам Толстај у овом делу износи. Ситуације се развијају једна из друге природно и у логичном реду, и читаоцу се просто чини, да свака ситуација мора бити онде, где ју је писац ставио, и да свака има свој raison d'être, и све су изведене смишљено и психолошки верно. Кад би хтели набрајати све лепе стране овога дела, морали би просто изнети пред читаоца цело дело, да би му поређали све лепоте.

Задатак, који је писац хтео решити писањем овога дела, читалац може лако погодити по изнетој садржини. Он је хтео да изнесе пред читаоце један важан факт из живота, и да га јаче рассветли, како би га сваки могао уочити. Узгред је хтео да престави, како, много пута, једна ћуд женска, као на пр. Машина жеља да и она сама учествује у животу, а не да је увек заклања њен муж — може да скрене брод брачнога живота на правац, по коме идући мора пре или после насести. Главна му је пак намера да покаже, како брачни пар, ако жели себи истинску срећу, не треба и не сме изван куће, брачнога храма, да тражи срећу, јер свет, нарочито тако звани „велики свет“ пун је таквих начела која руше морал, темељ брачне среће. Морал дела у томе је, да између мужа и жене треба да буде слоге и узајамнога поштовања, да су обоје бар приближно на једнакој интелектуалној висини, како би се увек могли разумети. Наравно, основица срећног брачног живота мора бити строга моралност.

О карактерима, после изложене садржине, не би се имало шта казати. Нека нам је допуштено само да приметимо, да су у опште сви логично изведени, и да је сваки од њих у делу имао свој оправдани задатак.

Према свему изложеном, наше је скромно мишљење, *да је Толстој, у делу „Срећа у браку“ постављени задатак одлично решио, и да је превод поменутог дела за српску књижевност велика добит, јер се у њему решава питање од општег, човечанског значаја.* Па не само скромној српској књижевности, него и ма којој европској књижевности, дело „Срећа у браку“ чинило би част.

Превод је добар.

Јован В. Несторовић.

МЕСЕЧНА ИЗВЕШЋА
о трговини Србије.

Јун 1888.

Трговина. — Већа живахност у радњама, коју смо поменули у пређашњем извешћу, уступила је место мртвилу, које се редовно јавља кад наступи лето.

Извоз. — *Вино* није имало никаквих наруџбина.

Пијаца са *шљивама* била је мирна, јер се мало тражило из Америке и Немачке. 820 q. упућено је у Регенсбург и 2112 q. у Трст. У овдашња стоваришна нису доношене шљиве, јер су многи у унутрашњости задржавали што имају, једно што су у ово доба заузети пословима око земљорадње, нешто са наде, да ће им цена скочити, јер изгледи за жетву нису бог зна какви. Шљиве у бурадима бележене су по 19 дин. мет. цента.

Коже. Радња с *јагњећим кожама* била је врло жива; око 150.000 ком. протурено је по 3—3·60 дин. пар. Један део отишао је у Беч, а највећи у Немачку.

Извоз у *јарећим кожама* изно је око 20.000 ком. цене, које су се у почетку држале између 6·40 и 6·50 дин., при крају месеца спустиле су се на 6 дин., што је учинило, те су купци и продавци постали резервисани. Радње у другим врстама кожа није било, јер и кожа није било.

Жива стока. Говеда је послато преко београда 141 вагон (49 у прошл. мес.). 126 у Буда-Пешту, 12 у Земун 2 у Варадин и 1 у Беч.

Извоз *свиња* преко Београда износио је 68 вагона (115 у прошл мес.). Од ових је упућено 53 у Швајнбрух и 15 у Винер-Најштат.

Од *дрва ораховиx* натоварено је 51 и *дуга за бурад* 41 вагон за Земун. Последња роба испраћена је даље лађама нешто у Немачку, нешто у Француску.

Увоз. — Колонилна роба. Промет *шећера* био је у овом месецу живљи. 5568 коли у тежини 3446 q. стигао је за увоз и бележио се шећер у сандуцима (à netto 50 кг.) 41—44, у џаковима по мет. центи по 75—84 дин. Тако исто може се и за *кафу* рећи, да је радња била прилична. Довезено је 720 бала = 439 q.

Радња с *пиринџом* није била врло жива и тражена је већином енглеска роба.

Радња са *зејтином* била је без значаја, цене су се кретале између 90—100 дин. (Coton), за далматинску робу између 115—130 динара.

Петролеум. Радња са петролеумом нешто се поправила, али није била врло жива. Већином се тражила роба у сандуцима, док у бурадима никако.

Мануфактурска роба. Промет се у главноме ограничио само на летњу робу и предиво, и увоз ове робе био је много мањи него прошлога месеца. Роба у већим наруџбинама за доцније пошиљање, била је у главном: енглеско и аустриско предиво и котони, цвитавске и просничке вунене материје, бринска чоха, различне швајцарске и аустријске материје, џакови и швајцарске мараме за главу и алагијас. Нарочито треба поменути повеће наруџбине немачке вунене робе, која аустријску поступно сузбија. Поменута немачка роба по каквоћи стоји ниско, али се одликује лепом израдом и живим бојама.

Радња с *дрвима* није била жива, а цене су биле непромењене. У београдско пристаниште стигло је из Славоније 15 лађа са дрвима за гариво и око 15 сплавова дрва за грађевину.

И радње с *гвожђем и робом од гвожђа* није била жива. Цене су опале прећашње.

Ажио за злато износио је $2\,^1/_2$—3 проц.

Commercielle Berichte
бр. 31, од 2. авг. 1888.

БИБЛИОГРАФИЈА

Браца Јова, Невенче. Књига приповедака од — —. Издање срп. књижаре и штампарије Браће М. Поповића у Новом Саду. 1888. 12-на стр. 129, 1 л.

Право је име: *Јован Максимовић.*

Ђорђевић Ж. Ђорђе, О трговачким пословима. Написао — — —, професор трговачког права на великој школи. Отштампано из „Браничa". Београд. Штампа задруге штампарских радeника (Добрачина ул. бр. 18.) 1888. 8-на. стр. 41.

Нема унутрашњег насловног листа.

Живковић Мита, Немачка граматика за средње школе. III. део. Синтакса. Саставио — —, професор I. београдске гимназије. У Београду. Издање и штампа краљевске-српске државне штампарије 1888. 8-на, стр. XXI, 1 л., 108.

I и II део ове граматике изашао је прошле године у једно.

Закон о таксама од 10. јуна 1884 године, са изменама и допунама од 15. маја 1888. године, и са правилима за извршење овог закона од 28. јуна 1888. године Прбр. 11.145. У Београду. Штампано у краљевско-српској државној штампарији 1888. 8-на, стр. 63 и 24.

Издање министарства финанције.

Зборник закона и уредаба у Краљевини Србији издатих од 1. јануара 1887. до 1. јуна 1888. године 43. У Београду, штампано у краљевско-српској државној штампарији 1888. 8-на, стр. XVIII, 1 л., стр. 253, 1 лист.

Јовановић Богољуб, Статистичке белешке. V. Од — —. Београд, краљевско-рпска државна штампарија 1888. 12-на 2 л., стр. 197, 1 л.

Ковачевић Љ., Вук Бранковић (1372—1398). Од — —. Предавање, држано у Грађанској касини 24. марта 1887. (На по се штампано из „Годишњице X.") Београд. Штампано у краљевско-српској државној штампарији 1888. 8-на, стр. 87.

Martinić Grga, Pjesnička djela Fra — —. Izdavateljica Milena Mrazović. Sarajevo 1888. Tisak i naklada tiskarne „Bosanske Pošte." VI svezak. 8-на, стр. 385—464.

Милинковић Јован, Друга посланица селском женскињу. По француском написао — —, јавни правозаступник. Шабац. Штампарија А. А. Славуја. 1888. 12-на, стр. 34, 1 л.

Прва Посланица изашла је прошле године.

Милићевић Ђ. М., Поменик знаменитих људи у српскога народа новијега доба. Написао — — —. У Београду. У српској краљевској штампарији. 1888- 8-на. стр. XVI. 871, 1 л.

Чини XXVII издање Чупићеве Задужбине.

Недић Љубомир Др., О хипнотизму. Јавно предавање — — —, проф. Вел. школе, држано у Грађанској Касини 2. Априла 1888. год. у корист фонда за потпомагање сиротних великошколаца. Београд. Штампано у краљевско-српској државној штампарији 1888. 8-на, стр 24.

На унутрашњем насловном листу означено је, да је отштампано из „Отаџбине" књ. XIX.

Нешић Д., Поглед на Лајбницову инфинитезималну методу. Приступна академиска беседа — —. Београд. У краљ. срп. државној штампарији 1888. 8-на, 1 л., стр. 18, 1 л.

Чини VI књ. Гласа српске краљевске Академије.

СЕЉАНКА

РОМАН

Јанка М. Веселиновића

(СВРШЕТАК)

XIX.

И опет пролажаху дани за данима, и месеци за месецима, и године за годинама. Анђелија је проводила то време некад у тузи а некад и у весељу. Најслађи јој часови беху покрај унучади; она је била њихова дадиља; она им је тепала, па — по где који пут — и певала им оне миле и лепе старе песме.... Вукосава је се већ удала. Живко, (Мојсилов најмлађи син) стас'о за женидбу.... А Аница је радила к'о и пре. Она беше вредна и окретна; само је се увек подсмевала причама Анђелијним....

Лазар је био већ зрео човек. До душе, никад се није хтео пачати у посла своје мајке и жене; приметио је шта је међу њима; али како се није ни једна ни друга тужила, и како су у селу држали да је срећа над његовим домом раширила крила — и он је се чинио невешт.

Он је надглед'о и радио имање, па богме, по мало се бавио и општинским пословима. Са првим људима у селу живео је лепо — осим само с Вуком, који беше кмет. Био је одборник у општини па је на одборским седницама био Вуку кост у грлу. И Вук га је грозно омрз'о.

У то доба изађе закон о општинској самоуправи. Народ га је једва дочекао — да би се само опростио силеџијâ. Било је, истина, по неких који су са кметовима добро стајали па су много стрепили од тога закона.

И Глоговац се поцепа на две стране. На једној је био попа а на другој Вук. Људи су се купили и око једног и око другог. Обојица су доказивали да је правда на њиховој страни, и кад би попа притер'о Вука до дувара — он би рек'о:

— Гледај ти попо твој „петрајиљ“ и твој „требник“ — а не пачај се у посла која нису твоја!

— Гледам ја све то! Ко год је мом „требнику“ приш'о — он је се поклонио!.... А што ти мени кажеш да ово нису моја посла — ја ћу ти показати!

— Море, ти си поп!

— И ја мислим да сам! Али осим тога ја сам и грађанин!.... И ја плаћам порезу и приреже, и ја сносим све терете општинске — ако не више него ти, а оно бар к'о и ти!

— То ти нико не поriче! — вели Вук.

— Па онда шта имаш да ми говориш?

И Вук би ућут'о....

Нареди се дан избора. Попа истаче Лазара за кмета. Народ пристајаше уз-а-њ. Вук опет истаче себе. Он трчаше и дању и ноћу од дужника до дужника. Говорио им је и говорио; вик'о на попа и Лазара; претио попу „господином капетаном“ и говорио: како „господин капетан“ једва чека, да попа ма у чему увати, па ће му платити ...

Људи су га слушали, одобравали му и хвалили га у очи; а кад би одмак'о од њих — они би рекли:

— Е, видиш ти Вује молим те!

— Ја!

— Баш му се оће да кметује!

— Зорли му се оће!

— Ама неће омедити!

— И ја мислим....

— Не прима му се „варба“ — лаг'о је доста, па вели: дај да и јако мало!

— Он је био — па прош'о!....

Ова борба пробуди и Анђелију из њене чамотиње. Она подиже главу коју је дотле спустила била; крв јој јаче проструји кроз жиле, а чело јој се разведри и чисто засија од неког поноса.... Не осећаше умора; ови гласови повратише јој снагу.... Та њен је Лазар дозван и призван! Први се људи, па чак и попа и уча боре за њега! И ко ми је противан? Вук!.... А она је и сама давно рекла да је Вук рђа, па, ето, и сви му бољи и поштенији људи то рекоше!..,.

Па, онда, гледаше Лазара. Он јој се учини и већи и некако.... друкчије погледа: сече оком!.... Па како заповеда!.... Исти деда Илија, отац њезин.

„Баш му и доликује!.... мишљаше она.... Ено само како корачи!.... па како рекне реч; осече к'о на пању!.... И ја њега родила!.... Готово не смем ни да помислим о том кад га видим!.... Еј,

боже, боже!.... Да ми је да сад нешто устане покојни тата, па да га види! Па покојни чија!.... Знам да би казо: „Знао сам ја за мога Лазарја; није он тиква без корена!“..... И ето он!.... ја га родила па био дугуљасте главе, па жмири к'о слепи миш! А сад:....“

Па, онда, и Аницу некако друкчије погледаше. К'о она јој са свим мала; и не боји је се јако. Аница редује па погледа.

— Шта ти је, најо? — упита.

— Ајд ради, ради! — одговара Анђелија поносито.

А њен понос и њено око к'о да веле Аници: „Шта ођеш ти, бубо једна? Називаш мене лудом; а зар може луда родити онаког човека, кога поштује цео свет!.... Ти си луда!....“

И онда изађе из куће. Деца се играху и трчаху по авлији.

— Од'те баји, од'те баји!....

Деца се искупе око ње.

А она их милује и грли и љуби, а њезин понос и деци говори.

„Растите, срећо моја!.... Растите надо бајина! Па се угледајте на свога оца — немојте на матер него на оца — он је најбољи човек на свету!....“

И онда оде Лазару. Он се замислио нешто.

— Што си се зхмислио, кућо моја? — пита га она.

— А... ништа, нано!

— Да то није због Вука, оне рђе и несреће?

— Није нано! И не узимам га у памет!

— А ја мислим због њега; па хтедох да те питам, како би било, да ја њега још једаред пропустим кроз руке?

— А зар би могла?

— О!.... смрвила бих га к'о воденички камен што смрви зрно кукуруза!.... И њега и свакога ко на те реч рекне!.... Имам ја још снаге!.... рече Анђелија и засја оком.

— Не треба, нано! Он је већ утучен како је онаки!

— И треба!.... Он је гори од цукеле, гори од... ех!.... рече она и ману руком к'о да би тим хтела да каже оно што речима не могаше.

— Каки је — онако му и јесте! Право веле стари људи: Што ко ради — све себи! — рече Лазар....

И попа уради што је наумио: народ изабра Лазара за кмета.

Вук да се помами. Он викаше: да ће да се жали „господину капетану“, да ће да тужи попа што се меша у општинска посла, па онда поче претити својим дужницима:

— Све ћу вам продати за дуг: и пепео с огњишта! Поцркајте и са женама и децом — ја ћу се онда смејати! Кад ви бирате мога душманина да ме упропасти — онда ћу и ја вас да упропастим!

И оде непрестано викајући.

— А.... хâ! — викну један од Лазареве стране за њим.

— Не дај се! Оштро газда Вујо! — викну други.

— Низ плот! — викну трећи....

А он само виче.... Окрене се по неки нут па прети песницом....

* * *

После осам дана Лазар се закле да ће поштено и савесно вршити дужност кмета, и прими печат општински и кључ од суднице. Да је им'о што друго да прими, ја бих и то каз'о — али није. Нашо је у судници неколико свежњића артије што се зову „акта“ и један грош поред еванђеља — и то му је било све...

И Лазар поче кметовати.

У одбору који су такође изабрали, сеђаше и Вук — али ту беше и попа.

Попа је прикупио око себе неколицину богатијих људи, па се сви слошки потрудише да одрже Лазара. Овај, пак, није ништа хтео без њиховог савета урадити.

— Шта да радим? — питаше он.

— Прво и прво подигни ограду око школе и цркве. Све је пало па је срамота за село! — вели му попа.

— Тако је! — рекоше и они.

Лазар подиже ограду, па још — по савету попином огради и гробље и искрчи трње по њему.

— Шта ћу сад?

— Сад наспи пут у селу. Ево долазе свечаници па све то можеш урадити у дане кад народ себи не ради.

Лазар и то уради.

— Урадио сам — рече он.

— Сад уреди потес. Не дај да ичија марва штету чини.

Лазар одреди „пољаке“, али је се и сам трудио. Зора га је затицала у потесу, и што би год тамо од стоке наш'о, он тераше у обор општински. За кратко време уредио је тако: да нико своје марвинче не пусти у поље, док се сва рана не диже.

Дођоше кулуци.

— Како ћу сад!

— Прво нас! — рече попа. Па кад нас истераш на насип — онда ти се нико несме противити!.... Ми смо твоји пријатељи, треба да те спомогнемо у свему!

И Лазар одреди попу и све своје пријатеље на кулук. Сељаци кад видеше и њихова кола где вуку шљунак рекоше:

— Охо̂!.... Овај се, богме, не шали! У њега нема к'о у Вука да гледа а́тер....

Много посла имађаше Лазар око уређења самог суда. Сељаци навикли да и те ствари узимају олако. Ако коме дође позив он вели:

— Лако је њему тамо пискарати; не зна он за моје муке!.... Е, баш нећу отићи данас — нека га нек пише још!....

Ако се зове састанак — он вели:

— Ево оде Пера или Иван. Чућу и од њега шта је — не морам ићи!....

Ако је који одборник, па га зову у одбор — он вели!

— Ено му и оних па нек сврши! Може то бити без мене један пут!....

Али Лазар и то уреди. За кратко време — и никог не би у селу који би изосто од састанка или од позива. Он је казнио сваког и апсом и новчаном казном који би се против закона успињ'о....

Није чудо, ако је за то стек'о и непријатеља. Разуме се, да је на првом месту био Вук. Кад је први пут био кажњен за не долазак у одборску седницу, он — кад из суднице изађе — стаде викати:

— Шта је ово људи и браћо?.... Овако ни Дајије нису радиле! Ово је турска правда, јес, бога ми, турска правда!....

Лазар га позва у судницу. Он уђе.

— Шта је Вуче; шта си се развик'о? — упита га Лазар.

— Вичем на неправду!

— Ја сам тебе, Вуче, на основу закона казнио.

— Каквог закона?.... И ја сам био кмет па не знам за тај закон!

Лазар плану.

— Ја сам те казнио по закону, па — ако ти није право — ти иди па се жали! — рече.

— То је турски закон! — викну Вук љутито, заборавивши и где је и шта говори.

— Шта?

— То је турски закон.

— Е, добро, Вуче! Изађи мало.

И он осуди Вука на затвор.

Вика и ларма Вукова проби уши. Он се не хтеде одмаћи од врата, Кнешћић га опомињаше — али он га гурну; овај удари о врата, она се отворише, и он паде у „заседање“.

Лазар беше жесток човек. Он скочи и подвикну онима који су око суднице чекали:

— Вуците га упас!

— Кога? — питаше Вук.

— Вуците га!

— Ја оћу да се жалим!

— Жали се после!.... Вуците га!

И Вука одвукоше у апс.....

Од то доба Вук не остављаше Лазара. Где је год мог'о он је глед'о да му напакости. Он опет поче своју стоку сагонити у Лазарево имање; један пут му посече и вола товника што је Лазар спрем'о за продају.... Иљадама иљада неприлика правио му је. Он је пис'о тужбе и жалбе против Лазара. Трч'о је сваки дан властима и жалио им се. Ништа за њега не беше стидно — само ако је мог'о с тим упропастити Лазара.

И Лазар је одговар'о на све тужбе и жалбе. Он беше прав па му је лако било и одговарати.

Али је Лазар — к'о што рекох — био жесток човек. Њега је гризло — кад му се подмеће оно што није. У томе беше сушта Анђелија. Сећамо се како је мучила Анђелију и помис'о: да ће Вук о њој пронети непоштен глас.... Тако је исто било и са Лазаром. Он је мр'о од муке. По читаве ноћи око на око не могаше склопити....

И Лазар не издржа потпун рок. Нешто то, нешто неприлике у животу, нешто напрезање у раду а највише назеб кад је „узвлачио“ воденицу и — он паде у постељу....

XX.

Анђелија се поплаши. Болест Лазарева не изгледаше јој обична. Он паде; јагодице на лице искочише; очи упале дубоко у главу а при том кашљаше.

— Боле ли те, рано моја, макар што год?

— Ништа, нано.

— Па што кашљеш?

— Тешко оном, нано, који не кашље!

— Али, твој кашаљ није обичан, кућо моја!

— Па од назеба је најо. Док сазри биће лакше!

И сазре његов кашаљ — он пропљува крв.

Дош'о је сенка од Лазара; нос му се ушиљио; јабучица испод грла искочила; по рукама се виђаше сплет жила које су поплавиле; осушио се сав к'о вејка: да се чуди човек у чем душа стоји.

Анђелија трчаше неуморно на све стране; она иђаше од врачаре до врачаре; даваше му разне траве и употребљаваше све што би чула да може помоћи.

Али ништа не поможе Лазару; он бацаше крв и даље; глас му са свим изнемог'о, а снагу је већ са свим изгубио.

Долазио му је и попа и пријатељи његови. Он се једва разговараше са њима.

— Што га не носиш доктору? — упита попа Анђелију.

— Сад ћу, вала, и доктору, само док чујем шта ће ми казати ова картара.

— Која картара?

— Има, веле, у Лешници једна што разбацује карте.

— Ала и те ваше врачаре и картаре, баш човеку крст изедоше!.... рече попа. — Води ти њега доктору!

— Шта ћеш попо? — Ово нико не чини од беснила него од нужде! Ићи ћу и доктору, али и тамо ће бити слаба вајда!....

Најзад, Анђелија га метну у кола те однесе и доктору.... Он га прегледа,ману главом неколико пута, па онда седе те му написа лек, и Анђелија оде у апотеку да га купи....

Донела га је кући и давала му лекове. Болест подједнако: ни боље ни горе...

Мучно је описати оно што је се збивало у души Анђелиној!.... Њено расположење зависило је од прилика: кад види да му је баш рђаво — она је дрхтала од својих рођених мисли̑; а кад од које врачаре стигну добри гласи — и она се развесели и обрадује.... Међу тим једнако је била око постеље Лазареве.

Огрешио бих се о правду кад бих каз'о да и Аница није била уз постељу. Она је волела Лазара и дала би све што је имала кад би му могла живот продужити.

Али болест не попушташе; шта више још поче напредовати.... Мутни дани беху гори за болесника, и једног вечера Лазар — који је највише волео ћутати — зовну матер.

— Шта је, рано?

— Седи.

Анђелија седе.

— Нajо!.... што је — ту је! — рече Лазар.

— Шта, кућо моја?! — упита Анђелија и задрхта.

— Ваља мрети!

Анђелија јаукну к'о да је ко ножем удари. Лазарману руком.

— Не јаучи! — рече — Не прави галаме: ово је ноћ....

— Да пошљемо кога по попу — рече кроз плач Аница.

— Не треба. Ја ћу казати — што треба — вама.

Онда поћута мало. Анђелија се окаменила.

— Нано! Ето ту, у асталу је кеса....

Па, к'о да је се уморио, ућута.

....у њој има — настави он — пет стотина и тридесет динара.... То су паре општинске.... Ту је и печат.... Све то предај сутра попи....

— А шта мени велиш? — упита Анђелија неким чудноватим гласом.

— Теби?.... Вала ти на млеку и на пажњи.... А друго.... нека ти бог буде пријатељ!....

Па онда опет ућуте и дисаше кратко и не једнако. Анђелија је ћутала крај његове постеље.

— О нано! — рече он опет после кратког ћутања.

Анђелија ману главом. Од тешке жалости она не може проговорити.

— Нек оде Живко нека зовне тетка и тетку...

Анђелија погледа Аницу; ова изађе да нареди.

Он узе њену руку, пољуби је, пе је онда миловаше.... Њу поли поток врућих суза и она зајеца.

— Зар и тебе да изгубим!....

— Ћути, нано!

— Не могу! Очи плачу, срце плаче, душа плаче — не плачем ја!....

И њему се засја суза у оку, суза велика, крупна па сјајна к'о драги камен, или к'о роса на пролетњем цвету.

— Нано!.... И ти ћеш тамо к'о и ја.... сви ћемо тамо!....

— Ја нећу никад!.... Мене је бог осудио к'о кукавицу, да кукам док је сунца!....

Дуго су обоје плакали.

— Каз'о бих ти нешто, нано, а не смем! — рече Лазар.

— А шта, рано?

— Да ми гледаш Љубу и Рају!....

— И њих!.... Гледаћу их....

— Само за живота!... јер.... овај.... и Лазар ућута не знајући ни сам шта говори.

У тај пар уђе Милан и Миленија.

— Шта је, Лазо, по богу брате? — упита Милан.

— Зовнух вас, течо, да се опростимо.

— Зар већ?

— Ту је!....

И кад наста праштање сви оплакаше....

После опроштаја Лазар се завали у постељу и ћуташе дисајући испрекидано. Сви су ћутали и тишина беше така да је се лепо чуло како он дише. Ништа не прекидаше ту нему тишину; и попак се ућут'о....

Лазар се на једаред промешкољи; појми да се дигне али не може.

Анђелија се наже над-а-њ.

— Шта је, кућо?

Он заусти да рекне нешто, али не може.... Погледа матер и децу; суза засја и паде на свенуле образе.

— Шта је, срећо моја? — јекну Анђелија.

Али он је више не слушаше. Његово се око укочило....

— Дај свећу. — викну Милан.

Упалише свећу, али је Лазар био већ покојни....

Наста плач и запевка. Анђелија се бусаше у груди и чупаше своје седе власи..., Изађе на поље, у ону тију и мирну јесењу ноћ — и зајаука.... Глас њен разлéже се по свему селу....

Дотрчаше комшије.... Анђелија опет ушла у собу па се бије. Људи је уздржаваху:

— Немој, Анђо, остави се тога!

— Остави ти мене!

— Ама немој бити луда!

— Бог ми је дао лудило!.... Оћу да се лупам!.... Шта ћу ја више овде?!....

И људи је оставише. Једни веле:

— Извећала је!

— Није, брате, него јој и јесте мука.... Помисли колико гробова има она!.... — вели други.

Тек никог не беше да је не зажали....

Анђелија није сву драгу ноћ тренула. Она је се примирила и села крај самртника. Није кукала него је мислила:

„Ја дочеках и ову жалост!.... Је ли то била божија воља: да се ја овако мучим?.... И ако јесте — шта хоће тај бог од мене? Зар му мало би што му дадох: оца и мајку и свекра и свекрву, и другог свекра и јетрвице и девере и синовце и синовице; зар му је све то мало — него ми још узе и њега!.... Зар сам се ја за ово њему молила?.... И сад ме оставља да живим — а уз'о ми је живот, срце и душу -- уз'о ми све:.... Па шта ћу сад; куд ћу сад?.... Оћу ли опет да му се молим?.... Зар ја?... Њему?.... О!.... никад!.... Он је највећи крвник; он је измучио свога сина што га Турчин не би измучио!.... Он не види муке и патње светске; он богује!.... Та пре бих се замолила Вуку Срдановићу него њему!.... И да сам се замолила Вуку за ма што — он ми не би одрек'о!....“

И би јој криво, и би јој тешко на бога.... Да јој је било могуће да га где нађе, она би се с њим тукла на смрт и на живот! Срџба њена горела јој је у грудима к'о ватра. Она је испунила цело тело њено, те јој се за то надимаху груди да прсну!....

„Не треба срдити бога!....“ прокраде јој се једна мисао.

„Шта не ваља; шта не ваља!.... Он мени одуз'о све па да га не срдим!.... Ја га се не бојим!.... ни мало се не бојим!.... И шта ми још може?!.... Ваљда да ми одузме живот!.... Е па чик!.... чик!.... нек ми га одузме!.... Ваљда да ме убије громом!...- А зар ме није

убио?!.... Ваљда да ме мучи и да ми не дâ умрети!.... Па ето мучи ме!.... Ваљда пак'о?.... А куд ће ми гори!.... Де!.... има ли која мука гора од ове?.... Нема!.... Ни он̓ не може ништа измислити, ама ништа више измислити — да ме већма мучи!.... Не бојим га се!.... Не бојим га се!....«

Цела јој ноћ прође у очајању....

Свану. Људи се искупили па тешу сандук. Аница у кући нарећује шта треба, а Анђелија седи и немо гледа у мртваца.... Зову је, говоре јој да изађе на поље... Она ником не одговараше, не окреташе ни главе. Њене црне очи гледаху нетренимице у мртваца....

Прође готово дан. Лазара већ сместили у мртвачки сандук; жене долазише и китише јесењим цвећем мртваца; неке донеше јабука и сапуна и све то потрпаше око њега тако, да се једва видела глава и жуте руке на прсима....

Ика уђе у собу.

— Анђо! — викну је она.

Анђелија кад чу̑ њезин глас окрете се.

— Устани, сестро!

— А куда ћу?

— Остави се. Знаш како веле стари: „што је од бога — слађе од меда!“

— А мени је горчије од чемера! — рече Анђелија подмукло.

— Немој тако, сестро! Ја знам да ти је тешко!.... Треба мало и проплакати, али чинити „без себе....“

— Ја не могу да плачем! — рече Анђелија.

— И ја сам губила децу па.... вала богу....

— Јест, али ти се имаш куда окренути — ти их имаш још!

— Све је то све једно. Посеци по овом прсту боле, посеци по овом боле....

— Јест, али ти имаш још осам прста.... А комарцу ишчупај ногу — ишчупаћеш му и црева....

— Ајде, сестро, изиђи мало. Ево и попа иде.

И Ика изведе Анђелију у авлију. У тај пар уђоше попа и учитељ у авлију. Попа приђе, назва бога и поздрави се.

— Па, баш, тако Анђо.... Лаза умре!

— Умре — одговори Анђелија.

— Е, божја воља! — рече попа.

— Вала, попо, што бог од мене данас учини — ја не бих од гурбета Циганина!...

— Ћути, Анђо! — рекоше јој људи.

Попа јој не рече ни речи. Није, просто, умео човек ништа да рекне....

Поседоше мало и поразговараше па онда попа упита:

— Је л готово?

— Јест — рече Милан.

— Е, ајде учитељу.

— Учинише „спомен“ у соби и изнеше покојника на поље... Пратња се уреди, попа се прекрсти и запева „Свјати боже...“

Пратња пође.

Анђелија виде где јој понеше сво њено благо.... Мрак јој се навуче на очи; срце је заболе, заболе к'о да га је неко уватио усијаним кљештима па га вуче за оним сандуком;.... Она се увати оберучке за главу; нешто јој пред очима сену, па онда пуче..... И она узе посртати к'о да је пијана,....

Ика јој притрча те је придржа.

— Ајде, Анђо, сејо, ја ћу те повести до гробља.

— Пожури о...до...ше....

И ту одвугну срце њезино а из очију потече река од суза... Није се мога јавити од силног јецања.

Попа сврши опело и настаде целивање, последње целивање.... И Анђелија целива Лазарово ладно чело, лице очи обрве — све... Више је се пута устављала да сузе обрише јер не ваља да суза на мртваца падне, повампириће се...

А кад уђе у гробље — не оста сува ока. Плаче и поп и учитељ и народ и ђаци: а она сва умузгана од суза иђаше од гроба до гроба, па је грлила и љубила црну земљу и звала мртве те им је препоручивала Лазара:

„Надгледајте ми Лазу. Он није тамо познат, ви га поучите у свему. Он се, соко, зажелео деде и бабе, и оца и стричева, па оде испод крила мајчина; а ја остах да вас оплакујем!.... О тајка и мајко моја!.. Опростите детету вашем, Анђи вашој! Ја сам на вас и заборавила; ја вас нисам походила — за то ми, ваљда, и одазвасте Лазу..... Али од сад ћу вам чешће долазити:...“

То је била жалосна песма која је звучала из уста Анђелиних... Она је звонила к'о звоно; она је била тужна к'о што само мајчина запевка може тужна бити....

И вратише се с гробља кући и пише даћу покојнику и разиђоше се трудбеници....

Сво село спава Анђелија седи и једва чека зору да јава даде...

А кад се зарумени исток и кад запеваше петли — и Анђелија зајаука.

— Оно, сигурно, разастире ствари његове? — рече Живка Симина Стамени Живојиновој.

— Jâ! — рече Стамена.

— Јадница!

— Ух!.. ја би полудела!...

А Анђелија разастираше по сушилу поњаве и кошуље у којима је Лазар умро и љубљаше те ствари као самог Лазара....

XXI.

Бй па и прође.... Обелише вране косе, смежура се једро лице, замутише се црне очи, опаде оно дивно тело — све однесе време и жалост....

Анђелија се са свим изменила. Од оне снажне жене поста нејака старица, која је остатак свога живота проводила на гробљу.... Тамо јој беше живот — тамо јој је све закопано.... Кад би куда ишла глава јој беше на гробље окренута. Чим би добила мало времена — отишла би тамо.... И тамо би дуго седела па би запевала или просто плакала.

На кућу се више није освртала; није ју се тицало ништа, и можда би тако и остало до последњег дана њезиног, да се не деси ово што ћу вам опричати.

Беше леп јесењи дан... Чисто човеку мило да постоји на сунцу и да га греју топли зраци његови.

Анђелија свршила своја посла па куд ће — него на гробље. Узе две три јабуке као понуду мртвим и оде....

Седела је цео целцати дан тамо код гробова. Сунце већ нагињаше западу а она никако не може да се одвоји од ове црне земље... На послетку заспа на гробу Лазаревом.

И сасни овај сан:

К'о још ноћ а она се пробудила па је нешто силно вуче да иде на гробље. И она изађе у кућу, нађе у једној видрици воде и уми се. Убриса се рукавом, узе свој штап па се упути гробљу.

„Шта ли је ово сад; од куд да заврљам?“ — помисли она кад виде да је у једној великој шуми. Неки ладан ветрић пиркаше а њој зима, боже, зима.... И тумараше кроз шуму тамо и овамо док не наиђе на једну лепу башту.

„Чија ли је ово башча овако лепа?“ — питаше се она.

И, к'о, уђе унутра. А оно дивно, боже дивно!..... Све пограђене стазе па посуте најлепшим цвећем; а око стаза засађено цвеће па мирише, мирише тако лепо како Анђелија и не мишљаше да може цвеће мирисати.... А иза леђа цвећа млада шумица од свакојаког воћа, па тице певају и пролећу тамо амо... А кроз башту

к'о жуборка поточић; таласићи му се пењу на лепо шарено камење, а он бистар к'о суза, па се пресјава оно камење у њему... И к'о оне мале тичице слећу па пију воде и брчкају се....

Био је онако сутоњ, али се све лепо могло видети к'о и на дану.... На једаред иза једног брданца што је иза оне шумице од воћа сину нешто. Анђелија се трже.

„Шта ли је то, боже мој!...

А оно тек изађе сунце сјајно и лепо па му се зраци преливају ко злато... А к'о сунце обасја ову башту и на једаред запеваше тичице и успролоташе лептирићи; а од поточића се одбија зрака и он се сав засјаји к'о да је од сребра....

„О, боже!... Где сам ја?... упита се Анђелија.

— А ко си ти? — упита је један познат глас иза леђа.

Анђелија се окрете и, к'о, угледа Живану, своју свекрву.

— А ти си? упита Живана.

— Ја сам, мајко.

— А од куд ти овде?

— Заврљала сам.

— А где си била?

— Била код куће, мајко, па пошла на гробље па заврљам и тако дођем овде. — одговори Анђелија.

— А што тако ра̂но?

— Е-ја̂, моја мајко, умро ми Лаза, па....-

— Знам да је умро. Ево га овде код нас.

— Зар овде?

— Овде!

Анђелији, к'о заигра срце.

— Молим те, мајко, да га видим!

— Очекни мало, видећеш све наше. — рече Живана па замаче у једну честу од ружа.

„Ово мора да је „онај свет“ — мишљаше Анђелија.

И за мало ето ти Живане са Лазаром и са двоје дечице која летијаху око њих. Она, к'о полети да загрли Лазара, али је Живана устави

— Немој, још не!...

— А што, мајко?

— Скоро ће и то бити!... А зар не видиш ову децу? То су ти Лепосава и Стеван.

— Па шта ће им крила, мајко?

— Они су анђели.

— Па где сам ја?

— У рају.

— У рају?

— Јест. Оно што си мало час видела оно се сунце рађа.

— Ала је овде лепо!... рече Анђелија.

— И ти ћеш скоро овамо!.. Била си много згрешила!

Анђелија се сети како је викала на бога и обори главу.

— Опроштено ти је!

— Да ми је да не идем одавде! — рече Анђелија.

— Мораш још тамо бити!... Али за мало. Само, послушај ме, да више не трчиш на гробље сваког дана!

— Него шта ћу?

— Гледај кућу! Гледај децу!.. *Чини своју дужност!*

— Али снâ!....

— Она је од *новога света!*... К'о год што си ти мислила да је добро што ти радиш — тако исто и она мисли да је добро што ради... Немој да је дираш; остави је!...

— А зар ти, Лазо кућо, нећеш мајци ни једне казати? — упита жалостиво Анђелија.

— Скоро ће доћи време па се нећемо ни растајати.... А сад иди!

— Само још мало, мајко, молим те!

— Иди, иди!.. Скоро ћеш нам доћи па се нећемо никад раздвајати!

И Анђелија погледа још једаред свекркву и децу своју, па тужно изађе из баште...

Опет наиђе на шуму и опет је обузе ладноћа... Она се трже... Месец сјајаше на ведром небу, а ситне звездде трепере... Анђелија погледа око себе и виде крстове и бело камење, Сети се да је у гробљу и прекрсти се....

Не плашећи се изађе из гробља; нека чудна мешавина беше у души њеној и она осети потребу да коме исприча шта је снила.

Па оде попиној кући.

— Попо!

— Чујем — одазва се попа.

— Јеси л заспо?

— Нисам још... а ко је то?

— Ја. Анђелија.

Попа изађе.

— Од куд ти у ово доба? упита је.

— Идем с гробља.

— Зар до сад тамо била?!

— Jâ!... Имам нешто да ти кажем.

— Шта?

— Да ти се исповедим.

— Па ајде овамо - рече попа.

И Анђелија уђе за њим у собу. Попа рече да укућани изађу, али Анђелијаману руком.

— Могу и остати — рече.

И исприча свој сан....

* * *

Од то доба Анђелија се поче опет са децом забављати. Шта више и смејала је се са њима... Што је год могла — она је радила; у дугу дану тумарала би по авлији и успремала.

А кад би звоно зазвонило на вечерње или јутрење она би узела у свој пешкирић бокорић босиљка па би — преко гробља — отишла у цркву и ту се најусрдније молила богу... Кад би чула да звоно огласи да је ко умро — она би се увек прекрстила и рекла: бог да му душу прости!«...

Из куће није никуд излазила, ретко кад би отишла до Ике и Миленије и тамо би се с њима разговарала.

У селу су је веома поштовали са њезине патње. Девојке и момчад љубиле су је у руку; људи би се увек са њом лепо поздрављали а жене би тек рекле:

— Еја̂, ја́да, па се и насмеши!

— А шта ће сестро?... Не помаже јој па да себи очи вади!

— Веле да је било мученица... И она је мученица.

— Ја́ шта је!... Посарањива све што имаде!...

Некад би чула а некад не би шта жене говоре, али се никад није тужила...

Но једном дође крај и њеним патњама и мукама....

Наступила беше опет позна јесен. Она постала зимозебна, па се и не мицаше никуд из запећка колико себе ради....

Једног јутра пође на поље. Киша падала сву ноћ па стреје капаху. Она прекорачи преко прага, но ноге јој излетеше, и она паде те се удари о праг....

Бол беше јак, па је од муке увати тога вечера грозница. Она беше у ватри сву ноћ. Сутра се мало разабра и осети да јој је близу суђен час...

И она се мољаше богу:

„Господе! Молим ти се, опрости ми знане и не знане грехе моје.... Одржи, Господе, овај дом и овај народ и подај им здравље и напредак!“

Па онда зовну децу себи; зовну и Аницу.

Кад ова уђе рече јој да зовне укућане.

Сви се искупише око ње.

— Децо моја!... Ја осећам да ми се ближи суђен час те вас за то позвах да се поздравимо и опростимо.... Имала бих вам, децо моја, много причати и казивати, али, прво: не могу, а друго; што ће то?... Једно што ћу вам казати упамтите! Нека је слога и љубав међу вама, јер само у слози може кућа напредовати; само у љубави и пажњи можете срећни бити... Слушајте се, претрпите једно друго — јер ако то не будете чинили — онда нема ту ни куће ни живота!...

И онда се опрости са свима.

То вече ували је опет грозница... Није дочекала да се разабере....

Освану јадан и гадан јесењи дан. Киша падаше а ветар звиждаше кроз голо грање.

Звона са куле црквене чисто јаукаху и ветар носаше њихове тужне звуке по дугој и широкој равници мачванској.

— Шта је, што ли звоне звона?

— Умрла Анђелија.

— Зар Пантића?

— Jà!

— Ej!... није умрла него се родила!.... Бог да је прости!

Пантића кућа не пропаде и ако је се Аница удала за једног богаташа у Поцерини. Живко се ожени и узе домаћинство у своје руке. Љуба и Гаја су му добри помоћници. На послетку ожени и Љубу и сад имају пуну кућу дечице. Слажу се не може боље бити....

СЛИВНИЦА

XVII

ТИМОЧКА ВОЈСКА

(наставак)

Друга серија операција, од Куле до Видина.

Рад 5 Новембра 1885.

Са догађаја прошлога дана, овога дана командант дивизије предузео је извиђање у ширем обиму. Прво је повучен дивизијон II позива натраг, па је онда са три ескадрона предузето извиђање у двојакој цељи: прво да се о остатцима одступајућег противника

сазна где су, пошто су испити заробљеника врло различито представљали стање ствари, поглавито, што је командант из њихових исказа видео, да је велики број бегунаца растурен и сакривен по селима, да имаде велики број оружја и муниције по околним селима. Друго, да се што пре и за времена расветли будуће стање ствари и спреми земљиште новим предузећима.

Ова три ескадрона добила су следеће задатке: Тимочки (тако звани) активни ескадрон извиђаће у правцу ка Видину од реке Видбола до Тимока, ићи ће у напред до линије: Липак караула, Периловце, Брајовце. Пошто се сазнало, да се нека омања одељења бугарских добровољаца налазе у селу Рабову, наређено је овом командиру да их одатле отера.

За овај циљ ескадрон је употребио два своја вода у извиђачке патроле, а два су лево и путем Кула—Видин наступала за извиђачима.

Ескадрон је био јак око 180 коњаника. Ширина коју је имао да прекрили била је 20 к. м., за један ескадрон претерано много, но према приликама које су наступиле код непријатеља после изгубљеног боја 4-ог. ништа претерано, приликом се требало користити.

I-ви ескадрон дивизијона II позива кретао се путем донекле, па је маршовао на село Чичил, хватао везу са крилним извиђачким патролама активног ескадрона, за који циљ имао је да остави један вод између села Медишевца и Псадерца, а са остатком креће ка селу Грамади и Урбабинцу служећи као бочно одељење II-ом. ескадрону, који маршује и извиђа у правцу на паланку Рабиш, а путем преко села Старопатице, Хамидије, Раковице, Влаховића.

Ова два ескадрона добила су налог, да буду што укупнији, зато су поред осталог имали ширину извиђачког појаса само 10—12 к. м.

Покрет коњички почео је у 10 часова пре подне са тога што је коњица прошлога дана и ноћи довољно истрошила своју снагу.

Коњица је, нарочито активни ескадрон, на потпуно задовољство извршила свој задатак. Појединости око извршења не морају ући у излагање.

За ово време, и целог овог дана, непрекидно је рађено на што јачем утврђивању Куле. Командант дивизије желео је да Кула буде стожер даљим радњама, а у неку руку и последње прибежиште, ако би ратна срећа оставила његове трупе.

Упоредо са овим скинуто је с дневног реда питање *о будућем снабдевању трупа људском и сточном храном.*

Рад 6. Новембра.

Сви предузети послови продужени.

Овог дана командант Тимочке војске одмаршовао је са III и XIII акт. пуком, IV пољ. батеријом, пијонирском четом, путем преко села Грамаде, Урбабинца, Вулчака на село Османлију — у циљу, или да пресече везу између Видина и Белградчика или, — идеја овог покрета неће бити ова.

У Кули остало под командом команданта Тимоч. актив. дивизије: I бат. VIII акт. пука; 4 бат. VIII пука II позива; позват са Рајковог Савата I бат. XIII пука II позива; II пољ. батерија, један одред болничара.

Према овоме наша актива 5-ог у вече била је оваква:

III активни пук	2200	бораца
XIII актив. пук	1900	»
I бат. VIII акт. пука	600	»
I бат. II позива XIII пука	600	»
VIII пук II позива	2000	»
Свега	7300	пешака
II и IV пољ. бат.	240	бораца
3 ескадрона коњице	420	»
Пијонирска чета	200	»
Свега	8000	људи

Остали административни делови не улазе у овај рачун.

Овај број подељен је по напред реченом у два дела: један јак 6 батаљона активних, једна пољска батерија, два ескадрона II позива, пијонирска и санитетска чета, свега око 5000 бораца — отишао је напред реченим правцем; остатак око 4000 бораца остао е у Кули до даљег наређења. Ова два одреда била су растављена 9 Новембра 14 к. метара.

Рад 7-ог Новембра.

Командант Тимочке војске продужио је маршовање по напред реченом и овог дана стигао је код Попадиног Хана на путу Видин — Белградчик. Кулски и његов одред били су растављени 32 к. метра. Веза је одржавана довде коњичким ордонансима, а одавде веза је изгубљена.

Овог дана командант тимочке активне дивизије решио је, да преиначи формацију својих трупа. Пошто су батаљони у опште били различити један од другог како у квантитативном тако и нарочитој

у квалитативном смислу; како је сама њихова поцепаност и издвојеност од природних тактичких јединица сметала правилном командовању, управо изазвала већи број под—јединица но што се дâ оправдати зрелим војничким разлогом —, то је од ових 6 различних батаљона образовао два пука тако, да је I бат. VIII акт. пука, I бат. XIII акт. пука II позива и IV бат. VIII пука II позива сачињавао тако звани „комбиновани пук“. Остала три бат. VIII пука II позива остала су по досадањем.

Овог дана по подне командант дивизије добио је овакав налог од команданта тимочке војске: да се 8-ог тек. крене из Куле ка Видину, и да тог дана заузме положај између Липака—Карауле и села Беле Раде. Да у Кули остави нужну посаду, а по могућству да што пре ступи у везу са Тимочким одредом, за кога се довде није знало где је, но који се сигурно налази негде око села Гнзова.

Рад 8-ог Новембра.

Командант дивизије издао је за покрет овог дана следећу заповест,

Сутра 8-ог тек. кренуће се подручне ми трупе у 9 часова пре подне из Куле ка Видину са задатком: да се што ближе приђе последњем, свакојако допре и заузме положај између Липак—Карауле и села Беле Раде. О непријатељу се зна: да се масом налази у видинском граду, са омањим одељењима и патролама крстари по најближој околини града.

Наређујем следећу поделу и маршеви ред трупа:

Предводница: командант комбинованог пука.

Тимочки актив. ескадрон

I бат. VIII акт. пука

IV бат. VIII пука II позива

Један вод II-ге пољ. батерије.

Главна трупа:

I бат. XIII пука II позива.

II пољска батерија (остала два вода),

I и II батаљ. VIII пука II позива, од којих последњи оставља једну чету у заштитницу.

Командант предводнице извиђаће и чистити земљиште десно и лево од наступљеног правца за 8—10 к. м. Кад стигне код Липак Карауле зауставиће тренутно даљи покрет.

Ја ћу се за време марша налазити на челу главне трупе, евентуално и на челу главне трупе предводнице. Даља наређења издаћу на лицу места.

Само за команданта VIII пука II позива. Командант пука оставиће свој III-ћи бат. под командом жандармер. поручика г. Вељ. Десимировића као посаду у Кули.

Само за команданта III бат. II позива. Командант кул. посаде посешће од чести варош и најјача утврђења на положају као: велики редут, утврђење Бр. 9 на Метеријском пољу, једну флешу на положају XIII активног пука, и то тако да снагу не растура, но да честим патроловањем одржава везу и бди над сигурношћу. Он ће у даљим радњама стајати под командом команданта места, коњич. капетана г. Дим. Видојковића.

Сви остали делови: (као: возарски пук, дивизијска муниционa колона) — остају такође у Кули до даљег наређења. —

У 8 часова пре подне кренула се предводница. У 9 ч. пре подне и главна трупа.

Ми смо се из раније упознали са овим земљиштем, те зато овде немамо потребе да исто понављамо.

У 12 часова пре подне стигла је коњица предводница на теме виса где је „Липак Караула“ (добро одржана још из турских времена и на таквој тачци, да се са ње свуд у наоколо може видети (до на 30—40 к. м.). Овде је била једна непријатељева коњичка објавница, која је са нашом коњицом изменила неколико метака и умакла.

У $12^{1}/_{4}$ пре подне стигла је предводница пешадијска, а у $12^{1}/_{2}$ пре подне главна трупа.

Командант дивизије наредио је, да се трупе одморе $^{1}/_{2}$ часа, а за то време коњица извиђала село Бојницу[1] лево од пута и нешто у напред пред Караулом, као и даље лево и десно од села.

У 1 час по подне почео понова покрет, а око $1^{1}/_{2}$ часа по подне коњица се спустила у долину Дунавску односно поље видинско. У пољу, коњица је добила маха да се развије; но око $2^{1}/_{2}$ часа спусти се густа магла да се прст пред оком није видео; око 3 часа чу се далеко у равници брзо пуцање, мало затим узвици, — и после овога наста опет нема тишина. После неког времена командант дивизије доби извешће: да се коњица сударила са непријатељском пешадијом у утврђењу више села Татарцика, да је на исто јуришала (драгунски борећи се) и отела га. Судар у долини затекао је главну трупу на оној страни ивице виса Липачког што се ка Видину спушта. Зато је командант дивизије наредио, да се покрет заустави, а предње

[1] Ово је оно село Бојница, што на карти стоји десно од пута Кула Видин. Сад се оно отуд иселило и одмах је до Липак карауле а с леве стране пута Кула—Видин.

одељење предводнице поседне мост на реци „Бојничкој“ (у врху иначе „Бело-радској.“

Коњица је добила налог, да се заустави на линији Бела-Рада Татарџик и да осматра у напред док на отпор не наиђе. Међутим командант дивизије реши се, да заузме за данас положај што лежи између речица Бело-Радске и Бојничке одмах десно од пута Кула — Видин а испред Буковичких и Бојничких винограда. Зато он нареди, да се под заштитом предњег одељења предводнице и коњице скрене одмах једним крчаником на овај положај и изда овакав налог: командант предводвице заузеће предстражни положај почев од пута Кула-Видин па преко виса до Буковичког пута. По могућству пребациће једну до две чете на вис више села Беле Раде. Приправност строга. Командант предводнице извршио задатак борећи се са великим тешкоћама и упутио раније на вис Татру 1 активну и 1 чету II позива, а одмах се по мраку скоро и непрекидној магли и љигавици почео укопавати.

Позади предстража разместила се главна трупа у бивак на виноградској коси но тако, да је I бат. XIII пука II позива биваковао на вису изнад села Буковца. Возови биваковали су одмах покрај пута Кула-Видин испред карауле а уз њих и заштитница, која се за свој рачун у циљу осигурања возова распоредила. I батаљ. и заштитница добили су налог, да честим патролама непрекидно одржавају везу.

Коњица је по овоме повучена у назад, сем извиђачких патрола пред селом Белом Радом.

Касно је било, а и трупе су биле јако заморене. Зато се ко, мандант овога вечера зауставио на тражењу везе само са командантом Тимочке војске, пошто се о њему већ два дана није знало докле је допро, ма да се рачунало, да је циљ овом његовом покрету истоветна но шира од овог одреда. Међутим са тимочким одредом за овај тренутак није се тражила веза, јер је он иначе у згоднијим приликама и рачунало се, да ће се одмах зором већ ступити са њим у везу у толико пре, што је пешадија одаслана на ту страну Одређена прва коњичка патрола одмах је отишла у правцу ка Вит. болу и у оној непрегледној шуми тако рећи пропала.

Рад 9-ог Новембра.

Око 5 часова изјутра упућена је друга патрола од 12 коњаника да као и прва, но у правцу преко села Буковца, Трњана, Синаговца везу са командантом тимочке војске. У исто време наређено је команданту предстража, да он са левог му крила потражи у правцу на села Смрдан и Гнзово тимочки одред.

После неког времена постигнута је веза са оба одреда. —

Пошто је положај свију одреда био одређен, командант дивизије нареди: да командант комбинов. пука пређе лево од пута Кула-Видин и заузме положај над селом Белом Радом, ту се и утврди и у напред врши даља осматрања. На положају изнад села Татарџика остане VIII пук II позива са II пољском батеријом и активним ескадроном.

Борбе није било овога дана, а магла је неописано густа била.

У вече, конандант дивизије добије налог, „да се под његову команду ставља тимочки одред“.

Рад 10-ог Новембра.

Оба крилна одреда, Тимочки и онај под командом команданта Тимочке војске, крећу се сасредно ка Видину. Првом је командант дивизије наредио, да се спусти ближе ка Видину, на линији Смрдан Капетановце; да извуче и пласира опсадну артилерију, да сам изнађе везу са левим крилом његовог одреда у циљу да сазна односе времене и просторне између ова два дела. Други је око Назир-Махале.

У самом положају предузете су ове измене: пребачена је II пољ. батерија и акт. ескадрон на положај више села Беле-Раде и предузета јача извиђања у правцу ка селу Рупцу и видинским тако званим касарнама.

I чета VIII акт. бат. заузела је село Рупце после омање борбе. Коњица се повукла у десно од села Рупца.

Овог вечера стигао је командат Тимочке војске у село Белу-Раду и позвао је команданта дивизије сутра дан на састанак.

Рад 11-ог Новембра.

После састанка са командантом тимочке војске и рапорта о стању ствари, предузето је осматрање по налогу команданта војске у правцу ка видинским тако званим касарнама. Осматрање је вршио командант војске с командантом дивизије и решио је: да се комбиновани пук спусти са дојакошњег положаја код видинске касарне и ту се утврди. Његов предстражни положај почиње од села Рајановца, преко села Рупца и наслања се на видинске касарне. Са две чете посео је село Рајановац и Рупац, а остатак са II пољском батеријом спустио се око 3 часа по подне око видинске касарне.

VIII пук I позива остаје на положају више села Татарџика.

III и XIII активни пук и IV пољска батерија у Видболу и Татарџику.

Тимочки одред спустио се са Гнзова до села Смрдана, послав једну чету у село Мусулмање за везу са комбинованим пуком. По овоме, он је овог дана имао овакав распоред: предстраже од села Капетановца до села Рајановца падином висова што се спуштају у раван видинску. Артилерија пласирана испред и у десно од села Смрдана. Главна трупа лево и позади села Смрдана.

Непријатељ је са једним батаљоном покушао испад према овом одреду, но био је одмах сузбијен.

Но после овога одмах наредио је командант дивизије, да се учине неке измене у распореду и да одред сву артилерију привуче к себи. У след тога одред се овако расподредио: $2^1/_2$ батаљона заузимају положај од Смрдана преко Капетановца до Керим-бега; један полу-батаљон иза села Инова кâо потпора деснога крила. Два батаљона позади и у лево од села Смрдана; једна чета заштита артилерије, једна позади код села Негановца.

Артилерија је овако распоређена: Батерија бр. 1 састојаће се из два 12см спредњака и два 12см мерзера код села Смрдана у лево од споменика (кога су Власи дигли за спомен погинулим у рату 1877/8 год). Батèрија бр. 2 од два 12см спредњака између Смрдана и Капетановца. Батерија бр. 3 из два 12см мерзера лево од села Капетановца. Овог истог дана у вече стигла су још 4 12см спредњака који су пласирани као батр. бр. 4 лево од батерије бр. 3. У целом до 12-ог у јутру било је 12 тешких топова, од којих половина дугачких, а половина мерзера.

Артилерија није дејствовала, јер је тако наређено. Непријател је од подне овог дана иставио на западном фронту града два дугачка 15см Крупова острагана, два 12см кратка острагана и тукао тимочки одред, но без икаквих губитака.

У след чешћих демонстрација на овој страни, командант тимочког одреда упутио је један батаљон из резерве на крајње лево крило његова поможаја, према Чех-селу, но како се сазнало од неколико заробљених војника и под- официра, да непријатељ намерава напасти тимочки одред, то му је за већу сигурност истог вечера упућен и један актив. бат. XIII акт. пука.

Одред кога је водио командант тимочке војске по напред реченом, спустио се до села Татарцика и заузео положај од њега у десно до пута Видин-Акпаланка. Командант тимочке војске у циљу ојачања општег на десном крилу, упутио је један активни батаљон из III акт. пука (II-ги, капетан Љубом. Бркић) да заузме Акчарпаланку и да се тамо налази до даљих наређења.

На овај начин свршен је други одсек операција који обухвата период рада од 7 дана. Овим је у исто време повучена и прва опсервацијона линија око Видина.

Трећа серија операција

Пред Видином до закључка примирја.

Овај одсек почиње од 12-ога Новембра. Овај пак дан затекао је Тимочку војску у оваком распореду:

Десно крило, III актив. пук и IV-та пољ. батер. јак 1700 људи (12 официра). Заузима положај од пута Кула-Видин, до пута Видин-Акчар Паланка.

Центар, XIII акт. пук, комбиновани пук и II пољ. батр. XIII активни пук са једним батаљоном јак око 8 официра и 1600 људи заузима положај код „Влашке табије“ на вису испред села Буковца и лево од њега, један му је батаљоп упућен код тимочког одреда. Одавде је око 1 часа по подне спуштен и помакнут још у лево до испред винограда Белорадских више према Ново-селцу.

Комбинован пук по напред реченом, јак 8 официра и 2000 војника (5 офиц. и 650 активних из I бат. VIII акт. пука).

II пољ. батерија пред видинском тако званом касарном.

Тимочки активни ескадрон у лево и позади батерије.

Лево крило, тимочки одред заузима напред речене положаје.

Јак: XIII пук II позива 6 офиц. 1850 вој.
IX „ „ „ 1 „ 2200 „
12 тешких топова.

Оашта резерва VIII пук II позива. Налази се десно од пута Кула-Видин изнад села Татарџика у тамо налазећим се утврђењима, јак: 4 официра и 1500 људи.

Свега око Видина: 44 официра и 10.200 људи ван штабова, где је било око 12 официра и 60 војника за све потребе. Непријатељ је рачунат по свима исказима заробљеника и мештана, по другим прибављеним подацима — око 8000 бораца са 25—30 топова разног калибра, али сви астрагани.

Непријатељ је заузимао пред положаје градске почев од Дунава са источне стране, на западу до шумице уз чифлика Хаџи-моле-Мехмеда ефендије. Као предње тако рећи бастијоне, држао је села Татарџик Ново-селце и овај чифлик.

Око 7 часова пре подне командант Тимочке војске наредио је рекогносцировку. Мислило се о њеном правцу друкчије; она је пошла ка левом крилу, ка тимочком одреду. Овај дан после 8-ог Новембра требао би да заузме најугледније место у историји рата 1885-те године за тимочку војску. —

У 8 часова пре подне стигао је командант тимочке војске на положај код села Смрдана. Непријатељ је тукао са западна фронта ту налазећу се 1-ву батерију, а и ова је по налогу командантовом

одговарала тукући косом ватром јужни фронт градски. По измењеном мишљењу о заузетим положајима Тимочким одредом, штабови се враћали ка касарнама. Око села Рајановца поче први пуцањ истакнутих наших стрелаца око тамошње циглане и рупаче, а око 9 часова на крајњем десном крилу око Ново-селца и Татарџика. У 10 часова пре подне командант дивизије добије рапорт од команданта III акт. пука да се непријатељ виђа у Ново-селцу и Татарџику, да га ватром узнемирава и да би га одавде требало прогонити. Штабови у ово доба беху код села Рупца, код комбинованог пука, који утврђаваше падину нагиба на левој обали Тополовичке реке лично, а у исто доба чинише распоред са пуком, који се овога дана сав око те тачке прибрао. Комбиновани пук добио је један вод артилерије из II пољ. батерије.

(Свршиће се)

Један Тимочанин.

О ЗНАЧАЈУ БОЈА У НЕКИХ ЖИВОТИЊА

(СВРШЕТАК)

Као што се види из досадашњег, *Уелес* је поделио боје на *заштитне, истакнуте, полне* и *типске* и покушао је да по могућству објасни њихов значај у животиња. *Д-р Ф. Кнауер* задржао је ту поделу у целини, али је покушао, да тачније одреди поједине групе и да их у неколико прошири.

Његова је подела ова.[1]

Под називом *заштитне боје* ваља појмити све оне боје, које сигурно и ма којим начином служе за заштиту, па било то да се животиња уклони испред посматрања или да заведе нападача или да се одмах упозна као неукусна, отровна и т. д. или да подражава биљним деловима, камењу, моћнијим животињама — а ово све чини, да се животиња сматра за друго што чиме се и маскира. Све ове групе заштитне боје могле би се поделити на: 1. *заклонске боје*, т. ј. оне заштитне боје, којима је животиња мање или више прилагођена својој околини. 2. *Опомињуће боје* са јаким одблеском од околине а којима се животиња показује својим непријатељима као отровна, не-

[1] Humboldt. Monatsschrift für die gesammten Naturwissenschaften, 1. Heft. 1882 — Die Schutzfärbung der Thiere von Dr Fr. Knauer

укусна, бодљикава и т. д 3. *Скретне боје*, којима се живљом бојом појединих мање важних телесних делова скреће пажња непријатеља и одводи се од осталог мрко бојадисаног тела. 4. *Подражавајуће боје*, т. ј. оне заштитне боје којима је животиња слична извесним појединим биљним деловима или мртвој природи или је са свим слична моћнијим животињама са опомињућом бојом — дакле се сама животиња појављује под лажном маском. 5. *Промењиве боје*, којима је прилагођавање животиња на околину свог обичног становања потпомогнуто способношћу што могу своју боју да покажу у разним нијансама.

Овим групама додаје *Кнауер* још и *застрашујуће боје* и упућује на доиста чудновати облик и боје многих гусеница (Cerula vinula, Hybocampa Milhauseri, Notodonta Ziczac),[1] а сем тога још и на неке тице, рептилије, рибе и многобројне инсекте. Готово све гусенице арктиида с њиховим чекињама не изгледају ни најмање примамљиво, па за то их и избегавају тице, а можда и друге животиње, које се иначе хране гусеницама.

Овај ред група узео је Кнауер за то, што су, по његовом мишљењу, заклонске боје добивене још из раније а подражавајуће тек доцније и то природним одбирањем. Он замишља тај ток овако: некада — ма кад то било — налазило се по негде далеко различније бојадисаних и шаренијих лептира; од њих су, раније или доцније, тицама, пауцима и другим животињама подлегли сви они, који су с једне стране немоћни а с друге падали у очи својом бојом и тако су се живо истицали према својој околини, да су их њихови непријатељи најлакше опажали или су те животиње, по свом нагону за заштитом, још за времена прелазиле у друге пределе у којима је боја околине боље пристајала уз њихову боју и тиме су поступно остајале из разних група само оне животиње, које су у општој борби за опстанак биле са свим или бар већином поштеђене, које су се својом бојом мање или више прилагођавале својој околини, а ово их је скривало од њихових непријатеља. С друге стране, од јасно бојадисаних лептира, остајале су само оне феле, које су имале оштре сокове и њихова се боја све виша ојачавала и постала *опомињућа*. Тако су се још у почетку створиле две упоредне групе боја, од којих се једна више прилагођавала околини, а друга оштрије истицала према њој. Од великог броја јасно бојадисаних али немоћних лептира биле су, према својим шареним сродницима, оне феле у добити са јасним бојама на мање важним деловима свога тела а које су још при томе

[1] Препариране гусенице ових фела губе боју а готово и сам облик, што је врло често код препарата оне врсте.

могле у мировању да се не опазе, али кад су полетале са свога места мировања, онда је она јасна боја падала у очи непријатељу, а то их је понекад стајало којег парчета доњих крилаца. Тако су постале *скретне боје*, које дају сумњиве заштите, а у природи има много примера за њих и у след непрестаног природног одбирања једва ће се и одржати.[1]

Но пошто непрестана борба за опстанак највише сатире животиње слабије и недорасле за ту борбу, а с друге стране опет не може се оспорити, да су и друге прилике утицале и утичу, које појединој индивидуи, примањем извесних особина а такође и извесних боја и шара, допуштају суделовање у томе, то су природним одбирањем поступно постале оне изненађујуће сличности између боје и шара животиња и боје његове околине, што нам се данас показује као до крајности веран снимак каквог цвета, гране па и саме друге какве животиње.[2]

Ову појаву објашњава *Кнауер* овако: ми се данас чудимо подражавању природи кад угледамо или какву африканску Мантис-фелу коју једва можемо да разликујемо од цвета на коме је, или какву гусеницу геометриду, која је тако слична каквој гранчици, да је често не можемо да распознамо. Сама ствар није тако чудна кад се вратимо у далеку прошлост и кад замислимо, да на црвеном цвету нису биле само црвене но и друкчије бојадисане феле мантиса и све су биле изложене погледима непријатаља. Од њих су понипштаване оне без заштитних боја, а оне са заштитним живе и данас и своју су заштитну одећу путем наслеђа и непрекидног прилагођавања тако добро очувале, да ми данас називамо оно прилагођавањем што је некада била просто *заклонска боја*.

При посматрању свега овога заборавља се на једну веома важну чињеницу, а та је: *нагон заштити*, који је у свију животиња врло силан. Према томе нагону траже разно бојадисане и шарене животиње увек она места, која се најбоље слажу с њиховим бојама и шаренилом. Многе феле лептира бирају до највеће тачности прилагодна места за своја одмарања и та су места обично мрко бојадисана: или стари зидови, старе ограде, кора на дрвећу, и т д. На тим их местима може да опази само извежбано око. Читав низ боја и подражавање у боји између животиња и њихове околине, не би за њих имало никакве вредности, кад оне, следећи своме нагону заштите,

[1] Из фам. Агротида има више таквих фела, које су и у нас распрострте и виђају се по мрачнијим местима.

[2] Многе су Сесииде веома сличне зољама или осама и то тако, да их невешто око не може да разликује.

не би бирале извесна места, која их најбоље заштићују. Нема сумње да на постајање животињских боја има и других утицаја (хемиски, светлост, храна и т. д.), а нарочито се у неких фела мења боја храном, као што је на пр. случај са Arctia caja,[1] али ово опет не допушта никакву сумњу у истинитост горњих навода.

Из следећег види се примена ове теорије.

За *заклонске боје* треба сматрати све оне примере, које је *Уелес* узео за заштитну боју. Разни скакавци, пауци, лисне бубе, рилаши, зеленбаћи хармонишу својим зеленилом са околном травом; пољски мишеви и зечеви слични су својом бојом боји земљишта; слепак и сухоземна жаба слични су сухом лишћу и тамној боји коре на дрвету. Хрчкови и пухови једва се могу разликовати од околнога поља; букавац и шљука подражавају бојом свога перја мочарноме земљишту; црвендаћ се најбоље прилагођава околноме лишћу. Северне су животиње махом беле, гуштери који живе на сивоме стењу и зидовима слични су бојом месту свога најмилијег становања; гемза, мумлавац стенске су боје; лештарке, шеве, препелице, рожасте випере пешчане су боје; шарене бубе и дневни лептири слични су цвећу лептири ноћници и ноћне животиње одевене су мрком одећом; многи лептири при мировању и многе бубе и гусенице једва се могу разликовати од коре на којој почивају; неке су гусенице као лист зелене којим се хране а често имају жуте, црвене или друкчије пеге и пруге као цвет оне биљке којом се обично хране. Тако је на пр. гусеницу *мртвачке главе* (Acherontia atropos) тешко опазити на кромпирскоме стаблу.[2] Многа се тичија гнезда потпуно слажу са својом околином.

Као *опомињуће боје* означују се живе боје у две лептирске фамилије: *Данаида* и *Акреида*,[3] у којима су сви лептири живо бојадисани, али су неукусни због њихових непријатних сокова.

[1] Опити чињени са овом фелом Арктиида још нису тако многобројни да би их могли овде опширније изнети.

[2] Што се тиче ове гусенице, вредно је напоменути њене варијанте. Оне су неких година врло многобројне и прошле јесени (1887) било их је у околини Београда доста. Неке су од њих жуте боје са попречним плавичастим браздама и оне живе на стаблу татуле (Datura stramonium) и то у ономе добу, кад та биљка већ почиње да жути; друге су мрке или зелене боје и обе ове живе на биљци која се обично употребљује за живе ограде (Lycium barbarum) и доиста их је тешко опазити међу зеленим и затворено-зеленим лишћем те биљке.

[3] У Берге-Хајнемановом делу „Schmetterlingsbuch“ и напред поменутом најновијем делу Хофмановом, означује се само Danais chrysippus као европска фела на грчким острвима, а све су остале феле тропске као што су и Акреиде.

Скретне су боје оне што падају у очи истакнутом бојом задњих крила у многих ноћних и сутонских лептира, који су иначе кад мирују, снабдевени мрком заштитном бојом. За ово налазимо још примера у неких лептира дневних, у којих су често оштећена задња крила, јер их непријатељ напада на најјаче бојом истакнутим тачкама.

Подражавајуће су боје оне којима се подражава цвету, листу, тичијем изметку,[1] а осим тога овде се рачунају и они случајеви, у којима немоћне животиње подражавају моћнима, као што се то највише дешава код инсеката, где невини двокрилци и лептири подражавају инсектима са жаоком или као што кукавице подражавају копцу и т. д.

У *промењиве боје* ваља урачунити оне боје, у којих бива мена лети и зими, дакле само два пута преко године, док међу тим мењају боју у свако доба хамелеони, мање или више све наше жабе а нарочито листара. Ове су животиње у стању да мењају своју боју у великој мери и да је прилагоде околини и потреби. То исто бива и код неких риба; а и у наше обичне пастрмке. По себи се разуме да хамелеон заузима прво место међу свима.

Све теорије које се односе на овај предмет, слажу са у главноме у томе, *да се већи део животиња заштићују својом бојом*, па било то, да се скрива од непријатеља или да напада. У оба случаја може се узети, да је главан циљ заштита. За све остале животиње, које за сад не могу да се уврсте ни у једну од поменутих катего-

[1] Осим познатих подражавања извесних скакаваца листу, гранчици и т. д., неће бити на одмет саопштити једно посматрање Форбсово, које показује најсавршеније подражавање. У своме делу „Wanderungen eines Naturforschers im malayischen Archipel. 1886“ — прича он ово: кроз густи шумарак гонио сам оног поносног, великог лептира (Hestia) и угледах на зеленом листу једну хесперију, која је мирно почивала на једном тичијем изметку. Приближих се пажљиво и спремном мрежом, јер сам хтео да се уверим чиме се занимао тај инсекат. Моје приближавање није га ни најмање узнемирило и најпосле га ухватих руком. На моје велико изненађење остаде један део његовог тела на изметку; загледах боље и пипнух изметак прстом да бих се уверио је ли лепљив, али се задивих кад видех, да су ме очи превариле и да је привидни изметак био врло чудно бојадисан паук, који је лежао на леђима са пребаченим ногама преко тела.

Тај паук прави на листу врло вештачку паучину која је веома слична тичијем изметку. Кад је паучина готова, лежи паук леђима на њу и одржава се на њој тим, што неколиких јаких бодаља својих предњих ногу подвуче испод ње и ноге прекрсти преко прсију и тако својим белим задњим телом и црним ногама преставља средњи део изметка а остала паучина преставља сасушени течни део његов“. Ово је Форбс посматрао на Јави а доцније и на Суматри, где се исто тако преварио као и први пут.

рија, постављена је категорија *типских боја*, па и ако ово није довољно ни за какво објашнење. Можда ће нам даља посматрања, која се једнако прибирају, објаснити многе нејасноста и велики део животиња са типским бојама уврстити у категорије којима припадају.

На реду је да наведемо неке примере, који ће боље расветлити појам горњих навода, а послужићемо се готово искључно животињама наших предела, како би могао сваки посматрати.

Према наклоности, бољем познавању прикупљених факта и ради лакшег посматрања за свакога, ми ћемо се овде ограничити на наше лепидоптере.

У следећим примерима биће најјаче заступљене заклонске и подражавајуће боје, јер су оне и најмногобројније, а нарочито заклонске.[1]

Гусенице родова Gastropacha и Catocala боје су коре и грана уз које се обично приљубљују; гусенице Pieris rapae, Tortix viridana зелене су боје, што им је најбоља заштита против гоњења непријатеља. Гусенице рода Eupithecia живе на семену и цвету нижих биљака и оне се од свију гусеница одликују особином, да на лишћу и цвећу приме њихову боју и да своје шаре тако измене да их је тешко распознати на биљци. Сем њих има и других гусеница које се једва могу распознати од цвета на коме живе, такве су већином гусенице Cucullia, од којих су најчешће C. argentea и C. Artemisiae, које с јесени живе на већ поцрвенелој комоници (Artemisia vulgaris). Гусеницу *мртвачке главе* тешко је распознати на расцветалом кромпирскоме стаблу. Гусенице Lycaena и Zigaena сличне су боји биљке којом се хране. На зови и калини (Ligustrum vulgare) живи гусеница Sphinx ligustri, а на врби и јаблану живе гусенице Smerinthus ocellata, Populi и Scoliopterix labatrix и све су боје као и биљка којом се хране. Гусеница Hepialus Hecta прљавосиве је боје, јер живи на корену биљке којом се храни, а гусеница Deilephila porcella крије се дању на земљи испод ивањског цвећа (Galium verum) и такође је боје прљаве, сивомрке. Гусенице Meliana и Mamestra oleracea сличне су сухоме лишћу барске трске у коме се дању прикривају. Осим овога све гусенице зимнице, које презимљују испод опалог лишћа сличне су већином прљавој боји трулог лишћа. Boarmia lichenaria слаже се својом бојом и пегама са маховином од које се храни. Та се сличност опажа још и код многих других гусеница које се не хране маховином, али се дању крију између маховине у пукотинама на кори, као што је на пр. гусеница Catocala promissa.

[1] Kosmos, 1879, 7 и 8 Heft стр. 29, 114 и след.
Isis, Nr 10, 1883 стр. 76.

Има и гусеница које су сличне тичијем изметку, а таква је Thyatira batio, која са свим слободно живи на лишћу од купине и малини, а својом је бојом слична већем више једнобојном изметку, па за то је тешко и опазити и ако је доста велика. Таква је и гусеница Acronycta alni.

Веома је велики број гусеница мерница (геометре), које су готово потпуно сличне гранчицама оне биљке којом се хране. Ово је у њих готово правило. Пре свију ваља споменути дрвске гусенице родова: Eugonia, Selenia, Boarmia. У њих се најбоље опажа те сличност; тако је Eugonia erosaria врло слична мркожутим храстовим гранчицама и она живи само на храсту. Eugonia alinaria живи на брезовини и јововини и слична је гранчицама њиховим. Eugonia quercinaria слична је буковим гранчицама. Три феле Selenia врло добро подражавају гранчицама своје биљке, али су јако промењиве, јер су полифаге, но увек се прилагођавају својој биљци. Гусенице мернице које живе на четинарима врло су сличне иглицама по облику и боји. Од њих су Eupithecia pusillata и laricinata тако сличне иглицама своје биљке да их је веома тешко распознати, а нарочито је pusillata тако танка и дугачка као јелова иглица а и њене је боје, која се мења од зелене, жућкасте до отворено мрке као што су свеже или старије иглице.

Гдекоје се гусенице умртве да би избегле напад непријатеља, па и ако нису сличне никаквом околном мртвом предмету, опет их ово понекад поштеди од непријатеља. За ово је најбољи пример Pericallia Syringaria која живи на јорговану (Syringa vulgaris).

И поједине чауре штите се бојом, као што је чаура *мале ластавице* (Harpia s. Cerura bifida). Та гусеница тако вешто уплеће у своје предиво (кокон) парчета од коре и маховине, да је оно слично каквом неправилном израштају на деблу и само их извежбано око може разликовати од осталих правих израштаја. Многе феле Бомбицида праве своје предиво између пукотине на деблу а боје су исте као и кора. Чауре неких лептира дневних са својим бодљама и сјајним тачкама или мрком бојом сличне су околним предметима.

О опомињућим бојама не може бити говора у ономе смислу у коме се налазе код тропских фела, али неке гусенице, као што су Deilephila Euphorbiae и Trichiura castrensis које живе на млечвци, и гусеница Notodonta Ziczac на врби, — могле би се овде уврстити, јер се својим бојама и шарама јасно одбијају од биљке на којој живе, а сок им је оштар,

У застрашујуће боје спадају неке феле сфингида, које својим пегама као очи и са својим особеним изгледом одбијају тице и ако се иначе хране гусеницама. Овде се рачуна и гусеница *буквењака*

(Stauropus fagi), која са својим усправљеним предњим ногама заузима такав положај, да је врло слична каквом великом пауку,

Међу лептирима ови се нарочито одликују заштитном бојом: Vanessa jo — пауново око — кад је на земљи са приклопљеним крилима не може готово никако да се опази. *Боровац* (Sphinx pinastri) основне је боје црнкасте или мркосиве, као што је и борова кора на којој дању мирно почива са прикупљеним крилима, мрке пеге и црне браздице на његовим крилима одговарају тамнијим пегама и пукотинама коре. *Брезовац* (Tereas niveana) мирује лети и с пролећа на брезовом стаблу и његова жутобела са појединим црним или сивим тачкицама и избледелим пегицама снабдевена крила, тачно се подударају са брезовим стаблом. Tireas literana мирује на стаблу храстовом и тачно се слаже са маховином на њему. *Селадона* (Dichonia aprilina) такође је тешко разликовати од извесних врста маховине, Готово сви лептири који живе на сити и трсци, боје су и као гусенице и као савршени инсекти тих биљака, а нарочито лептири из родова: Nonagria, Leucania и средњих фела,

У неких *ноктуа* и *геометра*, које лете тек крајем лета и с јесени, јако је заступљена боја већ венућег лишћа и то од сјајно жуте боје па до мрке или црвене. Тако је у фела рода: Xanthia, појединих Orthosia, Hybernia defoliaria, progemmaria и т. д. Cucullia umbratica и сродне ноктуе почивају са свим мирно на старим плотовима и једва могу од њих да се разликују. Оне се не мичу с места и тако не могу да падну непријатељу у очи, а сигурне су својом заштитом. Њима јако помаже ова непомичност, која је доцније постала наследном. По Милеру тако се објашњава та особина фела кукулија и многих других, које се штите сличношћу, да остају чак и онда непомичне кад се дирну руком, док међу тим друге, незаштићене овим начином, веома су плашљиве и безусловно одлетају кад им се когод приближи. *Стрелаш* (Acronycta psi) такође се једва опажа на старом неуглачаном прошћу. Готово сви лептири с мрком бојом горњих крила или обојих налазе се нарочито на старим мостовима, зидовима, подрумима и т. д., јер су ту најбоље заштићени својом бојом.

Не само сличност с мртвим предметима, но и са живим од користи је као заштита и за ону индивидуу, која се крије као и за ону која се гони. Има животиња, које се боје жаоке пчела и оса и за то овима подражава прилично велики број лептира. Такви су *макроглосе* са провидним крилима (M. bombyliformis u fuciformis), а још више *Сесије* због своје велике сличности са осама, као што је на пр. сесија Trochilium apiforme, а сем ове још многе друге сесије. Међу бомбицидама сличан је Platypterix lacertinaria једноме мрежокрилцу

Најпотпунијим примерима заштитне сличности наших инсеката припадају неке ноктуе сличне сувим гранчицама. Catocala exoleta слична је сувом парчету гранчице у толикој мери, да се једва распознаје. *Липовац* (Phalera bucephala) са свим је сличан каквој са обе стране заломљеној гранчици. Одговарајући својој задаћи, он је увек на земљи и умртви се при додиру као год и exoleta. Cilix glaucata, који се виђа преко целог лета по баштама и ливадама, сличан је тичијем изметку.

У тропским пределима има много правокрилаца и лептира који су до најмање ситнице слични сухом или венућем лишћу. Та сличност изненађује и на мртвим ексемпларима. У нас, и ако не тако живо, сличан је *јабланац* (Smerinthus populi) увелом јаблановом лишћу по боји и кроју крила.

И ако о овоме предмету није ни из далека исцрпљено све што би се и у кратким потезима могло навести, опет га зато остављамо за сад, да се другом приликом опширније вратимо на њ,

Др. Радмио Лазаревић.

ВЕРЕНИЦИ

Приповетка Алесандра Манцона

(НАСТАВАК)

ТРИДЕСЕТ ШЕСТА ГЛАВА.

Ко би био рекао Ренцу још пре неколико часова, да ће усред таква мучна тражења, таман кад наступе најсумњивији и најодсуднији часови, срце његово бити подељено између Лучије и дон Родрига? Ипак тако беше; она слика мешаше се у све миле или страшне слике, које му је износила нада наизменце са страхом у овом његовом ходу; речи, које је чуо чело оне постеље, тискаше се међу да и не, које наваљиваше на његово умље, па не могаше да доврши ни једну молитву на срећан исход из ове велике беде, а да с њом не свеже ону, коју је тамо почео и коју је звук звона прекинуо.

Осмоугаона капела, која се на неколико степена подиже у сред лазарета, беше према својој првобитној грађевини отворена ода свуда, без друге потпоре, осим ступова, беше тако рећи, шупљикаста грађевина на сваком прочељу по један свод на два ступња

око простора, који би се могао назвати црквом у правоме смислу не имајући друго, до ли осам сводова, који су одговарали онима у прочељу, а над њима кубе, тако да се олтар издигнуто на средини могаше видети са свакога прозора на здању и тако рећи са свакога места од пијаце. Данас, кад је здање употребљено на сасвим другу цељ, празнине у прочељима зазидане су; али стари костур, који је остао нетакнут, показује јасно некадашње стање његово и старо му опредељење.

Тек што се Ренцо кренуо, кад угледа оца Фелича да се указа у храмини од капеле и намести се под средњим сводом од оне стране која гледа на град, испред које се беше на чистини искупила пратња у полак на путу, и по држању његову одмах познаде, да је почела проповед.

Он пође некојим путањама, како би доспео иза гледалаца, као што му је било препоручено. Када тамо стиже, полако се устави, па их погледом све пређе, али одатле не виде друго, до ли сабијену гомилу, тако рећи, калдрму од глава. На средини беше их нелико покривених копренама или рупцима: онамо упро он што пажљивије своје очи, али не могући тамо ништа више опазити, и он подиже своје онамо, куда су сви били своје очи упрли. Часна прилика проповедникова дирну га и сакруши, па са онолико пажње, колико му могаше остати у оваквоме часу од очекивања, чу овај део од свечане беседе:

„Поклонимо једну мисао оним тисућама и тисућама, које су изашле одавде," па прстом издигнутим преко рамена показа за леђима на капију која води на гробље названо светога Григорија, које тада цело беше, може се рећи, један велик гроб, „бацимо око себе поглед на тисуће и тисуће, које остају овде, и сувише неизвесне, на коју ће страну изаћи; бацимо један поглед на себе, којих је тако мало, који гледамо на спас. Благословен нека је господ! Благословен у правди, благословен у милосрђу! благословен у смрти, благословен у спасу, благословен у овом избору, који је изволио с нама учинити! О, децо, зашто је то хтео, него да себи одржи мален народ, исправљен несрећом, испуњен благодарношћу? Него зато да осећајући сада живље, како је живот његов дар, поштујемо га онако, како заслужује ствар од њега дарована, да га употребимо на дела, која се могу њему поднети? Него зато, да нас сећање на наше патње учини, да према нашим ближњима имамо сажаљења и да им помажемо? Међутим они, с којима смо заједно трпели, надали се, страховали, међу којима остављамо пријатеље и сроднике, и који су најпосле још сва наша браћа; они међу њима, који ће нас видети, како кроз њих пролазимо, можда ће имати неке утехе

у помисли, да некоји ипак исцељени одавде иду, они ће бити сазидани нашим понашањем. Не дај боже, да у нас они могу видети шумну радост, радост световну, што смо умакли овој смрти, са којом се они још боче. Нека виде, да одлазимо благодарећи за нас, а молећи се богу за њих, и нека могу казати: и кад оду одавде, ови ће се сећати нас, неће престати богу се молити за нас бедне. Са овим ходом, са првим корацима, које сад учинимо, почнимо живот пун милосрђа. Који су се повратили старој снази, нека пруже братску руку слабима; ви младићи, подржавајте старе; ви, који сте остали без деце, погледајте око себе, колика су деца остала без оца! Будите им то место њиховога! А ово милосрђе, покривајући ваше грехе, ублажиће вам и болове!«

Потмули жагор од уздисаја, јецање, које биваше у збору све јаче, би уједанпут овде прекинуто, када угледаше проповедника да метну себи уже око врата и да паде на колена; наступи дубока тишина и сви очекиваше, шта ће да каже.

»За мене,« рече, »и за све моје другове, који смо без сваке наше заслуге били одабрани за узвишену повластицу, да у вама Христу служимо, ја вас молим, да нам опростите, ако нисмо достојно испуњавали тако велику службу. Ако је лењост, ако је неучељивост наше пути нас учинила, те смо били мање пажљиви за ваше потребе, мање готови на ваше позивање; ако је неправедно нестрпљење, ако је грешна зловољност учинила, те смо каткад пред вас долазили са немилим и мргодним лицем; ако нас је она помисао, да нас ви требате, каткад навела нас да с вама непоступамо са свом оном понизношћу, која се пристоји; ако нас је наша слабост навела на какво дело, које вас је саблазнило: опростите нам! Тако вама оставио бог сваки ваш дуг и благословио вас!«

Пак осенивши слушаоце великим знаком крста, устаде.

Ако нисмо могли баш саме речи, а ми смо овде саопштили барем смисао, садржај оних речи, које је заиста изустио; али начин, како их је говорио, тај се не може описати. Беше то начин човека, који је служење кужнима назвао повластицом, јер га је држао за то; који је исповедао, да јој није достојно одговорио; који је молио за опроштај, јер је уверен био да му треба. Али људи, који су гледали око себе ове капуцине, да не чине друго, но да умиру, па овога, који говораше за све, како је увек први ту труду, као и у уважењу, осим кад се и он налазио над гробом: помислите, с каквим су јецањем, с каквим ли сузама одговорили таквим речима. Дивни фратор узе затим велики један крст, који је био наслоњен на један ступ, намести га преда се, остави опанке

на крај спољашњега ходника, сиђе низ степене и пође кроз гомилу, која му с поштовањем начини пута, пође да се стави њима на чело.

Ренцо, сав уплакан, не иначе, но као да је и он од оних, од којих се искало ово чудно опроштење, повуче се такође и намести се поред једне колебе, где очекиваше у пола скривен, са телом заклоњеним и главом промољеном, с избеченим очима, са силним куцањем срца, али уједно са неким новим и особитим поуздањем, коју је, мислим, родила она тронутост, 'коју му је улила проповед и поглед на општу дирнутост.

Ево долази отац Феличе, бос, с оним ужетом на врату, с издигнутим оним дугачким и тешким крстом; бледа и суха лица, лица које дисаше у исти мах скрушеношћу и срчаношћу; са ходом лаганим, али одважним, као који само на то мисли, како ће туђу слабост да штеди; а у свему као човек. коме сувишни труд и тегобе дају силу да може да издржи onолике потребне и нераздучне са овом његовом дужношћу. Одмах за њим долазише одраслија деца већином боса, тек некоја сасвим обучена, где која баш у кошуљи. Онда долазише жене, скоро свака водећи за руку девојчицу, и појући наизменце *Мизерере* (помилуј ме боже); а слаби звук ових гласова, бледоћа и малаксалост ових лица могаше побудити потпуно сажаљење у свакога, који би се ту нашао, као обичан гледалац. Али Ренцо гледаше и проматраше ред за редом, лице за лицем, ни једно не пропуштајући; јер опходња иђаше тако полако, да је то могао чинити сасвим удобно. Пролазе и пролазе; он гледа и гледа — вазда залуду; гледне на радове, који још остадоше натраг: још их је мало; ево последњи: прошле су све; била су све сама непозната лица. С опуштеним рукама и наслонивши главу на једно раме, пратијаше он очима ову гомилу, докле испред њега пролазише људи. Нова пажња, нова нада побуди му се, када иза ових угледа да долазе неколико кола, на којима су били оздрављеници, који још нису могли да иду. Ту су женске долазиле последње, а и кола су ишла тако полако, да их је Ренцо могао сва да прегледа, а да му не умакне ни једна. Али што? промотри прва кола, друга, трећа, и тако даље, вазда с истим успехом, све до последњих, иза којих не долазаше нико више, до ли други један капуцин озбиљна изгледа и са палицом у руци, као надзорник опходње. Беше то отац Микеле, за кога смо казали, да је оцу Феличу био додан као помоћник у управи.

Тако ишчезну посве она слатка нада, а одлазећи не само што понесе утеху, коју је била пружила, но као што већином бива, оастви човека у гору стању него пре што је био. Сада је још најбоље било, ако би нашао Лучију болесну. Ако је по садашњој жи-

вој нади и дошло јаче страховање, сиромах се ухвати свом снагом своје душе за овај кончић; он изађе на пут и пође на ону страну, одакле је дошла опходња. Када дође до капеле, клече на доњи степен, и ту се обрати богу са молитвом, или боље рећи, са збрком од смешаних речи, испрекиданих реченица, од узвика, молбе, жалбе, обећања, са једном од оних речи, којима се не обраћамо људима, јер немају довољно оштроумља да их разумеју, нити стрпљеча да их саслушају; нису толике, да би се спрам њих осећало сажаљење без презирања.

Устаде у неколико охрабрен; обиђе капелу и нађе се на другоме путу, који још није видео и који вођаше на друга врата; после неколико корака угледа летве, за које му је говорио фратор, али ту и тамо прекидане, управо као што му је овај био казао; он уђе кроз једну од тих дера и нађе се у женском одељењу. Скоро на првоме кораку који учини виде на земљи прапорац, као што су их монати носили на једној нози; паде му на ум, да би му такво оруђе могло послужити као путни лист онамо унутра; он га узе, осврну се, да ли га ко гледа, па привеже себи, као што су они чинили. И одмах се даде у тражење, у тражење, које само по количини предмета било би ужасно теретно, па да су предмети били сасвим другојачији; поче оком прелетати, па и посматрати нову невољу, од чести то ли сличну већ виђеној од чести то ли различну; јер уз исту несрећу беше овде друкчија патња, тако рећи, друкчије боловање, другојачије јаукање, другојачије подношење, другојачије узајамно сажаљевање и помагање; у гледаоца беше другојачије сажаљење и грожење.

Већ био прешао не знам колико, а без користи и без препоне, како чу иза леђа једно „ој!“ један крик, који као да се њега тицаше. Он се окрену и виде у неком растојању једнога комисара, који диже руку, машући управо на њега и вичући:

„Онамо у собама треба помоћи; овде је мало час распремљено.“

Одмах виде Ренцо, за кога држе и да је прапорац био узрок забуни. Сам себе назва глупаком, што је мислио само на неприлике које му је овај знак могао уштедити, а не и на оне, које му је могао навући на врат; али у исти мах домисли се, како ће да га се курталише. У име одговора на брзу руку климну главом, као да ће да каже, да је разумео и да се повинује, па се уклони испред његових очију, заишавши на једну страну међу колебе.

Кад му се учини, да је доста одмакао, помисли и на то, како ће да се опрости повода саблазни, па да би то могао учинити, а да га не виде, уђе у малени простор између две колебе, које су

једна другој, тако рећи, окренуле леђа. Он се саже, да одреши прапорац и како је тако наслонио главу на сламни дувар од једне колебе, удари му из ње у уши један глас... О, боже! је ли можно? Цела му се душа даде у слушање, једва дисаше.... Да! да! то је глас!...

„Зашто да се бојимо?“ говораше тај меки глас; „претурили су што друго него непогоду. Ко нас је до сад чувао, чуваће нас и сад.“

Ако Ренцо није рикнуо, не беше то што се бојао да ће га пронаћи, него што га је дах био издао. Колена га издадоше, на очи му се спусти мрак; али то беше само у први мах; у други час беше се усправио, чилији и снажнији него пре; у три скока обиђе колебу, дође на врата, виде ону која је говорила, како стоји и нагна се над једну постељу. Она се окрену на шум; гледа, мисли, да је очи варају, да сања; гледа пажљивије и викну:

„Ох, благи боже!“

„Лучија! нашао сам те! нађох те! јеси ли ти заиста; јеси ли жива!“ викну Ренцо и сав дркћући прилазаше.

„Ох, благи боже! одговори Лучија, још јаче дркћући: „ти? Шта је то? На који начин? зашто? Куга!“

„Прекужио сам је. А ти?...“

„Ах!... и ја. А од моје матере....?“

„Нисам је видео, јер је у Пастуру; али мислим да је здрава. Али ти... како си још бледа! како ми изгледаш још слаба! Али се се излечила, јеси ли се излечила?“

„Господ је изволио да ме још овде доле остави. Ох, Ренцо! зашто си ти овде?“

„Зашто?“ одговори Ренцо, све ближе прилазећи јој: „питаш ме зашто? зашто сам овамо морао доћи? Треба ли да ти кажем? А на кога имам да мислим? Зар се ја још не зовем Ренцо? Зар ти ниси више Лучија?“

„Ах, шта говориш! шта говориш! Зар ти моја мати није дала писати..?“

„Јесте, и сувише ми је дала писати. Лепе послове да даје писати једном сиромашку, који је несрећан, на мукама, бежунар, једноме момку, који вам бар никада није срамоте учинио!“

„Ала, Ренцо! Ренцо! кад си знао.... нашто долазити? нашто?“

„Нашто да долазим? Ох, Лучија! питаш ме, нашто да долазим? После толика обећања! Зар ми нисмо више ми? Шта нам с фалило?“

„О, господе!“ викну болно Лучија, ломећи руке и дигнувши очи горе; „зашто се ниси смиловао и себи ме примио!... О, Ренцо!

шта си учинио сада? Ето, била сам почела да се надам, да ћеш... са временом.... заборавити на ме....“

„Лепо надање! Лепе ми ствари казујеш у очи!“

„Ах, што си учинио! Па на овом месту! у по овога јада! посред овога погледа! овде, где се и не чини друго, него умире, ти си могао....“

„За оне, који умиру, ваља богу да се молимо и да се надамо, да ће отићи на добро место: али није право, баш ни зато, да они, који су живи проводе свој век у очајању....“

„Ма, Ренцо, Ренцо! ти не мислиш што говориш. Завет мајци божјој!.... Завет!“

„А ја ти кажем, да имају завети, који ништа не вреде.“

„Ох господе! шта то говориш? Где си био за сво ово време? С киме си се дружио? Како говориш то?“

„Говорим као добар хришћанин, а о мајци божјој боље мислим ја, него ти;јер верујем, да она неће завете на штету ближњему. Да је мати божја говорила, о, онда! Али шта је било? пало теби нешто на ум. Знаш ли ти, шта треба да обећаш мадони? обећај јој, да ћемо првој нашој кћери дати име Марија; ето то ћу и ја овде да обећам; овакве су ствари много већа пошта мадони; оваква побожност има више смисла, а никоме не шкоди.

„Не, не говори тако; ти не знаш, шта говориш; ти не знаш, шта ће то рећи завет; ниси ти био у онакву стању; ниси ти то искусио. Одлази, иди, тако ти имена божија!“

Пак оде нагло од њега и упути се постељи.

„Лучија!“ рече Ренцо не мичући се; реци ми барем, кажи ми кадâ не би било тога разлога... да ли би иста била према мени?“

„Човече без срца!“ одговори Лучија и окрену се, а сузе с муком задржаваше; „када би ми извукао да кажем речи, које неће ништа помоћи, које ће ми болети, које би биле можда грешне, зар би ти био задовољан? Иди, ох, иди! Заборави ме; ето се види, да нисмо били суђени једно дрругоме! Видећемо се опет тамо горе; у овоме свету и онако се не остаје дуго. Иди; гледај да ми кажеш матери, да сам се излечила, да ми је бог помагао и овде увек, да сам нашла добру душу, ову добру жену, која ми је као мати; кажи јој, да се надам, да ће њу ова беда поштедети, и да ћемо се видети, када буде бог хтео, и како буде хтео... Иди, тако ти бога, па немој да мислиш на мене.... осим да се богу молиш.“

Па као ко нема што више да каже, шта хоће још што да чује, као ко хоће да избегне опасност, оде још ближе постељи, на којој беше жена, о којој је говорила.

„Слушај, Лучија, слушај!“ рече Ренцо, али јој не приђе ближе.

„Не, не! смилуј се, па иди!“

„Слушај, отац Кристифоро....“

„Шта?“

„Ту је?“

“Ту? где? откуда знаш?“

„Мало час говорио сам с њим; мало сам био с њиме; а један свештеник, као што је он, мислим....“

„Овде је! за цело да је у помоћи бедним кужнима. Али он? је ли он боловао од куге?“

„Ох, Лучија! бојим се, и сувише се бојим....“ и докле Ренцо оклеваше да изусти реч, која му је била тако тешка и која је морала и Лучију болети, ова се беше на ново удалила од постеље и примицаше њему; „бојим се, да је има сад!“

„Ох, јадни свети човек! Али што рекох, јадан човек? Јадни ми! како му је? лежи ли? двори ли га ко?“

„На ногама је, хода, двори друге; али да га видиш, како изгледа, како се држи! Видео сам их толико, који и сувише.... ја се не варам!“

„Тешко нама! Али је баш овде?“

„Ту, мало даље, нешто даље, колико од ваше куће, па до моје... ако се сећаш....“

„О, пресвета богородице!“

„Да, малко више. Па можеш мислити, јесмо ли говорили о теби! Говорио ми је тако.... Па кад би знала, шта ми је показао! Чућеш већ; али сада хоћу да ти кажем, што ми је рекао пре свега, баш он, на своја уста. Казао ми је, да сам добро учинио, што сам дошао, да те потражим, и да је то богу угодно, када момак један чини, и да ће ми бог помоћи да те нађем, као што је у истину тако и било; али он и јесте светац. Дакле, видиш!“

„Али ако је он тако говорио, то је зато, јер не зна...“

„А шта би ти хтела да он зна за послове, које си ти чинила по својој глави, без чија прописа и не питајући никога? Један ваљан човек, човек разборит, као што је он, не може мислити такве ствари. Али што ми је показао!“

Па јој ту приповеди, како је походио колебу. Ако су Лучијина чула и њена душа у овоме боравишту морала свикнути и најјаче упечатке, опет остаде она сва обузета грозом и сажаљењем.

„Па и тамо,“ настави Ренцо, „говорио је као светац; рекао је, да је господ можда закључио да милост укаже томе јаднику..... (сада га управо не могу иначе назвати)... да чека када му буде

дошла свест, али хоће да се ми заједно молимо богу за њега.... Заједно! јеси ли разумела?

„Јесам, јесам; ми ћемо се молити богу за њ, сваки тамо, где нас господ одведе; он већ зна сложити молитве.“

„Ама када ти кажем његове речи....“

„Ама, Ренцо, он не зна...“

„Ама зар не разумеш, када светац говори то онда господ говори из њега? и он не би тако ни говорио, када не би баш тако било... А душа онога несрећника? Ја сам се од срца, управо као да сам се молио за мога брата. Али како ће да буде са тим бедником на ономе свету, ако се ова ствар овде не удеси, ако се не исправи оно зло, које је учинио он? Ако слушам разлог, онда ће све бити као и пре; што би, би; он је на овоме свету доста испаштао...“

„Није Ренцо, не. Господ неће да ми чинимо зло, да творимо његово милосрђе. Пусти ти њега! ми смо дужни молити му се. Да сам нешто ноћас била умрла, зар он дакле не би могао опростити? А пошто нисам умрла, пошто сам се ослободила....“

„А твоја мати, она сирота Ањеза, која ме је увек толико волила и која је толико желела да нас види, да смо муж и жена, зар ти није и она казала, да је то наопачка мисао? Она, која те је и другдаш освешћивала, јер у гдекојим стварима она разумније суди него ти....“

„Моја мати! зар би ти, да ми мати каже, да погазим завет? Ма Ренцо, ти ниси при себи.“

„О! хоћеш ли да ти рекнем? Ви жене не можете знати те ствари. Отац Кристофоро казао ми је да му се вратим и да му причам, ако те будем нашао. Ја одох; па ћемо чути, шта ће казати он....“

„Да, да; иди томе светом човеку; кажи му, да се молим богу за њега, а он нека се моли за мене, јер ми је толико потребно! Али тако ти бога, тако ти душе, тако ти моје душе, не долази више амо, да ме гледаш, да ме.... у искушење доводиш. Отац Кристофоро знаће ту ствар протумачити и освестити те; он ће ти срцу дати мира.“

„Срцу мира! О, изби то себи из главе. Ти си ми већ дала писати ту ружну реч, па знаш какве сам муке препатио због ње; а сада имаш срца и да ми је кажеш. А ја ти кажем опет на чисто и јасно, да ми срце никад неће наћи мира. Ти хоћеш да те заборавим; ја нећу да заборавим на тебе. И ево ти моја реч, виш, ако због тебе померим памећу, не ће ми се више повратити. До врага занат, до врага добро владање! Хоћеш да ме осудиш, да као манит роведем сав свој век; ја ћу и да живим као манит.... А онај не-

срећник! То зна господ, јесам ли му опростио од срца; али ти.... Хоћеш дакле да целога мога века мислим, кад њега не би било.... Лучија, ти си рекла, да те заборавим! да те заборавим! Како то да учиним? На кога мислиш да сам мислио цело ово време?.... И после толиких ствари! после толика обећања! Шта сам ја теби учинио, откако смо се растали? Зар што сам толико поднео, поступаш тако са мном? јер сам препатио свако зло? јер су ме људи гонили? јер сам провео толико време изван куће, тужан, далеко од тебе? јер сам дошао да те тражим, чим сам само могао?«

Када јој плач допусти да може да говори, Лучија на ново склопи руке, подиже небу сузне очи и повика:

„О, пресвета богородице, помози ми ти! Ти знаш, да од оне ноћи нисам имала часа, као овај што је. Ти си ми притекла онда, притеци ми и сада!«

„Да, Лучија; добро чиниш, што призиваш мадону; али што хоћеш да мислиш, да она, која је тако блага, мати милосрђа, може да ужива, ако ми страдамо.... барем ја да страдам.... Због једне речи која ти се омакла у тренутку, када ниси знала, шта говориш? Зар волиш да верујеш, да ти је тада била у помоћи, па нас за тим оставила у невољи?.... Али ако је то само изговор, ако сам ти постао мрзак.... а ти ми кажи.... говори отворено.«

„Смилуј се, Ренцо, смилуј се, тако ти драгих покојника, престани, немој да ме убијеш.... То не би био добар час. Иди до оца Кристофора, препоручи ме њему, али немој да се више овамо враћаш, не враћај се више амо.«

„Идем; али немој мислити, да се нећу вратити; вратићу се, па ма било на крај света, вратићу се.«

И он оде.

Лучија седе, или боље рећи, клону на земљу поред постеље, па наслонивши главу на ову, настави горки плач. Жена, која дотле лежаше гледајући и слушајући недахнимице, запита, каква је то била појава, та препирка, тај плач. Но можда ће читалац питати од своје стране, ко је она, па да бисмо га задовољили, неће нам ни овде требати много речи.

Беше то имућна трговкиња од својих тридесет година. За неколико дана виде, како јој у кући помреше муж и сва дечица; мало за тим дође куга и на њу, те је пренесоше у лазарет и метнуше у ону колибу, а у оно време, кад је Лучија, по што је не знајући савладала жестоку болетицу и такође не знајући променила више другарица, почела да се повраћа и да се разабира: јер од како се била разболела, докле се још налазила у кући дон Феранта, остала

је као ван себе. У колебу могаше само двоје стати; па између њих две јаднице, самохране, престрављене, остављене међу толикима, брзо се роди искреност и наклоност, која тешко да би се могла развити и од дуга заједничка живовања. Кроз кратко време могаше Лучија оној другој бити у помоћи, која беше врло болна. Сада, кад је и ова била ван опасности, позајмице се храбрише и надгледаше; дале су једна другој реч, да ће из лазарета отићи само заједно, па су се и то договорале, да се никада више не растављају. Трговкиња, која је под назором свога брата, комисара санитетскога, оставила кућу и дућан и касу, све то у добру стању, налазаше се сада као самохрана и жалосна госпођа од много већа имања, но што јој је требало да удобно живи па је хтела да Лучију задржи код себе, као кћер, или као сестру. Лучија је пристала на то, можете мислити, колико захвална њојзи и промислу божјем; али само пошто буде добила вести о својој матери и као што се надала, дознала њену вољу. Иначе, као што се устручавала, никад јој не рече ни речи нити о своме верењу, нити о другим својим ванредним пригодама. Али сада, код онако узбуђених чуства, осећаше барем толику потребу да срцу олакша, колико она друга жељаше да чује. Па стиснувши јој оберучке десницу, одмах јој поче задовољавати искање, не прекидајући се иначе, но колико је то чинило јецање.

Међутим казаше Ренцо према стану доброга фратра. Са нешто муке и пошто је морао приличо да тумара, најпосле стиже онамо. Нађе колебу; њега тамо не нађе; али тумарајући и тражећи онуда, угледа га у једној чатрљи, како се сагнуо скоро до земље, па теши једнога самртника. Он застаде и чекаше ћутећи. Мало за тим виде га, где заклопи очи ономе сиротану, онда клече, помоли се богу и устаде. Сад се Ренцо указа и пође пред њега.

„О!“ рече фратар, кад га виде да долази; „дакле?“

„Ту је; нашао сам је.“

„У каквом стању.“

„Излечена или барем на ногама.“

„Нека је хвала господу!“

„Али....“ рече Ренцо, када му се приближи, да му могаше тише говорити; „има друга нека незгода.“

„А што!“

„Хоћу да кажем, да.... Ви већ знате, колико је добра та сирота девојка; али каткад је је мало тврдоглава у њеним мислима. После толико обећања, после свега онога што и ви знате, каже сада, да не може поћи за ме, јер вели, шта знам ја, како јој је у оној страшној ноћи глава била угрејана, па се, штоно реч, заветавала мадони. Ствари без смисла, је ли? То су ствари добре за онога,

који их зна и има начина да их изврши, али за нас просте људе, који и не знамо, како то треба да се чини.... Зар нису то ствари, које не важе?«

„Кажи ми, је ли далеко одавде?«

„Није, неколико корака иза цркве,«

„Причекај ме овде за часак,« рече фратар; „а онда ће мо заједно отићи до ње.«

„То јест, ви хоћете да јој кажете....«

„Ништа не знам, синко; ваља да чујем њу:

„Разумем,« рече Ренцо.

Па остаде, упрвши очи у земљу и скрстивши руке на прсима, савлађујући своју неизвесност, која остаде, као што је била. Фратар опет оде да потражи онога оца Витора, замоли га, да га опет замени, уђе у своју колибу, изађе са котарицом на руци, па се окрену Ренцу, рече му: „Ајдемо,« и пође напред, упутивши се оној колиби, где су мало пре оба била ушла. У овај пар уђе сам, и мало за тим ево га опет и рече: „Ништа! Молимо се богу, молимо се!« Онда опет рече: Сада ти мене води.«

И не говорећи ништа, пођоше.

Све већма се небо смркњаваше и сада јављаше, да ће зацело скорим наступити непогода. Често муње прекидаше све јачу помрчину и за часак осветљаваше предуге кровове и сводове од ходника, кубе од капеле и ниска прочеља од колиба; а громови на једанпут рикнуше и орећи се разлегоше се од једнога краја неба до другога. Младић иђаше напред, пазећи на пут, једва чекајући да тамо стигне, а ипак умеравајући ход, да би га примерно према сили свога друга, који сустао од умора, опрхван болетицом, савладан запаром, споро корачаше, овда онда дижући небу мршаво лице, као да би да тражи слободнији одисај.

Када Ренцо угледа колибу, застаде, окрену се назад и дркћућим гласом рече:

„Ту је.«

Уђоше....

„Ево их! викне жена са постеље.

Лучија се окрену, нагло устаде и пође пред старца вичући:

„О, кога видим! О, оче Кристифоро!«

„Но Луција! какве те је беде опростио господ! Треба да си врло задовољна, што си увек уповала у њега.«

„О, да! Али ви, оче? Куку мени, како се променио? Како сте? кажите ми, како сте?«

„Како хоће бог и како са његовом милошћу хоћу и ја,« одговори фратар са ведрим лицем.

Па је одвуче у један угао и додаде:

„Овде могу остати само неколико тренутака. Јесили вољна да ми се повериш, као и иначе?“

„О! Зар ми нисте ви увек отац?“

„Дакле, ћери моја, какав је то завет који ми је Ренцо споменуо?

„То је завет, који сам дала мадони.... ох! у великој невољи!.... да се нећу удати.“

„Јадница! Но да ли си тада помислила, да те веже обештање?“

Ту се тицало господа и мадоне... на то нисам мислила“

„Ћери моја, господу су миле жртве и приноси, када их дајемо од онога, што је наше. Он хоће срце, он хоће вољу; али му ти ниси могла поднети вољу другога некога, коме си већ била обвезана.“

„Јесам ли тиме што згрешила?“

„Ниси, сиротице моја, немој то да мислиш; сувише, ја мислим, да је блажена девица милостиво примила намеру твог уцвиљенога срца, па је место тебе богу поднела. Но ми кажи, дали си се са киме када о томе посаветовала?“

„Ја нисам мислила, да је то грех, те да бих се морала исповедити; а оно мало добра, што човек може да учини, зна се, да није потребно казивати.“

„Имаш ли други какав разлог, који те уздржава да одржиш обештање своје Ренцу?

„Ако се мене тиче.... за мене.... какав разлог....? Не бих управо могла казати....“ одговори Лучија с недоумевањем, које нешто са свим друго показиваше, а не неопредељену мисао; а њено лице још бледо од болести запламте уједанпут најживљим руменилом.

„Верујеш ли ти,“ на то ће старац, оборивши очи, „да је бог дао цркви власт, да може отпустити и разрешити дугове и обавезе како ће већ да буде на веће спасеније, које су људи могли према њему учинити?“

„Да, верујем.“

„Дакле знај, да ми, који смо на овоме месту постављени да водимо бригу о душама, имамо за све оне, који нам се обрате, од стране цркве најпростанију пуномоћ, и да према томе, ако то захтеваш, могу да те разрешим од обавезе, ма она каква била, коју си ти могла на се узети због тога завета.“

„Али зар није грех одустати и покајати се због завета учињена мадони? Ја сам га тада баш од срца учинила....“ рече Лучија, жестоко узбуђена навалом такве ненадане, морамо ипак рећи, наде, као и појављеним отпором ужаса појачана свима оним мислима, које су од толика времена у главном занимале нашу душу.

„Грех, ћери моја?“ одговори отац; „зар грех, кад се притекне цркви и кад се иште од њенога служитеља, да употреби власт, коју је примио од ње, а коју је она примила од бога? Ја сам видео, на који сте начин вас двоје били вођени да се сједините, и ваистину, ако сам игда мислио, да су двоје богом сједињени, то сте ви били; сада не увиђам, зашто би бог хтео да вас раставља. И ја га славим, што је мени овако недостојну дао власт, да говорим у његово име и да ти вратим твоју реч. А ако захтеваш од мене, да те разрешим од тога завета, ја се нећу устручавати да то учиним, сувише, ја баш мислим, да то од мене захтеваш.“

„Онда.... онда.... захтевам,“ рече Лучија са лицем, које је смућено било још само стидом.

Фратар мигом једним дозва момка, који стајаше у најдоњем углу, гледајући (јер друго није ни могао чинити) нетренимице на разговор, који га се толико тицао, и кад овај приђе рече узвишеним гласом Лучији:

„Силом, коју имам од цркве, разрешавам те од завета девичанства, уништавајући што је у њему могло бити непромишљено и опраштајући те оваке обавезе, коју си могла на себе узети.“

Читалац може мислити, како су звониле ове речи Ренцову уху, живо захвали погледом ономе, који их је изустио, а одмах потражи Лучијне очи, ма залуду.

„Поврати се без бриге и спокојно својим ранијим мислима,“ настави капуцин говорити јој; „наново моли од господа милости које си искала, те да будеш побожна жена, и уздај се, да ће ти их после толиких јада дати тим обилатије. А ти рече, окренувши се Ренцу, „имај на уму, сине, ако ти црква даје ово подружје, не даје ти за то, да би ти прибавила привремену и световну утеху, која нека би и била потпуна непомућена каквом непријатошћу, морала би се свршити са великим болом у онај час, када бисте једно друго оставили; но чини то, да би вас обоје извела на пут утехе која неће имати конца. Љубите се, као сапутници, са том мишљу, да ће те се растати, и са надом, да ће те се опет састати за увек. Благодарите богу, да вас је довео довде не кроз бурне и пролазне радости, но са трудом и кроз невоље, да би вас спремио за смишљену и спокојну радост. Ако вам бог да деце, гледајте да их одгајите за њега, да им улијете љубав према њему и према свима људима, и тако ћете их у свему осталом добро упутити. Лучија, да ли ти је казао,“ показујући на Ренца, „кога је видео овде?“

„Ох, оче, казао ми је!“

„Молите се богу зањ! У томе немојте да се уморите. Па и за мене помолите се!.... Децо хоћу да имате спомен од сиромаха фратра.“

И ту извади из котарице кутију од обична дрвета, али стругана и углађена са својственим капуцинима финоћом, па настави:

„У њој је остатак хлеба.... онога првога, који сам добио од милосрђа; онај хлеб, о коме сте чули говорити. Остављам га вама; сачувајте га; покажите га; покажите га својој деци. Можда ће доспети у тешка времена и у жалостан свет, међу охоле и горде; кажите им нека праштају увек, увек! све, све! па нека се и они моле богу за сиромаха фратра!“

Па предаде кутију Лучији, која је узе са поштовањем, као какву светињу. Онда са спокојнијим гласом опет рече:

„А сада реци ми, какву потпору имаш овде у Милану? Где мислиш да се станиш, када будеш одавде отишла? Па ко ће те одвести до матере, коју бог шат је здраву одржао?

„Ова добра госпођа биће ми међутим место матере; нас ћемо две одавде заједно отићи, а после ће се она бринути за све.“

„Бог нека вас благослови!“ рече фратар, преступајући постељи.

„И ја вам захваљујем,“ рече удовица, „на утешењу, које сте дали овим бедним људима, ако и јесам мислила, да је увек имам уза ме, ову драгу Лучију. Али међутим задржаћу је код себе, отпратићу је у њено село, предаћу је њезиној матери, а,“ додаде тишим гласом, „спрему ћу јој дати ја. Имам и сувише имања, а који би требало да га са мном уживају, од њих немам више ни једнога!“

„На тај начин,“ одговори фратар, „можете господу принети велику жртву и учинити добра ближњему. Ја вам не препоручујем ову девојку; већ видим, да вам је као своја; имамо само да захвалимо господу, који знаде да се покаже као отац и у попуштенијама и који кад вас је саставио, дао је тако јасан знак љубави своје и једној и другој. Е дакле,“ настави на то, окренувши се Ренцу и узевши га за руку, „нас двојица немамо више посла овде; и сувише смо ту остали. Ајдемо.“

„О, оче!“ рече Лучија; „хоћу ли вас још видети? Ја сам се исцелила, ја, која нисам ни за какво добро у свету, а ви....“

„Одавна је већ,“ одговори старац озбиљним и благим гласом, како молим господа за милост, и то велику: да могу моје дане окончати служећи искрењему. Када би ми је сада хтео указати, треба сви они, који спрам мене имају сажаљења, да ми помогну у одавању хвале њему. Е дакле, кажи Ренцу, што имаш да поручиш својој матери.“

„Причај јој то, што си видео,“ рече Лучија своме веренику; „да сам нашла другу мајку, да ћу је с њом походити што пре будем могла и да се надам, надам да ћу је наћи здраву.“

„Ако ти треба новаца," на то ће Ренцо, „ту су сви што сте ми их послали, па...."

„Не, не," прекиди му реч удовица; „имам ја и сувише."

„Ајдемо," понови фратар.

„До виђења, Лучија.... па и ви дакле, добра госпо!" рече Ренцо, који не нађе речи, којима би изразио, што осећаше.

„Ко зна!" викну Лучија, „шат нам господ укаже милост, да се опет видимо сви!"

„Он нека увек буде с вама и нека вас благослови," рече фра Кристифоро обема другарицама, па оде са Ренцом из колибе.

Није још далеко било до вечера и непогода као да ће скорим да навали. Наново понуди капуцин момку, да му за ону ноћ даде преноћишта у својој колиби.

„Нећу те моћи разговарати," додаде, „али ти би био под кровом."

Али Ренцо осећаше, како га нешто гоњаше на одлазак, па није марио да и даље остане на такву месту, кад не могаше имати прилике да види Лучију, а не би могао бити у друштву ни са добрим фратром. Што се тиче времена и погоде, може се казати, да је њему у овај пар све било једно, ноћ и дан, сунце и киша, лаор и северац. Он дакле захвалан фратру, рекавши, да хоће што је могуће пре да иде да потражи Ањезу.

Када бише на по пута, стиште му фратар руку и рече:

„Кад је будеш нашао, што дај боже! ону добру Ањезу, а ти је поздрави и од моје стране, па нека и она и сви који су остали и сећају се фра Кристифора, нека се моле богу за њега. Бог те пратио и благословио те увек!"

„Ох, драги оче!.... хоћемо ли се видети? хоћемо ли се опет видети?"

„Тамо горе, надам се."

И с тим речима одвоји се од Ренца, који га гледаше, докле га не изгуби из очију, па се пожури вратима, десно и лево последњи пут бацајући погледе од сажаљења на ово место од јада. Беху се ванредно ужурбали,монати се устумарали, ствари се носише, намешташе се завесе на чатрљама, оздрављеници се вукоше у чатрље и храмине да би се склонили од непогоде.

(Наставиће се)

ТУРСКИ РАТОВИ У ЕВРОПИ

У XIV И XV ВЕКУ

(НАСТАВАК)

4. Турски рат противу Србије и њених савезника; битка на Косову

(15 ЈУНА 1389 ГОДИНЕ)

Земљиште и правци операције. — Непрестаним освајањем Турци су свели Србију у много уже границе. Они су држали доње Поморавље и Подунавље, град Ниш, Скопље, Прилип и Битољ. По томе граница српска према Турској иде на југу планином Шаром, која је вододелница између вардарског поречја с једне и ситничког и моравског поречја (слива) с друге стране. На истоку граница иде височима, што су на десној страни Мораве, а по том онима, што су на левој страни тимочког поречја. Према овоме најприроднији је објект турских операција — *Косово*. Овде су главна места: Приштина, Вучитрн и Звечан. Још у XI и XII веку, кад су византијски цареви држали Бугарску, Маћедонију и моравину долину до Дунава и када су нападали на малено рашко жупанство под Немањом — ишли су њихови операц. правци на Ниш, па одатле уз топличину долину на Нови Пазар или на Липљан (више Приштине), а одавде низ Ситницу на Звечан. Операц. правац из Маћедоније са Скопљем, као основичким местом, ишао је у ситничку долину, или непосредно кроз Качаник или преко Куманова и Гњилана. Операц. правац пак из Тракије, садашње Источне Румелије, дакле од главног места Филипопоља могао је ићи или преко Софије, Пирота и Ниша и даље низ Мораву, или јужно од Софије преко Дубнице и Ћустендила у моравину долину и преко ове и Гњилана у ситничко поречје.

Но како су границе Лазареве земље у XIV веку пред овим ратом онакве, какве су напред наведене, то су тада операциони правци могли ићи од Ћустендила низ Моравицу на Гњилан и Приштину за Босну и за све српске земље између Шаре, Љуботена, Голака, Копаоника, Мучња. Операц. правац од Софије пак водио је на Пирот и Ниш за српске земље између Копаоника, Мучња и граница угарских на Сави и Дунаву. На послетку употребљаван је и трећи и најнезгоднији правац, из тимочке долине преко планина на Браничево или уз Дунав на Голубац.

Косово се пружа од Звечана на исток и кроз њега тече река Ситница. Дуж ове реке захвата око 80км. а попречке на 100 км. Подељено је дугачком планином Чачавицом, која се до Приштине губи, а даље се пружа до Голака. Овај је везан са Качаником планином Неродимком. Према овоме, Чичавица, Голеш и Неродимка деле Косово на двоје: на Подримље (Метохија), где је главни град Призрен, и на право Косово (ситничку долину), где је главни Приштина. Све воде на Косову сливају се у Ибар и долазе од највишег места Сазлије, а све воде у Подриму утичу у Дрим. По томе Чичавица, Голеш и Неродимка праве вододелницу овим двема рекама. Река Неродимка тече по најузвишеној просторији Косова и извире из Језерца и Неродимке. Утиче у Лепенац, који опет утиче у Вардар.

Операције. — Услед турског пораза код Плочника (1387), Мурат се реши да освоји Србију. У Једрену и око овога скупио је велику војску и кренуо је противу Србије у две колоне. Једна и то споредна колона од 5000 војске наступала је од Софије на Пирот и Ниш, а друга главна под самим султаном кроз трајанов балкански кланац (Сулудербент, Сукци), и долином ихтиманском (Хелике) и преко Ћустендила на Косово. Крећући за Ћустендил и даље до Кратова придружавали су му се вазали из Маћедоније и Тесалије. Између осталих спомиње се српски намесник Константин.

Споредни колона што је упућена на Ниш почела је своје операције раније, те да завара траг главне војске и да обрати поглавиту пажњу кнеза Лазара на себе. Она је освојила Пирот, где је српска посада врло слаба била и хитала је да заузме одмах теснац Куновицу између Ак-Паланке и Ниша. Лазар је увиђао важност овог теснаца за одбрану Ниша и послао је један део војсве, да га бар што пре заузме. Но овај је део војске дошао доцне и у време, кад је турска колона узела теснац и дошла пред њега.

Главна колона кренула се из Ћустендила и марширала низ Моравицу, између Козјака и Црне Горе, а не на Качаник. У теснацу долине Моравице, негде око Прешева или пре уласка са турске стране у теснац између Куманова и Моравске долине, истакнут је један одред српске војске, да турску војску осмотри и да је задржава, те да се српска војска прибере и буде спремна за битку. Турска претходница под Евренос-бегом и Иђит-пашом победи овај истакнути српски одред, а тиме отму врањско Поморавље, из кога се долази важној рударској вароши у Копаонику, на Новом брду. Турци се нису на овај и друге градове освртали, него јурили као муња на Косово, те да у првом реду сатру Лазареву војску. Турска војска прешла је Мораву у 6 колона, које су се сјединиле на Косову.

Српски кнез Лазар знао је, да ће после Бугарске на њега доћи ред, а нарочито после победе код Плочника 1387 год. Према томе почне се и сам озбиљно спремати за рат. Он је прогласио општи устанак, и позвао савезнике. Међу тим српске земље не беху у ово доба у оној целини и јединству, као за време Немањића. Оне су растурене као вазалне под разним династама и није расветљен положај ни његов, ни његових супарника. Вук Бранковић био је према Лазару у федералистичко-вазалном односу. Вукове су земље пре и после Косова, од Качаника до иза Вучитрна са призренским Подримљем и једним делом старе Рашке. Лазар и његови потомци држали су: целу јужну, западну и главну (доњу) Мораву, Подунавље и Посавље. Зета под Балшићима и по смрти цара Душана постала самостална. Босна је такође била самостална и захватила Захумље, Неретву, Требиње и део Рашке.

На позив кнеза Лазара скупили су се само вазали из Лазаревих и Вукових земаља. Бугари су и Арбанаси били спречени самим турским посадама, а Зетски Балшић избегао је овај рат. Жигмунд је имао доста посла у Угарској, Пољској и Чешкој, те није послао помоћ. Једина је Босна, која је послала војску под Влатком Вуковићем.

Ова савезна војска постављена је 14-ог Јуна 1389 године у бојни поредак који се протезао око Приштине и даље к северу ка ушћу Лаба у Ситницу. У ратном савету, који је кнез Лазар држао, предлагало се, да се на Турке још те ноћи удари, али буде одлучено, да се сутра дан побију.

И Турци су држали ратни савет, и том приликом неки су турски заповедници предлагали, да се пред фронт поставе камиле, те да се српски коњи поплаше. Но Бајазит доказиваше, да би то значило не веровати судбини и да би се камиле исто тако могле поплашити, окренути назад и довести турску војску у неред. Њему се придружи и велики везир. Многи су у савету предлагали и ноћни напад. Но усвоји се, да се сутра на дану бије битка; и војска је рано 15 Јуна постројила свој бојни поредак овако: десно крило под Евренос-бегом, лево под Јакубом, млађим Муратовим сином, а средина под Бајазитом.

Тако је исто овог јутра и српска војска са босанском постављена у бојни поредак. Десно је крило под командом Вука Бранковића, лево под босанским војводом Златком Вуковићем, а средина под царем Лазаром.

Борбу су отпочели коњички стрелци са обе стране. За тим нагрне десно крило на Турке и потисне их назад. Оно разбије и позади борни ред. И средина под кнезом Лазаром борила се лавовски и потисла је Турке од Лаба до Приштевке. За време битке прева-

ром допре до Муратова шатора Милош Обилић, у намери да убије цара и тиме помогне победити Турке и себе опере од клевете. Мурат се превари и прими Милоша, који га мачем распори, ну и сам погибе од Турака. Место убијеног Мурата предузе команду син му Бајазит, којем, после великог усиљавања, испадне за руком, те јуришем провали српско лево крило. У српској војсци овлада страх и забуна, и Влатко са својом војском стаде први узмицати. Сада Бајазит удари на бок српске средине и настаде љут покољ. Кнезу Лазару буде коњ рањен, те пође натраг да га промени. Кад је војска видела да кнез отступа, збуни се и почне сама да одступа. Кнез је почне враћати и доводити у ред и у том одмакне толико далеко, да га Турци ухвате. Сад се српска војска са свим растроји и буде са свим поражена. Кнеза Лазара одведу пред Муратов шатор, и ту га Бајазит погуби. Обезглављена српска војска распршти се и претрпи потпун пораз.[1] Мурат је умро, а Бајазит је ступио на престо и опустошио Србију. Кнегиња Милица принуђена је била да своју кћер Оливеру (Милеву) уда за Бајазита, а овај за то преда њеном сину Стевану Србију с тим, да плаћа данак и да султану даје 10.000 помоћне војске.

Тако је јуна 1389 године пропала и друга слободна држава на словенском југу.' Остала је још једина као слободна. Што и ова земља није одмах пропала, узрок је то, што је Турке победа врло скупо коштала, те не могоше одмах даље на запад продирати. Међу тим Твртко је Муратову смрт сматрао за победу хришћанства над мухамеданством и тако је јавио западу, да га охрабри и да прослави своју силу.[2]

6. Турски рат противу Маџара; бој код Никопоља.

Политичко стање. — Мађарска се у ово време борила на три стране. На западу противу босанског бана Степана Твртка, који је предузео да Далмацију и Хрватску присаједини Босни; на истоку и североистоку противу савезника пољ. краља Владислава, Мирчета влашког и Петра молдав. војводе. Мирче је држао и у Ердељу један

[1] Народно предање приписује косовски пораз издајству Вука Бранковића, али се то историјски не може да докаже.

[2] О Лазаревој војсци и савезницима, одашиљању ухода у турску војску, ратном већу у очи битке, бојном распореду, јунаштву српске војске и витешком делу Милоша Обилића доста опширно говори турски историк из почетка XVI века, Нешрија, који се може читати и у српском преводу од А. Врлића. По себи се разуме, да се тако позним извештајима не може потпуно веровати.

предео (Фогараш и Омлаш,) те је у толико био опаснији Угарској и у Србији пак против турских крстарећих одреда, који су у доњем Подунављу допрли до угарске границе. Овде је дејствовао северински Бан Никола Перењи, који је свој задатак извршио и очистио Подунавље и од ових крстарећих одреда (1390).

Бајазит се вратио са Косова у Једрене, ту је удавио свога млађег брата Јакуба и потом се на позив Андроника сина визант. цара, који је био у затвору, упути на Цариград. Једна војска од 4000 пешака и 6000 коњице опколи први пут и уђе у њега. Бајазит извади из затвора Андроника сина Јована цара византијског, који га је и молио да дође у помоћ, и постави га на престо с' тим да му буде вазал. (Цар Јован и син Манојло буду затворени. Но на скоро избегну затвор, оду Бајазиту и понуде му знатну суму данка и 12000 помоћне војске.) Услед тога Бајазит постави опет Јована на престо (1390). Сад је дакле Бајазит са свим самовољно располагао са грчким престолом и грчке цареве довео да му буду вазали.

Тако је исто самосталан био Бајазит у турским кнежевинама Мале Азије. Одузео је поседе кнежевима од Ајдина, Сирухана и Ментеше и образовао намесништво под својим сином Ертогрулом за тим је освоио Теке и независни Кермијан и ударио на караманског Алах-Едина, свог свагдашњег непријатеља. Овде опседне караманску главну варош Иконију и освоји лако многе градове и вароши, јер су му се грађани сами предавали, видећи дисциплину у војсци, која неће да прави нереда и пљачке. Алах-Един откупио је мир уступивши један део свог поседа (1390).

Пошто је Бајазит умирио малу Азију, врати се у Калипоље, утврди га и нареди да се напр ви пристаниште за флоту. Међу тим његове војводе пустошише острва Хиос и Евбеју и један део Атике. Забранио је визант. цару да утврђује Цариград и захтевао је да постави кадију у Цариграду, који ће да расправља турске и грчке спорове. Кад на то цар Манојло не пристаде, он опседе са једним делом своје војске Цариград и држао га тако у опсади 6 година (1391—1397). Кад је Бајазитовим упливом дошао Манојлов синовац Јован, онда је овај пустио кадију, пристао на годишњи данак и наградио богато великог везира.

Докле је део турске војске опсађивао Цариград, дотле је други упућен у Подунавље. Војвода Мирче покорио се султану, пристао да му плаћа данак (1391). Ове је године један турски одред упао у Срем, али га је разбио храбри Иван Моровићки код Манђелова.

Није требало имати особито оштроумље, да се увиди, да овај упад није последњи. После Србије и Влашке изашле су Турцима на прве ударце: Босна и хрватска, преко којих турска војска може да

продире даље у средњу Европу. Јасно је дакле да је Жигмунд морао да уреди однос са Босном, и ако се Хрватска умири, јер тек заједничким дејством противу турске војске, могло се мислити да ће се ова одбити. Жигмунд повери управу Хрватске вештом крчком и модрушком бану Ивану, те да ове земље умири. Он стане да размишља како да стане Турцима на пут да не прелазе Дунав, и како да покори Босну, и зими и лети 1392 прикупи знатну војску. Ова је састављена не само из угарских бандерија, него и из чувених бораца оближњих земаља. Такви беху Алберт-Штернберг-Светловски и Вук војвода securityополско-стрелички.

Међу тим, пошто је Бајазит покорио Бугарску и принудио Србију и Влашку да му буду вазалне и да му плаћају данак, науми да поотима градове на Дунаву, а тиме да отвори себи пут преко Дунава у Угарску. Надао се је, да ће успети, јер се није бојао неверства деспота Стевана. Овај је чврсто држао на заклетви. Због тога је турска војска могла лако посести Голубац и прећи даље ушћу Мораве. Услед овога дакле, у пратњи великаша Николе Горјанског, жупана пожунског и тренчинског Штибора Штиборића и цељског кнеза Вилелма, Жигмунд је повео војску кроз јужну Угарску на Дунав. Војска аустр. земаља прошла је кроз Хрватску и састала се са главном војском. Ова се кренула на Ковин, јер је преко пута била главна турска војска. Овде је прешао преко Дунава, а Бајазит,ваљда неприправан, повуче се пре Жигмундовог прелаза. Жигмунд је сада пленио српско Подунавље и допро до Ждрела на излазу млавског теснаца из Горњака, који је 7 сати дугачак. Жигнуд се не усуди да уђе у овај кланац, па се врати натраг. Тако се свршила ова војна (1392). Турци су пак освојили градове на Дунаву, као Силистрију, Никопоље и Видин и могли су сваки час прећи у Ердељ, Угарску и Срем.

Услед оваког турског напредовања састали су се епископи, великаши и племићи на сабор у Будиму, да се посаветују о одбрани од „навале поганске“ и да за то даду сретства. Тада је 7 априла 1394 решено, да свака 2 огњишта краљевских и племићских кметова плате по 1 златну форинту. Но пре тога требало је уредити размирице са суседима, те да се брзо и успешно може противу Турака ратовати. Он се измири са Пољском, а у Хрватској и Далмацији постави за бана Николу Горјанског, јер је Иван умро. Но тада опет устану Хрвати и Далматинци, помоћу Босне, те тако Жигмунд мораде да води војску тамо.

Пошто је Жигмунд умирио Босну и угушио хрватски устанак, онда је уклонио главне препреке и реши се да великом силом нападне Турке и то 1395 године. Године 1394 послао је посланика у

Млетке да ишту помоћ од републике Млетака. Ова је одговорила да ће је дати четвртину галије, ако и остали хришћански владаоци даду помоћ. Следеће године направио је Жигмунд 7 марта 1395 савез са Мирчетом, у Брашеву, а молдавског војводу Степана оружјем присилио да му плаћа данак и да буде вазал. Сад се Жигмунд вратио у Будим, али је одмах морао да се врати у Ердељ, јер су Турци ушли у Влашку, збацили Мирчета војводу (1395) и скупили велику војску да провале у Ердељ. Он преда управу државе Ивану Канижају, па похита с војском у Ердељ, да одбије турску навалу. Он добије помоћ из Француске, на броју 500—600 ритера и пређе у Влашку са војском. Сва турска сила била је у малом Никопољу (сада Турнул). Жигмунд опседне овај град и отме га. У њему остави посаду, а Мирчи врати војводство, па се упути у Ердељ. Но Мирче, бојећи се Турака, поседне са војском кланце, где ће Жигмунд са војском проћи и нападне овога. Али га бан Никола разбије.

Операције. -- Године 1396 скупи Жигмунд своју војску, а придође му: помоћна војска из Француске, Немачке и аустријских покрајина. Од хрватских великаша довели су своју војску војводе Иван, његов брат Дионисије Моровићки и Степан Лацковић. Задар је дао наоружану галију под командом Филипа Ђорђића. Млетачка република дала је четвртину галија. И визант. цар хтео је да учествује у овом рату против Турака с тим, да даде 13 галија. Уговорено је, да угарски краљ буде маја 1396 године на Дунаву, а после месец дана под Цариградом. Када је ово све свршено, онда се војска почела кретати.

Западна војска стигла је 21 маја у Беч и упућена је кроз Угарску и Ердељ у Влашку, где јој се придружио војвода Мирче. Угарска се војска кренула преко Варадина Дунаву. Она је прошла гвоздена врата (ђердап) и код Видина наишла на први непријатељски отпор. У граду је био турски вазал Срацимир, брат последњег бугарског цара Јована Шишмана. Видин буде на јуриш отет, а за њим град Рахово такође на Дунаву. После овог сретног почетка савезна се војска уједини код Никопоља. Јачина њена износила је 60.000.

Никопољ лежи у средини градова на Дунаву, од којих Видин лежи на западу, а Силистрија на истоку. Њега је опсела краљевска и савезничка војска и са сува и са Дунава. Посада је славно бранила ишчекујућ главну силу, коју је водио са̂м султан, десивши се у Трнову. На дан чешког заштитника Већеслава 16 септембра 1396 године савезна војска имала је да се бори и противу градске посаде и противу главне турске силе под Бајазитом.

Први су окушали срећу француски ритери. Они су напред а за њима је борни поредак остале савезне војске. На десном крилу Сте-

пан Јацковић са Хрватима, а на левом војвода Мирче, са Власима. У средини краљ Жигмунд са баном Николом и цељским кнезом. Противу франц. ритера пусти језгру своје војске, која их разбије и у бегство натера. Овај је пораз јако упливисао на краљевску војску, која је клонула духом и обојим крилима стала узмицати. Средиште оста непомично и сузби страховиту силу дивљих јаничара. Победа се клонила савезничком оружју. Но у тај мах дође српски деспот Стеван са 5000 коњице и охрабривши бореће се спахије јурне на угарску војску и победи је. Српско оружје и деспотова верност спасла је и овде султана од пораза, који би југо-истоку Европе дао сасвим други изглед.

За овим се савезничка војска разбегне, а Жигмунд са примасом Иваном и овога братом Степаном Канижајем побегне лађом у Цариград. Николин брат Иван Горјански буде послат у Угарску за одбрану краљевине.

Ужасне су погледице пораза савезне војске код Никопоља. Први пут је западна Европа повела рат противу Турака и била до ногу потучена. Десет хиљада заробљеника посечено је пред падишиним очима. Сад Турцима није ништа сметало да освоје посавску Митровицу и да пљесне чак до Штирије. Даље су, на позив недостојног грчког владике Фоке прошли кроз Термопиле и освојили Дорису, Локрису и Фокису и даље Пелопонез У малој Азији је војвода Тимурташ пронео турско оружје до Еуфрата.

Године 1402 нагрнули су Монголи и Татари у турску царевину и разбили Бајазитову војску. Овај је са својим сином Мусом и многим великодостојницима ухваћен. Други његов син Сулејман побегао к мору под заштитом српске војске и постао је султан. Трећи и четврти Иса и Мухамед побегоше на разне стране, а о петом, Мустави, није се сазнало ништа. Бајазит је умро 24 фебруара 1403 у Тимуровом затвору. Сулејман и грчки цар обвезали су се да плаћају данак, а пређашњи малоазијски кнежеви, добили су своје кнежине.

(Наставиће се)

РЕМОН.

РОМАН МАРИЈА ИШАРА

ЧЕТВРТИ ДЕО

(НАСТАВАК)

4.

Од како сам дошао у Езирон пода сам се правој зарази несрећâ, а помисао на те домаће раздоре гонила ме је да будем увек што ближе Мари. У први мах, понављам то на своју срамоту, чисто сам се радовао, видећи, како ми је мајка освећена: испаштања, свирепо досуђено узрочнику њених јада, па може бити и њене смрти, чинило ми се праведном казном за неверство његово. Поред тога некаква рђава клица развијала се у мени; сва тежина верооломства тога човека пала је на мене: незаконитост појављивала ми се увек као несавладљива сметња срећи мога живота. Заиста, кад бих се звао именом на које имађах сва права, сер Џорџ не би поступио са мном тако призриво.

Нечовечност мога оца и његово сурово понашање не бејаху у осталом такви, да би могли задобити моје симпатије; у односима, у које смо долазили због наших индустријских послова, чешће ме је тако вређао, да сам заштитио своје достојанство, па смо у том дотеривали по који пут до врло грубих речи, при чему се моја жестина увећаваше већ напред стеченом горчином непријатељства.

Необична дрскост беше: одупрети се томе господару навикнутому да се све покорава његовим суровим заповестима. Кад ме једном у ливници незаслужено прекоре, ја му неправедно увређен, одговорим тако охолим тоном да уплашени раденици напустише свој посао. а више њих приђоше ближе, да ме као одбране од његова гнева.

Будући и сам упропашћен својом напраситошћу, очекивах какву страшну праску..... Марки занеми за тренутком, али се, напрегнувши сву своју несавладљиву вољу, на један мах уздржа: горак осмех пређе му преко бледих усана, па не прогоривши ни речи оде, али тако тужан, да се покајах, што сам му и ја причинио један бол више.

Његова неочекивана уздржљивост одмах ме ублажи; таква потпуна резигнација дирну ме, те му се у вече извиним. Примио је то с ироничном предусретљивошћу; рекао би човек, да је ово рањено-

срце, изнурено свакодневним повредама, постало неосетљиво према случајним увредама.

Од тога се дана добро узео на ум и пазио је, да ме никако не увреди. Кад би било питање о нашим пословима био је приступачан и показивао се као човек који се да обавестити, али чим бисмо оставили тај предмет поново би постао суморан и неповерљив.

Колико ми борбе задаваше тај нечувени положај! Ја не верујем крвним побудама и тако званој крвној вези, јер би тада синовља или очинска љубав изгубила своју тајанствену милину и спала би на животињски нагон; али опет наша душа не ослобођава се тако лако јарма тих светих осећаја, усађених самом природом у наша срца. Био сам решио, да у господину херакдрејском гледам страна човека али кад бејах поред њега, не могох се отрести као неке моралне сервилности која ми је готово личила на потчињеност; зависио сам од њега бар по крви. На спрам сваког другог човека могао сам бити равнодушан; али на спрам њега... њега сам требао или љубити или мрзити, средине није могло бити. Оданост матери гонила ме је гнушању, презирању, а, по природном инстинкту, ја му бејах подлегао. Као хладни философ дошао сам овоме до јуче непознатом ми човеку; али у имену *отац* лежи нека света узвишеност против које се скептицизам узалуд буни. Рекао сам себи да ћу бити осветник па да би се мржњом распалио, успоменама сам мутио по талогу прошлости! но видећи кривца тако кажњена, тргнем се, а неки незнани осећаји расплинушне се по мојим осећајима — он бејаше тако тужан, у тако жалосном стању, па без пријатеља! У кући његовој сви су га мрзели, његова га жена мучаше; живео је сам самцит, без деце, без породице: и по врх свега тога ја, који сам га требао волети, нисам га волео!..... Корео сам себе за ту разнеженост; боја сам се да не изневерим ствар своје матере, мирећи се са човеком који је упропастио и мене и њу; али у души мојој штитила га је вазда једна стална мисао и говорила ми: То ти је отац!

Не, то није глас крви, што ми говораше, пошто *он* није могао погодити ко сам му ја, јер његови осећаји осташе ладни према мени. Но то ради чега се моја охолост почела кршити, беше тежина мисли, беше утицај божанских речи, које се уче још у колевци: „*Поштуј оца свога и матер своју*“ рекло је свето писмо, и то је зар једини навод светих књига које философија није смела никад претресати: философија, која је својим слепим софистичким цепидлачењем дотле дотерала да је порекла и самога Бога.

Мучен таквим неизвесностима, мој се гњев крхаше од недеље до недеље као дуга бура без грома. Силом ми пође за руком, да се колико толико покажем равнодушан при успомени на несреће

које нам је отац учинио; али од дана, кад сам се решио да спасем самртних мука тога несрећника, кога нико не љубљаше, изненадио сам се како и против своје воље осећам неку милину, што се старам о томе човеку, па ми је све изгледало као да сам надахнут неком нежношћу. Љутио сам се на своју слабост; покушавао сам да опет окаменим своје срце; хтео сам да останем осветник... али нисам могао. И најзад, кад сам га оне ноћи срео у парку где вреба на издајство своје жене.... тако ме потресоше његове муке, да су ми очи — стискавајући му на растанку руку — биле пуне суза, и у мало се не издадох.

Од тога тренутка нисам се више борио противу светих осећаја; види се, да нисам створен за мржњу; ослободивши се тих рђавих осећаја, које сам од толико времена гомилао, данем душом, разведрим се. Одгајен нежношћу, осећао сам само љубав, тај миомир младости. Мила Мара, којој сам поверовао нерешљивост свога срца. саветоваше ми, да опростим; у осталом, зар се нећу најбоље осветити, штитећи оца, који ме се одрекао? Зар нећу тиме понизити његову охолост, што ћу се показати већи од њега? Већ сам га спасао од освете Бернажовог сина, кога је можда јад нагнао био на злочин. — Овоме несрећноме човеку, који беше усамљен као и ја, посветих најлепше место у животу свом, па сам већ слутио дан, кад ћу му повратити сина, да га у животу храбри,

5.

Чича Бернажу увређен, што су га изабрали, да уходи свога ортака, наставио је мирно и опрезно пратити кораке господина Шарла све у моју корист, и на брзо дознам, да је овај пропали љубавник — мислећи без сумње, да ће лакше доћи до дивљега голуба ако погони голубицу — заседао сваког јутра у заседу на путу сентакдрејском, да би при изненадном изласку довео у неприлику невина жртве своје глупе освете. Мабели и Стевану прохте се да га исмеју па су једно три или четири дана за сат пролазили кроз шуму. Како ја и Мара не бијасмо с њима, шпијун се окану узалудног посла.

Но тек што се умирих с те стране, а догађаји убрзаше катастрофу, које сам се тошко бојао.

Дуго сам држао да се маркиза беше само из сујете упустила у кокетерију, надао сам се да ће је њена хладноћа избавити; али ме на скоро неки знаци изведоше из заблуде и бацише у највећи немир. У додиру страсти има опасности, које чак ни кокете, као највећа господарица срца свога не може никад предвидети. Љубавна изненађења као да су непозната код ових суверених гордељивица којима је бол и мучење чије душе страсна и најмилија забава; будући

непажљиве, распирују огањ, док једнога дана и саме на њему не сагоре. Непознато их привлачи. Поуздане у се, оне дрсно излазе на цветне обронке, са којих поглед лако допире до дна амбиса. Привикну се несвестици, уживају у њој; сваки дан корачс корак више, док се не удале толико, да нема више повратка ни спаса.

Посвсћен у тајне драме, с којом ме је упознало чудновато стицање догађаја, читах њене перипетије као из отворене књиге.

Изнурена чамом и досадом — а на овог страшног помоћника рачунаше господин Мељан тако фатално — маркиза се повела за привидном срећом. која је опет процветала у њеном доколом животу. Она љубљаше!.... Али беше врло поносита, што је остала чиста у својој страсти, ако се у опште може чистотом назвати прељуба срца. Нагађао сам борбе њенога узнемиреног срца; плашио сам се своје немоћи. Али шта да се ради? Мој отац не бејаше никако човек, који би ми опростио мешање у одбрану његове части: може бити, да би се и сам преварио о разлог свађе са господином Мељаном. То би значило изазвати скандал, па га још и погоршати..... Али, на жалост! Свршетак, тако дуго предвиђан, појави се у брзо.

На једној страни Бо-Сежура, тога напуштенога стана, који ми драговољно уступи госпођа корамдрејска, налазаше се ограђен неки воћњак, који сам такође узео био под закуп. За оно неколико месеци гостопримства у замку, присно сам се оспријатељио са укућанима, па би често, кад ја нисам код куће, госпође нарочито дошле у моје мало шеталиште, да наберу својом руком цвећа и воћа.

Од кад сам из обазривости престао чинити своје свакодневне екскурзије, био сам врло често доколан. па кад није моје присуство у рудницима било апсолутно нужно, могао сам до миле воље седети код куће и радити свој посао.

Окружен свима својим драгим успоменама, заборављао сам Езиронске муке и невоље. У једном лепом абоносовом писаћем столу бејах удесио као неку скрињу, на дну које сам оставио слику своје матере; тај је сто у исто време био и као неки природни заштитник свију љубавних залога, скупљаних сваког боговетног дана: од бавенских ружа до малих нацрта Сентандреје, које је Мара цртала обноћ и које сам крио од туђих очију, размишљао сам о своме животу, — ту сам једино проводио пријатно часове, и сневао о будућности.

Желећи једном саопштити поближе господину керандрејском срећне резултате наших радова, замолих га да враћајући се у замак удари кроз Бо-Сежур, а то га свраћа са правога пута само за неколико корака. Наслонио сам се на прозар, премишљајући о идеји, за коју сам сматрао, да ће бити велико индустрпско откриће — кад

ми се учини, да се дубином једне алеје у мом врту, кроз густи честар краде човек, који ми не беше са свим познат.

Нисам ни опазио како је и кад је ушао тај тајанствени посетилац, па ме то мало изненади; већ сам замишљао прислоњене лествице, па пужање, па.... и т. д. и т. д. кад сунчеве зраке пробијајући кроз лишће изненадно створише шетачеву силуету на мрачном зененилу и познадох господина Мељана. Тајна се сама собом објасни.

Свакога вечера, кад смо одлазили из замка, господин Мељан пратио би ме до мојега стана; ту би остао до неко доба ноћи, па да би скратио свој пут, затражи обично од мене кључ од мојега шеталишта, које је готово одмах до његовог. Без сумње ми иде у посету. Међу тим како он ни после неколико минута не стиже, његова ме спорост стаде мучити — кад, на десет корачаји пред собом угледам госпођу Керандрејску. — Разумедох све: то је састанак!

На узвик, који не могадох задржати, госпођа подиже главу опази ме и стаде пренеражена. Беше јој не могуће вратити се; будући ухваћена, морала се понашати одважно, може бити само за то, да би о мом присуству известила господина Мељана, којега ја нисам зар приметио, и спречити га да се појави. За то ме ваљада онако хладно поздрави и прође.

Велики ме страх обузе, при помисли, да мој отац ток што није дошао, да ће их затећи.... Немислећи о дрскости својега поступка, пођем журно за Маркизом, да је задржим, да јој наговестим опасност. Чујући, да ја трчим за њом, окрене се расрђена тако чудноватом несмотреношћу, па ми рече гласом, који је узалуд хтела начинити равнодушним:

— Познао сам вас, госпођо, и због тога....

— Нисам, ако се не варам, молила за част вашега друштва, прекиде ме смешећи се усиљено. Жао би ми било, да вас прекидам у вашим мислима....

— Хтедох вас известити, госпођо, да господин Маркиз тек што није дошао.... очекујем сваког часа....

Онако у страху, нисам ни мислио на увреду, која је била у овој суровој опомени..... госпођа Керандрејска се чисто окамени — толико се разјари, да сам се од тога поплашио.

— Шта ће то значити, господине? упита она уздрхталим гласом; ја не разумем изволите ми објаснити то.

Нисам знао како да оправдам своју услугу.

— Дела, довршите, господине, ја чекам! Господвн маркиз тек што није дошао, велите ви. — Па?

Свако тумачење било би љута увреда. Маркиза охола до врећања, посматраше ме својим презривим погледом. Разумели би се врло добро, да се није послужила женским лукавством, те се латила срестава увређене жене, па ме баш јачина њезина гнева умири.

— Мислио сам, госпођо, одговорим хладно, да ће та околност бити од интереса по вас; ако нема никаквог, онда вас молим, опростите мојој несмотрености....

— О, не, господине, ви сте отишли тако далеко, да се не можете повући! настави она одважно, па би хтела видети, да ли би сте били толико храбри, да јасно изразите вашу увреду до краја. И тај ваш милостиви савет без сумње значи, да ја треба да се плашим доласка мојега мужа.

Госпођа Керандрејска уживаше у мојој забуни; знала је добро, да се ја нећу усудити рећи јој: „Ви сте дошли на љубавни састанак.“ Но у том тренутку несмотрено се указа на окуци стазе господин Мељан... Повуче се нагло, али ипак беше доцкан, јер маркиза примети, да сам га опазио. Она не могаде у том тренутку савладати своју забуну.

— Мећер сте ви неки подлац! подлац! подлац!.... повика она збуњена стидом.

Па ломећи руке грчевито и бесно, искида своју мараму на комаде.

Овај поступак показиваше још толико стида и поноситости, да ме обузе као неко сажаљење према томе пониженом срцу. Ту је било још наде, јер је поцрвенила.

— Ви хоћете да ме прокажете, да ме упропастите!... понављаше она, али ћу вас још пре тога отерати као сваког бедника!

— Части ми, госпођо, ја желим да вас спасем; ценим вас и поштујем ради ваших борба и храбрости ваше. Видео сам вас, где трпите, жалио сам вас а не оптуживао; само случај открио ми је вашу тајну, и ту тајну, кунем вам се, сачуваће моја оданост; пријатељ вам је на услузи.....

— Пријатељ! упаде ми она у реч, ви?.... никада! С каквим правом ви завирујете у моју душу? С каквим ми правом нагоните румен у образе? Приморавате ме да црвеним. Пријатељ.... истераћу ја тога пријатеља из своје куће, или ћу сама из ње изићи!

За време овога чудноватога положаја, ми смо дошли до тога, да смо без околишења говорили о страсти, којој је ова јадна жена са свим малаксало почела подлегати; њени најскривенији осећаји излетали су из скрушене јој душе; гњев је разорио свако устручавање, и проклињући свој узбуњени понос; не могући више одрицати своју слабост, она је признаваше бурно и отворено, кунући ме јетко, што сам је открио.

Симпатишући тако јаком болу и потресу, хтедох је још уверавати о мом дискретном пријатељству, кад маркиза на један мах задрхта; њено румено лице обузе самртничко бледило; очи јој се разрогачише од страха; погледам на ту страну, и опазим иза себе на стази, на неколико корака од отворених вратница оца мога како нам се приближује.

Опазио нас је, и пре но што смо могли доћи себи, стигао је до нас.

— Гле! рече, та шта вам је? Да нисам на досади?

Госпођа Керандрејска протепа нешто.... Видех, да је проћала.

— Није ништа, викнем живо; госпођа Маркиза, хотећи да прескочи овај јарак, уганула је ногу, па...

— Јест, доста сам се повредила.... мислила сам, да ћу пасти у несвест....

И ако је ова варка била врло груба, догађај је могао бити истинит. Марки нас гледаше неповерљиво.

— Доиста, врло сте бледи, драга моја.

— Осећам грозне болове....

У тај пар спази Марки мараму, коју је госпођа Керандрејска бацила.

— Гле! па ево и завоја за вашу ногу! рече он, дижући је са земље.

— То је моја марама; искидала сам је љутита, што сам се тако ћуркасто осакатила, те не могу сад да корачам.

— Онда треба потражити кола из замка, да вас одвезу? одговори он мирно.

— Па, молим вас, учините то.

— Лепо! Идем да пошљем Франсоа. Он је јамачно сада у воћњаку, је л те? дода обративши се мени.

— Јесте, господине; идем да га зовнем.

— Хвала вам... ићи ћу сам, а ви останите код госпође.

Остави нас, па се упути ка дну парка.

Пут воћњаку водио је кроз ту честу у којој се налазио господин Мељан.

— Пропала сам! повиче маркиза, он ће га сукобити!

— Утишајте се, за име божије! рекох ја брзо. Тако ћете само удвојити његову сумњу. — Ви сте уганули ногу; а то се често примећује тек после неколико сати. Дозовите лекара, па му се поверите; он ће вам помоћи, да разгоните сумњу у вашега мужа.

— Лагати! непрестано лагати! викну она бесно. — Али њега нема. Боже, шта ли се збива међу њима?.... Чујете ли што?

— Ништа!.... Господин Мељан се без сумње уклонио. Пазите!

Она ућута, па смо тако обоје чекали у ужасном страховању. Плашило нас и најмање шуштање лишћа, те не смедосмо ни дисати. У овом тренутку, може бити, дешавао се какав страшан догађај: ослушкивали смо.... и само наше ћутање увећало нам је страх. Плашећи се заједно, мислили смо само о страшној опасности, која је лебдила над нама.

Издржасмо тако пет минута у неисказаним мукама. Најзад се појави марки а за њим и Франсоа, који се упути замку.

Господин Керандријски са свим хладнокрван мирно потражи клупу, на коју би посадио маркизу. Да ли је сукобио милосника? Да ли га је изазвао? Да ли га је, можда, убио?.... Најлуђе зебње падаху ми на памет. — По лицу му не могасмо ништа познати: био је намрштен, и изгледаше као да је слутио неко неверство, крадимице погледаше у наоколо, као да је тражио, ма какав предмет, ма и најмањи знак, којим би нас могао збунити; не смедосмо ни писнути, бојећи се, да не изазовемо распру.

— Како сам вас затекао на ногама, држим, да вам нога није пребијена? примети нагло својој жени.

Маркиза задрхта, преко чела јој прелети као муња искра узбуњенога поноса; помислих, да ће се заборавити да ће пркосити.... али се она уздржа.

— Врло ми је зло, то је све што знам, одговори.

— Ах! несреће те врсте задају врло велике болове, рече он двосмисленим тоном. Збиља Ремоне, ви хтедосте говорити са мном?

— Да, господине, за то сам вас и замолио, да дођете....

— Али ви нисте све предвидели, упаде ми у реч; ето видите десила се несрећа, која нас приморава, да наш разговор одгодимо до сутра, јер је убој госпођин и вас тако потресао... да сте и ви, ето, исто тако узрујани као и она!

— Признајем.... ја сам врло нервозан, па....

— Знам, знам, ви сте врло осетљиви: али за то не треба да вам мање благодарим на великом учешћу, које показујете у свему што се мене тиче. Сутра ћемо се разговарати.

За тим одмах заћута да би прекинуо сваки даљи разговор.

Кола дођоше у добри час, те срећом прекидоше овај незгодни положај.

(Наставиће се)

КАРАЂОРЂЕ И ФРАНЦУСКА

ДОКУМЕНТА О ОДНОШАЈИМА СРБИЈЕ С НАПОЛЕОНОМ I.

(1809—1814)

Из франц. државних архива износи на јавност

ОГИСТ БОП.

(СВРШЕТАК)

—⋄⋄—

LIX

6 мај 1812 Париз. **(Консуларни картони, Букурешт)**

Раде Вучинић Министру.

Моји ме суграђани позивају у писму, које сам сад баш добио да поново молим Вашу Екселенцију да изволи посредовати код Великог Наполеона за повољну и брзу одлуку у њихову корист, те да се и ја што пре вратим у њихову средину, јер ми је положај врло деликатан....

LX

10 мај 1812, Париз, **(Консуларни картони, Букурешт),**

Раде Вучинић Министру.

Одлазак царев и скори одлазак министра врло га узнемирују. „Ако се садање прилике противе томе да моји суграђани добију сад одмах удела у срећи, коју шири свуда око себе велики монарх овог века, изволите барем Господару, издиктовати једну реч у одговор на писмо које су моји суграђани управили Њег. Екселенцији војводи Кадорском, вашем претходнику, и дати ми могућности да се одмах вратим њима, допустите сем тога да ми се изда препоручно писмо на Њег. Екс. г. грофа Бертрана, главног гувернера Илирских покрајина, и назначите ми ком да се у будуће јављам било по пословима мојих суграђана, било ради мојих личних ствари ако ме буду хтели гонити својим утли-

вом непријатељи Француске с тога што сам показивао толику ревност и толику привреженост према узвишеној особи Његовог Величанства и због услуга које сам учинио мојој отаџбини пркосећи највећим опасностима....

LXI

7 јуни 1812 Торн (Конзуларни картони, Букурешт)

Белешка о последњем писму капетана Рада Вучинића српског посланика.

Српски посланик којег је има већ две године послала у Париз његова влада, имао је мисију да стави своју земљу под заштиту Његовог Величанства, да тражи од њега помоћи за продужење рата или да његовим посредовањем закључи мир са Турцима. За време својег бављења у Паризу он је често обраћао пажњу на положај и на молбе своје замље и кад је изјавио жељу да се врати у Београд, Његово Величанство је нашло за добро да га устави у Француској. Одлазак Његовог Валичанства у Пољску дао је повода српском посланику да мисли да његово даље бављење у Паризу не одговара више назорима владиним. Он желп ако се не може још вратити у Србију да му се барем дозволи да иде у Љубљану ка г. главном гувернеру, јер ће тамо бити ближе и својој земљи и догађајима у Пољској и заповестима које би Његово Величанство имало да му изда.

LXII

15 јуни 1812 Париз. Конзуларни картони, Букурешт)

Раде Вучинић Министру.

Како нисам био сретан да добијем одлуку Његовог Величанства цара и краља по молби коју сам имао части предати Вашој екселенцији 6 маја у име мојих суграђана, то сам узео слободу да исту молбу поновим 10-ог и да је предам г. Ру-у шефу одељења за јужне земље, који ми је обећао, да ће је предати Вашој Екселенцији чим буде приспео у Дрезду. Знаци доброте које ми је Ваше Екселенција изволела указати у Паризу, дају ми убеђење

да ће се она изволети заинтересовати садашњим положајем мојих суграђана који је њој врло добро познат, и да ће бити мишљења да предмет моје молбе заслужује њезину пажњу. У том уверењу усуђујем се да мислим, господару, да ће Ваша Екселенција употребити прву прилику да моју молбу поднесе Његову Величанств и да ће је поткрепити у мери у којој се интересује за нашу ствар.

Ако ми дозволите да вам говорим о себи, ја ћу се усудити да вам речем Екселенција, да би дуже бављење моје у Паризу учинило да моји земљаци посумњају да сам ја небрежљив. Осуство Његовог Величанства и њихово непознавање обичног тока послова у Францеском царству поткрепила би ту сумњу, а таква би сумња изазвала врло рђаве последице за ме ако ће моја мисија остати сасвим некорисна. Ако пак прилике изискују да се одгоди за неко време одлука коју тражим од ваше правице, онда преклињем Вашу Екселенцију да ми дозволи да дођем њој те да чекам сретан тренутак кад ће Његово Величанство изволети да пресуди о нашој судбини.

Усуђујем се да мислим да ћу мојим потпуним познавањем пољског и руског језика као и пазнавањем земље моћи бити од користи Његовом Величанству при војеним операцијама.

Било би ми врло драго да тренутке мојег припудног одмора посветим служби монарха, којег поштујем више но иког на свету

Капетан
Раде Вученић
посланик и пуномоћник српски
Малтеска улица бр. 8.

LXIII

8 Септебра 1812; Париз (Конзуларни картони Букурешт)

Г. капетан Раде Вучинић, српски посланик, тражио је јутрос пасош за Љубљану. Ако Ваша Екселенција нема ништа против издавања тог пасоша, он је умољава да да своје овлашћење.

LXIV.

11 Септембар 1812, Париз (Турска. Слов. пров. св I)

Раде Вучинић Министру.

Пријатељски пријем при његовом доласку улевао му је наду да ће његова мисија повољно испасти. Сад су све његове наде п ле, јер су цар и министар отишли а ништа није решено о пред-

мегу његове мисије. Завршује жалећи се што му се није одговорило на његове молбе од 6 маја, 10 маја, 15 јуна и 29 јула.

LXV

29 октобра 1812 Париз (Конзуларни картони Букурешт)

Раде Вучинић г. Ру-у

Господине, од како је отишла Њег. Екселенција, војвода Басано ја сам имао части да му пишем више писама на која до данас нисам добио никаква одговора. За ме је пак било у толико неопходније да добијем одговора, што би ме даље моје пребивање у Паризу обвезало да закључујем кајишарске дугове, ако ми Његова Екселенција не би, с погледом на моје стање дала као и прошле године неку помоћ што би ми дозволило да чекам новце из моје земље. Ја приписујем то ћутање само њезиним великим пословима и не сумњам, да ће ми она указати и ту нову милост. То убеђење а и велика нужда у којој се налазим побуђују ме, господине да очекујући одлуку Његове Екселенције о мом предлогу да идем Љубљању где ћу лако наћи средстава за живот, замолим за зајам од 2.000 дин. из касе министарства, а ја се обвезујем да ћу их вратити о чем ћу дати и облигацију.

LXVI

14 Новембра 1812, Париз (Турска, Слов. пров. св I)

Раде Вучинић Министру.

Са жалошћу види да на његово писмо од 11 септембра нема одговора као ни на ранија. „Изволите узети у обзир, господару, да сам ја у страној земљи, да сам изолован у њој без потпоре, без кредита, без пријатеља, да давно ве стојим у преписци са мојом земљом, јер су је прекинуле политичке прилике, а да сам најзад ја још данас овде само у след моје готовости да се управљам по назорима и смеровима Његовог Царског и Краљевског Величанства, које ми је саопштила Ваша Екселенција!“.... Нема више новаца. Тражио их је од г. Отрива и од г. де ла Бенарднера, који су га одбили. „То одбијање ме је сасвим растужило.

Ви сте добри и човечни, господару, изволите примити к срцу моје муке и помоћи човеку који је вазда пазио на своју част а сад је у опасности да не могне платити дугове у које је упао и у које сваког дана упада зато што је имао вере у Вашу Екселенцију." Ако је његово присуство у Паризу нужно, нека му се да средстава да остане у њему. „Ако на против моје присуство не може бити француској влади ни од какве користи, дозволите ми, господару, да се вратим у моју отаџбину."

LXVII

29 новембра 1812, Вилна (Консуларни картони, Букурешт)

Министар г. Бресону.

Г. Раде Вучинић, коме је Његово Величанство изволело дати више пута, од његовог доласка у Париз, новчану помоћ, извештава ме да се налази у оскудици. Од неког времена његови су приходи исцрпљени; морао је да закључи дугове ради својег опстанка у Паризу; из земље своје не може да прими никакве помоћи те мора да се ослони једино на доброту француске владе.

Ја сам поднео Његовом Величанству нов рапорт у његову корист, молећи га да ми изда нову гратификацију од 6.000 дин Али како ће се можда морати чекати мало на одлуку цареву то, желећи да умањим забуну г. Вучинићеву, позивам вас, да му изволите издати суму од 2.000 дин. као аконто оног што му буде Његово Величанство подарило.

LXVIII

29 новембра 1812 Вилна. (Турска, Слов. Пров. св 1)

Рапорт војводе Басана цару.

Ваше Величанство је желело да српски посланик који је пре три године приспео у Париз продужи своје обитање у њему. Како тај посланик не добија никакве помоћи из своје земље, Ваше Величанство је овлашћивало сваке године министарство спољних послова да му издаје гратификацију од 6.000 динара. Оно што му је дато прошле године, потрошио је он већим делом на лечење опасне болести коју је одлежао у Паризу. Од неког времена он

је остао без икаквих средстава и морао је да закључује дугове. Било да му Ваше Величанство дозволи да по својем захтеву оде у Љубљану, било да жели да он још остане у Паризу њему нити ће бити могуће да остане ни да отпутује у овој потпуној оскудици. Овај посланик је се увек владао честито; он је вазда показивао такву привржeност ка Француској као да је она његова рођена земља, па мислим с тога да је достојан да му Ваше Величанство и даље чини доброчинства.

LXIX

8 фебруара 1813, Париз (Букурешт, Консуларни картони)

Раде Вучинић Министру.

Осећам своју наметљивост, али се налазим на ивици гребена са којег ми се указује не само губитак кредита који сам уживао овде има већ три године, ако ме Ваша Екселенција не удостоји одговара на моју од месеца септембра четири пута поновљену молбу, а такође у опасности сам да изгубим уважење мојих суграђана, које ми изгледа већ да чујем како ми пребацују да сам злоупотребио њихово поверење, јер још после тако дугог бављења нисам био у стању да им дам ни најмањег доказа о својој ревности да их послужим, нити да оправдам ласкаве наде које ми Његово Величанство дозволило да им испоручим тим, што је изгледало да прима моје предлоге и што ми је наложило да чекам његове заповести...

.... Зар да неисказана радост, коју је осетио тај добри народ, кад сам му саопштио вест да му Велики Наполеон д је наду, буде само један варљив зрачак, и зар да тако брзо распе извесна и стална срећа, коју је већ њихова егзалтирана машта сликала? Ах, господару! ако Његово Величанство нађе за добро да још за неко време одгоди ватрене жеље српске, изволите му барем представити каква је провала отворена пред мојим ногама. Изволите израдити, Екселенцијо, да ми се изда уверење о мојем поштеном раду, једном речју уверење да сам оправдао поверење којим сам почаствован, и да су ме само заповести Његовог Величанства задржале до сад овде, те да ми буде дозвољено да се вратим у своју отаџбину неизложен праведним прекорима.

.... Моли за новчану помоћ.... „Мислим да ми није нужно доказивати Вашој Екселенцији да ме не руководе никакве спе-

кулативне нити заинтересоване побуде, јер је лако оценити шта је могао коштати тако дуг пут двеју особа. трогодишње пребивање и болест која је трајала трећину тог времена....“

LXX

8 фебруар 1813 (Конзуларни картони, Букурешу)

Рапорт цару.

Г. Раде Вучинић, српски посланик, бави се већ од три гогодине у Паризу. Предмет његове мисије био је да тражи за своју земљу протекцију Вашег Величанства, да добије за њу помоћ и муницију, ако ви будете хтели да Срби продуже своје ратовање с Турцима, или да закључе вашим посредовањем и под вашом гаранцијом мир, ако то буде нашло за добро Ваше Величанство.....

Ваше се Величанство још није изјаснило о захтевима српског посланика, али Ви сте изјавили своју жељу да он и даље остане у Паризу, а да би му за то дали срества овластили сте мог претходника и мене да му издајемо исту гратификацију сваке године. На тај рачун г. Раде Вучинић примио је 6000 дин. месеца јуна 1810 год., 3000 дин. 5 јануара 1811, 6000 дин. у почетку 1812. Његови суграђани нису му слали никакове помоћи и он је могао да осигура своје издржања само доброчинством Вашег Величанства, али дуга и тешка болест увећала је његове трошкове. Суме које је примио нису могле да покрију те трошкове, те је морао да се задужи; молио ме је да му притечем у помоћ, па и ако сам му од неколико месеци позајмио 2000 динара, његово се стање није побољшало. Његови дугови износе на 8000 дин, а неким ће од њих у скоро истећи рок, међутим нема никакве наде да ће добити из своје земље новаца да их исплати.

Мислим да ће Ваше Величанство, без чијег овлашћења он је мислио да не може напустити Париз, поступити с њим истом добротом и дати му средстава да испуни своје обавезе. Посланик жели да се врати у Србију, ако се његово присуство не сматра више за корисно. Његова влада га је већ одавно позвала натраг. Он је у страху да не изгуби поверење Срба ако продужи своју мисију, јер они не виде од ње никаковиx резултата. Његово дуго одсуство ремети са свим његове приватне послове и отежава с дана на дан његову новчану забуну.

Г. Раде Вучинић ужива овде добру репутацију, понаша се врло дискретно и мудро. Што знати може он даје обавештења о својој земљи, а показивао је се вазда одан Францеској и достојан благонаклонога интересовања Вашег Величанства.

Молим Ваше Величанство да ме известите да ли тај посланик треба и даље да остане у Паризу, или да ли да се врати било у Србију својим сународницима било у Љубљану, где је већ више пута захтевао да иде.

Част ми је такође предложити Вашем Величанству да подари г. Раду Вучинићу за исплату сума које сам му издзо, за исплату других дугова и као средства за путовање или даље живљење у Паризу, гратификацију од 12.000 динара.

LXXI

20 фебруар 1813, Париз (Турска Слов. пров. св. I)

Раде Вучинић цару.

Сире, од дугог времена оптужују Србе или Словене-Илирце да много нагињу ка Русији. То мишљење, које су подржавали свештеници римски, чинило их је подозривим у очима суверена, њихових господара. Ни њихова послушност, ни оданост, ни верност, па најзад ни њихове велике услуге нису могле да збришу ту неправедну оптужбу. Али од како је један део тог народа имао срећу да дође под францеску власт, под којом сви грађани царевине уживају подједнака права, ја сам сматрао да ми је дужност бранити част народну и поднети ту одбрану на суд највећем монарху, чију је спроведљивост и правичност признао цео свет.

У том циљу узимам слободу да понизно поднесем Вашем Величанству ово слабо дело, које ми је диктирала моја ревносна служба добру мојег народа и интересу Францеске. Ако мој корак могне да привуче на моју отаџбину и моје суграђане наклоност и очинске погледе Вашег Величанства, мој је циљ постигнут и ја ћу се осећати пресретан.

(Овом је писму био додан један рапорт под насловом: „Летимични погледи на узроке великог утицаја, који је добила Русија у судбини хришћанских народа под турском владом.“)

LXXII

11 мај 1818 (Консул. картони, Букурешт)

Министар г. Вучинићу

Господине, примио сам разне мемоаре које сте ми послали један за другим, и све сам их читао са великим интересовањем. Одавно сте ми већ саопштили узроке из којих желите да се вратите у вашу земљу или да идете у Љубљану. Ма колико да би нам пријатно било да сачувамо код нас једну особу, чије је владање било увек примерно и чија саопштавања имају за ме велика интереса, ја сам ваше захтеве поднео Његовом Величанству. Кад ме оно буде известило о својим намерама, ја ћу имати части, да вам их саопштим.

LXXIII

4 септембра 1813, Париз (Консуларни картони, Букурешт)

Раде Вучинић Министру.

Решен да чекам одговор Његовог Величанства, на које ми је дало наду писмо Ваше Екселенције од 11 маја, ја сам трпељиво очекивао извршење вашег обећања. Али данас сам принуђен да саопштим Вашој Екселенцији нове налоге које сам добио и по којима треба да што је могуће пре одем главном гувернеру Илирских покрајина те да тамо очекујем заповести моје владе. У исто време она ме овлашћује да молим Вашу Екселенцију да ми да за тај пут десет хиљада динара, које ће она предати главном гувернеру чим ја будем тамо приспео. Како ми је препоручено да што је брже могуће извршим горње налоге, јер прилике не допуштају ни најмањег одлагања, то преклињем Вашу Екселенцију, да ми помогне да послужим без најмањег одлагања, дав ми гореозначену суму, пасош и писмо на главног гувернера

Налоге о чијем вас пријему извештавам ја сам саопштио г. каваљеру Жоберу, који је пристао да их посведочи или да о том пише Вашој Екселенцији. Узимам слободу да вам да уверење да моје одсуство неће ни најмање умањити моју привրженост ка Француској и ка особи Ваше Екселенције.

LXXIV

15 септембра 1813, Париз (Консуларни картони Букурешт)

Г. Жобер Министру.

Част ми је предати Вашој Екселенцији у прилогу са једном белешком састављеном по разним разговорима које сам имао са српским послаником, Радом Вучинићем, превод писма чији ми је оригинал он саопштио и о чијој аутентичности нимало не сумњам. Ма каква била вредност српских претензија и ма како тешко било да се учини оно што они желе, сматрао сам ствар саму по себи за толико важну у садашњим приликама, да ми је дужност, да дам о њој тачан извештај Вашој Екселенцији.

Превод писма Црног Ђорђа, вођа српског, г. Раду Вучинићу у Париз писаног у Тополи, близу Београда 30 јуна (12 јула) 1813.

У садашњим приликама нашли смо за добро да вас позовемо натраг у отаџбину. Зато вам препоручујемо и наређујемо, да тражите од Француске владе дозволу да отпутујете. Ако вам буде устребало новаца за ваше трошкове, можете тражити у наше име од министра 10.000 динара, које се изрично обвезујемо да ћемо предати г. главном гувернеру Илирије, код којег ћете ви очекивати наша упутства и наше заповести. Ми полажемо сву нашу наду после Бога у храброст наше војске и високу заштиту Великог Наполеона.

Вама наклони
Кара-Ђорђе Петровић
врховни вођ српски.

Белешка о садашњем стању ствари у Србији.

По свим вестима примљеним из Земуна и Београда изгледа као извесно, да је рат, који је плануо између Францеске и Аустрије, на ново оживео српске наде. Притешњени Турцима који су их потукли између Тимока и Мораве, они су у страху, да их велики везир не изгони из Делиграда и других важних тачака на обалама Дрине и Дунава, којима још до сад господаре.

Сад траже интервенцију или боље помоћ које стране силе, интересоване за успех њихових напора. Русију су, због њезиног

сусества, њезиних претензија на Цариград, аналогије обичаја, религије па и језика, сматрали Срби већ одавно за својег природног заштитника; али зна се, да их је ова, пошто је за све време ратовања фаворизирала њихову побуну, потпуно напустили при закључивању Јашког мира, а бегство агента Родофиникина, којег је та сила држала у Београду, пре времена о којем је реч, довољно је показало вођама, народу па и самом свештенству српском колико су лажљива и илузорна руска обећања.

Аустрија држи до душе простране провинције насељене већим делом српским бегунцима, она шта више држи под платом више пукова састављених од тог народа и по свем би погледало да треба за њу да буде заштићивање Срба стални закон, али с једне стране жеља да очува добре односе са Портом, с друге не савладљива антипатија измеђ католика Мађара и православних, антипатија коју су још увећала религиозна гоњења за владе Марије Терезије, опиру се сваком споразуму измеђ њих.

Отуд долази, да тај врло храбри народ управља данас своје погледе на цара Францеског и моли за његову високу заштиту.

Ако се односи који постоје измеђ Францеске и Турске, веле они, да Његово Величанство јавно фаворизира побуњене поданике нек нам бар потајно помогне да дођемо до повољних услова и нека се изволи осигурати нам њихово извршење. Без сумње да ће после неког времена бити подигнут вео који крије наше односе са Францеском, али тада ће бити лако дезавуирати нас, а силе ће ипак остати вазда у зебњи видећи Францеску умешану у ствари тако важне и тако деликатне природ..е.

Та ће зебња бити толика да ће дом Лоренски (Хапсбуршки) кад види Србе да се дижу на оружје и скупљају у далеко већем броју но пређе измеђ Дрине и Мораве, а не знајући да ли су они у споразуму са Францеском, претпостављати да је њихов циљ да упадну у земље измеђ Дрине и Саве те да побуне Славонију, Срем и Банат, покрајине које су већ сад слабо потчињене и на чију верност аустријска влада не може да рачуна, а то ће је обвезати да држи опсервационе корпусе на обалама Саве и Дунава.

Дакле, додају они, ако диверсија такве природе буде одговарала политици Његовог Величанства, она ће се врло лако извршити у садашњим приликама, а добиће извесно још далеко већу важност и интерес ако цар аустријски буде принуђен да утече у Угарску.

Извесно је да ствари једне земље која се налази у средини Европе, тако рећи на границама покрајине зараћених сила, насељене без мало једним милионом људи ратоборним и без трунке

грчког лукавства, извесно је, велим, да те ствари не могу бити равнодушне.

Дати им оно што траже, помоћи им било ратном муницијом било новцем, значило би без сумње фаворизирати у њих идеје независности и бунтовне планове који би били несретни и за њихов будући мир и за мир њихових суседа, али с обзиром на то што је та земља не далеко од илирских поседобина Његовог Величанства, кад би Француски амбасадер у Цариграду добио налог да интервенише код турске владе да се са Србима углави мир под умереним условима, такав корак, далеко од тог да буде непријатан Порти, можда би јој сасвим годио, јер би јој дао прилику да часним начином сврши своју размирицу са Србима, а с друге стране тај исти би корак придобио још више народ те покрајине, а такође и Славонце, Црногорце и у опште све Илирце за интересе цареве.

То је укратко садање стање ствари у Србији, и то су мотиви који би могли обратити Његово Величанство да узме њихове захтеве у разматрање.

По свој прилици ће бити да је врховни вођ српски Црни Ђорђе у писму чији је превод овде приложен, позвао натраг својег посланика, г. Рада Вучинића, овластив га да тражи на зајам 10.000 динара за путни трошак и наложио му да иде у Љубљану где ће примити усмена упуства и нове заповести, зато да му даде могућности да све те мотиве развије и покаже њихову вредност.

И у ствари изгледа да је присуство таквог агента далеко корисније у Илирији, одакле он може лако кореспондирати са својим сународницима и извештавати министра о стању ствари у својој земљи, но у Паризу, где му недостају средства за коресподенцију или му их је врло тешко набавити. Мислим дакле да не би имало никакве незгоде да му се изда тражени пасош и новац, и да би сем тог Ваша Екселенција могла дати са своје стране какав знак нарочитог задовољства са начином којим је тај посланик изаршио своју мисију.

LXXV

24 децембра 1813, Париз (Консуларни картони. Букурешт)

Раде Вучинић Министру.

У слатком уверењу, да је Ваша Екселенција обавештена о узроку мојег бављења у престоници и о томе што је дало повода

да ми се оно дозволи, ја се не усуђујем поново говорити о том предмету.

Данас ми ситуација европска спречава сваку комуникацију са мојом домовином, не знајући шта више ни каква је њезина судбина, ја сам лишен сваке помоћи и могу да се уздам једино у племенитост францеске владе.

Како су прилике вазда биле противне срећи којој сам тежио, ја сам сад у мучном положају и моја је судбина несретна.

Преклињем Вашу Екселенцију да буде тако добра, да интервенише у моју корист, изложив Његовом Величанству моје мучно стање и драге ми интересе моје отаџбине, те да би Његова Великодушност донела повољну одлуку о судбини моје домовине, дало јој помоћи ако је још времена и изабрало мене за оруђе своје доброте.

LXXVI

11 јануара 1814, Париз (Консуларни картони, Букурешт)

Министар цару.

Г. Раде Вучинић, српски посланик, бави се у Паризу већ четири године. Он је имао дужност да поднесе Вашем Величанству разне молбе о којима није донета никакова одлука. Позван натраг од своје владе и не добијајући више нити каква упутства ни помоћи, он би се вратио у Србију, да Ваше Величанство није изјавило жељу да се задржи у Паризу. Да би могао у њему опстати ви сте овластили мог претходника, да му годишње издаје гратификацију од 6.000 динара. Последња сума коју је примио већ је исцрпљена, и ако Ваше Величанство жели да он и даље продужи своје бављење у Францеској, неопходно је да му се изда нова помоћ. Молим вас да ме изволите овластити да г. Вучинићу издам суму од.... из кредита мојег министарства.

DOCUMENTS INÉDITS

sur

LES RELATIONS DE LA SERBIE AVEC NAPOLÉON I.

(1809—1814)

publiés par Auguste Boppe

(Fin.)

LIX

1812 6 mai Paris. **(Cartons consul. Bucharest).**

Rado Wucsinics au Ministre.

....Dans une lettre que mes concitoyens viennent de m'adresser, ils me chargent de nouveau de réitérer mes prières à Votre Excellence pour la supplier de vouloir bien intercéder pour eux auprés du Grand Napoléon une décision favorable et prompte, afin que je puisse retourner parmi eux, attendu leur position délicate qui les force à cette démarche...

LX

1812 10 mai Paris. **(Bucharest, cartons consul.).**

Rado Wucsinics au Ministre.

Le départ de l'Empereur, et le départ prochain du Ministre le remplissent d'inquiétude. «Si les circonstances actuelles s'opposent à ce que mes concitoyens puissent pour le moment participer au bonheur que répand généralement le grand Monarque du Siècle, daignez du moins, Monseigneur, dicter un mot de réponse à la lettre que mes concitoyens ont adressée à Son Excell. le duc de Cadore, votre pré-

décesseur, et me mettre à même de retourner promptement parmi eux; en m'accordant de plus la grâce de me faire délivrer une lettre de recommandation pour S. Ex. M^r le Comte Bertrand, Gouverneur général des Provinces Illyriennes, en m'indiquant aussi à qui j'aurai désormais à recourir taut pour les affaires de mes concitoyens que pour les miennes propres, dans le cas que les ennemis de la France par leur inflnence voulussent me persécuter, en raison du zèle et de l'attachement que j'ai montrés pour la personne auguste de Sa Majesté, et pour les services que j'ai rendus à ma patrie en bravant les plus grands dangers....

LXI

1812 7 juin Thorn. **(Cartons consul. Bucharest).**

Note sur les dernières lettres du capitaine Rado Wucsinics, député servien.

Le député Servien envoyé depuis deux ans à Paris par son gouvernement était chargé de mettre son pays sous la protection de Sa Majesté, de lui demander des secours pour continuer la guerre, ou de recourir à sa médiation pour conclure la paix avec la Porte. Pendant son séjour à Paris, il a souvent rappelé la situation et les demandes de son pays, et lorsqu'il a témoigné le désir de retour à Belgrade, Sa Majesté a jugé plus convenable qu'il prolongeât son séjour en France.

Le départ de Sa Majesté pour la Pologne a fait penser au député servien que sa présence à Paris pourrait ne plus être dans les vues du gouvernemeut. Il désire si son retour en Servie doit être encore différé que Sa Majesté lui permette du moins de se rendre à Laybach, près de M^r le Gouvereur Général, afin d'y être à la fois plus à portée de son pays, des événements qui se passeront en Pologne, et des ordres que pourrait avoir à lui donner Sa Majésté.

LXII

1812 15 juin Paris. (Cartons consnl. Bucharest).

Rado Wucsinics au Ministre.

N'ayant pas été assez heureux pour obtenir de Sa Majesté l'Empereur et Roi une décision au sujet de la pétition que j'ai eu l'honneur de transmettre à Votre Excellence le 6 mai passé au nom de mes concitoyens, j'ai pris la liberté de la réitérer le 10, et de la remettre à Mr Roux, chef du bureau du département du Midi, qui en même temps m'a promis de la remettre à Votre Excellence a bien voulu me donner à Paris me persuadent qu'elle daigne s'intéresser à la situation actuelle de mes concitoyens, dont elle est parfaitement instruite, et qu'elle se persuadera que l'objet de ma demande mérite sa considération. Dans cette persuasion, j'ose croire Monseigeur, que votre Excellence daignera saisir la première occasion pour mettre ma demande sous les yeux de Sa Majesté et qu'elle voudra bien l'appuyer de tout l'intérêt qu'elle prend à notre cause.

S'il m'était permis de vous entretenir de moi j'oserais dire à Votre Excellence qu'un plus long séjour à Paris pourrait me faire soupçonner de négligence pas mes commettants. L'absence de Sa Majesté et la marche ordinaire des affaires dans l'Empire français, dont ils n'ont aucune connaissance, autoriseraient ce soupçon; et ce soupçon ne pourrait avoir pour moi que des siutes très funestes, si ma mission devenait absolument infructueuse. Si toutefois les circonstances devaient apporter quelque retard à la décision que je sollicite de votre justice, je supplierais Votre Excellence de me permettre de me rendre auprès d'elle pour y attendre l'heureux moment où Sa Majesté daignera prononcer sur notre sort.

J'ose croire que vû la parfaite connaissance que j'ai acquise des langues Polonaise et Russe et des localités, je pourrais être utile à Sa Majesté dans quelques unes de ses

opérations militaires. Il me serait bien doux de consacrer les moments d'un loisir forcé au service d'un monarque que je révère plus que qui que ce soit au monde.

Le Capitaine
Rado Wucsinics
député et plénipotentiaire Servien
rue de Malte Nr 8.

LXIII

1812 8 septembre Paris. (Cartons. consul. Bucharest).

Mr le capitaine Rado Wucsinics, député servien, a fait ce matin au bureau, la demande d'un passeport pour se rendre à Laybach. Si l'éntention de son Excellence est qu'on accorde ce passeport. elle est suppliée de vouloir bien en donner l'autorisation.

LXIV

1812 11 septembre Paris. (Turquie. Prov. Slaves. vol I).

Rado Wucsinics au Ministre.

L'accueil favorable qu'il avait reçu en arrivant lui avait fait espérer que sa mission réussirait. Toutes ses espérences sont maintenant reuversées par le départ de l'Empereur et du Ministre, avant que rien n'ait été decidé sur l'objet de sa mission. Il termine en se plaignant que ses pétitions du 6 mai, 10, mai, du 21 juin et du 29 juillet soient restées sans réponse.

LXV

1812 29 octobre Paris. (Cartons. consul. Bucharest).

Rado Wucsinics a Mr Roux.

Monsieur, depuis le départ de son Excell. Mr le duc de Bassano, j'ai eu l'honneur de lui écrire plusieurs le ttres

auxquelles je n'ai jusqu' à présent reçu aucune réponse. Il était d'autant plus important pour moi d'en recevoir que la prolongation indéfinie de mon séjour à Paris m'obligerait à contracter des dettes usuraires, si Son Excellence n'avait égard à ma position, et ne m'accordait pas, ainsi qu'elle l'a bien voulu faire l'année dernière une gratification qui me mit en état d'attendre les fonds que je dois recevoir de mon pays. Je ne puis attribuer son silence qu'aux affaires importantes qui l'occupent, et je ne doute pas qu'elle ne veuille bien m'accorder cette nouvelle faveur. Cette persuasion et le besoin urgent dans lequel je me trouve, me portent à désirer, Monsieur, qu'en attendant la décision de Son Excellence sur mon projet de me rendre à Laybach où je trouverais facilement des ressources, vous veuillez bien me faire prêter sur la caisse du Ministère une somme de 2000 francs que je m'engagerais à rembourser et dont je ferais même mon billet.

LXVI

1812 14 novembre Paris. **(Turquie Prov. Piaves. vol I).**

Rado Wucsinics au Minisfre.

Il voit avec regret que sa lettre du 11 septembre, comme les précédentes, n'a pas eu de réponse. «Daignez considérer, Monseigneur, que je suis dans un pays étranger, que j'y suis isolé, sans appui, sans crédit, sans amis, que j'y suis depuis longtemps sans aucune correspondance avec mes commettants, parceque des circonstances politiques l'ont interrompue; et qu'enfin je n'y suis encore aujourd'hui que par suite de mon empressement à seconder les vues et les intentions de Sa Majesté Impériale et Royale qui m'ont été manifestées par Votre Encellence.»

«Il n'a plus d'argent. Il en a demandé à M^r^ d' Hauterive et Mr de la Besnardiére lui en ont refusé.... «Ce refus a porté la désolation dans mon coeur. Vous êtes bon et hu-

main, Monsigneur, daignez compâtir à mes peines, et venir au secours d'un homme qui toujours fidèle a l'honneur se voit exposé à y manquer pour les dettes qu'il a contractées et qn'il contracte encore chaque jour parce qu'il aeu la plus juste confiance en Votre Excellence....»

Si sa présence à Paris est nécessaire qu'on lui donne les moyens d'y rester.... «Si au contraire ma présence ne peut être d'aucune utilité au gouvernemeut français, permettez moi Monseigneur, de retourner dans ma patrie....»

LXVII

1812 29 novembre Wilna. **(Cartons. consul. Bucharest).**

Le Ministre à Mr Bresson.

Mr Rado Wucsinics à qui Sa Majesté a daigné accorder plusieurs gratifications depuis son arrivée à Paris, vient de m'informer des embarras de sa position actuelle. Depuis quelque temps, ses ressources sont épuisées à Paris, il ne peut recevoir de son pays aucune ressource et son scul recours est dans la bienveillonce du gouvernement.

Je présente à Sa Majesté un nouveau rapport en sa faveur et je la prie de lui accorder une nouvelle gratification de 6 mille francs. Mais la décision de l'Emperaur pouvant être un peu différée, je désire en attendant diminuer les embarras de Mr Rado Wucsinics, et je vous invite à lui remettre une somme de 2000 francs qui sera prise en à compte sur celle que Sa Majesté pourrait lui accorder.

LXVIII

1812 29 novrmbre Wilna. **(Turqule. Prov. Slaves. vol I).**

Rapport du duc de Bassan à l'Empereur.

Votre Majesté a désiré que le député servien arrivé depuis trois ans à Paris y continuât jusqu'à ce moment sa

résidence. Ce député ne recevant aucun secours de son pays, Votre Majesté a autorisé chaque année le Ministre des Relations Extérieures à lui remettre une gratification de 6000 francs. Celle de l'année dernière a été absorbée en partie par les frais d'une maladie grave qu'il a faite à Paris. Depuis quelque temps il est sans ressources; il a dû contracter des dettes pour se soutenir, et soit que Votre Majesté lui permette de partir pour Laybach, comme il le demande, soit qu'elle désire qu'il reste encore à Paris, il ne peut ni rester, ni partir dans un si absolu dénuement. Ce député a toujours eu une conduite estimable; il a toujours montré de l'attachement à la France comme à son pays et je le crois digne de la continuation des bontés de Votre Majesté.

J'ai l'honneur de demander à Votre Majesté de m'autoriser à remettre à Mr le député Servien une nouvelle gratification de 6000 frs.

LXIX

1813 8 février Paris. (Bucharest carton consuliare).

Rado Wucsinics au Ministre.

Confus de mon importunité, mais placé au bord d'un écueil qui me montre non seulement la perte assurée du crédit par lequel je subsiste ici depuis trois ans, si Votre Excellence ne daigne enfin répondre aux demandes quatre fois réitérées depuis le mois de septembre dernier, mais encore menacé de la perte de l'estime de mes concitoyens qu'il me semble déjà entendre me reprocher l'abus de leur confiance, de ce que après un aussi long séjour, je ne puis leur donner la moindre preuve du zèle que j'ai mis à les servir, ni me justifier des espérances flateuses que Sa Majesté l'Empereur m'avait permis de leur donner, tant en paraissant accueillir mes propositions qu'en m'ordonnant de rester ici pour attendre ses ordres...

....La joie inexprimable que ressentit ce bon peuple à la nouvelle que je leur donnai que le grand Napoléon leur permetait d'espérer, ne serait-elle pour eux qu'un éclair trompeur; et leur imagination exaltée qui leur peignait une félicité certaine et durable s'évanouirait-elle aussi rapidement qu'ils l'ont conçue? Ah, Monseigneur! s'il plaisait à Sa Majestè de reculer encore peur quelque temps les voeux ardents des Serviens, veuillez au moins lui représenter l'abime qui est ouvert sous mes pas. Que Votre Excellence obtienne pour moi une preuve de l'intégrité de mes sentiments, en un mot une preuve que j'ai justifié la confiiance dont je suis honoré et que ce sont les ordres de Sa Majesté qui m'ont retenu ici jusqu' à cette époque et qu'il me soit permis de retourner dans ma patrie sans être exposé à d'injustes reproches.

.... Il demand quelques secours.... «Je me crois dispensé de justifier à Son Excellence que dans cette demande il n'existe aucune vue spéculative ni d'intérêt, en ce qu'il est aisé d'apercevoir ce qu' a pu couter un aussi long voyage chargé de deux personnes, un séjour de près de trois années, et une maladie qui a duré un tiers de ce temps.

LXX

1813 8 février. (Cartons. consul. Bucharest).

Rapport à l'Empereur.

Mr Rado Wucsinics, député servien, réside depuis trois ans à Paris. L'objet de sa mission était de solliciter en faveur de son pays, le protection de Votre Majesté, d'obtenir d'elle des secours, et des munitions, s'il entrait dans ses vues que les Serviens continuassent la guerre contre la Turquie, ou d'arriver par son intervention et sous sa garantie à la conclusion d'un arrangement si la paix entre les deux pays lui convenait davantage.

Votre Majesté ne s'est pas expliquée sur les demandes successives du député servien; mais elle a désiré qu'il continuat son séjour à Paris; et pour lui en faciliter les moyens elle a autorisé mon prédécesseur et moi, à lui remettre d'une année à l'autre quelques gratifications. Mr Rado Wncsinics a reçu à ce titre 6000 francs au mois de juin 1810, 3000 francs le 5 janvier 1811, 6000 frs au commencement de 1812. Ses concitoyens ne lui envoyaient aucun secours, et il n'a pu se soutenir que grâce aux bienfaits de Votre Majesté; mais une maladie grave et de longue durée a augmentè ses dépenses. Les sommes qu'il avait reçues n'ont pu les couvrir; il a dù prendre quelques engagements; il m'a prié de venir à son secours et quoique je lui aie fait depuis quelque mois une avance de 2000 francs, ses embarras sont restés les mêmes. II a 8000 frs de dettes, dont quelques unes sont bientôt exigibles; sans espérance de recevoir de son pays aucun fonds pour les acquitter.

Je pense que Votre Majesté, sans l'autorisation de laquelle il n'a jamais cru pouvoir quitter sa résidence, daignera encore le traiter avec la même bontê et lui accorder des moyens de remplir ses engagements. Ce député. si sa présence n'est plus jugée utile désire pouvoir retourner en Servie. Les ordres de son gouvernement le rappellent depuis longtemps. Il craint de perdre la confiance des Serviens en continuant une mission où ils n'aperçoivent aucun résultat. Sa longue absence achève la ruine de ses affaires personnelles, et agrave de jour en jour les embarras pécnniares de sa position.

Mr Rado Wucsinics jouit ici d'une bonne réputation; il se conduit avec discrétion et sagesse. Il donne le plus souveut qu'il le peut des informations sur l'ètat de son pays, et il s'est toujours montré dévoué à la France et digne du bienveillant intérêt de Votre Majesté.

Je prie Votre Majesté de vouloir bien me faire connaître si ce député doit continuer à Paris sa résidence, où

s'il doit retourner soit en Servie, auprès de ses compatriotes, soit à Laybach où il a plusieurs fois demandé à se rendre.

J'ai aussi l'honneur de proposer à Votre Majesté d'accorder à Mr Rado Wucsinics pour le remboursement des avances que je lui ai faites, pour celui de ses autres dettes, et comme moyen de partir ou de continuer son séjour une gratification de 12000 francs.

LXXI

1813 20 février. Paris. (Turquie. Prov. Slaves. vol I).

Rado Wucsinics à l'Empereur.

Sire, depuis longtemps on accuse les Serviens ou Slavo-Illyriens, d'avoir trop de penchant pour la Russie. C'est cette opinion appuyée par le clergé romain qui jadis se mélait de politique, qui les rendait suspects aux souverains leurs maitres. Ní leur soumission, ni le dévouement, ni la fidélité, ni enfin leurs grands services ne purent effacer cette injuste accusation. Mais depuis qu'une grande partie de cette nation a eu le bonheur de passer sous la domination française, où tous les citoyens qui composent cet empire jouissent des mèmes droits, j'ai cru qu'il était de mon devoir de défendre l'honneur national et de soumettre sa défense au jugement du plus grand des Monarques dont la justice et l'impartialité sont reconnues de l'Univers entier.

C'est dans cette vue que je prends la liberté de soumettre respectuesement à Votre Majesté ce faible ouvrage, que le zèle pour le bien de ma nation et l'intérèt de la France m'ont suggéré. Si ma démarche peut attirer sur ma patrie et à mes concitoyens la bienveillance et les regards paternels de Votre Majesté mon but est atteint, et rien ne pourra égaler mon bonheur.

(A cette lettre était joint un rapport intitulé: «Considérations fugitives sur le motif du Grand Ascendant que prit la Russie sur les peuples chrétiens de la dominatlon turque.»)

LXXII

1813 11 mai. (Cartons consul. Bucharest).

Le Ministre à Mr Wucsinics.

Monsieur, j'ai reçu les différents mémoires que vous m'avez successivement adressés, et je les ai toujours lus avec beaucoup d'intérêt. Vous m'avez fait part depuis longtemps des motifs qui vous faisaient désirer de retourner dans votre pays ou de vous rendre à Laybach. Quelque agréable qu'il nous soit de conserver une personne dont la conduite a toujours été très recommandable et dont les communications ont pour moi beaucoup d'intérêt, j'ai mis vos demandes sous les yeux de Sa Majesté. Lorsqu' elle m'au a fait connaître ses intentions, j'aurai l'honneur de vous en informer.

LXXIII

1813 4 septembre Paris. (Cartons consul. Bucharest).

Rado Wucsinics au Ministre.

Résigné à l'attente de la réponse de Sa Majesté que Votre Excellence m'a fait espérer par sa lettre du 11 mai dernier, jattendais avec patience l'effet de ses promesses. Mais aujourd'hui je suis forcé de communiquer à Votre Excellence les nouveaux ordres que je viens de recevoir d'après lesquels je ne saurais hâter assez de me rendre auprès du Gouverneur Général des Provinces Illyriennes pour attendre là les ordres que mes commettants ont à me donner. Ils m'autorisest en même temps à supplier Votre Ex-

cellence de me faire donner dix mille francs pour effectuer ce voyage; lesquels dix mille francs seront remis par eux au gouverneur Général aussitot mon arrivée près de lui. J'espère donc qu'en raison de l'extréme urgence des circonstances, pour lesquelles on me recommande surtout de mettre la plus grande célérité dans l'exécution de ces ordres; c'est pourquoi je supplie Votre Excellence de m'aider à obéir sans le moindre retard en me faisant donner la somme ci dessus, un passeport, et une lettre pour le gouverneur Général.

J'ai aussi communiqué les ordres dont j'annonce la reception à Votre Excelence à Mr le Chevalier Jaubert, qui veut bien les certifier ou au moins d'en écrire lui même à Votre Excelence. J'ose vous assurer que cette absence ne diminuera en rien mon zèle et mon attachement à la France ainsi qu' à la personne de Votre Excellence.

LXXIV

1813 15 septembre Paris. (Cartons consul. Bucharest).

Mr Jaubert au Ministre.

J'ai l'honneur de transmettre ci joint à Votre Excellence avec une note rédigée d'après les divers entretiens que jai eus avec le député Servien Rado Wussinisch la traduction d'une lettre dont l'origlnal m'a été par lui communiqué, et sur l'auttenticité duquel je ne puis élever aucun doute. Quelque soit le mérite des prétentions qu'élèvent ies Serviens, et quelque difficile qu'il puisse être de faire ce qu'ils désirent, j'ai pensé que cette affaire était en elle même assez importante dans les circonstances présentes pour qu'il fût de mon devoir d'en rendre un compte fidèle à Votre Excellence.

Traduction d'une lettre écrite par Czerni George chef des Serviens, à M. Rado Voussinich à Paris, datée de Topola, près Belgrade le 30 juin (12 juillet) 1813.

Dans les circonstances actuelles nous avons jugé à propos de vous rappeler dans la patrie. C'est pourquoi nous vous recommandons et ordonnons de demander au gouvernement français la permission de partir. Si vous avez besoin d'argent pour vos dépenses, vous pourrez demander en notre nom au Ministre une somme de 10.000 francs, que nous nous engageons expressément à faire remettre à M^r le gouverneur Général d' Illyrie auprès duquel vous attendrez nos instructions et nos ordres. Au surplus nous fondons notre espérance après Dieu, sur la valeur de nos troupes et sur la haute protection du grand Napoléon.

Votre affectionné

Kara Georges Petrowitz
Chef suprême des Serviens.

(Traduit par le soussigné, Maître des Requêtes, premier secrétaire interprête de Sa Majesté l'Empereur et Roi pour les langues orientales. Paris le 15 sept. 1813.

Jaubert).

Note sur l'état actuel des affaires de la Servie.

D'après toutes les nouvelles qu'on a reçues de Semlin et de Belgrade, il parait certain que la rupture qui vient d'éclater entre la France et l'Autriche a de nouveau ranimè les espérances des Serviens. Pressés par les Turcs, qui les ont battus entre le Timok et la Morava, et craignant que le Grand Vizir dont l'administration semble devenus de plus en plus rigoureuse, ne finisse par les chasser de Deligrad et de divers points importants dont ils sont encore maîtres sur les bords de la Drina et sur ceux du Danube.

Ils sollicitent l'intervention ou plutôt l'appui d'une puissance étrangère intéressée à seconder leurs efforts.

La Russie par son voisinage, ses prétentions sur Constatinople, l'analogie des moeurs, de la religion, et même du langage de ses habitants a dû dès longtemps être considérée par les Sesviens comme leur protectrice naturelle; mais on sait qu' après avoir pendant tout le cours de la précédente guerre favorisé leur rebellion, elle les a totalement abandonnés lors de la conclusion du dernier traité de Iassi; et la fuïte de l'agent Rodofinikin que cette puissance entretenait à Belgrade, avant l'époque dont il s'agit, a suffisamment démontré aux chefs, au peuple, et même au clergé servien combien les promesses des Russes étaient fallacicuses et illusoires.

L'Autriche possède il est vrai de vastes provinces peuplées en majeure partie de transfuges serviens, elle entretient même à sa solde plusieurs régiments de cette nation, et tout semblerait lui faire une loi de la protéger, si d'une part les ménagements qu'elle a à garder avec la Porte ottomane, et de l'autre l'antipathie insurmontable qui régne entre les Hongrois catholiques et les Grecs, antipathie qui s'est accrue par suite des persécutions exercées contre eux sous le gouvernement de Marie Thérèse, ne s'opposaient d'une maniére invincible à toute espèce d'arrangement.

Il n'est done pas extraordinaire que ce peuple essentiellement brave tourne aujourd'hui ses regards vers l'empereur de Français et implore sa haute protection.

Si la nature des relations qui existent entre la France et la Turquie, disent-ils, s'opposent à ce que Sa Majesté favorise publiquement des sujets rebelles, du moins qu'elle nous aide en secret à obtenir de conditions favorables et qu'elle daigne en assurer l'exécution. Sans doute au bout de quelque temps le voile qui couvrira nos relations avec la France sera levé, mais alors il sera facile de nous désavouer et l'inquiétude qu'auront conçue les puissances voisines de voir la France s'immiscer dans des affaires d'une nature si délicate et si importante subsistera toujous.

Cétte inquiéitude sera telle que la maison de Lorraines voyant les Serviens courir aux armes et se rassembler en plus grand nombre qu'auparavant entre la Drina et la Morava et ignorant si leurs entreprises sont ou non concertées avec la France, supposera qu'elles peuvent avoir pour objet de ravager une partie des pays compris entre la Šave et la Drave, et pour résultat du soulever l'Esclavohie, la Sirmie et le Banat, provinces dèjà mal soumises et sur la fidélité desquelles le gouvernement Autrichicn ne peut compter, ce qui l'obligera du tenir des coprs de troupes en observation sur les bords de la Save et sur ceux du Danube.

Or, ajoutent-ils, si une diversion de la nature de celle dont il s'agit pouvait entrer dans les vues et dans la politique de Sa Majesté, cette diversion aurait facilement lien dans les circonstances actuelles, et acquerrait certainement un nouveau degré d'importance et d'intérèt dans le cas où l'Empereur d'Antriche serait obligé de se rèfugie en Hongrie.

Il est certain que les affaires d'une province située au centre de l'Europe, pour ainsi dire sur les confins des possessions de puissances belligérantes, peuplée de près d'un million d'hommes, belliqueux et incapables des astuces greques, il est certain, disons-nous que ces affaires ne sauraient être indifférentes.

Leur accorder tout ce qu'ils demandent, et leur prêter des secours soit en munitions de guerre, soit en argent, serait sans doute favoriser chez eux des idées d'indépendance et des projets de révolte qui ne pourraient qu'être funestes à leur tranquillité future comme à celle de leurs voisins, mais en considération de ce que cette province est peu éloignée des possessions de Sa Majesté en Illyrie, si l'ambassadeur de France à Constantinople recevait l'ordre d'intervenir auprès du gouvernement Turc pour procurer aux Serviens un arrangement fondé sur des conditions raisonnables, une telle démarche loin d'ètre désagreáble à la Porte, serait probablement de nature à lui convenir, en ce qu'elle lui présenterait l'occasion de terminer d'une manière hono-

rable ses différents avec la Servie, et cette démarche aurait d'un autre côté l'aventage d'attacher de plus en plus les peuples de cette contrée, ainsi que les Esclavons, les Monténégrins et les Illyriens en général aux intérêts de l'Empereur.

Tel est en abrégé l'état actuel des affaires des Serviens, et tels sont les motifs qui peuvent porter Sa Majesté à prendre leurs demandes en considération.

C'est selon toute apparence pour mettre leur député en état de développer et de faire valoir ces motifs, que leur chef suprême Czerni Georges par une lettre dont la traduction est ci jointe, rappelle ce député, le Sieur Rado Woussinitsh, l'autorise à demander au Ministre le prêt d'une somme de 10.000 francs pour subvenir aux dépenses de son voyage, et lui prescrit de se rendre à Laybach où il recevra des instructions verbales et de nouveaus ordres.

Il semble en effet que la présence d'un tel agent serait plus utile en Illyrie, d'où il pourrait correspondre facilement avec ses compatriotes et tenir le Ministre au courant de l'état des affaires de son pays, qu' à Paris, où les moyens de correspondance lui manquent ou lui sont très difficiles à obtenir. On pense donc qu'il n'y aurait aucun ineonvénient à lui accorder les passeports et l'argent qu'il désire et que son Excellence pourrait même ajouter à cette faveur quelque marque de sa satisfaction particulière sur la manière dont ce député s'est acquitté de sa mission.

LXXV

1813 24 décembre Paris. **(Cartons consul. Bucharest).**

Rado Wucsinics au Ministre.

Dans la douce persuasion que Votre Excellence instruite du motif de mon séjour dans la capitale et de ce qui a donné lieu à l'autoriser, je n'ose l'entretenir davantage sur ce sujet.

Aujourd'hui la situation où se trouve l'Europe me prive de communiquer avec ma patrie, ignorant même son sort actuel, je me trouve dénué de toute espèce de seconrs, et n'ayant d'autre espoir que dans la générosité du Gouvernement français. Les circonstances s'étant constamment opposées au bonheur auquel j'aspirais, rendent ma position très pénible et mon sort malheureux.

Je supplie V. Excell. d'avoir la bonté d'intervenir en ma faveur, en soumettant sous les yeux de Sa Majesté le tableau de ma pénible position, et les chers intérêts de ma patrie, afin d'obtanir de Sa Magnanimité une décision favorable pour le bien de cette même patrie du secours l'il en est encore temps, et de me choisir pour l'instrument de son bonheur.

LXXVI

1814 11 janvier Paris. **(Cartons consul. Bucharest.)**

Le Ministre à l'Fmpereur.

Mr Rado Wucsinics, député des Serviens, réside depuis quatre ans à Paris. Il était chargé de soumettre à Votre Majesté diverses demandes sur lesquelles il n'a été pris aucune décision. Rappelé par son gouvernement et n'en recevant plus ni instructions, ni secours, il serait retourné en Servie, si Votre Majesté n'avait pas témoigné le désir de le retenir à Paris. Pour lui donner les moyens de s'y soutenir elle a autorisé mon prédécesseur á lui remettre chaque année une gratification de 6000 francs. Les dernies fonds qn'il a reçus sont épuisés, et si Votre Majesté désire qu'il prolonge encore son séjour en France il parait indispensable de lui accorder de nouveaux secours. Je la prie de vouloir bien m'autoriser à faire donner à M. Wucsinics une somme de... sur les fonds de mon Ministère.

НА ПРЕСТОЛУ

Роман Бертолда Ауербаха

КЊИГА ПЕТА

— ·⁂· —

(НАСТАВАК)

11.

У трему, где је у исто време била и кухиња, стојао је Тома поред своје матере; он је брисао своје нагарављено лице и скидао лажну браду, па рече:

„Знаш, мати, шта ми је врло жао?“

„Да чујем.“

„Што пре три дана не убих младога грофа. Он ми неће скоро опет доћи на згоду. Баш сам га узео добро на око и он би пао на земљу, а не би ни мрднуо; могао сам му куршум кроз трбух пројурити, да би и сунце кроз рану просинуло.“

„Но и ти си ми лепо момче с твојим вајкањем!“

„Да, и ја би учинио са свим добро, да сам га убио. Помисли, мајка, то су ти велики људи, то су они, чије су шуме и дивљач у њима. Помисли, мати, да сам ја ипак добро момче.“

„Како то?“

„Па ето, знаш ли ти, мајка, зашто је гроф долазио у шуму? Он није хтео да буде тамо, кад му је отац умирао, с тога он изјахује коња, а оставља старца сама да сврши. Ја би рај заслужио, да сам га са света уклонио. Да сам ја онда за то знао, ја би то и учинио; мислио сам, да то учиним онако из шале. Не знаш како ми мило беше кад сам видео, како је оно момче дрктало; тако да мора испред мене да јаше, а ја на њ нанишанио и свакога тренутка могао сам — о Вилденорте!“

Кад је Ирма чула своје породично име, она паде као да је оловом погођена. Она се опет брзо усправи и готово не дишући слушала је, шта Тома говори: „Од тога доба немам никакве среће, ништа неће да наиђе на пушку, баш сам ти права будала! И ето вечерас сам нешто видео — до ђавола! мора човек и у духове да верује. Мати! ја сам срео врло лепог коња, а на њему никога не беше. Ако је био баш истински коњ, за који се лепа пара могла заслужити? Баш сам права будала, што сам се тако уплашио како·

бесно јури. Али док сам ја к себи дошао и уверио се, да је прави коњ и да су веровања у духове само глупости — њега је већ нестало!«

»Не, Томо! Пази! Ипак има нешто с тим духовима. Оди овамо, дигни руку изнад ватре и закуни се, да ћеш миран бити, па ћу ти нешто казати.«

»Па шта хоћете да знате?«

»Више него што у твоју главу иде. Ја ти кажем да има духова, ено тамо у соби лежи на кревету вила из језера.«

»Мати, ви нисте при себи.«

»Пази! Она ми је наредила, да јој скувам мало чорбе.«

»Е да? Зар и виле из језера једу чорбе? Ја се не бојим створења, које једе што је скувано. Баш да видим и ја ту вилу из језера!«

Баба је хтела да га задржи. Он јурне у собу и стаде као укочен, кад је угледао Ирму; али на један пут повика:

»Та то је жена, као и ви што сте, само много лепша. Да је вила из језера, она би морала да има ноге као лабуд, колико ја знам! Ко је то, мати?«

»И ја не знам.«

»Ја ћу је онда упитати.«

Баба је покушавала да га задржи. Али Ирма се већ подигла и гледала укочено; она је отворила уста, а не могаше говорити.

»Ти ли си то?«, повика Тома на један пут. »То је дивота!«

Он је хтеде обухватити рукама, али га Ценца одгурну.

»Ти ли си то?« понови он. »Залутала си, па си дошла овамо? То је лепо?«

»Познајеш ли ти мене?«

»А ко те не би познавао? Ти си љубазница краљева! А сад си....«

Ирмин глас пун очајања надјачао је једну реч овог пустог момка.

»Ура!« подвикиваше Тома, »напоље мајка, напоље Естера! Ви ми не требате!«

»Отави је на миру! Не смеш јој ништа учинити!« рече му мати.

»Ја не смем? Ко ће ми то забранити?«

Мати се борила с њима, он је одгурну назад. У то, кад се није умела друкчије помоћи, она зграби чорбу која се кувала и заклињаше се, да ће му је у очи просути; он се брањаше, посрну назад и рикао је као бик.

Естера приђе Ирми и дошапну јој брзо:

»Хајде, хајде! Ради твога оца ја ћу те спасти. Хајде!«

Она је одвуче са собом, хиташе низ брег, не задржавајући се нигде. и не дишући готово. Ирма није могла даље, она је хтела да се одмори, али је Естера вукла са собом још донекле, док не дођоше

до једног извора, где седоше да се одморе. Естера умочи руку у воду и покваси своје и Ирмино чело.

Дуго нису проговориле ни једне речи. Најзад запита Естера:

„Знаш ли пут на језеро?"

„О да! То је и мој пут, мој излаз, ја и немам никакав други више."

„Како? Шта мислиш тиме?"

„Што ти хоћеш, и ја ћу, и ја ћу то морати."

„А шта хоћу ја?"

„Да се удавиш."

Ирма задркта, кад јој се рече та њезина одлука.

„Ја истина не знам," настави Естера, „али ја могу мислити, шта те на то гони. Мој је брат казао нешто врло рђаво. Али ја те молим, немој то учинити! Видиш, ти си тако лепа, млада и богата; теби ваља још живети и може бити срећа ће ти се опет окренути. Не чини то — мир!" прекиде се на један пут сама — „зар ниси чула? Не говоримо ништа, те да све чујемо. Он иде за нама. Он нас не оставља на миру. Устани само, па да идемо даље."

Оне се подигоше и одоше даље кроз мрачну шуму.

Једна слика из пакла изађе Ирми пред душу: тамо су за вечна времена и силни и мали везани једни за друге и заједнички морају да испаштају, јер и греси и врлине изједначују их....

Оне одоше опет поред неког потока, који је јако шуштао, и Естера запита:

„Ти си дакле његова сестра?"

„Чија сестра?"

„Мога Бруна. Шта ради он? Ја сам га видела пре неколико дана, кад сам тражила по шуми мравља јаја, али он мене није видео. Је ли истина да се срећно оженио?"

„Јесте, али од куда је он твој Бруно?"

„То ћу ти казати; ти си прва, која чујеш његово име од онога дана. Зар ти он сам ништа није о томе говорио?"

„Никада."

„Но може бити, да је он то заборавио. Ходи, овде нас Тома може наћи; узми ме за руку, иди иза мене, па ће пси изгубити траг."

Естера узе за руку Ирму и одведе је под једну испалу стену, ту седоше и црна Естера узе да приповеда:

„Моја мати не зна ништа о томе, а мој брат не. Шта је у ствари, нико не зна. Теби могу све испричати. Ми управо нисмо одавде, али смо преко лета често овде и скупљамо лековите траве и мравља јаја. Мени је било петнаест година, бејах прави ђаво, могла сам се с јеленом тркати и тад ме је твој брат у шуми нашао. Он беше леп, врло леп, тако лепа човека нема тако лако на свету,

а беше и врло нежан и добар, и ми смо се тако заволели и ја сам увек плакала, кад сам се морала матери враћати. Ја би волела, кад би могла увек остати у шуми као срна и мени је готово по вољи било, кад сам сам се кући враћала и мајка ме избила; ја бих плакала, али не би никако казала, за што плачем. Ја сам га сваког тренутка желела и никако ми се није хтело да се растанем с њим. Он ми је једном приликом казао, ко је и како му је отац веома строг човек; да није такав, он би ме одвео у свој замак и ја би постала грофица. И онда — толико пута сам на то помишљала, како сам глупа била, а ја баш ништа рђавога нисам хтела — знаш ли, шта сам учинила? Како се мој Бруно увек тако жалио, мислила сам, да се тако зао отац може ипак обрлатити, па сам отишла у замак право твоме оцу и казала сам му, да није лепо од њега што је тако тврда срца и како треба да допусти, да се Бруно са мном ожени, а ја ћу му бити извесно добра снаха, и да се ми тако волемо као што се никада двоје нису волели од како је света и века. На то ме је твој отац погледао — оне очи нећу никада заборавити, ја их још видим, онако велике и сјајне, и онда, кад је Тома хтео да те нападне, ти си имала такве исте очи, са свим његове очи, и то ме је сажалило, те сам те и избавила.«

»Шта је даље било?« запита Ирма, после дужег ћутања.

»Да, даље,« прихвати Естера. »После тога је твој отац мени пришао, а ја сам се сагла и мислила сам, да ће ме тући Али он метну руку на моју главу и рече: »Ти си добро дете, и ако си погрешила, а ја ћу све учинити, да и останеш ваљана.« — За тим нареди једном служитељу да дозове Бруна. Он дође и кад ме угледа, он се уплашио, али ја му рекох: Немој се бојати, твој је отац врло добар и он пристаје да ме узмеш за жену. Али Бруно се није мрднуо са свога места, а твој га је отац звао: »Ходи овамо!« Али он остаде где је и тако је побледео као застирач на столу на који се наслонио, а отац му опет рече: »Лепо, ја ћу к теби доћи. Ти ниси поштено радио, али ти можеш ипак поштено учинити. Ево овог детета из шуме — да, тако је казао — ја ти допуштам, ја ти управо заповедам, да се њом ожениш.« — На то се Бруно насмејао — оно ђаволско смејање нећу никада заборавити — и твој отац опет рече: Што не говориш? На то он рече: Оче, немојте се правити смешни! У твога оца постаде лице на један пут, као да је за тридесет година старији постао, и тако се поче поводити, да је морао сести на столицу. Шта велиш ти? упита он. Реци још један пут то! Реци! А Бруно каза још један пут и при том је бркове упредао. Твој га је отац лепо световао, како ће ме у свему образовати, па да научим читати и писати тако као каква грофица, и да Бруно не треба

да товари грех на своју душу, тај ће га грех целога живота мучити. Бруно рече на то: Ја ћу изаћи из собе, ако та девојка не оде! Иди, Естера, иди из собе, па дођи, кад те ја зовнем! — Он је казао нешто твом оцу француским језиком и твој отац побледе, приђе к мени, пружи ми руку и рече: Естера, иди! Даље није казао ни речи, али што је говорио, то је било из срца. Ја сам после тога отишла. То је био последњи пут, кад сам Бруна видела, и доцније сам слушала, да је било велике свађе између оца и сина. Али ја сам се чувала, да ме нико не види, ја нисам никако желела да се ради мене свађају отац и син и ја сам увидела, да није могло друкчије бити, а и наше је дете добро мислило, јер се мртво родило; тако је боље, него да тумара по свету, јадно и жалосно, па онда тек да умре. Зар није тако?«

Ирма није одговорила ништа, она је тражила руку Естерину.

Естера настави:

„Ни моја мати, нити Тома знају, да сам ја твога брата познавала; али Тома је ужасан човек, он страшно мрзи твога брата, као да слути нешто. Али ја не кажем ништа. Ја сам пропала — али шта то чини? Он не треба да пропадне, он ми је још мио и драг, још не могу с њим да се растанем.«

Из мирнога приповедања Естера викну на један пут гласно:

„Он има лепу, богату, одличну жену. Да, за то смо ми овде, да вас горе, тамо у вашим свиленим постељама, заклонимо! Ха ха ха! Па кад за тим децу добијете, доводите какву сироту жену да их доји. Волпурги је добро — она добија за млеко злато! О, само кад не би могла више да мислим!«

Она је чупала своје косе и викала, шкргућући зубима:

„Та коса, та црна коса требала је већ одавно да је изгорела од оних тешких мисли, што су кроз главу пролазиле. О, моја је глава тако врела, а ја уз то још добијам сваки дан батине; али глава је тврда, удари је мало, тврдо као гвожђе!«

Ирма је стајала као укопана.

„Мир!« рече Естера. „Мир, ја чујем псе; ја рекох, он нас тражи. Бежи, бежи! Ту у десно, туда води пут. Али ја те заклињем свим на свету, не чини оно! Не мораш ти то чинити. Сад бежи, тамо доле доћи ћеш на један прелаз, туда пређи. Бежи! Ја ћу остати. Пси ће к мени доћи. Ја ћу га задржати. Ти си спасена. Бежи!«

Она је гурала Ирму да бежи, а она остаде.

Ирма оде одатле сама. Она се морала дохватити за чело. Благодарно сећање на свога оца спасло је њу из очајања. Он је метнуо руку праштајући на главу једне пропале девојке, али њој самој он је у чело укопао одбијање. Ватру на томе челу угасиће само

хладно језеро, говораше она непрестано и похита преко прелаза, затим преко једне узвишице, док је опет нестаде у мрачној шуми.

Црна Естера стајала је мирно и пустила псе да јој приђу; она их је мамила и пси су скакали око ње. Она је чула како Тома звижди, и пси одговорише; он је био још далеко, али он је нашао траг. Она је бројала сваки удар срца, јер са сваким ударом срца прма је за један корак измакла гоњењу. Са њом самом нека буде штогод хоће — шта јој је до тога?

„Да, да, ја знам, да ме ти волиш", рече она једном мрком псу, који се око ње умиљавао, „ти си једино створење на овом свету, које за ме још мари. Баш бих желела, да сам и ја пас постала. Па зашто нисам пашче? Кад би само истина било што мати приповеда, да је некада било време, кад се могао човек преобразити."

Она је опет чула звиждање и викање Томино, пси му одговорише, он је све ближе долазио, ускоро он је стајао пред њом.

„Тако, ти си ту? Одмах сам помислио! Камо је она друга?"

„Тамо, где је ти нећеш наћи."

У шуми се чуло тужно јаукање.

„Бар уби ме одмах!" викала је Етера.

Пси су уз то лајали, они не знадоше, коме да помогну.

Тома оде и остави Естеру, како је пала на земљу.

12.

Сунце је јасно сијало на небу, а доле под дрвећем на крају шуме, на мекој маховини лежала је опружена нека лепа женска прилика у плавом оделу. Сунчани зраци заиграше у њезином лицу, она се пробуди и наслони главу с многим црним витицама на десну руку и гледала је у даљину као изгубљена.

Ваздух беше пун смољанога мириса и свежине са језера, на брдима одјекиваху меденице на кравама што су туда пасле, роса се сијала као драго камење, свуда светлост — само је за њу свуда ноћ. Дуго је трајало, док се уверила да је будна, док је видела где је. На послетку дошла је к себи са свим, али се није кренула с места. Нека пустош притисла је њезину душу: зашто се пробудила? О природо, како си без срца! Зар те не може преломити дубок бол душе? Зашто тражиш против себе другу природну силу? Ватру, воду, челик, отров? Зашто душа може упропастити тело а не може га убити? Шта хоћеш ти од мене, сунце? Ја те нећу више — ево мога чела, на њему гори мртвачка рука мога оца, а у мени грува савест небројеним песницама и не може да ме сможди. — Зашто? — Зашто?

Она склопи очи и окрете се од сунца. Нешто је њој дошаптавало: Још није време, све то може бити само ванредан догађај, сневање при будној свести. Врати се! ти можеш, ти смеш.... доста је кајања....

Као неком невиђеном силом њу је вукло опет к сунцу. Ено доле бели се језеро и његови таласи као да веле: дубоко на моме дну крај је свему размишљању, свакој бојазни и сваком сумњичењу!

Она се подиже, и кад је у маховини угледала отисак своје слике, она је у то дуго гледала. Тако гледа срна с мртвачком раном у срцу на своје легало. А и шта смо ми више од гоњене дивљачи у шуми?.... Све је сујета.... Шта вреди морити своју душу? Једним одважним скоком учинити свему крај — то је све....

Она метну шешир на главу и оде даље, сама у свету с једном једином помишљу: ништа је није задржавало, она је господар живота и смрти.

Шибље од купине закачило је њену хаљину; она се откачи и бодље је огребоше руке и ноге. Њу је морила велика глад. Она је плакала као залутало дете.

Сузе учинише, те јој постаде нешто лакше.

Ено онамо јагода, она их бере и једе жудно. Из купине полемише две тице, ту је њихово гнездо, оно је празно. Све у свету има своју домовину.... Дуго је Ирма стајала замишљена. Она се окрете — ено, поред купине има и отровних бобица, ено госпинога биља.... ко тражи смрти, нека их само поједе.... Ирма није брала те отровне бобице, она неће да умре у великим мукама, може бити да се у пола убије, да падне, па опет да дође људима у руке. Не, у бездано језеро!

Ирма се отрже, журно, као да се на путу одоцнила, и оде даље. Роса је квасила њене орањављене ноге, њој беше хладно и дрхтала је.

У то јој дођоше до ушију гласни звуци музике. Ирма се ухвати за чело. То није музика, то су снови твог уображења, весеље те мами, оно те мами ћеманетима, кларинетима и трубама: Ходи, да чујеш наше веселе звуке, буди весела и уживај дане, што ти их је Бог поклонио.... Али слушај! Још један пут звуци, па још један пут, за тим пуцањ прангије, да се његов одзив много пута одбио о стене. Јамачно тамо у мирном селанцету светкују свадбу. Момак и девојка, који су се волели и верни једно другоме били, данас се венчавају, и музика и прангије довикују бреговима: Радујте се с нама заједно! Срећа љубавна вечна је као и ви што сте....

Ирма је лутала потонула у мисли и погледа на земљу — њезина душа била је код оних срећних; она је видела весела лица родитељска, другова и другарица, она је чула благослов свештеников — и при том су је ноге носиле све даље кроз траву и коров. Она је држала песницу чврсто стиснуту, као да је морала да стегне намеру, која је њу тим путем водила. Она је ишла дуж језера. Свуда је туда плитка обала, велика трсковина — нигде ту нема брзе смрти, него се ту само лагано тоне; она иде тамо амо, журним кораком, брзим дисањем. Једва једном ено тамо једне испале стене на обали, са свим управно спушта сѐ отсек. Она се успења на стену, подиже руке у вис и наже се — у то.... неко викну.... ко виче ту? она чу гласе за помоћ из воде, неко пљускање; њезин шешир откотрља се са стене доле у воду — она угледа неку људску прилику како се бори с водом — она изађе на површину — то је црна Етера — она тоне и излази опет горе и плива даље. — —

Викнувши јако Ирма се стропошта на стену, она је видела пред собом своје сопствено дело, сви су јој удови укочени, она лежи на том месту као на дубоком морском дну, она се опипа, али не може да се исправи, она покуша да виче, али кроз ваздух не пролази њезин глас..

У то — како она тако лежи, чује да се пева:

Везани смо спојени
  Чврстом везом ми,
И кад год смо заједно
  То су срећни часови.

Ирма скочи. Шта је то?

Она се откотрља низа стену. као да је гура нека туђа сила Она обриса сузе из очију, преко лица тече јој крв — Зар су јој сузе крваве биле?

Отуда иде један чамац све ближе и ближе.... то је глас Валпургин што зове ево је, она познаје своју пријатељицу, Ирма побеже. — Валпурга изађе на суво, пође за њом, она бежи све даље, Валпурга је стиже, обухвати и паде на њу.

(Наставиће се.)

ИВАН ГУНДУЛИЋ

српски песник из прве половине XVII века

(Наставак)

Песма 9.

Соколица.

Под јесен, на дан славе због победе одржане над Турцима, скупише се к пољском краљу војводе и кнезови многи, и отидоше у цркву да се захвале Богу на том.[1] А у зору подраниivши отиде млади краљевић са браћом и осталом дружином да лов лови. Младе пак и лепе госпође Варшављанке изидоше из града и на ливади крај реке Висле заметнуше игре и песме, помињући у песмама својим браниteља завичаја. Ове затече овде јуначна Соколица са дванаест својих убојних другарица и похвата их и одведе у један густ гај. Овде одмарајући се узеше се и купати; али сад њих изненади краљевић са ловцима својим и похвата сво осим Соколице, која се дуго брањаше и која се најзад спасе скочивши у воду и препливавши на другу страну. Ова смелост њезина тако је задивила краљевића да јој је одмах послао ухваћене друге са свим пленом. А Соколица опет скиде с врата красну огрлицу од злата и драгога камења, и посла је као уздарје Владиславу; и још као у захвалност за то обећа да не ће нигда више ратовати с хришћанима. Но тек што се кренула на исток срете је хадум послан од Кизлар-аге, који јој каза гласе од Османа. Обрадована она се упути управо Цариграду желећи час пре видети љубљенога цара и нагледати га се.

Песма 10.

Долазак Али-пашин.

Весели што ослободише госпође, Пољаци почеше се веселити украј реке; али за време весеља дође улак од краља и позва Вла-

[1] Прослава годишњице хотинске победе, о којој се казује у IX песми, доиста је и била. Ми знамо из Собјеског, да је папа (Григорије XV) наредио да се по свој Пољској прослави дан одступања Османова 20 октобра. Само се у Гундулића место октобра говори о крају августа (коловоза). Брант op. c. стр. 52.

дислава да похита у Варшаву, јер се очекује царев посланик. Уз пут враћајући се један пева песму о прошастом рату Пољака и Турака. У Варшави дочекаше сјајно Владислава и свак га хваљаше.

Посланик пак султанов, који се бејаше дуго задржао у Каменици од страха козачког, дође на мазовско поље и онде почину. Краљ пољски купи у веће војводе и бане да у слави причека посланика царева. Кад сунце ограну виде се паша где улази у град са многобројном пратњом и децом која ношаху дарове. Око паше бејаху и шест војвода, које му изидоше у сретање; тако дође ка краљеву двору са мраморним стубовима, у којем виде у два реда поређане кипове свих пољских владалаца. Паша ушавши на велика врата сјаха с коња и дође пред већницу; кнез Зборовски одређен од већа да у разговору забави посланика, дочека га.

Песма 11.

Већница. Уговорен мир.

Средња је већница прекрасна; са свих је страна богато застрта свилом протканом златом.

На разлике слике ткана.

Овде гледаше Али-паша насликан лањски догађај где с једне стране стоји „плахо дете“ са силном војском, а према њему пољски краљ који припрема војску: овде се виде брзи улаци где лете на све стране оглашујући да се војска креће пут Варшаве, и јунаци где иду на зборно место. Оставивши ово посланик узе гледати другу слику: како стоје Турци према хришћанима спремни да се ударе. Ово је тако врстан рад да се посланику чини као да заиста гледа војску, те пита за уметника који даде духа мртвим приликама, и за народе који дођоше у помоћ краљу; Зборовски му описиваше све редом пољске војводе. А за тим паша гледаше другу страну

На кој[1] ткалац хитри основа
Војска с војском гди се рати[2] —

где у олуји бујној падају коњи и јунаци и где краљевић Владислав разгони Турке; — даље паша од срама не могаше гледати по што међу бегунцима и себе угледа.

[1] *кој* место којој.

[2] *ратити се* данас није у обичају у народном говору (а има зàратити); значење: тући се, бити се, ратовати. Испореди у Миклошића Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum (V, 1864): **ратити са-штѫ са-тиши са** ***πολεμεῖν*** bellum gerere.

Тада позваше посланика и он отиде пред краља око којега бејаху: краљевић, епископи и војводе. Поздравивши краља по турском обичају извади царев лист, у ком је писало да се посланику верује у свему, и предаде га краљу. У говору свом посланик напомиње краљу да треба да захвали Богу, јер:

Цар прид[1] ноге кога теку[2]
За мир искат сви народи —

Пријатељство и мир иште
У тве[3] круне саме сада.

Спомену даље да је од користи и једном и другом да живе у миру; да цару јунаке рађа свака страна а краљ, кад би му изгинули јунаци, био би принуђен да зове иностранце у помоћ; да се у суседне краљеве (ћесара немачког и шпањолскога) сад може мало поуздати.

Кад сврши паша дугу беседу своју, краљ Шишман рече цареву посланику да се мир прима. По што је био угошћен лепо и дариван шестоперцем златним, и по што је примио небројене даре од краља за цара, — Али-паша крете се са својом дружбом што брже пут Цариграда.

Песма 12.

Љубица и Крунослава. Утамничење.

Посланик се жури да што пре однесе цару своме гласе о миру. Свак, ко га види, чита му на лицу шта носи, и свак се радује тога ради осим веренице Коревскога, која за слободу свога љубљенога господара не може ништа да чује. Да би га откупила не штеди блага, али заман, јер Ризван-паша стављаше све јачу стражу. Паша имађаше две лепе девојке, кћер Љубицу и нећаку Калинку, којима стражар бејаше грдни Бећир. Једном виде га Калинка накићена златом, бисером и драгим камењем, па га запита откуда му то? а овај јој каза да му је то дао онај младић што често доношаше дарове од посланика ћесарова стрицу њезином. Одмах зажеле она да се с Крунославом састане; а кад се састадоше, Калинка, држећи Крунославу за младића

Хоће млада да изусти,
Како она мре за њоме,

[1] *прид* (старо **прѣдъ**) по западноме говору место *пред*.

[2] *тећи*, трчати. Испореди у старом словенском **тешти текѫ**.

[3] *тве* место *твоје*.

Али ријеч јој мре сред усти
И ствара се мраморкоме.[1]

И ако је жали што је у заблуди, да би помогла себи Крунослава јој даје ташту наду. Калинка је пита шта је њој донела, и тражи од ње

Што је драже у твом лицу
Нег' ли уморну зорни санак.

Крунослава јој одговара да за њу има „лепше даре, већа блага," само нека јој што каже за сужња Кoревскога; а она јој обесељена прича како су Козаци заробили стрица њезиног с Љубицом, како их је Коревски у сужањству њихову пазио и најзад им слободу поклонио, како ова слобода Љубицу није обрадовала јер се била заљубила у Коревскога. Она јој причаше даље да, кад заробише Коревскога, стриц њезин — мислећи да ће стећи милост у цара ако немилостиво поступа с оним коме ваља да буде захвалан — врже га у мрачну тамницу. Али друкчије осећаше кћи његова Љубица, која га крадом разговараше

Благом ријечцом, слатком пјесни —

Дворбом таком толико омиле Пољаку лепа Туркиња да су се заверили једно другоме, те да ће за то јунак бити ослобођен и оженити се Љубицом:

Тим склопјена[2] и готова
С милости се царске вели
И слобода витезова
И Љубичин пир[3] весели.

Оставши сама, као уједена од отровне змије, Крунослава остаде као станац камен: — коме од сад да верује кад за Коревског чу да је неверан?! Туркињи хоће да се освети а свога драгога ни проклињати не може, јер га још и сад силно љуби; још сумња и хоће да се увери. Не оклевајући отиде к Ризан-паши и каза му се да је брат Коревског, кога је дошао да узме у откуп. Пашу ово зачуди али опет претворно му рече да ће се за њ заузети код цара, а он,

[1] *мраморкоме* мислим да је 6 пад. једнине. Основи је на крају пристало *к*; али може бити да је оно и од наставка, ако је од основе *мрамор* наставком *ьк* постале реч *мраморак*, који се сада не говори, а од које је, како се чини, осим инструментала сингулара, и у старије време нису употребљавали остали облици.

[2] старији глаголски облик (трпни придев) од глагола склопити без уметнутога *л*, које је сада у том облику.

[3] *пир*, свадба.

ако хоће са сужњом да се разговори, да ће му отворити тамницу. С мноштвом оружаних Турака сиђу — кроз сто врата и заклопа, кроз мостове који се дижу — до мрачне тамнице

Ну од тамнице једва ступи
Прико[1] прага дикла[2] смиона,
А раскошан затвор скупи
И у сужањству оста и она.

Песма 13.

Пакао.

Док цар уговара мир с Турцима, краљ злих духова

С буком, с треском[3] страшно веће[4]
И он купит заповиједа
Од набуне[5] и од смеће.[6]

На паклени трубни глас стадоше се прикупљат к њему разнолики становници пакла; најгрђи је и најстрашнији самодржац са змајским крилима о плећима, рутавим ушима до рамена, с грдном носином, чељустима и брадом. А кад се искупише громовитим гласом поче им овако говорити: што је Осман побеђен штета је наша а не Османова. Кад се грдна војска крену на Пољаке пођосмо му и ми у помоћ, али нас расу војска небеска. Источну се царству спрема пропаст, особито ако Владислав узме за жену ћесарову кћер. Шта ће онда бити са царством турским кад се здруже толики краљеви с Пољацима, који сами бише кадри разбити турску силу? шта ли ће бити с Мухамедовим законом кад пропадне царство турско? Зар да се обале џамије и све да се крсту клања? И ако је силни Осман сад тако понижен да прима од крвника сваке увете, — охоли се пакао не ће никоме поклонити:

Тим из ноћнијех тец'те мрака,
О моји верни, цкњење[7] врз'те
Прије нег' Турци од Пољака

[1] *прико* по западном говору место *преко*; — у старом слов. прѣко.

[2] *дикла*, девојка.

[3] *тресак* (јуж. тријес, тријесак; зап. трисак), гром.

[4] *веће* (зап. виће) место *вијеће*, а ово би требало што у Гундулићевим делима преоблађује јужни говор српски.

[5] *на буна*, по-буна.

[6] *смећа* јамачно што и сметња, забуна, препрека.

[7] *цкњење*, кашњење, оклевање.

Ухарче се и покрсте.
Али у начин да се опаки
Све замести буде прије,
Мотри, плети, чини сваки
Све што може и умије.
У сто образа приобража'[1]
И привлаћај[2] сто бесједа,
Варка,[3] издајства, сумња, лажа
И хитрина и и' засједа;[4] —

На крстајне Турке буни —

Соколица нека роби народ пољски, краљевић нека падне од женске руке, а лаж нека се проноси да је погинуо бан Коревски, не би ли смрћу његовом поквавио мир.

Зли духови полетеше тисућима и прекрилише бели Цариград баш као оно кад њиву непожњевену

— прекрије облак црни
Од чавака и од врана.

Једни сташе бунити хоџе, паше и кадије, други јаничаре и спахије, војнике и грађане, а други царице и госпође.

Песма 14.

Сан. Љубомора.

(од ивана мажуранића).

Цар пита астролога Челеби Махумета, да му овај по звездама каже, како ће испасти његов пут на исток? а он му разгледавши стародревне књиге са чудним шарама каза да је пакао устао на њ, и да ће га зло задесити; за то му саветује да за време обустави одлазак. На то му цар рече да се тога ни мало не боји. У зору, кад све беше мирно, један од злих духова хоџом прометнувши се дође к цару и учини те цар усни како га светац ошину дланом по образу и истрже књигу из руке. Кад се трже иза сна спази хоџу и каза му сан; а овај му тумачећи сан рече да је за то тако снио

[1] *приображати* место *преображати*; а ово је постало од преобразити **μεταμοςφοῦν** transfigurare. У старом словенском је префикс **прѣ**.

[2] *превраћати* (префикс и овде **прѣ**) окренути, изврнути, изопачити. Види у речнику Миклошићеву **прѣвраштати-ашѫ — ашти.**

[3] *варка*, варање, превара.

[4] *засједа*, бусија (insidiae).

што хтеде мир са краљем кауриног. Уговори ли мир нека без оклевања пође на исток

Пуци [1] источни јур [2] да свежу
Крсту клетом клете руке —

И даље:

Јер тко турство бранит хрли [3];
Том с пророком биће и срећа:
Мио је свецу таки умрли
Кој испуни што се обећа.

Изрекавши то грдна наказа оде у вечне тмине, а још грдија *љубоморност* отиде к Љубици као хадум Бећир, а она сеђаше у мирисном врту мислећи о свом драгом Коревском. Овај зли дух рече јој да је млади Угричић Круносглава, која јој сада са Коревским плете замке, и позива је најпосле да се освети. Те речи злога духа у обличју Бећирову као стрела прободоше срце Љубичино; она бесни од јада, и, да би им се осветила, отиде к оцу и каза му за своју љубав ка Коревском.

Јадни пак Коревски муку мучи у тамници. Кад уђе к њему Крунослава познаде га по говору, каза му како је дошла до њега и да ће бити пуштен у слободу. За тим узеше се миловати и разговарати док их пријатно не изненади шкрипање брава: али у брзо неста радости кад спазише многе оружане људе: с њима се стаде борити Крунислава, и убивши неколико погибе заједно с драгим својим.

Песма 15.

Смрт Ризван-пашина. Избављење Љубдрагове Сунчанице

(од ивана мажуранића).

Сутрадан Осман учини веће и на њему рече да је сада уговорио с Пољацима мир да би их могао касније јаче напасти, и да је између увета за мир главни слобода Коревскога; с тога заповеди да га доведу к њему. Ризван поче приповедати с тужним срцем: како је чувао Коревскога али како овај, будући претворица, уграби прилику да говори с кћерју његовом и толико је опчини да се одлучила крадом с њим побећи и вером превртути; како је смеона

[1] *пук* (у ст. сл. **плъкъ**) народ.

[2] *јур*, већ.

[3] *хрлити*, журити се, хитати. Cf. Miklosich-a Lexicon etc. код речи **хрълость**.

Круносдава дошла чак у Цариград прерушена не би ли га митом задобила, а он је затворио; како је кћи његова чувши за Крунославу изјавила је да љуби Пољака бојећи се да га не изгуби, те како је он тога ради погубио и Коревског и Круниславу и како је најзад кћи његова, кад је чула за смрт њихову, скочила с куле. То рече старац па отиде. Док они већају шта да раде у овакој прилици: да ли да жртвују пашу или не? стиже глас да је Ризван изненада преминуо.

А Кизлар-ага журећи се дође у Једрене са изабраним девојкама. Овде један хадум по ноћи одведе Сунчаницу хану путничкоме и замоли трговце да је врате у њезин завичај; а ово бејаше како казују њезин заробљени брат Влатко. Кизлар-ага се страшно расрди сазнавши да му је нестало прекрасне девојке и хадума. Кад отиде у столни град Османов изведе пред цара младе девојке. Могоркиња, која се овде деси, лепотом својом могаше заменити младу Српкињу. Цар прво захвали Богу и свецу, заштитницима својима а непријатељима крстовим:

На погребном свјеца мјести [1]
Клањат поћи атјење ј' моје,
Јањичар се еда освјести,
И узна радит држан [2] што је. —

па да га послушна поведу у бој противу крста. Даље вели да хоће да се ожени.

Тјем на царство свијета овога
Соколицу сада избиру [3] —

осим ње кћерју Есад-ефендије и Пертев-паше. Заповеди да се чине за то припреме, да се у Сирији и Мисиру спрема храна за његову војску и да се до половине маја (свибња) опреме сто галија, те да се крену на пут кад време постане угодно.

Песма 16.

Буна.

Али се некако прочу да цар води војску на исток да је упропасти и буна се учини.

Кад пут Скудра чуше они,
Да на црно сноси море

[1] *мјести* старински седми падеж једнине; у данашње време *мјесту.*

[2] *држан,* дужан.

[3] *избиру* архаизам место *изабирати.* Испореди у стар. словенском избиратъ.

Цар с повељам и закони [1]
Писма, благо и шаторе.

Не шапатом као пређе но гласно сташе викати на многа безакоња царева: јаничар, који је оседео у ратовима, виче што му је отета баштина а он умире од глади, спахија што га је цар јавно батинао; што их уходи на гозбама, што им украћује новац, и што њих, своје старе јунаке хоће да упропасти и замени другима. Сви се узбуне и ухвате веру да се од злих ослободе.

Узалуд хоће да их утиша Али-ага, поглавар њихов, говорећи им: да ће потамнети пређашња слава њихова кад се изневере цару, да робу не приликује опирати се цару, да је он над законом и да може чинити шта хоће, да им је он племство дао, да им чувајући закон мухамедов брани да пију вино, да није силеција нити им слободу одузима. Ове их речи разгњевише врло и они му претише да ће га посећи ако не пристане на оно што они хоће, али се ага не препаде. Он отиде испраћен стрелама[2]: Војска још није била устала на цара по на опаке саветнике његове. Бунтовници пођоше к џамији Софији, онде се скупише и од јутра до вечера тражише главе Дилавера, хоџе и црнца. Јахију на силу учинише послаником својим па га послаше цару којем смерно каза све за што га послаше:

Прости ако роб твој смије
Открит страшни плам горући[3],
Ки око главе тве[4] се вије;
За што ако се не угаси
Самом крви твих свјетника,
Твому царству пријети и гласи
Расап војска сва колика.

Осман одбије молбу њихову; он им поручује да, ако су жедни крви, нека испуне жељу срца свога на царевим непријатељима а не пријатељима његовим. [5]

[1] Старији облик 6-ог пад. множине место садашњега *законима*.

[2] Отераше га камењем. Р. Брант, ор. с. стр. 41.

[3] Сада само прилог глаголски. Испореди и Миклошиће Lexicon св. I. (1862) стр. 138.

[4] *тве* место *твоје*.

[5] Јахија је заиста ишао к Осману с оваком поруком са муфтијом и другим духовним лицима. Р. Бранг, стр. 44.

Песма 17.

Већање и одлука. Даут.

А кад се спусти мрак и све утиша, позва цар у веће везире и остале поглавице, и, кад се скупише, запита их за савет: шта му сад ваља чинити? *Дилавер*, први везир, није за попуштање:

Не прашта се вик[1] кривина
Величанства увријеђена.
И ако царско је дјело имати
Врх подложнијех милосрђе,
За одметнијих педепсати[2]
Царско је дјело да цар тврд је.

Самовољни будући опи не ће да се смире док не падну наше главе али шта може иза тога настати? Ако је потребно живот жртвовати, ево наших глава; али наше главе ишту они који желе опет на престо попети Мустафу, за то му саветује да их се чува, и

С набуњеним да се слиди[3]
Начин само од освете.

За тим узе да говори *Хусејин*, који рече да је опасно оставити милост и узети освету, јер ова може још више расрдити бесне убојнике; за то он саветује да војску умири њиховим главама, а себи ће лако наћи саветника. Ко ће заштитити грађане ако бунтовници насрну на њих? Усвоји ли бојне савете везирове нека их крене на хришћане; победили или пропали за њега је свакојако корист, иначе је штета одолио он или они. Кад му изгину јунаци еда ли ће пастирима и горанима попунити места њихова? Према томе је он за то да се буна лепим начином утиша и да се одбаци казна и освета.

Након њиховога говора *Осман* рече да прашта својим витезовима али не пристаје на захтев побуњених, који му траже главе његових саветника. *Дилавер* за тим говораше да би се може бити војници умирили кад би га цар свргао и на његово место поставио Хусејина, и кад би овај јавио војсци да их је цар све помиловао и да не ће ићи на исток. Свима се допаде овај савет Дилаверов али га цар не хте ни пошто дићи с највишег места. Још му даде јаку стражу а он оста без сваке страже мислећи да му је тврда обрана само име царско.

[1] *вик*, (по западном говору), никада.

[2] *педепсати*, казнити. У старом словенском **педепсати** што је постало од ориста глагола *παιδεύειν*.

[3] *слиједити* (западно слидити, следити) ићи за чим, па и држати се чега.

Ове ноћи већала је и султана мајка Мустафина. Она прихвати уздајући се да ће незин син опет постати царем, па дакле и власт прећи у њезине руке као и пређе. Да би јаче побунила војску посла к њој зета свога Даута, који је рођен у хрватској земљи и овде од Турака дететом заробљен. Како је леп био поклонише га цару Мурату, који га са другом децом стави у сарај и потурчи. И тако он постаде и везир, а доцније султан Ахмед даде му сестру своју за жену:

Ну ер не доби он с десницом
Ни с јунаштвом ни с крепости[1],
Нег ли самим женским лицом
Све те части и милости —

Што је превећ жудио за благом туђим сврже га доцније Ахмед. Син Даутов толико омиле Осману да му оца помилова и учини руменлијским бглербегом. Ну кад се војска побуни он заборави ову милост и ноћу докраде се до женског сараја, где га је позвала била султана на договор: да отму престо Осману па да га уморе. Она га подбада на Османа

Ки ти у блудној нечистоћи
Свеђ[2] уза се сина вријежи[3] —

на „дете плахо" које је нестално у одлукама својима и које га може свак час уништити. А кад погуби Османа и браћу му и дође на престо Мустафа, који за жене не мари, престо ће након Мустафе остати деци његовој, а и за живота Мусафина она ће управљати а Мустафа ће бити само по имену цар. Разјарен подбадањем њезиним Даут уђури. Султана је врло узнимерина; да јој је да час што пре сване те да

Што има бити, нека прије[4]

Песма 18.

Суђење. Дилавер и Дервиш.

Сутрадан у свануће бунтовници се скупише и изабраше судије и питаше их: шта ваља радити с царем који оставља столни град, и који, противно обичајима, држи три жене? Они им одговорише:

[1] *крипост*, (по западноме говору, јуж. и ист. крепост; у старом словен. **крѣпость**) снага, јечина.

[2] *свеђ*, свагда.

[3] *вријежити* без сумње значи: чувати, имати уза се.

[4] У Хамера се само спомиње да су јој јавили да је Мустафа нађен и проглашен за цара. За какво суделовање пак у буни од њене стране не зна се ништа. Испореди Rad jugosl. akad. (knj. 52.) стр. 21.

То никад не би прије,
Цар законе старе наше
Ки потлача,[1] то цар није.

Даут, који после тога узе да беседи, позва их да се крену те да збаце јарам а да не гледају како их упропашћује нестално и плахо дете; он пак биће им вођ у томе. Говораше им даље да цар држи три царице, да је лаком и тврд те не даје војницима што им даваху пређашњи цареви, да је Осман крив што пропадоше код Хоћима лањске јесени: за то да он не заслужује да царује но Мустафа који је прави цар, али који је у затвору.

Ово веома разгњеви побуњене и они с њим насрнуше прво на Дилавера чији двор бејаше тврдо саграђен и имађаше јаку стражу. Овде се отвори жесток бој: три пута чинише јуриш и три пута бише одбијени. Дервиш Албанац, видевши расуло својих, узе греду и њом поче ударати у зид док не начини у њему тесан пролаз (брешу), кроз који улете унутра и поче немилице убијати стражнике Дилаверове. Кад то виде Дилавер устрми се на њ; на мејдану између њега и Дилавера одоли овај: Дервишу притешњену одасвуд ваљало је одступати; дотеран до зида скочи с њега и помеша се међу своје.[5]

Виде Даут да је безуспешан напад на Дилавера па за то позва бунтовнике да пођу те да нађу Османа; имају ли у рукама главу за остале је лако.

(Наставиће се)

Ђ. Миленовић

[1] У историји се Хамеровој казује да су првога дана буне јаничари и спахије дошли *без оружја* пред двор Дилаверов и захтевали од везира да иде и каже цару да они траже да им изда хоџу и Кизлар-агу и да се њих окани (т. ј. да ништа противу њих не ради), али да су их стражари одбили стрелама убивши неколико од њих. Ово је учинило те су доцније захтевали и главу Дилаверову. Испореди Р. Бранта op. c. стр. 44. Rad jugosl. akad. knj. 52, стр. 11.

ШТА СЕ ДО САДА ПИСАЛО О ГЕОЛОШКИМ ОДНОШАЈИМА
У КРАЉЕВИНИ СРБИЈИ

Увод

Сва наша и страна литература о геолошким односајима у Краљевини Србији, могла би се у главном свести на четворо:

1) Геолошка: 2) рударско-геолошка; 3) геолошко-путописна 4) смешана (природно-географско-етнолошко-историјска и т. д.).

Да би се сва та литература о геолошком односима, како треба критички пропратила, требало би више времена и трошка, но што га ја на расположењу имадох; јер, ово би се могло критички пропратити само тако, кад би се прешао цео онај простор земљишта по коме су наши и страни путници прешли и проматрали; но и једно и друго није циљ овогодишње теме професорског испита, но само: „изложити шта се досад писало о геолошким односајима у Краљевини Србији“.

Да би изложио све што је досад писано, морам најпре напоменути, да ћу излагати тако, како би било најпрегледније, т. ј. ако узмем онај начин, којим се служе писци при писању геолошких односаја, а то је: излагање истих у ексурзијама. Но пре свега морам изложити хронолошки све списе, који се односе на Геологију Краљевине Србије, и оне у којима је по мало грађе изложено; па ћу онда путеве, којима су у разна времена пропутовали знатнији страни и наши путници, и тек најпосле ћу приступити самом излагању геолошких односаја, негде онако, како их путници описаше, а негоде са доцнијим поправкама по новијим научним назорима, који су постављени у данашњој Петрографији, по којима ће ме оценити они, који беху срећнији од мене, те су имали сву литературу у рукама, која је мени недостајала, те зато и морам изложити ону, коју имаћах при руци, а ону, коју не имадох означићу са*.

S. A B. Freiherr von Herder Bergmännische Reise in Serbien ausgeführt im Jahre 1835. Pest 1846.

A. Boué: Esquisse géologique de la Turquie d' Europe. Paris 1840 (извод из великог дела la Turquie d' Europe).

A. Viquesnel, Journaux de voyage dans la Turquie d' Europe (Memoires de la société geologique de France Paris. 1842 à 1864.

Abel (Jos), Über den Bergbaubetrieb in Serbien (Jahrbuch d. geol. Reichsanstalt № 2, II Jahrg. 1851).

Dr. Mor. Hörners, Die Ablagerungen bei Mokrilug und Bela boda (ваљда Бела-Вода) sowie der Festungsberg von Belgrad (Jahrb. d. k. k. geol. Reichsanstalt Wien 1854)*

Dr. August Breithaupt, Exposé über Maidanpek in Serbien. Freibegr. 1857 (Berg und hüttenm. Zeitung Jahrg. 1857).

Стојан Обрадовић, Опис округа ужичког (Гласник срп. уч. друштва књига X).

Max v. Handtken, Über Serbiens Bergbau. Bericht über d. erst. allg. Versamml. v. Berg-Hüttenm. zu Wien 1858. herausgegeb 1859)*

Коста Поповић, Лицејка I Београд 1862*.

William Smit, Rapport sur les mines de Maidanpek Paris 1863.*

Bernh v Cotta, Erzlagerstätten im Banat und Serbien Wien 1865.

Др. J. Панчић, Копаоник и његово подгорије Београд 1865*.

Др. J. Панчић. Живи песак у Србији и биље што на њему расте (Гласн. друштва срп. славесн. Београд 1863).

Др. Стеван Мачај, Опис Књажевачког округа са картом (Глас. срп. учен, друштва 1866).

Коста Поповић, Пут лицејских питомаца по Србији 1863 Београд 1867,

Др. J. Панчић, Минералогија и Геологија. Београд 1867.

Dr Emil Tietze, Geologische Notizen aus dem nordöstl. Serbien Jahrb. d k. k. geol. Reichsanstalt Bd. XX, Heft. 4. Wien 1870.)

Dr. A. Boué, Mineralogisch-geognostisches Detail über einige meiner Reiserouten in d. europ. Türkei (Sitzungsb. d. kaiserl. Akademie d. Wissensch. Bd. LXI, 1 Abth. Wien 1870).

Ferd. v. Hochstetter, Die geol. Verhältnisse des östl. Theiles d. europ. Türkei (Jahrb. d. k. k. geol. Reichsansttalt Bd. XX, Hef. 3 Wien 1871.)

Јован Мишковић. Опис Рудничког округа (Гласн. срп. учен. друштва књ. XXXIV Београд 1871).

Ferd. v. Hochstetter, Die geol. Verhältnisse d. östl. Theiles d. europ. Turkei Jahrb. d. k. k, geol. Reichsan. Bd. XXII. Hf 4 Wien 1872).*

Dr. A. Boué, Einige Bemerkungen über das Alluvialgebiet (Sitzb. Bd. LXXII d. k. Akad. 1 Abth. Wien 1875).

Prof. Karl Peters, Vorläufige Bericht (Litzb. d. k. Akad. Wien.*

Dr. *A. Boué*, Einiges zur palaeo-geol. Geographie (Sitzb. d. k. Ak. Bd LXXI Wien 1875.

Јев. П. Гудовић. Стари рудници око Авале и њене околине Београд 1875.*

Клерић Љ. и Хофман Ф. Привремено извешће у рударско-геолошком погледу планине Штурца и старих мајдана са 1 картом Београд 1875.*

Алекса В Поповић, Геолошке цртице О Србији, Отаџб.свес. за Јун 1875).

Franz Toula, Kurze Übersicht über die Reiserouten u. d. wichtigst. Resultate der Reise (Sitzb. Bd. LXXII 1875).*

С. М. Лозанић. Анализе српских минералних вода (Гласн, срп. уч. друштва св. XLIII Београд 1876).

Br. Symons, у часопису „Mining Journal (Окт. 1876).*

J. Драгашевић. Принос за географију Србије са картом Млаве и Пека. (Гласн. срп. уч. друштва књ. XLIII 1876).

Karl Ferd. Peters, Die Donau und ihr Gebiet, eine geol. Skizze (Internationale wiesensch Bibliothek. Bd. XIX. Leipzig 1876).

Fr. Toula, Eine geol. Reise in den westl. Balkan ect. topograph. Schilderungen mit 1. Karte Wien 1876.*

Fr. Toula, Geol. Untersuchungen im westl. Theile d. Balcan und in den angrenzenden Gebieten. III d. sarmatischen Ablagerungen zwischen Donau und Timok (Sitzb. d. k. Ak. Bd LXXV 1 Abth. Wien 1877).

Fr. Toula, Geol. Untersuchungen ect. IV. Ein geol. Profil von Osmanieh am Ačer, über den Sv. Nikola-Balkan, nacb Ak-Palanka an der Nišava (Sitzb. Bd. LXXII 1 Abth. Wien 1877).

Fr. Toula, Geol. Untersuchungen etc. V. Ein geol. Profil von Sofia über den Bercovica Balkan nach Berkovac (Sitzb. Bd LXXII 1. Abth. Wien 1878).

Dr A. Boué Über die Oro-Potamo-Limne (Seen) und Lekavegraphie (Becken) der Tertiären d. europ. Türkei (Sitzb. d. k. Akad. Bd LXXIX 1 Abth. Wien 1878).

Julian Niedzwiedzki, Geol. Untersuchungen etc. VIII. Zur Kenntniss der Eruptiogesteine des westl. Balkans (Sitzb. d. k. Akad. Bd LXXIX 1. Abth. 1878).

Theodor Andrée, Serbiens Kohlenflötze und deren Anbau.*

Th. Andrée, Die Umgebungen von Maidan Kučaina in Serbien (Jahrb. d. k. k. geol. Reichsan. Bd XXX. Heft 1. Wien 1880).

Fr. Toula, Geol. Untersuchungen etc. IX. Von Ak-Palanka über Niš, Leskovac und die Kui Planina bei Trn, nach Pirot; (Sitzb. Bd. LXXXI, 1. Abth. 1880).

Dr Ed. v. Moisisôvics, Dr E. Tietze und Dr A. Buttner: Grundlinien der Geologie von Bosnien-Herzegovina m. 1. geol. Karte Wien 1880.

Id. K. J. Јиречек, Рударство у Србији и Босни у средњем вијеку (Отаџбина св. 14 и 15 Београд 1880) превео Љуб. Стојановић.

Јован Мишковић. Опис Књажевачког. округа (Гласн. срп. уч. друштва књ. XLIX Београд 1880).

J. М. Жујовић. Минералогија и Геологија (Рад књ. I окт. Београд 1881).

С. М. Лозанић. Анализе Српског фосилног угља (прештамп. из Гласника) Београд 1881.

Fr. Toula, Grundlinien der Geologie des westl. Balcan Wien 1881.

Хофман Ф. Трагови преисторијског човека у Србији (Гласн. срп. уч. друштва књ. 51. Београд 1883).

Dr G. Pilar, Ami Boné (nekrolog Rad jug. Akad. knj. LXV. Zagreb 1882).

С. М. Лозанић. Анализе Српских минералних вода (Гласн. срп. уч. друштва књ. 54. Београд 1883).

Георги Н. Златарски. Материяли по геологията и минералогията на България II. (Периодическото списание на Бъл. книж. дружест. въ Срѣдецъ 1883).

Fr. Toula, Geol. Untersuchungen ect. X. von Pirot nach Sofia, auf d. Vitoš, über Pernik nach Trn und über Stol nach Pirot (Sitzb. d. k. Ak. Bd. LXXXIII 1 Abth. 1883).

J. М. Жујовић, Грађа за Геологију Србије, о неким стакластим стенама, корист са Рудника (Гласн. срп. уч. друштва књ. 55 1884 Београд) са геол. картоном. нов. крајева.

То су издања која обухватају или се дотичу Геологије наше отаџбине, Краљевине Србије; за која сам досад дознао пратећи геолошку литературу за коју још не смем казати да је сва, и за коју тек велим да сам је прилично прибрао; а колико сам у томе успео. нека оцени онај, који је богатији од мене материјално и знањем.

Први рударски пут учинио је по нашој отаџбини 1835 године, Барон Хердер, чиј сам спис пре напоменуо; у цељи да испита нашу отаџбину с погледом на со, а на позив пок. Кнеза Милоша. Овај је пут описат у „Bergm. Reise“ и т. д. а у српском преводу: „рударски пут по Србији“ Барона Хердера, и извршен са пок. Радичевићем и још неким, и то: из Крагујевца, преко Црног Врха у Јагодину, иза које пређу Мораву код Глоговца, па преко манастира Манасије села Миливе, Главчине (вис) и Златова сиђу у долину Млаве; отакле поред Вукана уз Орешковицу у манастир Витовницу. Из М. Витовнице преко Мелнице у Мајдан Кучајну; одавде у Крушевицу, Пожеревац, Смедерево и натраг у Пожеревац. Из кога ударе преко Средњева и Винаца у Голубац, па низ Дунав у Д. Милановац; одатле одоше у Мајдан-Пек, па долином В. Пека до Дебелог Луга, Рудне Главе, Милошеве куле, Танде (села), Црнајке, В. Горњана, приближујући се Столу; па се врате натраг низ Поречку реку до Мосне. Одавде преко Мироча у Брзу-Паланку те низ Дунав у Неготин; преко

кога на Салаш, те на Сто; са кога спустише се преко Бучја у Брестовачку Бању; испитав Хердер исту крене се поред Гамзиграда у Зајчар. Из Зајчара ударише уз Црну Реку (Кривовирски Тимок), преко Валакоња, Лукова, Ртња, са кога се спусте у Алекс. Бању. Одавде преко Алексинца и Мораве одоше у Рибарску Бању, па северно у Крушевац. Из кога одоше уз Пепељушку реку, преко Бруса па уз Влајковску (Грашевачка река?) речицу преко Брзећа, попе се Хердер на Копаоник, са кога сађоше низ Криву (Самоковску) реку, те у Јошаничку Бању; па преко Рудњака и Плане, пређу код Ушћа Ибар; посете М. Студеницу, иза које пређоше Ђаковачку и Брезничку планину, одоше у Краљево, па уз западну Мораву у Чачак. Из Чачка преко Пожеге, Ужице, поред Забучја; па низ заглавски поток (лева уточица Рогачице) до на Дрину, у Рогачицу. Прођу преко Буковице (села), Селанаца; остављајући десно Соко, успну се на Јагодњу, с које одоше преко Крупња, Белотића, Влашића у Ваљево: из Ваљевоа преко Рудника, Враћевшнице у Крагујевац. Сав овај пут извршен је за 78 дана.

Други геолошки пут по нашој отаџбини извршио је Ami Boué 1836 год. са Montalambert-ом, A. Viquesnel-ом, Fridrichsthal-ом и Schwab-ом (в. Rad knj. LXV).

Пошто проуче околину Београдску, крену се поред Авале у Крагујевац, одакле преко Ман. Враћевшнице на Рудник и натраг преко Ман. Драче у Крагујевац. Из Крагујевца долином Ждраљице (Kamenica погрешно) поред Црног Врха сиђу код Јасике на западну Мораву, посетише Сталаћ оду у Крушевац. Из Крушевца, долином Пепељуше (реке), у Брус преко Козника на Копаоник, с кога сађоше поред Руденице оду у Нови Пазар.

У повратку свом сâм A. Boué исте године са Витоша, оде у Радомир, па преко Пирота, Беле Паланке у Нишку Бању, одакле оде у Књажевац и Алексиначку Бању. Из које удари уз Ртањ, походи пештеру Леденицу, те се успе на Ртањ; а одавде на Луково, св. Петку, Параћин, Ћуприју. Јагодину, Крагујевац, а одатле оде преко Београда у Аустрију.

Идуће године (1837) науми Boué да походи Мајдан-Пек, али због рђавог пута одустаде, него из Голупца удари на Пожаревац, Свилајнац, Ћуприју, Параћин, Алексинац, Ниш и Лесковац; па одавде пређе Мораву оде уз Власину преко Широке Пољане (Ширена планина?) дође у долину Големе Воде и т. д.; а у повратку пређе преко Сурдулице оде у Врању и даље.

Године 1838, упути се A. Boue са A. Viquesnel-ом по трећи пут из Београда, упути се на Дрину, Крупањ до Сокола; а одавде

у Ваљево, Крагујевац, па низ Гружу у Краљево, а одавде уз Ибар у Нови Пазар и даље.

Иза ових путова настаје један велики низ путовања у разним правцима кроз нашу отаџбину и изван ње, почињући од 1846 па до 1882 год. у сва три правца описних природних наука, а нарочито у Ботаници, што је извршио мој Високопоштовани професор, пок Др. J. Панчић. Ја сам мали да оцењујем рад овог Високоцењеног учитеља; него нека учини онај који буде уписао развој природних наука у Србији, доста је само ако речем, чим чује наш сељак из старих граница, да је дошао који учени путник, одмах рекне: та то ће бити Г. Панчић.

Године 1874 учинио је доста важан пут Dr. Szábo професор, са својим учеником пок· Алексом В. Поповићем, Ново-Садским професором у цељи проучавања трахитског стења по нашој отаџбини у старим границама. Они се упуте из Београда Дунавом, поред Смедерева, преко Пожаревца, па Млавском долином, дотакнувши се нешто Орешковице, одоше клисуром поред М. Горњака, Црног Врха и Злота у Брестовачку Бању; па поред Гамзиграда у Зајечар; а одавде упутише се нешто мало на J. З. према Планиници (село), одоше уз Тимок до Књажевца. Из Књажевца учине излет према Бугарској граници са Г. Др. Стев. Мачајем, и после три дана врате се низ Трговишки Тимок у Књажевац. Из Књажевца ударе на Алек. Бању, а одавде низ Моравицу, одоше северно преко Ражња, Параћина и Ћуприје, те походише угљене мајдане код Сења, и Жидиља; одкуда се врате, прешавши Мораву код Сталаћа, у намери да посете Копаоник оду у Крушевац. Из Крушевца не оду на Копаоник, него се упуте уз западну Мораву, походивши уз пут Дубље и Врнце оду у Краљево. Из Краљева пређу Мораву упуте се уз Рибницу, па преко Рудњака на Јошаничку Бању, а одавде на Копаоник. С Копаоника сиђу и прешавши Ибар; па преко Рашке оду у Ман. Студеницу, одакле опет у Краљево. Одавде пређу на леву обалу западне Мораве, упуте се у Г. Милановац, из кога уз Деспотовицу на Рудник, а одавде поред Авале у Београд.

Као најважнији пут за Геологију Краљевине Србије, извршио је мој поштовани учитељ, професор В. Школе Г. J. М. Жујовић у годинама 1880-1-2-3. Године 1881 и 1882 као изасланик за средње школе Министарства просвете и црквених послова, у западне и источне крајеве наше отаџбине у старим границама а преко којих места по подробно, није ми познато. Но у новим крајевима, нека су места посећавана у друштву са Г. Др. Л. Докићем. који је пут описат у Гласн. срп. уч. друштва књ. 55. 1884. на који ћу се вратити другом приликом, док се не изнесе целина на јавност.

Осим ових путова, нек' су напоменута геолешка проматрања и краћи путови': Bernh. v. Cott-e, око Кучајне и Мајданпека 1864 год.; Dr. E. Tietze-a, око Д. Милановца, Мајдан-пека, Поречке реке и Стола 1870 год,: Hochstetter-a 1870-72 год.; и Toula-e у новим крајевима и Th. Andrée-a 1867. год. у околини Кучајне.

I

Околина Београда

Како варош, тако исто и њена околина лежи на терцијерним наслагама. Одмах са Савске обале идући Калемегдану налазе се отисци сачуваних окаменотинâ, које је Dr. Mor.Hörners одредио као наслаге Cerithium-a (в. Toula III) p. 29), дакле као сарматску етажу па и Ташмајдан (Београдско гробље) не мање је интересантан са својим лајтовцем Професор Peters. вели Тула: наводи у његовом делу Vorläufigen Berichte p. s) да се наишло при копању неког бунара на миоценски кречњак са Polystomella crispa d'Orb. и на марин. глину. (медитеранска отажа).

Ови терцијерни слојеви наслагани су на старију формацију, што нам износе мајдани Топчидерског сиво мрког, врло једног кречњака (b. Boué. Esquisse p. 71.). Ова стена садржи облутака шљунка и мрког или црвенкастог кремена, корала, теребратула и т. д. Ови се кречни слојеви опажају у долини Топчидера, придружени са пепељастим и зеленкастим шкрљцима или црвенкастим кварцовитим пешчарима који прелазе кадкад у флинтконгломерат (poudingue ? b. Viguesnel. Memoires p.28) и неки брешоидни кречњак; а ова последња стена садржи велики број шкољака (Terebratula), које су испуњене калцитом; иста је доста једра, лепо се глача; од које се добија на дому Топчидерски мрамор са лепим прелазима (нијансима). жуте и црвене боје и белим калцитним вијугама.

Шкриљасте глине (b. Boué. Mineralog. geogn. p. 89) садрже окаменотине Turritellâ, да ли то неће бити неринеје које јеваљда Boué помешао?), које су посуте љуспама лискуна, зрнима кварца и прелазе у шкриљасте пешчаре (b. Grundlinien v. Bosnien u. Herz. p. 18. Tietze).

Формација креде саставља повијарце, који надвишују долину Топчидера, и оне који граниче Савом а и даље код Жаркова и Кнежеоца, но креда је покривена терцијером, те се не јавља на утоку Саве, као што видесмо Калимегдан (b. Boué. Esquisse p. 41).

Између Вајфертове пиваре и дома за сумануте, изрио је Мокри Луг корито у дилувијуму (што показаше најновији проналасци

при копању за железницу), лајтовцу и кретацејском кречњаку са неким полипима. Исти лајтовац по Dr. Mor.Hörners-у саставља сарматску етажу (b. Toula. III p. 29); а јужније у овом кречњаку нашао је Викенел од већих и мањих врста: острица, Balanus-â, неког већег и мањег Pecten-a (в. Viquesnel momoires p. 39).

На раздвоју пута Шабачког и Топчидерског, где је сада просечена траса жељезничка (код бив. Пашићевог мајдана). заступљена је нека стена (конгломерат) састављена из облутака: кварцита, диорита и других фелдспатских стена са глиновитим цементом (в. Boué Esquisse p. 71).

На Бановом брду и шума Топчидарска покривена је шумским хумусом, те се не зна за сада да ли припада кретацејској, или којој другој формацију (прибелешке са Вел. школе, а по истима Топчидер спада у Неоком, Голт и Сенон а нађена је код касарне Orbitolina concava).

Пре но што се дође у Раковицу, силазећи с висоравни, налази се следећи пресек (в. Boué Esquiessе p. 71) одоздо на више: слична стена оној код бив. Пашићевог мајдана на раздвоју друма Шабачког и Топчидерског; песак; лапорасти кречњак; пешчар и лапор (в. Toula. III. p 29), који слојеви сасвим престају у мајдану Топчидерског кречњака, а јављају се и на подножју Авале.

Полипски кречњак имеђу долинâ Топчидера и Мокрог Луга, покривен је лапорасто-беличастим вапнацем, који садржи сумњиве окаменотине (в. Viquesnel memoires p. 39).

Код Вишњице ва странама једне сутеске, формација креде не јавља се, него терцијер, који је различан од оног на обали савској. Доње слојеве састављају лапори, потчињени слојеви беличасто-лапоровитог вапнаца и помешани кварцовити песак са лапором. Овде је нашао Викенел неког Clypeaster-a, за кога мисли, да је или C. elatus, или C. Margaritanus (в. Viquesnel memoires p. 39).

У сутескама, којима је проривен гребен висоравни, виде се терцијерни слојеви велике моћности, исти су састављени наизменце из грубог вапнаца са лапором кога је Dr. Mor. Hörners уврстио у лајтовце (b. Toula III p. 39); а исти садржи микроскопске љуштуре. Certhium-e, Cardium-e и Pecten-a; а највиша места висоравни покривена су лесом (в. Boué Alluvialgeb. p. 19).

II

Из Београда преко Смедерева, Пожаревца, Голупца у мајдан Кучајну.

Између Гроцке и Београда лежи један венац брегова, кога образују горњи терцијерни пескови и вапнаци лајтовца, у којима је код Гроцке нашао Bouè неке окаменотине (в. Boué Esquiss p. 71).

На путу између Гроцке и Смедерева прелази се терцијерни вис, који је састављен из сивог лапора, старије терцијерне етаже и иловаче. У овим наслагама видео је Boué, кречне и песковите слојеве са две специје Cardium-a, којима су сличне Congeria и Paludina, које живе у Дунаву; даље се налазе слојеви (са Congeria-ма) Бракијски) преко бечког иловог лапора; а код Смедерева налази се иловача као горњи миоцен (в. Peters. Donau u. ihr Gebiet p. 314).

Хердер помиње да се налази више Смедерева терцијерна формација са мрким угљем (в. Herder. Bergmänn. Reise p. 16).

Између Смедерева и Пожаревца отвара се алувијална Моравска равница, која се шири до венца источно од Пожаревца, који се протеже, венац (Венчаница), као огранак кречних стена Горњачке Клисура одвајајући воде Морави и Млави, за кога вели, Хердер да је нанос (в. Herder. Bergmänn. Reise p. 12).

Од Пожаревца у Голубац прелази се једна нижа терцијерни греда којој је терцијер покривен алувијалном иловачом; а такав исти одношај пратимо далеко уз десну обалу Млаве где код Ждрела секундарни кречњак образује романтичан теснац. Ову терцијерну наслагу покривену иловачом пратимо до у Голубац, где је ту вели Boué јурски кречњак (в. Boné Mineralog. geogn. p. 86), што је позајмио из Котиног дела (в. Cotta. Erzlagerstätte p. 85): међутим ово ће бити продужење кретацејског кречњака, који се налази на левој обали Дунава и означен као Капротински (в. Hauers geol. Karte d. öst. Monarchie).

Ако се пође од Градишта, одакле пут иде јужно долином уз Пек (левом обалом) до Раброва, после окреће на J И те близу Мишљеновца прелази на десну обалу Пека, па даље иде на Исток до Крушевице.

Око Градишта је готово сâм песак, па и десном обалом Пека и низ Дунав; после песка настају азоички шкриљци (руљевци), који се на противној страни Дунава налазе око Конглавице,повећег врха оне брежне греде, која прелази код Рама (гнајс) и спушта се на Југ. Тек од Мишљеновца јужно настаје амфиболитски шкриљац, затим долазимо на кречњаке (в. Andrée. Umgebungen v. Kučaina p. 1), међу којима се прилично сужава Печка долина, постепено све више и више, тако да се је морао пред самом Крушевицом просећи пут кроз исте кречњаке.

Ако ударимо из Градиште десном обалом Пека низ Дунав, преко Пожежане, на Винце и Усје до у Голубац, онда наилазимо на свом овом пределу, између Дунава, Градишта и десне уточице Пекове, Поњаковице; око Винаца и Усја дуж Реке (уточ. Дунава); преко Радошевца до близу Сладинце; па дуж Дунава близу Голупца живи песак (в. Г. Панчић. живи песак Глас. срп. уч. друштва књига XVI стр. 197).

Код Голупца кретацејски кречњак Капротински, кога је Кота означио као јурски (в. Cotta Erzl. p. 85) прелази на нашу страну (в. Tietze, Nordöstl. Serbien p. 17) и простире се јужно до Крушевца: заузимљући сигурно(?) вис Снеготин, источно око манаснира Тумана а западно извор Реке, образујући неправилан четвороугао, коме је подина руљац (гнајс) или микашист, који се јавља испод Српца на обе страна Пека. Близу Голупца налазе се окаменотине по свој прилици формације кретацејске, које су окаменотине напомените као терцијерне (в. Пут лицејаца стр. 9). Исти кречњак преноси на нашу страну и рудне жице, бакарних руда (в. Herder Bergmänn. Reise p. 14) што их није Кота испитао (в. Cotta p. 86).

Кучајинска речица својом долином гради неку врсту сутеске, која је с обе стране, с почетка, обасута брежуљцима, који су састављени: час из кречњака са неким дилувијалним наслагама; час из распаднутог гранита, који опада што се више приближујемо Кучајнском руднику тако да сам кречњак са својим романтичним стрменима опкољава просечени пут од Крушевице до Кучајне.

(Наставиће се)

Цветко Н. Петковић

О УПОТРЕБИ НАШЕ КОЊИЦЕ НА БОЈНОМ ПОЉУ.

Овај пројект инволује установу новог начина борења за коњицу која се оснива на употреби тако зване *кошуље за јуриш кавалерије*[1] коју сам ја пронашао. Употреба овог начина ратовања коњице, ако се усвоји, произвешће стварне измене у досадашњој тактици за кавалерију.

Био сам тако слободан, да овај пројект Врховноје Комнди на оцену поднесим, а измена тактике односно тактичког строја, за кавалерију, у главноме је ова:

Ескадрон броји шест водова, од ових се четири постројавају у фронт, као и до сад, и наоружани су сабљом, и „кошуљом за јуриш" остала два тако звана *нападна вода*, стоје за фронтом тако, да један вод долази позади десног, а други позади левог крила ескадрона,

[1] Уз ове иду и „капа за јуриш кавалерије са штитником врата."

на остојању три вода. То је основни положај те нападне трупе. Њено је наоружање сабља, револвер односно митраљезни револвер и *кошуља за јуриш коњице*.

При формирању водне колоне у напред, нападни вод у правцу у коме се колона формира, на којој се врши формација, остаје на свом месту све донде, док се 4-ти вод ескадрона (последњи у колони) нападном воду не приближи тако да овај на 10 корака за оним следује. Други нападни вод повлачи се на водно одстојање од напред реченог нападног вода.

При формирању „водне колоне" десно или лево, — нападни водови придружују се ескадроној колони позади ове тако, да у десно деснокрилни, а у лево левокрилни нападни вод на водно одстојање више 10 корака од 4-тог вода у ескадрону следује. За овим долази други нападни вод на водно остојање у кораку.

При постројењу ескадрона у фронт (развијену линију) нападни водови прелазе одмах без особене команде повлачењем у њихов основни положај. — Обрне ли се водна колона у назад, да на пример, од десне водне колоне сада постане лева водна колона, у том случају нападни водови одмах измичу у страну лево или десно (с пооштреном брзином) да не би ескадрону сметали у продужавању марша у обртном правцу и придружују се колони ескадрона en colonne, кад овај на прописно одстојање унапред измакне.

Ако се приликом марша ескадрона у развијеној линији правац промени у назад одељењима на лево кругом, онда и нападни водови постројавају такова одељења и продужују марширање све донде, док се правац не измени.

Обрне ли се ескадрон у развијеној линији са водовима „на лево круг," тада се нападни водови повлаче десно и лево испред ескадрона, са пооштреном брзином, у страну и прелазе, постепеним повлачењем у противном правцу, у њихов нормални положај.

При постројењу „колоне у редове," нападни водови постројавају редове у опредељеном правцу и марширају уз ескадрон, ако има места; у противном случају, они марширају за ескадроном на одстојању од 10 корака.

Ако при постројењу ескадрона из колоне у развијену линију (фронт) не би било простора за постројење нападних водова у другу линију (за фронтом ескадрона.), онда се нападни водови постројавају у продужењу десног или левог крила на одстојању од 10 корака. Овај премештај из нормалног положаја извршује се на приправну команду (авизо) командира ескадрона: „Нападни водови строј фронт у десно (лево) или десно и лево." На команду „марш!", водни командири доводе своје водове у фронт. У основни положај прелазе ови

водови на команду ескадроног командира; „Нападни водови на место — марш!“ Прелаз у основни положај извршује се повлачењем косо у назад.

Еволуције за коњички дивизион, пук и бригаду са употребом нападних водова за маневрисање против свих родова оружја, изнеће се накнадно, као и друге допуне коњичког правила, које ће изазвати потреба. За сада обраћам пажњу само на оно, што је најпрече и са чиме је нужно да се упознамо, а то је ово:

У случајима, где ваља извршити јуриш на непријатељску коњицу, ту нападни водови одмах по датој приправној команди „за јуриш“ излећу са обе стране ескадрона пред фронт ескадрона на 80 до — 100 корака и преустројавају се у *једну врсту* тако, да покрију онолико простора, колико ескадрон има ширине у развијеној линији. Официри долазе сваки у средину свог, у једну врсту постројеног нападног вода, а на крила врсте, водници или други подофицири: значари нападних водова јашу на 10 корака иза нападне врсте за средином. Одмах постројен у врсте сви коњаници, као и официри и подофицири, извлаче сабље и омотавају десну руку темњаком. Беспарни коњаници (1 и 3) држе извучене сабље к „рамену“ док се год не да знак (трубом) за извршење јуриша, т. ј. на команду „марш-марш!“, на које се сабље, по пропису за јуриш, подижу. У то време исто се тако владају и остали коњаници ескадрона, изузимајући парне бројеве (2 и 4) нападне врсте. Ови коњаници (нападних водова) пошто су предходно на знак за „јуриш“ своје сабље са темњацима о десну руку обесили, ваде одмах револвере односно митраљезне револвере и држе их спремне за напад, окренуте цевима к земљи, које на команду „марш-марш!“, 80—100 корака од непријатеља подижу у хоризонталан положај за испаљивање на непријатеља при сукобу.

На тај начин при сукобу, сваки револвер заштићен је од две сабље, а свака нападајућа сабља, потпомогнута од два револвера.

Мишљења сам, да би било од велике користи да се у исто време сви подофицири тих водова (нападних) наоружају *митраљезним револверима*, које би на 15—20 корака пре сукоба са непријатељем опалити ваљало; а револвери официра и коњаника дејствоваће тек у тренутку сукоба. Одмах по испаљивању митраљезних револвера ови се пребацују или преко левог рамена, или на леву страну седла и онда настаје радња са сабљом.

Сваки коњаник наоружан револвером, испаљује на непријатеља, не обзирући се на поједине ударе по глави, или телу, које ће претрпити од непријатељске сабље или копља и који ће са обзиром на

наше заштитно оружје[1] за нас без икаквих, или сасвим незнатних, штетних последица остати; револвер испаљује, дакле, тек онда, кад кад га непријатељу тако рећи на тело наслони. Једни на овај начин пуцају и понављају то све донде, док им год буде могуће да се непријатеља дотакну, а други га сабљама бију где га дохвате, с тежњом да се што пре провуку кроз непријатељске редове, како с једне стране не би сметали „шоку" свог ескадрона а с друге стране како би непријатеља хладним оружјем напали с леђа.

У тренутку када се наш ескадрон с непријатељем сукобио, ту се прекида рад с револвером и замањује се сабљом, сем у случају где се непријатељ разбијен, у растрканим гомилицама против нас брани или нас напада и где нема опасности да ћемо се сами нашим револверима осакатити.

Где два наша ескадрона нападају два до три непријатељска у развијеном фронту, ту ће се определити према подесним приликама „офансивне фланке". Офансивне фланке биће крилни водови дивизиона који ће косо и у напред с напуштањем фронталне линије, у правцу непријатељских фланака малим захођењем и што већом брзином на ове грунути.

Као девансивне фланке остају опет крилни водови, који иза крила дивизиона на 80—100 корака, за овим следују за одбрану крила. Овим крилним водовима, у случају потребе спада у дужност да врше улогу резерве — спојени у полу-ескадрон, — која ће на 200 корака, било за средином дивизиона, било иза крила једног или другог, нападе непријатеља одбијати, или служити као ослонац или језгро око кога се наша одељења непријатељем бачена, скупљати имају — Појави ли се непријатељ у много знатнијем броју, тако, да физичком снагом јако превазилази, онда ће се сваки сукоб са њим избегавати, јер је за нас правило: тражити да се сукобимо с њиме једино онда, кад је он од нас бројно слабији, или нама раван, или најзад кад није од нас бројно знатно јачи.

Један наш дивизион с нападним водовима може се привидно ангажевати против два непријатељска дивизиона и поћи му на сусрет с намером да се на извесној даљини од њега обрне „на лево кругом" и да допусти да се гони у правцу наше добро заклоњене пешадије како би га ова добро удешеном ватром стварно потрести могла и потом би тек наш дивизион требао да истински јуриш на њега изврши.

Само у ванредно повољним приликама имао би ескадрон односно имали би ескадрони, да се упусте у пешачку борбу, — но

[1] Кошуља и „капа" за јуриш кавалерије

онда би та борба морала имати искључиво дефансиван карактер. — *Коњаник није никако за пешачки напад* прво с тога, што је неспретан за маневрисање у пушчаној ватри пешице, већ по самој својој спреми као коњаник; а друго, што одвојен од свог коња, који је његово најјаче оружје, постаје непоуздан и неистрајан. — Резултат је оваког војевања, раван нули!

Елеменат је коњаника постојано кретање и рад у седлу са одважношћу и смотреношћу. С тога се указује еминетна потреба, да коњички командири односно команданти имају одрешене руке, т. ј. *да остану без притиска колико је више могуће и да раде више по своме убеђењу;* а за то треба необична способност. Па зато није довољно проћи извесне школе, учити разне теорије, и по оделу се назвати кавалеристом, па се онда бавити само писањем. Добар коњички официр треба пре свега да буде онакав јахач, каквог га Фридрих Велики и ђенерал Сајдлиц замишљаху. — Јахаче и коњичке вође ствара природа, а не књига, а исто тако ни протекција, ни непотизам. — Ко хоће за то доказа, нека пропрати америнанске ратове и нека се упозна са личностима и делима: Гордоа, Форста, Штуарта, Гирзона, Вилзона, Шеридана, Корка и других. — Јахачком вођи треба здрав ум за паметну концепцију, а два пут здравије срце да постојаним јогунством, ако се тако може рећи, тера мак на конац. Ко лабаво јаши, тај на коњу лабаво и мисли и такав ће у ратним приликама и себе и трупу обрукати.

У свима оним сретним случајевима где се поједини ескадрони у пешачкој борби употребили буду, ту ће један нападни вод за време боја, стрељачке коње у мањим групама добро заклоњене у позадности држати по могућству сапете или упорожене. Други нападни вод за све то време остаће на згодном месту у приправности на коњима, да ако нужда изискавала буде припомоћ дејства коњице, да дегажује стрељачкој трупи одступање из пешачке борбе и њен прелаз у агресиван коњички рад. Формалну пешачку борбу какову је правила коњичке службе прописују, мучно је произвести са успехом већ из напред изложених разлога и с тога би се имала потпора као такова у позадности стрељачког ланца на одстојању пешице укинути, као и кретање стрелаца у свим могућним правцима скопчано са захођењем крила и јуришање у цељи продужења борбе са кундаком карабина и са сабљом пешице. — Такав распоред у пешачком строју мора се назвати расцепом коњичких одељења, који у себи носи клицу неуспеха и пропасти, и који је за наше прилике излишан и штетан, јер је наша задаћа у пешачкој борби једино, јако и добро удешено осипање пушчане ватре из сигурних заклона на тачно означеним теренским тачкама на опредељено време, т. ј. донде, док замењени

будемо пешадијом. Треба ли из експонираног положаја извршити напад на непријатеља који је исто тако изложен и у кретању, онда га треба извршити по правилима нашег заната: енергично и брзо у седлу и са сабљом у руци, а не палиативно у пешачком строју.

Како коњаници тако и коњи нападних водова морају бити одабрани, снажни и телесно развијени, јер њима спада у улогу да сузбијају навалу непријатељског јуриша (шока), да му потресу поредак и да спреме тиме нашој потпорној недирнутој коњици лакоћу, којом да се непријатељ сатре, прегази или у бегство отера.

Коњи и коњаници од она остала четири вода могу бити и мањег узраста, но добро развијеног тела.

Тако формирани ескадрони са допуном нападних водова, моћи ће се употребити са великим успехом, јер се по моме схваћању таковим распоредом *морални елемент* у трупи подиже и то за то, што се у сваком појединим војнику укорењује уверење: 1. да му непријатељ не може наудити хладним оружјем; 2. што тиме у сваком појединим ојачава вера, да ће победу над непријатељем одржати, знајући, да је у двобоју с њиме надмоћнији, а то уверење постаје још позитивније, што нападни водови имају за собом у близини (80 -- 100 корака) поуздану потпору и што наш ескадрон у позадној линији, као очевидац колебања, од чести већ сузбијеног непријатеља, долази да својом непоремећеном силом и снагом са њиме мегдан подели. У след тога ће стање непријатеља у тој фази бити од прилике ово:

У брзини својој задржан, у склопу и поретку свом поремећен, у дисциплини олабављен — он никако више неће имати маха да нас одбије, јер је већ пре сукоба са потпорним ескадроном, претрпио пораз од нападних водова. Дакле, тако предусретнут, непријатељ неће бити у стању да даље развија велику енергију и у свом нарушеном тактичном строју борбу са нама продужи, већ на против, он ће у такој ситуацији све употребити, да даљем свом растројству стане на пут, а то ће само тако моћи постићи, ако што пре измакне из нашег по њега штетног загрљаја.

Нападни водови треба сваки да имају по једног официра, или барем да буде на оба вода један официр. Осим тога нападни ће вод имати четири подофицира и једног трубача. Подофицире би ваљало наоружати, као што је већ речено, митрељезним револверима. Сабље би по себи у неколико имале бити лакше и са дрвеном, кожом превученом канијом, и опасачем преко рамена, јер тешка сабља — а наша је прави монструм — отежује каваљеристи рад њоме.

Наоружање наше коњице магацинком пушком веома је практично, јер војне прилике могу изазвати и борбу пушком; но као што рекосмо свакако ова борба треба да остане изузетак, *а борба на*

коњу правило! Употреба каваљерије са пушком — као пешадија — у одсудним и очајним тренутцима, имаће обично веома проблематичан резултат, јер ће победоносни непријатељ (пешадија) који је нашу пешачку пушку савладао, по свој вероватности лакше савладати пушку наше каваљерије, која уза се ни вештину, ни истрајност правог пешака, нити домашај (portée) имаде, да би се са пешачком пушком у пешачкој борби мерити могла. – Каваљерији ће у пешачкој борби у добро изабраном положају можда испасти за руком, да уз утрошену силну муницију, без стварне штете непријатељеве, отклони последице једне, по нас несретне битке, за један мали размак времена и то само локално, — али јој никако неће испасти за руком, да их радикално отклони, како да нас никако не постигну.

Са свим друкчије ствар стоји, где каваљерија као таква, тражи да даље продирање непријатеља спречи. а ево зашто:

Децидиран напад кавалерије на пешадију ретка је појава, а све што је ретко, то је необично, и изненађује човека мање или више. — Силна навала каваљерије одиста је страховита!

У тренутцима нужде и невоље, у оним тренутцима кризе, где част и срећа једне војске о концу висе, где се судбоносни догађаји стварају, који за навек народима и државама немилосрдну пресуду изричу, — у таким тешким, а и велчанственим тренутцима — могу неколико добрих ескадрона у рукама способних, — одважних и великим патритотизмом задахнутих људи (командира или команданата) чудеса учинити. Они су кадри својом одважношћу и пожртвовањем, изненадним нападима, извршеним муњевитом брзином, хиљадама наступајуће непријатељске пешадије у даљем наступању не само задржати и тако својој сопственој пешадији дати одахнути и од ње катастрофу одклонити, већ и ону непријатељску сузбити, прегазити је са неким еланом или је сатрти, те тако са свим другу ситуацију на бојном пољу створити, — но што би то могла учинити у пешачком строју. Губитци ће свакако бити мањи но онде, где се каваљерија из пешачке борбе, пешадијом потиснута, спасава бегством. Само ће се тако, а не борбом каваљерије у пешачком строју, моћи опаднути дух наше сузбијене пешадије, подићи на степен моралне вредности, а то значи, дати јој полета и учинити је способном за кориснији рад на даље.

Знатна кавалеријска дела на бојном пољу не постизавају се вечито упутима виших команданата, већ они траже и иницијативу оног, који је згодним приликама најпречи, те да их постигне. Прилику такву за напад угледати и у тренутку решити се и без дугог размишљања, без упитивања као и полазак у напред корисним избором форме за напад. спада у први моменат и преставља концеп-

цију, — рапидна навала са прононсираном одважношћу без растуривања делова у цељи проматрања околине ради осигурања бокова и леђа, које је за поједине ескадроне излишно, навала без многог маневрисања и удар најкраћим путем у слабину непријатеља је други момент и даје темељ раду, — а користити се победом, или као побеђен вешто измаћи, или најзад пре сукоба из предходно непредвиђеног у одсудном тренутку неуспех судара предвидети, време уграбити и несрећу обићи, спада у трећи моменат и значи у свези са она прва два момента, потпуно дело. Но то ће моћи постићи онај, који буде умео у практици применити аксиом Наполеона Бонапарта који гласи: Reunion des forces l' activité, et une ferme resolution de perrir avec gloire!

У свима приликама, где каваљерија у бој улази, мора бити поштеђена од стваког излишног баласта. Теркије и други пртљаг, који терете коња и сметају коњанику, а који међу тим нису ни од какве потребе за време боја, имају се пре улаза у бој, или у близини завојишта, или још даље у позадности на згодном месту оставити. Исто тако и бисаге са разним стварима, па и сам шињел у летње доба.

При крају би још и ово имао додати, да је од преке потребе, да се наша постојећа за обуку теретна коњичка правила замене аустријским коњичким правилима, јер су ова најподеснија и најпростија за обуку и вођење војске односно коњичке трупе.

Један је даљи разлог за препоруку аустријских коњаничких правила и ово, што су иста као најпрактичнија у новије доба усвојена у француској војсци, и што најзад на жалост — ако се тако изразити смем, — српска коњица која је у модерном стилу образована, *нема сталних правила* за обуку коњаника у јахању, нити за дресуру ремоната, већ се служи неким из странства пренетим методама које су пуне махна и аномалије и које ако у нашој коњици даље остану, српској каваљерији као таквој, сјајну будућност не обричу

Пера Рајковић
коњички капетан у оставци.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД

ПРЕД ПОЗОРИШТЕМ

Поводом чланка г. Драгутина Илића у „Отаџбини“, књ. XVII и XVIII.

Г. Илић се подухватио, као што то у почетку своје студије вели, да прокритикује репертоар нашега народнога позоришта. С тога му је било нужно, да претходно резимује своје васколико гледиште на драму, публику, глумце и позоришни одбор.

Намера је ова доиста лепа, а данас осећамо и живу потребу за студије те врсте. Целокупнога погледа на данашњи репортоар, у којем би се у опште износиле његове махне и врлине, где би се решавало о укусу, којега се ваља придржавати и о поправкама које би требало унети, — немамо, јер су тек по где које мисли које где по часописима растурене. Критика позоришних мало имамо. Толико представа, о којима би требало бар по неколико речи проговорити, не пропраћају се, а по некад, ако се то и учини, бива с веома различитом спремом рецензената, тако: да се може тврдити, да је данас у опште веома слаба или никаква критика о позоришту. Велика већина досадањих драмских реферата, ако је боља, поводи се по застарелој методи естетичкој, и не сме да крене од строго обележених естетичких правила. Истина, у томе се можемо тешити, ако хоћемо и критиком на страни. Данашњи знаменити критичари налазе, да су позоришне суврėмене рецензије писане у опште или са свим овлаш или с непознавањем потреба, што се ишту од суврėмена позоришта. У најглавнијим питањима влада неслога. Једна иста дела узносе се као узори, докле их с друге стране нападају због неприродности, И на тај начин, критика се повраћа на његово питање о садржини драмских дела и о правој уметности драмској.

Према томе, нама је добро дошла свака расправа о суврėменој драми и укусу, па с тога смо и ради зауставити се на појединим главнијим мислима пишчевим.

Одмах у почетку, писац расправља питање „о цељи позоришта.“ Хоће се, да смо на чисто: је ли позориште школа или проста забава. Писац налази разне темпераменте у публици, па на скоро, одмах долази до закључка: „да позориште, хтело не хтело, има у себи онолико цељи, колико год има степеница разних нарави у публици, која на овоме месту душевне хране тражи.“

Овакав закључак и самоме писцу изгледа на први мах сумњив, али одмах за тим усваја га, налазећи да и он није на одмет.

Чини нам се, да се никако не може примити оно мњење пишчево. Ако позориште узмемо у смислу једне врсте уметности, т. ј. ако у њему гледамо позорницу и драме, што се на њој представљају, онда оно, као и свака друга уметност, не може имати никакве у напред смишљене цељи, намере, тенденције. Ни једно уметничко дело није се могло уздићи до праве уметничке висине, ако је служило извесним цељима, зарад којих је створено. Свако уметничко дело постаје зарад саме уметности, дакле зарад самога себе. Н. пр. велике драмске ђеније подстицала је сама њихна околина на стварање њихових песничких производа, а никада какве у напред смишљене намере. С тога је дакле и позоришту цељ само позориште, т. ј. драмска уметност.

Што се тиче разних нарави у публици, то ништа не смета драмама. Јер све те разноврсне природе људске су, па као такве дају се заинтересовати оним, што је у опште људско, — дакле и добрим и злим, и веселим и тужним. А савремени појам о драми није више онако једностран, као у пређашња времена, те да износи на позорницу само веселост или само тугу. Све је то смешано једно с другим, и у правим тога двога увек има. Према томе дакле, у свакоме правом драмском делу, наћи ће разноврсне природе људске више или мање оно што је за њих примамљиво.

Најпосле, драма и износи пред нас најразноврсније шаренило карактерâ, наравû, али не за то, што јој је намера да угоди разним темпераментима публике, већ за то, што се једино на тај начин може изнети пред нас околна природа и околни живот, истински и не једностран. Права драмска уметност нема потребе да служи укусу и наравима, као год што и сама природа томе не служи.

После поменута питања, долази писац на закључак, да је позориште бивало често васпитавано од саме публике, па наводи за пример некадањи укус већега дела публике према драмама, као што су: „Смерт царја Уроша“ или „Несчаснаја љубав чрез једну ципелу“, а с друге стране допадљивост неких комада, са пуно нежности, образованијој публици.

Из свега овога види се, да и сам писац није на чисто с тим, како да се одреди, карактерише пређашњи укус публике. Никако не можемо да видимо, којим је врстама дела наша публика била наклоњена. Изгледа нам, да су горњи примери са свим на брзу руку узети, без брижљивијега проматрања. Сем тога, писац налази, да су покретачи код публике из Светиће:ога доба они исти, односно драмскога укуса, који и код наше публике.

Ово је истина. У опште узевши, укус скоро ни у длаку није до данас одмакао у усавршенству своме. Но при свем том, држимо, да никако не стоји, да је ма који део публике, а особито већина њена икада имала укуса за „Смерт царја Уроша“ или томе сличне комаде, јер баш они нису ни могли задовољити своју публику, по што у себи немају ни вештих сценерија за око, нити пак песама, свирке или игре. Кад се већ писац упустио у набрајање примера, чини нам се, да би боље погодио, да је узео за пример Стеријеве комаде, особито комедије, у којима је публика могла много више уживати, јер јој се ту говорило простим њезиним говором, често истом досетком, која се из најобичнијих уста чути може, па опет о стварима тако интересним за њу, које је често у својој средини виђала. Дела као „Кир Јања“, „Зла жена“, и т. д. имала су превелике своје цене код публике.

Исто тако пишчеве мисли о данашњем укусу публике неодређене су. Помиње се као одређено само то, да се један део наше публике повео за укусом модерне француске драме, док је, вели се, мањина здравога укуса.

Започето, а нерешено питање о некадањем и садањем укусу наше публике, покушаћемо да сами протумачимо.

Познато је истина, да су суседне литературе и на нашу имале јака утицаја, да више пута, по његовим деловима можемо да распознајемо стадије, кроз које су оне пролазиле. Истим путем утицала је и страна драмска књижевност на нашу. С њом је упоредо ишао и страни литерарни укус. Особито ћемо то очигледно распознати у преводној нашој драмској књижевности. Ту ћемо наћи ваљаних дела из класичкога позоришта 17. века, романтичке школе и модерне француске комедије. Док су таква дела читаве књижевне революције стварала на страни, дотле су код нас скоро и нечујно прошла и више мање хладнокрвно су гледана, или бар са скоро са свим подједнаком симпатијом.

Држимо да ће овоме бити узрок, што наша публика није пролазила кроз исте фазе, те да би овакве појаве биле јако уткане с њеним животом, да би истицале као нужност њена.

Па и поред свега тога, кад узмемо за пример сразмерно много образованију публику од наше, н. пр. француску, видећемо, да је и ту још једнако на дневноме реду питање о укусу код публике и тражење начина, како да се томе злу доскочи.

Узроци оскудице у здравоме укусу код публике, и стране и наше, налазимо да се дају испитати: 1) у њеној недовољној спреми за схватање драмских дела и 2) у општем духу овога века, који није век драме, као оно што 17. бејаше столећем трагедије.

Велика драмска дела захтевају често много претходне литерарне спреме те да се могу како ваља разумети; ишту студије, зарад које је нужно довољно домаће и школско васпитање и начитаност. Овога није имала наша публика пређе ни оволико колико сада. И ето зашто испред њених очију најлепше сцене пролазе скоро са свим неопажене! Ето зашто јој оваква дела постају досадна. Слабо развијен ум и осећање траже нечега видљивога, што би им заштедело даљег размишљања, траже тако речи готове, израђене мисли у сликама. Отуда су данас у опште на цени дела, која су скоро најлошија и по сижеу и по радњи својој. Делање на позорници истиснуло је анализу карактерâ.

Овако неодгајени укус увек се изметао у тиранију. То се нарочито може видети код веће и образованије јевропске публике. Публика хоће да господари и писцима и позорницом. Па тражећи од песника да пођу путем, њојзи угодним, натерује их, да се све већма спуштају у њезину низину, и да често упропасте и оно мало дара, који би се зар могао, независан и у бољем правцу, и више развити. Особито млади писци, жељни гласа, жудни одобравања, постајући на тај начин љубимцима публике, најпосле тону у њезином поквареном укусу, и за навек бивају изгубљени за праву драмску уметност.

Ми немамо са свим онакве публике, као што је већа јевропска, али имамо и код наше исте те махне. За што је на представама, као што су на пр.: „Пут око земље“, „Девојачка клетва“, и др. доста света у позоришту, када се знаде да су ти комади никакви по својој драмској вредности? Држимо, да је то с тога: што они не траже за се никаква мишљења; траже само учествовање ока и уха, док међу тим ум може мирно остати и даље у својој нерадњи. Та дела дају оку шаренило у сликама, сваки час различним, често најчуднијим и најстрашнијим, или радосним и тужним, а час је опет ту најразноврснији преглед ношива и обичаја. А ухо се може наслушати сваковрсних песама, веселих и тужних.

Према томе, данас се права вредност драмских дела може у опште ценити према оваквој насклоности публике. Ако је дело пропало на позорници онда је то, у највише прилика знак, да је пошао у правцу здравијега, природнијега укуса, а на супрот расположењу публике, а ако ли буде примљено бурним одобравањем, знак је да је лоше.

Историја позоришних репертоара тврди овај жалосни но истинити факат.

Па не само да је овакав укус публике од силна утицаја на писца, но и на савремену критику. Да и не узимамо у рачун нашу критику, која је тек у повоју своме. Узмимо ону у страним образо-

ваним земљама. Ту је позоришна критика далеко већега обима од сваке друге. Она је у свакодневним журналима, чији писци или се не осећају снажни или нису вољни, да противрече укусу публике, а већином су и сами подлегли општем утицају. Често се пак критичари извињавају за своје критике укусом публике, а то исто чини и публика, наводећи за узрок својем погрешноме суђењу критичаре, који јој у томе духу пишу. Један од знатних савремених писаца, поделио је све данашње критичаре у три врсте. Неки су се већ, по који пут, истакли били с каквом критиком, противно савременоме општем схваћању, па по што нису успели у својим смеровима, постали су хладнокрвни. Други опет устезали су се изнети пред публику очевидно махне њених љубимаца, да им тиме не побију важност, а неки нису хтели критиковати како ваља за то, што су у каквим интимним односима с писцима драмским.

Протумачивши овако први узрок данашњега укуса код публике, да разгледамо и други.

Познато је истина, да се векови међу собом разликују у својем духу. Оно што се највише допадало староме, не годи средњем, а оно што је средњи за узор сматрао, нови одбацује с негодовањем. Друштва се развијају у различним приликама, те добијају разне погледе на свет около себе и разно осећају. Ово развиће од одсудног је уплива и на уметност. Које врсте погледи и осећаји преовладају, по њима се поводе и вештачка дела, те тако постају верним огледалима свога века. И никад се све вештине не могу подједнако да развију. Превагу увек има она, која је најспособнија да буде представник срца и ума свога доба. Тако на пр. и у старом, средњем, новом и најновијем веку постоје разне вештине, па ипак ни једна не дотера у староме онаква полета као скулптурна, нити у средњем онакву висину као готска архитектура и љубавна ритерска појезија, или на пр. у новоме, као трагедија или у најновијем као музика.

Ако бисмо потражили ближе узроке овоме развићу, нашли би да је у староме веку био идеал: телесна развијеност и телесна лепота; да је се у средњем, у след развића очајништва због несигурности личне и имовне и уображене зебње од скорога страшнога суда Божија, налазило највеће утехе у побожности, манастирскоме животу, — дакле у љубави према Богу и у љубави према драгој. 17. век изабра појезију и то једну њену врсту, трагедију за своје огледало, те ту наслика век апсолутистичкога монарха нарочито у двору његовом.

Овај кратки преглед историје вештина учинисмо с тога, да би доказали, како се често и поред све воље, извесне вештине не могу развити, јер их средина њихова не потпомаже. На пр. развиће драме

и појезије у опште спречено је данас оним силним укусом за музику. Музика се данас развија највише од свију вештина за то, што најбоље може да погоди дух својега времена: осећање и идеје данашњега друштва.

Овакво осећање према музици плод је поступнога друштвеног развића. После доба апсолутизма, а нарочито после велике француске револуције, разви се слободније материјална и духовна култура, и у овој последњој толики се напретци изврпише, да поново завлада неки скептицизам у све. Век проналазака не поклањаше поверења ни религији, нити икаквим ауторитетима. Он донесе собом, као природну последицу неко грозничаво стање, у којем људи не знадоше за чим управо да теже, неко замршено осећање, што се речима не да исказати. Потребно је било, да ово стање добије свога живога израза, а то се једино могаше постићи у музици, која је од свију вештина најспособнија да то изрази.

Љубав ова према музици особито се осећа у великим образованим земљама. Позоришта су сваким даном све мање посећена, а опере су пуне. Велики ђенији драмски занемарени су; њихна дела постала су досадна. А то све због тога, што опера има уза се музику; што у опште не потребује никаквога размишљања, већ само осећања, која су свима више или мање заједничка.

Ми не можемо, а да у овој јевропској струји не нађемо узроке оналикој љубави и код наше иублике, према свему ономе, што годи више оку и уху, а мање размишљања захтева.

Овакво стање, на сваки начин, потребује поправке. Ваљало би силних преображаја у данашњој драми, те да она привуче к себи публику, и да природнијим путем делује на поправљање укуса.

Г. Илић налази, да је наше позориште постало данас представником модерне француске комедије. Он најзад и допушта, да се ове врсте комади не искључују из нашега репертоара, али само неће да се овакав укус и даље подржава на штету другога. Чини нам се да је врло тешко похватати онако разбацане мисли пишчеве, који свакога часа прелази с једнога предмета на други. Писац истина тражи да се обрати пажња на оригинале и друга дела ван модерне француске комедије, но нигде не износи на чисто своје мишљење, какви су то оригинали које би он хтео, и на који би се начин могао поправити укус публике.

Према томе покушаћемо, да што је могуће очигледније сравнимо поједине драме разних великих школа, пређашњих и данашњих са савременим укусом публике, те да видимо, да ли је француска комедија штетна по нашу публику, и какав би репертоар најбољи био за рад на поправци укуса.

Почећемо с класичким позориштем, а да би нам закључци што разумљивији били, извршићемо у кратко литерарну анализу над Корнејевим „*Хорацијем*".

Хорације и Курјације пријатељи су. Камила, сестра Хорацијева, љуби Курјација, а Сабина Хорација. Но наступа решење једнога важнога питања између Рима и Албе. Обе вароши одлучују, да не рате једна на другу, већ да изберу свака из своје средине по једнога борца, те да ови међусобном борбом реше распру. Рим избира Хорација, а Алба Курјација. Они долазе и бију се ван позорнице, а за то време нама се прича ток тога двобоја. Најпосле Хорације убија Курјација, но по доласку, сестра га кори, што јој је драгога убио, а Хорације гњеван на то гони је и убија иза кулиса. После тога, јавља се краљ са својом свитом. Започиње већање, у којем неки говоре у корист, а неки на штету Хорацијеву. Најпосле, краљ даје милост Хорацију за његове заслуге према отаџбини.

Некада је класичко позориште тако годило публици из времена Луја XIV. да су се са слашћу слушали они често дуги монолози и дијалози у тадашњим драмама. А то беше с тога, што је драмски класицизам ишао оним истим правцем, којим се и ондашњи друштвени живот кретао. Он је изражавао опште мисли и тежње. Двор Луја XIV, својим животом, имао је силна утицаја на живот друштва, и свак се трудио да му подражава.

Савремене тадашње драме имају за своје јунаке Луја XIV и његове дворане, само у другоме облику. Цела слика оновремена живота пренесена је на стари век и његове јунаке. Но класичко позориште, покушавајући да ускрсне стари век, у целокупној слици његовој, није се ни трудило, да га простудује и изнесе у правој боји. Сижеји из старога века, са својим јунацима, били су само средство, а никако сам предмет студовања.

С Корнејом, Расином, Молијером, класичко позориште овековечило се. Ови великани, задовољивши осећање и мишљење свога доба, не могу да у томе успевају и данас. То је с тога, што су од времена њихног, најразновrснији утицаји делали на друштво, потребе његове постале су друге, напредак други, а с тиме и укус други.

Кад би се пред данашњом публиком представљао „Хорације", био би досадан. Данашња публика тражила би, да се онај спор, измођу Рима и Албе не дешава иза кулиса, већ на самој позорници. Потребно би било да се пред очи истави она борба између Хорација и Курјација, а не да се пред нама само прича. Оно убиство Курјацијево, уписивало би се Хорацију у дивљаштво, а гњев и гнушање извесно би овладало свима при ономе акту убиства Камилиног које би се предумишљајем назвало, пошто се догађа у неком раз-

маку времена, а не у тренутноме гњеву. Најпосле би последњи чин био такође несносан, јер је сав у разговорима. Међу тим, остао би и неопажен онај главни мотор свију делања Хорацијевих, она његова девиза „Рим“ и његово име „Римљанина“, понос који је с тиме скопчан, и љубав према отаџбини и њезиној слави, која је пречa к од братовљеве и од сестринске љубави.

Данашњи дакле укус публике тражио би да се на место дугих прича, разговора, описа, иставља делање јунакâ, сама радња; да је та радња у наизменичким сликама од ефекта. Међу тим, баш у самим оним причама и говорима налази се права висина драмске вештине. Једино на тај начин, дају се извести анализе карактера до крајњих својих резултата. Делање би компликовало драмску радњу, те она не би била онако простога и опет онако узришенога развића.

Исто тако, како би мизерно изгледао данашњој публици Молијеров „Мизантроп“, у којем је и висина и ниског људска нашла онако дивна тумача и сликара. А то све за то, што се Молијерово дело, тако рећи, подсмева целоме данашњем укусу, свима оним данашњим естетичким обрасцима, који хоће да у драми буде непрестано сувишнога делања. Ђенији не дају се покорити правилима естетике. И тако, данашњим писцима свеколико развиће радње у „Мизантропу“, једва да би боље довољно компликовано за састав само једног јединог чина.

(Наставиће се.)

Милош Н. Пејиновић.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД

Das Studium der Geographie in und ausser der Schule. Gekrönte Preisschrift v. *Anton Stauber*, Professor am Kgl. Realgymnasium, Augsburg, 1888. Verlagsbuchhandlung v. Gebrüder Reichel. K. B. Hofbuchdruckerei. — 8° XIV, 170. Цена 3·20 марке.

«In necessariis unitas,
in dubiis libertas.»

Познато је, да је белгијски краљ Леополд II, декретом својим још 1874 год., одредио годишње суму од 25.000 динара, као награду за најбоља дела, која би била израђена по предложеним темама. Утакмице се одређују сваке четврте године, а за њих је дато право свима народностима. Награда за 1885 годину важила је: „pour le meilleur ouvrage exposant les moyens à employer et les mesures à

prendre pour populariser l'étude de la géograph e et pour en développer l'enseignement dans les établissements d'instruction des d.vers degrés.

Било је пријављено 60 радова, из 17 народности, на 8 језика. Одбор за преглед пријављених списа, који се састојао из седам чланова разне народности, а који су више или мање познати као радници на географији и као чланови разних академија наука, у завршној седници. 10. фебруара 1887., нашао је, да између свију тих радова 6 „часно" заслужују, да се помену. Писци су њихови: један из Сјед. Амер. Држава, 2 из Белгије а 3 из Немачкз. Но дело, коме горе исписасмо наслов, признао је одбор *једногласно* као *најбоље*, па му је поменута награда и досуђена.

Биће без сумње интересно за читаоце, да их упознамо са садржином дела, које је крунисано толиком наградом и толиком славом.

*

После *посвете* племенитом краљу Леополду, и после *предговора*, у коме се поред нацрта рада одборовог казују и побуде за постанак овога дела, писац излаже своје „*начелно гледиште*", у коме се географија осветљује с гледишта науке и посматрања света. Па да би се добила што вернија престава о самоме делу и мислима, којима је писац задахнут, пропратићемо у кратким цртама то његово начелно гледиште.

Географија улази у ред оних наука, *које су се почеле обрађивати научније тек у новије доба.* Она је напредовала и квалитативно и квантитативно. Но ни у школи, ни у животу, није јој још ни данас поклоњена онолика пажња, колику би ова наука одиста и заслуживала. И кад не би било предрасуде, која је вековима дејствовала на нас, морало би по себи бити јасно, да географији. било с научног, било само с људског гледишта, приличи одличније место.

Географија је *наука*, и то *самостална*. Она, као и све њене друге, нарочито из реда природних наука, има за собом колико дуго, толико и слабо, а у извесним периодима и недостојно детињство. Но увођењем „упоредног", или боље рећи, каузалног метода испитивања и наставе у географији, основаног на вези између узрока и дејства а с погледом на њен објект, на земљу, подигла се она до самосталне науке, која се не би могла заменути никаквом другом, и која као целина не може бити део никакве друге науке. Па и ако она зарад свога савршенства потребује помоћи и из других наука, као што некојим и сама помаже, опет за то не може бити ни мало мање самостална од других својих сестара, које такође потребују помоћи

или саме помажу, не губећи при том права на самосталност. Она је је права и једноправна грађанка у републици наука.

Но ова је наука часна и важна и својим *предметом*, и својим *наставним моментом* и својом еминентном *практичном вредношћу*.

Њен је предмет земља, као целина, а такве нема ни у којој другој научној дисциплини. Он је за нас важнији од свију објеката, јер је у њему обличен појам свега онога, што је непосредно приступно нашем посматрању. Од њега смо ми сами један део; његови животни услови јесу у исто доба и наши. На њему ми живимо и умиремо.

Њену наставну страну лепо објашњава *Ритер*, кад вели: „земљопис је сигурна основа за студију и наставу у физичким и историјским наукима.... она је школа државне науке и народног газдинства, а религиозно средство за образовање.“ Или *Кантово* тврђење: „Наша обична школска географија врло је оскудна, а међу тим није ништа толико кадро да расветли здрави разум људски, колико географија.“ Наводи се и мишљење *Кирховљево* и *Герардово*. „Географија је хумана у потпуном смислу речи, јер показује човеку и место које он у свету заузима, и улогу, која му је намењена.... Она ће доказати, да је Рим незнатнији од скромне Атине, и да има више вредности засејавати поља, него жетву газити ногама“....

Њена је практична страна огромна. Она нас учи да познамо нашу домовину, да сазнамо, шта су и друге земље у стању да произведу, и на који ћемо начин разменама намирити и накнадити наше потребе. Њена је дакле материјална вредност и за практичан живот, и за земљорадњу, трговину и индустрију. Она има важности и за развитак поморске снаге и за стратегију. Она је наша водиља у миру као и у рату. Без ње се историја не може разумети. Без ње би и политички и културни живот био загонетка.

Специјална, *научна страна* географије биће тек онда потпуно оцењена, кад она постане обавезно наставно средство у плановима свију народних и средњих школа, кад се на универзитетима, одакле је одавно прогоњена, призна као самостална наука. Но не само научна, већ и општа, *људска оцена* стоји јој на путу као снажна сметња за развитак, онако, као и природним наукама. Лажан поглед на свет, на положај човеков у животу, поглед, који је најпре створен популарним схватањем природе у људској ограничености, а доцније пропуштан са недовољности потребних истина, сакатећи утиче на њене интересе. Погрешке старих културних народа постале су у средњем веку систем, који је вековима доминирао, а који и данас има утицаја. Већина није толико самостална, да би могла без веће штете поднети отров неистине.

Треба тражити, да се *право образовање* и што *тачнији појмови о природи* негују, да оно, што је научно испитивање пронашло на пољу земљописа, не остане затворено у четири зида научног света, већ да се поступно примењује у народном васпитању, да постане *опште добро*.

„Можемо се тиме радовати, што се јутарње сунце људскога сазнавање уздиже све чистије и сјајније на небу човечанства, и што људски дух постаје све зрелији, кад му се сазревање допушта.... Али тек, кад и мање образован човек престане сматрати земљу као безбожну massa damnata; кад буде на њу гледао као на интегрални део органске целине, а на себе опет као на интегрални део тога дела: тек ће тада и географија бити оцењена у потпуној мери и наћи заслужног интереса, не само силом речи, већ и природним схватањем света и живота“....

*

Цео спис подељен је у *два* главна дела. У првоме делу говори се о „*неговању и потпомагању географске наставе у школама свију ступњева*“. Тај се део дели опет у два одељка: први обухвата општи *методички* претрес, а други показује потребни *положај* и *наставу* географску у школама разнога ступња. Покушаћемо, да обележимо неке важније и карактерније мисли пишчеве у тим одељцема.

Позната је истина, да је настава у овој струци била скоро много ограничена на лиферовање грубог материјала за памћење, на огромну збирку тешких имена најразличнијих језика, па да је тиме стварала оправдани прекор *сухопарности* и *досаде*. О сухопарности и досади можда може још бити речи код граматике, синтаксе, рачунице. Али зар географија, која говори о брегу и брежуљку, о извору, потоку и реци, о језеру и мору, о ватреним бреговима, о јутарњем и вечерњем руменилу, о сунцу, месецу и звездама, о биљу и животињама, о државама и народима, о селу и вароши, о далеком југу и високом северу; која све лепоте и интересности, што се налази у овом божјем лепом свету, црта устима вештога учитеља: зар се таква наука не може учинити живом и допадљивом? зар она да буде сухопарна и досадна?.... Но на срећу, већ се у многим школама може приметити прелом с том зарђалом традицијом, којој је узрок био по највише у погрешном схватању саме науке, или и у неспремности наставника њиних.

Географија је по своме карактеру *природно-научна* дисциплина и та страна њена мора у свако доба бити основа и за политичку, трговачку, статистичку, и т. д. гаографију. Са гледишта тога принципа лако се изводи њен основни метод: и најмање просторе на

површини земљиној описивати увек најпре у физичком погледу, па тек после везивати за њ тако звану политичку географију.

Очигледност је у географији главни захтев. Деца морају пре свега познавати ствари, о којима им се у настави говори, морају их видети. Тада тек могу појмити и оне сличне предмете, које им је немогуће видети. Само из очигледних примера могу она образовати себи опште појмове. Та се очигледност постиже најлакше концентричним кретањем од лакшега к тежем, од познатога к непознатом, од ближега к даљем, од виђенога к сличном и аналогом, од делова к целини. Не може бити поговора, да само такав, синтетички пут, у вези с природно-научним, тако званим „упоредним" методом, крећући се од узрока к дејству и последицама, може у географској настави дати оне резултате, који се очекују. Сваки део на земљи, с којим се треба упознати, мора се описати: 1. по хоризонталном простирању, положају и месту на земљи; 2. по вертикалним особинама његових делова; 3. његове воде; 4. клима; 5. биље; 6. животињски свет; и 7. као последицу свију тих фактора, људске обитаоце, по народности, вери, култури, занимању, тековини, индустрији и трговини; за тим у кратком прегледу главне моменте његове историје, државне одношаје и важније из топографије.

Карте треба да су базис и за учитеља и за ученике. Ученик мора разумевати аналогију између слике и природе, т. ј. мора научити, да може „карте читати". А да се то постигне, најбоље је, да се са̂м вежба у цртању карата. Тиме би му било јасно много штошта, што из самих школских карата и атласа не би могао видети, а корист је и та, што ће боље одржати у памети и облик већих и мањих делова земљине површине. Но у томе се свакојако треба чувати од претеривања и прецењивања; треба се обазрети и на могућност, на ученичку спрему у цртању. Цртачу се мора указивати извесна помоћ, извесне тачке ослонца, те тиме осигурати, да његов елаборат не пређе у карикатуру. Цртање карата треба поделити на двоје: на цртање у школи и цртање код куће. Учитељ црта на школској табли основније и лакше ствари, објашњавајући их, а ученици му следују. За кућне радове не треба давати оно, што би за ученике било одвећ тешко или необјашњено.

Поред саморадње мора се обратити пажња и на примену добрих *научних средстава*, т. ј. на примену школских карата подесне величине и јасних боја; на атлас у рукама ученичким, који несме бити сувише великог формата и који је нарочито спремљен за ђачку употребу; на глобус и телуријум. Нарочито се препоручују рељефне карте, или карте, које би биле на начин сенчења нацртане по рељефној представи. Атлас, који је једном дат детету у руке у нижим

класама, треба га задржати у вишим, да би се променом збирке избегла забуна и губитак времена у примени на нове одношаје.

Прелазећи на *школе*, писац поступно, у засебним одељцима, показује поделу и план географске наставе у елементарним, средњим и вишим школама. Пошто је исказао своје разложно мишљење за обавезну наставу, за државни надзор и преглед свију државних и приватних школа, не одобравајући „слободу школску“, за обавезност географске наставе и за довољну спрему самих наставника, прелази на метод и програм наставе у појединим школама.

За *елементарну* наставу потребна је не само спрема, већ и воља и вештина учитељева. Природно је, да се отпочне с упознавањем своје домовине. Прва полазна тачка мора бити школска соба. У њој се мора дете навикнути на посматрање и упоређивање, за тим долази кућа и двориште, њихова околина, село, место живљења и његова околина, топографско и географско оријентовање. У своме месту треба да се добију појмови о димензијама, правцима, странама света, о небу, о појмовима природним, о реци и језеру, о ветру и сунцу, о брду и долини, и т. д. Тек по што се дете уме довољно оријентовати у својој најближој околини, може се прећи на упознавање округа, покрајине, своје уже и шире домовине. Географски учебник у првим разредима елементарних школа није никаква категоричка нужност, али је ипак удесна помоћ за неразвијене ученике, само мора бити довољно кратак и прецизан, с најнужнијим заокругљеним бројевима. У читанкама треба да има и географских прилога, а у школским библиотекама подесних географских књига и путописа из којих би учитељ прочитавао ученицима занимљивије ствари, а и њима давао на читање. Кретање у приророди и екскурзије по околини не смеју се занемарити. Упознавање карата треба да се отпочне цртањем граница школскога дворишта, места живљења, општине, округа, и то све на школској табли. Као прилози додани су овом одељку и изводи из наставних планова у народним школама разних земаља (у Баварској, Белгији, Маџарској....).

Код *средњих школа* писац се подуже задржава на противности, која постоји између класичних и реалних школа. С правом напада на наставне планове за већину гимназија и реалака, на место, које је у њима дато географији, на незнатан број недељних часова. Класичне или тако зване „хуманистичке“ гимназије, носе назив не по смислу речи humanus (од homo), што човеку пристоји, што је за човека достојно, већ имају историски смисао 15. века. У њиховој организацији има анахронизма, а тежиште њиховог уређења иде на штету оне групе наука, којој припада и географија. „Са многих се страна чују оптужбе овога система и његових последица. Она се

своде на то, да је главном циљу хуманастичских школа, т. ј. настави у старим језицима, принето сувише много жртава на штету других дисциплина, којих је значење за прво опште образовање неопходно, а које се или никако или одвећ оскудно негују«. За своје мишљење налази писац потврде код многих познатих научника и државника, и изводи закључак да треба одустати од претеране ревности за културом старих народа, па уредити гимназије по данашњим потребама, дајући више места природним наукама, математици, географији и живим језицима. — У многим је школама везана геграфија с историјом, а тиме је она унапред доведена у погрешан положај. Њен метод нема с оним, по коме се историја учи, ничега заједничког Он се мора засновати на природним наукама. Географија мора бити у рукама потпуно стручних, државним испитом опробаних наставника. И у средњим школама мора се наставник прилагођавати гледишту ученика, и наставу изводити што је могуће очигледније. Цртање карата мора и овде оживити и илустровати теориску наставу. Понашање наставника према ученицима мора бити хеуристичко, а акроаматичком облику доцирања место је на вишој школи. Вежбање у самосталној изради географских тема доносе многостручне користи, а шетње и екскурзије, испитивање и упознавање домовине сопственим посматрањем, дају најсигурнију тековину знања, а служе и за опоравље у теориском раду. Важно место у средњо-школској настави заузима учебник; он не сме бити ни одвећ кратак ни сувише детаљан; мора стојати на висини географске науке, пратећи новије резултате. Географски материјал и настава треба да је подељена кроз све разреде средњих школа, а за то јој треба дати довољан број часова. Писац износи план, по коме би требало тај распоред извршити.

На трећет је месту *велика школа*. До скора је била географија потпуно искључена на унуверзитетима. Тек у последње доба почела јој се признавати самосталност за академску научну струку Она то потпуно и заслужује, јер се ни једна грана какве друге науке, па била у ма каквим интимним и стварним односима с њоме, не може обрађивати тако, како захтевају интереси и потребе саме географије. Ово је признање продрло већ у многим државама. На челу покрета стоје Прајска, Аустрија и Италија; за њима закашњујући следују Француска, Холандија Данска, Русија и Швајцарска, док се у осталој Европи — још не напушта стари узус. Писац износи гледиште, метод, предавања, вежбања (Seminar) за географију у вишим школама додајући неколике планове предавања чувенијих професора: Кирхофа, Рацела, Рихтхофена и Вагнера. Поједини предлози пишчеви остаће још дуго време само скромна жеља, као и предлог о оснивању „практичког института за спремање путника испитивача.“

*

Други и кратки део овога списа односи се на „*Студију географије ван школе*“.

Да се студија географије може одгајивати и ван школе, да се популарише, да продре и у најшире кругове, за то нема бољег и успешнијег средства, него тражити географску наставу у школама свију ступњева. Поједина лица, а нарочито професори и учитељи географије ван својих обавезних часова школских могу томе много допринети штампањем популарних радова, јавним предавањима, склапањем удружења и придобијањем пријатеља за географске студије. Но нема сумње, да се много више може постићи самим удружењима; што снага појединаца није кадра да изврши, успеће удружење. Viribus unitis! „Пре 50 година била су три таква удружења (Париз. Берлин, Лондон), а 1884 било их је већ на 80, распрострањених по свима културним земљама, тако да географских друштава нема само још у Норвешкој, Грчкој, Турској и (на жалост!) Србији“. Највише их има у Француској (26 са 18.000 чланова) а за тим у Немачкој (24 са 9300 чланова). Многа од ових друштава с великим успехом раде на својој задаћи, или у неговању опште географије, или појединих грана њених, или и у примени њеној на трговину, саобраћај и индустрију; или стоје у служби народне економије, као многа немачка удружења; или имају специјалну задаћу за потпомагање научних испитивања и путничких екскурзија; или се старају око издавања карата и школских географија; а многа су подељена у секције: за физичку, историску и преисториску, економску, статистичку и трговачку географију, за картографију. На помоћ путника испитивача издало је руско географско друштво само 1873. год. 95.900 рубаља.

Но најважнију услугу географији могу учинити саме државе, или управо владе и власти појединих држава: потпомагањем приватних и оснивањем државних предузећа, при чему се много утиче ауторитетом, бројем сурадника, помоћним средствима, везом с другим државама, контролом и финанцијском снагом. Овде треба узети у рачун и генералштабне радове географске у појединих држава, који се у извесним државама пењу до великог ступња. Веће користи могу допринети и железничка друштва, приватна и државна, за тим лађарска друштва и поштански заводи.

Најпосле, писац износи велике користи, које се у новије доба постижу *географским изложбама* и *скупштинама*, које дају повољне прилике испитивачима и учитељима свију категорија за непосредну и корисну измену мисли и за своје усавршавање. Као додатак налазе се и статути немачке географ. скупштине, донесени у Минхену 1884. На завршетку се напомињу и *интернационални географ-*

ски конгреси, каквих је до сада било три: у Атверпену (1871), Паризу (1875) и Венецији (1881), но који још имају мало карактер стално уређене установе, да би могли задовољити потпуно оно очекивање, које се на њих полаже. Али је идеја по себи красна; а ако такви конгреси на основу досадањега искуства пођу с поља административног припремања на поље стварања, ослањајући се на своју праву задаћу и на научне и методичне тековине, онда ће и географија, као и друге науке (на пр. медицина и право) успети, да од времена на време здружује своје ученике из свију народности, подстичући их на стварање општег утицаја у будућности.

S.

Годишњица Николе Чупића, издаје његова задужбина, књ. IX (XXVI. издање Чупићеве задужбине.) У Београду. Краљ. срп. држ. штампарија. 1887. 8° XI. 256. (У прилогу две карте: Београд 1788 год. и опсада Београда 1798.)

—

У нас има мало књига, наспрам којих би критика могла бити тако слободна и тако строга, као што то може бити с књигама, које издаје (одн. награђује) одбор Чупићеве задужбине. Што је у нас на жалост још мало таквих књига лако је објаснити кад се на ум узме, да је код нас и сама књижарска радња још на сасвим првобитном ступњу развића, чему је најбољи доказ то, што до сада ни једна наша књижара није издала какво научно дело. Шта више: док је у ранијим годинама било у овом погледу бар покушаја, дотле сад више ни њих никако нема. Књижаре се наше ограничавају на сензационе преводе, на разне календаре, на издавање народних песама под овим или оним корицама. Поред ових и овакових ствари ретко ћете што наћи да је изишло у издању ове или оне књижаре. Да не идемо даље: наши књижари остављају државној штампарији, да она сâма чак и речнике издаје, који увек имају купаца, и књижара Браће Јовановића у Панчеву је сигурно с извесном зебњом приступила издавању г. Поповићева српско-немачког речника (чији је први део ево већ на брзо доживео већ и друго издање) и ако се на брзо уверила у неумесност те своје бојазни. И ако овде није место и није прилика, да се о појединим књижарским предузећима говори, ипак нам се чини, да се ни мало нећемо огрешити о истину ако мимогред напоменемо, да наши данашњи књижари (с једва приметним изузетком) никако не одговарају своме светом и пуном части позиву, јер неће — или не могу — да схвате значај своје красне улоге у нашем друштву. Поред оваквих књижара није дакле чудо,

што и какво ваљано дело мора да чека по годину и две док на свет изађе, а више њих тако чекајући и пропадну. И да код нас није ове јадне државне штампаре, да није „Српске матице“ и „Чупићеве задужбине“, ми би ретко кад могли доћи до какве озбиљне књиге. С тога су ове установе за нас прави благослов, и узимљући да први пут реферишемо о књизи „Чупићеве задужбине“ ми, гледајући у овај дубоко прозирући поглед покојнога завештаоца, довикујмо му с највећим страхопоштовањем и одушевљењем: Слава ти, велики покојниче; ти си себи подигао у Српству вечни спомен, давши могућности књизи, да она продужи оно, што су твоји стари пушком и сабљом отпочели и чијем си продужењу ти сâм био посветио свој живот! Хиљадили нам се такови!

Готово сви радови, који се у овој годишњици налазе, носе на себи мање више историски тип. Строго узев, одатле се мора изузети само рад г. Раше Милошевића.

Највећи рад по простору су „Одломци из историје Београда“ (25—156), који заузимају скоро половину књиге, и који су наставак онога, што је у досадањим годишњицама изашло. Писац иде до крајности у појединости, и то по нашем мишљењу шкоди утиску његовога рада. Све ове ситнице и појединости би ишле пре у оквир „Ратника“ или другог какавог искључиво стручног листа. У језику се често осећа уплив немачких извора, чега би се требало што већма чувати. Иначе је све ово драгоцена грађа за потоњег историчара.

У целој књизи, може се рећи, преовлађују радови г. Ст. Новаковића. Ми их овде видимо четири. Из „бележака к историји Шапца и шабачке владичанске столице“ (1—34) дознајемо, да су Шапцу ударили темељ Турци године 1470, али у исто време видимо, да се на томе месту пре њега помиње *Заслон*, а то име остаје и доцније и помиње се упоредо с Шапцем. С постанком речи „Шабац“ није се још на чисто. Нама се чини, да је *не само могуће*, но да ће највероватније бити, ако се узме, да име Шапца долази од имена реке на којој је подигнут. У осталом то је чисто филолошка ствар, и г. Нов. је за њу на сваки начин од нас надлежнији. — У крајевима данашње Мачве и Посавине налазила се епископска столица још од времена краља Милутина, она је често мењала место пребивања и ми је видимо тек 1791. године да се премешта из Ваљева у Шабац, где је с малим променама остала и до новијег времена. Г. Нов. је већ неколико оваквих радова штампао у годишњицама, и они су драгоцена грађа за историчара.

Исто је тако од велике важности и други рад г. Нов. „Псалтир и епистола Виценца Вуковића од 1546 године — прилог к библиографији старих штампаних књига српских“ (200—212.) Поред радости и утехе које осећамо кад помислимо на патриотизам Божидара Вуковића и сина му Вићентија, који они показују, трудећи се, да своме народу даду књиге, нас обузима неки бол и туга, кад видимо како већ син Божидарев још у 1546. година зна врло мало или готово ништа о историји свога народа. И кад је овако с човеком, који хоће да води рачуна о своме народу, који живи у Мљеткама, да како су брзо заборавили своју историју, свој народ и само своје порекло они, који су даље од Млетака отишли. Чланак г. Нов. намеће читаоцу масу питања, на која је тешко одговора дати. На сваки начин би било врло занимљиво, и нашој би се историји учинила велика услуга, кад би се ко подухватио тешког но благодарног посла, да проучи растурање нашег племства по југо-западној Европи после наше политичке пропасти. Онда би се можда дознало, да је данашња племићка кућа Бранковића у Пруској огранак српске породице истога имена.

Трећи рад г. Нов. „Лонца — к историји речи српскога језика“ (195—199) носи на себи чисто филолошки тип. Мислило се да је та реч к нама дошла из турског језика. Г. Нов. тврди (као и пре њега Блау) да је то погрешка, и да је лонца пре к нама дошла из Италије (loggia) и то преко далматинских градова. Нама се чини, да г. Нов. није довољно пропратио развитак ове речи. Ми знамо н. пр. да она данас више не гласи *лонца* већ *лӯжа* у Дубровнику и по околним острвима. Тамо лӯжа значи вћће, седницу, па уз то и кућу (одн. место) где се вћћа и савети држе. Значење је пренесено чак и на место где стражари заједно бораве, и одакле се разводе на поједина стражарна места. Да напоменемо још, да се у једној песми на острву Шипању (близу Дубровника) чује и овај стих:

...„Нема бега на плаци.
Звониле су три уре
Ето бега из лӯже“ и т. д.

Ова расправица је изишла прошле године у Јагићевом „Archiv für slavische Philologie“ од речи до речи као и овде.

И докле је г. Нов. код нас у данашњици неоспорно први мајстор на пољу сопствене историје књижевности, докле је у том погледу сваки његов рад неоцењим добитак за нашу књижевност (види нарочито последњу му расправу „Последњи Бранковићи и т. д.“ у Летопису Матице Српске), дотле се то о њему не може рећи, кад

напустив своје поље, пређе на туђе, за њ сасвим ново и непознато. Или можда г. Нов. мисли, да филолог, који може у ствари водити политику као посланик или као министар унутр. дела, може већ самим тим решавати и сва правна питања. Овакве нам се и друге мисли намећу при читању његовог четвртог рада у овој књизи, који носи велики и озбиљан наслов „Римско-византиско право и народни правни обичаји — право првенства рођака или суседа при куповини земље (jus protimiscos)“ — (214—234.) Г. Нов. у ово није први пут, да ради на правном пољу. Као што је познато, он је издао Душанов законик (Београд 1870), објаснив га у неколико и трудећи се да га доведе у „лођички“ ред, при чему, као што ће се ускоро показати, није био најбоље среће. Шта више, он је у својим „Примерима књижевности и језика старога и српско-словенскога“ изрекао „да законодавну радњу Душанова времена треба сматрати као додатке и исправке или као измене и допуне византиско-римским законима, који су још од св. Саве уведени.“ Да је св. Сава доиста у српски државни живот увео какве римско-византаске законике, до сад није доказано, осим ако се за доказ тога не узме превод „Крмчије“, којим би се тешко што могло доказати. Из горње тврдње излази ни мање ни више но да је у старој Србији владало римско византиско право, коме је Душанов законик требао да буде само допуна. Ми смо покушали, да ово мишљење у нарочитој расправи[1]) побијемо. Овде ћемо се задржати на раду, који је пред нама. „Доказано је, вели г. Нов. (216) да се народна усмена књижевност мора делити на оригиналну и позајмљену исто онако, као што се писана књижевност мора делити на оригиналну и преведену. Ако се докаже, да је тако и са правним народним обичајима, онда и правници морају унети у изучавање тога материјала начело поређења и начело историског изучавања порекла сваке правне идеје или установе, која се међу народним правним обичајима данас затекла.“ Изгледа, као да г. Нов. овде износи и проповеда какво са свим ново начело у правној науци. Међутим оно може бити *ново* само за лајика у правним наукама. Правни историк зна врло добро, како, кад и под каквим околностима прелазе правне установе писанога и обичајнога права једнога народа у писано одн. обичајно право другога. Изучив у исто доба етничке особине дотичних народа, он нам може без дугог премишљања рећи, какав ће облик узети установа једнога народа, кад се у други пренесе; какве ће промене претрпети и т. д. У „праву

[1]) Ова је била послата Одбору Чуп. Зад. *Октобра* 1886 год., он ју је у *Мају* 1887. предао на оцену г. др. Крстићу, и овај је у Новембрусите године дао мишљења де се не штампа.

првенства рођака или суседа при куповини земље“ налази г. Нов. (по Богишићу) да н. пр. у Лесковцу и околини постоји обичај, по којему: „Кад ко хоће да прода што од својих непокретнина, то треба најпре да понуди својим рођацима и сусједима, не би ли они купили. Право пријекупа почимље, разумије се, с најближега рођака по крви и т. д. За тим долазе сусједи. Тек кад су се они сви одрекли, тада се може продати туђим.“ Ово начело се налази заступљено на хрватском приморју још 1470 год. као и у „обшчем црногорском и брдском законику од 1798, у „обштем земаљском законику црногорском“ кнеза Данила од 1855., а тако исто и у српском „грађ. законику“ нарочито у § 670. Према свему томе се види „да су наредбе црногорских законика, грађ. законика за Србију и побележених правних обичаја из народног живота међу собом једнаке у свима главним стварима.“ Најбољи познавалац оашега народнога права, др В. Богишић изразио се (Pravni običaji u Slovena Zagreb 1867. на стр. 183.) о пореклу те установе овако: „и лако је увидети, макар за то никаква позитивнога извора не имали, да ни један члан фамилије, па ни глава, не смије ништа продати, а особито непокретнине не, без допуштења фамилије. То право чланова фамилије, барем што се непокретнина тиче, не утрну са свим ни по што се фамилије раздијелише, па пријашњи чланови посташе сусједима, јер се по свој прилици, из овога и разви jus protimiscos, које имају сродници и сусједи мођусобно на ствар, коју хоће један од њих да продаје.“ Г. Нов. није задовољан с овим решењем, већ гледа да докаже порекло наше установе на следећи начин: Као што је познато налази се готово уз све рукописе Душанова законика и извод из Властареве синтагме под насловом „Благовѣр'наго и христолюбиваго цара Иоустинина законъ“ То је једна збирка од 31 члана у којима се говори о разним односајима већином приватне природе. Први члан одељка о продавању и куповању гласи **„Аште кто хоштеть продати оу селѣ каковоу люко вештъ, да ю не продасть надвор'ниемоу чловѣкор, нь тогазїи села селниноу, по иже не крѣпка ѥсть коупли таи; он'зїи коупьць не имать пол'зоу, развѣ прїети што ѥ даль.“** У следећем се члану говори ово исто но с нарочитим гласоударом на непокретне ствари, нарочито на земљу. Као што је познато наша Властарева синтагма је превод с грчкога, и једно на основу тога, а друго због неких наредаба, које су грчки цареви још у најранија времена издавали из тога узрока. да би добра ради лакшег купљења порезе остајала у рукама истих ималаца, г. Нов. узима за извесно, да ова установа није словенска, већ да су је сви Словени на балканском полуострву примили од Грка. Међутим, ако се узме на ум, да су овакви закони — у прво време у виду наредаба — чешће

издавани и укидани, и да су као прави закон издата тек год. 740 (у **νομοι γεωργικοὶ**) одн. 922 (**περι προτιμήσεως**), и од тада се тек мог... држати; ако се даље на ум узме то, да је у ово доба словенски живаљ већ био узео великога маха на балканском полуострву, и да су словенски синови заузимали у Византији највећа места; дода ли се свему томе та околност, што је ова установа нераздвојна од племенског одн. доцнијег задружног живота словенског; узме ли се нарочито у обзир, да се она одржала код свих Словена на балк. полуострву (дакле и тамо, где грчке уредбе нису никада допирале), докле је питање, да ли је још има у Румуна, па и код самих Грка; и узме ли се најпосле на ум, да ми знамо, да је словенско право и иначе било од уплива на позније византиско законодавство[1]), онда нам се чини, да ће г. Богишићево мишљење остати и даље меродавно, да је ова установа ствар словенског правног обичаја, чим се у осталом ни мало не коси та околност, да јој је грчки законодавац први дао законику форму.

Рад г. арх. *Н. Дучића* „Српски арханђелски манастир у Јерусалиму — задужбина краља Милутина“ (стр. 235—242) је по себи благодаран посао, али је у г. писцу нашао врло неблагодарна обделатеља. Ми истина немамо у рукама „Чтенія импер. общест. истор. и древ. књ. од 1867“, али нам се чини, да је рад г. Дучића чиста компилација чланка „Сербскя иноческая община въ Палестине.“ То се у осталом јасно види и отуда, што наш г. писац најпре преводи из тога чланка, па онда заборавив то, наваћа нам одмах на следећем листу и сâм оригинал. Па онда, шта да рекнемо о стилу и пунктуацији. Сироте тачке и запете (;) се већ посатираше. Г. Д. их употребљује не само тамо где им је место, већ и свуда где би други ставили само тачку или само запету. Али је и то мало: он их меће и тамо, где други не би употребили никаква знака! Па онда почетне линије! Поред осталих налазите и овакву реченицу:

„А српскијем манастиром св. Арханђела Михаила и Гаврила управљали преко 300 г.“ или „Вративши се, сваки у своје вријеме, из Јерусалима у Хилендар; из којега су игумани и архимандрити већином бирани за архијепископе српске“, или н. пр. овакву „Пријепоменутијем даровима и доходцима српски је манастир у Јерусалиму био довољно оскрбљен.“ Види се, да г. архимандрит не воли

[1]) Види за то поред осталога и најновији рад *Миклошићев:* Die Blutrache bei den Slaven и т. д. стр. 29., као и расправу *Успенскога* „Значеніе византійской и южнославенской проніи“ у Ламанскога зборнику од 1883.

синтаксу. Добро би било, кад би она мало њега заволела. Иначе ће они, који узимају, штампају и *награђују* његове радова, морати мало боље мотрити, шта узимају.

Рад г. Раше Милошевића „Кооперација је природно-економска категорија“ (158—194) одликује се како својом научности тако и јасноћом. Писац нам на врло лак начин расправља питање, које код нас до сада, колико је бар писцу ових редака познато, није додиривано. Његов је рад тим занимљивији, што је он у току своје студије узео нарочито у обзир наше домаће прилике како из сточарског тако и из занатлиског живота. Расправа има „приступ“, у коме се говори о побрканости појмова у класичној економној школи а за тим се поставља разлика између природних економских категорија, и оних које на себи носе само привремени жиг. У први ред долази н. пр. рад, потрошња, привредна сресва и т. д. а у други роба, вредност, новац, капитал и т. д. Писац себи ставља за циљ, да докаже да је „коперација заиста природно-економска категорија, да (она) постоји на разним ступњима развића, да се развија са самим друштвом, и да се без ње не да замислити никакав економски живот.“ Он најпре опредељује шта је кооперација (I), за тим прелази на њену појаву код ловачких народа (II), одавде на сточарска и земљорадничка племена (III). После ове долази занатлиска (IV), па онда мануфактурна и машинска кооперација (V). Он долази до закључка, да ова „није прелазан економски облик, који је везан само за известан ступањ историјског развића, него је она неминовна црта сваког друштва; она није историско-економска, него природно-економска категорија, као што је и сам рад... Кооперацију, којој је задатак, да ствара рад продуктивнијим, да се удруженом снагом с мањим потрошком њеним више производи, очекује лепа будућност. Њоме се користе нарочито они, у чијем су рукама привредна средства.“ Можда ће нам приметити, да смо и сувише скруполозни, али ми ипак сматрамо за своју дужност да приметимо да ни г. Р. Мил. није с језиком са свим на чисто. Он пише н. пр. „имаћник“ (159) „жњевење“ (176), „*уобичајено* право“,“ и поред тога „Манганци у Јужн. Африци веома *је* приљежан народ“ (174). Може ли се рећи: „Срби *је* веома приљежан народ 8.)“. или: „Такве занатлије налазимо данас у нашим селима и варошицама у *своме* зачетку“ (181) По синтактичним правилима ово значи, да смо *ми*, који занатлије налазимо, у зачетку, а г. писац је хтео рећи да су занатлије у зачетку. — Овде примећујемо још само то, да је г. писац ову расправу писао за време свог „бављења“ у београдским казаматима.

* * *

Ово је главном одржај књиге која је пред нама. „О просветитељима и учитељима“ (243-256) од г. М. Ђ Милићевића, који су овде ушли тек „друштва ради“ и који ће на скоро изаћи у новој, већ у штампу датој књизи г. Милићевића, имаћемо прилике да по њеном изласку проговоримо.

Стојећи увек на земљишту објективне критике, ми смо гледали да учинимо пажљивим како на добре тако и на рђаве стране сваког појединог рада. Колико смо у томе успели, нека непристрастан читалац оцени. На „концѣ концовъ“ ми желимо и овој књизи Чупићеве задужбине што шири читалачки круг.

Мил. Р. Веснић

Ботаника за више разреде гимназија краљевине Србије, саставио *Ђ. Козарац*. Са 300 слика. У Београду штампано у кр. срп. држ. штампарији 1887.

I

Наша је школска књижевност још млада и врло сиромашна, те је с тога сваки, па ма и непотпуно савршени рад, добро дошао, само ако је покренут у намери, да се што привреди школи и њеној омладини. Полазећи са овог гледишта држим, да би се критика у нас огрешила о своју задаћу, кад би се овакови радови оцењивали оном збиљом и оштрином, како се то ради у напреднијих народа. Ми не можемо тражити од људи, који пишу учебнике за гимназије, да проналазе нове истине у науци или јој дају нов правац; али имамо пуно права да захтевамо од њих, да знају бар резултате науке којом се баве и праве потребе школе за коју пишу.

Књиге намењене школи, заслужују нарочиту пажњу, али баш о њима се најмање пише. Пролазе читаве године, а о њима се ни гласа не чује, као и да не постоје.

Тако је и са књигом, којој смо наслов горе написали. Ево већ прође година дана како је ова књига изашла из штампе, па до сада још нигде не читасмо суда о њој. [1] Ботаника г. Ђ. Козарца заслужује бољу пажњу не само с тога, што је примљена за школску књигу, већ што је то први рад, којим се г. Козарац јавља.

[1] Овде не рачунам онај мали приказ од г. *М. Петровића* у „Јавору“, јер овај господин, као да се решио у последње време, да све што изађе у нас на јавност обасипље хвалом и подиже у звезде.

Пре него што пређем на само разматрање поменуте Ботанике, да покажем најпре по коме је плану, у коме обиму и по којим ауторима она израђена.

Она је подељена, као и остали учебници на два дела: посебни и општи; само што је ова подела изведена обрнутим редом, т. ј. почиње се посебним а свршује општим делом.

У посебном делу описане су „природне фамилије биљног царства“ и то, као што г. Ј. Пецић референт ове ботанике у своме реферату вели: „Породице су груписане природним редом, и почиње кромпиром па завршује гљивама“.

Општи део говори: „о спољашњој и унутрашњој грађи биљног тела и упознаје нас са радњом *њихових* органа, и то овим редом: I, *Ћелица и ћелично ткање*, за тим II, *Органи за храњење* и на послетку III, *Органи за плођење*. Узгред само поред описа *спољашњег кроја* и *унутрашње грађе* стабла, корена и листа, говори нам писац и о *радњи* њиховој. Исто тако говорећи о органима за плођење у спорофима и сперматофима, износи нам *укрштање биљака и клијање*.

Из овог кратког прегледа види се, да је писац хтео, да нам у посебном делу изложи систематику а у општем анатомију и органографију, коју је опет спојио са физиологијом и биологијом. Али ова је подела вештачка и застарела, те с тога и ако је у по гдекојим учебницима још налазимо, у свима бољим напуштена. Данас се Ботаника не дели више на општу и посебну, већ на морфологију и физиологију према томе, какав правац испитивања у њој превлађује, да ли морфолошки или физиолошки. А какав положај заузима у Ботаници систематика, коју је г. Козарац у својој књизи ставио на прво место? Систематика је, као год и анатомија, органографија и историја развића, један део морфологије, јер и у њој влада искључно морфолошки правац испитивања. Њен задатак није никако „да се бави разликовањем биљних врста, родова, фамилија и типова“, као што писац у приступу вели. То је задатак флористике, коју је писац помешао са систематиком или посебним делом. Систематика ваља да нам изнесе природан систем у коме ће биљке бити поређане не на основу појединих мање или више важних карактера, већ на основу сродства њиховог. Она дакле мора да узме у обзир све могуће карактере биљака и то не само карактере потпуно одраслих биљака већ и за време њиховог развића. А да би ово постигла, систематика се ослања поглавито на органографију и историју развића биљака а у многим случајевима и на саму анатомију.

Из овога је лако увидети какав је положај систематике у Ботаници и где јој је место у једном учебнику. Систематици мора увек

да претходи изучавање морфологије, јер иначе нисмо у стању да савладамо овај и онако најтежи и најсухопарнији део Ботанике. Ово је врло природно и појмљиво; јер од куда имамо права да захтевамо од ученика, који су у другом разреду гимназије учили Ботанику, да знају: шта су фибровазални снопићи и то чак свршени и несвршени, или да има цветова који су скројени једни по трочланом а други по петочланом типу, или да знају стабаоце, перце, ембрио и т. д. (види стр. 5 да не спомињем примере из нижих биљака), кад нису учили ни анатомију ни диаграматику ни органографију.

Једино што би се са педагошког разлога могло допустити, то је: да се изучавање морфологије у вишој гимназији почне органографијом (описом спољашњег облика биљке и њених делова, дакле оним што се голим очима може видети и лакше разумети), а не анатомијом, и ако би то правилније било. Изучавање анатомије (или унутрашње грађе биљака, као теже партије, која се без примене микроскопа и претходног знања из хемије и физике не да ни разумети), дошло би после органографије и систематике а пре физиологије. Тек пошто се изучи анатомија може се прећи на физиологију и биологију; јер је анатомија камен темељац науци о животу биљака. Али ово изучавање живота биљака ваља да је потпуно одвојено од анатомије и органографије; јер само тако можемо добити целокупну слику биљног живота. Ово је питање данас у науци потпуно пречишћено и да је г. Козарац имао на уму Wiesner-ову и Behrens-ову ботанику, за која дела вели, да су му при руци била при изради Ботанике, не би сигурно испреплео физиологију са органографијом, што се ни у већим учебницима — енциклопедијама ботаничким — не да извести а камо ли у једном гимназијском учебнику.

На завршетку науке о биљу излаже се у свима учебницима и биљна географија о којој у ботаници г. Козарца нема ни помена, као да није ни од какве важности како су у опште распрострањене биљке на земљи, да ли ово подлежи каквим законима и који су то?

Ето ово је ред, који је данас примљен у науци и који је уведен у свима бољим учебницима; па је по њему у основи израђен и програм за предвање ботанике у нашим вишим гимназијама. Што је г. Козарац у својој ботаници одступио од овог, — не само научног но и природног реда, учинио је то, да настава ботанике по његовој књизи не може дати никако добрих ресултата. Ну могао би нам писац рећи, да „суштина саме ствари тиме није ни најмање измењена", што је одступио од оног научног реда. Садржина је главно у једној књизи а којим ће се редом она изложити, то је од споредне вредности. Али ово није тако, као што на први мах изгледа. Остављајући, да мало доцније покажемо саму вредност ове ботанике,

овом ћемо приликом да поменемо само то, да и у ботаници, као и у свакој другој дисциплини, постоји искуством и науком утврђен ред, којим ваља изложити материјал.

Овај се ред оснива на начелу: од простијег и познатијег ка сложенијем и непознатијем и о њему се мора видети рачуна нарочито у гимназиској настави. Ко од овог природног реда без разлога одступа и у своју књигу уноси неки други, вештачки ред, одступа и од правога задатка ботаничке наставе у гимназији, или хоће да му се књига по што по то разликује од других књига по тој струци. Ако је г. Козарац мислио да у овом последњем лежи оригиналност, онда је постигао што је хтео; јер се његова „ботаника, као што сâм у предговору признаје, разликује од многих и од многих ботаника у опште, а од свију српских на по се.“ Али мени се чини да ће оно прво бити вероватније.

II

Пошто смо изнели како је распоређен материјал у ботаници г. Козарца а како је требало да буде, да покажемо сада: у коме је обиму писана, како стоје поједини њени делови међу собом и који део држи превагу над осталима? При овоме држаћимо се истог реда који је и у његовој Ботаници.

Посебна битаника или систематика износи 100 страна или $^2/_3$ цело купног дела. У њој су описане 83 природне фамилије и то: од Spermatophyta 63, а од Sporophyta 20 фамилија, али ако мало пажљивије загледамо у ботанику уверићемо се, да је број описаних фамилија много већи од горњег Ово долази отуда, што је писац: описивао читаве *редове фамилија као једну фамилију*. Тако су у њега Contortac, Gruinales, Tricoccae, Leguminosac, Amentaceae и др. описане као фамилије, међутим то *нису фамилије, већ су редови или групе више сродних фамилија*. Тако у ред Contortae спадају ове фамилије: Gentianeae Apocyneae, Asclepidiaceae, Loganiaceae (Striychneae) и Oleaceae, у ред Gruinales спадају: Geraniaceae, Tropaeolacaae, Oxalideae, Lineaceac, Balsamineae и т. д.

На другим местима описује нам *две три разне фамилије као једну*, а оне не само да *не спадају у једну фамилију, већ ни у ред фамилија*. Тако нпр. по овој ботаници спадају у фамилију Rubiaceae: не само I Stellatae (а од страних Coffeae, Cinchoneae) већ и II Sambuceae III Caprifoliaceae (које се не одвајају од пређашњих) па чак и IV Valerianeae Међутим ове последње не само да не спадају у фамилију Rub aoeae већ ни у ред Rubineae. Valerianeae представљају за се природну фамилију која је сродна са дипсацејама и композитама, те и спада с њима у ред Aggregatcae.

Но доста сада о овоме. Кад будемо доцније потанко прегледали посебни део, изнећемо и друге погрешке у систематици. Овде смо хтели само то да констатујемо, да је одиста много већи број описаних фамилија — скоро 120 — у ботаници г. Козарца и да према томе *систематика у њој заузима превагу над осталим деловима*.

Ово је погрешно, јер данас нико не даје превагу систематици у гимназијској настави Из систематике ваља одабрати само један минимум најважнијих фамилија из разних редова биљака, колико је довољно да се добије преглед природног система, у коме ћемо видети не само сродство биљака већ и њихово поступно развиће од најнесавршенијих биљака, до оних које су на највишем ступњу развића. Све остале фамилије које немају важности за гимназијску наставу ни са морфолошког ни са физиолошког гледишта (а таквих има доста у овој ботаници), као и све што спада у систематски детаљ ваља изоставити; јер све ово у место да потпомаже хармонијском развићу умне снаге у школске омладине, на против преоптерећава јој памћење и убија вољу за рад и учење, те је с тога само од штете а не од користи.

(Наставиће се)

Војислав Ж. Ђорђевић

БИБЛИОГРАФИЈА

Бесаровић Х. П. Ника, Приповијетке — — — —. Прештампане из „Босанске Виле". Садржај: Мула Мехо- — Ариф, велики везир. — Џенетска хурија — све три црте из босанског живота. Чист приход од ове књиге употребиће се на подизање споменика покојном писцу. Сарајево. Издање „Босанске Виле". 1888- 12-на, 1. л., стр. 181.

Изнутра на унутрашњем насловном листу стоји означено, да је штампано у штампарији Спиндлера и Лешнера у Сарајеву.

Деспотовић Петар, Школе Срба у Угарској и Хрватској. Од пресељења под патријархом Чарнојевићем 1690. године, до почетка овог столећа. Написао — —. Свеска прва (од 1690. — 1740.) Крагујевац, „Шумадиска" штампарија. 12-на, стр. 71.

У напомени на унутрашњој страни спољашњег насловног листа стоји, да ће изаћи три свеске, а уз последњу свеску наслов, предговори, напомене о ауторима и изворима, којима се писац служио.

Јав., Царство мрака или „Један пут се само склизне, а за грехом грех се ваља"... Драма Лава Н. Толстаја (са ликом и његовим св. р. потписом) с руског —. Београд. Штампарија задруге штампарских радника 1888. 12-на, стр. 224.

На четири листа позади налази се биографија пишчева, и на крају је потписан преводник ове драме, *J. Јаворац*

Николић Ј. Ст., Теорија музике за ученике средњих школа и за све оне који уче нотно певање и свирање. Удесио — — —, учитељ. Издао *Пера П. Зорић*, млађи фактор краљ. - срп. држ штампарије. У Београду. Штампано у краљ. срп. државној штампарији. 1888. 16-на, 1 л., стр 64.

Новаковић Стојан, Пронијари и баштиници (спахије и читлук — сахибије). Прилог к историји непокретне имовине у Србији XIII—XIX века. Једна глава из пространијег дела „Народ и земља у старој српској држави." Од — —. Београд. У краљ. српској државној штампарији 1888. 8-на, стр. 102, 1 л.

Чини I књигу Гласа српске краљевске Академије.

— —, Српска граматика за ниже гимназије и реалке у Краљевини Србији. Први део. Наука о гласовима. Саставио — —. Четврто издање. У Београду. Штампа и издање краљевско-српске државне штампарије 1888. 8-на. стр. 64.

Павловић Ив., Почасни називи Српских Краљева. Сабрао — —. Прештампано из „Просветног Гласника". Београд. Штампано у краљевско-српској држ. штампарији 1888. 12-на, стр, 18.

Протоколи народне скупштине за 1887 годину, која је држана у Београду 1888 године. У Београду, штампано у краљевско-српској државној штампарији 1888. 8-на, стр. 256.

Радовановић А. Светолик, Грађа за геологију и палеонтологију источне Србије. I Увод у геологију источне Србије. — Лијас код Рготине. С једним профилом, једном геолошком картицом и с двема литографским таблама. Од — — —. Примљено на III. редовном скупу Академије природних наука, 2. маја 1888. год. Београд. У краљ.-српској државној штампарији 1888. 8-на, стр- VI, 1 л., стр. 110.

Чини VIII књигу Гласа Српске краљевске Академије.

Руварац Димитрије, О читању јеванђеља у недеље на служби преко целе године. Питање из праксе црквене а подједно и одговор г. Црнорисцу Храбром — Светозару Нинићу Шакраку. Написао и издао — —, парох земунски. Земун. Штампарија Симе Пајића 1888. 8-на, стр. 50.

С. Милутиновић С., Историја Србије од 1813—1815. год Написао — — —. Друго издање. Београд. Печатано у штампарији Краљевине Србије 1888. 8-на, стр. 536, 1 л.

Чини I књигу Скупљених списа Симе Милутиновића Сарајлије.

Седница, ванредна, Одбора општине београдске 3. јуна 1888 год. о водоводу за варош Београд. Службено издање. Београд, штампано у краљ. срп. држ. штампарији 1888. 12-на, стр. 62, 1 л.

Нема унутрашњег насловног листа, а на по се је штампано, из „Београдских општинских новина“ 1888.

Срећковић Славков Пантелија, Историја српскога народа. Књига II Време краљевства и царства. (1159.—1369) Написао — — —. Београд. Издање и штампа краљев.-српске државне штампарије 1888. 8-на, стр. XV, 963.

— — —. Расправа о Константину Теху. Написао — — —. Београд. У краљ. срп. држ. штампарији 1888. 8-на, стр. 20, 1 л.

Чини II књигу Гласа српске краљевске Академије.

Стаменковић И. Н.(икола), Развитак и значај Хидротехнике. Приступно предавање професора Хидротехнике на Великој школи — — —, држано 16 децембра 1887 год. (Прештампано из „Просветног Гласника“). У Београду. Краљ. срп. држ. штампарија 1888. 12-на, 1 л., стр. 32.

Туроман Јов. Др., Латинска граматика за гимназије. Први део. Наука о облицима. Написао — — —. Четврто издање. Београд. Издање и штампа краљевско-српске државне штампарије. 1888. 8-на, страна 178, 1 л.

Утјешеновић —, М. О., Острожински, Недјељко. Спјевао — — — — Ново, прерађено и допуњено издање. Беч. Из штампарије Ј. И. Вернаја. 1888. 8-на, стр. IV, 241.

ХЗ+5, Законодавство и владаоци српски XIV века и народности у Македонији. Од —. На по се штампано из XIX књ. „Отаџбине“. Београд, краљ. срп. државна штампарија 1888. 8-на, 1 л., стр. 22, 1 л.

Hörmann Kosta, Narodne pjesne Muhamedovaca u Bosni i Hercegovini. Sabrao — —, savjetnik zem. vlade za Bosnu i Hercegovinu. Knjiga prva. Sarajevo, Zemalska štamparija. 1888. Вел. 8-на. стр. XII, 624.

Шапчанин П. Милорад, Позориште и драма. Беседа — — —, управитеља к. с. народнога позоришта. Читана на јавном састанку позоришнога одбора 27. марта 1888. У Београду, штампано у краљ. српској државној штампарији 1888. 8-на, стр. 20.

— — —, Бог и вера. Беседа — — — говорена на духовном концерту у Краљевском српском Народноме Позоришту 7. јуна 1888. Штампа Медеценијан и Кимпановић (Обилићев венац бр. 1.) 1888. 8-на, страна 17.

Нема спољашњег насловног листа.

ЖИВОТ И КЊИЖЕВНИ РАД

ВУКА СТЕФАНОВИЋА КАРАЏИЋА

ИЗ ИСТОРИЈЕ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ У РУКОПИСУ

МОМЧИЛА ИВАНИЋА.

....Колики је велики значај Доситија Обрадовића као првог српског мислиоца и реформатора српске просвете, толики му је, ако не и већи, значај као првог књижевника, који је у својим списима објавио и бранио право народног језика на књижевност. Али да та значајна мисао Доситијева постане дело; да не буде остављена на милост и немилост оваком или онаком разумевању тадашњих „славеносербских“ књижевника: највише је допринео својим радом знаменити *Вук Стефановић Караџић*.

Вукова породица досељена је из Херцеговине, од племена Дробњака, за време последњег аустријског рата с Турском, у село Тршић, срез јадрански, округ подрински. Вук се родио у поменутом селу 1787. год. 26. октобра, а умр'о у Бечу 1864. год. 26. јануара као прослављен књижевник српски. Имајући само њега, родитељи му, према тадашњим просветним приликама у Србији, обрате доста пажње на образовање. Он научи у својега рођака Јефте Савића и у Лозници читати и писати; а то за оно време, кад је у Србији била реткост писмен човек — није мало значило. И Вук је, као и Св. Сава и Доситије, јоште у раној младости показивао велику склоност ка читању књига и жудњу за што већим образовањем. Научивши што се у Србији у оно време могло научити, Вук се у брзо расчује у својој околини као писмен човек. Али он се тим лепим гласом о себи не задовољи. Чуо је: да у Аустрији има и других, виших школа, но што је она, коју је он свршио; да има и других, виших наука, но што је оно, што је он знао. Хтео је тамо ићи, али га родитељи не пусте. У то букне славни први устанак 1804 г., и Вука узе војвода Ћурчија за свога писара. Ну кад Ћурчија погине, и Турци поробе Јадар, Вуку се испуни жеља, да пређе у Аустрију даљега школовања ради. И родитељи му сад то дозволе. Отиде у Сремске Кар-

ловце, где је годину дана учио латински, немачки и словенски, припремајући се да пређе у гимназију: али га у ову не хтедоше примити, јер му беше већ деветнаест година. За тим је јоште две године пробавио у Аустрији, па се 1807. год. врати у Србију, и постане писар у свога рођака и првога учитеља Јефте Савића, тада сенатора „Правительствующегъ Совѣта Сербскогъ“. Кад се отвори у Београду прва „велика школа“, Вук ступи у њу као ђак; али се (1810 год.) јако разболи, и после дугог боловања остане сакат у једну ногу, те се с тога целог живота помагао штаком у ходу. После овога несрећнога случаја напусти са свим мисао о даљем редовном учењу, школовању. Према томе Вук је самоук књижевник, који је ретким природним даром и трудом постигао све оно, што му требаше за тако великог књижевника, да од његове појаве, 1814. г., у српској књижевности рачунамо ново, у право садашње доба.

Почетак књижевног рада Вукова пада у поменуту 1814. год. А ево како је то било. До 1813. год. Вук је био управник и судија у Брзој Паланци, а те, по Србију несрећне године, пређе и он у Аустрију, и отиде у Беч. Колико су за српски политички живот несрећне прилике, које су Вука, као и остале одличне Србе, нагнале да напусти Србију, толико је опет, с друге стране, срећа за српску књижевност и у опште просвету, што је Вук те године отишао у Беч. У Бечу су тада издавали прве српске политичке новине два одлична образована аустријска Србина: Димитрије Давидовић и Фрушић. Вук им понуди своје сарадништво, и они га приме. Док се у народу бавио, нарочито као судија у Брзој Паланци — он сам казује — да је без и каквога вишега циља, тако рећи, инстинктивно обраћао пажњу на народни говор, песме и обичаје.[1] С тога јоште, док је био у Србији, важио је као најбољи зналац српског народног језика. Али то не остаде незнано и по важности својој неоцењено ни у Бечу. У поменутим „Србским Новинама“ Вук напише један чланак у облику писма на Карађорђа, у којем је тумачио узроке пропасти српској 1813. год. Тај број „Србских Новина“, као и све

[1] Први потицај на овај рад могао му је доћи и отуда, што је, док је јоште био ђак у Карловцима, чуо од свога учитеља, тада већ на гласу песника и ученог Србина Лукијана Мушицкога, да је вредно прибележавати српске и народне песме. И ако из прва није разумео свога учитеља — мислио је да он тиме хоће да се насмеје простој народној песми — већ у Београду бавећи се, увери се о противном, кад му до руку дође Качићев „Разговор угодни народа словинскога“. „Та ја још са села знам више и лепших народних песама“! помислио је Вук, кад је прочитао Качићеве песме, које су иначе и по садржини и по облику сличне народним епским песмама. Од тога је времена, по свој прилици, Вук другим оком гледао на народну поезију и све оно, шта је народно.

остале словенске новине и књиге, отишао је на преглед тадашњем цензору и библиотекару царске библиотеке Вартоломију Копитару, тада на гласу словенском филологу и археологу (старинару). И ако је јоште раније Копитар исказивао сумњу, да је језик, којим тадашњи српски књижевници писаху, прави народни, тек прочитавши поменути чланак Вуков, упозна се са правим српским народним језиком. С тога зажели да се упозна с Вуком, и од тога времена настаје његово наваљивање на Вука: да изда српске народне умотворине и напише граматику чистог српског народног језика. Вук се не успротиви тој Копитаровој жељи, и већ 1814. г. угледаше света две Вукове књижице: „Мала простонародна славеносрбска песнарица" и „Српска писменица" (граматика). И језик и садржина његове „Песнарице" обратили су на се необичну у времену марљивога изучавања свега онога што је народно, како у Германа, тако и у Словена, нарочито западних. И ако је његова „Писменица" врло слаб покушај, да се напише српска граматика,[1] опет за то већ се у њој могло видети гласовно правописно начело Вуково. Доцније је ова граматика надмашена другим издањем, уз „Рјечник", а јоште више Даничићевом „Малом српском граматиком".

Даљи књижевни рад Вуков. Познавање народнога језика и установљавање најподеснијега правописа према њему јесте главни део књижевнога рада Вукова. Али то је морало упоредо ићи са купљењем и издавањем народних умотворина, а ово је опет за собом вукло описивање обичаја и осталих особина народних. Тако је Вук не само први српски филолог, граматичар, већ и етнограф. Ну радљивост овога великога књижевника српског није се само на том зауставила: од њега имамо и важних прилога за српску историју, политичну и књижевну, значајних критика и полемика, превод Светог Писма, Новог Завета, и података за географију и статистику тадашње кнежевине Србије.

1 *Купљење и издавање народних умотворина.* Одмах друге, 1815, године издао је Вук другу свеску „Песнарице".[2] А после овога

[1] Као образац при изради „Писменице" послужила му је, као што сам рекли, „славенска" граматика од А. Мразовића, која је писана у истом правцу и на истим основима, на којима је граматика М. Смотрицкога. А граматика М. Смотрицкога опет сама по себи слабо вреди, јер је проста копија традиционалне грчке граматике, без и каквог обзира на особине словенског језика.

[2] У првој свесци било је 100 женских и 6 јуначких, а у другој 101 женска и 7 јуначких народних песама. Све песме у првој свесци забележио је према свом знању и умењу, а користећи се и знањем Живковићеве жене — осим једне: „Жалостна песна племените Асанагинице", коју је

првога издања народних песама изашло је друго, много потпуније. издање „Српских народних песама“ у три књиге: 1823. и 1824. г. у Лајпцигу и 1833. г. у Бечу. Кад се и ово издање разграбило, а слава се српских народних песама разгласила по целом образованом свету. приреди Вук и треће по свем сјајно и угледно издање од 1841 до 1866. године. Ово издање има шест књига: прве четири изашле су за живота Вукова, а друге две после смрти његове: „трошком народнијех прилога“.[1] У првој и шестој књизи налазе се народне лирске, „женске“, песме, а у осталима су епске, „јуначке“. У другој су књизи најстарије. а у једно најлепше и најзнатније, народне епске песме. У трећој и четвртој су књизи песме о хајдуцима — ускоцима и устанцима, а у петој књизи нису управо народне, већ по начину народних од једнога певача испеване песме о новијим историјским догађајима српским. Од осталих народних умотворина *Народне пословице* изађоше први пут на Цетињу 1836. г., а други пут у Бечу 1849. г. у поправљеном и попуњеном издању. *Народне приповетке* изашле су у Бечу 1853. г., а у попуњеном издању по смрти Вуковој 1870. г.[2] Пред свима овим издањима иду предговори, веома важни како за познавање народнога језика, тако и за разумевање народних умотворина: постанка, живота и значаја њихна. (О свем том нарочито говори засебан одсек историје српске књижевности: Народна усмена књижевност.)

2. *Познавање народнога језика и утврђење Вукова правописа.* Ма да се народни језик „ни у чем тако као у огледалу не види, и нигде тако чврст не показује као у народним песмама“....[3] опет за то да се и утврди као књижевни, требало је језиковно градиво, растурено у народном говору и облицима усмене књижевности: средити, протумачити, законе и правила му извести и утврдити; требало

узео из Алберта Фортиса: „Опис пута по Далмацији“; а песме у другој свесци прикупио је од народних певача: Тешана Гавриловића, прозвана „Подруговића“ (што је био висином за по друг човека), Филипа Вишњића и др.

[1] Прошле године изашла је прва књига целокупног, државног издања Вукових дела, и у њој су јуначке песме друге књиге Вукова последњег издања.

[2] *Народне загонетке* није издао Вук у засебном издању, већ нешто од њих штампао је у свом календару „Даници“, а неке у „Рјечнику“ поред појединих речи. Критично и потпуно издање ове врсте народних умотворина, достојно да стане поред Вуковиx — и да их попуни — имамо од Ст Новаковића, у наше дане, трошком „Чупићеве задужбине“.

[3] Ст. Новаковића „Историја српске књижевности“, стр. 222. — 223. —

је нарочитог рада на речнику, граматици и правопису. А све те најпрече потребе *праве* српске народне књижевности Вук је, према приликама и времену, сјајно подмирио својим „Српским рјечником“, који је изашао 1818. г. у Бечу. У њему је први пут изашло на видело благо српског језика: народне речи у значењу своме. Ну покрај те чисто речничке стране, овај је „Рјечник“ врло знатан и за српску граматику и правопис, па шта више и за српску етнографију. Пред самим речником налази се српска граматика, не само боља од „Писменице“ 1814. г., већ и најпоузданија књига, из које су се могли сазнати граматички закони српског језика све до Даничићеве „мале српске граматике“ од 1850. г. Шта више јоште ћемо овде напоменути, да су многи граматички закони, исказани у овој Вуковој граматици, ушли као непобитне истине у поменуту Даничићеву, а из ње у садашњу школску књигу у краљевини Србији „Српску граматику“ од Ст. Новаковића, нарочито у III. део, науку о облицима. А за саме речи, као најглавније у речнику, ваља упамтити: да су све узете из живог народног језика; да је свака праведена на немачки и латински, у чем је Вуку помагао, много заслужни за српски језик и књижевност Копитар;[1] да су поједина значења ре́чи̂, покрај тумачења Вукова, објашњена и потврђена стиховима из нар. песама и изрекама из обичног нар. говора, пословица и загонетака; и на послетку — што је веома важно за српску етнографију а овом речнику придаје особити интерес — покрај сваке речи, која значи неки народни обичај, или је с њим у вези, описан је, често врло опширно, и тај обичај. За овај дакле речник може се с правом рећи, да се из њега могу дознати не само поједине народне речи[2], *већ и дух и живот српскога народа.* Ну за свестрано познавање народнога језика учинио је Вук и тиме много, што је свакој речи обележио акценат и показао како она гласи у

[1] Он је и дао Вуку идеју о скупљању српских народних речи; под његовим упуством и руководством Вук је отпочео и довршио ово своје значајно дело, које ни данас није бољим одмењено. Даничићев „Rječnik“, који је почела издавати „Jugoslovenska Akademija“ у Загребу, истина је на много широј основи, али јоште није, и дуго јоште неће бити, сав издан.

[2] Покрај огромне већине српских речи словенскога корена, у оном речнику налазе се и стране, нарочито турске речи, које народ употребљава у свом говору. Како ове, тако и речи непристојнога значења, које је Вук узео у речник, дале су повода његовим књижевним и личним противницима и непријатељима, да га у полемикама жестоко нападну, и, особито због непристојних речи, да прогласе ову значајну књигу за саблажњиву и врло опасну по јавни морал.

три српска говора. У овом издању „Српскога Рјечника" Вук је бележио акценте овима трима знацима: ′ ⌒ ‵ ; ‶ није било. Тај знак први је почео употребљавати Ђ. Даничић (види Миклошића Slavische bibliothek, I.). А од три српска говора Вук је за књижевни језик одабрао истина јужни, али није био противан ни осталим двема говорима, само је и у том тражио чистоту и доследност; нарочито је био противан замени старословенскога ѣ према руском језику, у којем се тај стари глас свугде замењује са *је*. Гласовно правописно начело, којему смо видели да нагиње већ у књижевним правилима својим, овде је са свим изашло на видик, и ако јоште по нечега нема, што је доцније увео и установио, на пр.: нема слова ѵ, а зев попуња са *ј* и између два самогласника, од којих је други *о*, постало од непостојанога *л*: пише *разумијо* место доцнијега: *разумио*. Ово издање „Српкога рјечника" надмашено је другим, од 1858. г. како тиме, што је удвојено веће, тако и тиме, што је у овом издању са свим стално утврђеи правопис, којега се и сад држимо у књижевности. (Граматике пред другим издањем „Рјечника" нема с тога, што је ту потребу већ подмирила Даничићева „Мала српска граматика".)

Али и осим „Рјечника" јоште су веома важни за познавање нар. језика ови Вукови радови: *Најглавније разлике између словенског и српског језика* у његову забавнику „Даници" за 1826. г., а пред крај свога обилатог књижеврог рада Вук је издао врло знатну књигу *Примери српско-словенског језика*, у којој је показао разлику у језику и правопису: старо-словенском, српско-словенском и руско-словенском; — *О постајању речи*, први знатан прилог за II. део српске граматике, науку о именским основама, у „Даници" за 1828. г.; *Буквар* у „Даници" за 1827. г. На послетку ћемо споменути, да има много поуке о народном језику у разним књижевним препиркама Вуковим, о којима ћемо доцније говорити, а међу којима су у том погледу особито поучљива његова *Писма Платону Атанацковићу* (1845 г.).

Али филолошки ђеније Вуков није се зауставио само на српском језику и правопису. У његову чланку *Додатак к санктпетербургским сравнителним рјечницима свију језика и нарјечија*: „први су тачни гласови о бугарском народном језику пред научни свет изнесени",[1] а ту се у једно налази и Вуков предлог за најподеснији правопис према бугарском народном језику. —

Како тачност у издавању народних умотворина, тако и изношење народнога језика у нарочитим књигама и расправама захтевали су што тачнији и савршенији српски *правопис*; правопис, који ће

[1] Ст. Новаковића *Истор. срп. књижевности* стр. 225. —

исто онако бити према народном језику, као што хаљина треба да буде према телу. Међу тим у оно време владала је читава забуна и пометња у правопису српских књижевника. Писало се руско-словенском азбуком, а у штампи, нарочито од Доситија, руском грађанском ћирилицом. Али словима те азбуке или се нису могли обележити сви гласови српског језика, или је било сувишних слова, за која српски језик нема гласова. Једини прави пут, да се недостаци попуне, а сувишице избегну, била је — гласовна азбука, т. ј. таква, у којој ће бити само онолико слова, колико има у језику гласова: ни више ни мање. С тога је Вук већ у књижевним првинама својим „Песнарици" и „Писменици", нагињао том правописном начелу; а оно, потпуно изведено, види се у његову „Рјечнику", особито у другом издању. Према том начелу Вук је изоставио из српске азбуке прво она слова која у српском језику нису имала гласа: ъ[1] и ь; друго она, којима се један глас бележио трима знацима: й, ы, і, а место њих утврдио је само: *и*; треће — слово ѣ, које у српском језику, према трима говорима, различно гласи; и на послетку четврто — слова, која су се по једним знаком писала, а двема гласовима изговарала: я (ја), ю (ју) и є (је). А према истом начелу Вук је увео у српску азбуку слова, којих у тадашњој азбуци није било, а која имају гласа у српском језику: *ћ*, које је већ Доситије употребљавао (али у двојном значењу: садашњега *ћ* и ђ), *ђ*, које му је Л. Мушицки предложио,[2] *љ*, *њ*, *џ* и *ј* (позајмљено из латинице). А према буквици, састављеној на тако разумној и природној основи, морали су бити задовољени и остали захтеви гласовнога правописа, на супрот тадашњем традиционално-историјском. У писању речи Вук је утврдио правило: да се бележе и све гласовне промене, претварања према једначењима гласовним;[3] једном речју да се пише онако, како

[1] То је слово употребљавао само да означи, да је *р* самогласно, и између самогласника, за што се сад (Новаковић) употребљава' или (Даничић у „Rječniku"): умръо, умр'о, умр̊о. Од та три начина бележења самогласника р, по нашем скромном мишљењу, најумеснији је последњи, Даничићев, и веома је чудно што га до сад нико од наших књижевника није уочио и усвојио. — Ради потпуније историјске тачности ваља споменути да је већ раније један књижевник Сава Мркаљ, у књижици „Сало дебелог јера" (1816. г.), предлагао да се ъ изостави. Тога се начела држао и П. Соларић у свом „Буквару." —

[2] За оба гласа има у српским старим споменицима један знак: ћ.

[3] То је било на супрот противној тежњи, да се у писању чува и показује коренитост речи; а тога су се придржавали не само најближи књижевни противници Вукови, него се и данас већином држе хрватски писци и научници.

се правилно говори. Правилан говор је дакле директива правилном писању. А које је правилан српски говор, где се он као на врелу може најбоље познати и поцрпсти, и који су му граматички закони? — напред смо казали из којих се књига и радова Вукових може то све дознати. А да бисмо што дубље ушли у постанак садашњег народног књижевног језика, на завршетку овога одељка прегледа рада Вукова, изнећемо поглавита начела, којих се Вук држао при одабирању свега онога што је опште српско, што је дакле у њему најправилније, и колико је све то довео у зависност од старо-словенскога језика? —

Из живота Вукова видели смо да је био пореклом из Херцеговине, дакле из српске покрајине, у којој се најчистије и најбоље говори српски; даље видесмо да је он за време свога базљења у Србији до 1813. г. обраћао особиту пажњу народном говору, и у опште свему што је народно; а сада ћемо јоште ово напоменути: да је ради познавања народнога језика и скупљања свега народнога. одлазио из Беча, где је стално живео,[1] у Срем, Бачку, Банат, Србију, Далмацију и Црну Гору.[2] У тим српским покрајинама бавио се, где више где мање, а у Србији неко време, као члан комисије, и састављањем закона, имајући највише на уму главни задатак књижевнога рада својега: познавање народног језика и осталих особина народних.[3] Према свему томе Вук је био најпозванији да каже: шта је у народном језику најправилније, а шта је мање правилно и особина појединих покрајина, изложених утицају туђих језика, а нарочито тадашњих „славено-сербских књижевника". У пресуђивању: шта је најправилније у српском народном језику и шта према томе треба да уђе у народни књижевни језик? — Вук се, поред свега опширнога и дубокога познавања народног језика, ослањао и позивао и на стари и српско-словенски језик, те се на пр. у питањима, где су по два три разна облика полагала подједнако право, да буду прим-

[1] Ту се и оженио Немицом. —

[2] Жеља његова да пропутује Босну, Херцеговину и Стару Србију остала је неиспуњена.

[3] Осим непосредног личног рада, он се користио у купљењу народних умотворина, речи и т. д. многобројним пријатељима и познаницима, с којима се упознао у свом путовању, а које је врло вешто умео придобити за ову опште народну ствар. Међу тим његовим помагачима споменућемо једнога, најзнатнијега, који је и сам за се много урадио на купљењу народних умотворина и обичаја: то је знаменити његов имењак, недавно умрли, Врчевић.

љени у књижевни језик, одлучивао за онај облик, који је ближи старом словенском,[1] који је дакле изворнији. —

Али пре но што се стално утврдио у српској књижевности овако благодетни реформаторски рад Вуков, није се могло проћи без жестоке *борбе*, која се није задржавала само на пољу књижевности у облику књижевне препирке (полемике), него је нарочито непријатељима Вуковим потискивана и на поље културно-политично. Признајући донекле Вуку заслуге за купљење народних умотворина и познавање народног језика, његови књижевни противници не хтеше никако пристати на његову мисао: да чист народни језик, не мешан са руско-словенским,[2] треба да буде српски књижевни језик. То своје одступање од Вука бранили су поглавито двема разлозима: свезом са осталим словенским књижевностима, а на име руском, и „неизображеношћу" српског народног језика за више књижевне и научне циљеве. Првим разлогом хтели су доказати, да, као што је српски народ по себи мали и незнатан, и у политичком погледу не може опстати без заједнице са осталим Словенима, нарочито са Русима, и ослонца на њих — тако исто не може опстати ни српска књижевност без заједничке словенске, управо руско-словенске књижевности, и ослонца на њу. А у допуну том разлогу Вукови противници јоште су истицали, да се таком књижевном заједницом иде и на опште словенску, којој су Руси први и најмоћнији представници међу Словенима. Тај разлог својих противника побијао је Вук овим: да су и Руси напустили црквени језик у светској књижевности, те да и они, покоравајући се захтевима сувремене европске просвете, пишу за свој народ народним руским језиком — за што бисмо се дакле ми Срби, занемарујући или кварећи свој лепи народни језик у књижевности, лишили оних користи за народну просвету, које долазе Русима од њихног народног језика у њихној књижевности? — А што се тиче свесловенске заједнице, Вук је и на то одговорио: да бисмо ми први били међу Словенима, који бисмо жртвовали свој народни

[1] Као што смо напред поменули, пред крај свога књижевнога рада издао је Вук врло знамениту књигу „Примери српског словенског језика". Тој књизи главни је циљ доказ: да не предлаже само *он* гласовни правопис за српски језик, већ да се то начело види у главном остварено у старом словенском и његовим редакцијама: бугарској, српској и руској. С друге стране ова је књига била поучљива и за све оне, који се нису ни у ово доба, кад је наука о словенским језицима далеко одмакла била — отресли погрешне мисли, да је језик, који се сад употребљава у нашим црквама у једно и ст. словенски, и да се њиме служило и у старој српској књижевности.

[2] Из те чудновате мешавине постао је „славено-сербски".

језик ради те заједнице, а да сви остали Словени (Руси, Пољаци, Чеси и т. д.) хране и развијају свој народни језик у књижевности као најмоћније средство народне просвете и најбољи бранич своје народности. На други пак разлог, да народни српски језик јоште није довољно „образован“, „воздјелан“, за књижевност и науку, Вук је обично одговарао: да српски књижевници и не знају српског народног језика, и да треба истом да га уче; кад би га познавали, српски мислили и говорили, не би осећали потребе за позајмицом. А као год што је мишљење Вуково о нар. језику у књижевности наишло на жесток отпор од стране његових противника, исто је тако, ако не и више, нападано на његов правопис. Исти противнички разлози, који су истицани против мишљења Вукова о српском књижевном језику, исти ти разлози истицани су и против његова правописнога начела, гласовнога правописа. Али тим разлозима додали су Вукови противници и сумњичење против њега, да хоће да покатоличи православне Србе. Као доказ за то своје тврђење наводили су: што је Вук позајмио слово *ј* из латинице, и што се бар у првим и поглавитим радовима својим, придржавао савета и упутстава В. Копитара, за кога су тврдили, да као католик преко Вука жели распрострети католичанство међу Србима. О умесности овога противничкога разлога нећемо ни говорити, јер је доста само да погледамо на садашње религиозно стање српскога народа, па ћемо се уверити, да, и ако је у садашњој српској књижевности потпуно усвојено правописно начело Вуково, опет се за то Срби држе православне вере исто онако, као што су се и пре тога држали. А место штете од његова правописа имају Срби за народну просвету ову неизмерну корист: што је дат „народу у руке начин писања, којим лакше него и један у Јевропи може присвојити вештину читања и писања, кључ и пут свакој просвети“.[1]

Сама пак књижевна препирка између Вука и вођа противне му књижевне странке Јована Хаџића, у књижевности Милоша Светића, овако је текла. Борбу је отпочео Светић расправом „Ситнице єзикословне“ у „Лѣтопизу Матице србске“ за 1838 г., где је напао на Вуков правац у питању о језику и правопису. На ту Светићеву расправу одговори Вук 1839 г. расправом: „Одговор на језикословне ситнице“. Те исте године одговори Светић на Вуков одговор својим „Утуком“, а Вук одговори на тај „Утукъ“ 1843 г. Ну Светић не хтеде ни после овога мировати, већ 1844 г. и на овај Вуков одговор одговори „Утуком II“. Вук му на овај „Утукъ“ није непосредно одговарао, већ 1845 г. изда своја „Писма Платону Атанацковићу“,

[1] Ст. Новаковића „Истор. срп. књижевности“, стр. 237 б. —

у којима је на веома убедљив начин доказао, како је неумесно опирати се његовим начелима о књижевном језику и правопису. Па ни на ово не хтеде оћутати Светић, већ 1846 г. одговори „Утуком III“. Као одговор на „Утукъ III“ сматра се књига „Рат за српски језик и правопис“, коју је написао и издао 1847 г. Ђуро Даничић, ученик и најзнатнији следбеник Вуков. Том расправом, у којој су научним разлозима побијена тврђења Вукових противника, сматра се да је окончана и одлучена та књижевна борба у корист Вукову, а на праву и вечиту корист српске књижевности. Ко год је разумео силу научних разлога, није се даље ни за тренутак колебао: да ли ће пристати уз Вука? —

Али осим књижевне препирке *у овај спор између Вука и његових противника умешала се и државна власт у Србији, а црквена у Аустрији.* Она прва, на коју су утицали положајем у држави моћни противници Вукови, особито је много штете и неприлике чинила Вуку. Прва забрана, да се у Србију уносе књиге штампане Вуковим правописом изашла је 19. декембра 1852: г., а пооштрена је 29. марта 1850. г. и 14. априла 1852 г. Тек при промењеним политичким приликама, на предлог народне скупштине 1859 г., укинута је ова забрана законом од 23. јануара 1860. г. за све осим службених новина и списа. На послетку и та половна наредба буде укинута 12. марта 1868. г., и Вукову правопису би дата пуна слобода у Србији. Тада се тек показало да је уз Вуков правац, продужен и поткрепљен научним радовима Ђ Даничића и осталих му следбеника, све, осим неколико староваља, што је напредније у Србији; а данас већ нема више спора, да је тај правац стална основа, на којој се непрестано развија српска просвета и књижевност. —

3. *Вуков етнографски, географски, статистички и историјски рад.* За Вуков „Рјечник“ напред смо казали да је не само од великог значаја за српски народни језик. већ и за српску етнографију (опис нар. живота и обичаја). Али Вук је разрађивао тај предмет и у засебним књигама, описујући живот и обичаје како у појединим српским покрајинама, тако и целога српског народа. Такве су му књиге: „Ковчежић“ (у Бечу 1849 г.) и „Живот и обичаји народа српског“, изашла после смрти Вукове (у Бечу 1867 г.) онаква — на многим местима недовршена — каква се затекла међу заосталим рукописима Вуковим. У „Ковчежићу“, покрај општега погледа на цео српски народ: историју, језик и обичаје — налази се нарочито описана Бока Которска и Рисански обичаји (женидба и нарицање за мртвима). Опис Црне Горе, а нарочито одношаје њене према Турцима, израдио је прво за један немачки часопис („Ausland“), а за тим је у засебној књизи тај чланак, у многом проширен, изашао на немач-

ком језику под насловом Montenegro und Montenegriner (у Штутгарту и Тибингену 1837 г.). А у својим „Даницама", календарима — забавницима, за 1827, 1828 г. (у Бечу), 1829 г. (у Будиму) и 1834 г. (у Бечу), осим напред споменутих значајних чланака за познавање српскога језика описивао је Србију са географ.-статистичког, историјског и етнографског гледишта. Међу биографијама најугледнијих српских бораца против Турака у почетку овога века одликује се особитом пуноћом и живошћу описа: „Живот Ајдук-Вељка Петровића" у „Даници" за 1826 г. За тим је продужио овај биографски начин казивања о српским јунацима из првог и другог устанка у нарочитој књизи „Правительствующій Совѣтъ Сербскій" (1860 г.). Ту је описао животе јоште неколико српских јунака и знатних људи, међу којима је особито значајан животопис Миленка Стојковића,[1] који је тип српскога „господара" из првога устанка. Већ тим биографијама Вук је ступио на поље српске политичне историје новијега времена, на име српских устанака, првог и другог. Почетак пак првога устанка, прве и друге године „српског војевања на даије", описао је у „Даници" за 1828 и 1834 г. А за други устанак и прво доба установљавања кнежевине Србије знатан је прилог његова књига: „Милош Обреновић.... или грађа за Српску Историју нашег времена" (1828 г. у Будиму), која је прво у краћем обиму изашла на руском језику (у Петрограду 1825 г.). У овој се књизи истина казују само врлине кнеза Милоша као храброг јунака на бојном пољу, а јоште више као мудрог политичара и управитеља народног, који у свем раду своjем има једини циљ: народну срећу; али проживевши у Србији од 1829 г. до 1831 г., као члан комисије за састављање закона, Вук је у неколико изменио свој поглед на неограничену владавину кнеза Милоша. Признајући кнезу Милошу одличне особине владарске, он је у знаменитом свом писму,[2] упућеном на кнеза 18 априла 1832 год.,

[1] Осим описа живота знатних људи за време српских устанака, Вук је описао и живот једнога знатнога ђенерала Србина, Ђорђија Арсенијевића Емануела (1827 г. у Будиму). Ну ово му спада међу незнатније и слабије књижевне радове; јер и ако је Вук добро познавао прилике и догађаје, у којима су радили српски устаници, према умесној примедби П. Кулаковског, за опис рада једнога ђенерала требало му је и других, на име стручних војничких знања, којих он није имао.

[2] Ово је писмо први пут штампано у «Српском улаку» 1843 г., а сад се најлакше може читати у «Србији и Русији» од Нила Попова (у српском преводу). — И ово су писмо употребили Вукови противници као средство да му шкоде. Пошто су се промениле политичке прилике, доласком Карађорђевића, Вуку је због тог писма обустављена неко време државна помоћ; а наравно да је и одмах по изласку тога писма навукао на се немилост кнеза Милоша, и услед тога доста свакојаких неприлика...

изнео и недостатке Милошеве владавине у најбољем смеру, да се поправе како у интересу Србије, тако и у интересу кнеза Милоша и његове династије.

Али не само непосредно, већ и посредно Вук је радио, да се народна дела, нарочито новије политичке историје, изнесу на јавност. Упознавши се са знаменитим немачким историком Леополдом Ранкеом, саопштавао му је усмено и писмено податке о новијим догађајима из српске историје. Користећи се тако поузданом историјском грађом, Ранке напише знаменито дело на немачком језику: „Die Serbische Revolution“ (у Хамбургу 1829 г.).[1] А како је 1821 г. букнуо устанак у Босни, под Хусејин-капетаном, Ранке настане да му Вук прикупи грађу о босанским догађајима. Вук се одазове томе захтеву, и Ранке на основу те грађе напише и штампа чланак, у једном немачком часопису: „О последњим немирима у Босни“. Обоје, и „Српску Револуцију“ и чланак о Босни, штампао је Ранке са даљим допунама у једној књизи: „Србија и Турска“ (Serbien und Türkei 1879 г.). Овим радом не само да је бачена научно-историјска светлост на догађаје из српске новије историје, већ је постигнута и знатна практично политичка сврха: упознат је и цео образован свет са делима српскога народа. Па као што су српске народне песме преведене осим на немачки[2] и на остале језике, тако је и ово дело Ранкеово размножено по осталим светским књижевностима.[3]

За непосредне пак историјске радове Вукове, важи ова оцена у погледу начина казивања: да је то „савршено оригинална проза, којом нико до њега није писао, а простота казивања, која често напомиње епски тон скаске, чини да ови Караџићеви радови спадају међу најзнатније у целој српској књижевности. —[4]

4. На послетку кад се узму обзир Вукове разне критике[5] и полемични чланци у „Српским Новинама“ и повременим списима, за

[1] На српски до половине је превео ову књигу Ст. Новаковић.

[2] Прво у преводу Гете-а и Талфј-е.

[3] Талијанције у главном се послужио Ранкеом, а и дотични део „Историје Срба“ школска књига од Н. Крстића — израђен је такође по Ранкеу.

[4] Платон Кулаковски у својој монографији о „Вуку Стефановићу Караџићу“ (руски) стр. 111. — Овом веома марљиво израђеном монографијом послужили смо се и иначе на више места при изради овога дела „Историје српске књижевности“, ма да се никако не можемо сложити са неким погледима и тенденцијом овога писца. Рецензије ове монографије налазе се у Јагићеву „Archiv-у“ и „Отаџбини“ од Св. Вуловића.

[5] Особито је знатна критика о романима Милована Видаковића, ма да у главном удара на грешке у језику, историји, географији, етнографији и, у неколико, моралу.

тим — његова издања за своје време одличних књига, Л. Милованова „Сличноречности“ и Владисављевићев превод „Припреме за историју света“, и кад се врх свега погледа на његово знаменито предузеће, да преведе Св. Писмо на српски:[1] онда се тек види колико заслуге има Вук како за здрав правац књижевности у ужем значају („лепе“), тако и за ширење у народ најпотребнијих и најкраснијих књига за народну свест и религиозни морал. —

....Огромни значај свеколикога књижевнога рада Вука Стефановића Караџића може се увидети и кад се баци општи поглед на развитак српске књижевности од 1847 г. до наших дана. У то време добар правац, који је Вук унео у српску књижевност својим радом почео је већ доносити добра плода по свима струкама српске књижевности. На првом месту истиче се српска књижевна поезија, која поезијом С. Милутиновића, Б. Радичевића и следбеника Бранковић стаје одлучно садржином, обликом и језиком на земљиште српске народне песме. Књижевна поjезија у ово доба није само биљка са стране донесена и вештачким путем гајена на нашем земљишту, већ здрава мла̀дица, оплемењена истина савременом европском образованошћу, али ипак на чврстој основи народној. Та иста оцена вреди и за српску књижевну приповетку, којој се као први представници истичу Б. Атанацковић и С. М. Љубиша. Осим поезије и наука о српском језику делима Даничићевим пење се на висину упоредне науке о језицима, а делима В. Маринковића и Ј. Панчића природне науке у Срба изједначују се, према свом времену, са напретком тих наука у Европи. И за остале гране наука, етнографију (В. Врчевић, М. Милићевић и др.), историју књижевну (В. Јагић, Ст. Новаковић и др.) и политичну (Фр. Рачки, Илар. Руварац, П. Срећковић, Ч. Мијатовић и др.) има важних читавих дела и прилога, а већ при крају овога доба опажа се и живљи рад на философији, педагогији и друштвеним наукама. А сав тај напредак и развитак српске књижевности могао је доћи тек после онаког знаменитог и свестраног рада В. С. Караџића.

---

[1] Преводио га је у два маха: први пут за једно руско друштво. и тај му је превод изашао накарађен „поправкама“ и изменама Ат. Стојковића, за тим је издао „Оглед Св. Писма“, и на послетку превод „Новог Завјета“ 1847 г.

СЛИВНИЦА

XVIII

ТИМОЧКА ВОЈСКА

(СВРШЕТАК)

а.) Борба око заузимања пред-положаја око видинског града.

Од 11-ог из јутра штабови се састали. Од 12-ог изјутра па до свршетка рата штабови се стопили у једно цело. —

Рад на десном крилу. Командант дивизије нареди команданту III актив. пука да истера непријатеља из села Татарџика и Ново-Селца, но да у наступању буде пажљив. Даља наређена следоваће. О овоме да извести и команданта XIII акт. пука. Овако наређење издато је са тога, што се на том крају није још лично оценило стање ствари, и ако се још прошастог дана дошло до уверења да је положај пред Ново-Селцем и Татарџиком врло важан за даље са те стране.

Командант III акт. пука ступи у бој у 11 часова пре подне. Он са I бат. нападне на источну страну Ново-Селце, и док је са две чете овог батаљона држао у шаху непријатеља, остатком повлачио се косо десно ка селу Татарџику избегавајући огромну пиштољину и хватајући бочко лево крило непријатељево. IV та пољска батерија помагала је напад из једног старог влашког анпласмана па последњем басамаку виса што се свршава иснад села Татарџика.

Док је III актив. пук борбом и маневром обилазио лово крило напријатељево, командант XIII акт. пука око 11 часова упути се право на Ново-Селце. Борба се отвори жива и око 1 часа по подне буду оба села и положаји непријатељеви узети на бајонет. Остатци непријатељеви бегали су у град, а непријатељ их штитио ватром од градских која није никакве штете наносила.

Кад се трупе испеле на први басамак више Ново-Селца и пред Татарџиком, непријатељ се налазио у другом утврђеном положају, непосредно пред градским фронтом. Тај његов положај ишао је десно од пута Кула Видин до „Тије баре“, до насипа Видин-Акчар-Паланка.

Поведено коло није се могло тако брзо раскинути, као што се у почетку мислило. Није без основа поникла она војничка изрека која каже: уведене једном трупе у борбу, не дају се лако исплести из овог. Оно до душе и оправдано је и логично је: да кад се нешто

отпочне, оно треба и да се сврши. Ако ни једно ни друго не буде, онда су за прву половину ове истине последице мање штетне за предузимача, но за други случај.

Ми смо хтели само да протерамо непријатеље из Татарџика и Ново-Селца, Али ми нисмо апсолутно знали: како стоји одавде до Видина са њим, Зато оваку игру нисмо требали почињати. Но, кад се већ повело коло, нека се одигра до краја. Заузето Ново-Селце и Татарџик на падини пешчаног избрешка пред Видином, на најсигурнији топомет, не вреде ни лулу дувана, ако се не узму положаји пред њима. Зато се морало гурати још у напред. Истина, да ово није ишло по одређеној и углављеној општој идеји за напад, али кад смо се већ очи у очи погледали, — српски је Бог врло добар!

Напред, напред, да се и ови положаји узму! Време муњевито трчи. Скоро ће сумрак и густи зимски мрак, а то у рату слабе стране увек једва чекају, да кризу избегну.

III активни пук нападао је од Татарџика наслањајући се десним крилом на «Тија бару«. XIII акт. пук нападао је од Новоселца правце ка Аџибиш капији. II пољска батерија са 4 топа потпомагала напад XIII акт. пука. Само две пољске батерије, па су растрзане на све стране. У $4^1/_2$ часа оба ова пука отму на јуриш и ове положаје непријатељеве и почну наступати ка самом граду. Но, како је прво мрак, друго мали број бораца без икакве јаче и сигурније опште резерве за главни удар; како је, по виђеноме, и овај успех довољан био према иначе непознатој идеји — то је десно крило заустављено на заузетим положајима како се затекло, а артиљерија нарочито II-га пољ. батерија истакнута још непред, лево од пута Кула Видин, на 800 м. од бедема.

Командант дивизије наредио је: да се трупе одмах што јаче укопају: да се попуни муниција и храна привуче ноћу: да се у строгој приправности проведе ноћ; да обе батерије сву ноћ периодично, од времена на време, бомбардују варош. Општу резерву, VIII пук II позива привуче код Ново-Селца.

Рад у центру. Центар је чинио комбиновани пук и један вод II пољске батерије.

Бугари су према овоме пуку заузели одбранбени положај десно од пута Видин-Кула. Чифлик Хаџи-могиле и она шумица око њега посетнута је пешадијом; нешто коњаника иза шумице и артилерије десно од чифлика.

Командант пука у напред изложеном положају — нареди овога дана, да се одељење у воденици на Гајиновачкој речици ојача. Овај истурени одред непрекидно је узнемиравао Бугаре у и око чифлика. Зато се око 11 часова отвори с обе стране жива пушчана ватра.

Да би се центар појачао у артиљерији, напоменули смо напред да су привучена два 12 см. топа. Они су 13-ог зором постављени у батерији бр. 4, одмах лево од пута Кула-Видин.

Но овај 13-ти у мало те није код нас одиграо његову обичну ролу. Магла беше густа као тесто. прст пред оком не види се. Пусто оно видинско поље, колико је мило кад је чисто и лепо време, толико је гнусније кад га магла покрије. Ма да је равно и чисто, ма да је свуда пролазно, — не једном, но готово свима редом који су по дужности трчали час амо час тамо, догађало се да се потпуно изгубе. Сећам се ко сада оне кобне вечери у очи 13-ог кад се борба свршила. До 11$^1/_2$ часова лутасмо нас два друга да нађемо команданта тимочке војске. И да нисмо дошли пошав с десног крила код села Рупца, на крајње лево не би га до зоре нашли. — По оваком времену у 6 час. из јутра, Бугари су испали на Аџибиш капију и напали на комбиновани пук. У тренутку и као да су све пушке запете и нанишањене биле, осу се густа пешачка ватра проламана јеком топова с обе стране. Непријатељ се привукао под закриљем магле на 200 кор. пред комбинованим пуком и одатле јурнуо у његову средину. Тимочка пешадија за сво време овог похода заслуживала је похвале и признања својих вођа. Овог дана она је заслужила вечиту хвалу. Тешко је разабрати овако велики ступањ осетљивости и брижљивости после таког мучног и тешког живота пред бедемима градским. Мени се чини, да се ово дâобу јаснити најподесније инстиктивном осетљивошћу, која се порађа - сваком човеку у опште пред наступајућом опасности. У војника, који су довде били победиоци, она се слила са частољубљем у једно и сваки редов изгледа ми, да је био потпуно убеђен о свима опасностима што би његова необазривост донела. Кад се у једној војсци уздигне и одржава црта частољубља, ту вође могу да буду *одиста мислиоци*, јер су извршиоци сигурни.

Бугари се брзо отрезне, ма да су сву драгу ноћ пили и букали. После гушања од скоро 2 часа, они умакну у град, а нама оставе 70 мртвих и рањених, и око двадесет заробљеника.

Како је борба отпочела, командант тимочке војске као и свагда тако и овом приликом, био је први међу првима. Његово јунаштво за достојну је похвалу. Генерал Лешјанин јунак је оне врсте, да се вазда са њим можемо дичити. Но, ваља истину говорити, ђенерал је често заборављао да је главно командујући у војсци. Тако он издаје маршеву заповест 2-ог Новембра за тимочку актив. дивизију, код суштаствујућег команданта дивизије. У след овог, што је ђенерал примио на се улогу команданта једног дела своје војске, тако рећи команданта једног одреда, према ондашњем бројном

стању дивизије, он је требао да не заборави и као командант дивизије и као главно командујући на извиђање земљишта у све стране, после боја 3-га Новембра, те да не осване 4-ог онако. Најпосле и ако је Ђенерал довде овако радио према свом високом положају, није требао 6-ог Новембра да буде de fakto командант одреда од 6 батаљона и т. д. а да остатке својих трупа остави провиђењу на милост.

Није чак препоручљиво за командујуће да сами пишу поједине заповести, они треба да се клоне свега, што би их с пута војсковођења свело у послове извршилачке.

Али, што ми замерамо Ђенералу? Он је бар с поносом изишао из овог рата. Он у осталом није једини, нити ће остати јединац у овоме. Зар је и пре њега и за време његова ратовања на српским бојиштима био и један командант, који је заповедао и водио бој или битку жељеним правцем? Боже сачувај! обично се прилепе уз неку батеријцу, батаљон, ретко пук, па их ту Бог и заборави.

Борба је била веома упорна. Ватра пушчана и топовска с обе стране до краја интезивна. Батерија бр. 5 тресла се од удара тешких градских зрна. Над целом околином царствовала смрт. Толики губитци у људима и стоци испратили су овај несрећни 13 Новембар. У Батерији бр. 5 не беше заклона ни за послугу, а камо ли толики придошли свет. Но, опасност најбоље сједињава. У овој гвозденој киши видех да Ђенерал доби неку депешу. То беше налог Врх. Команданта Краља, да се обуставе непријатељства!! Ђенерал нареди да се обустави ватра на целој линији. Било је тачно 10 ч. пре подне. На периферији од неких 12 к. м. наше су трупе за $^1/_4$ часа престале пуцати. Бугари су продужили. Ђенерал изађе лично међ људство батерије и заповеди да се побије чистилица на мерлон и за њу привеже бела марама. Бугари су чули да наше трупе не пуцају и видели белу заставу, али су ипак јуначки продужили да пуцају, На једвине јаде пред нама преста ватра, на крилима су и даље продужили. Ђенерал преда акт о примирју ађутанту да га носи у град. Кад је овај појашио коња, граната са лево-крилног бастиона пресече обе ноге коњу и експлодира у оној гомили, но на срећу никог другог не закачи. Ађутант доби другог коња и оде у град. Примљен је као што доликује Бугарима. После кратког времена дошао је бугарски парламентар у лицу пијаног поручика Драганова. Непријатељ изјави лично усмено: да они у граду немају никакав налог о обустави непријатељства но да комадант града сам, на његову личну одговорнст прима за неко време прекид непријатељства!! Мало за овим командант града одговорио је писмено Команданту Тимочке војске. У акту вели: да ће одпочети преговоре о примирју под тим усло-

Пошто је циљ постигнут и непријатељ према њему обележио свој положај, командант пука нареди артилерији да отпочне туђи Чифлик. Командант пука наредио је артиљерији да премаша и у град. Но ово беше илузорно и смешно јер пројектили наших топови падаху на 4-500 м. пред гласијом. Бугарска. батерија почне такође туђи оне у воденици, но без икаква успеха. За ово време пешадија комбинованог пука распореди се у борни ред и отпочне наступати правце на Чифлик. Непријатељска артилерија и са пред-терена и са града осула је најјачу гранатну и шрапнелску ватру на нападача, но пешадија је у овој тепсијастој и чистој као длан равници, издржала похвале достојно сву ту тучу, и непрекидно се примицала Чифлику. Отпоче најпосле и ватру. и бугарска најпре коњица, па онда артилерија па најпосле пешадија очисти Чифлик и увуче се у ровове пред градом. У 1 час пре подне буде Чифлик потпуно очишћен и заузет. Артилерија која је узастопце пратила пешадијску бојницу у пред-последњем моменту борбе била је једини предмет непријатељској градској артиљерији. Часно и јуначно одржа се овај вод на 1000 м. испред непријатеља мењајући на овако пакленој чистини положаје топова десно и лево помоћу своје послуге.

Како се непријатељ повукао у пред-ровове, то је наш вод сву пажњу на овога и обратио. Командант пука појача бојницу са I бат. XIII пука II. поз. и веже се са XIII акт. пуком те удружени изврше око $4^1/_2$ часа по подне општи напад на непријатеља и затворе га у град.

Рад на левом крилу, код тимочког одреда.

Кад се на центру и десном крилу већ у велико развила борба, командант дивизије нареди команданту овог одреда око 12 часова пре подне: да форсира напред у његовом правцу. Одред се кренуо напред за 1500 м. и стао, па се укопао. Идеја командантова беше: да овај одред енергичним наступањем ублажи горчину боја на овој другој страни; а како се стање ствари развијало, поглавито у колико се је успевало с момента на моменат, да се непријатељева пажња прикује за југо-источну страну градског фронта — командант имаћаше и друге намере са масом овог одреда. Рад овога одреда за овај дан о коме говоримо, могао би се избрисати из листова историје тимоч. војске.

Командант одреда по свршеној борби добио је налог, да бомбардује преко ноћ варош.

Командант одреда добио је налог: да упути прво 4 а по том два 12 см, топа ка центру, те да се овамо појача артиљерија, а тамо не ослаби.

Овог дана у вече стигла су два 15 см. дугачка острагана, који су истог вечера пласирани у батерији Бр. 3, а они дојакошњи премештени у батерију Бр. 4. —

Са овим је завршен 12-ти Новембар, најсрећнији дан за *Видин*. Уверења наших војника не испунише се. Они су у тврдо веровали и причали: „како од кад је Видина, нико га није освојио сем српски краљ Милутин, па ето, вели, дође зар време, да га данас ми узмемо.“

Наши губитци беху: око 150 мртвих и рањених, утрошено муниције: пешад. 140.000 метака, артилер. 700 метака.

На напред изложени број бораца долази на једног пешака 14 метака; на један пољски топ око 60 метака. Но, ако би се по раду група и утрошак муниције груписао, онда би на центар и десно крило дошло код појединаца пешака на 25 метака.

6.) Борбе око заузимања Видина

Рад 13-ог Новембра.

Број 13 фаталан је за велики део света. О њему имаде многих прича, истинитих и измишљених. О њему и у нашем народу рђаво мисле. Имало је војвода који овил дана у месецима по реду бројања нису хтели ништа да раде. И у нас је био овакав један војвода. Но, ма како се ценила злослутост о овом броју, војска која је стајала пред бедемима Видина, није имала куд. Њу су прилике приковале за Видин, а на вече 13-ог дана месеца Новембра одиста је фатално одзвонило за Видин са „баба Видине Куле.“ Бугари се 13-ог осветили. Паника, која је обузела цео град дизала се у висину као јесења магла кад сунце кроз облаке пробије.

Наше напред показане трупе остале су у заузетим положајима и освануле овога дана у истом распореду. Дивизијска инжињерија са пешадијом сву ноћ је копала и данас је Видину у част саграђена црна „бурма“ свуд у округ, од Тополовичке реке до „Тија баре“. Прстенак, јер уморне и слабе силе учиниле су за ову ноћ онолико, колико се одиста од њих могло тражити. Командант пукова у опште, нарочито командант комбинованог пука, који се највише истакао, развили су сву своју делашност да се што боље укопају испред уста горостасних градских острагана. Истина сви њихови труди за ово време нису били крунисани надом: да ће моћи са својим заклонима да противстану продерној снази браничке градске артилерије. Јер она је, као што ће се на своме месту напоменути, пресецала врло лако подигнуте заклоне и батеријске мерлоне. Није у осталом никакво чудо, на 4—6—800 м. овако што мора да насира.

ровова. Ова дрека у вези са гласом прошастог дана није била без ичега. Зато су команданти били на све спремни.

Дан је освануо магловитији но и један до сада. Бугари су овог дана испали из града око 6 часова јутра и на бојонет ударили на I бат. VIII акт. пука. На целој пак линији отвори се ужасна ватра. Команданти пукова, који су о испаду Бугара раније знали, подпомагали су се узајамно. Тако командант XIII акт. пука тукао је косо-лево, дуж заклона комбинованог пука, II пољ. батерија укосила је ватру на правац непријатељевог пуцња, пошто непријатеља није од магле видела. I бат. VIII акт. пука ухвати се у коштац са непријатељем и после гушања од $^3/_4$ часа, непријатељ буде опет сузбијен, оставивши 150 мртвих пред и у рововима. Већина која је се затекла позади ровова буде заробљена, а остатак утекне у град. Међу мртвим непријатељима нађена су и два официра.

У часу кад је препад вршен наша тешка артилерија налазила се на чистом пољу ни тамо ни амо обасута гранатном ватром. Пешадија, која је довде пратила, упућена је трчећим кораком ка Хаџи-Молином Чифлику да подпомогне комбиновани пук. Исто тако упућен је и тимочки активни ескадрон на крајње лево крило комбинованог пука, како ради подпоре, тако и ради пажења на везу његову са тимочким одредом. Кад је препад пропао и непријатељ враћен у град, одмилео је наш опсадни караван ка својој позицији и пласирао се у батерију Бр. 3. која је преко ноћ за њега спремљена. Пошто је овој кавалкади требала читава ноћ и данас ево већ скоро подне да дође с левог крила ка центру; да се разузури и намести како треба. — одпочела је ватру према Аџибиш-капији око 10 часова пре подне. Непријатељ је одмах намирисао дејство ове артиљерије, његов алкохолом удувани елан, изветрео је и данас.

Десно и лево крило саделовали су у овом раду, али нису били непосредио умешани.

Но, у колико је овај дан по догађајима био критичан непосредно за трупе пред Видином, у толико је са источне стране још већа опасност претила. Акчарски одред нападнут 14-ог надмоћнијим силама повукао се до села Гајтанице, и у оној магли и шуми изгубио се! Шта је у осталом могао да учини капетан Љубомир Бркић са једним пољу-батаљоном: до да се бије док може па да најпосле и оступи, као што је морао и учинити. Овако далеко деташирани одред од једва 500 људи (20 кило-мет. од нас), чинио је све што му у дужност спадало. Глас, да је капетан Бркић растројен и да се не зна где је сада: да је погинуо; да се непријатељ гомила од те стране, — по себи се разуме да је био веома непријатан. Последице су и сувише јасне. Ако би непријетељ успео да отуд продре, онда

је опсађујући изложен подпуној катастрофи. Јер трупе пред Видином биле би изложене двојаком нападу: градском, с фронта, и леђном од непријатељског ломског одреда. Што је најцрње, непријатељ би пресекао повратницу, а с тим и сва средства за бој и живот. Па, најпосле ако би се живи материјал и спасао оступајући на запад, опсадна аратиљерија и онако мала бројем и скупа, остала би као трефеј непријатељу!! Црне мисли, још црње последице. Ово је у осталом природна последица нашег рада од 5—15-ог. — Како му драго, за потпору акчарског одреда буде одређен I бат III акт. пука и један полу-батаљон I бат. XIII акт. пука, један вод IV пољ. батерије све под командом мајора Петра Радивојевића. Овај одред судари се са Бугарима око села Гајтанице, управо ту их дочека и тако потуче, да је поред 300 које мртвих које рањених, непријатељ, подпуно растројен, побегао. Непажњом и неспоразумом поглавито нејасним заповедањем ми изгубисмо један топ. Непријатељска заседа у Гајтаници потуче запрегу топовску која је без предохране јурнула у село не сазнав претходно: је ли оно у нашим рукама, или не и на тај начин дочепа се једнога нашег топа. Истина, водник је имао изричну заповест: да иде у село Гајтаницу и да се ту придружи трупама капетана Бркића. Он је буквално извршио задатак, отишао у дотично село и изгубио један свој топ.

Рад 16-ог Новембра.

Око Видина ништа ново. Трупе се налазе у својим положајима. Као и сваког, тако и овог дана води се непрекидна ватрена борба. Наше су трупе добиле налог да не пуцају у залуд. Најбољи стрелци да се одреде за гађање. Бугари су користећи се овим а имајући сигурно доста муниције за харчење — непрекидно пуцали. Штете нису наносили јер су трупе биле врло добро укопане. Но, пред вече, и код Бугара преста ватра. Они су занемили од једаред! Овакав појав подозриве је природе. Зато су се команданти пукова одмах спремили. Међутим командант комбинованог пука сазна благовремено за намеру непријатељеву: да ће Бугари овог вечера опет да испадну, — и ово јави одмах дуж целе линије. Командиру II пољ. батерије нареди да буде спреман такође.

И заиста, око 10 и $^1/_4$ ч. у вече — ми први одпочесмо ватру из топова. Да ли је ово изненадило или охладило предузимљивог команданта града — то ће његова околина боље знати. Одмах за нама осуше и Бугари најјачу пешачку и топовску ватру дуж целог градског венца, и испадну из града. Испад буде и опет сузбијен, и после $1^1/_2$ часа ватра престане са свим код обе стране. Бугари до 11 часова у вече нису знали за дефинитивну обуставу непријатељства

вима, да се наше трупе повуку са заузетих положаја иза Новоселца, Татарџика и Капетановца. Заповедајућим начином тражи одговор до 3 часа по „пладње“ истог дана, иначе у то време отпочиње понова непријатељство.

Чудновата дрскост, неразумљиво стање ствари!

По прекиду непријатељства, управо по прекиду ватре, командант тимочке војске вратио се са штабом у тако звану видинску касарну. Уз пут дознам једну веома крупну новост: Бугари у Пироту!!!

Није могуће?!

Рекоше ми да су њихове трупе заузеле Пирот јуче, чини ми се!!

Питаше ме: читате ли газете? Читам, реко х им. Па зар нисте већ о томе читали? Ништа! Наћи ћете то и у газетама!!

Ово ме још више упрепасти, па им одговорих: „Ваљда сте хтели да речете да су наши у Софији, па сте погрешили.“

„Не, не, овако је као што вам кажем.“

Ја се окуњих, па онако кроз-а зубе одговорих мом приповедачу: Буди Бог с нама, може још и то чудо бити. Но, бар би што год о томе знао ђенерал, а он до овога часа нема ни „поњатија“ о томе!!!

„Јест Бога ми, то ми рекоше.“

Ама мени је још од ономад ушла нека зебња у срце, па само ћутим. Као да ми нешто „из трбуха“ говори: нису чисти послови. Начуо сам нешто ја ономад, али то сам држао за комордиску вест, бар, рачунао сам, да такови обрт ствари неће бити тако брз.

Свакојако ово је крупна новост. Била прерана или не, са њом ваља рачунати. И рачунао сам. У колико се на памет да прорачунати мени се казивало: да се обе војске нису могле сбрати за битку пре 5-ог, 6-ог и то наравно ако се Бугари буду бранили негде на водомеђи Искре и Нишаве. Ако ова претпоставка не постоји, онда ће главни судар бити то око 8., 9-ог Новембра. Рачунао сам на време и простор, на омање сударе до главне битке, на само земљиште преко ког ваља прећи, на скуп војске у опште и на главни бранички положај за овај други случај. Ако су наши победили, онда, ма да војна овим неће бити окончана, но тек отпочета, — овакве гласове могу да узмем за храбрење посаде. Ако су наши побеђени онда би Бугари тек данас били битку око Пирота и сутра дан би се могло знати решење. Дакле рачун ми је казивао да је вест прерана, а факт је потврдио да је баш онако како су ми причали. Бугари су за један дан измакли, а ово ми се доцније протумачило од куд и како.

Реч по реч и бугарски топови са Видина огласише да је тачно 3 часа по подне. Обешењаци, пустили су да прође још 4 минута!!

Наше трупе добиле су налог да не пуцају без изричног налога. Но, кад је непријатељ постао и сувише досадан, добијен је налог од команданта тимочке војске да се пуца. Ђенерал је и сам дошао у прве редове, и око 4 часа нареди команданту XIII акт. пука, да са његовим II батаљоном испадне из заклона и јуриша на град. Пешадија је испала и јуришала кроз тучу непријатељских зрна, и како се овом испаду није знао циљ, она је дошла до главног рова тврђаве, задржала се ту на голом пољу до $6^1/_4$ ч. у вече и вратила се после опет натраг. Овај батаљон изгубио је око 50 мртвих и рањених. Ноћ је прекинула борбу.

Рад 14-ог Новембра

Какво примирје?! Тек сада настаје „немирје“. Бугари се поасили, не можеш да их сносиш. Испали су из града и данас, али само до пред капију. Рачунали су да је за нас примирје, „па ако се може“. После овог илузорног испада, осули су што је могуће јачу ватру. Наше су трупе ћутале у заклонима. Појединцима, добрим и вештим стрелцима наређено је што треба, а остали се одмарали.

Међу тим командат је морао промишљати о срествима за појачање центра. У артиљерији у опште били смо веома оскудни. О опсадној артиљерији у нас, не може бити речи. Поћи да отимаш некакав град без помоћи и то обилате у оваквој артилерији, рекао би није паметно. Командант тимочке војске одобрио је, да се са левог крила превуку два 15-см острагана и два 12-ст мерзера. За овај циљ подигнута је на тополовичкој реци код села Рупца нарочита ћуприја нашим пијонирима.

Артилерији наређено је да сутра 15 тек. буде пласирана у одређеном јој положају.

Све остало, по старом, само што се непрекидно укопавало и поправљани су заклони у опште.

Рад 15-ог Новембра.

Овај дан затекао нас у старим односима. Непријатељ је непрекидно наваљивао на центар. са тога је командант дивизије наредио да се III бат. XIII акт. пука са левог крила премести ка центру: Овај батаљон пратио је узгред и тешку артиљерију. У исто време Командант тимочке војске наредио је да I бат. VIII пука II позива отиде у Видбол те да буде упомоћи Акчарском одреду.

Ноћас (између 14-ог и 15-ог) чула се велика ларма по Видину. Наше су трупе радиле на поправци утврђења и на подизању савезних

Сирото дете пребледе као крпа, а крајници у мало што га не угушише.

У ходнику се чуше лагани кораци. Девојче се прену и исправи

— Децо, сад лезите и спавајте, а ти Луно, пази мало на овог док не заложим Анцелову собу

* * *

Тија Буенин син Анцел, уђе у малу сниску избу, упали свећу, извади пропис из долапа и стаде клечећи писати на рапавом сандуку. Писање с лева на десно, као да задаваше младом самоуку доста муке, јер гушчије перо шкрипаше нестрпљиво под незадовољном руком.

— Само да није ових проклетих јаћа. дебелојера и иже са слитницом, како би то лако ишло од руке! уздану у мислима младић.

Тија Буена уђе унутра. Бурљање празног желуца прекиде мало вреднога самоука.

— Ти ниси данас ништа ручао?

— Јесам мати, једну лепињу.

Старица отвори долап, извади каленицу са подгреваним пасуљем и метну је на црепну пећ.

Око пећи бејаху четири летве са неколико прагова, на којима се сушаху пелене. Крај пећи бејаху две ћупе с купусом. Кад се соба мало угрејала, осети се јак загушљиви задах.

— Тијо Меркадо упитао ме је данас, да ли ће ти Челебон повисити плату?

— Тешко мати. Поред најбоље воље, да му угодим у свему, не могу да га потпуно задовољим. Није му право, кад сам ведра лица, а љути се, кад сам замишљен. У цркви пази на мене као „парнас“ на ђаке, па још не знам, где је строжији, у цркви или у радњи. О, то није човек, мати, да може, он би ми младост одузео. Ја га не мрзим, али он је у стању, да огорча живот и најбезбрижнијој нарави. Док научим српски, потражићу службу код Морена Каталана.

— Тију Меркадо, мисли, да си ти већ момак за женидбу....

На улици зачу се говор Јосифа Варона, који се са женом враћаше кући. од једне кратке ноћне комшијске посете. Старица прекиде разговор са сином и одбанга хитно у спаваћу собу.

— Вредан момак, рече Варон, пролазећи крај прозора собе, у којој Анцел писаше.

— И кротак је као јагње, прихвати Далса, вечити, верни одјек свог господара мужа.

Кад уђоше у собу, деца бејаху заспала, и по соби се ораше њихово здраво ркање. Само Луна бејаше будна.

— Луно, донеси ону малу тепсију са празилуком из велике собе.

Девојче изађе.

— Ово се дете променило, од кад се заручило.

— И мени се тако чини, прихвати меким гласом одзив.

— Ја чисто не могу више да познам у њој моје весело и хитро девојче. Воли ли она свога заручника?

— Ми је нисмо упитали, кад смо је заручили, одговори брижно и постидно Далса.

Луна унесе тепсију. Родитељи чучнуше на тле замишљени, зграбише прстима неколико залогаја празилука, и одгурнуше тепсију.

Тија Буена подиже тепсију и рече им: Добро освануди!

— Освануди живи и здрави! прихватише поздрав супрузи.

Не прође ни пола сата, а ови добри родитељи певаху срчане химне Богу сна.

Само на Лунине очи не силазаше сан.

Гледајући упорно у жижак ноћног кандила, била се занела. У кујни паде неко посуђе, а она се прену, погледа у наоколо, и уверивши се, да сви тврдо спавају, диже се и провуче, до Анцелове собе. Старица исплакиваше посуђе у кујни. Девојче одшкрину врата и пружи Анцелу парче варакдаисаног марципана.

— Линда ти је ово послала.

Анцел диже своје велике, плаве очи и погледа је таком добротом и благодарношћу, да је Луна бесвесно ушла у собу.

— И ти си данас добила марципана од твога заручника.

Девојче се трже, али претворивши се, као да га није разумела настави:

— Линда ме је молила, да ти кажем, да ће у суботу доћи код тије Мирјам де Казес на туршију, па би рада знати да ли ћеш и ти тамо доћи?

— Хоће ли и Мордехај тамо бити?

— Неће! излети се издајнички језик и натера девојку, да без „добро освануо!“ побегне у спаваћу собу. Мордехај је био њен заручник....

И изгуби се једна лекција! Али ко је још учио у часу кад му се раскрављује снежна невиност срца, кад стотину умилних осећаја и звукова руморе у нама и около нас?.... Несрећни младићу, куда си нагао? Зар сме сироче, примљено у кућу од милосрђа, да диже очи на заручену кћер богатог Варона?.... А где опет стоји написано, да

па су за то и пуцали на нас, а око 8 часова у вече престали су са ватром. Мора да њихови телеграфи не раде добро, па се тако људи излажу светском подсмеху и војничким презрењу: како Бугарска војска не зна за parole d' honeure.

Сутра дан обустављена су непријатељства и са тим је завршен активни део ове велике трагедије.

Један Тимочанин.

ЈАЛИЈСКЕ ЗИМЊЕ НОЋИ

I. ЛУНА

Не знам, с каквим правом тврде научењаци, да се земља хлади. Кад се човек пребаци мислима у минуле године детињства, није могуће, да томе поверује. Боже мој, какве бејаху некад зимње ноћи! Па снег! Мећава не престајаше по неколико дана. Грдна снежна брда, као беле прилике вилинског царства, дизаху се преко ноћ у авлији и пред великом капијом и затвараху пут — школи. Ах, те школе! Оне бејаху први горак залогај невиних створова. Окореле душе јеврејских учитеља не штедијаху прљаве, мале ручице безазлених петогодишњака. Корбачем уливаше им се први појам о збиљи живота. Ко није видео како излажаху ова дечица из школе, тај нема појма о старим јеврејским Песталоцијама. Сирота дечица! Очи им светлијаху од усхићења и као да су добила крила, грабљаху, да што пре кући стигну. О, да добрих анђелчића, крух леба са пекмезом или ушећереним сирћетом, бејаше им ужина, а вечера гатке какве старе тије Буене....

* * *

У једној соби, у кући Јосифа Варона, бејаху на тле намештене три постеље, а на миндерлуцима још толико. Само две постеље бејаху празне, а из свију осталих вирљаху по две лепе дечије главице. Тија Буена сеђаше на једној постељи и држаше на крилу враголасту главицу најмлађег приратаја у свему богатог Варона. До ње бејаше девојче својих 17 година, прислоњено на леву руку. Распуштена, светло црна коса, падаше јој у витицама, преко црномањастог лица, на рамена и на сневајуће груди. Црне очи урезане у снежно беле бадеме, у којима сажижаше нека сањалачка упорност, не вуиноше

с врата од ниске собе. У соби гораше на свећњаку од лима, неусекнута лојана свећа, треперећи својим шареним магластим колутом. Кроз прозор виђаше се велика, рђаво покривена кујна, у којој запомагаше ветар, као да га воште.

Изузимајући оног враголанчета на крилу тија Буене, и гаравог бледог девојчета, сва друга деца бејаху прожмана неким сујеверним страхом. Нечастиви дуси: „седими“, „банбарату“, „видалонга“, „сл межар де мозотрос“ разиграваху њихову дечију машту и поред свег страха, жуђаху несито, да им тија Буена, што више о њима прича. У кујни се заори, тужни и страстан маук суревњивих мачора и придружи се фијуку халовитог горњака. Деца се стресоше и зауставише дисање.

— Ено „видалонге“, прекиде мртву тишину, тија Буена. Рифкин Мошико био је непослушан, па га сад казне „видалонге“. Погледајте их тамо у кујни, једна седи на једној, а друга на друго греди кујнског тавана и добацују једна другој, непослушно дете. Чујте их само, како довикују: „хоћеш ли га?“....

О, света невиности, како је стварајућа твоја уобразиља, како си чудновато кадра, да насељиш празнину васионе, страховитим представама неприродног света!.... Ни једно дете не окрете главу, нити смеде да погледа у кујну. Али за њих „видалонге“ бејаху збиља тамо, они их виђаху и чисто их грозница тресаше, што су им тако близу. Суве жутоцрне кушље у дроњцима сеђаху збиља тамо, грдни перјани батаци и страшне, петловске ноге висаху им у ваздуху, и њихово довикивање „хоћеш ли га?“ зујаше им у ушима, као тајанствени одјек у пустој гори....

После неког ћутања, узмува се мали Пресјадо и хтеде нешто да упита, али загрцну. Око врата бејаше му обвијена грдна вунена чарапа са врелим пепелом, коју му је хахам Моша обајао противу крајника. Тија Буена устаде и пружи му маштрафу с водом.

— На пиј, али пази, да не овлажиш руке и да не избришеш „Давидов гроб“ на длану.

Пошто је дечко учинио неколико гутљаја, осмели се и упита:

— Тија Буена, шта је скривио Рифкин Мошико, да га „седими“ тако шорају?

— Изашао је ноћу гологлав и бацао се каменицама на прозоре синагоге, па сад и њега „видалонге“ добацују. И теби је мајка говорила, да не излазиш ноћу на поље, но је ниси послушао, већ си још изашао босоног и звиждукао на ћурана. Ево, због тога су и теби „видалонге“ ноћас у сну гњавиле врат. Ово је за први пут, ако и даље не будеш послушан, заврнуће ти без сумње шију.

секли нокте. Погледајте их сад! Батина је у рају расла! Жалост је то, кад и старији иду млађима на руку, да газе веру. Видећемо, каква ће вам бити кончина!

— Колико сте данас главица лука појели при доручку, ћир Челебоне? доскочи срдитом домаћину, тију Конфорти.

— Сојтари! промумла Челебон кроз зубе.

— Верујте ми, ћир Челебоне, продужи неустрашими шаљивчина, доцкан сте дошли. Џоха (нека врста јалијског Насрадинхоџе), мислио је, да ће спасти стари рушећи се зид, ако га својим леђима подупре, али дуну ветар и сарани га међу опекама сурваног зида.

— Риба! повикну мирољубиви Јозеф Варон.

У махали, кад се жели да прекине какав тугаљиви разговор, викне се само „риба!“ и одмах престане говор о тој ствари, ма како се живо он водио.

Наста мала почивка, за тим упита неко:

— А зар ти Конфорти, немаш што паметније да нам причаш?

— Имам, да како, приповетку „седам катанаца и заробљених гномова“.

— Али те приче нема у „Хиљади и једне ноћи“, приметише начитани.

— И нема, да како! Зар је Конфорти спао као ћата (његов супарник у причању), да вам жваће исте, те исте приповетке, одговори поносито приповедач, и сав се у лицу усија.

И доиста, ово не бејаше хвастање. Јер тек што би започео обавезно: „Био је једном“, а сви би тако ућутали, као да су у цркви за време „Мида“. Као што се из незнатног мотива, развијају стотинама дивних глазбених комбинација, и као што се из простих конструкција, дижу под ђенијалном руком горостасна, неимарска чуда, тако је жива фантазија овог црвенка, измишљала из костура прича „хиљаде и једне ноћи“, све нове и нове приповетке, превазилазећи често и најусијанију машту персијске Шехерезаде. Али више него његове приповетке, заносаше слушаоце његова ватрена реч и чисто мађионичарски покрет тела и руку. Пред моћном речи ово хиперболисане уобразиље, стењаху слушаоци, као деца пред пеливанским играма. Чар њихов ражариваше и осмељиваше и саме постидне жене у побочној соби. Оне би испрва уклониле завесе на стакленим вратима, што их раздвајаху од мушкараца, за тим би мало одшкринуле врата, а кад би год Конфорти стао отварати катанце из царства духова, и трести, као мађионик из рукава, све нова и већа чуда, оне угураваху бесвесно, једна другу, у мушку собу. Ову непристојност не би нико приметио, док не би умор обрвао Конфортија тако, да је бивао принуђен, да промуклим гласом замотља све

конце приповетке у неизбежан исход, да су се намучени љубавници узели, „били сретни и имали порода“. Тад би се жене, као да су се тргле из тешког сна, повукле у њихову собу, и остављале мушкарце, да се играју „филџана“.

Жребањем састављају се две странке и она која добије при последњем жребању, крије прстен испод једне шоље на послужавнику пуном „филџана“, а чланови друге странке траже га по реду. Ако се прстен нађе, на прво или предпоследње подизање шоља, добија се, иначе, губи се онолико, колико је подигнуто празних шоља. Губећа страна, казни се у сред најразузданије вике и попевке најпакоснијим накарађивањем лица, нагарављеном ивицом шоља....

Док весеље у соби бујно тецијаше, наш познаник Анџел, сеђаше у кујни код прозора. Прозор имађаше само једно стаклено окно, а остала три, беху олепљена пенџерли-артијом. Кроз мутно стакло, продираше у кујну силан зрачни сноп месечине, осветљавајући узбуђено Анџелово лице. Данас се он састао са Луном код тије Мирјам. Седећи на миндерлуку више од једног сата у непомичном ћутању, изјавише један другом најватренију љубав, и растадоше се без наде. Без наде? Не! Анџел бејаше побожан. Његова побожност бејаше непомућена вера, да Бог услишава усрдне молитве, да је близу, кад је опасност највећа. О, како морнар љуби Бога, кадваловита брда сињега мора, дижу под небо трошне греде!....

Домаћинова кћи Линда, прикрадаше се каткад из собе да види Анџела. Њој се удвараху преко десет момака, али она бејаше и сувише вижласта и размажена, да би јој срце за једним драганом закуцало. Но Анџел, својом мушком, лепом збиљом, бејаше идеал њених другарица код везиље, местре Факиме. Њени осећаји, сујетом уталожени, борили су се између љубави и мржње, према Анџелу. Другарицама је говорила, како он уздише и гине за њом, а међу четири ока с њим, понашала се према њему, свом охолости поквареног срца. Кад је по трећи пут ушла у кујну, нашла је Анџела самог. Младић продужи сањање, као да је сâм. Девојци се узмути жучна крв.

— Је ли „он“ био код тије Мирјам?

Анџел пребледе и срце му стаде куцати.

— Он треба да избије из главе, да ћу ја трчати за њим. Слуга мога оца, једна ордлија, има образа да ме чека на састанак, да се мени, мени удвара! Ха, ха, ха!

— Линда, ви се варате. Вас ради нисам био тамо; ја вас никад нисам првиословио, нити сам вам се икад наметао....

Али пре но што је Анџел довршио своју одбрану, разби се о његову главу једна земљана каленица и облије га крвљу. Он скочи престрав-

је сочној јагодици суђено, да гњили при земљи? Зар да тице не понесу ништа на пут, кад се вину небу под облаке?....

Анџел остави пропис у долап, и у место да легне, приђе прозору и загледа се у угасито плаветнило звезданог неба. У том часу пролети по ваздушном своду, брзо као муња, велики метеор, и још док се није изгубио из вида, узвикну Анџел: „Усрећи нас, Боже!“, и трдо верујући, да се свака жеља изречена у таким приликама испуњује, легне и усни блажене снове...

* * *

Субота на јалији! То је не само дан одмора, него и дан у ком се у души Јевреја спушта дух љубави, дух верског мистицизма, неки племићски понос њихове племенске и вероисповедне повести. И јест чудновата та јеврејска вера! Да је Мојсеј, у време наше приче, сишао са горе хоревске, он би Јевреје овде нашао онаке, као што их је његова ђенијална вајарска рука истесала у пустињи. Немојте тражити узрок овој постојаности у надземној непогрешности њеној. Ово је чудо створио најслественији апсолутизам: непопустљивост, т. ј. онај верски источњачки дух, који не зна да се погађа са временом....

Субота нагињаше крају. Неизбежни састанци код тије Мирјам де Казес, утешише у неколико љубавна девојачка срца, која преко целе недеље не виђаху своје драгане. Момчадија се тешко могаше да растане од дана пуног миља и нерада, помишљајући на идуће тежатне дане, без одмора и починка. И још један тисак руку, и још један поглед пресретан и сетан, а бледе звезде, указаше се на небу. „Арвит!“ (вечерња) оре се гласови црквењака на оба краја мале. Мушки хитају у цркву, а жене спремају вино и мирисаво биље за прекид суботе. —

У ћир Челебоновој кући није ове суботе било одмора. На њега је био ред „тајфе“. Ово је вечерња забава у очи зимских недеља. Оне се образују према положају и сродничким везама јалијских становника. Сиромаси, који не могу да подносе трошкове таковых гозба, позивају се нарочито, или дођу с члановима.

Ћир Челебон шеће се мрким погледом по соби, а његов син Мордехај, заручник наше познанице Луне, седи у једном куту и сања над псалмима краља-песника. И ако је тек навршио 22 годину, овај младић има тако уморне црте, да личи на ћосава старца, тако га је сурова очева власт изнурила. Ћир Челебон био је незналица, али је своје незнање крио цепидлачном и фанатичном ортодоксијом, која му се временом тако попела на главу, да је с највећим презирањем и отровном мржњом говорио о онима, којима јеврејска наука није била мртва бара, него главна река, која утиче у море човечанства....

Ћир Челебон је удовац. Кажу људи, да је његова плаховита нарав сатрла негову нежну, ћутљиву сапутницу. Сад му води кућу једна стара куварица и његова кћи Линда. Чудновата супротност у нарави! Опаки и свирепи Челебон је сушта слабост пред својом кћери. Њу ти он мази, за њеним се празничним ћудима поводи, као укроћена зверка. Линда је могла да упали суботом свећу, да загреје гвожђе, којим је кудравила витице, а да се он такој саблазни чини невешт!....

У кујни је ове суботе узет у помоћ, за послугу гостију један црквењак и трговачки момак Анцел. Из кујне допире сваки час горопадна псовка кидљиве Линде, или цврка прекипеле воде на огњишту. Ћир Челебон продужује ходање и нестрпељиво бројаше од ћилибара скупоцене бројанице, и излива своју срџбу на сина.

— Јеси ли био данас код Варона, да пољубиш руку?

— Ја сам у цркви пришао руци, али како ме он није позвао, да га посетим, то сам отишао у „Тикунхацот“ (читаоницу), одговара блесастом немарношћу малокрвни заручник.

У то почеше да долазе гости. Напред мушкарци, за њима њихове жене. Мушкиње улазе у једну, а жене у другу собу. Источњачки мушки деспотизам и љубоморност не трпи нигде жене у јавном друштву с мушкарцима. У колико је више код мушкараца укорењена догма женске чедности, у толико је суровије њихово понашање према њима.... Страсне дуванџије долазе суморни, јер су се целог дана морали уздржати од пушења. Испрва изгледа мушко одељење као турска кафана. Сви ћуте, срчу кафу и пуштају густе димове дувана.

Тек ће неко рећи:

— Лепа беседа ћир Меркадучина (општинског рабина).

— Кад не би само поздрављао лево и десно, добаци јетко ћир Челебон, и увуче пуна уста дима.

— Та биће ваљда, да и омладина има каквих добрих страна, а нисмо ни ми старији узели под закуп све врлине. Ја мислим, да ћир Меркадучи има потпуно право, што хоће по некад да похвали омладину. С добрим се много може. Омладина ће бити осетљивија према праведној кудњи, кад буде осетила сласт похвале.

На те речи доброћудног Морена Каталана, севну из Челебонових очију источњачка фантастична муња, а громовође око слепих очију набрекнуше као мокра ужад. Морено је пре њега био „парнас“, т. ј. надзорник над децом у школи и цркви, и деца су га обожавала због његове просвећене љубави према њима, док је Челебон својом ортодоксном свирепости, распростирао страх међу децом, а трепет међу матерама.

— Та да, видели смо, како сте надзиравали децу! Једва је половина њих, носила четириугалне свете конце, а ни толико нису

вљен, и у бунилу зграби свирепу девојку за руку. Линда цикну и удари у грдњу и кукњаву.

На њену вику дотрчаше Челебон, црквењак и стара покућарица.

Челебон видећи Анцела где мрким погледом држи Линду за руку, ухвати га за гушу и продера се страховитим гњевом

— Зар ти, ти! Скоте! Зар моје дете!. и стаде помамно трести сиромашка, који, сав скрушен, не могаше да се брани.

У то уђоше у кујну Јозеф Варон и Морено Каталан и згрозивши се од Челебонове јарости. похиташе да спасу Анцела из његових прегршти.

— На поље! На поље! Гујо, коју у недрима раних! На поље! Да ми ниси више изашао на очи! Ти! ти, да бијеш моје дете! Ох, скоте убићу те! И устреми се на ново, да га бије.

— Али Челебоне, умири се, зар не видиш, да је јадник сав крвав? примети му Каталан.

— Нека, нека липше скот, кад се усуђује да дигне руку на моју кћер.... Напоље! нећу да га видим. више!

— Изиђи Анцеле и гледај да како привежеш главу, рече Варон младићу и отпрати га до капије. —

Анцел изађе на улицу и збуњен приђе и седне на једну греду до прве оближње куће. Месечина сипаше обилате, благе и млаке млазове светлости, који се као млетачка стакла сијаше по уличној поледици. Махала бејаше мирна као очарана. Под утиском ове вилинске зимње ноћи, дође Анцел к себи. Нека слутња, да је неправда извршена над њим, прст божији тако му испуни срце надом и заљубљеничком побожности, да је сав прожман осећајима верским, пао ничице на земљу и узвикнуо:

— Ти, што из прашине дижеш црва, да не пузи, да не гмиже, услиши глас сирочета, које ти се из дубине душе моли да га изведеш на пут љубави и среће, па да слави име твоје, до века. Амин!....

Шта је то?!

Из једног димњака излете неко чудно, огњено привиђење омотано сивастим димом, затим, стаде се око димњи вијуга осипати киша варница.

— Ватра из оџака! помисли Анцел и промотривши у ком је правцу, претрне и узвикне:

— Оче мој! Та ово је код нас! И стаде као без душе трчати.

Улице и куће бејаху празне, јер се људи налажаху у „тајфама“. Анцелова трка нагна у бегство само неколико лопова, што се шуњаху од куће до куће. Што ближе стизаше Вароновој кући,

све се јасније виђаше запаљен оџак. Кад уђе клецајућим коленима у авлију, тија Буена викаше:

— Ватра! Добри људи, трчите у помоћ!

Анџел јој само довикну:

— Мајко, донеси ми чабар воде! И устреми се у одаје.

У ходнику баци му се Луна у наручја и дрхћућим гласом рече му:

— Анџеле, је ли, ти се ниси удварао Линди! Неизвесност ме је мучила; бојала сам се, да ћу да подудим. Сто сам се путаа била наканила, да одем сама, да те тамо видим, али ме страх од Челебона уздржа. Но кад сам легла и уснила, да те је Линда пољубила, скочила сам ван себе и запалила сам сама угарком оџак, да се свет и ти скорије кући вратиш.... Али, оче мој! Ти си сав крвав!

— Није ништа Луно. Иди с децом; док угасим ватру, све ћу ти испричати.

Лунина страсна љубав повратила му је снагу. За тренут ока, био је већ на крову са једном овлаженом поњавом, коју је спустио у оџак.

Мађутим су патролџије и неколико сакаџија, узбуниле целу махалу и силан свет слегао се у авлију. Не прође много и Јозеф Варон и Морено Каталан, дојурише као стрела. Али кад они уђоше у авлију, Анџел већ силазаше низ мердевине, и свет се умирен разилазаше.

Варон похита одмах у собу, да види децу, а Каталан приђе Анџелу и рече му очинским гласом:

— Ти си вредан и добар момак. Ако те Челебон одпусти из службе, обрати се мени, у мојој радњи има увек места за тебе.

— Бог нек вас за то награди, изусти усрећени младић и пољуби Каталана усрдно у руку.

Јосиф Варон изађе из собе сав блед, разгледа оџак и уверивши се да нема више никакве опасности, раздаде бакшиш неколицини сакаџија и повуче се у „велику собу“ сам са женом.

Луна им је признала јецајући њену одвратност према заручнику, њену љубав према Анџелу, њену тугу и њено очајање до лудила. Скрушени родитељи, не укорише девојку, ни једном речи, ни једним прекорним погледом. А и како би?! Кад и сами стењаху од неког времена под грижом савести, да су непромишљено упропастили срећу драгог им чеда.

— Ах, да нам се то десило са другим човеком, а не са Челебоном, како би се ми лако извукли из овог процепа. Али Челебон је кадар, да нагони општину, да нас против њене воље анатемише, ако одустанемо од вереништа. Он је страшан у гњеву, и ја се бојим....

— Боље, нам се Бога бојати и предати му се душом и телом. Његова је воља била, да будемо до сад срећни. Нека увек буде воља његова! примети меким гласом, побожна Дајса.

— Имаш право Далсу. Нека буде воља његова!

* * *

Око три сата по поноћи стаде црквењак заредити од куће до куће и лупати једном тољагом на капије, три јака, али спора, и више убрзаних удараца. Ово јалијско „звонење“ на јутрење, и ако није најпријатније, има ту добру особину, да тргне човека из најбољег сна. Црквењак није био још обишао цео крај, а „Тикун Хацот“ бејаше већ препун. Ове ноћи више сви улазећи изненађени не видевши онога, кога су од више година били навикнути да виде првог. Тутор Моша, послуживаше кафом сваког из реда, али нико не почињаше читање псалтира.

— Шта ли се то десило Мордехају, да га још нема? упита чича Арон, тутора.

— Мора да је јако болестан, нек почне ко читање.

— Није добро мењати ред; да причекамо још мало. Молим те Мошо, за мене направи један послађи шербет.

У то уђе унутра Челебон и једним оштрим погледом прелети цео скуп и приметивши, да му син Мордехај није на обичном месту, помодри у лицу и осече се свирепим гласом на тутора.

— Где је Мордехај?

— Ми га чекамо.

Челебон погледа још једном по соби, неверујући својим очима. Неколико младих људи, слутећи какву несрећу, похиташе да потраже Мордехаја. Челебон се мало прибра и пође за њима. У „Тикун Хацоту“ наста страшна тишина и ником не паде на ум читање.

Двадесет минута за тим, уђе унутра један младић сав прерушен у лицу и стаде причати:

— Пред вратима Саламона Монтијаса преко пута од црквених прозора, нађосмо на земљи Мордехаја у несвести. Придигосмо га, и видећи да је више мртав, него жив, однесосмо га на рукама кући. Ту, дуго није ништа говорио, за тим стаде бунцати: да је на месту, где смо га нашли, видео између црквеног и монтијасовог крова. страовиту прилику са петловским ногама, да му је подвикнула да стане, и да се спустила над њим и удавила га, кад је хтео да утекне. Сад лежи и непрекидно бунца, да га је нечастиви удавио.

Док је младић причао, присутнима се дигла коса на глави и престрављени почеше живо читати, да разгоне страх, жудно чекајући, да осване једном дан.

Око пет сати размилеле се салепџије по махали и њихова потмула вика: „салеп, салеп!“ свали грдан терет сведока ове страшне ноћи.

Кад је сунце одскочило, разнесе се по махали глас, да је Мордехаја нечастиви поседнуо. И доиста истог су дана отпутовала два црквењака, један у Смедерево, да доведе тија Бохору де лос Комерчос, а други у Пожаревац по чувену видарицу Бохору де Јошуа. Узалуд је лекар Роцнгел говорио људима, да посаветују Челебона да лечи сина од малокрвности, извођењем у чист зрак и крепком храном, Челебон, не хтеде се ни осврнути на те савете. Кад стигоше видарице, он им предаде сина. Осам дана, бориле су се обе Бохоре против нечастивог. Осам дана, није у Челебонову кућу унесен лук. Целе седмице изливали на зејтину чудни талози, а на ћеђу још чудноватији оловни облици. У амаму су три ноћи, покушана најмоћнија бајања у сваком кутку. Јадног болесника вођаху свуда. Али све чини, ништа не помогоше; осмог дана, Мордехај испусти намучену душу....

Гњев Господњи спустио се у Челебонов дом. Месец дана по смрти његовог сина, паде његова јединица, Линда, у водену болест. и у наказном облику, издану. Кажу, да је Линда, против очеве забране пила ноћу воде и то баш за време „Сед“, кад небески чувари измењују страже годишњих времена, над водама.

Челебон оста сâм, као грм у утамањеној гори, који се путнику привиђа као страшило....

Прође ова и још једна зима и дође премалеће и одену се као девица у нежно бело и ружичасто одело и у кући Јозефа Варона и његовог зета Анџела угледаше света истога дана ујак и нећак.

Х. С. Давичо.

ТУРСКИ РАТОВИ У ЕВРОПИ

У XIV И XV ВЕКУ

(НАСТАВАК)

7) Турско-Маџарски рат на балкан. полуострву; битка код Златице, Варне и на Косову.

Политичко стање. — По смрти Бајазита, борили су се његови синови за престо а међутим поједине области буниле су се. унутрашњи рат трајао је 11 година (1402—1413). Бајазитов

наследник Сулејман I, који је побегао у Европу, предузео је управу над освојеним земљама у овој, уговорио савез са визант. царем Манојлом и из лакомислености и раскошности, врати овоме Солун, све вароши до Струме и Понтуса и све приморске вароши од Паниса до Варне. Остала два бајазитова сина, Мухамед и Иса поделили су малу Азију. Првоме је престолница Амазија, а другоме Бруса. На овај начин турска царевина беше подељена на три дела који нису имали никакве чврстоће, ни јединства.

Најпре су се завадили Мухамед и Иса и први победи, а други побегне и нестане га, пошто је три пута побеђен. Сулејман овлада свима малоазијским земљама и поубија оне кнежеве, који су пристали били уз Ису.

За време ове унутрашње борбе Мухамеда и Исе, Сулејман је био на миру. Но године 1406, по наговору великог везира Али-паше, реши се да сједини турско царство и упадне с војском у Малу Азију. Али-паша заузео је Брусу и Ангору и дотерао Мухамеда у рђав положај. Међутим дошао је Муса, четврти брат, из монголског ропства и Мухамед га пошље у Европу, да заузме престо те да Сулејмана врати тиме у Европу. Муса је дошао и заузео Једрене. Но Сулејман се врати у Европу са војском и Али-паша победи Мусу. Овај побегне у планине, где се је неколико година крио. Сулејман се ода опет раскошном животу, а Муса скупи кришом војску 1410. и победи Сулејмана. Овај нагне да бега у Цариград, но у путу буде убијен.

Сад је Муса постао господар европске Турске. Прва му је намера да казни Србе што су помагали Сулејмана и он опустоши Србију. Затим освоји Солун и све земље и градове што је Сулејман уступио Манојлу и захте од овога, да се потчини (1410). Он опседне Цариград (трећи пут). Манојло позове Мухамеда у помоћ, али га Муса победи и у Азију врати. Мухамед скупи војску, врати се опет у Европу и победи Мусу, овај је у бегству убијен, Сада је Мухамед овладао целом царевином.

Мухамед је назван победоносни или обновилац царства, али је владао само 8 година (1413—1421). За ово време дао је цару Манојлу пређе поклоњене и за тим отете земље и градове, утврди са млетачком републиком трговачки уговор и поновио уговоре са осталим савезницима и вазалима. Год. 1414. угушио је опасан устанак Џуненда у Малој Азији а и друге устанке. За то време млетачка флота победила је турску код Калипоља.

Год. 1415 вратио се Мухамед у Европу и предузео пустошење по Босни и Штирији. Год. 1419 побеђен је два пута код Радскербурга. Затим га је Жигмунд победио између Ниша и Никопоља

исто време, кад је Мухамед лично ратовао у Малој Азији противу једног претендента Мустафе под именом мухамедовог брата, несталог у битци код Ангоре. Мустафа буде побеђен и побегне у Цариград, а Мухамед предузе да уреди наследство престола, али умре. На престо је дошао његов најстарији син Мурат I (1421—1451). Овај је владао 30 година.

Мурат је најпре сатро своју браћу те да се ослободи унутрашњих ратова. Затим је бацио око на Мађарску, а поред ове и на Србију, која је у пријатељству са Мађарском. Ова намера оличена је сударима турске и угарске војске око Видина, Турне Северина и у Влашкој. Али судари нису смерали на освајање, већ на пустошење, јер је Турска уплетена у седмогодишњи рат са Млецима (1423—1430), чија је флота на послетку код Солуна разбијена. Год. 1426. кренула се Турска војска на Влахе. Ту дође, по обичају и српска помоћна војска, али је цар врати с том поруком, да му се Стеван нада. Он дође доиста са војском опљени Србију, па се опет врати на Тимок на Влахе. Међутим 19 Јула 1427. умре српски деспот Стеван. Мурат изјави да га сада не вежу никакови уговори са Србијом. У јесен те године дигне војску на Србију да је освоји те да преко тако освојене Србије добије основу за напад Угарске. Но нови деспот Ђурђе понуди мир, који би се и свршио, да заповедник голубачког града није овај понудио Турцима. Турци га приме и потом углаве са Ђурђем мир под тешким условима за овога (у пролеће 1428). Мађари су опсели Голубац, али су побеђени. Голубац је морао имати везе са тимочком долином и са Видином и с тога је стратегијски врло важно било што су га Турци заузели. Даље су Турци заузели све пределе око Нишаве, јужно Поморавље са Крушевцом. Ово војиште имало је огромне добити за турке и противу Србије и противу градске. Угарске.

После Бајазита, који је ударао не Земун и Митровицу и тумарао по Срему, Срби су повратили српске земље битком на Грачаници 1402 год. затим су даље напредовали за унутрашњих бораба у турској и граница је српска постављена (1413) тако, да, турци нису могли ратовати се Угарском преко Србије. Њима је моравски пут затворен. Зато су Турци обично оперисали на доњем Дунаву испод Ђердапа око Видина и ниже, преко Влашке. Заузећем Крушевца и Голупца дошле су, моравска, млавска и печка долина у турске руке и тиме је Турцима отворено поље за упад у Угарску и изнад Ђердапа до близу Смедерева. Ово је држао Ђурђе, а Београд предао Мађарима у онај мах, кад су Турци ушли у Голубац Према томе је сада и турцима и мађарима отворен пут преко Дунава.

Напред је наведено да су турци задржавани од 1429.-1434. год. да не нападају на Србију, знатним аргументима — великим поклонима. При том се опет Турска старала да спречава хришћанске савезе, а нарочито савез Србије, Босне, Влашке са Угарском. Даље су гранични заповедници опазили неред и растројство код суседних држава. У Босни је раздор, млетачки и зетски интереси боре се у Зети; по Арбанији и Епиру међусобна борба династа; а у Мореји борба грчког и латинског елемента. Нарочито је гранични заповедник према Србији, Исак-бег предлагао, да се Србија поседне јер Ђурђе дражи Маџаре у Европи и Карамане у Азији против Турске. Но Ђурђе избегне овај рат удајом своје ћерке за султана и богатим даровима. (1434).

Од 1434. год. Турци упадали у Ердељ сваке године, пљачкали га и опустошавали. Год. 1436. дошло је до озбиљнијег судара. Тада је султан Мурат тражио да му Ђурђе преда Смедерево и опседне га. Ђурђе се обрати на Маџарску за помоћ и Хуњади дође са овом, потуче турке и натера их да оступе. После овога две године пустошише Турци Ердељ и одвели су 70,000 заробљеника. Даље су поселе целу Србију (1437.—1439.) и Ђурђе је побегао у Угарску.

Што се тиче Угарске, Жигмунд није био срећан у ратовима противу Турске. Турци су га победили код Никопоља и пљачкали Срем, Крањску и Корушку. Умро је 1436, год. а на престо је дошао његов зет аустр. Херцог Албрехт, који је владао само 2 године. Сада маџарски сабор изабере за свог краља пољског краља Владислава под именом Владислава V (1438.) Међутим је Јован Хуњади изабран за главног војводу у Ердељу јер су Турци поглавито овде нападали. Год. 1440. опсели су турци Београд, али га ни за 7 месеци не отеше, већ одступише. Год. 1442. почетком Марта опсео је Сибињ турски заповедник Мезид-бег румелијски беглер-бег и 18 Марта разбио војску владике Лепеша. Но после 3 дана нападне Хуњади Мезида и победи га. Битка је била крвава. Погинуо је и самМезид. Турска се војска разбегла преко румунских Карпата к Дунаву. Ово је била прва сјајна победа угарске војске над Турском. У ово време дошао је Исак-бег на Авалу и на овој озидао град.

Сада Султан скупи војску у Софији, од 80,000 и преда је Евнуху Шехабедин паши да нападне Ердељ. Но, као што је напред напоменуто, Хуњади га победи код Вашага и Херманштата само са 15,000 војске. Ово је друга хришћанска победа над Турцима, која је хришћане веома охрабрила и Владислав се реши, да пређе сад у напад.

Операције — 1443. год. — Одмах 1443. год. скупи се хришћанска војска под Владиславом и Хуњадијем. Износила је 40,000

а вели се, да је сам Ђурђе дао 25000 војске, које коњице, а које пешадије, а и Јовану Хуњадију накнаду за прикупљање војске. Како се наводи, да је било свега 40,000, то, изгледа, да је Ђурђе више од половине војске о свом трошку издржавао.

Краљ Владислав кренуо се из Будима са Кардиналом Јулијаном и пољском и угарском војском по св. Илији 1443. Војска се споро кретала, докле год уговором мира са Гискром нису Угарској осигурана леђа. Овај је утврђен тек у половини Септембра. Даље је војска споро наступала и због тога, што се очекивало на договор о помоћи западних држава, које је папа постицао на рат. Свакојако се војска кренула тек око половине Септембра. Код Сланкамена, где је војска прешла Дунав сјединио се са Владислављевом војском и Ђурађ са својих 25,000. На Тисиним обалама логоровала је војска три дана, очекујући остале делове војске, што још нису стигли. Одавде се војска кренула на Ковин и у путу јој се придружи Хуњади са својим Власима, сибињским Сасима и другим добровољцима. Ђурађ је вршио дужност шефа главног штаба, а Хуњад је врховни заповедник у извршивању операција.

Цела војска подељена је у 3 кора. Први је предводио Хуњад, други Ђурађ, а трећи краљ, и остаје у резерви. Хуњадов кор наступао је напред и у њега су ушли одабрани војници из Ђурђеве и краљеве војске. За ово им је требало доста времена. Једва су били сасвим готови око половине Октобра. Тада војска пређе Дунав код Ковина. Марш кроз Србију долином Мораве ишао је споро, јер је, по нашим народним песмама, владала у војсци болештина. Пред свршетак месеца Октобра Владислав је отео од Турака Крушевац и ту војску одмарао. За ово време дошла су важна извешћа о турској војсци. Код Ниша је стајао Исак-паша са мало војске, а помоћ му је долазила са 2 стране: из Румелије под румелијским беглербегом Казим-пашом и из Маћедоније под Турахан пашом. Обе ове војске прешле су Балкан и требало је само неколико дана па да се све три војске сједине у Нишу. Због тога Владислав нареди проматрање и коњичке патроле јаве, да је на Морави пред Нишом око 2000 турске војске, која брани прелаз преко Мораве. Хуњади пређе Мораву са својим кором од 12000 одабраних војника и пред сами мрак нападне овај истакнути турски одред. Напад је био тако силан, да је одред у великом нереду побегао у Ниш. Но Хуњадијев кор уђе за њима у стопу у Ниш. Варош буде запаљена и настаде клање и пљачкање.

Исак-бег одступи са остатком к Цариброду. Али му из овог излазаше претходница Казим-пашине војске под Искендер-бегом. На ову јуриши Хуњадијева коњица великом жестином и одушевљењем и разбије је тако, да је довела у неред и позадња Казимова

оделења, која почеше да бегају. Тек што су Казим-пашина одељења одступила, дошла је на бојиште Тураханова војска. Уморну претходницу ове нападе Хуњади са истим одушевлањем, са којим је већ две војске победио. Он разбије и Тураханову војску тако, да је 30.000 Турака пало, а 4000 заробљено.

После ове победе, почели су да улазе у редове војске Бугари, Арбанаси и Срби. Војска се одморила у Пироту. За то време Владислав је сазнао, да се Турци озбиљно спремају за рат. Он крене војску из Пирота у другој половини Новембра и срећно прође царибродски и драгомански теснац. Почетком Децембра побеђује турску војску пред Софијом и запали ову. Но сад настаје најтеже да се дође до Филипопоља, а по том у Једрене. Требало је усред зиме отети балканске кланце од Турака, а најкраћи цут води кланцем, који се зове „Маркова капији“ (Сукци или Трајанова капија). Међутим може се кланац прећи и речицом Златицом. Но оба су кланца поседнута и пред њима шанчеви прдигнути. Савезници су нападали више пута овај положај, но без успеха. Како је јака хладноћа и недостатак хране, а чуло се да се Султан помирио са Караманима, да је скупио војску и иде у помоћ — одлуче се савезници на једно лукавство. Иза њиховог логора била је пољана, на којој су били шипрази. Пошљу се Пољаци са дугачким копљима да шипраге поседну. Затим се нареди, да војска одступи. Турци помислише да је то озбиљно одступање, оставе своје положаје и пођу у гоњење. Хуњад се заустави, постави борни поредак у виду полумесеца са ојачаним роговима одабраним војницима. И Турци се зауставе и оборе стреле. Савезничка војска нападне одмах мачем и копљем, а Пољаци падну Турцима у бок из шипрага. Ови се збуне и нагну бегати у своје утврђене положаје, а савезничка војска пусти се у гоњење. Махмуд-Челебија сусретне се с њоме, имајући одморну војску, и поведе бој. Но један Пољак убије коња под Челебијом и зароби га, а турска се војска затим разбегне. Пошто је ноћ настала, Хуњади врати своју војску у логор и одкупи Челебију од Пољака за 40 дуката. Прода га пак Ђурђу за 40,000 дуката.

Сутра дан, на бадњи дан 1443. год. отпочео је одсудни напад на Златици, а на Марковој капији привидан напад. Код Златице успужа се један одред хришћански, који су на вис Турци сматрали за неприступан, па га нису ни заузели. За овим одредом дођу и други и почну да бију Турке у теме. Ови буду принуђени, да се повуку са неких висова, а Хришћани, гонећи Турке, дођу на ивицу једне дубоке јаруге, где су са оне стране стајала турска одељења и стрељала. Хуњадије нареди да се на заузети вис изнесе неколико топова, али они не помогоше ништа. Борба је трајала до ноћи,

али Хуњадије не могаше још поседнуте висове узети. Војска се, на краљеву заповест, врати у свој стан.

За овим је држан ратни савет и краљ навали да се војска врати, јер се даље зими не може. Ђурђе је разлагао да се ратује, а помагали су га кардинал Јулијан и Хуњадије. Али се ови затим одвоје од Ђурђа и одлука буде, да се не ратује. Турска је у ово доба била на ивици пропасти, а овим је опет дата прилика да се ојача и уздигне.

Одступање је отпочело у овом реду: напред пртљаг и трофеји, у средини пешадија кардинала Јулијуна и војска краља Владислава: за овим Хуњадије, а потом Ђурђе. Због зиме и рђаве коморе кретање је било споро, а за сво време кретања Ђурђе је одбијао срчане нападе турске претходнице. Тако је Ђурђе дошао до Куновице, а претходница и главнина већ су прешле ову. Кад су пак савезници били у Пироту, султан је са скупљеном војском већ био у Софији. Хуњади је могао помоћи Ђурђу, јер је био близу, али краљева и кардиналова војска измакле су читав дан марша. Кад је деспот видео, да га је стигла Турска војска, коју је султан довео из Анадолије и Маћедоније, он заузме положај и отвори се бој. Ђурђе позове Владислава да се врати са коњицом у помоћ, и савезничка војска победи Турке.

Сада савезна војска одступи без по муке. Српска војска остане у Србији (у Добричу), а остала војска одмори се неколико дана у Београду и оде у Будим. Тако се свршио овај рат на Балкану.

Међутим се Мурат I исцрпео у ратовима противу Скендербега у Арбанији и Карамана у малој Азији и понуди примирје на 10 година. За време преговора умре му син Алах-Един. То га ожалости тако јако да престо уступити свом четрнаесто годишњем сину Мухамеду и оде у Магнезију. Примирје буде углављено, како смо га напред навели, и Ђурђе добије Србију.

Операције 1444 год. — Но савезничка војска није се разишла, кад се Мурат одрекао престола. Адмирал византијске флоте пошље позиве на хришћанске државе, да се овим стањем Турске користи, а папски легат кардинал Цезарини потпомагаше овај позив и разреши Владислава од заклетве, ако раскине уговор. Краљ Владислав и Хуњади били су на то одмах готови и крену одмах своју војску само од 20,000 на Турке (Септембра 1444). Они позову и Ђурђа да пође с војском, али он се не смеде упустити у рат.

Савезничка војска прешла је код Београда Дунаво. Затим је Владислав отишао у Смедерево код Ђурђа и чека док сва војска не стигне и не пређе Дунав. По том је примио од Ђурђа дарове и 50000 дуката и кренуо војску н из упоред Дунава и црног мора и

дође у Варну. Кретање је било врло споро, да стигну они, који су се одоцнили. Само војска из Пољске од 5—6000 имала је пртљага око 2000 кола. Међутим, могућно је, да је ова спорост и с тога, што је Гискра претио Угарској. Кад је са овим углавио примирје у половини Септембра, онда се тек могао удалити на југ. Право кретање дакле почело је у Септембру и уз пут је попаљен Видин (Бдин).

Мурат је стигао са војском пошто је умирио туркоменски устанак и пошто је чуо, да је уговор о примирју погажен. Он је убрзаним маршевима довео своју војску од 40,000 у Хелеспонт коју су превезли Ђеновљани. На балканском полуострву ојача војску до 100,000· Преко Једрена пређе средње балканске кланце и стратегијски обиђе Владислава. Затим дуж северних огранака Балкана окрене се на исток и улогори се на пола сахата од положаја Владиславовог и на његовом одступном правцу.

Кад је Владислав дошао с војском у Варну, дознао је, да се Мурат опет успео на престо и да води противу њега војску од 150,000. Међутим је он имао око 40,000. Владислав је дакле дошао у опасан положај и имао да се реши: или да иде на југ и да се у противниковој земље повлачи, те да дође до флоте, која се задржала; или да се затвори у Варну и да чека на флоту; или на послетку да бије битку противу четири пута јачег противника и да, у случају успеха, отвори себи пута на север. Хуњади је саветовао краља ово последње ма да је положај критичан.

Положај Владислављеве војске био је пред Варном и на пространој девинској бари. Лево крило наслоњено је на ову бару а десно на балканске околине. Мађарска војска изишла је 29 Октомбра изјутра и поставила се у борни поредак. Напред су два борна реда из саме коњице, а трећи борни ред из пешадије у две колске ограде позади крила предња два борна реда. Артиљерије није било.

Мурат је поставио своју војску у борни поредак овако: у првом борном азијска, а у другом европска коњица; у трећем су борном реду јаничари, а позади ових главни стан опкољен једним ровом. Даље је позади пртљаг.

Први напад предузело је турско лево крило противу слабог наслоњеног десног мађарског крила. Напади су неколико пута одбијени. На послетку Турци победе бандерије ерлаушког и велико-варадинског епископа и нагнају их у бару, и Турци нагрну између мађарске средине и мора на колску ограду и дођу у неред те их Владислав са резервом сузбије. Сад Хуњади предузме да користи овај неред, наступи са левим крилом и сузбије противнички први борни ред. Но баш овај успех био је за мађарску војску опасан.

Власи на броју 4000, који су одржавели свезу левог крила са срединомь, напустили су ову дужност одали се пљачки по турском логору, и потом се упуте на Дунав за у отаџбину. Овим је настала велика празнина између нападајућег левог крила и стојеће средине. Но Хуњади ипак потисне и други турски борни ред на турску пешадију. На то Владислав, у место по Хуњадовом савету да остане у резерви и да у случају пораза заштити своје разбијене делове или да их у успеху потпомогне — крене своју коњицу на јаничаре, Он разбије прве редове јаничара, а остали нађу заклона иза рова и један део удари Владислављеву коњицу у бок. Ова сва изгине сем 3 човека. Међутим се Хуњади врати из гоњења Спахија и кад види да је сва војска распуштена и да краља нема, онда одступи преко у Влашку. Сутра дан заузели су Турци и оче две колске ограде са пешадијом.

Наш Михајло из Острвице описује ову битку овако:

„Најпре је ударили 15000 Турака у белом оделу, на Владислављев борни поредак. Било је војске и у зеленим кафтанима и такве, која је имала ланчиће од сребра и злата. Сва три дана борбе, турска је коњица бивала разбијена и толико уништена, да је цар остао на јаничарима. Ови оду у дубоке јаруге и долове и наместе се тако, да их Хришћани нису могли спазити. Кад су се Хришћани њима приближили, они оставе јаруге и долове на догледу Хришћана и учине се као да бегају. Међутим они се зауставе у јаругама и доловима и покрију се шипрагом и прућем. Кад је ово Хуњади спазио, саветовао је краљу напад. Но јаничари потуку маџарске делове и убили су и самог Владислава. Али су и Турци разбијени. Хуњади одступи са 10,000 војске."

„Овоме поразу, вели Михајло, били су узроци два Хришћанска издајства: ђеновски грађани довезли су у помоћ 10,000 Турака; млетачки кардинал Франциско није добро бранио прелаз; није војска постављена на згоднија места у борни поредак." Тако су Владислав и Хуњади кажњени за њихово вероломство.

Хуњади је одступио са 10.000 коњице и ако су и Турци разбијени. Ови затим дођу до борних кола и униште онај део маџарске војске, који се је заклонио у опшанченој колској огради. Мурат није даље гонио: већ сиђе са престола и оде опет у Магнезију, да мирује. Но јаничари се побуне и Мурат опет заузме престо. Он угуши јаничаре и затим уђе у Коринт, Патрас и друге вароши, (1446.) али их не потчини, јер је дознао да се Маџари поново спремају за рат. Но Мурату је јако досађивао Скендербег. Овај је образован у Цариграду, дошао у Кроју и организовао војску од 8000 коњице и 8000 пешадије. Са овом је у непрестаним ратовима имао увек успеха. У једној битци код Троје сатро је турску војску на

половину. Он је пркосио и самом цару, који је у Арбанију био довео око 100.000 војске (1448). Мурат остави Арбанију на миру из истих узрока из којих и Грчку.

Операције 1448, год. Битка на Косову. — Заузетост Турске војске у Арбанији дала је Маџарској добру прилику да Турску даље од својих граница одбије. Главни маџарски гувернер Хуњади сазове сабор у Пешту (1448.) и затражи да може дићи општи позив. Али себично племство не одобри. Хуњади скупи само добровољце и најамнике. Међу овим је 2000 чешких и немачких аркебизара и констаблера. Даље је добио помоћну војску из Влашке од 8000. Ова војска кренута је противу Србије, јер се ова према Маџарској непријатељски понашала. Врло је лако посео Србију и дошао на Косово, јер одавде се влада операционим правцима за Мораву, и Босну и може се сићи у Вардар или помоћи Арнаутима. Овде је Хуњади изабрао изврстан положаји, снабдео га топовима Но у место да чека долазак Кастриота са Албанезима или да у логору дочека Мурата, он само са 24.000 излази на голо поље пред шестороструко јачег противника. Погибија је дакле извесна тим пре што су Власи као и код Варне оставили своје место и у сред боја и прешли Турцима. Борба је трајала три дана и трећег дана нагне маџарска коњица бегати. Колску ограду бранили су пушкама и топовима Немци и Чеси, али је нису одбранили. Са њом је пропало 17,000 војске. Хуњади је побегао кроз Србију, но Ђурђе га ухвати и пусти за скуп откуп. Михаило из Островце описује ову битку овако: Бој је започет у четвртак у јутру и трајао је до суботе у вече. Хуњади је ударио на турску коњицу и разбио је, али кад је напао на дворјане, онда је он био разбијен, а затим и све у колској огради поубијано.«

(Наставиће се)

Ст. Стокић

ВЕРЕНИЦИ

Приповетка Алесандра Манцона

(наставак)

ТРИДЕСЕТ СЕДМА ГЛАВА.

И заиста, тек што је Ренцо прешао праг од лазарета и скренуо на десно, да би нашао ону стазу, којом је јутрос доспео под бедем, почеше падати као град крупне капље, које падајући и одбијајући се од исушена пута, дизаше јаку прашину: у часку пођоше

чешће падати, и пре но што стиже на стазу, поче лити као каблом. У место да га је то узнемирило, сиграше Ренцо у пљуску, радоваше се овом освеживању, том шуштању, оном врпољењу биљака и лишћа, које трепташе, капљаше, наново беше озеленило и дошло светло; он дубоко одисаше из пуних груди, и у овом раствору природе осећаше некако слободније и живље оно, што се извршило у његовој судбини.

А колико би му ово чуство било чистије и потпуније, да је Ренцо могао слутити, што се видело после мало дана: да је ова киша однела заразу; да после ње лазарет, ако није могао живима да врати све живе, који су били у њему, а он бар није нове гутао; да се говорило тек о карантину, а од куге остаде још само ту и тамо по нешто, оне потрагуше, које такво попуштеније увек оставља за собом кроз неко време.

Наш путник иђаше дакле весело, не имајући на уму ни где, ни како, ни кад, ни да ли ће ону ноћ зауставити се, журећи се само у напредак, да брзо дође у своје село, да нађе кога, с киме ће да говори, коме ће да прича, а сврх свега да може опет брзо кренути се у Пастиро, да потражи Ањезу. Иђаше, а глави му све тумбе окренуто од онога, што му се тај дан десило; али између јада, страхоте и опасности увек би му долазила на ум мисао: нашао сам је! исцељена је! моја је! Па би онда поскочио, а тиме би попрскао све око себе, као оно пудла кад изађе из воде; каткад би се задовољно, да протрља руке, па терај напред, живље но дотле. Гледајући у пут, прикупљаше, тако рећи, мисли, које је ту био оставио оно јутро и дан пре, кад је долазио; и највише уживаше баш код оних, којих је тада највише гледао да се отресе, код двоумљења, код тегоба да је нађе, да је нађе живу између толиких мртвих и умирућих.

„И нашао сам је живу!“ закључио би.

У мисли поврати се у најгрозније прилике тога дана; замисли себе с оним звекиром у руци: хоће ли бити ту, или не? па одговор онако слабо весео; па не имати ни времена да се промисли, јер ту наиђе оно страданије са манитим лупежима; па тај лазарет, то море! тамо хоћаше да је нађе! Па је нашао! Врати се на онај час, кад је прошла опходња од оздрављеника: какав час! како му се цепаше срце, што је не нађе! А сада му то беше све једно. Па оно одељење за женске! Па тамо иза оне колебе, када се био најмање надао, онај глас, па баш онај глас! И видети је, видети је на ногама! Али што? ту беше још онај чвор са заветом, и то већма стегнут но икада. Одрешен и он. Па она мрзост спрам Родрига, онај непрестани јед, који увећаваше сваки бол и троваше сваку утеху — нестало је и њега. Тако да се не могаше замислити веће задовољство, када не би

још било неизвесности због Ањезе, оне црне слутње због оца Кристофора, и што су још били у по куге.

У вече стиже у Сесто; не изгледаше, да ће киша да попусти. Али осећајући се боље на ногама но игда, и уз толике тегобе да нађе, где да преноћи онако мокар, и не помишљаше на то. Једино што му сметаше, беше што је добро огладнео; јер толико блаженство би му сварило и што друго, а не тек оно мало капуцинове чорбе. Гледаше, еда ли ће и овде наћи какву пекарницу; угледа је и доби два хлеба са клештама и са другим церемонијама. Један тури у џпаг, други у уста, па терај даље.

Када прође Монцу, беше се са свим смркло; ипак могаше да погоди врата, која га водише на прави пут. Али мимо ово, што је било, право рећи, врло важно, можете мислити, какав је био овај пут и какав је бивао што даље. Укопан (као што су сви били, а биће да смо то споменули на другом месту) између две обале, као каква река, могло се у овај пар казати, ако није био као река, а оно за цело као јаз; а сваки час локве, да је требало муке, да се лепо извуку ноге, а да не остану цревље. Али Ренцо газаше, како могаше, без нестрпљења, без псовке, без вајкања, мислећи, да га сваки корак, ма га колико стојао, вођаше у напредак и да ће киша престати, када богу буде воља, и да ће у своје време сванути дан. а пут, који буде донде прешао, да ће тада бити за његовим леђима.

И то ћу казати, да на то није помишљао, но кад није могао иначе. То је било разонођавање; памет његова заниmаше се великим послом, да прелази догађаје ових жалосних прошлих година; толике смутње, толике неприлике, толики тренути, у којима хоћаше да изгуби и наду, и да се свега остави; а према томе узимајући слике од будућности толи различне: и долазак Лучијин, и сватови, и домазлук, и причање онога што је претурио преко главе, и сав живот.

Шта је чинио, кад би долазио на два пута, да му је оно мало познавања уз оно мало сумрака помагало да увек погоди прави пут, или га је увек на сумце погодио, то вам не бих знао казати; јер он сам, који би имао обичај да своје збитије сасвим потанко прича, а баш и да вазда развезе (по свему бих рекао, да га је наш безимени писац слушао не једанпут), он сам рекао би на том месту, да се ове ноћи не сећа иначе, но као да је провео у кревету сањајући. Толико стоји, кад јој је био крај, он се нашао на обали Аде.

Још се киша не беше испадала; али по неком времену пљусак пређе у кишу, а за тим киша у измаглицу ситну сићану, тиху тихану, па вазда једнаку; високи и ретки облаци шираше једноставну али лаку и прозрачну копрену и видело од подбела даде Ренцу да види околину. У њој беше његово село, а исказати се не може, шта

је осећао при томе погледу. Не могу вам рећи, но да му се учини, као да су његови они брегови, онај Резегоне и лекански крај. Баци поглед и на себе и дође себи мало чудан, а право рећи, према ономе што виде, мислио је да је тако и морало бити: све што на њему беше подерано и упрљано, од главе до појаса једна брука, једна капалица, и од појаса до пете блато и шљам; где тога не беше, то се могаше рећи да је упрскано. А да се видео целокупан у огледалу, онако с ободом од шешира отомбољеним и клопавим, са косом спуштеном и залепљеном по лицу, би се још већма бечио. Што се тиче умора, могло га је и бити, али га он нимало не осећаше: а она свежина јутарња уз свежину ноћњу и оно мало бање само му даваше чилости и воље, да што брже корача.

Ево га у Пескате, прође овај последњи комад дуж Аде, али баци сетан поглед на Пескаренико, пређе преко моста, прође стазама и пољима и ево га у часку код куће свога гостољубивога друга. Овај таман беше устао, па се наместио на вратима, да види, какво је време, диже очи на ову прилику тако мокру, тако блатнаву, да рекнемо право, тако мрљаву и прљаву, а у једно тако живу и чилу: свога века не беше видео човека у гору стању а задовољнијега.

„Охој!“ викну, „зар си већ ту, па по том времену? Како си прошао?“

„Ту је“, рече Ренцо: „ту је, ту је“.

„Здрава?“

„Исцељена, што је још боље. Докле сам жив, хвалићу господа и мадону. Али велике необичне ствари; после ћу ти причати све“.

„Ма какав си то?!“

„Леп сам, а?“

„Право рећи, имаћеш толике муке да то скинеш, колико ти је требало да га налепиш. Али чекај, чекај: сад ћу ти наложити добру ватру“.

„Не велим, немој. Знаш ли, где ме је ухватила? таман на лазаретским вратима. Али ништа за то! Време чини своје, а ја моје“.

Пријатељ оде и врати се са два бремена вашине; једно мете на земљу, друго на огњиште, па са нешто жеравице заостале од синоћ брзо запали добру ватру. Међу тим је Ренцо скинуо шешир и пошто га је истресао два и три пута, баци га на земљу; а затим не баш тако лако скиде и гуњче. Онда извади из чпага од чакшира нож са корицама сасвим мокрима, као да су се квасиле, метну га на једну клупицу и рече:

„И овај је лепо уређен; али је вода! вода је! нека је слава богу.... Био сам већ.... После ћу ти казати.“

Па протрља руке.

„Сада ми учини љубав“, додаде, „отиди горе у собу и донеси ми онај завежљај што сам га оставио, јер пре но што се осуши ово што је на мени....“

Пријатељ се врати са завежљајем и рече:

„Ја велим, бићеш и гладан; ајде де, успут бићеш имао шта да пијеш; али да једеш.....“

„Синоћ сам могао да купим два хлеба; али право да ти кажем, то није било ни на један зуб“.

„Ништа за то“, рече пријатељ, усу воде у један котао, који обеси о вериге, па додаде: „идем да музем, докле се вратим са млеком, биће вода како треба, па ћемо начинити добру поленту. А ти међу тим разузури се“.

Када Ренцо остаде сам, скиде не без муке остало рухо са себе, које се чисто беше залепило на њему, осуши се и преобуче се од главе до пете. Пријатељ му се врати и ужурба се око котла; Ренцо међу тим сеђаше чекајући.

„Сада осећам да сам уморан“, рече; „али сам и ишао! Али то није ништа. Имаћу да ти причам цели дан. Какав је то Милан! Шта тамо мора човек да гледа! Шта ли мора да тиче! То су ти ствари, да се човек после гади сам од себе. Морам рећи, зло, да није било онога пљуска на мени. Па шта су само она господа тамо хтела са мном да чине! Чућеш већ. Али да видиш лазарет! Од јада да човек пропадне. Доста, већ ћу ти све причати.... А она је ту, она ће доћи овамо, па ће ми бити жена; а ти ћеш ми бити кум, па била куга или не била, хоћу да смо весели бар који час“.

У осталом одржа оно, што је био другу рекао, да ће му причати цели дан, тим више, јер је киша непрестано падала, па је овај провео цео дан у кући, што седећи са другом, што шушкајући око једне каде и једнога бурета и око друга посла, спремајући се за бербу, при чему Ренцо не пропусти да му помогне, јер као што имаше обичај да каже, он беше од оних, који се већма уморе, када не раде, него ли када су у послу. Али не могаше да се уздржи да не бахне до Ањезине куће, те да опет види неки прозор, па да и тамо мало протрља руке. Врати се да га нико не виде, и одмах леже у постељу. Он устаде пре зоре, па видећи да је киша престала, ако се и није изведрило, диже се у Пастуро.

Још беше рано, када тамо стиже, јер њему је исто тако стало до тога, да ствар што пре сврши, као што је можда и читаоцу стало. Потражи Ањезу; чу да је здрава и показаше му једну инокосну кућицу, у којој је живила. Оде тамо; викне је са улице; на такав глас дотрча она на прозор, па докле она беше зинула да изусти не знам какву реч, какав ли глас да пусти, Ренцо је предупреди и рече:

„Лучија се излечила; видео сам је прекјуче; поздравља те; скорим ће доћи. Па још имам да ти причам пуно, пуно“.

У ономе чуду, што је он дошао, и у радости што је то чула, па у жељи да што више дозна, Ањеза би тек да почне да викне, или да запита, али не доврши ни једно; за тим, заборавивши на опрезност, које се одавна држала, рече:

„Ево ме да ти отворим“.

„Чекај; а куга?“ на то ће Ренцо; „мени се чини, да је ниси имала“.

„Нисам; а ти?“

„Ја јесам; али ти треба да си при себи. Ја долазим из Милана, па ћеш чути, био сам у по заразе баш до грла. Истина, пресвукао сам се од главе до пете; ма да је то свињарија, која се човека каткада лепи као врачаријсм. Па када те је господ сачувао до сада, ваља да се чуваш, докле год не буде крај овој налепи; јер ти си наша мајкица, па бих да заједно проведемо весело подобар комад времена на рачун оне наше велике патње, барем моје“.

„Ма...“ заусти Ањеза.

„Ех!“ упаде јој Ренцо у реч; „нема ту више али. Знам, шта хоћеш да ми кажеш; али ћеш већ чути, чућеш, да од али нема више ништа. Ајдемо где под ведро небо, где може натенане да се разговара и без опасности, па ћеш чути“.

Ањеза га упути у један врт иза куће, па додаде:

„Уђи унутра, па ћеш видети тамо две клупе, једна спрођу друге, таман згодне. Ево мене одмах“

Ренцо оде и седе на једну, мало за тим нађе се Ањеза на другој, па сам уверен, да је читалац, као што је извештен о ранијим стварима, могао тамо да се нађе сам трећи, па да очима гледа овај тако живи разговор и да чује својим ушима ово причање, ова питања, ова тумачења, ово узвикивање, ово сажаљевање, ово радовање, па дон Родриго, па фра Кристофоро и све остало, и оно јасно и поуздано описивање будућности, као и прошлости, уверен сам, рекох, да би му се то понаравило и да би последњи био, који би отишао. Али да има сав тај разговор са немим речима, начињенима од мастила, а да у њему не нађе баш ништа ново, мислим, да не би много марио и да ће му милије бити, да га сам погађа. Доконаше, да ће сви заједно да се преселе у оно село у Бергамској, где се Ренцо већ био добро сместио; што се времена тиче, није се могло ништа одредити, јер је зависило од куге и од других околности, чим престане опасност, вратиће се Ањеза кући, да чека Лучију или Лучија ће њу дочекати; међу тим ће Ренцо чешће свранути у Пастуро,

да види своју мајкицу и да је извести о ономе, што би се могло догодити.

Пре но што ће поћи, понуди и њојзи новце, говорећи:

„Ево гле, ту су сви они; и ја сам се био заветовао, да их нећу такнути, докле ствар не буде на чисто. Сад, ако ти требају, а ти донеси овамо лончић са водом и оцтом, па ћу ти их тамо бацити оних педесет лепих и светлих шкуда“.

„Не, не“, одговори Ањеза; „још имам тога више, но што ми треба; задржи ти твоје, биће добри да се утроше у кућу“.

Ренцо се врати у село с новом овом утехом, да је здраву и читаву нашао тако драго лице. Остатак од овога дана и ноћ остаде у кући свога друга: дан за тим ајде опет на пут, али на другу страну то јест у свој нови завичај.

Затече Бартола такође у добру здрављу и у мању страху, да ће га изгубити; јер за ово неколико дана ствар се и ту беше брзо окренула сасвим на добро. Слабо ко разболеваше се, а болест не беше више она; не беше ту више оних модрих мртваца, нити оних жестоких сиптомата, него лаке грознице, већином наступне, највише са каквом маленом бледом мицином, коју су лечили као и обични чир. Већ се изглед селу беше променио; који су у животу остали, почеше излазити, бројати се међу собом, једни друге жалити и честитати. Већ говорише, да се наново лате посла; господари већ помишљаше на то да траже и капаришу раднике, а нарочито у оним занатима, као што је била свилара, где је број био мален и пре заразе. Ренцо се не цифраше много и обећа (но задржавајући себи потребну потврду) рођаку, да ће опет стати у радњу, чим буде са својима дошао да се смести у селу. Међутим се занимаше најпотребнијим потребама; нађе повећу кућу, што је сада са свим лако било и јефтино, па је снабде намештајем и покућанством, окрњивши у овај мах благо, тек не ослаби га много; јер све беше јефтино, што је било много више робе, него људи да купују.

После не знам колико дана врати се у место рођења, које затече да се још боље променило на добро. Одмах откаса у Пастуро, затече Ањезу са свим добре воље и готову да се врати кући, ма кад било, тако да је он тамо доведе, нећемо казати, каква су им била чуства, какве ли речи, кад су заједно опет видели она места.

Ањеза затече све, како је била оставила. Овај пар не може да не каже, да су анђели били чувари, где се тицало сироте удовице и сироте девице.

„А оно пре,“ додаде, „кад би човек помислио, да господ другде бди и да не мисли на нас, јер је послао да нам развуку нашу сиротињу, он баш противно показа, јер ми посла од друге стране леп новац,

24*

за који сам могла да накнадим све. Рекох, све, али нисам добро казала, јер Лучијина справа лепа и нова, коју су били одвукли са осталом, ње још није било; а ето сада дође, од друге стране. Ко би ми био казао, када сам се толико мучила, да ону прву спремим: ти мислиш да радиш за Лучију, ех! јадна жено, радиш ко ће знати за кога; бог ће га знати, какви ће људи да понесу то рубље и то рухо; а оно за Лучију, справу, коју ће она да употреби, њу ће збринути добра једна душа, коју не знаш ни да је има у овоме свету!

Прва брига Ањезина беше, да у својој сиромашној кућици спреми што пристојнију собу за ту добру душу; онда пође да тражи свиле за мотање и радећи разоноћаваше.

Од своје стране Ренцо није скрстио руке ових и онако дугих дана; срећом разбираше се у два посла; лати се заната сељачкога. Нешто помагаше своме домаћину, за кога је била велика срећа, што је у такво време имао уза се радника, и то така вешта радника; нешто обрађиваше и прекопаваше Ањезин вртић, који се у њену одсуству сав забаталио. Што се тиче његова добарца, за то се ништа није бринуо, говорећи, да је то тако рашчерупана парока, да се ту хоће више што, а не две руке, па да се доведе у ред. Па тамо и не крочи, као ни у кућу; јер би му тешко било, да гледа ону пустош, и већ беше доконао, да се свега курталише по што по то, па што буде за то добио, да употреби у своме новом завичају.

Ако су они, који су остали живи, један другоме били, као ускрсли из мртвих, Ренцо је то био два пута онима из свога села; свако га поздрављаше и честиташе му, сваки хоћаше од њега да чује, како му је било. Можда ћете рећи: а како је са заточењем? Сасвим лепо; он скоро да на то више не помишљаше, претпостављени, да који би га могли заточити, ни сами више на то не мисле: па се није ни варао. А то не долазаше само од куге, која је толико ствари збунила, но као што се могло видети и на више места у овој приповести, то је некако обично било у оно време, да наредбе како опште, тако и посебне противу лица, ако није било какве приватне и моћне пакости, која није дала да се забораве, него им је искала извршење, чисто су остајале без важности, ако је нису добиле у први мах, као оно зрно из пушке, ако не погоди, лежи на земљи и тамо никоме не шкоди. Природна последица оне велике лакоће, са којом су се такве наредбе издавале. Човеку је рад ограничен, и што се у заповедању сувишно чинило, морало се окренути у толико мање извршење.

Ко би желео и то да зна, како је пролазио Ренцо са дон Абондијом у то време од чекања, томе ћу рећи, да су се клонили један од другога: дон Абондијо, што се бојао, да ће чути што о венчању,

па већ при самој помисли на то видео би пред очима дон Родрига с једне стране са његовим бра́вима, а са друге кардинила са његовим разлозима; а Ренцо: јер је брзо доконао, да му то не помиње, докле се све не сврши, бојећи се да га не попардуси пре времена, те да ко ће га знати какве препоне не покрене и заплете ствар са којекаквим брбљањем. А своје брбљање отањивао је с Ањезом. Шта мислиш, хоће ли скоро доћи? питаше једно. Ја мислим, да хоће, одговараше друго а често биваше, да ко је дао одговор, тај мало после задаваше исто питање. С овим и таквим досеткама гледаше да себи прекрате време, које им се тим већма отезаше, што га је више пролазило.

Ми ћемо читаоцу дати да сво то време прође у часку, казавши му укратко, да је неколико дана после Ренцових похода у лазарету Лучија оданде отишла са добром удовицом; да су њих две заједно издржале у трговкињиној кући општи карантин, који је био прописан; да су један део времена употребиле на справљање Лучијине опреме, која пошто се мало била устручавала, мораде на томе такође радити; а када се карантин свршио, преда удовица на чување ономе своме брату комесару дућан и кућу, па се стану спремати за пут. Можемо и то одмах додати: одоше, стигоше и тако даље; али код све воље да се држимо читаочеве журбе, тек имају три ствари из овога времена, које не бива да ћутке пређемо, а барем за две казао би, мислимо, и сам читалац, да нисмо добро чинили, кад би смо их прећутали.

Прво, да ка када је Лучија могла да подробније казује удовици своја збитија и више по реду, него ли што је могла да учини у узбуђености прве поверљивости, па када је јасније споменула ону сињору, која је примила у клоштру у Монци, сазнаде за њу ствари, које јој дадоше кључ за многе тајне и испунише јој душу болним и страшљивим чуђењем. Дознаде од удовице, да су на несрећницу подозревали, да је починила најнечовечнија недела, па су је по заповести кардиналовој преместели у један клоштар у Милану; да је ту много беснила и отимала се, али да се покајала и себе оптужила, а садашњи њен живот да је био добровољно испаштање, такво, да га нико не би мого строжије замислите, ван када би у томе претеривао. Ко би хтео да зна што подробније о овој жалосној свари, наћи ће је у књизи и на месту, које смо горе навели, кад је реч била о истој личности.

Друго је то, да је Лучија, распитујући код свију капуцина, које је могла видети у лазарету, за оца Кристифора, чула на већу своју тугу него ли чуђење, да је преминуо од куге.

Најпосле, пре но што ће да пође, желела је да што чује за своје негдашње покровитеље и да учини код њих своју дужност, као што говораше, ако је које од њих у животу остало. Удовица је одпрати до куће, где дознаше да су једно и друго онамо отишли, камо је и већина. Када се каже за дону Праседу да је умрла, онда је речено све; али пошто се код дон Феранта тицало учена човека, то је безимени писац мислио, да треба што више да каже, те ћемо и ми на наш ризик од прилике да оно напишемо, што нам је он оставио на писмено.

Он дакле каже, када се почело говорити о кузи, дон Феранте је био један од најодважнијих, који су је нѐкали, и при том мишљењу остао је постојан до конца, дабогме не са дреком, као светина него са разлозима, којима нико неће моћи одредити, да имају међу собом свезу.

„*Ин рерум натура* (у природи ства́ри̂),“ говораше, имају само две врсте ствари: супстанције и акциденције; а ако ја докажем, да зараза не може бити ни једно, ни друго, онда сам доказао, да је и нема, да је маштаније. А ево како. Супстанције су или духовне, или материјалне. Да је зараза духовна супстанција, то би била глупост, коју нико не би хтео заступати; дакле би сувишно било о̂ томе говорити. Материјалне супстанције или су просте, или састављене. Е, зараза није проста супстанција, и то се може доказати са четири речи. Није супстанција ваздушна, јер када би била на дуго попела би се одмах у своју сверу. Није водена; јер би мокра била и ветрови би је осушили. Није ватрена, јер би жегла. Није земљана јер би се могла видети. Исто тако није састављена супстанција, јер свакако би морала бити осетљива за око, или за пипање; а које видио ову заразу? ко је опипао? Остаје да видимо, да ли може бити акцидентална (случајна). С тиме је још горе. Ова господа доктори веле, да се она преноси од једнога тела на друго, и то им је слаба страна, то повод, да издају толике прописе без смисла. Сада да узмемо, да је случајно, морало би бити пренесено случајно: две речи, које потиру једна другу, пошто у свој философији нема јасније ствари и боље доказане од ове, да случајност не може прелазити од једнога субјекта на други. Ако, да би избегли ову скилу, на то се позивају, да је то случајност произведена, онда падају у Кариведу; јер ако је производ, не саопштава се, не шири се, као што ту бркљају. Стоје ли ова начела, нашто онда толико говорити о модрицама, бубуљицама, чиревима?....“

„Све саме лакрдијд,“ рећи ће једном неко.

„А не,“ на то ће дон Феранте; „не кажем ја то; наука је наука, само ваља знати примењивати је. Модрице, бубуљице, чиреви,

жлѣсзде, модре мицине, црни приштеви, све су то знамените речи, које имају своје лепо и добро значење; али велим, све то нема посла са нашим питањем. Ко каже, да тих ствари не може бити да их управо има. Све је стало до тога, да видимо, одкуда долазе.«

Ту сада поче мука и за дон Феранта. Докле је год говорио против мишљења о зарази, свуда је налазио пажљива и наклоњена ушеса; јер не може се описати, колико је велика важност учена стручњака, када другима хоће да доказује оно, о чему су они већ уверени. Али када стаде разликовати и хтеде да доказује, да лекари не греше у томе, што веле, да постоји страшно и опште зло, но у означавању узрока, тада (ја говорим о првим временима, када људи нису марили да чују за кугу), тада на место ушеса наиђе на непослушне и упорне језике, тада беше крај дугачкој проповеди и своју ученост могаше да показује само комад по комад, залогај по залогај.

„Прави узрок и сувише је ту“, говораше, „и то су приморани да признаду и они, који тврде да је узрок у ваздуху.... Дела, ако могу, нека мало нёчу ону кобну конјункцију Сатурна са Јовишем. И ко је још кáда чуо. да се лепе ункавице?... А зар би господа хтела, да ми кажу, да нема ункавица? Хоће ли да ми кажу, да нема звезда? Или би ми хтели казати, да су оне горе ни за што, као какве чијоде позабадане у јастучићу?.... Али што ми не иде у главу, то су та господа лекари; признати, да се налазимо под тако штетном конјункцијом, а онда доћи и казати ужурбан: не дирајте у то, не дирајте у оно, па ћете бити сигурни! Као да би ово избегавање материјалнога додира земаљских телеса могло предупредити силовито деловање телеса небесних! Па толика плашљивост око спаљивања крпетина! Јадни људи! Хоћете ли спалити Јовиша? хоћете ли спалити Сатурна?«

„*Хис фретус*,[1] т. ј. код ових красних основа не предузимаше никакву предохрану против куге, она га спопаде, а он оде у постељу, да умре, као какав Метастазијев ирој, упустивши се у борбу са звездама.

А она његова славна књижница. Можда је и сада намештена на старим зидинама.

(Свршиће се)

[1] Ослањајући се на то.

ИВАН ГУНДУЛИЋ

српски песник из прве половине XVII века

(Наставак)

Песма 19.

Смрт Дилаверова. Мустафа.

Побуњена војска устрми се на прва врата и исече капиције који им се упреше.[1]

И ако је одолео бунтовницима Дилавер је брижан и узнемирен јер види где буна све више узима мах. Чув за расап страже у сарају, у обличју дервишком упути се к мору да подигне Анадолце цару у помоћ. На челу је уписао име љубе своје Бегум за којом многи гораху љубавним огњем, понајвише Хајдар син краља персијског који је певаше у песмама својим: али му је уграби Дилавер, којег такође бејаше занела лепота њезина, и она му постаде робиња.

Краљевић чувши ово позва Дилавера на мејдан нека би сабља пресудила за кога је Бегу́м. На мејдану надрва Дилавер; рањена краљевића уклонише а мејдан њихов прометну се у бој између Персијанаца и Турака. Ово се пева по свем истоку. Дилавер љуби Бегум као своје очи; она му није робиња но љуба. Кад год што велико извршује мисли о њој: њему се чини да ће и сада сретно изаћи на крај с непријатељем, у име своје Бегум,

Али у то од ухода
Чули бјеху одметници
Глас његова скровна[2] хода
У дервишкој у прилици[3]

[1] Борбе са царевим вратарима и страшне погибије њихове, о чему говори наш песник, није било: бунтовници су без икакове препреке ушли у прво двориште сараја и постојавши овде неко време отишли у друго, за тим треће и овде неколико евнуха стрељаху на њих. Р. Брант. ор. с. стр. 13.

[2] *скровит*, *скрован*, скривен (кор. **кры** —, наст, **овъ**, преф. **съ**). Испореди у ст. сл. **съкровьнъ** *κρυπτός* abditus.

[3] *прилика*, лик, слика.

Врли[1] Дервиш тим се тиште
С дружбом својијех спахољана,[2]
Да га тражи, да га иште
Црноморскијех управ страна.

И стиже га изван Цариграда. Само с дреновом батином у рукама опре им се Дилавер и тек после дужег борења, по што је многе опремио на онај свет, по што је и овде поделио мејдан с Дервишем и задао му доста рана — паде од ударца секире некаква себра,[3] који га удари озади у затиљак.[4] Часом се разне глас о његовој смрти, и његова љуба не гледајући на опасности отиде на место где јој драги убијен лежаше. Она тужно нарицаше видевши мртва господара и мољаше Дервиша за његово мртво тело, али је овај одагна с речима да је тело везирово наменио птицама и псима.

Цар чув да буна све расте побоја се и уклони.

Где призида.[5] крај сараја
Тајаше се свим скровита —

али и одатле отиде к Синан-паши и пошље к војсци једног везира и Кизлар-агу да преговарају с њима, но војска и не саслушавши их

Погуби их пред вратима
Од цареве коњушнице.

Они претише Осману да га не ће више за цара и пођоше да траже Мустафу; њих срете зли Шабан и одведе у зверињик:

[1] *вро*, добар, ваљан. Овде пак мислим да значи *страшан*.

[2] *Спахољани*, спахије, коњаници. Даване су им баштине на уживање. Г. Брант, стр. 18. Вуков Рјечн. s. v. спахија.

[3] *себар*, прост човек, у Даничићу Рјечнику из књижевних старина српских код речи **сєбрь** стоји: ко год није властелин ни властелчић.

[4] По Хамеру је Дилавер био утекао у Скудар и склонио се код великог шеиха Махмуда. Кад бунтовници продреше у серај заповеди Осман стражарима да га доведу к њему: па кад они нађоше Мустафу, да би задовољио бунтовнике, избаци на врата харемска на поље Дилавера и Кизлар-агу те их бунтовници исекоше. Испореди Г. Брант. стр. 42. Rad 52. стр. 13.

[5] Јамачно зграда каква украј зида (преф. **при** —, кор. **зид**, наст. **а** Испореди Miklosich Lexicon palaeoslovenico — graeco — latinum fasc. IV (1864), p. 666.

Ту сред дубја на широку
Али обраслу од свуд мјесту
Јаму открише свим дубоку
У сплетену грму и честу.[1]

Даут се с двојицом спусти на конопцу и изведе Мустафу, којега одведоше у средњу џамију и овде чуваше сву ноћ.

У расвитак Осман се упути к Алији, јаничарском старешини, с Хусејин-пашом. Осман рече Алији да иде те да пита узбуњене војнике шта хоће шта ли траже? Он му се кунијаше да би пристао да Мустафа буде цар кад овај не би само по спољашности наликовао на човека. Још не само да прашта учињени грех но

Ето више плате опћене
На главу од њих још свакому
По пет дробних[2] аспри од мене
С песет дукат дара к тому.

Ага отиде к војсци одмах, но чим јој изусти поруку цареву исекоше га на комаде. Тако прође и Хусејин-паша. Гола тела убијених однесоше на ат-мејдан, а главе им на колац набијене понамешташе око џамије Бајазитове. За тим нападоше на куће убијених све разграбише, осрамотише и поубијаше; па чак ни децу у колевци не поштедише. У том нађоше и Османа у кући Али-аге, који сетан невесео очекиваше добре или зле гласове од вернога Али- аге: они га позваше на суд пред цара Мустафу, у кратком и простом руву метнуше га на коња и одведоше у средњу џамију

Где уз Мустафу у сред града
Нове паше редом сједе.

Песма 20.

Смрт Османова.

Цар Мустафа седи на златном престолу. Око њега су нови људи којима је глава Даут, намесник царев; једини је добар човек међу њима Јахија, велики муфтија.

[1] По Хамеру, 19 маја (свибња) бунтовници нађоше затворена Мустафу у сарају. Соба у којој борављаше Мустафа не имађаше врата с поља за то бунтовници наслагаше дрва и попеше се на кров; а кад кров провалише, спустише једнога на ужету. који нађе доле Мустафу и две робиње уза њ које му служаху. Дадоше му воде што затражи па га извукоше на кров и са свим изнемогла однеше у престолну дворану. Испореди Rad 52, стр. 15 и 21.

[2] *дробан*, ситан.

Цар Мустафа како видје
Доведена Османа оди[1],
Научен тако заповидје
Да се у Једи-кулу[2] води.

Узалуд Осман говораше да је он, будући првенац султана Ахмеда, прави наследник његов, те да њему по праву припада престо: гологлава, у краткој хаљини вргоше га на некакво кљусе. Какав ли бејаше Осман кад се лањске јесени крете на Пољаке а какав ли је сад! Натакнувши на копља две главе од два везира његова, Хусејина и Дилавера, носише их пред њим узвикујући да тако бива свакоме силеџији. Осман их пита: кому је он узео царство? Није ли му отац Ахмед, њихов прави цар, на самрти оставио царство? Он их даље пита;

Ах! млађахан икад кому
Сагријешио сам ја толико,
За што овако бит' по мому
Граду вођен имам прико[3]?

Да би се осветио Козацима дигао је војску на Лехе

Не штедећи царске главе
Свеђ у огњу и у крви
Недобитан и пун славе.

А за превелику љубав његову к народу њему се граби царство. Еда ли му је за то сачувана глава усред боја крвава, да му се отме сабља из руку од његових верних? сабља, коју му пољска сила не могаше избити из руке? Пита их даље ко је тај, који му граби ову сабљу његових старих? ко диже руку на цара? Најзад се обраћа и камењу да оно покрене на милост народ његов.

Срдите и немилосне Турке покрену говор Османов и они хтедоше га већ затворити кад дотрча Даут и каза да је заповест од цара: да се Осман одмах удави док не би дошли убојници с истока и све их исекли. Заман огледа Осман да гане кога; њега прекиде Даут, који даде мараму једном црнцу, и овај метну цару на врат обали га и удави. После га брзо укопаше у очиној џамији испод оца његова.

[1] *оди* место *овди* по зап, говору, *овде* по источном, *овдје* по југз. и *овђе* по јуж.

[2] *Једи-кула*, двор са седам кула. *Једи* у турском језику значи *седам*.

[3] *прӣко* зап. *прêко* ист. *прӣјеко* јуж.

На завршетку ове велике епопеје, којој прегледасмо садржину песник се обраћа Мухамеду говорећи:

Ти под удес[1] све постави
И слободи вољу оте,
Да народи сви с љубави
Губе за те њих животе —
Ти врх свега још овега.
Да му утврдиш сабљу у руци,
Хтје да имају страха од њега
Сви народи и сви пуци.
Али у брзо да ће пасти,
Видим, клети твоји закони.

Ти нареди да цар Ахмет покоље браћу, али му Бог не даде погубити брата својега; ти нареди да се од хришћана грабе деца за цара, а Бог их подиже сад на цара. Ти обећа рај онима који погину у боју (еда би послушнији били), а Бог учини те с непослушности њихове цар једва с главом утече. Ти све стави под ноге цару, а Бог хтеде да цар испусти душу под ногама роба свога. Ти хтеде да сваки Турчин живи по вољи и да држи жена колико усхоће еда би ти се множили народи.

Ну се скрши сва тва слава,
Ер тисућа од тисућа
Твојијех испред Владислава
Видјела се побјегућа.

Соркочевићева 13 и 14. песма у Гундулићеву „Осману.“

Величанствену епопеју своју, Османа, не остави песник натражју своме цела; празнина велика била је у другој половини песме. Још је Черва тврдио да су ове песме, које би попуњале празнину, уништене publika auctoritate што опровржe Волантић казавши да би требало на тај начин уништити целу песму, пошто се у целој непријатељски пева о Турцима.[2] Али осим Черве и други су тумачили: откуда то да се у „Осману“ наилази на онолики прекид? Хипотеза: да је Гундулић давао песму по песму пријатељима својим па од ових натраг свију песама недобио, или да их је он сам уни-

[1] *удес* (по југозападним крајевима) несрећа; али бих пре рекао да овде значи *судбину*. Испореди у Миклошићеву речнику код речи **оудесити** (стр. 1039).

[2] Лука Зоре у Radu 39, стр. 154. — Р. Брант, стр. 9 — ар. Павић, Rad 55, стр. 22.

штио што су јамачно биле раскалашне[1] — не може се усвојити. Без сваке сумње је песник био израдио нацрт ових песама, који је може бити имао само у глави или га је у неколико у стиховима обрадио: али не будући задовољан с њима уништио их.

Песма 13.

(од Петра Соркочевића).

Кизлар-ага кад стиже у Цариград изведе пред цара Сунчаницу са осталим уграбљеним девојкама. И ако је Сунчаница била најлепша Осман, видећи је жалосну запита је за узрок што је тако тужна; а кад му она исприча све, рече јој:

Тим слободу ненадану
Повраћам ти драге воље —

и заповеди да је хадуми отпрате до очина дома.

А он од осталих одабра две Гркиње.

Кјех с љепотом реси[2] и племе
Тер све назва вјеренице

Крунослава пак ушавши у тамницу виде несрећног сужња у оковима, за ким — кад се прибрала мало — узе нарицати и корити га што ју је изневерио. Али је он увераваше да јој никада није био неверан па ни сада, и с тим је умири.

Песма 14.

(од П. Сорковића).

И Али-паша врати се журно натраг из Варшаве. Он рече цару да је уговорен мир под уветом да се Коревски ослободи тамнице; хваљаше му краља пољскога — а понајвише краљевића, даље војску њихову и јуначке им игре, па најпосле изнесе пред цара дарове за њега од краља и краљевића. Осман запита диван: да ли да се ослободи онаки противник? на што одговори Дилавер да би требало; а тако мишљаху и остали. Ризван-паша, кад му Осман заповеди да доведе сужња каза му и незнана Угричића, којег је такођер био затворио, а он му рече да обадва изведе преда њ.

[1] Л. Зоре ор. с. 187 и 188 — Волантић је први изнео хипотезу да је Гундулић 13 и 14 песму спалио пре своје смрти. С. F. Академијско издање стр. XVI, Rad 55, стр. 3.

[2] *ресити*, китити, красити

И Соколица је без оклевања дошла са другарицама својима. Цар похвали храброст њезину у пољском рату и рече:

Тим ти упоред сад с десницом
Срце и царство ме даривам,
Источном те чим царицом
И љубавцом мом називам.

Тога ради још издаде заповест да се у двору чине припреме за то.

Изведавши из тамнице сужње Ризван их прво одведе двору своме где доведе мало у ред Коревскога. А кад за тим отидоше к цару, и кад цар виде Крунославу у мушком оделу запита је; шта је то учинила? Она му одговори да је љуба Коревскога, и да је, да би га ослободила, променила оцело и огледала да га на откуп добије од паше. Цар се дивљаше толикој смелости њезиној, даде јој прстен свој с руку а Коревском мач сав у сувом злату, и пратњу оружану да их отпрате до Пољске. Сужњи захваливши цару отидоше, а цар јоште заповеди Дилаверу да каже јаничарима:

Да уреде
За путоват' с добром чести[1],
Цар када им заповије.
А пут Скудра већ без укњети
Да на црно чини море
С повељами писма снијети

*

Између песама Соркочевићевих и Мажуранићевих има знатна разлика. Они се разликују и у мишљењу: где управо настаје прекид у Гундулићеву Осману? па су према своме различноме схватању и попуњавали празнину држећи при томе први да је прекид иза 12 а други иза 13 песме. Али ни за једнога не може се рећи да песме његове савршено попуњају празнину у Осману.[2] Ако би се гледало на језик и стил феснички као и на главне ствари у њиховим песмама, ваља признати да се Гундулићу већма примакао Соркочевић од Мажуранића. У Мажуранића Коревски погибе, а тако се казује у историји[3]. у Соркочевића пак врати се весело кући са својом Крунославом, а ово је према Гундулићевим речма

[1] *чест*, срећа.

[2] Dr. Фр. Марковић мисли (Rad 52, стр. 139) да Мажуранићеве песме савршено испуњају празнину.

[3] Испореди Rad 32. стр. 137 — 138.

У прилици од истине
Приображена лаж се врти
Да Коревски бан погине
И мир смете својом смрти.

У Соркочевића је 13 песма (у садашњим издањима Османа) одмах до 16 и ово је правије, јер се онде казује да су ђаволи почели бунити јаничаре и спахије (и друге), а о томе се управо говори у песми 16 и осталима.

Иван Мажуранић је већи песник од Соркочевића, али је лепо опазио Л. Зоре (Rad 39, стр. 179) да се по његовим песмама види очито како је он песник XIX века: „она два пјевања уметнута у Гундулићеву пјесму чине ми се као какав уметак у старој архитектури, који се бијели и лаштн.“ Сувише цени песме његове Павић кад мисли „даће буд који број строфа XIV пјевања, бачен на једну здјелицу, претегнути све остале строфе Османа у другој здјелици,“ и узалуд жали што се тако силан песник није „размахнуо преко свих 20 пјевања Османа.“[1]

Хипотеза Армина Павића о постању Гундулићева „Османа.“

Још пре 17 година Армин Павић разматрајући Гундулићева „Османа“ изнео је особиту хипотезу о постању његову, које се и после држаше али не мислећи свагда једнако. У почетку на пример мишљаше да је Гундулић спевао две особите песме: једну о јунаштву краљевића Владислава у рату с Турцима, а другу о томе како Османа уморише у Цариграду; па да је после почео састављати обе песме у једну, но да га је у том смрт затекла. За тим промени своје мишљење, јер му се учини да овакве две посебне песме не поче састављати сам песник, но неко други након смрти његове, песник много слабији од Гундулића[2] А доцније одступи и од овога видевши и сам да му докази бејаху ништави, па усвоји опет пређашње мисли, од чести измењене, што је задржао и до данас.[3]

[2] Rad 32. стр. 150.

[3] Испореди Rad 32, стр. 106.

[4] Да није сам Гундулић, него неко други послије његове смрти „Османа“ и „Владиславијаду“ желио саставити у једну епопеју, то сам се у Radu 32 трудио доказати, али у истину нијесам доказао. Академијско издање стр. XVIII. Испореди и Естет. оцјена Гундулићева Османа пише Ар. Павић: али контаминатор могаше бити само Иво Франа Гундулића (стр. 3). — Добро је учинио што је од тога одступио, јер би

У расправи својој „О композицији Гундулићева Османа“ с једне стране опире се на казивање старијих писаца о Гундулићу, као н. пр. Степана Градића (1613—1679), Серафина Черве (умро 1759), Џанкарла де Анџелиса (1690—1755), и других, а с друге стране на своја расматрања о „Осману.“ Према овоме ћу и ја прећи прво на вести старих писаца о Гундулићу, а за тим на особита разматрања Павићева.

I

Степан Градић, Дубровћанин, говорећи о Ђону Палмотићу рођаку Гундулићеву, каже за Гундулића „да је дух његов уз велико допадање суграђана и иностранаца издао на свет красне песме, радећи такођер и на познатом дубровачком позоришту, стекавши

се против горњег — осим осталога — могли цитавати оваки стихови из „Османа.“

Ах, ч'јем си се захвалила
Ташта људска охоласти!
Све што више стереш крила,
Све ћеш пака ниже пасти.
Пес. 1.

Ах несвијесна охоласти,
Куд се нијеси ти прострла —
Пес. 7.

Ки, нека му расте смиње,
На пребијех држа вику
Од Славојке Аџамкиње,
Љуби своје, златну слику;
Ку на копју доби и оте
Сину краља од Персије,
И замерне цјећ лепоте
Кратка часа без ње није:
Па чек јоште што је већа,
Од правога далек знања
Држи, да она сва је срећа
И божанство, које клања
Пес. 4.

Бегум лијепе Аџамкиње
На челу је име уписо,
Сад љубовце прије робиње,
За ком исток вас је уздисао.
Пес. 18,

Тачек стјецат' он вјерује
Свеколике срећне боје,
С непријатељим кад војује,
У име лијепе Бегум своје.
Не оставља тим никада
Од себе ово драго име
Пес. 18.

Не уставља се, богом лупа —
Пес. 5.

Не уставља се, богом лупа —
Пес. 9.

Вене, чезне, гасне, блиди,
Сахне, гине и умира —
Пес. 12.

Вене, чезне, гасне, блиди —
Пес. 5.
Вене, чезне, гасне, блиди —
Дубр. (стр. 135).

Врх мене ово листје пита etc.
Пес. 6.

Да вас горим дубје пита,
Дубр.

већ славу сјајном песмом о делима Владислава, пољскога краљевића, у рату Турскоме«*

Серафин Черва каже: »Од осталих дела његових учени људи веома хвале његову епску песму прозвану »Осман,« тако, да га држе без разлике за другога Вергилија Њега издаде на свет 1621**) са 20 песама, али двеју — без сумње 14 15 — нема, које је, како казују, власт забранила (што су се у њима с мало опрезности изно-

О младости ташта и плаха etç. Пес. 2.	О младости, без разлога — Пес. 7.
Шље отоле на све стране итд. Пес. 7.	Шље по отоцијех на све стране. Пес. 7.
Али да тјем пјесни моје и т. д, Пес. 1.	Ну бесједа моја ова — Пес. 11.
Растискује и уклања и т. д. Пес. 9.	У њ не тич'те, везијер гласи — Пес. 19.

За то гласе просу опета ит.д.
Пес. 1.

Ах, у исток, царе Османе, иг.д.
Пес. 2.

Али у њему без узрока и т. д.
Пес. 6.

Од славна цара Османа и т. д.
Пес 9.

Ето усиљен цар је охоли иг.д
Пес. 10,

* Junius Palmotta delegit Jllyricas Camoenas accensus gloria nobilis in civitate poetae Jvannis Gundulae, Francisci filli, consobrini sui, cujus ingenium per ea tempora magno concivium, exterorumque plausu in edendis elegantibus fabulis, et nobilitando Ragusino theatro versabatur, famaque jam inclitum erat edito illustri poematae de Vladislavi Polonorum principis rebus in bello Turcico gestis. Цитован у Radu 32 (стр. 107), 39 (стр. 151), акад. издању (стр. IX).

** Да је погрешно стављена година доказа Л. Зоре. Испореди Rad 39, стр. 155.

силе ствари турске). И тако дакле има осамнаест песама. Исто дело хваљаше Ст. Градић у животу Ђона Палмотића овим речма...«***

Ђанкарло де Анцелис вели:

„..тракијска убиства и погибију војника неоплакану, величанственим стихом певали.«****

По задњим речима Градићевим Ар. Павић суди да се овде не мисли никако данашњи „Осман“ Гундулићев, но нека друга песма његова мања од „Османа,“ у којој песник опева јунаштво краљевића Владислава. А погрешно стављена година (1621) у Черве, које је године по Черви Гундулић спевао Османа, даје му прилику да одреди и годину постања ове особите песме Гундулићеве, „Владислава.“

Ево његових главних мисли о овоме:

Градић дакле не могаше својим illustre poema de Vladislavi gestis мишљети на нашега Османа, једно што овога не иде таки наслов, друго што овога не може назвати песма, треће што наш Осман не могаше бити већ editus, када Палмотић истом почимаше пјевати. Градић дакле оним illustre poema разумијеваше неку другу Гундулићеву пјесан, у којој пјесник, говораше ли о јунаштву Пољака Владислава, која нјесан бијаше мања, тако, да јој пристајаше назив poema или по Опендинијеву Черви poemotto и коју Гундулић дуго прије своје смрти издаде у свијет.[1]

Ништа не користују Павићевој хипотези Градићеве речи за то што је Градић могао лако прочитав „Османа“ рећи за њ да је сјајна песма о делма Владислављевим у турском рату[2] јер се врло често у песми спомиње Владислав.[3] Та нису ли се још у данашње време учени људи који разматраху „Османа“ (као н. п. А. В. Ткалчевић,

*** Prae caeteris porro ejus operibus summopere ab eruditis laudatur Poema Epicum ab eo editum, quod Osmanes inseribitur, ut alter Virgilius passim audiat. Jllud edidit anno 1621 Libros XX continet; sed duo, nempe XIV et XV desiderantur, publica authoritate (quod res Turcarum minus caute in iis arguerentur) ut ajunt, supressi « Цитован у Radu 32 (стр. 107), 39 (стр. 154). Опширније сведочанство Червино у акад. изд. стр. X—XII.

**** Rad 32, стр. 108.

[1] Rad 32, стр. 112.

[2] Испореди Rad 39, стр. 151—152.

[3] Велича н. пр. Владислава у песми 1. (стр 286—287), песми 2. (стр. 308), песми 4. (стр. 327), пес. 7. (стр. 371), пес. 9 (стр. 339), пес. 10 (стр. 418), пес. 13 (стр. 475), итд.

Казначић) колебали: кога ће назвати главним јунаком?[1] Но допустимо да је онако како тврди Павић: *али откуда то да учени Градић баш за „Владислава“* (у којем откри Павић многе мане, који је Павићу *незграпна* контаминација Гундулићевих песама), *каже да је сјајна песма, а „Османа“* (коју песму, цени Павић, бројећи у њега само песме 1 и 16—20) *ни једном речју да не спомене?*

Није никаква корист Павићевој хипотези ни од Черве, који и сам цитује речи Градићеве; а што осим овога говори то се ни мало не противи обичноме мишљењу о „Осману.“

Ни Анџелис код овакога стања некористује му ни мало, јер за данашњега „Османа“ може се пре рећи да су у њему опевана *Тракијска убиства* тј. убиство цара Османа) и *погибија војника* пораз Хоћимски), но да се овде мисле две посебне песме.

Вести пак осталих, као: Себастијана Долча (1689—1777), Јурја Ферића (крајем 18 вака), и Игњата Ђорђића (1675 — 1737) не вреди ни спомињати овде.

II

А сад да видимо другу врсту доказа његових за хипотезу, његова дакле разматрања о Гундулићеву „Осману.“

1. Песма 1 и 16-20 чине једну целину. Између прве и шеснаесте песме уметнуте су 2-13, који се од првих толико разликују да треба мислити да их није исти песник уметнуо.[2]

2. У Павићеву „Осману“: све згоде и све особе јесу хисторијски истинито, и наш се је песник хисторијом веома згодно послужио, да само у узгредних околности према хисториској традицији нешто и сам пронађе.[3]

У Павићеву пак „Владиславу“:

[1] Реч poema такође слабо помаже Павићу. И Градић и Черва тако називљу „Османа,“ али га тим именом назва и у данашње време Р. Брант: а poema *(ποίημα)* управо и значи *спев, песме* и то обично већу песму уметничку.

За Градића не знамо поуздано да ли је заиста он, боравећи у Риму, имао у рукама препис Гундулићева „Османа“ или је оно о њему казао само по чувењу. Ну нека је и назвао спопеју Гундулићеву: еда ли се може по самоме натпису судити о садржини? еда ли на пр. садржина његове Естетичне оцјене одговара натпису? Ја бих за његову Ест. оцјену рекао да то није но *апологија*, обрана, у којој се стара да у 20 тачака (параграфа) одговори др. Фр. Марковићу, који га је напао „у својој Естетичној оцјени Гундулићева Османа“ (Rad 46).

[2] Rad 32, стр. 114, 121—122.

[3] Rad 32, стр. 122.

1. Песник се није ни мало држао историје. По историји на пр: нико не саветоваше Османа (као у песми), но он сам ради против закона турског оженивши се некаквом Рускињом а за тим трима кћерима турских великаша. Даље Пољаци желећ да се измире с Турцима послаше Зборовског у Цариград, који због настале буне дође тек после смрти Осаманове: а у песми Али-паша иде к Пољацма.[1]

2. Велик је неред у хронологији догађаја, јер се у песми приповеда да Али-паша стиже до Хоћима за 13 дана, да се због Козака задржи Каменици много дана, и да се врати натраг у Цариград тек Августа исте године;[2] а у њој се казује да Кизлар-ага за исто време сврши пут: како је то могло бити кад је овај имао задатак да купи девојке за цара, а то је требало времена.[3]

3. Не види се свеза међу песмама у „Осману": што у 2 песме долазе Дилавер, хоџа и хадум *ни од кога звани* и Дилавер непитан беседи; што баш хоџа саветује Османа да гази закон узимајући *господске* кћери за *жене законите*; што се јуначина Дилавер плаши наказне бабе а не Осман; што се у песми 17 где говори Дилавер не спомиње ранији савет опеван у песми 2-гој.[4]

У ова три одељка расправе Павићеве што донех овде у изводу,[5] Павић мисли да је своју мисао потврдио доказима, да му је дакле хипотеза постала истинита, па у 4-ом гледа само да покаже: како се и у што се преметнула Гундулићева „Владиславијада" и труди се овде да је рестаурира. Резултат је његова умовања у одељку обележеном бројем 5. У њему он каже:

Према овим податком, које споменух, држим, да би се негдашњи Гундулићев Осман и данас јоште дао из Османиде напросто исписати, а и негдашња Гундулићева пјесан о јунаштву Владислава у турском рату дала би се маленим трудом опет саставити, када би се тога посла латио човјек који би пјесничком вјештином знао расудити, који верзи не могу бити Гундулићеви, чему би доиста много критерија нашао, и који би незнатно проиначење Гудулићеве верзе умио успоставити, како некоч бијаху, што би му опета било немногим трудом могуће, на према верзом, који су сигурно Гундулићеви.[6]

[1] Rad 32, стр. 125 – 127.

[2] А по Павићевом рачуну то би требало да је крајем маја или почетком јуна. Испореди на истом месту стр. 130.

[3] Rad 32, стр. 127—131.

[4] Rad 32, стр. 131—135.

[5] Свију мисли његових не споменух овде: неке што их је и сам доцније оставио, а неке што су без вредности.

[6] Rad 32; стр. 147—148.

И тако је дакле по Павићу данашњи „Осман“ састављен из Владиславијаде и Османа Гундулећева неким другим песником. Њему је само за чудо „како да ипак *сви* рукописи Османиде пишу: Осман Гундулићев?“ Али се свачему треба домислити па тако и Пивић говорећи: „да је састављач Османиде оставио свому дјелу име Гундулићево, буд у немери, да му дјело читатељем боље омили, буд што се није хтио китити туђим перјем, него узевши скоро све од Гундулића, пустио је и цјеломе дјелу његово име.“

Како у песми нема великог јединства у радњи као што га има нпр. у Илијади и Одисији Омировој, чини се на први поглед да песма прва са шеснаестом до двадесете чини једну целину али шеснаеста песма не може се наставити на прву без икакве промене у споменутим песмама. Оскудица у јединству радње а уз то и она позната празнина међу песмама дала је повод Павићу за хипотезу његову· с тим га је увела у лабиринат из кога му није било лако изаћи, по којем и данашњи дан лута. Распри овој, која се заподела између њега и других учених људи, не би било краја кад би се допустило самовољно мешање стихова у појединим песмама Гундулићева Османа[2]. С нарочитом намером разгледао сам опширније садржину великога епоса нашег песника, цитујући при томе врло често речи самога песника (које су давале повод различноме тумачењу), да би се видело да је Осман Гундулићев, и ако има мало у њему јединства радње, цела песма; у којој нам песник певајући смрт цара турског Османа уједно износи и јадно стање подјармљених народа хришћанских; а износећи ово и величајући Пољаке позивље владаоца њихова да устане на Турке над којима владаше после смрти Османове блесасти Мустафа[3].

2. Слажем се с Павићем у томе да је песник држећи се Аристотелове поетике у узгредним стварима одступао од историје[4]: само

[1] Rad 32, стр. 148—149 (под бр. 6) — Али овде би се могло ставити питање: чиме ли се прославио те је састављачу ваљало да остави компилацији својој име Гундулићево? је ли *лепим* песмама, Владиславијадом и Османом? Лепо: али где се денуше *ове две лепе* песме Гундулићеве (Истор. Естет. оцјена etc. пише А. П. стр. 37), ради којих компилатор беше принуђен задржати Гундулићево име, ди би читаоцима *омилио* своју компилацију? Еда ли је могло бити да се две најзнатније песме најславнијег песника дубровачког изгубе, а место ових *красних* да се очува само рђава компилација (V. Rad 32, стр. 106 и 149)?

[2] Упореди на пр. такав рад у његовој расправи: Гундулићев Владислав (Rad 55) у чланку 8.

[3] Остало не треба опровргавати, јер је он то сам учинио. Cf. Акад. издање стр. XVIII.

[4] Та су одступања већином обележена у анализи

што тако мислим за цео спев а не само за песму 1 и 16—20. Сва дакле она одступања у његову „Владиславу" узгредна су: а најзнатнија она измена где Али-паша иде к Пољацима да учини уговор с њима за мир оправдана је такођер, јер та измена даје песнику прилику за многе ствари међу којима је најважније слављење Пољака ради одржане победе над Турцима. Тим истим се правда и онај неред у хронологији.

3. Истина у песми 2. Дилавер долази с хоцом *ни од кога зван* али је довољно мотивовао песник његов долазак рекавши:

Тим Дилавер, покли[1] зачу
Прешне[2] одлуке млада цара,
Свак час мисо ћути јачу
И погубе нове ствара.
Свеђ находи у памсти
Веће сумње, врље страхе,
Да не може тим нег'ријети
Царске справе сасма плахе
За то прије нег' се крене
Млад цар изван Цариграда,
Подиже са да спомене,
Што га страши и припада.
С учитељем и стражником
Женскијем к цару хрло поје,
Знајућ под клетвом да великом
Цар се и њима открио је

Осм. песма 2.

У Армина Павића није јака логика, те отуда је слаб и критеријум у њега. У његову се послу може још видсти једна мана, која се никако не може оправдати; како му кад треба за његову тенденцију он хвали или куди. на пример:

Песме 2—13 њему су: незграпна контаминација пјесника много горега укуса, а много слабије пјесничке силе од Гундулића."[3]

...„Уметак пјевања 2-13 тако се битно разликују од Гундулићева Османа, да не може бити од истога пјесника метнут ту, гдје се данас далази."[4]

[1] *покли*, по што.

[2] *прешан*, хитан.

[3] Rad 32, стр. 106.

[4] Rad 32, стр. 114.

И Владиславијада, како се крије у пјевањих 2-13, показује se пјесмом, Гундулићева пера достојном.«[1]

А ево како се исповеда на другом месту:

Ова једна погрејшка моја бијаше узроком друге још много веће, те сам без пријетна разлога осуђивао неке партије у Осману, да нијесу од Гундулића Још сам претпостављајући другога контаминатора, а не Гундулића, одвећ оштро и неправедно осудио вриједност Гундулићеве епопеје ..... Крај свега тога има у Осману одвећ лепота, а да би се дао оправдати онаки суд о њем, на каки ме је завело криво мишљење да је Османа ко други а не сам Гундулић састављао.[2]

Ова је хипотеза Павићева једногрлице одбачена од свију учених људи који писаху о Гундулићу након његове расправе „О композицији Гудулићева Османа« (Rad 32), а поименце: Лука Зоре (Rad 39), Роман Брант (ор. с. стр. 10), Фр. Марковић (Rad 46 и даље).[3]

Свеза између народне поезије и Гунулића.

У Гундулићевим делима опажа се двојак утицај: домаћи и туђински. Домаћи је од две врсте: утицај народне поезије и утицај старијих песника дубровачких на нашега песника. До сад се скоро гледало само на утицај туђински, а утицај народне поезије спомињао се тек узгред. Колико је мени познато овим се највише бавио врло често цитовани у овој расправи Роман Брант али и у његову делу о „Осману“ забележене су само по неке реченице поређења поетска а особито epitheta ornat а што је једнако у „Осману“ и народним песмама.

Ево за то неколико примера.

Ко да је обје двију
Једна мајка породила
Осм. пес. 12.

Колико да их је једна мати родила.
Даничића Посл. (1871) стр. 48.

О жалосна мајка моја,
На што ме си породила!
Ос. пес. 8.

[1] Естетична оцјена Гундулићева Османа пише А. Павић, 1879, стр. 37

[2] Академијско издање стр. XVIII.

[3] Мени је позната само једна незнатна Poviest hrvatske književnosti za kandidate učitelstva sastavio Antun Pechan (II izdanje, 1883) у којој је писац за хипотезу Павићеву говорећи (на стр. 43 и 44). „Мњење Павићево основано је сасма на необоривих доказих.“

О везире, жалосна ти мајка!
Нар. песме.

Узрастом је Крунослава
Кано у гори вита јела.
Осм. пес. 5.

Два су бора напоредо расла
Међу њима танковрха јела.
То не била два бора зелена
Ни међ њима танковрха јела,
Већ то била два брата рођена:
Једно Павле а друго Радуле,
Међу њима сестрица Јелица.
Народ. песме.

Китни јавор, *вита јела*.
Осм. пес. 9.

Вита јело, пусти широм гране
Нар. песме.

Мру градови огрнути
Од *Камена становита*.
Осм. пес.

Текла вода валовита
Из *камена становита*.
Нар. песма.

Сви имају коња добра
Сабљу *бритку* и лук јаки
Осм. пес. 4.

Али ти је што до мене,
Ал' до мога врана коња,
Ал' до моје *бритке сабље*?[1]
Нар. песме.

И тако се дакле до сада опажала свеза на појединим речима које су једнаке овде и онде. Огледаћу да изнесем један пример где се види шири утицај народне поезије — народно веровање о вештицама, које је Гундулић унео у своју епопеју.

У говору Дилаверу (песма 2) где хоће осим осталог да приволи Османа да убије матер Мустафину, описана је ова као вештица: а на опису овоме познаје се јасно обележје народнога веровања. Поредећи ово место са сличним местима у песника на које се угледаше Гундулић види се да оно већма наликује на веровање народно но на

[1] Испореди у Р. Бранта од стр. 84—98.

што друго; али има и стране сумесе као што ће се даље показати. За матер Мустафину песник каже:

Она сама усред тмина,
У најглуше доба од ноћи...
С лијевом ногом стане изутом
Распасаној у хаљини,
Проспе косе, црнијем прутом[1]
Око себе круг учини;
Пак наказни и све срде[2]
По имену звати кликне,
И страшиве клетве и тврде
Непослушним дусим викне
Глас је, да она од дјетиње
Млијечне пути[3] помас[4] куха
И на ову прико сиње
Ноћи лети врагодуха,[5]
На ком јаше свеђ без страха
К планинскому вилозмају[6]
Гди вјештице подно ораха
На гозбе се страшне стају.

У песми се даље казује да је пре чарајући послала глад у војску Османову што ју је више сатрло но мач пољски, да се родила на границама од Ердеља, да месец може закрвавити и сунцу жаркоме светлост одузети:

Зграде ори[7] њиве хора[8]
Тријеском, градом, злом, годином;
Приобража се и притвара
Птицом, звирим,[9] дубом' стином.

[1] За штапић код вештица испореди у Одисији (срп. превод) на стр. 186 и 473; код богова стр. 94. 300, 309, 464.

[2] *срда*, фурија. Корен је јамачно исти који и у глатола *срдити се*

[3] *пут*, тело; у старом словенском **пльть**.

[4] *помас*, по-маст, маст. Испореди у Вукову рјечнику и *пŏмāз*. чим се што помазује.

[5] *врагодух* ваља да вражји дух.

[6] *вилозмај* ваља да вилин змај.

[7] *орити*, обарати, сурвати.

[8] *хорати* овде без сумње значи *упропашћивати*.

[9] звӥр по западном, *звер* по источном, звӥјер по јужном говору.

И тако овде имамо историско сведочанство из почетка седамнаестог века за народно веровање о вештицама за које бих рекао да је мало измењено ушло у песму.[1] Ово ваља испоредити са народним веровањем, које је забележено у овом веку а и са оним што се и данас може чути у народу нашем. Испоредивши ово учинило ми се да је Гундулић веровање неколико ствари којих нема саставио у једно и то изнео у обличју вештице; међу тим се зна да за овакве утваре у народу нема одређенога персонификовања. Тако народ мисли о вештици да се — кад хоће да полети од куће — намаже некаквом масти испод пазуха, да се скупљају на гувну или ораху и да се онде часте. О њима се даље мисли да се могу створити у лептира, кокош или ћурку, па тако лете по кућама и једу људе[2]. Остало пак што се о њима казује у песми више приликује маћионицама (маћијешницама), јер се данас мисли да су Влахиње нарочито жене које праве маћије, да могу ђавола изводити из земље и учинити да им се јаве, могу скидати звезде и месец потамнити. А за вампира народ верује да се претвара у птицу, у пса, у мачку.[3]

(Свршиће се)

Ћ. Миленовић

[1] Рекао бих на пр. да је песников дометак: да шиље глад у војску, да се претвара у дуб, у стену.

[2] Испореди Обичаји народа српског, стр. 211 и 212; Вуков Рјечн. под речи *вјештица* — Вештице пију крв људима, особито деци, и могу учинити да човек изгуби памет. И вампир пије крв људима (Обичаји стр. 213).

[3] Ово би ваљало испоредити са стихијом сличном у Палмотићеву Павлимиру, Цаптиславн и Бисерници; али по што немам на руци ових дела остављам то за другу прилику.

РЕМОН

РОМАН МАРИЈА ИШАРА

ЧЕТВРТИ ДЕО

(НАСТАВАК).

6.

Чим остадох сâм, станем тражити љубазника.... не нађох га никако. Скроз сам прошао цео честар где сам га видео да се сакрио; тражио сам по песку трагове ногу, који би ми могли дати ма каква знака сусрета између мога оца и њега. Трагови су се бркали и укрштали не показујући ми ништа.

Прожман неспокојством отрчим Мељану, да бих из његових уста дознао каква нам несрећа прети, али доиста у сваком поглелу одлучан да му кажем, да нисам знао да је изабрао мој стан као место својих састанака. Била ми је још на срцу срамота маркизина. Журио сам се да нађем тога човека те да излијем свој гњев.

Мељан је био у свом кабинету; писао је.

— Јесте ли виђели марки-а? била ми је прва реч.

— Марки-а?.... Видео сам га прексиноћ.

Ја одануx.

— Али за што? продужи он. Упали сте као да вас кô гони.

— Јер је г. Керандрејски дошао мени у исто време кад и његова жена! и ваљало је вас да ухвати, а ја нисам вољан да моја кућа служи вашим састанцима.

— Но, но, драги мој, разговарајмо се хладнокрвније. Нападате ме као какав Бог осветник, ни више ни мање као да сам најцрњи злочинац: баш у тренутку кад оплакујем свој потпун повратак невиности. Радо ћу бити обешен, ако вам се само икад отео из груди невинији уздах.

— О, ви се нисте са свим повратили оном златном добу кад не би били у стању да разумете шта чините мужу тако невиним састанцима. Али, пошто ми се никако не свиди да ме држе за вашег саучесника....

— Хтели би да ме истерате из мога земаљског раја? Било би лудо; приморали би нас тада да тумарамо по пољима!.... Доиста, пријатељу, то би увећало сумњу....

— Збиља, одговорим брзо тако опорим тоном као да претим, молим вас да ми вратите онај кључ што сам вам позајмио и не знајући чему он служи.

— Ах, ако ви на то мислите, можете слободно бити без бриге! Немам никако обичај да прилазим вратима која ми се затварају!....

— Али ево вам те мале опасне справе, која вас толико мучи, продужи он даље дајући ми кључ. А сад, драги мој Ремоне, дозволите ми да вам приметим да, од како сте ушли у ову собу, говорите ми с неким дивљим изгледом што не приличи самој ствари. Ако сте заљубљени, извињавам вас. Али, колико јс знам ви нисте заљубљени; нисте ни брат, ни муж, ни рођак, ни....

— Ни удворица, додам одсечно.

— Доиста увиђам то, одговори он. Али, не љутите се.... Били би луди да се завадимо ради части човека који ће бити довољно суров да се разјари. — Ја сам велика будала, признајем. Ја то знам ма да сам отпочео опасан посао; али кад су ваши морални савети пређе остали без дејства, замислите куд сам отишао сада, кад ме она воли. Није погрешка признати. Али ја сам свладан, та ме жена везује.... Па! шта ћу да вам кажем, Боже мој! Ја је до лудила обожавам, што ме узнемирује и сажиже.

Застаде; за тим настави:

— Ви видите да ја лудујем, драги мој Ремоне. Ја, који сам се смејао вашим сентименталним и ваздушастим теоријама, ја се ето преображавам! — Али испричајте ми шта се догодило доле, додаде даље. Видео сам да се разговарате с њом; осећао сам како се плаши да не будемо опажени, и удалио сам се што јој није никако било непријатно.

Слушао је неспокојно причу наше жалосне сцене.

— Али он је, несрећник, мучи, убија! повика он.

— Не помишљате никако да он самог себе хиљаду пута више мучи. Слушајте ме, Мељану, због тога баш што љубите, отпутујте. Прекините немогуће односаје. Г. Керандрејски сматра вас још као свога пријатеља, пошто није никако прекинуо с вама, али појавило се подозрење; ма где да покушате да се састанете с његовом женом, бићете у опасности: он вас вреба, чека....

— До врага! Он вреба мене, као што вреба и своју сенку, као што вреба и самог вас....

— Јест, знам то, мудро се пренело подозревање на мене!.... Али, помислите само на то, да можете бити издани од људи....

— Отпутоваћу само с њом. Напустити је у овом часу била би подлост! А и овакав начин живота није више могући; они су дошли до таквог расцепа који од брака ствара пакао. Она се гуши, умире

по сред непријатеља који је узнемирују непрестаним љубоморством!... Да, ја апелујем на вас, ви сте видели све патње те бедне жене, па зар није моја дужност да је спасем?

— Драги мој Мељану, ако ви називате патњама, што каква жена, поред мужа, не може имати и љубазника, онда, признајем, да је г-ђа Керандрејска врло несрећна, јер марки као да има мало воље да јој допусти такве фантазије. За мене, који нисам заљубљен, као што ви то велите, изгледа да је муж жртва кога ви хоћете да преварите. За то ја нећу да се придружим вашим плановима, и, пошто ви сматрате да је ваша дужност да му одузмете жену, ја држим да је моја да нађем начина да вас спречим. То није никако морално, то је проста изјава начела.

— Ах! учини Мељан и наједаред побледи. — Па како мислите да ме спречите?

— То још не знам; рећи ћу вам доцније.

— А тако! пријатељу, то што велите глупо је. Ако сте ви дошли да се свађате са мном, кажите то отворено.

— Ја немам никаква права да се с вама свађам, ја знам боље него ви, да би моје посредовање било вређајуће за г. Керандрејског па и за саму маркизу. Али ја сам обвезан својим пријатељством према мужу да га браним и бранићу га колико је то у мојој власти.

— Гле, гле, рече он ругајући се, па добро, драги мој, све је то врло добро смишљено. Само нисте предвидели да би се и ја, са своје стране, могао одушевити том улогом моралисте која вам тако лепо личи. Подражавање правој врлини увек је пуно дражи.... нарочито, кад њоме хоћемо да преваримо свога ближњега; ви дакле нећете бити изненађени, ако у своме довијању, захтем од вас малу жртву с толико образа колико ви можете имати што се тиче мога греха.

— Шта хоћете да кажете?

— Хоћу да кажем, пријатељу, да ја нисам толико наиван као онај добри Шарло. Представите себи да је онај стари баштован, који је био код мене у служби, сад код г. Бернета; тај старац, толико исто марљив о добром надгледању парка колико и ви о своме, тврди да вас је у вече потајно у њему виђао. Доведите у везу с том вешћу тврђење брбљивих сељака о вашим шетњама с мис Маром

— Ох, не идите даље, господине! повичем ја расрђен што се помиње то тако чисто име у овим срамним интригама.

— Ви немате права да се љутите! одговори он распаљујућом мирноћом; отац није мања светиња од мужа, па се надам да добри баронет неће бити баш без страха о љубави, која може метнути на коцку част његове ћери. Ја знам да би ви све могли поправити же-

нидбом, али, старајући се да од оца прикријете своје намере, изгледало би као да сте заборавили да иштете његов пристанак.

— Ако вас доиста разумем, значи да ћете ме потказати сер Џорџу, рекох му ја огорчен.

— Ех! мој драги! Ни речице више него што ћете ви мужу о мени! Да будем искрен, признаћу да ми је одбрана морала са свим страна; ја не знам како се то практикује.... Следоваћу вашим лекцијама и бринућу се о вашој срећи као што ћете ви о мојој.

Логика је врло често страшно сурова: г. Мељан ме је тукао мојим сопственим оружјем.... Немајући чиме да га побијем, наљутио сам се готово до изазивања....

— Ви хоћете да се тучемо?.... Бићемо се, узе опет он флегматично, што ме је доводило изван себе. Учинићемо глупост, која ће нам обојици шкодити, нарочито вама: муж, који никако није будала, поплашиће се од толике ваше предности; а отац држаће, можда, да сте и ви такође заинтересовани у том супружанском нападу. — То вас прави сањалицом, је л те?.... Но, верујте ми, будимо добри пријатељи, и не упропашћујмо себе претераном врлином.

Разуме се, да после ове препирке бесмо постали непомирљиви непријатељи.

7.

Као да је сваки у замку погађао жалосне прилике у овом обичном несрећном случају, који примораваше маркизу да се за неколико дана не макне с фотеље. Г. Керандрејски примио је лекарево објашњење не изгледајући да и најмање сумња, али баш сама лаковерност његова узнемиривала је, видело се како се трудио да покаже како верује; па кад сам дошао сутрадан да се известим, маркиза ми не рече ни речи о нашем јучерањем сусрету.

Лежећи на неком дивану с јастучетом под ногом, маркиза ме дочека врло хладно После услуге коју сам јој учинио, могао сам се надати усрднијем пријему. Налазио сам се у тако тешком положају према овој грешници да се нисам смео усудити да јој штогод речем, бојећи се да не увредим њену гордост.

Таман сам хтео да пођем кад ме она задржа живим покретом показујући ми столицу покрај себе. После неколико тренутака г-ђа Ленкурска и г. Шарл оставише нас саме.

Ја сам ћутао, али мучни осећаји који су ми као камен лежали на срцу беху такође обузели и маркизу; она је двоумила неко време пре него што се усудила да говори; најзад, одлучно ми рече:

— Мислим, господине, да сте појмили, као и ја, колико је нужно коначно објашњење.

— Ја никако то не желим, госпођо; држао сам да је предато забораву оно што је неспоразумљење учинило непријатности за мене у оној сцени где сам, сувишном ревношћу, био несрећан да вас увредим.

Одвраћајући тако говор на оно што се само мене лично тицало, хтео сам дати маркизи новог доказа о својој мучаљивости: она одби овај околишећи одговор.

— Ох! не мислим никако да вам пребацујем за ваше мешање, за које би, можда, требала да вам благодарим.... Ја сам много размишљала од јуче, придодаде она жалосно.

— Тада, госпођо, морате бити убеђени о мојој искреној оданости! не треба више да отурате мишљење које сте стекли о мени, а ако нам се обојима омакла каква опора реч, још један пут вас молим заборавимо их.

— Хоћете да кажете да ми јамчите за своје ћутање, господине, рече она осмехнувши се горко; али то је управо оно о чему сам вам хтела говорити. Ма како лако да предате заборавности опоре речи, за које се кајем, ствар је таква које ћете се сећати....

— Госпођо....

— Претварање је узалудно! Ви знате оно што бих желела да сакријем у очима свију, у очима саме себе. Ја не мислим себе да правдам; испаштам своју погрешку, и ако је то једина, непрекидним лажима којима сам принуђена, оним понижавајућим страхом који ме прати свуда; сама моја мисао не припада мени, јер се бојим да ми није исписана на челу; да преварим друге, ваља да сам жалосна кад ми се груди надимају од радости, морам да се смејем кад ми се срце цепа на комаде и да се, кад ме посматраше онај кога непрестано гледам, надам.... ономе који не долази! Али, бар до оног дана држала сам, да немам поузданијег човека до саме себе; могло се сумњати на мене, али не и бити убеђен о мени! Осећала сам доиста свуд око себе сумњу, али ме је једино моја савест оптуживала....

— На моју част, госпођо, повичем узбуђен тим признањем, које је личило грижи савести, ја вам се заклињем да нисам ни помислио да вас оптужујем....

— Ви ме жалите! Јест, ви сте ми то рекли. То би управо могло бити довољно мојој гордости; али ви имате и сувише такта да то никако не разумете, моја часност не би се могла задовољити таковом благошћу, морала бих трпети сувише нечовечно у положају што нам је ваша оштроумност учинила, и из кога нам ваља изићи по ма какву цену. Ја мало верујем исповедницима; пријатељство које сте ми ви понудили било би само сталан спомен на час, који не могу никад заборавити у своме животу.... Сем тога, господине, могу ли

рачунати на вашу услужност да ми уштедите понижење, које не би могла поднети без узбуђења.

— Ја сам вас већ уверио о својој оданости, госпођо....

— Благодарим вам, и примићу јс овога пута с признањем, ако ми дате о томе једини доказ што ја могу тражити.

— Говорите госпођо, очекујем ваше заповести.

— Па лепо, господине, ја вас молим да оставите Езирол.

— Да оставим Езирол!

— Јесте, одговори она мирно; ослањам се на вас да нађете изговор, који ће ме осигурати од сваког подозрења; ја знам значај услуга које сте учинили и које можете још овде учинити....

— Али, госпођо, то што ви захтевате немогуће је!

— А за што немогуће!

— Пошто би то било, можда, пропаст за вас; пошто сам отпочео дело где је моја част ангажована, и што не могу издати, а да не поклизнем у поштењу, поверење маркиово баш у тренутку кад га излажем грдним трошковима због радова које једино могу ја руководити, и за чији сам напредак одговоран.

Госпођа Крандрејска слушала ме је нестрпељиво.

— Ви се ту позивате на важност коју ја рђаво разумем, господине, а обраћам се човеку који има срца; све што ме окружује раздире ми срце, а ви сте ми одредили највеће болове које могу осетити. Ја нисам никако жена која би могла ићи с уздигнутом главом пред оним који ме је видео црвенити. Не усуђујем се да вам погледам у лице, и осећам се понижена. Хоћу да искупим тренутке страха, који тек што сам претурила преко главе; потребна ми је сва моја храброст, сва моја поноситост, коју ви можете узбунити једном речју. Жртву, коју од вас тражим, захтеваћу и од једног другог; остаћу сама, оковаћу се јаче својим ланцима, испаштаћу ту успомену среће од једног дана; па да свега тога нестане на један пут као привиђења каквог рђавог сна! Оптужујте! Оптужујте.

Маркиза покри лице обема рукама, као да прикрије свој немир. Покушавао сам да јој повратим храброст.

— Али зар ви мислите да ја могу тако живети? јецала је она. Ви ме убијате вашим погледом! Ако сам посрнула, нисам бар окаљала име које носим!

Шта да одговорим? У незгодном положају, у који сам запао, био ми је само изговор: да се борим за свога оца! То је једина реч коју могу да изговорим.

— Зар није дакле то крајња потчињеност: настави она гњевно. Пустите ме да слободно оплакујем своју изгубљену младост, своју без наде будућност!

Ах! на жалост, давно сам погодио зло тога срца! Није никад љубила! Брак, ваља то рећи, кад није у љубави или оданости, заиста је право ропство за жену. Госпођа Керандрејска, као и толике друге, беше обамрла у том вештачком лицу, у тој равнодушности која је тек одсутност бола. Али од како љубав обузе њен живот, заслепљена страшћу, прожмана чежњом, савијала је врат под неодољивим јармом, па погледајући на прошли живот, разумела је да није живела.

И ако сам био узбуђен њеним сузама, није ми било могуће да пристанем на њене услове. Њено јадиковање показивало ми је, у осталом, чврсту одлуку више из мржње према мени него из сажаљења према својој погрешци; то је била освета коју је она тражила радије но измирење савести.

— Ако и не могу да оставим Езирол, госпођо, рекох јој ја могу вам се бар заклети да се нећу никад појавити у замку.

— Да, и ви ћете се весело проводити пошто сте ме у срце ранили!,... Ох! не, господине, не, то не може тако бити. Ви у осталом добро знате, да би међу нама остали затегнути односаји. — Верујте ми, ја сам се силом усудила да вас замолим да отпутујете. Не терајте ме да се сећам, додаде она презривим тоном, да сам за тренутак посрнула у својој скромности!

— Али зар сам ја, госпођо, тај, кога ваља оптуживати ...

— Не дозвољавам вам да изустите чије друго име! одговори она гордо. Дакле, довршимо, господине; је ли то ваша последња реч?.... Хоћете ли да останете и против моје воље?....

— Ја се не бих могао удалити а да не шкодим својој часности....

— То је лепо, господине, удесићу да буде без вашег пристанка па, пошто вас ваља отпустити из службе!....

— Дозволите ми да одем, госпођо! прекинем је ја. Код куће ћу чекати да ме отпусте.

— То ће бити још данас, одговори маркиза огорчена мојом хладнокрвношћу.

И одгурнувши гневно јастуче што је било под болесном ногом, стаде се сва узбуђена шетати по соби.

— Чувајте се! повичем уплашен том необазривошћу, ако наиђе маркиз!....

— Управо њему и идем.

— Ви ћете пропасти!

— Осигурајте се ви у место мене, одговори она с мрзовољним осмехом, дознаћете у скоро кога ћу упропастити.

Не слушајући ме више, пође кабинету мога оца, на велику упрепашћеност слугу, изненађених тако брзим оздрављењем.

Остах збуњен.... Претераност маркизина беше дошла до тог највећег ступња што узбуђује до лудила. Гордост, стид, очајање љубави заносили су је без обзира на њен живот. Кад се сетих само страховите сцене што ће извршити, није ми ни падало на памет да одлазим.... У томе тренутку Ајлик дотрча мени, приклињући ме да свратим старој Јованци, која ме је с највећим нестрпљењам очекивала. Ја пођем за њом.

Кад ме угледа, стара се Бретоњка подиже с необичним немиром.

— Шта сте му учинили? повиче она на мене жестоко. Зар сте и ви дакле његов непријатељ?.... Зар ваља да преклињем дан кад сте овамо дошли?....

Хтедох да одговорим, али ме она прекиде:

— Јуче, јуче.... шта сте му учинили? Јутрос је плакао преда мном.... он! он је плакао! и помињао је ваше име као клетву. Ви сте се удружили с неваљалцима, ви га издајете! Је ли истина, је ли истина?....

Било би свирепо открити овој сиротој жени тужну тајну која се у овом тренутку приводила крају; покушавао сам да је умирим протестујући против такве оптужбе.... али, исцрпљена страшним потресом који је беше напао, паде у наслоњачу као жртва једне од оних криза кад изгледа као да дух пада у халуцинације.

— Дошао је час! говорила је она ужаснута, ја видим неки злочин међу њима!.... Нека их света Богородица чува!

Старао сам се да јој помогнем, али ме Ајлик замоли да се повучем, јер је моје присуство радражује.

У замку је било још све завијено у неко суморно ћутање, и ништа се није знало о драми која се ту одиграва.

8.

Један час доцније био сам код куће и кроз полуотворен прозор опазим да иде маркиз. Господин Шарло га је пратио.

Пошто им слуга рече да сам у своме кабинету г. Керандрејски уђе сâм, а нећак се посади на клупу пред мојим вратима.

И ако сам предвиђао несрећу, ипак нисам ни сањао о ономе што ће ме задесити, да сам се запрепастио кад се мој отац појави преда ме блед и намрштен.

Стојећи на прагу, посматраше ме неко време не говорећи ништа; по том примећујући моју узбуђеност, с презрењем ми рече....

— Мислим да сте се ваљали надати мојој посети.

Ако не савладам моју забуну, ускорићу своју пропаст. За то доста мирно одговорим:

— Надао сам вам се тако мало, господине, да ме је ваш изненадни долазак задивио.... Али ви сте увек добродошли....

— Оставите комплименте!.... ви знате да ме никако то није овамо довело.

— Онда чекам да ме запитате.

— Јесте ли ви човек од части, господине? рече он гледајући ми грубо право у очи.

При тим речима тргох се.

— Господине маркиже, ви сте у мојој кући! повичем ја.

— Врага, мислим, могао бих вам толико рећи!

-- Али кад сам вам дао права да ми постављате таква питања?

— После улоге што сте ви јуче одиграли у недостојној комедији, подозрење ми је дозволило, настави он. Додаћу да су долазили да вас оптуже за бешчашће.... тако бешчашће, за које, поред свега тога што вас осуђује, ја се још двоумим да верујем и за то долазим да тражим истину од вас.

— А ко ме оптужује?

— Ви ћете то дознати чим ми будете казали разлог ваше чудновате јучерашње измишљотине, чим ми будете разложили за што се г-ђа Керандрејска направила саучесником.

— Питајте г-ђу маркизу, господине.

— Ох! она ми је објаснила! и ја сад то тражим од вас. Не ћете ми, мислим, спорити право што од вас тражим рачуна о том догађају?

— Не могу вам ништа рећи, господине,

— Не можете ми ништа рећи! узвикну он кипећи од беснила што се кувало у њему. А, тако! ви мислите, пошто сте учинили такву ствар која ставља у питање част моје жене и моју, да ћу се ја задовољити таквим одговором? Јуче, ви сте ме обоје преварили; затекао сам вас где дрктите од страха, као ухваћени у превари; тиче ме се да знам каква тајна може бити у томе између вас и моје жене!

-- Али, господине, зар то неће вређати госпођу маркизу што покушавате да је браните? може ли се веровати да се она може оптужити?....

— Ја је оптужујем, господине! рече он сухо, као да хтеде, у тој препирци, да нам препречи сваки повратак. После ових речи нема више ограничавања међу нама ви то видите, ваља ићи до краја! У мојим сте очима или кривац или саучесник!

— Ја? повичем, ја, ваш гост?....

— Ох! оставите се тих доколица! Још један пут, треба ми истина!.... и ви ћете ми је отворити ако не желите да вас држим

за кукавицу. Г-ђа Керандрејска мало час ми је рекла да сте је увредили подмећући јој кажњиву љубав, и да је узбуђење, у коме сам вас обоје затекао, дозазило отуда што сте је ви у толикој мери вређали нечасним подметањем.

— То је свирепа клевета! проговорих гласно. Шта! пошто сам се надао вама!....

Мој отац чу ове речи.

— То сте се ви онда бојали за другога, који ми се није надао.

Уплашен тим љубоморним назирањем, нисам знао шта да му одговорим; гнусна лаж обмотавала ме је са свију страна.

— То је срамно! то је гадно! понављао сам ја.... Господине, ја вам се заклињем....

— Заклећете ми се да нико није чекао маркизу код вас? прекину ме он светлећим погледом.

Заћутах пред тим гневом који је растао при свакој мојој речи. Моје га ћутање огорчавало.

— Али ви ме не разумете дакле, подвикну ми он, да, после овога што сам вам рекао, треба ми задовољења? ваља да верујем својој жени или да је посрамим, да је осветим или да је казним?.... — Или сте и ви умешани у те тајне, пошто сте јој помагали да ме превари, или је истина што ми је она казала! У оба случаја, ви сте ме увредили! Одмах ћете се изјаснити.... или иначе....

При тој претњи постадох тако блед да је мислио да сам плашљивац; он се задовољи тиме и рече ми:

— Но, ја вас сажаљевам, открите ми све, и ја вам праштам!

На те речи ја се заборавих и повичем:

— Доста, господине, доста! или Бога ми...

— Па шта ћете учинити? рече он изазивајућим тоном прилазећи ближе мени.

Зауставих се уплашен.... дарнуо сам у светињу.

— Господине, рекох му поново поставши миран, дајем вам своју реч да сам невин због чега ме отпужују. Да знам тајну, коју ви захтевате од мене, верујте, да бих морао црвенети правећи себе достављачем. Сад, ја вас то уверавам, нећу одговарати никаквим вашим претњама; можете ме обасути увредама, нећу се никако са вама тући!....

— Из поштовања према мојим седим власима, без сумње, прекину ме он саркастичним тоном; или, у место да вас казним мачем, имам бич!....

То беше сувише. Дршћући од увреде, ломио сам прсте у беснилу... У том, на десет корачаји од себе, доле у башти, опазим г. Шарла који није изгубио ни једну реч од наше препирке, и који, изненађен мојим погледом, стаде миловати моје псето, да се покаже рав-

нодушан. Кад се нисам могао тући са својим оцем, могао сам бар посведочити на њему да нисам плашљивац....

— Хеј ви доле, Господине! повичем што сам могао безобразнијим тоном, забрањујем вам да се разговарате са мојим псом.

— Је л' ви то мени велите? рече он упрепашћен.

— Вама баш, ви сте један....

Реч ми изумре на уснама. Кад сам говорио те речи, мој огорчени отац удари ме својом рукавицом по образу.

Узвик ми се оте из прсију, смрче ми се пред очима. Пијан од јарости, неосетљив, јурнем да се дочепам каквог оружја од ствари које су стајале близу мене, чим сам га шчепао, напрасно размишљање испуни ме страхом.... Хтео сам да ударим свога оца!....

Паднем у наслоњачу, покријем лице рукама и гушао сам се у сузама.

То би све за једну секунду, по том, наједаред, маркиз ме попаде, ухвати ме за обе руке и стаде ме вући као да је хтео да ме спречи, да прикријем своје црвенило.

— Ах! то је већ и сувише! раздерем се доведен до крајности мислећи да је то какав нов напад....

Али остадох закамењен....

Мој отац, блед и с дрктавицом, беше се погнуо нада мном и посматраше ме с изразом неописеног страха. Он остаде за један тренутак нем, по том, уклањајући своју дршћућу руку, показа ми на један предмет, који у мојој јарости беше пао на сто где сам га био прислонио.

То беше слика моје матере: стакло се беше разбило.

Ми остасмо обојица неми.

— Ви сте њен син? промуца најзад он.

— Јест, ја сам њен син! одговорим с тешким гњевом.... њен син. Разумете ли сад, што нисам ни саучесник, ни љубазник ваше жене? Разумете ли за што сам мало час био плашљив.

Мој отац окрену очи на страну, суза се заблиста на сухим трепавицама, по том, шчепав ме у наручја љубљаше моје образе које је мало час ударио шапћући:

— Опрости! опрости!

Али ја бејах још под утицајем грозне борбе, поглед на моју матер беше пробудио моје свирепе успомене. Ослободим се његовог загрљаја, остављајући га готово на коленима:

— Ви тражите опроштај? рекох му загушљивим гласом, тражите од ове слике, од оне коју сте ви убили; ако она одговори, заборавићу што сам претрпео од вас.

Хтеде да ме узме за руку, ја је грубо тргнем.

— Ми немамо више ништа да кажемо један другом, проговорим. Сутра ћу оставити вашу кућу. Пожурите дакле да ме убијете док сам овде да би осветили вашу жену.

Застадох видећи да претерујем; увреда ми беше повратила све моје мржљиве осећаје. Мој отац, непомичан, посматраше ме молећим погледом; једна крупна суза скотрља му се низ образ.

— Зар се нећемо више никад видети? рече ми он испресецаним гласом.

— Никад.

При овој неумолимој речи наста међу нама тужно ћутање. Подигнем разбијену слику и покријем је као да је сакријем од недостојних погледа.

Мој отац погнут, убијен, посматраше све моје покрете унезвереним очима; рекао би човек као да посматра руине свога живота.

— Не остављајте ме тако, Ремоне, проговори он, готово изнемогао од узбуђења.... Јест, ја то разумем, ви ме морате мрзити. Али оставите ми да вас сутра поново видим, пошто вас прође гнев. Ваља да вам говорим....

— Добро, господине; а и ваља да вам дам рачуна о надзиравању ваших радова. Приправићу их још ове ноћи.

После овога одговора изиђе не смејући да ми пружи руку.

(Наставиће се)

ШТА СЕ ДО САДА ПИСАЛО О ГЕОЛОШКИМ ОДНОШАЈИМА

У КРАЉЕВИНИ СРБИЈИ

(наставак).

III

Околина Кучајне.

Околина је Кучајне врло промењиива по њеном облику, њене вегетације и њених образованих стена. Стрмените кречне стене, подижу се из блажијих обронака ових наслага; протегнута кречна греда иде приближно с Југа на Север; главице и одронци састављени су из наноса: андезитских, кречних и гранитских, и т. д. стена. Већ у долини опажа се више остатака од старих рудника, али их је

више, ако се успнемо на једну главицу, на којој налазимо: стотинама старих гротлâ, гомилȇ руда, а највише дуж граница између кречњака и андезита. Ако прођемо кроз шуме, онда нам излази иста слика, што све каже: да су одавно стари овуда тражили рудно богатство (в. Ђ. Стојановић, Рударство, Отаџб. за 1880 стр. 438).

На западној страни налази се амфиболит, као падина кварцу, и слојеви амфиболита прелазе у хлоритошист, који садржи прилично велика сочиваста зрна кварца и неке зоне графита, то је исти шкриљац, који се налази недалеко од Мишљеновца (в. Andrée p. 3).

Источно од кварцита налазе се слојеви пешчара боје црвено-жуте, чију старост, вели Andrée, тешко је одредити, јер се никакве окаменотине нису могле наћи, тек ако се смеду ови слојеви узети за доњи дијас: а ако се и најближи кречњак урачуна, који је нешто лапораст и шљунковит, онда је опет тешко ове пешчаре узети за лејаске; пошто овде нема никаквог трага шкриљастим глинама и конгломератима и т. д., као што је северно од Мајдан-Пека. Пешчар је прилично једнаког зрна, са великом количином љуспица лискуна, са цементом гвожђевите глине. На свима овим трима стенама, као и на граниту наслагани су дискордантно кречњаци. У овим је кречњацима нашао г. Хофман само две врло мале окаменотине (Trochus и Natika), те је за то Th. Andrée ове кречњаке анологно поставио у доњу креду, а Кота их је држао за јурске (в. Erzlagrst. p. 86). Кучајнски кречњак ретко се јавља у јасном наслагању, боје је жућкасто-бледе до затворено-сиве; у нерудоносним партијама на прелому је једар, а у рудоносним понајвише је доломитичан, боје бледо-сиве и прелома иверастог.

Источно од Кучајне, налази се гранит као подина кречњака, и први се јавља местимице, пошто је кречњак сплакањем нестао; а још источније код Нереснице, где се сâми кречњаци граниче са шкриљцима (Cotta: микашист), опет се налази гранит, који је у жицама у кречњаку, те се опет може узети да је ова громадна стена образовала дно кретацејском, односно јурском мору (в. Andrée p. 4). Гранит се на површини распада, структуре грубозрне, са обичним састојцима.

Две пре поменуте стене, кречњак и шарени пешчар, поремећене су продором дацита (код Коте: банатит, што ће бити керсантит са кварцом?). Ова еруптивна стена састоји се из криптокристаличне зеленкасто-сиве основне масе, у којој су излучени велики кристали: плагиокласа, кварца, биотита и амфибола, те изгледају порфирично у њој; а има нешто мало и магнетита. Дацит са амфиболом (или код Andrée-а кварценосни хорнблендски андезит), је ситно до грубозрн; а разликује се по боји, и то: сив, а на западној страни у

незнатној количини црвенкасто-мрк. По микроскопској садржини кварца вели Андре, могли би се разликовати три варијетета:

1) Андезит са диплоедрима кварца, врло распаднут;

2) Андезит без макроскопског кварца, који одговара дијабазтрахиту: и

3) Андезит са аметистом, и вели: да та разлика изгледа да је због неједнаке старости и неједнаког очвршћавања. Андре ову стену увршћује према старости по Szábo-у у биотит-лабрадорит-кварц трахите, или по Richthofen-у у пропилите или тачније у даците, а старости медитеранске етаже; но ако би се иста узела за Котин банатит онда је старост у питању (в. Grundlinien v. Bosnien u. Herz. p. 23). Дацит се јавља у правцу С—J у кречњаку, између кречњака и брече (в. доцније), а у шареном пешчару не налази се; даље га има код Црномосника (источно од Кучајне); а и јужније исто тако, што није Андре погрешио (в. Алекса Геолош. цртице стр. 282).

Између кречњака и андезита (дацита), налази се још нека бреча, састављена из комађа андезита, кречњака, кварцита и другог суседног стења, слепљених цементом од ситног дацитског песка, нешто калцита, а можда и зеолита. Боја је распаднуте брече споља жућкасто-мрка, а у унутра превлађују боје једног или другог састојка, но никад није сиве боје. У громади је овај таког неправилно излучен, није се нашло никаквих окаменотина у њему и лакше се распада но дацит (в. Andrée p. 7). За старост ове стене, само аналогно са угарским трахитима, може се рећи, да је се образовала за време, медитеранске и сарматске етаже, неогена.

Код села Церовице северно од Кучајне нанете су, овде онде. осулине кречњака и гранита, које леже на глинама, којима су придружени лигнитски уметци (Schmitze), где је Андре нашао неку Congeria, као најмлађег члана неогена који је овде покривен местимице лимонитоносном глином, у којој је нашао неку вивипару, те за исте талоге мисли Андре да су се образовали у котлини (в. Andrée p. 12); а и бигар наводи исти писац, који се јавља на више места, код једног оближњег топлог (16° С.) извора.

Осим поменутих стена, још се налазе иза гранита и сијенити J-И од Кучајне, код села Буковске, за овима амфиболити и микашисти.

Југозападно од Кучајне за 4 км јављају се шкриљасте глине, пешчари и конгломерати, који припадају доњем дијасу. У подини ових слојева јављају се само код села̂ Кладурова и Мелнице више слојића каменог угља. Код Мелнице вели Кота: „Микашист је претрпан конгломератима, пешчарима и шкриљастим глинама, које садрже биљске остатке“, и мисли да су старости карбониферске; преко

ових слојева: терцијерни лапор и шкриљасте глине, са лигнитским лежиштима и отисцима лишћа, где је нашао остатке од Stigmaria (в. Cotta Erzlagersttäten p. IV).

Андре је нашао у овој околини ове руде и минерале:

Галенит. Листаст, једар, прилично чист, а и помешан највише са пиритом и сфалеритом; те је преображен у церусит; садржи по мало злата и сребра.

Сфалерит с пиритоидима, упрскан као и галенит, боје је: црне, црвене и жуте; продукт му је распадања Каламина, а налази се и самосталан; оба су сиротни у злату и сребру.

Пирит са галенитом и сфалеритом или сâм за се у бречи, у којој се налазе центама тешки ваљци. У след влаге пирит се претвара у лимонит, те околне руде мрчи, и оваке рудне масе зову се: смеђовци (Bräunungen).

Пиролузит. Налази се на поменутим пиритним ваљцима у кугластим конкрецијама, или сâм за се, а и бокораст (stöckförmig) у кречњаку или са смеђовцем; садржи нешто злата и сребра.

Поред ових налазе се још као производ распадања:

Церусит као производ распадања по галениту.

Лимонит постаје распадањем пирита и као танка навлака на церуситским кристалима.

Бусени гвожђац клупчаст у глини

Смитсонит и *Каламин*. Оба доста чести, садрже 50—55% цинка. У свима бојама, једар, љуспат бубрежаст, и т. д.

Кварц. Аморфан са галенитом и пиритоидима, а можда увек са халкопиритом, садржи доста злата; а као кристалисан као *аметист*.

Као ређи налазе се још и ови:

Госларит; халкопирит са 1% Cu; *Халкосин* са 4% Cu; *Азурит* и *Хризокол* на Каламину оба су ређи; *Реалгар*, у једрим масама; *Арсенопирит*, врло редак, неприметно садржи злата и сребра; *Калцит* у пукотинама у кречњаку; *Мрамор*, као преображен кречњак у след андезита; *Мрки доломит*, врло редак; и глина (нетопљива) код Црномоснице.

IV.

Из Кучајне у Мајдан-Пек

Источно од Кучајне као што је речено налази се гранит, као подина кречњаку, а код Нереснице где прелази пут за Мајдан-Пек на леву обалу Пека, опет се налази гранит, који изгледа као у жи-

цама у кречњаку; па онда пут се пење широком гредом од микашиста, на чијој се западној страни опажају трагови порфирних продора. У долини М. Пека мења се микашист са гнајсом, амфиболитом, гранитом и од сваке руке испрорлаченим жилама гранитских варијетета (в. Cotta Erzlagerstätte p. VII). За тим је микашист еруптивном жицом проривен и претрпан јурским кречњаком са Amonitim-а и Belemniti-ма; а и лимонити, који су постали распадом: додирних, мођних и пиритних бокора, пружају се местимице до дна долине, да ли је баш тако, одмах ћу изнети шта Tietze вели о тамошњим одношајима.

V.

Околина Мајдан-Пека

Мајдан-Пек је у нашој отаџбини најпознатије рударско и минералошко, а скоро и најпознатије место.

Једно по сата више Мајдан-Пека јавља се само на путу између Д. Милановца и Мајдан-Пека, одмах пошто престану азоички шкриљци, неки леп шарен кречњак, о коме још и Хердер напомиње (в. Herder, Bergm. Reise p. 24); а Tietze вели, да је радостан што опет види исти кречњак, кога је проучио у долини Љубораће на Банатској страни, па наставља: „То је неки вапнац једар, одлома иверастог, изгледа пријатног, са промењивим бојама: беличастим, жућкастим или црвенкастим; у коме би се тешко и привидно, само местимице могле наћи окаменотине“ (в. Tietze. Notizen p. 14). Овај вапнац почива и то сасвим дискорданто на изресним лапорастим шкриљцима, који се и даље на ниже к Мајдан-Пеку јављају. Ови су шкриљци од чести жућкасте, а од чести модрикасте боје, и подчињене су им партије неког сиво-жутог вапнаца. У овом систему слојева вели Tietze, нашле су се велике Inocerame, које спомиње, као: Inoceramus mytiloides Mantell и неке одломке који се слажу са cfr Cuvieri Sowerby, и исти систем слојева одредио је као Туронску етажу, и то како лапорасте наслаге, тако и сиво-жут вапнац, који је истим наслагама потчињен; како овај последњи, тако и шкриљци аналогни су Госавским наслагама; а онај вапнац вели Tietze неће погрешити. ако га стави у сенонску етажу (в. Tietze Notizen p. 15).

Да шкриљци не припадају горњем делу Турона, не можемо дати места, вели исти писац, из узрока, што је наслага вапнаца готово дискордантна према познам лапорастим шкриљцима; који се одношај расветљава из тог, што је он и вапнац на Старици, С—З од Мајдан-Пека, означио као сенонски вапнац, који овде образује кршеве

десне обале М. Пека; а уз долину се спушта $^1/_2$ часа од Мајдан-Пека преко реке и свезује се са оним партијама овог вапнаца, о ком је реч; а који се налази и за $^1/_2$ часа С и С—И од Мајдан-Пека на Милановачком путу.

Ако се поће уз долину М. Пека, онда се јавља на више, скоро затворено-модрозелен нешто светао шкриљац глине, кога ћемо доцније видети код Црнајке и Милошеве Куле. Поток (Мали Пек) просеца слојеве који припадају прапланинама; даље још више уз долину јавља се пешчар и на послетку долази горњи кретацејски кречњак, чије се комаће грêдом у потоку налази и које производи бигров талог, којим се на више места поток одликује.

Пешчари и шкриљци глине узевши их заједно сучељавају се са сенонским вапнацем на Старици, те преставља]у заједничку основу планине, на којој аргилошисти готово уступају тако, да даље Ј—З на самој Старици поремећени аргилошисти носе кречне наслаге, а на С—И у продужењу овог кречног зида, кречне се наслаге преко пешчара наслагале. Овај поменути пешчар налази се још ближе северно од Мајдан-Пека на друму Д. Милановачком, где је опет претрпан са гор採речним Туронским лапорастим шкриљцима са Inoceramus-ом, у којима се на путу Д. Милановачком опажају врвце или умеци (Bestege oder Sehmitze) угља; зато, вели писац, да се неће залутати ако се ови слојеви ставе у доњо-лејаски пешчар с оне стране Дунава (в. Tietze, Notizen p. 16 и упоредити Hauer's geol. Karte öst. Monarchie). Овај је пешчар Мајдан-Печки модросив или жућкасто-сив и садржи много љуспица лискуна.

Ако се наслажу овако Туронски слојеви сасвим дискорданто и преко пешчара, онда опет образује лапорасти шкриљац заједно са пешчаром општу подину Сенонском вапнацу, на коју независво наседа сенонски креч; као што на Старици наседа и пешчар на аргилошист, где местимице обухвата креч азоичке наслаге, које су још и даље спрам Д. Милановца развијене. Даље наставља писац на истом месту: да је положај слојева сенонских кречеѣа стрм, где се сучељавају од друма Д. Милановачког: а спрам Старице пâд им је благ, и само на једном месту у горњој долини М. Пека јако се распознаје поремећен положај истих.

Ако се попнемо на Старицу, вели Tietze, онда налазимо прилично ра̀ван нагнут плато, као што је случај код кречних гора, које на својим окрајцима образују литице, а и вртаче спомиње писац, које се с обе стране друма Д. Милановачког у овом кречу налазе; те исти креч сравњује с оним с оне стране Дунава. Но пошто се замишљена зона јужно преко Дунава продужује као Туронски кречник (Капротински) од Голупца, зато и писац, опет вели, да не би знао где

би поставио границу на геолошкој карти, овом сенонском кречу; те зато и не сме онај голубачки кречњак да урачуна овом кречу, јер Мајдан-Пек много источније лежи.

Хајдмо сад долином М. Пека, да видимо шта веле писци, тако Bernh. v. Cotta у својим Erzlagerstätten in Banat und Serbien p. 90.: „Прилично велико место Мајдан-Пек лежи у подугој долини М. Пека. Подина ове долине састоји се понајвише из микашиста, који овде прелази у гнајс (руљац) и амфиболитски шкриљац, а често је микашист гранитским жицама или жилама прошаран. Овај микашист местимице је покривен моћним слојевима јурског креча, који северно од Мајдан-Пека стрмене и високе стене слаже; но западно местимице спушта се до у долину, тако, као да је овде врло неравна површина микашиста кречњаком претрпана, ако нису доцнији поремећаји помели ту границу овог неравног нивоа. Да овај кречњак заиста припада Јури, износим нађеног Belem. paxillosus и једног Ammonit-а из породице Planulata, готово у близини поткопа (Stollen) Св. Андреје. У опште изгледа, да се само ретко јављају јасне окаменотине у овом једром сивом кречњаку са конкрецијама рожнаца. Његови слојеви и наслаге јесу незнатни и једва се могу одредити; он изгледа, као што поменух, да испуњава од чести велике дубине на површини азоичког микашиста, или попуњује пукотине шкриљца, док се с друге стране уздиже више стотина стопа“.

На ово Tietze одговара (в. Notizen p. 18): „да ли је v. Cotta само на основу непоузданих извешћа других овакав став (Passus) свога рада изнео, јер да је на основу свог сопственог истраживања дошао би учени путник до са свим других резултата“; па наставља: „Развијени кречњаци код Мајдан-Пека припадају дакле, овде са свим не узимајући на ум оне кречне наслаге са Туронским лапорастим шкриљцем; нити све описате сенонске вапнаце, као што су на Старици, т. ј. на Д. Милановачком друму“. Осим истих јављају се још и други кречњаци, који су различни, како по слагању, тако и петрографски, од оних на Старици. То су оне кречне партије, о којима v. Cotta вели, да се спуштају западно од Мајдан-Пека до у долину, с чим је јасно помишљао на Старицу; док је вапнац друкчији, који почиње тек више стотина стопа над подином долине, јер се Tietze простим сравњивањем о томе осведочио, са одробинама (осулинама) стена на разним местима, и дошао до тога, да су овде са свим хетерогени талози, а не исти формацијски чланови, што их је v Cotta узео од ока; те му се отвара питање, да ли су именовани талози постали на морском дну, или су овде дошли премештањем.

Ако пођемо од Мајдан-Пека низ долину путом, који иде к рудокопима, одмах наилазимо више рудокопа гвожђа, на десној обали

М. Пека, неки сив доломит, који лежи у таком положају на азоичком стењу, које је пробио трахит, да преставља у овом неку испуњену долину; али се доломит са кречњаком Старице у таком положају држи, — као год Лејаски пешчар и Туронски лапорасти шкриљац у сенонском вапнацу, као што је сав кречњак око Мајдан-Пека, што исти случај Кота преставља као целину. Доломитски је кречњак више рудокопа гвожђа рудоносан и садржи оловне и бакарне руде, у повећој количини; док онај поменути креч сенонски на Старици, чија је база неколико стотина стопа над подином долине Мајдан-Печке, што Кота наводи, није показао никаквог трага рудоносности. За овај доломит вели Tietze, да је старији од сенонског креча, а и од пешчара и лапорастих шкриљаца (в. Tietze Notizen p. 19).

Кота помиње још једно место код Мајдан-Пека, где се на исти кречњак наилази, и то близу поткопа св. Андреје, где је нађен Belemnites paxillosus и Ammonites planulate, што му је дало повода да каже да су сви кречњаци јурски; но исте окаменотине Tietze није нашао, што би потврдиле јурску старост. На том месту кречна је партија одвојена од оне више рудокопа гвожђаних, једном брдском гредом, азоичких стена, и пружа се дуж Шаткине долине (в. Драгашевић карту: Млава и Пек), који се испод Мајдан-Пека са Печком долином сједињује. Овај вапнац спрам поткопа св. Андреје врло је доломитичан; но ипак је овај доломит затвореније боје, него онај што је више гвожђаних рудокопа. Даље низ долину прелази ова стена у неки једри црн кречњак; да ли је и он рудоносан, Tietze-у није познато.

Што се тиче рудоносности код Мајдан-Пека у опште, ту се јављају највише руде у гнездима, бокорима, ређе у жицама. Стена где се поглавито руде налазе означена је од свију писаца, који посетише Мајдан-Пек, као распаднут порфир, а Кота је уврсти у своје банатите. О истом порфиру треба сравнити Брајтхаупта (в. Exposé über Maydanpek p. 6) и Tietze-a (Notizen p. 19) шта о истом вели Max v. Handtken. Tietze наводи даље, да је међ облуцима, идући низ М. Пек, нашао комађе стена, које су познате као трахити, а вели: можда припадају Тимациту, што га је Брајтхаупт у долини Зајчара нашао; но ипак су дијабаз-трахити (по Richthofen-у), а може бити да су амфиболски андезити (в. Рад I. 1881 стр. 78). Исте стене ваља тражити више Мајдан-Пека, које Tietze овако описује:

„У сивој или зеленкасто-сивој, ситнозрној до једрој основној маси, налазе се бели, цртасти, нешто стакласти кристали ортокласа (1—2мм велич.), а тако исто нешто дугачке или дуже иглице амфибола, који је црте зеленкасто-сиве, што би могао у Тимациту као Гамзиградит да значи“.

Други један трахитски варијетет, кога је нашао у комађу код Југовићевог поткопа, овако га описује:

„У прљаво-зеленкасто-основној маси излучене су мале беле индивидуе распаднутог ортокласа, и овде онде урасле таблице затворено-мрког лискуна“; коју стену ставља у трахите без кварца (в. Tietze. Notizen p. 20)

Осим ових помиње Tietze и риолите, што их је нашао у околини Мајдан-Пека, о којима вели: „Ако се пође од Мајдан-Пека низ М. Пек, одмах наилазимо сличну стену на десној обали М. Пека, баш код прве уске побочне долине, која испод Мајдан-Пека к М. Пеку слази, па и на десној откоси ове долинице“. Ова се стена састоји из сиве основне масе, којој се поједине партије, особито под лупом, одликују масном или воштаном сјајношћу и нешто флуидалним изгледом. На свежем прелому јављају се доста слабо порцеланске партије. Због ових особина ставља Tietze ову стену по Richthofen-у у литиодите или литиоидне риолите (в. Zirkel, Petrographie Bd II p. 150); јер вели да се кристали нису излучили у основној маси; а о истој напомиње, да је прилично чврста, при свем том што је местимице распаднута, коју стену како Хердер тако и Абел као порфир спомињу (в. Abel, Über Bergbaub. in Serbien p. 59. K. K. Jahrbuch geol. k. 1851).

У околини Мајдан-Пека, нађени су ови минерали по Тицевим и Котиним прибелешкама:

Миланит, аморфан са чистим бакром;

Бакар у друштву са Миланитом у поткопу Тенкином, као навлака на подупирачима затрпаних рудокопа; Халкопирит, Борнит, Тетраедрит, Халкомеланит, Малахит, плави камен, Ковелин, Азурит. Цигљана руда, у поткопу Југовићевом као навлака на некој бречи. гаденит, пирит, магнетит и т. д.

VI

Из Мајдан-Пека долином Шашке и Црнајке на Сто и натраг долином Поречке реке у Д. Милановац

Из Мајдан-Пека пут прелази у долину Шашке преко планинске греде, састављене из азоичког шкриљца.

Ови шкриљци састоје се у главном из зеленкастог, местимице мрко упрсканог гнајског варијетета, те према саставу последњег и изгледају тако, да се на скорашњем прелому једва примећује шкриљање, а на давнашњем прелому ипак се опажа неко врстање, те их зато Tietze ставља у Корнубијаните (в. Tietze p. 29 и Zirkel Petro-

graphie p. 418), а Хердер их помиње као микашист (в. Herder. Bergm. R. p. 30). Иста се стена опет налази на левој обали Шашке између Близне и Рудне главе; а близу ушћа Близне у Шашку намерио је Tietze серпентин, и у свези са првом нашао још и неку врсту гнајса (Holzgneis, в. Zirkel Petrographie Bd II p. 417).

Даље идући налази се јужно и југо-источно од ових корнубијанита доста распрострањен гранит, коме је граница на северу према азоичком шкриљцу, предео Рудне Главе близу развала Милошеве Куле, у ком је Шашка издубила корито; од Милошеве Куле повлачи се на СЗ правцем ЈИ уз реку Црнајку и јужно од села Црнајке за $^1/_4$ часа сече долину исти гранит. Села, Танда у горњем току Црнајке, која се овде зове Танда и Вел. Горњане, па и река Љубова, која се улива десно у Шашку код Милошеве Куле, леже још у пределу овог гранита (в. Tietze. Notizen p. 31).

Спуштајући се долином Шашке к Рудној Глави још и не излазимо из предела азоичких шкриљаца, а опажају се гомиле згура, нека места аргилошиста и неки бели кречњак, кога Tietze сматра као продужење Мајдан-Печког и који је подчињен азоичким шкриљцима; а тако исто и о серпентину говори на левој обали Шашке близу састава Шашке и Црнајке.

И Рудна Глава је један од наших важнијих рудника са својим бакарним и гвозденим рудама, као: малахитом, магнетитом, халкопиритом и др.

Из Рудне Главе прелази пут мало ниже на десну обалу Шашке пролазећи поред Милошеве Куле, спушта се ЈИ уз Црнајку.

Прелазећи из предела гранита, наилазимо код Милошеве Куле неки затворено плав шкриљац, на коме иста развала постоји, кога је Хердер као шкриљац глине означио (в. Herder, Bergmänn. Reise p. 34), који се пружа долином Црнајке до близу села истог имена, а после настаје пзменути гранит, кога Хердер као сијенит износи. За овај гранит, вели Tietze, да је прилично петрографски промењив, али ипак геолошки припада гранитима. Он увек садржи, сјајно црн или зеленкасто црн, скоро никад отворен лискун. Фелдспат је час беле, а час црвене боје. Кварц је у промењивој количини, али га увек има, доста уступа, на чије место јављају се хорнблендске примесе, те би стену уврстили у сијенит. Сви се варијетети увек одликују својим великим распадањем и тиме се одржавају међу се у некој вези. Стена више или мање распада се у песак.

На десној обали Црнајке, код села истог имена, налази се неки вапнац, који се непосредно граничи са шкриљцима; а за повлату има лапорасти шкриљац, у коме је Tietze нашао неке нејасне биљске остатке једног амонита и једног белемнита, те би се вели зато,

само аналогијом ови лапорасти шкриљци, могли имати подобност са јурским лапорастим шкриљцима. А за исти вапнац вели, да је налик на доњо-лејаске вапнаце (в. Tietze, Notizen p. 6) јужног Баната; но овом вапнацу недостају пешчари и конгломерати. На истом је месту констатовао и Габра, што је нашао међу комађем, што их је поток нанео.

Ако пођемо од села Црнајке јужно уз брда, која се уздижу између долина реке Танде и Љубаве, онда опет долазимо на гранитски плато, В. Визак, са кога нам се отима поглед на Ј и ЈЗ на огромни зид стена, који се миљама дуљи, коме је најисточнија тачка највиша са својим трапезоидним обликом, позната под именом Стола.

Између поменутог плато-а и Стола налази се вапнац, за кога Хердер вели да је доломитизиран, што и Тице не одриче, и у ком је последњи нашао неке окаменотине (Теребратуле и корале), те га је уврстио у сенонске вапнаце.

Ако би се даље упутили Столу, онда опет нам се јавља гранит, који беше и на платоу. Овај однашај између вапнаца и гранита вели Тице, да је гранит образовао дно сенонском мору, према томе гранит је старији од вапнаца, што Хердер тврђаше обратно (в. Herder, Bergm. Reise p. 37).

Враћајући се истим путем, да од Милошеве Куле наставили пут низ Поречку реку, који прелази час на једну, час на другу страну реке и иде правце на север.

Поменути шкриљац код Милошеве Куле пружа је и даље к северу с обе стране Поречке реке, после настају азоички шкриљци, које и Herder спомиње; но код Клокочевца на десној обали Поречке реке, нашао је Tietze у области шкриљаца, мали део вапнаца, који су слични онима код Црнајке.

Између села Клокочевца и Топонице пут иде десном обалом Поречке реке, а лево преко реке на рубу Поречке долине, дуљи се једна поворка брежуљака, која се одликује црвеном бојом од осталих брегова. Ови се брежуљци састоје из песковитих и црвених шкриљаца и порфиричних маса; ове шкриљце држи Tietze као еквиваленте ма где неког тријаса. А код Клокочевца помиње исти писац појаву порфира са црвеном фемитичном основом масу, у којој су доста велики кристали санидина излучени (в. Notizen p. 6).

Хердер у свом рударском путу помиње овде неке наслаге црвене и беле глине, за које Tietze држи да постају распадањем порфира, те с тога обраћа пажњу будућим посетиоцима овога места. На десној обали Поречке реке не налази се поменута стена, али спрам Топонице на десној обали, нашао је последњи писац неки груб конгломерат, за кога вели, да му не може позитивно старост да од-

реди, пошто лежи на азоичким шкриљцима, ну само могао би припадати доњем лејасу (в. Tietze Notizen p. 6).

Од села Топонице до Мосне опет настаје гнајс и други азоички шкриљци, који се даље на Мироч и ЈИ Дели Јовану простиру. Код села Мосне прелази пут преко реке на десну обалу, где се мало даље састаје са друмом: Д. Милановац—Брза Паланка.

VII.

Околина Д. Милановца.

Прешав на леву обалу Поречке реке, не треба много ићи Д Милановцу; одмах настаје габро, који се пред ушћем Поречке реке налази на левој обали на друму, само мали део ограничен; но простире се и на десну обалу и даље дуж Дунава на исток, као продужење габровских стена, с леве стране Дунава (в. Hauer's geol. Karte), о којима Tietze вели: да наше габровске стене садрже, осим белог лабрадора и дијалага, још и зрнаца оливина, где овај последњи у габровским стенама с оне стране Дунава недостаје, те се зато обе стене разликују по старости (в. Tietze p. 4), али се ова стена овде опет минералошки слаже са нашом стеном код Црнајке. Приближујући се Д. Милановцу одмах иза габра настаје доњо-лејаски пешчар, као продужење истог с оне стране Дунава; а при утоку Орешковице налази се повећи дилувијални талог леса са осулинама шкриљаца, што и Хердер примећује (в. Herder. Bergm. Reise p. 23).

Ако се пређе на западну страчу вароши, одмах наилазимо серпентин, преко кога се увија пут за у Мајдан-Пек; а западније долази се на сив лапорасти шкриљац, који се спушта на југ и који је покривен пешчаром, кога је Tietze уврстио у доњо-лијаске пешчаре као продужење с леве стране Дунава (в. Hauer's geol. Karte ö. Monar.). На повлати ових пешчара налази се кварцовити конгломерат, сличан оном на левој страни Дунава, али не тако грубозрн као онај на левој обали, који се јавља у подини свију јурских наслага. А ако се попнемо на вис, који је још западније од вароши, опет се налазимо у пределу азоичких шкриљаца, и зато на овом месту, вели Tietze да се има посла са претрпаним системом слојева и да је међу свима члановима лапорасти шкриљац најмлађи; но ипак је оставио под питањем, пошто никаквих окаменотина није нашао. Овај поменути лапорасти шкриљац, можда је Хердер држао за слану терцијерну глину (в. Herder. Bergmänn. Reise p. 23).

Ако изађемо, на поменутом брегу, из области азоичких шкриљаца, одмах нам се јавља испод истих неки отворен вапнац, који

сигурно припада најдоњем неокому, који је можда одступио и наслаган с оне стране, па је захваћен пешчарима и лапорима. Да је и овај вапнац претрпео на својим окрајцима, спрам шкриљаца, мало пре речено преметање, вели Tietze: може се јасно видети на стенама Котроманца (ваљда царинаре?), којима је ССЗ управљен зид, који се јавља на друму између Д. Милановца и подгорја Гребеновог, кад се Милановцу са Гребена долази. Дотични вапнац, у осталом не изгледа као доњо-неокомски вапнаци на Гребену, али је опет нашао писац само неки нејасан Belemnites (в. Tietze. Notizen p. 8).

На истом месту напомиње исти писац, да се одмах западно иза Котроманца неки део брегова састоји из чврстих амфиболитских стена и сијенитских гнајсова, који граде један клин између вапнаца, Котроманца и оних, који силазе к Дунаву са Гребеновог подгорја. Овде је неки изузетак геолошких одношаја леве и десне обале Дунава, што писац помиње, јер су на левој обали лејаске наслаге (в. Hauers geol. Karte), а код нас азоички шкриљци.

Ако пођемо даље уз Дунав Гребену, налазимо исте мезозоичке наслаге као и око Д. Милановца, како код Гребена, тако и код села Бољетина; које наслаге образују продужење лејаских пешчара и конгломерата, па сигурно конгломерат образује и брзак: Гребен, јер исти конгломерат пратимо и даље. За ове пешчаре и конгломерате, вели писац, лако их је издалека превидети, зато што су им слојеви превучени нападалом прашином Титонског вапнаца, који је развијен иза њих.

Преко ових лејаских конгломерата и пешчара трагао је Tietze средњу Јуру и нашао је код села Бољетина, на граници ових мезозоичких наслага, и азоичких шкриљаца, оолите гвожђа: Ammonites banaticus Zittel и комад стене са неком брахиоподом, што му служе за доказ, те је исте наслаге уврстио у Титонску етажу (в. Tietze Notizen p. 9); па вели: „Титонски острвчић (бокор) дакле састоји се у околини Гребена и Бољетина, као и на Банатсткој страни из црвеног клупчастог вапнаца, са лапоровитим уметцима, и шкриљаца Aptichus-а“. За црвене клупчасте вапнаце, вели писац, да су старији од неокома, зато што се преко истих налазе местимице модросиви шкриљци.

Тако исто по Tietze-у (в. Notizen p. 11) доњи ток Бољетинке састављен је из титонских и неокомских вапнаца. А код Гребена и Бољетина преко ових вапнаца, наслаган је отвореносив неокомски лапорасти шкриљац; а исти се одношај налази на путу из Милановца и Гребена; но најбоље је развијен тај исти неоком, ако се пође из Д. Милановца у Бољетин, оном гредом што образује јужно продужење Гребена; а као Bath групу одредио је на оба одронка долине Бољетинке.

На овом месту додаје Tietze, да сијенитски гнајсови, о којима је већ била реч, који се код Котроманца западно налазе, па се отуда чак до Бољетина, а можда још и даље јављају на граници спрам јурских и кретацејских слојева, и местимице прелазе на обе стране долине црвене жице. Стене ових жица састоје се из црвеног орто класа, који масом превлађује, листастог прелома, образује веће индивидуе, међу којима се налазе прилично велике партије кварца. Од лискуна се у овој стени налазе само незнатни трагови (в. Notizen p. 12).

Што се тиче геолошких односаја између Д. Милановца и Мајдан-Пека, ништа исти писац не додаје. но што је већ Хердер казао да се осим микашиста налази још и исконски кречњак, беле боје и мале моћности.

VIII.

Из Д. Милановца преко Брзе Паланке, Неготина и Брестовачке Бање у Зајечар.

Враћајући се из Д. Милановца на И. истим путем до Мосне, и прелазећи десну обалу Поречке реке, газимо исти габро, кога споменух у околини Д. Милановца, и кога је Хердер за микашист држао (в. Tietze p. 4); а за тим настају азоички шкриљци (моје прибелешке са В. Школе), из којих је цела греда састављена, која образује: Дели Јован, Црни Врх и Мироч, као продужење Карпата (в. Boué. Paläogeol. Geographie p. 69). А пре но што се сиђе у Дунавску долону, с оне стране Мироча, наилази се неки наслаган сив вапнац и Карпатски пешчар на микашист (в. Herder. Bergmänn. Reise p. 44).

Из Брзе Паланке низ десну Дунавску обалу до села Слатине налази се исти Карпатски пешчар, који почива на сивом, кад и кад белом жичастом вапнацу, који је на микашисту.

Од села Михајловца идући у Неготин, спушта се из Кусјака у долину, која се састоји из неког туфског вапнаца, вели Хердер, за који вапнац напомиње Тула: да опомиње исти на ситнозрне, богате фораминиферама наслаге сарматских кречњака на десној страни Тимока (в Toula III. p. 29).

Од Неготина на Исток к Радујевцу заузима равница, покрита наносом некадањег терцијерног котла (в. Boué. Oro-Potamo-Limne p. 25 и 35), а око Радујевца као да ће бити лес, који се и с оне стране Тимока истог котла налази (в. Златарски II стр. 1).

Из Неготина, ако се упутимо уз Тимок, прелазимо алувионима до близу села Рогљева спрам бугарског села Којлове: где је Тула

опазио да неки сивомодрикасти, лискуновити пешчар испуњава долину Тимока, а уз Тимок отворене сарматске кречњаке у великој моћности, скоро хоризонтално наслагани у великом обиму (в. Toula III p. 5). Овде је Тула с оне стране Тимока нашао 18 специја окаменотина, међу којима и нове:

Turbo Barboti nov. sp.;

Cardium Timoki nov. sp.; и

Polystomella Midhati nov. sp. (в. Toula III p. 32), које ће се, ако не све, а оне бар неке и на нашој страни налазити у истим кречњацима.

Идући даље уз Тимок до села Рајца јавља се нека стена пешчара, која је нађена с оне стране Тимока, па ће се ваљда повлачити и на нашу страну(?); за исту стену мисли Тула, да представља неки пруд из сарматских талога, еоценских или кретацејских пешчара, али на сваки начин вели, да имамо посла са еоцен-лискуновитим пешчаром, аналогним са флиш-пешчаром бечким (в. Toula III. p. 13).

Од Рајца можда настаје и даље(?) сарматска етажа, која је с оне стране Тимока праћена до испод Куле (Адлије); али о том путу до Рготине нема нигде забележено ништа, бар у оном што имадох при руци.[1]

Из Рготине за Брестовачку Бању иде пут донекле уз Рготинску реку до утока слатинске реке, а одавде уз слатинску реку до села Слатине, па остављајући десно Слатину, прелази преко Оштреља (брега) и иде у Брестовачку Бању. На овом путу налазимо с почетка Томацит, или Гамзиградит по Кости Поповићу (в. Пут Лицејаца 1863 стр. 79), за тим кречњак. можда кретацејски са огранака Стола (в. Tietze Notizen p. 33); а после порфирзеленца, без даљег описа, па се не може ни казати шта је овде подразумевано.

Ако ударимо путем из Неготина преко Салаша, Глоговице на Ветренац (брег), а одавде преко Луке поред Стола на Бучје у Брестовачку Бању, дакле оним путем, којим је прошао Хердер, онда о том путу вели: Предео до Дели Јована састоји се из кречњака, са окаменотинама. Предео Салаша и подножје Дели Јована, састоји се из мелафира (?); од Салаша преко Глоговице до Ветренца из амфиболита, сијенит-порфира, порфиричног сијенита и сијенита (а то ће бити гранит на Столу) у многоструччним прелазима. У долини Ветреве (уточица Рготинске реке) наилазио је Хердер гомиле троске и гротла, остатке негдашњег рударства; за тим у истој долини јавља се азоички шкриљац (код Хердера микашист). Из долине Ветреве спушта се микашист у долину Беле Реке (Лукину код Хердера) на исток.

[1] За онда, т. ј. 1884 год.

Чим се изађе из села Луке настаје гранит (код Хердера сијенит), а даље геолошки одношај до Бучја и око постоји и са западне стране Стола (в. Tietze Notizen p. 33), који смо већ видели. Даље Хердер наводи, да се источна страна од Бучја састоји из кречњака, као продужење са Стола, а то је исти онај кретацејски, кога је Tietze одредио на Столу; а по Хердеру западна страна састоји се из сијенит-порфира, који се простире до Брестовачке Бање, о коме вели пок. Алекса В Поповић (в. Геолошке цртице о Србији стр. 283) као трахиту, који се са Црног Врха спушта до Бестовачке Бање.

Околина Брестовачке Бање, вели Алекса у путовању са Др. Сабо-ом да је чисто вулканично трахитична, и као да ће бити од три врсте трахита: лабрадорит, бајтаунит и анортит-трахит, без даљег петрографског описа, а то су андезити, који се даље не простиру од Малиника, који је из кречњака (в. Пут Лицејаца стр. 66): а да је сам трахит линија Брестовачка Бања—Злот—Шарбановац—Гамзиград—Звездан и Зајечар; па и Злотска река „пуна је одломака: серпентина, габроа, гнајса, кречњака и трахита млађег и старијег“ (в. Геолошке цртице стр. 283).

Из Брестовачке Бање Хердер је ударио низ реку, и наилазио је с почетка свој сијенит-порфир, по Алекси трахит, а испод села Брестовца намерио је аргилошист и овог неки варијетет (Wetzschiefer в. Zirkel. Petrographie Bd II p. 600); за тим опет помиње свој сијенит-порфир, а код села Метовнице шкриљац глинца и неки слој шкриљасте глине у кречњаку пред Гамзиградом.

Др. Сабо ишао је преко Злота и Шарбановца, близу последњег наводи пок. Алекса, да се налази ту неки лапораст слој, који никако није лес, а још ближе Шарбановцу наилази се пробијање старијег трахита кроз млађи; а даље Гамзиграду, до и око Гамзиграда јавља се Тимацит (в. Рад књ. I. 1881 стр. 78), што га Алекса назва по Сабо-у: Лабрадорит-кварц-трахит (дацит) или амфибол-андезит (Lapparent. Géologie p. 588).

IX.

Из Пожаревца Млавом поред Горњака, Црвеног Врха, Брестовачке Бање у Зајечар.

Из Пожаревца у Млаву, у неколико је и пре споменуто, до Ждрела; али пре но што се уђе у Млавско ждрело налази се из Петровца Сарматска етажа са лапором и кречњаком (в. Геол. цртице стр. 282), која се распростире и на леву обалу Млаве више села В. Лаола са церитским наслагама на Венчаници (овуда сам пролазио).

Пре но што уђемо у клисуру, с леве стране уздиже нам се скоро над главом Вукан, састављен из сивог секундарног кречњака у коме се излучио кремен, што опомиње на кретацејске кречњаке, а у Орешковици јављају осулине трахитске. С десне стране више села Златова, указују се два повећа брега црвене боје, састављена из лапоровитог црвеног пешчара, кога и Хердер помиње (в. Herder Bergm. Reise p. 6). По уверењу г. Драгашевића, исти се пешчар налази у истом правцу даље на југ, око Крилаша (јужно од Златова) и на извору Крупаје (в. Драгашевић. Грађа за геогр. Србије, Гласник књ. XLIII стр. 317 и 331).

Улазећи у ждрело и с лева и десна (Јежевац) кречне су стене до М. Горњака, где је на једном месту на десној обали Млаве иза манастира Горњака пробио трахит кречњак, и први је означен у Лицејаца као гранит (в. Пут Лицејаца 1863 стр. 46), који се подударa са нађеним комађем трахита у Орешковици. Исти трахит, који овде на малом простору пробија кречњак, јавља се и у околини Крепољина, и по мишљењу пок. Алексе то је продужење Мајдан-Кучајнског трахита и означио га по Сабо-у као: лабрадорит-кварц-трахит (дацит), што је и могуће по сличности назива Мајдан-Кучајнског, кога је Andrée назва: лабрадорит-кварц-трахит, или кварцоносни хорнобленде-андезит или дацитом (в. Andrée. Umgebungen v. Kučaina p. 6). Са обе стране Крепољинске реке налази се неки пешчар црвен и бео, кога је овај трахит (андезит) подигао, што је случај и у Кучајни, да се опет налази неки шарени пешчар; но само изузетком тим, што се никад еруптивна стена не налази тамо близу тог пешчара.

Из Крепољина, иде опет пут преко кречњака спуштајући се к Жагубици у долину Омоља, која је била некада језерски котао, док није Млава пробила кроз Рибарско ждрело (в. Гласник књ. XLIII стр. 323(.

На јужној страни Жагубице налази се неки пешчар, изнад кога је покров, који је постао од трахитских туфова, и у ком се налази и комађе трахита млађих врста (в. Геолош. цртице стр. 283).

Из Жагубице прелазимо преко Тршаве Главице уз Тисницу, која доноси разноврсно стење; пут даље иде преко Страже, на којој се јавља бео крупозрн кречњак, можда као продужење оног вапнаца ЈЗ од Суводола (в. Пут Лицејаца стр. 56), за кога Буе вели, да је карст (в. Boué. Oro-Potamo-Limne p. 34). Од Страже па до Црног Врха, који је и сам трахитичан, на више места избија трахит. За трахит са Страже помиње пок. Алекса, да би било штета да се не испита због свог рудног богатства. Од Црног Врха до Брестовачке Бање непрестано пратимо трахит, за кога вели Алекса, да је модификован „гринштајнски“ (сигурно неки амфибол-андезит?).

X

Од Зајечара до Књажевца уз Тимок и границом па низ Трговишки Тимок

Изнад и испод Зајечара гради Тимок од Вратарнице до Вражогранца неки вид котла, који као да ће бити покривен соцен наслагама (в. Bouée Esquisse p. 98), које прелазе са Бугарске стране преко границе. На J—З идући од Зајечара према Планиници иза села Љубнице налази се трахита; а даље у Ђукином Потоку ближе Планиници налази се старија мелафирска еруптивна стена и нека бреча (види Геолошке цртице стр. 284).

Од Вратарнице уз Тимок Књажевцу опет настаје неки облик котла (в. Boué. Oro-Potamo-Limne 25), који се и даље дуљи до Књажевца, кога Буе уврштује у еоценски (Бечки) пешчар (в. Boué. Mineralogisch-geogn. Détail. p. 84.) С леве стране према Вратарници наслаган је неки секундарни кречњак, који је измешан са филитом, шкриљастим кречњаком; а местимице јавља се талкшист и хлоритошист (в. Геолош. црт. стр. 184); а исто је и на Горуновом Долу.

Ако се пође из Зајечара према Бугарској граници на Вршку Чуку, онда се грêди једнако кречњаком до самог њеног врха. За Вршку Чуку, како лицејци, тако исто и Георги Златарски веле, да је покривена кречњаком; само Тула је à priori означио на карти својој, као да је састављена из гранитских стена (гранит, диорит, сијенит), сигурно ослањајући се на налазак гранита у околини Рабиша (в. Toula IV p. 6). Но г. Златарски је с оне стране чинио опажања, сигурно ближе и ево шта вели: „Гранична линија Бугарско-Српска разделила је високу Вршку Чуку на два неједнака дела, која се лево од пута уздиже: већи део припада Србији а мањи Бугарској. Ова Чука простире се од Истока према Западу; спушта се стрмо у Кнежевину, а благо према Краљевини. Гледана из далека показује се да није састављена из једне врсте стена. Горња и мања половина, гола је и кречна, а доња или већа песковита и обрасла лепом шумом. Кречњак је овде сив, једар и без икаквих органских остатака; ако и нису слојеви даље јасни по етажи, ипак су нагнути к северу под углом 30°—40°. Ако уврстим црвени пешчар у горњи дијас или доњи тријас, онда нема сумње, да кречњак, који почива над њим конкордантно, да ће припадати тријасу“ (в. Г. Златарски II стр. 7). На истом месту наводи г. Златарски, да су на јужној страни Вршке Чуке угљени мајдани, у којима су танка угљена лежишта, растављена дебелим гланским, с битуменом обложени, шкриљцима; дакле односи као и код Белграчика (в. Toula IV p. 7) те зато г. Златарски не може посигурно да одреди старост ових односаја.

Од Вршке Чуке до карауле Затворене Пољане указује се крупнозрн пешчар, на коме почива кречњак са Вршке Чуке (в. пре), дакле неки одношај што спомену г. Златарски. Одавде до кар. Шашке, где извире Шашка по Тулиној карти траје једнако гранитско стење, кога и Лицејци спомињу по нађеном комађу (в. Пут лиц. питом. стр. 99) као сијенит: одакле су сишле Вратарници, где су у истом путу, код Милојева метериза грêдили табличасти шкриљац до реке Шашке. Од кар. Шашке поред кар. Остричевице, Сивог Кладенца долазимо на Бабин Нос (Црни Врх на карти Аустр. ђенералштаба), за кога веле Лицејци, да му се врх састоји из зеленца (дијабаза), а к Суводолу да је сијенит, о чему ништа не спомиње г. Др. Мачај, но само за гранит да се налази западно од овог места, код Ветрена (в. Гласник књ. XIX стр. 308).

Са Бабиног Носа до кар. Китке газимо сијенит (в. Пут лиц. стр. 112), кога је и Тула означио као гранитско стење, на својој карти, а г. Др. Мачај ништа не спомиње. Прелазећи од кар. Китке преко Кадибогаза на Расовити Камен, на коме се налази серпентинска стена, а по Др. Мачају сијенит одавде западно и северозападно Књажевцу, по пок. Алекси, јављају се следеће стене: од Расовитог Камена к селу Радичевцу траје гнајс, од Радичевца спуштајући се Шарбановцу настаје габро, где код последњег села има дијалагове стене: даље низ берчиновачку клисуру, настаје габро разног варијетета (в. Геолошке цртице стр. 285).

Уз пут од Расовитог Камена, од кога до некле траје микашист к Смиљевој Чуци (Рајкова Ливада по некима), за коју вели пок. Алекса да се састоји из чврстог крупнозрног гнајса, међутим како Тула (в. Toula IV p. 59) тако исто и Г. Жујовић (в. Гласник 55 стр. 196. 215 и 216) описују да се гребен Св Никола, састоји из гранитско диориских стена, јер и опис „крупнозрна“ текстура гнајса код Алексе биће по свој прилици описати гранит (в. Гласник књ. 55 и Jul. Niedzwiedski VIII p. 6).

Од Смиљеве Чуке одваја се наша нова граница на ЈИ прелазећи Старом Планином, а газимо истим гранитско-диоритским стенама до самог гребена Св. Николе, где код Равног Бучја пробија риолит (в. Гласник књ. 55 стр. 196 и 247), а даље настају исте стене. А од Смиљеве Чуке нашом старом границом још траје до некле поменута стена, после се мења гнајс (који ваљда је разумевао пок. Алекса поменути гранит) са микашастом, а од Писане Букве настаје до Ивановe Ливаде чист микашист, који је и на карти Г. Жујовића означен, као зона млађих шкриљаца на том одстојању, између поменутог гранита и црвеног пешчара; а на том простору помиње и пок. Алекса, да се хлоритни шкриљац пружа и западно иза кар.

Шљиве; но на Тулиној карти остају још дуж наше старе границе оне стене, које поменух пре, т. ј. онај гранит (в. Toula IV p. 61).

Ако се од овог места, између кар. Шљиве и Коренатца, остави стара граница, па се пође низ Тимок (велики или трговишки), одмах се наилази на секундарни кречњак, који се увлачи преко старе границе и образује горњо-Каменичку клисуру; а J—II од манастира Св. Тројице налази се и неки пешчар, преко кога је наслаган неки иловни лапор, у ком ће бити доста фораминифера (вели пок. Алекса); истог пешчара налази се и на Жљебини, који је покривен са сивим, доста једрим вапнацем са многим окаменотинама, које се такође и код Грнчара налазе, на ком се месту вели у путу Лицејаца: да је нумулит (в. њихов пут стр. 147): а северно од Грнчара поред самог Тимока налазе се Ammoniti у пешчару. Одакле па све даље Књажевцу газимо вапнацима и пешчарима, а код села Трговишта с леве обале Тимока јавља се трахит (који се простире на J—3) са сивасто-једром основаном масом, у којој су расути игличасти кристали амфифибола (в. Геолош. цртице стр. 286); а код саме вароши опажа се нека врста иловног лапора са Venus-ом и т. д. (в. Boué. Min.-geogn. Detail p. 74 и Toula III p. 28), а негде у околини Књажевца нашао је г. Handtken неки cidarit (в. Toula. I (V) p. 28.).

Цветко Н. Петковић.

(Свршиће се)

НА ПРЕСТОЛУ

Роман Бертолда Ауербаха

КЊИГА ПЕТА

(НАСТАВАК)

13.

Валпурга је клечала поред онесвешћене, којој је текла крв из једне ране на челу. Брзо скиде Валпурга своју мараму с врата, веза је око рањеног места, покупи мокру траву и истресе јој росу у лице. С очајањем повиче она: „Драга грофице, та дођите к себи! За име Божје, шта је то! За име Божје, пробудите се! Ирма, Ирма!“

Ирма отвори очи.

Чу се глас Хансов; он викаше:

„Валпурга! та где си, Валпурга?“

„Је ли то твој муж? Немој га пуштати овамо, он не сме да ме види!“ изговори Ирма.

„Остани тамо!“ повика Валпурга, дигнувши се у шибљу. „Упути мајку овамо, нека понесе и вино, оно вино што га је донела, оно је тамо у плавом сандучету с дечијим стварима. Похитај! Само брзо!“

Нагло и у кратко исприча Ирма, како јој је отац умро и да је сама потражила смрт у језеру. Она се дирне за чело и уплашено запита:

„Јао! шта је то?“

„Теби је крв текла. Сигурно си на какав камен пала. Погледај,“ настави она на силу веселијим гласом, „то је она зелена марама, што си је поклонила моме детету.“

Ирма скиде завој и мирно посматраше крваву мараму.

„То гаси, нека је, нека отиче,“ говораше она самој себи. За тим настави:

„О Валпурга, ја не могу умрети, ја се не могу убити — и не могу живети! — Ја сам — ја сам — рђава била — —“

Она сакри лице на срце Валпургино, које је живо и гласно куцало.

„Деде кажи ми брзо, помози ми шта да радим, пре него што твоја мати дође.“

„Ја не знам — не знам баш ништа. Моја ће мати знати, она уме свакоме да помогне. Ето, крв на твом челу стала је. Сад буди само мирна!“

Мати дође. Ирма је погледа као у анђела спаситеља и она је говорила тако одређено, да није могло бити више колебања и запиткивања.

„Валпурга, је ли то твоја грофица?“

„Јесте, мати.“

„Е, онда добро ми дошла,“ рече мати, „ево ти обе моје руке Теби се морала велика несрећа догодити. Ти си пала, или те је когод у чело каменом ударио?“

Ирма није одговарала. Она је седела између обе жене које су је усправљено држале и гледала је укочена преда се.

„Мајко, помозите јој, реците јој коју реч,“ шапуташе Валпурга.

„Не, остави је на миру да к себи дође, из сваке ране мора прво крв истећи,“ стишавала је мајка.

Ирма је дохвати за руке, пољуби их и повика:

„Мајко! ти си мој спас. Мајко! ја ћу остати код тебе. Прими ме!“

„Да, то ћу учинити. Видећеш, тамо у моме крају врло је здраво, ваздух и вода, као што нигде у свету; тамо ћеш ти оздравити и свега ћеш се отрести. Зна ли твој отац, да си побегла у свет и зна ли за што?“

„Он је то знао. Он је умро. Валпурга, испричај јој, шта је са мном.“

„За то има времена, ако Бог хоће бићемо дуго заједно, па ми можеш све на миру испричати. А сада дед' пиј мало.“

Тешком муком испаде за руком обема женама, да извуку запушач из боце: Валпурга га је на послетку извукла зубима. Ирма учини један гутљај.

„Пиј само, то вино дао ми је лични лекар за моју мајку, то је вино сигурно здраво,“ рече Валпурга, „али она га не пије, она вели, она ће да чека док остари и док јој вино затреба да јој даде снаге.“

Сетан осмејак указа се на лицу Ирмином; ова седа жена пред њом чека, да остари.

Ирма мораде још неколико гутљаја тога вина да учини. Кад се она потужи на болове у нози, мати је умела вешто да јој извади трн. Као да је благи анђео додирнуо, тако је Ирма погледала старицу и хтеде јој опет да пољуби руке.

„Моје руке, од како су створене, још нико није пољубио осим тебе,“ рече баба бранећи се, „али ја те већ разумем шта ти мислиш. У своме животу ја још ни једну грофицу нисам додирнула, али и они су људи као и ми.“

Ирма уздахну дубоко. За тим она изјави, да хоће да иде са својим спаситељима, али под тим условом, да осим њих нико више не зна ко је она; она хоће да живи скривена и непозната, а кад би је пронашли, она би се убила.

„То да ниси чинила,“ упаде јој у реч строго баба. „Да ниси то више казала! Тим се не сме играти. То није никакова претња. Али ево ти моје руке, преко мојих усана неће прећи ни речица.“

„И преко мојих не,“ прихвати Валпурга, и уз мајкину руку метну и своју у руку Ирмину.

„Реци ми само још нешто, упита мајка. Зашто не одеш у који манастир? Сад је опет слободно.“

„Ја хоћу слободно да испаштам.“

„Ја те разумем, ти имаш право.“

Даље нису ни једну реч проговорили. Мајка је држала руку на челу Ирмином, па је повеза за тим белом марамом.

„За осам дана то ће проћи, и неће се ништа познати,“ тешила је она.

„Ова ће марама остати докле и ја живим,“ одговори Ирма. Затим је тражила друго одело, пре него што је Ханс види.

Валпурга похита у гостионицу на пристаништу. Ту затече она Ханса рђаве воље; није му било ништа по вољи, сваки догађај био му је досадан, њему је већ доста; он је био у оном узбуђеном расположењу, кад се унутрашњи живот узнемири и нема станка, те лако прелази у срџбу. Уз то и ждребе му је толико посла задало; оно се одрешило и готово је дошло међу точкове једних кола.

Ханс беше зле воље. Валпурги једва испаде за руком, да га ублажи, и на послетку рече кроз плач: „Милије би ми било, да се сви подавимо, него да одемо љути и незадовољни у нашу нову постојбину!“

„Да, да, ја сам се већ умирио, деде само још ти се смири,“ рече Ханс и погледа на језеро, као да се тамо опет појавила глава црне Естере; затим настави: „Него ми морамо даље, ми ћемо стићи у црни мрак, ако не пођемо одмах, Још је далеко и коњи се једва држе. Шта сте наумиле? Шта је тамо на ливади?“

„После ћеш све сазвати. Сад ми веруј, да и мајка и ја чинимо нешто што ће нам добро донети Мени је мило, што ми Бог дао да чиним добро овога часа. Баш би га радо упитала, шта да радим, те да му моју благодарност покажем. Она је тако добро створење и ти ћеш са њом са свим задовољан бити.“

Валпурга је говорила тако одушевљено и живо, да јој Ханс рече:

„Ја ћу с колима са стварима напред отићи, а ви се сместите у она друга, ако вам је по вољи, али само брзо. Ујак је ту и он ће вас возити,“

Валпурга оде до њенога сандука, извади једно цело одело, намигну на Ханса, који је с натовареним колима пошао уз брег. Она однесе хаљине у шибљак на језеру; тамо затече Ирму да седи поред мајке; мајка је њу држала на руци, и Ирмина глава лежала јој је на грудима.

„Нашој Ирмгард биће са свим добро код нас. Ми се већ познајемо,“ рече мати.

Нико на свету није чуо, шта је Ирма старој Беати сама под врбама на језеру исповедила. Стара јој три пута укнула у чело топлим дахом што спасава.

„Тако, сад обуци наше одело,“ рече Беата.

У густом шипрагу обуче Ирма сељачко одело.

Она је непрестано гледала у земљу, кад су из шибљака изашли на пут. То беше нека нова земља, коју је она сада газила.

У гостионици гледала је она људе и ствари као у сну. Она је из дубине језера опет на свет дошла. Ту има још људи, ту све

живи, ту се једе и пије, смеје и говори, пева, вози, јаше — и све то она је већ далеко, врло далеко оставила иза себе. Она је била као из мртвих васкрсла. Немо са скрштеним рукама седела је она на клупи, није хтела да зна ништа о свету око себе, она је жудела за самоћу, дубоку самоћу; па ипак њезин је слух био оштар, она је чула, како газдарица лагано рече Валпурги: „То вам је сигурно каква сродница? Њој као да нешто фали?“ При томе показа руком на чело.

„Може бити да имате право,“ одговори Валпурга.

Болан осмех пређе преко лепих усана Ирминих. Има застора, који брани; то је сумахнутост.

Она је осећала, као да јој се преко главе превлачи бодљива мрежа; безумност је покривало, под којим се може скривено живети, али само у тешким боловима.

14.

Стара мајка је напољу у колима, која беху покривена, удешавала кревет и рече своме брату, који је терао коња, да вози добро и да не пуца много бичем, јер ујак Петар стојао је ту и непрестано је пуцао бичем од радости, што је један пут добио у руке бич и два коња да њима управља.

„Која је та жена, што се толико мази?“ упита он, и узе у уста крај од бича, као да мора гристи што не може да пуца.

„Једна сирота болесница,“ рече Беата. Тешко јој беше тако да каже, ма да у ствари није лагала.

Хапс је с великим колима био већ одмакао. Једва и жене беху једном готове кад им рекоше, да се пењу у кола. Ирма виде сада први пут Валпургино дете, и кад се њезини погледи и детињи сукобише, дете клицаше весело и хтеде к њој.

„Хај, то је лепо!“ рекоше у један мах и Валпурга и мајка. „Она је иначе тако плашљива.“

Ирма узе дете на руке и миловаше га и љубљаше. Чинило се, као да је у невином детету обузело и њу њезино детињство, које је у њој умрло и пропало; њезини погледи мењали су се између радости и жалости, и стара мајка рече:

„Ти имаш добро, честито срце, то осећају деца, она то знају. Тако, сад предај дете Валпурги и попни се у кола.“

За Ирму беше удешено место, и кад се стара мајка попела у кола, она узе дете к себи и седе с њим унутра у кола поред Ирме. Валпурга и Гундела седоше напред и гледале су у даљину, ујак је ишао поред коња и гледао с болом на бич, којим није могао

пуцати. Нико није ни речи проговорио, само се дете смејало и непрестано је хтело с Ирмом да се игра.

„Сад мораш и ти да спаваш,“ рече стара мајка и певајући тихо једну песму, успава дете и Ирму.

„Ко иде отуда с брега?“ упита на један пут Валпурга ујака.

„Један је пољак, а други мора да је слуга какве велике госпоштине.“

Валпурга се уплаши, кад виде да оба јахача све ближе долазе она упозна Баума; она уђе брзо у кола, а Гундолу остави саму напред да седи.

Јахачи приђоше ближе, сад стадоше код кола; дете се пробуди. Она погледа кроз разапето платно на колима и угледа Баума. Само танко платно раздвајало њу од Баума. Коњ, на коме је Баум седео, јако је фрчао, дизао главу у вис, тресао главом и пропињао се; беше врло тешко држати га под уздом. Ирма познаде коња, то беше Плуто, њен сопствени коњ; ухватили су га дакле и вратили. Кад би коњ умео да говори, он би казао: ту је моја господарица, ту је она коју ви тражите.

Ирма је чула, како Баум ујака пита:

„Нисте ли срели једну госпођицу у плавом јахачком оделу?“

„Не.“

„Да вам није ко други о њој казивао?“

„Нико.“

„Ко је ту у колима?“

Ирма задрхта; Валпурга је ухвати за руку, она беше хладна. Дете се заплака гласно.

„Па ето чујете и сами. дете је унутра,“ рече пољак Бауму. „Хајдемо даље.“

Јахачи одјурише даља и Ирма виде још, како је Баум њезин шешир с перјем везао позади за седло.

Кола су ишла лагано уз брег; јахачи су хитали низ брег.

Ирма пољуби дете и рече:

„Срце моје, ти си ме већ по други пут спасло. И ја хоћу на поље, хоћу да идем.“

Мати није то допуштала и мољаше, да остане код ње. Ирма пристаде и тек што се опет наслонила, она је одмах заспала и ништа није о томе знала, како су је једна сељачка кола пренела преко брега.

Подне већ давно прошло, кад су жене стигле Ханса високо горе у брду код једне постаје.

„Од сад ћемо бити сви заједно,“ рече он. Сва његова прећашња љутња оставила га је и он је био удвојено пријазан. „Ја

као мислим, да не улазимо у нашу нову постојбину као разбијена војска. Ја сам слуге тачно упутио, они терају лагано, ми ћемо их стићи на нашим лаким колима, па ћемо онда бити сви заједно. У наш дом ући ћу заједно с женом, дететом и мајком.»

„Тако треба, то ми је мило, да си опет добре воље. О, ја те познајем добро. Тебе ваља, кад си љут, оставити мало на миру, па ти опет убрзо зажелиш своје као и доброга Ханса у самоме себи, те си тако опет добар. Али сад ходи овамо, имам нешто да ти кажем: данас мораш доказати, да си доиста јачи од нас жена.“

„Е па реци шта је то?“

Она га уведе у башту од гостионице и рече:

„И ти си често слушао, да је у старо доба било добрих вила које су као добри духови уносили у кућу свако добро и срећу, али да оне остану у кући, био је један услов: нико их није смео питати, како се зову, од куда су и шта су.“

„Да, да, све сам ја то често слушао, али у то сад нико више не верује.“

„И ти не треба у то да верујеш, ја то и не тражим; али једну пробу мораш да издржиш. Видиш, мати и ја довели смо у колима једно врло фино и нежно створење, она је истина јака и моћна, али некако ипак необично, и она ће код нас остати, а неће нам никако бити на терету. Е сад Хансе, јеси ли доста снажан, да никад не запиташ, ко је и од куда је она, а и њу саму ни за што да не питаш? Ти ми мораш веровати, да је ја познајем и да знам шта радим, кад је код нас задржавам. Хоћеш ли сад верно тога да се држиш и према њој да будеш вазда добар? Реци ми, можеш ли и хоћеш ли то?“

„Је ли то та проба да покажем, јесам ли јак човек?

„Јесте то је и ништа друго.“

„То могу и ево ти моје руке на то.“

„Дај руку!“

„Ти ћеш видети, да ја умем држати, што обећам. То је лако.“

„Није баш то тако лако, Хансе, као што ти мислиш.“

„Само с тога,“ одговори Ханс, „ да увек кажеш, да је човек увек јачи од жене и да може увек одржати, баш по ту цену видећеш, шта ја могу. Твоја добра пријатељица биће и моја пријатељица. Али она није ваљда луда и не уједа?“

„Не, то није, можеш бити миран.“

„Лепо, сад је свршено, и ни једне речи више о томе.“

Валпурга оде с Хансом до кола размаче завесе и рече:

„Ирмгард! Мој муж хоће да ти каже добродошлицу.“

„Боље вас нашла!“ одговори Ирма и пружи Хансу руку.

Тек кад му Валпурга руку подиже, пружио је и он своју руку; он беше као скамењен од чуда.

Кад су даље ишли и Ханс са својом женом испред кола, рече он:

„Жено, да није само дан и да ниси ти, мати и дете ту... кад не бих знао да сам при честој свести и да је све то истина — ја бих поверовао. да је с тобом у колима права вила из језера. Је ли она хрома? Зар она не може да иде?“

„Она може са свим добро да иде.“

Валпурга се врати колима и рече:

„Ирмгард! не би ли хтела да изађеш и да мало пешице идемо уз брег? Овуда је тако лепо.“

„Хоћу, врло радо,“ одговорише јој изнутра.

Ирма изађе из кола и ишла је неко време с њима заједно. Ханс је непрестано испод ока погледао на Ирму. Ова страна жена храмала је, може бити баш је истина, вила из језера има лабудову ногу и не може добро да иде. Он је крадом гледао у њене ноге, али оне беху као и у других људи. Сад се и он охрабрио. те је више гледао. Она је имала одело његове жене, и лепа је изгледала. веома лепа. Више пута скидао је шешир, глава му беше тако врела. Шта је управо истинито на свету а шта не? Да се његова жена не појављује у још једном облику, те му изглела да је има две?

Валпурга остаде мало позади и остави их саме да иду заједно. Ирма размишљаше, шта би могла Хансу казати; она хтеде по нешто отпочети, па се опет остави тога. Први пут у своме животу била је у понизном положају. Како треба говорити с људима из нижега положаја? Једва једном рећи ће она:

„Ти си срећан човек. ти имаш жену, дете и пуницу, какви се не могу бољи зажелети на овом свету.“

„Да, да, они су сви као што требу,“ одговори Ханс. Он је осећао нечега покровитељскога у гласу, којим је Ирма хвалила његове, ма да ни она сама тога није хтела. Он је одговорио потврђујући, а он би је радо запитао: познајеш ти њих одавно? Али он се сети да је обећао, да неће питати. Валпурга је ипак имала право, то је тешка ствар. Он је преметао језиком у устима, изгледало му је, као да је половина језика била везана.

„Околина је овде сурова; горе, кад дођемо у нашу нову постојбину, опет је много блаже,“ рече он једва. Много је времена требало, док је он то изговорио, јер је он хтео запитати, је ли странкиња била већ у овом крају; али он не сме да пита, а пробирање тога шта ваља питати, беше тежак посао.

Ирма је осећала да треба овом човеку да каже штогод што ће га умирити, и она отпоче:

„Хансе," његово се лице разведри, кад га она по имену зовну, „Хансе, замисли, да ме ти одавно познајеш. Не гледај ме, као какву странкињу. Ја обично не молим радо, али ја те ипак молим. Ја знам ти то чиниш, ти си добар, а не може друкчије бити, Валпургин муж, с киме је она тако срећна, мора бити добар човек. Ја те дакле молим, не брини се ни зашта, ја ти нећу бити на терету."

„О, о томе не треба ни говорити, Хвала Богу ми имамо довољно. Једна крава више у шталу и један човек више у кући, то се лепо сноси, ради тога буди," при овим речима он мало замуца, „ради тога буди са свим без бриге и... и ми примамо једнога исељеника и... што ти нећеш да кажеш, нећу ја ни да знам, а ако би ти ма ко у свету хтео што да учини, зовни ти само мене. ја ћу за тебе и у ватру и у воду. Али изгледа, као да ти ниси много по бреговима ишла. Ја ћу те нешто световати. Кад се узбрег пење, каже се: увек напред и никако застајати."

Обоје су чекали на кола. Ханс се издува после овако дугачког говора; он је био са самим собом задовољан.

Ирма седе на ивицу друма. Она је била на височима, који су јуче у вечерњем црвенилу зажарени били и гледала их како нестају у беличастој магли. Велики врхови брда, које је из даљине гледала, били су јој сад близу и изгледаху јој још већи. Између шума овде и онде видела се понека ливада и поље, а понегде се забели и кућица. Доле се пенушио поток и овде и онде забеласка се вода, али једва се могло чути његово брујање, тако је далеко и дубоко у дољи био поток.

Ханс је стајао поред Ирме и не проговори ни једну реч.

Кола дођоше, Ирма уђе у кола, при чему јој је Ханс врло лепо помагао; у мало што не скиде шешир, кад му је она пријатељским погледом и речима захвалила.

„То је баш пристојна жена," рече Ханс својој жени. „И једну лепу собицу имамо за њу, ако се само не боји старог исељеника."

Валпурга беше срећна, што јој је најтеже испало за руком.

„Како је Ханс са странкињом говорио, то је и ујак мислио да има право, да се покаже да је жив; у знак своје одлучне воље он пуче бичем, да је у долини и на височима одјекивало.

„Ама ја ти рекох, да будеш миран," рече му стара мајка.

„Она — она је опет оздравила," одговори Петар. „Је ли," обрати се он Ирми, „пуцање бича не досађује ти?"

Ирма му рече, нека чини слободно, и тиме охрабрен, залита он:

„Како ти је име?"

„Ирмгард."

„Е? Тако је било име и мојој жени, и ако ти немаш шта противу тога, ја ћу се опет оженити другом Ирмгардом! Ја имам половину кућице и целу козу, на кући имам још нешто дуга, али коза је плаћена. Реци ми, хоћеш ли ме;“

„Какве су то шале, Петре? викну му Беата; али ипак јој беше право, да се чини шала.

Петар се гласно смејао и беше задовољан са самим собом. Да, Ханс је сад газда, али тако не уме он да говори с људима. Петар је био врло разговоран, и кад већ не знаде више шта да каже, он је брао јагоде, које су овде тек сад сазревале, и на лишћу од лешника донесе их Ирми. Да, Петар је знао да се влада као што треба то је он видео на лицу његове сестре, која се сад осмешкивала.

Путовање у нову постојбину ишло је даље без икаквих незгода. Кад су угледали место у које су путовали, на граници, замоли стара мајка, да се зауставе кола. Она сиђе с кола, оде у шуму, клече и наслони лице на земљу и проговори:

„Хвала Богу, да смо опет ту? Носи ме земљо још дуго и да срећно са свима мојима поживимо на теби, а прими ме, кад дође мој час!“

Она се врати колима и рече: „Нека је са срећом свима! Сад смо на своме дому. Видиш ли ону кућу горе с оном великом липом? то је наш дом, ту ћемо остати.“

И Гундела с дететом сиђе с кола, само Ирма остаде у колима сви остали идоше пешице.

Кроз село уђоше у долину, од којега њихов дом беше још за читав сахат. При уласку у село, пуцао је Петар бичем; нека сви људи виде, с каквим сродницима и с каквим имањем он долази.

Прођоше поред једне мале кућице.

„Ту сам се ја родила,“ рече стара мајка Хансу.

„Пред том кућицом скидам шешир,“ одговори Ханс и учини, као што је казао.

Код гостионице, која не беше далеко од општинске куће и цркве, зауставила су се кола, која су напред отишла; људи су се искупили, да виде новога газду и његове. Петар као церемонијар представи Валпурги кметицу. Валпурга јој приђе и Беата беше срећна, јер и мати кметичина беше ту, у чијој је кући она у оно време, кад је ишла у школу, чувала дете за које, је она запитала. „Оно је момче умрло,“ рекоше јој, „али ето то му је син.“ На то дође један врло снажан момак, али он не умеде рећи ни једну реч, кад је Беата причала како је она чувала његовог оца, када је он још мало дете био.

Пола села опколило је путнике, и дуго се водио разговор.

Ирма је остала у колима, овде на отвореној пијаци, и људи, уз које је она пристала, заборавише је. Стара мајка беше прва, која се ње сетила; она дође к њој и рече:

„Опрости, што те заборависмо, али сад ћемо даље нашем дому.“

Ирма одговори, да се не старају за њу Стара мајка није са свим разумела, шта је лежало у гласу Ирмином.

Овде на широкој улици у покривеним колима и под гласним разговором многих људи Ирму пређе нека сета, како је она упућена на милосрђе, да су заборавили њу, којој су се некада сви клањали; али она се брзо оте из те сете. Тако је боље, тако си сама.

На послетку пођоше даље. Опет се ишло уз брег. Стара мајка била је блажена и поздрављала је све. Шљиве и јабуке поред друма беху пуне плода, које је она у детинству своме гледала кад су сађене и сада те воћке беху тако израсле и повиле се од тешка плода. Стара мајка рече чешће:

„Ја нисам мислила да је то тако далеко. Не, хтела сам рећи, мислила сам, да је још даље — О Боже, шта ја говорим? Ја мислим да је цео свет скупљен. Децо, ја вам кажем, ви ћете много доброга и лепога доживети. Дај ми дете, рече она Гундели и узе га на руке; њезино се лице светлило од радости.

„Срце моје, ту ћеш ти певати, а и ја сам ту певала, ту сам и твоју мајку носила на рукама, као сада тебе. Тако! Дај то тици.“

Она извади из џепа хлеба и даде детету мрве, да их баци тицама по путу а и она сама бацала је комаде десно и лево.

Она није говорила више ни речи, само усне њене мицале су се лагано.

15.

Кад су се примакли кући, захрзало је њима у сусрет бело ждребе.

„То је добар знак“! рече Ханс.

Мати остави дете на земљу, извади из сандука молитвеник и држећи обема рукама књигу на грудима, уђе она у кућу. а сви остали за њом. Ханс стојаше на вратима од коњушнице, узе креду из џепа и на вратима написа С. М. В. и годину; за тим уђе и он у кућу, а за њом његова жена с дететом и Ирма.

Стара мајка куцнула је три пута на собња врата, за тим уђе унутра и остави у соби расклопљен молитвеник на прозору, да сунце у њу удари. У соби не беше ни стола, ни столице.

Ханс пружи соби руку у својој жени и рече:

„Нека нам је са срећом, снашо!

Од овога доба звао је он Валпургу „снашом“ и никако друкче.

И Ирми показаше њезину собицу. Соба је имала изглед на ливаду и поток и оближњу шуму. Ирма се окрете по соби. У њој не беше ништа више осим пећи од зеленог црепа, зидови голи, а она ништа није имала код себе. У њезиној кући и замку имала је она и столова и столица, кола и коња — а овде?

Мртваци не носе ништа са собом.

Ирма клече у прозор и гледала је преко ливаде и шуме, где је сада сунце залазило.

Где беше то — је ли то тек јуче било? — кад си гледала како је сунце залазило.

Пред њезином душом није стојало ништа чврсто. Све се једно с другим комешало. Она је држала руку на челу, које је повезала белом марамом. Једна тица гледала је њу из ливаде, и кад она баци поглед свој на њу, тица одлете у шуму.

Тица има своје гњездо, говорило је нешто у њој, а ти?

Она се на један пут усправи. Ханс је ушао у башту испред Ирминих прозора, узе једну младицу вишњеву и посади је у земљу.

Стара мајка стајала је поред њега и рече:

„Желим, да се увек здрав пењеш на вишњу и плод береш, а тако исто и твоја деца и унуци.“

Било је много посла док се у кући све довело у ред и у таквом немиру често бива, да сметају једно другоме баш они људи који се највише воле, као столови и столице, који нису још на свом правом месту; најбољи доказ о доброј вољи ових људи беше то, што је сваки помагао врло радо уз смех и певање.

Валпурга је донела најлепше и најбоље што је имала у собу Ирмину. Ханс није ни речи на то казао.

„Да ти не изгледа овде са свим усамљено?“ упита Валпурга, кад је све понамештала како се могло у оној брзини.

„Никако. Нигде у целом свету не може ми бити довољно самоће. Ти имаш доста посла, па се не брини о мени, ја морам сад и са самом собом на чисто да дођем. Ја видим, да си ти и твоји врло добри. Судбина ме је добро упутила.“

„О, не говори тако што! Да ниси ти новаца дала, не би ми могли купити ову кућу. Управо ти си у твом сопственом дому.“

„Не говори више о томе!“ одговори Ирма. „Никада више! Ја нећу да чујем ништа о оном новцу.“

Валпурга јој то обећа и додаде само, да се не плаши, ако онај старац што над њом станује, по који пут са самим собом говори и гради ларму; он је стар и слеп, коме су деца доста јада почи-

нила, али он је иначе добар и никоме ништа не чини. Валпурга је мислила, да бар прву ноћ код Ирме остане Гундела, али ова је желела, да остане са свим сама.

„И ти ћеш остати код нас,“ рече Валпурга плашљиво, „и нећеш никада доћи на онако рђаве мисли?“

„Не! никада више! Али не говори више. Мене вређа глас, па и твој. Лаку ноћ! Остави ме саму.

Ирма је седела на прозору и гледала у мрачну ноћ.

Јели то тек један једини дан, од како је онако страшне догађаје претурила преко главе? На један пут скочи она са стравом, она је у ноћи угледала главу црне Естере како се диже, она је чула њезин последњи узвик, видела је онакажено лице и црну разбарушену косу... и њој на глави подиже се коса у вис... њој се учини да је на дну језера, где сада лежи мртва...

Она отвори прозор, благ мирисав ваздух допирао је до ње, она је удисала свеж ваздух. Дуго је седела код отвореног прозора, на један пут чула је она, како се над њом неко смеје.

„Охо! Је вам нећу учинити ту љубав! Ја нећу умрети! Нећу! За инат! за инат! Живећу сто година, па ћу онда још осуства тражити.“

То беше стари исељеник, који је горе изнад ње говорио. После неког времена наставио је:

„Ја несам тако луд, ја знам, да је сад ноћ. И нови домаћин, и домаћин нека се копрцају. Ја сам Јохем, ја се зовем Јохем, и што људе мрзи, ја ћу то баш нарочито чинити. Хахаха! Они ми морају дати накнаде за то, што ми не треба светлост. Тога се ја нећу махнути, па макар морао и краљу ићи.“

Ирму штрецну нешто, кад је чула краљево име поменуто.

„Јест, ја ћу ићи краљу, краљу, краљу!“ викао је старац озго, као да је знао, да су ове речи Ирму као пламен палиле у образ.

Прозор над њом затвори се, једна се столица помери и старац леже у постељу.

Ирма је још непрестано гледала у тамну ноћ. Ни једне звезде на небу, нигде светлости и ништа се није чуло, до само брујање потока и шуштање шуме. Црна ноћ беше као дубока бездан.

„Зар си ти још будна?“ упита споља неки благ глас. Стара мајка приђе.

„Ја сам у овој кући служила,“ рече она, „пре четрдест година, а сад сам, видиш, мати газдарице ове куће, па и прва у кући. Али ти си ми непрестано у памети. Ја замишљам, како је теби у срцу. Ја ћу ти нешто рећи: ходи са мном, ја ћу те одвести на једно место, де ће теби добро бити. Хајде!“

Ирма изађе се стара-мајком у мрачну ноћ. То беше са свим друга вођа, него јуче.

Она је одведе до једне чесме; са собом је понела и суд за захватање и даде га Ирми.

„Ходи, пи. Добра хладна вода то је најбоље. Вода је утеха за тело, она расхлађује и разблажује, човек се некако изнутра купа. И ја знам, како је то, кад човека брига мори: изнутра гори као да је ватра тамо.“

Ирма се напи хладне воде. Беше као блага роса, која њу пређе.

Стара мајка отпрати је до њене собе и рече:

„На теби је још она кошуља, што си је носила. у замку. Видећеш, тебе неће оставити мисли на замак пре него што ту кошуљу спалиш.“

Стара мајка није хтела другчије и Ирма је слушала као мало дете. Она је морала обући дугачку кошуљу, што јој је баба донела, а донела је и свећу и дрва и спали кошуљу на ватри. Ирма је морала одсећи и дугачке нокте и да их баци у ватру. За тим Беата оде опет брзо и врати се с јахаћом хаљином Ирмином.

„На те су морали пуцати, ево у хаљини олова,“ рече она, ширећи дугачку плаву хаљину.

Преко Ирмина лица пређе осмех; она опипа олово ушивено на дужој страни јахаћег одола, од чега хаљина добије лепше боре.

„Беата донесе још нешто добро; то беше кожа од срне.

„Ово ти шаље мој Ханс,“ рече она. „Он вели, можда си ти научила, да под ногама имаш што меко. Ову је срну он сам убио.“

Ирма познаде доброту човека, који је њој, непознатој и загонетној; толико љубави показао.

Стара мајка седела је поред Ирме на кревету, док она није заспала; за тим укне три пута преко Ирме и оде из собе.

У глухо доба ноћи пробуди се Ирма.

„Краљу! краљу! краљу!“ чу се три пута неки глас. Је ли то она сама викала или онај човек изнад ње? Ирма се ухвати за чело она додирну завој. Је ли то маховина са језера, што је око ње? Лежи ли она дубоко у води? Тек лагано постаде јој јасно, шта се све збивало.

Први пут од оних ужасних догађаја плакала је, мирно и самохрано у дубокој ноћи.

Кад се Ирма пробудила, било је вече. Она се маши руком за чело, мокра крпа беше око чела. Готово читаву ноћ и цео дан спавала је Ирма. Стара мајка стојала је код кревета.

„Ти си врло снажна,“ рече баба, „она ти је и помогла. Сад је све прошло.“

Ирма устаде; она се осећала оснажена. У друштву са стара мајком уђе она у собу за становање.

„Хвала Богу, те си се опоравила,“ рече Валпурга, која ту беше са својим мужем, а и Ханс рече. „Да, то је лепо.“

Ирма им се захвали и погледа на забат од куће. Шта је то њој говорило?

„Је ли“ — рече Ханс, на забату наше куће стоји леп натпис?“

Ирма се трже. Она је тамо читала:

И једи и пи,
Бога се сећај,
Чувај своју част —
Шта ти остаје
Од свега добра твог
До покров у гроб?

(Наставиће се)

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД

ПРЕД ПОЗОРИШТЕМ

Поводом чланка г. Драгутина Илића у „Отаџбини“, књ. XVII и XVIII.

(НАСТАВАК).

Истављајући лепоте класичке позорнице, далеко смо од тога да мислимо, да би се њеним делима могао поправити данашњи укус А то с тога, што та дела не одговарају савременим захтевима што нису слике из савременог живота овога века. Али нова дела, која ће имати да поправе укус, нови Корнеји, Расини и Молијери, неминовно ће многоме научити од старих, те ће од њих позајмити ону узвишену простоту у развијању сижеа, ону анализу карактера, оно причање и описивање на место сувишне радње, а ову ће само онде задржати где је она преко нужна за познавање карактера. Психолошка студија сузбиће претерану тежњу за сценеријом.

Но у колико ће се будућа драма повести за времена трагедије 17. столећа, у толико ће одсудније одбацити њезине извештачености

неприродности. Признати се мора да су типови у класичној трагедији и комедији истинити. Сви јунаци одликују се племенитошћу и пристојношћу, правом цртом дворана Луја XIV. Сви говоре високим стилом, чистим језиком. Ови јунаци имађаху само опште, главне црте људи, али не и детајније, индивидуалне истинитости. Те с тога је у таквим сижеима био отворено поље сликању неких скоро надземних јунака, и развићу реторике. Оем тога, будућа драма одбаци ће ону неприродну употребу слугу, што у њој велику улогу играху, а чије слике беху само творевине маште песничке, а не снимци из саме природе.

Дела класичне драме увек ће добро пристати у нашем репертоару и потпомагаће здравоме укусу код публике и поред све немоћи да га сама собом створе.

Студија, са свим супротна класичноме позориштт, без сумње је романтичка драма. Покушаћемо, да примерима осветлимо њен однос према данашњем укусу публике, и њену праву вредност

Као образац романтичке школе најбоље нам може цослужити „Ернаније“ В. Ига. Цео нови план за састав драма, супротни класичком, ту је изложен. Односно саме радње драмске, наилазимо на праве супротности на први поглед, јер оне јако у очи упадају. На место оних прича, оне анализе карактера, наилазимо на радњу непрестана делања јунака и на ефекте, који највише могу да утичу на око. Па зарад постигнућа тога смера, употребљавано је измишљање сваковрсних, често неприродних појава. Довољно да узмемо само овај сиже о појумању части кастиљске. Ернани је обећао староме Гомецу, да ће се убити на први његов позив. Гомец и Ернани волели су дону Солу, али Сола је љубила Ернанија. С тога на дан свадбе. Гомец се служи задатом речју Ернанијевом, а на његову сопствену пропаст. Овако појимање части неприродно је, као и то да ће један храбар момак, као што је Ернаније, хтети да у свакоме часу ову реч одржи! Па не само то! Већ се Иго послужио и за то моћним ефектом у романтичкој драми: рогом, начији изненадни звук мења се цела драмска ситуација. Па не само ту, већ и у „Звонару богородичине цркве“ Иго је исто такав. Ова је драма прерада знаменитога Иговога романа „Богородичине цркве“. У њему је Иго хтео да нацрта средњи век, служећи се при тој изради историјом. Али историска дата, како ту, тако и у драми му из познатих и легендарних старих записака, што се налазе у књиг ма веома незнатних писаца. Та факта дају се скоро сва побити. Цео сиже није израђеп на основу историје већ је творевина маште. Ту је пуно призора, намењених чисто ефекту. Есмералду краду Цигани од њене мајке. За тим мајка долази из очајања у испосницу, односећи собом заосталу

ципелицу свега детета, коју 15 година љуби! А после тога времена, баш у часу кад је налази, одузимље је од ње целат! Ту су нам: Клод Фроло, Квазимодо, Феб, све личности, које су више мање покварене. Фроло је слика свећеника блудника, који љуби, а није љубљен. Феб је човек, који је љубљен, но који незна ценити ту љубав. Ту нам је толико типова узето, на какве доиста ретко кад и можемо наћи: који дакле нису црпљени аз самога живота.

Према овоме, цељ да се представи средњевековно друштво, промашен је. Оне две главне идеје средњега века: побожност и љубав према драгој као главне одлуке целе те епохе, нису нашле достојних својих представника.

Па тако исто остали су нетакнути описи обичаја, живота друштвеног. На пр. нигде не видимо, да се што догађа у самоме храму, не чујемо гласа песме нити видимо народну побожност, већ сви призори од ефекта, збивају се на звонарама цркве, па су често веома неприродни и смешни, као оно на пр. призор, где светина испод бине гунђа, јуришући на темељиту цркву, — дакле на материјалну немогућност, — а Квазимодо у том истом часу стоји на бини, и с ње баца на ту светину читаве греде! Како ли је чудна та борба, у којој је пред нама само један борац!

Но поред свих тих махна, романтичка драма има и својих великих заслуга. Она је тражила потпуну слободу за вештине, и извојевала је то за драму. Класичко козориште 17. века износило је живот једнострано, т. ј. или у виду трагедије или у виду комедије, и у својим делима хтела је да ускрсне стари век. Романтизам је радио томе на супрот. Он је увидео, да се у обичноме животу налази тужно поред веселога, озбиљно поред смешнога, и према томе, пробило се пута драми у ужем смислу те речи, која је у себи састајала и трагично и комично. Тиме су вештачки снимци из природе постали природнији, макар колико да је у томе крајности било.

На супрот староме, романтизам покуша да искрене средњи век.

Сам овај правац није био у духу времена. На супрот класичној реторици, створена је романтичка реторика. Јунаци у класичким комадима беху хладни и коректни, а романтизам је тражио страсне и узвишене унаке. Романтичка је школа хтела дакле само средњевековне карактере и њихов костим на место старовековних, али није и то тражила, да ти карактери буду и стварнији.

С друге стране, живот тадашњи косио се са животом средњега века. С тога овај није могао имати у себи оно, што је публика желела и што је требао да има, а то је дух друштвенога живота. Истина у први мах био је примљеп с одушевљењем, али је то трајало за кватко време. Публика заморена класичном драмом, била је

на први мах узбуђена романтичким ефектима. Али пошто романтизам није био срастао са оновременим животом, то он није ни могао онолико времена истрајати као класичка драма. Овоме паду припомогли су и они چести нагомилани ефекти. Публика је била њима заморена и почела је осећати досаду.

Према овоме, по нашем мишљењу, не би ни чисти романтизам могао данас поправити укус публике. Шта више он би нас могао одводити од природе, од стварнога живота у светове уображења, сањарије. Драме романтичке школе имају своје историјске вредности, те према њима ваља нам имати оне исте толерантности, којом нас је она задужила, узносећи уметност драмску на виши ступањ.

Долази нам на ред поглед на модерну француску комедију. И ово ћемо гледати да осветлимо што је више могуће очевиднијим примерима. Узећемо и у кратко анализовати драму Емила Ожијера „Фуршамбол“.

Писац његов данас је господар на француској позорници, од чијих се, тако рећи мрвица, више или мање хране данас све светске позорнице. Тај пријем модерне француске комедије и њезин утицај долази отуда, што су јој типови општи, а не чисто националне природе, те се студије њихове могу у главноме однети на целокупна данашња образована друштва.

Сиже „Фуршамбола“ у овоме је:

Син богатога оца, Фуршамбол, заљубљује се у учитељку гласовира својих сестара, и ова у њега. Из те тајне љубави добијају и пород: мушко дете. Отац Фуршамбол, да би свога сина опростио ове љубави, на вешт начин отправио је учитељку из куће и својега добродушног, поводљивог и покорног сина приволео да узме једну богату наследницу. С овом женом имао је његов син: сина Леополда и кћер Бланшу. Жена му беше врло раскошна, и поступно га имовно упропашћаваше, а он се као млакоња и добричина слабо обзирао на васпитање деце. Те с тога је под утицајем мајчиним син постао раскошан, и целе је ноћи проводио у банчењу, а кћи је постала кокета, која хоће да се уда за неког отменог, но себи сличнога младића. Расипљивост жене, доведе Фуршамбола до ивице имовне пропасти. И баш у тај мах избавља га од срамоте банкротства син његов и оне учитељице. Тада се почиње јаче развијати сликање карактера пређашње љубавце Фуршамболове, која је и даље остала верна својој првој љубави, поносита и племенита, не замерајући за своју несрећу поводљивоме Фуршамболу. Све до последњега часа, она је тајила од свога сина, ко му је отац, но у последњем часу говори му то. Овај пак син обогатио се трговином, те постао велики капиталиста. Па као присни пријатељ Фуршамбола, с којим се из ближе

упознао, одвикава му жену од раскоштва, кћер од кокетерије, а сина од нерада. У почетку долази у сукоб с Леополдом, којега коре, што неће да узме девојку Марију, коју је Фуршамболов син довео као сироче из Америке и којој се Леополд удварао. Девојка ова одбијала је од себе Леополда, но ипак је свет говорио о неким недозвољеним односима, што су тобож постојали између њих двоје. У овом сукобу, увређени Леополд ударио је шамаром својега брата. Овај му је на то рекао, да га штити то што му је он брат, па на захтев његов да шамар изглади, Леополд га обасипље пољупцима. Све се лепо свршава. Марија на послетку полази за брата Леополдовога.

Овај комад има својих врло лепих страна. На првоме је месту та, што расправља једно врло интересно, просто а важно питање о штетноме утицају раскошне мајке на породицу и оца, који о својима слабо бригу води. Тема је дакле узета из данашњега друштва и збива се у њему. Ту је уткано све оно, што се многима дешавало у животу, или што су чешће око себе могли видети. У томе је она њена привлака, пред којом блéде сижеи класичнога позоришта, узети из старога, и романтичкога, позајмљени из средњега века.

Но с друге стране, у самој обради, данашњи критичари налазе озбиљних махна у овој драми. На првоме је месту онај однос, у који је постављена законита породица према природној. Законита се црта као покварена, а природна као узор врлина. Природна спасава закониту од пропасти. Син учитељице излази као неки узор не законитога већ природнога детета. Па и сами закључак, она морална поука, што би се из овога комада могла извести, у многоме би се косила с оним, што у опште из свега оваквога положаја произлази. Излазило би да се ваља сиротом учитељицом оженити, и да се тада обично долази до сваковрснога благостања, док, међу тим, у опште данас је највише са свим супротних појава! Шта више могло би се слободно гледати и неки мамац односно идеје о срећи у природним синовима!

Модерна француска комедија, има још једну махну своју, што је чини далеко нижом, по уметничкој висини, од класичнога позоришта. То је оскудица у подробнијем цртању карактера, у развијању страсти пред нама. Овога истина нађе се у по гдекојим сценама, и нико не спори, да савремени великани, као Ожије, нису били у стању изнети то на позорницу. Узрок је зар у томе што они нису хтели да ово учине, јер се то са свим коси са целокупним планом њихнога обрађивања драмских дела.

Њима је главно да дејствују самом радњом драмском. За то се той радњи све жртвује. Они не дају прилике особама, да пред нама

полагано покажу своју унутрашњост, своје зле и добре стране, већ хоће, да свака говори врло мало, да би било што чешћих промена. разноликости у покретима разноврсних особа, и на тај начин напушта се поље лагане студије, а на место тога долазе низови разноврсних дужих или краћих призора, слика. При том још и она тежња за компликовањем радње драмске, замршава сам сиже, и чини неразумљивима поједине карактере, који немају када да се у свој својој слици пред нама покажу. На тај начин, дакле, срушена је она дивна простота, која онолико уздизаше класично позориште. Тако у поменутом комаду Ожијеровом, скоро сви карактери на мах се преображају, од рђавих постају добри. На пр. жена Фуршамболова од један пут се оставља својега раскоштва и постаје честита домаћица; раскалашни Леополд постаје у часу красним узор-младићем, и кадар је одмах да љуби оно, што је тада презирао. Бланша, кокета, од један пут је излечена од те своје дуге навике, те полази за младића који је истински љуби. Све ове поправке у карактерима нагло су извршене, и с тога су неприродне, а овоме је узрок сувремена брига драмских писаца најпре за што већом сложеношћу појава, а по том за што бржим њихним расплетом.

Још има једна махна у делима модерне француске комедије, а то је она употреба особа. којима је једини циљ резоновање. У след онога сувишнога делања у драми. писци као да се и сами боје, да се њихови јунаци неће разумети, те с тога увек поред њих истављају по какву особу, па нам кроз њена уста тумаче сама дела појединих јунака у драми, размишљају о њихним добрим или рђавим странама. Ова употреба смета слободноме развићу праве драме. Јер сама дела јунака, сам њихов говор, ваља да је кадар да њих саме нацрта, без и чије туђе помоћи. Ове особе од резоновања, сличне су оним слугама у класичким комадима, и биће да су потомци њихови.

Из овога видимо, да је данашња француска комедија много ближа романтичкој него ли класичкој школи, тако, да је због њених неприродности можемо ставити у област романтичку. Али увиђамо заиста и то, да она више но и која иде у духу данашњих тежња друштвених: да нас она забавља општим сувременим питањима, која се нас толико тичу, и о којима данашње друштво радо мисли, бринући се за своју будућност.

Према овоме дакле, тражити да се овакав правац сузбија. да му се не даје превага. значи радити против сувремених потреба; значи хтети, на силу Бога, да се данашње друштво више интересује за оно друштво из века Луја XIV или средњевечно, него ли за само себе, за своје данашње прилике, у којима је.

На овај начин исказали смо наше мњење о репертоару нашега народнога позоришта. Жао нам је само то, што сам г. Илић не рече коју би он школу драмску најволео, да ли класичку или романтичку, и која од те две школе имају у себи највише „оних других дела ван модерне француске комедије“.

Г. Илић налази, да је један део наше публике са свим пошао за укусом француске комедије. Ми овако не мислимо. С онаквим укусом, какав смо напред нашли код наше публике, она и француску комедију неће моћи довољно разумета, а камо ли много узвишеније класичке комаде. Међу тим, и то је истина, да ни једна школа драмска не привлачи данас публику у позориште тако силно, а то је за то, што данас ни једна врста драмска не одговара потпунце савременим идејама и осећајима. Па ма да се овоме највише приближава модерна француска комедија, ипак и она није са свим за препоруку, због поменутих својих махна. Будућност није њена.

Све позорнице светске пате од исте болести, од које и наше позорнице. Потребно је да се појаве савремени Молијери, Расини, Корнеји, те да изврше преображај у драми, да учине драмска дела верним огледалима слика из природе, живота. Таквих ђенија и реформатора није се појавило до данас. Кад ће се они појавити, то је питање будућности. Али када се већ једном појаве, умеће они силно повести за собом публику, и моћно утицати на поправку њена укуса.

И тек тада ће позвриште имати онога утицаја, којега треба да има. Тек тада ће оно, како ваља, потпомагати и допуњавати васпитање. Тада ће оно моћи још мало очитије упућивати ка познавању добра и зла у друштву, износећи студије разних карактера на позорницу. Тада ће се много већа љубав пробудити према лепотама природе и према друштву, а на тај начин олакшаваће се публици пут ка црпљењу здравога морала, и ка познавању саме себе.

(Наставиће се)

Милош Н. Пејиновић.

Досадан свет, (Le monde ou l'on s'ennuie). Комедија у три чина од *Едуарда Пањерона.* —

— Свет у ком се ћерета и као на изложби показује, у ком је педантерија наука, сентименталност осећај а кићеност деликатност; у ком се никад не говори оно што се мисли, а никад не мисли оно што се говори; у ког је истрајност политика, пријатељство рачун, галантерија сретство; где се у предсобљу оставља штап а у салону

језик — то је досадан свет вели оштроумни Пол Ремон својој младој али још оштроумнијој жени Жани.

Ну он је толико исто и практичан колико оштроуман, јер одмах допуњује своју слику: — ту се стварају, уништавају и процењују репутације, ситуације и избори; ту, под бојом литературе и лепих вештина, терају свој занат препредењаци; ту су враташца министарствима, предсобље академије, фабрика успеха. —

С тога је управо и дошао он у такав свет, у кућу Г-ђе Серан, јер је већ 3 године само подпрефекат, а силно му се хоће бити префекат. За љубав тога могу жртвовати нешто од свог меденог месеца, те провести у овој досади једно 8 дана, што тешко пада нарочито Жани. Али њу не чека само та невоља, него мора иначе бити увек на опрези овде, где свет цени човека по жени како је поучава њен Пол. За то ваља да буде озбиљна али не поносита; нека се осмејкује смехом иза кога се крију мисли; нека гледа добро, слуша много а говори мало. Комплимената може давати колико хоће, и цитата такођер то је врло добро, само нека су кратки а дубоки: у философији Хегел; у литератури Жан Пол; у политици Макијавели. Никад оперетска музика, већ из конзерваторије, Бетовен нпр., неколико латински речи најзад.

Жана се плаши од оволиког задатка, али Пол има и утеха: једна је, што овде сви говоре и раде тако, а не разумеју ништа; а друга је, што се тако ваља понашати само пред светом, али кад буду сами, па у буџацима где их нико не види... у башти, биће као оно пре њихових сватова.

Ну како је домаћица спречена те још није изишла пред њих, то Пол хита да Жани у неколико опише укућане за то кратко време, пошто је то врло потребно за даље оријентисање. Весела Жана, којој су и озбиљни мужевљеви говори пре овога већ досадни били, тражи за трпљиво слушање награду, на коју ће Пол мучно пристати: да је загрли и пољуби после описа сваке личности. Пошто се најзад решио и на ту тешку цену и напред платио на категоричко захтевање — Пол почиње одмах своје описивање војвоткињом Ревиљском. Како и ја треба то исто да учиним ради вас и ако нисам дужан давати никаквих накнада онакве врсте за то ни пре ни после — то нека ми се допусти да пођем узастопце за Полом.

Дакле војвоткиња — општа тетка — лепа је старица, истина мало несмотрена, али са здравим разумом. Сваку ствар крсти њеним правим именом гласно и отворено, што је, разуме се, често непријатно онима на које се односи, али увек врло паметно, духовито и у згодан час. Пуна је — а како веле французи — de bons mots. У оста-

лом овом особином обдарио је писац и остале личности, тако да цела комедија изгледа као прави бриљатни ватромет од таквих варница.

Али прави буке од простог свежег, мало опорог, горског цвећа заиста је бистро, несташно, враголасто девојче Сузана, поћерка војвоткињина. То вам је створење ветрогоња од 18 година, брбљаво, необазриво, слободно у понашању и у говору, али опет наивно и умиљато. Она је незаконито дете, и кад јој је отац умро, — синовац војвоткињин — и мати — нека удовица — доведе је војвоткиња, која је јако заволе, онакву каква је, без икаква васпитања својој нећаци Г-ђи Серан. Овај јој онда да за тутора свога сина Рожера. Доцније је одведу у неки манастир, али је Сузана три пут оданде бегала. Најзад се је окануше. Било јој је — вели — досадно у манастиру, а волела је ићи у башту, па нађе врло лако и начина. Кад је највећа тишина а она викне: „Ах! тај Волтер, какав жени!“ Одмах јој се заповеди да иде на поље — а она то и хоће. Него један пут друкчије се деси: нису је послали на поље у башту — већ кући.

Ја сам се у овом опису држао Пола те сам начинио исту таку погрешку као и он: пропустио сам обавестити вас прво о домаћици Г-ђи Серан, што је свакако било у реду учинити још у почетку Ја ћу одмах своју погрешку исправити, и ако сте сами досле могли од прилике видети каква је домаћица салона, у ком се цела радња ове комедије збива. То је врла лукава и егоистична госпа. Прикупља у свој салон — коме хоће да прида сву важност и утицај неколико најодличнијих париских салона — и философе и песнике и политичаре.

Ту можете чути философске концепције о љубави, експликације о будистичким тримуртима; можете присуствовати читању трагедија; можете слушати политичке разговоре; можете све то одобравати гласно, хучно, као што раде сви — или у тој хуци од аплодисмана рећи штогод заједљиво и оштро — као што ради војвоткиња.

Но само ако се сетите онога што смо напред рекли Пол и ја — он Жани а ја вама — о салону Г-ђе Серан, и кад вам будем представио поједине особе што поглавито дају тон и правац конверзацији — одмах ће вам бити са свим јасно: да су и те философске концепције врло површне и пуне празних фраза, да је разлагање о тринитету божанском врло досадно и неразумљиво, да је трагедија врло проблематичног квалитета, јер је стојала код свога аутора равних 15 година, да у политичким принципима влада рачун, јер и сама домаћица брижљиво одржава везе и са републиканцима и са њиховом опозицијом, пошто је рада да јој син Роже, који се управо враћа с неке научне експедиције на истоку, буде наследник старога Ревела директора нове школе, за кога новине сваког

дана јављају да је умро, да би тај глас сутра могле не само демантовати већ у исто време обзнанити и неко ново његово одликовање. Ово је наравно врло непријатно г-ђи Серан и још двојици Рожерових конкурената, што ипак не смета ни мало његовој матери да их призива и врло лепо прима у свом салону. То су господа: Белак и Сен Реол

Белак је — како каже војвоткиња — а ја се њеним карактеристикама служим јер су врло прецизне, — научењак у моди. који се удвара женама и коме се жене удварају. Лукавим својим понашањем довео је све госпе дотле, да га чисто обожавају, да сваку његову реч примају као ману библиску и да пропраћају читавом буром повлађивања његов говор. Једна што му је тек први пут била представљена — вели му: „ја сам плакала, господине, док сте ви говорили.“ Старе пак његове познанице задовољавају се већ да му све донесу по чашу воде после беседе и да се отимају о част: којој ће пружити своју лепу руку. Белак добро зна шта мисле оне о њему и хоће да се послужи тиме као средством да постигне оно, што иначе никад не би могао постићи.

О Сен-Реолу не морам оволико речи трошити, јер је то прави матори бонза, ако би сте запитали о њему војвоткињу. И верујте има право. Ван те своје религиозне ситуације, он је „на своју велику част, а још већу одговорност. син женијалног научника, који је покушао ишчупати неколико речи вечне истине од дотле неприступног сфинкса.“ И он је пошао стазом очевом и, усуђује се рећи, не без славе. Тако он једнако потрже лешину свога оца — као што примећује Пол — да би постао директор за Ревелом, јер, за бога, после смрти, овога — а његову ће смрт имати јамачно скоро наука да горко оплакује – на овој новој земљи од науке остаје он сам, самцит.

Своје кандидатуре износе обојица са свим отворено, а управљају их на Тулонијера, генералног секретара, који се са своје стране ни мало не устручава обећати и једном и другом, да ће се за њих заузети, као што је то обећао учинити и за Рожера г-ђи Серан.

Роже је истина још млад, тек му је 28 година. али под утицајем своје матере у 30. биће академик, у 35. посланик. Он вам је сад прави син своје матере, по оцени војвоткињој. Кад се вратио с експедиције пита га војвоткиња: “какве су жене тамо на истоку. веле да су врло лепе?“ и ако Г-ђи Серан није то по вољи. А он зачуђен:

— Признајем вам тетка, да нисам имао времена да размотрим.... ту ситницу. Влада ме у осталом није за то ни послала.

— Па шта си ти онда тамо видео?

— Читаћете у *Археолошком ревију*.

Али Г-ђа Серан не мисли само на његову каријеру, већ и за срећу. Хоће да га ожени Луцијом, Енглескињом, што носи наочаре, преводи Шопенхауера и дописује се са научницима. Војвоткиња је не мари. Само да човека загрли, па би му се нос смрзнуо — вели она о њој. Него она зна другу једну што би била кадра променити Рожера: Сузана. Ама мати прави силну опозицију:

— Она је природно рођено дете!

— Природно! па шта зар нису сва деца природно рођена?.. У осталом отац ју је признао за своју ћер. А по том ради шта хоћеш, док се само у то умеша враг;... па тек ја!

Видећете ко ће на крају одржати победу. Нећу напред да вам кажем. Ну ако измерите обе противничке снаге, па убројите у волонтере и Рожерово неугашено, али њему незнано, осећање једно што у њему тиња, казаће вам се само.

У овим диспозицијама имате и интродукцију у конфликт ове комедије, за који вам напред могу рећи да није ни мало компликован.

Војвоткиња одмах почиње свој посао и то тиме, што уверава Рожера да Сузана има велике симпатије према Белаку, на којега предавања често иде. па и сад управо је тамо у Паризу. Она сама не верује ни у једну реч од свега тога, али хоће да га раздражи. Роже се чуди томе причању, јер је оставио Сузану као дете, у краткој сукњици, што се вере по дрвећу и њему скаче на крило. Још он није довршио, а неко му, зачуђеном, остраг заклопи очи. Вама су очи слободне те сте погодили да је то Сузана.

Није знала да ће он управо данас доћи, него је чула тамо на предавању. Онда се она полако искраде, па на железницу, са свим сама. Ах! како је то пријатно, па тек смешно.... Дође на касу, а оно нема пара у џепу. Некакав учтиви млади господин. што је ту био понуди је, да јој узме билету. И он је ишао управо у Сен-Жермен. По том један стари господин, врло достојаиствен. Па трећи, па цео свет, сва господа што су се ту десила.... и сви иду у Сен-Жермен. Најзад избере старог достојанственог господина, јер је то пристојније. Добар неки чича, помогне јој да се попне у вагон, а и остали сви уђу с њима. Тако су љубазни били! па су вукли своје маншете, па су сукали своје бркове, као да је она каква дама.... Али најчудније је то, што кад су стигли, нађе она своју кесу у џепу.

Г-ђа Серан љути се на таку непристојност: млада девојка па сама путује.

— Па и Луција сама иде.

— Е њој нема 18 година.

— И ја мислим. Има јој најмање 24.

— После се она зна владати.

— Откуд? За то ваља да што носи наочаре?

Ја не знам да ли се вама допада ово, али се мени чини да је Сузана врло красно израђена. У осталом, ако сад и не бисте хтели још пристати уз моје мишљење, пристаћете доцније док је боље упознате, а у сцени што сад долази имате врло згодне прилике за то. Њих су двоје сами: она и Роже.

— Што ме тако гледаш? Наљутио си се што сам сама дошла, је ли?

— Не, Сузана, али ви треба да разумете....

— Шта! Ти ми кажеш ви! За то што сам постала жена, а? да богме да је зато.... реци!... ах! реци.... мени је то тако мило. — Па се приљуби уз њега. Он је благо отуруује.

— Хоћеш да и ја теби говорим ви? Ала је то забавио! само није тако лако. Али то није моја погрешка. Ја сам се била зарекла, да до твог.... до вашег доласка, ти ме.... ви... ах! не могу; јесте, била сам се зарекла да ме ти затечеш онако исто укочену као и Луцију, па сам се спремала читавих шест месеци. Кад тамо: чим сам дознала да си дошао, а оно оде цела спрема без трага. Али нека, само кад си ти дошао... Ја те тако волим, обожавам!....

— Сузана, оставите се те навике, да се служите речима којих не познајете домашај.

— Како не бих познавала! Обожавам те, волим ти. Волиш ли и ти мене? Је ли да ме волиш више него Луцију? Нећеш је узети? Били су ми тако рекли.... па што си јој онда писао толико писама, равно 27 писама, а мени само 10 и то све саме глупости, као да сам ја беба. Нисам ја беба. Толико сам за ово време научила код господина Белака. Био је добар, с тога га ја и волим. Аха! ти си љубоморан на њ? И ја сам јако љубоморна — што ми се не улагујеш као што си се оно пре улагивао, а? Да, да, као пре — Прилази да га загрли. Роже неће.

— За што?

— Пс! пс!

Не осврће се она на то, већ му притрчи и замрси косу.

— Одлази!

— Да! а да је то била Луција.... аха! рекао си ми ти. Дај залогу. Седне на његово колено па га стане грлити. —

Ђаво, о ком је рекла војводкиња да ће се умешати у ову ствар, збиља се умешао у виду случаја, и то, разуме се, као савезник војводкињин.

Белак је био писао љубавно писмо Луцији, која — и ако му опонира у неким философским тезама — ипак налази својим леденим срцем да немате места правити изузетак од осталих госпођа, које

су се све редом позаљубљивале у Белака. У том писму, које је писао изокренутим рукописом и без потписа, позива је он на састанак у петак — а то је управо данас у — 10 сах. у башту. Нека се изговори да је боли глава. Ово писмо случајно изгуби Луција, а још случајније га нађе Сузана. Прочитавши га помисли да је то писмо Луцији од Рожера, јер се оно што је у њему са свим може подударити са њим, пошто је и он дошао у петак. Сад је она збиља љубоморна и показује то очито и војвоткињи и Рожеру, који опет примећују да је она нешто необична, и да је некакву црвену хартију, писмо, крије иза својих леђа. Нађу изговора да је за часак отпрате из собе, па писмо, које је она завукла међу хартије на на столу, брзо извуку и прочитају И са свим природно помисле да је то писмо писао Белак Сузани. Роже се љути, бајаги, што се та девојка, којој је он до скора био старатељ — тако лакоумно влада, и хоће да смрви тога хуљу што заврће мозак младим девојкама. Али испод те родомонтаде крије се оно осећање, које он никако није могао угушити, и коме је требала само једна варница, па да се распламти силно. Без сумње сте се сетили да је то љубомора. А где је љубоморе, ту је и љубави, као што знате.

Али сад смо ми без бриге Знамо да ће се цела ова интрига свршити онако како треба: јер и Сузана воли Рожера и Роже воли Сузану, само то досле нису знали. Једна згодна прилика, да то једно другоме признају, па је све у свом реду. На крају ћемо сигурно бити у сватовима.

Пошто је овим свршио свој први акт, Паљерон има сад на расположењу читава два дуга чина, да нам износи у правом низу бисера пикантне крокије из француског живота, не заборавивши наравно да настави и ону малену, шарматну љубавну интригу весело и лако.

У салону је велика живост. Гостију више него обично, међу њима и један ђенерал, јер ће се овога вечера читати трагедија једна, или, како се војвоткиња изражава, будалаштина некаква. Конверзација је прави калејдоскоп. Свакога часа чујете нове гласове и нове теме, кроз које се непрестано провлачи заједљив тон војвоткињин, да овога пецне, онога дирне, да се подсмехне оштро и заједљиво. Најзад долази и многоочекивани поета, коме је она трагедија прво дело.

И ако овај матори и ћелави песник, као и његов петнаестогодишњи рукопис, прелазе са врло основаним претензијама у домен археологије, те дају довољно интереса за посматрање — опет војвоткиња и Роже заузети су нечим другим, што је веома далеко од реминисценција на какве год реликвије, јер се збива управо пред очима њиховим. Сузана се врло остентативно удвара Белаку. Свакомe

приликом манифестује према њему велику симпатију, даје му своју мараму да се обрише, и неће после да је прими натраг. Све ово истина сувише је дрско, да би могло бити рђаво, али опет је кадро узнемирити Рожера, што узбуђен свакога часа обраћа пажњу војвоткињи на Сузану и Белака. Најзад ова, кад је Сузана хтела прећи у други салон за осталима где ће поета читати своју трагедију, упита је:

— Шта је теби Сузана?

— Мени? па забављам се.

— Шта је теби?

— Та ништа, тетка, забављам се кад вам кажем.

— Шта је теби?

— Јетка сам.

Ја не знам били би се боље могао илустровати Сузанин dépilt amoureux него овим кратким диалогом. Ви сте јамачно погодили да он долази отуда, што она хоће да пркоси Рожеру, јер мисли да је он писао оно писмо Луцији. У свима овим немим демонстрацијама ви видите нервозно и до екстрема љубоморно девојче, што се смеје грохотом а тек што јој нису грунуле сузе из очију; умиљава се око Белака, прави што већи шум, удара у пролазу јако по клавиру, затвори силовито врата за собом, и једнако испод ока гледа, како Роже прима све то. А Роже? Огањ живи. Био је чуо пре кратког времена, како се неки љубе горе на степеницама, али није могао видети ко су, па помисли наравно да је то била Сузана са Белаком; с тога сад тврдо верује, да га она воли и да ће имати с њим састанак у башти, ма да му војвоткиња разложно доказује: да није довољно само мислити, него ваља имати јаких доказа. Роже не слуша, већ, гњеван, прети да ће, ако буде истина, ишћушати јавно Белака, пред свима. Али да би знао на чисто шта је у ствари, хоће да чека овде у салону, њу, куда мора проћи, да би отишла у башту. Ситуација се овде тако затеже и заоштрава, да би вам се чинило, да гледате озбиљну драму, кад не би нешто весело у вама шапутало: сад је баш добро, ево гарантије за срећан крај! И мати његова чекаће поред војвоткиње. Тако сви троје седну и пажљиво мотре: ко ће се појавити из оног салона, где поета чита. Сцена, што сад иде тако је лепа и занимљива, да долази међу најлепше сцене ове најлепше комедије, по мом мишљењу.

Врата се полако отварају.

— Пс! пс!.... Ево је! шапуће Роже.

Што се врата већма отварају, то се јаче чује поета, како декламује своје стихове.

Глас слаби и врата са свим затвара — Жана.

— Шта? ви не волите трагедије, јамачно? Или можда је рђава?

— А, не, не.... Има шта више један леп стих!

— Већ! И у пркос тако лепог стиха ви идете!

— Не знам шта ми је.... да ли од умора или од промене.... Није ми добро.... имам главобољу.

Они троје скоче нагло:

— Главобољу?

Жана се упрепастила, не зна шта им је. Најзад, војвоткиња чини крај немилом ћутању:

— Него се побрините да вас то прође, дете моје. Идите, те се мало прошетајте.

И ако Роже мисли да је Жана изишла случајно, и војвоткиња на то пристаје, опет је она изашла с намером да нађе свога Пола у башти, пошто је ту сигурније љубити се, него на степеницама где их неко може чути и видети. А ви знате да их је Роже већ чуо био, само друкчије узео.

Опет се отварају врата и опет се чује како поета страшно прети.

Појављује се — Луција. Хоће на чист ваздух.... боли је глава.

По трећи пут отварају се врата, само сад нагло. Овамо допире само један нејасан трагичан, звук песников и улети Сузана.

— Што сте оставили салон, госпођице?

— Досадно ми је што тај стари господин рецитује.

— Збиља?

— Е излазим за то, што је и мис Луција изашла.... да, она је да богме идеал савршенства.... Она може све.... а ја!....

— Па и ви путујете сами, говорите тајом господину Белаку.

— Са свим као Луција.... А што се тиче тајана, не морају се говорити, оне се пишу — гледа у Рожера — промењеним рукописом.... Што Луција све може, а ја ништа, кад сам и ја учила толико исто колико и она?.... Па нашто ми је онда то? Да ли ме с тога бар више воле? Зар се не понашају према мени, као према малом детету? Па лепо! у пркос, чинићу лудорије!.... Јест, изашла сам са господином Белаком; јест, говорила сам тајом господину Белаку; јест ја имам једну тајну са господином Белаком. Обраћа се Рожеру: он је паметнији од вас! Он је бољи од вас! Ја га више волим него вас! Ја га љубим, љубим!....

— Ви не знате сву озбиљност....

— Не, не! Знам сву озбиљност, знам!.... Па знам и то да се нешто против мене има још одавно.... још као дете приметила сам ја то.... Кад сам била у манастиру и један пут се играла једном отменом па је увредила, она љутито мени: „Незаконита госпођице!“ Она није знала шта то значи, а ни ја.... Ох! како сам онда биле

несрећна! — Сузе јој теку и јеца — Ах! зар је то моја п грешка? Шта сам ја учинила те нисам као остали свет? Што ми се једнако пребацује?.... Ја нећу више да останем овде, идем!.... Нико ме ту не воли, нико! Идем, идем — у башту, јер имам главобољу.

Тамо у салону силан аплодисман. Први акт је готов. Отварају се врата и улазе гости усхићени.

Интересантан призор ишчекивања не прекида се овде, већ се преноси у још интересантнијем облику, на много поетичније место: у павиљон осветљен гасом. Ово је уједно и почетак трећег, последњег чина.

Као што знате, у башти треба да буде састанак. Али место заљубљсна пара дошле су војвоткиња и Г-ђа Серан, да и неопажене присуствују разговору драгана и драге. Чим су чуле да неко долази, повуку се на страну и заклоне се да их нико не види, а да оне сваког виде. На њихово велико чуђење долази Жана па Пол, који је претходно метнуо једно дрво као врата, те ако би који бегунац са оне трагедије хтео доћи амо, чуће ови шкрипу врата и моћи ће се за рана спасти. А њих су двоје дошли да у овој самоћи накнаде за оно, што су се морали претварати пред светом, где се не може ни интимније проразговорити, а камо ли пољубити па загрлити. По што мисле да су потпуно сами, то поред најиздашније сатисфакције својим, тешко задржаваним, осећајима скорог венчаних — хоће мало la bride sur le cou — да прођеретају о својој домаћици и о њеним гостима, тако да је Г-ђа Серан често имала разлога зажалити што се скрила.

Ну обазривост Полова као да добија еклатантну потврду, јер оно дрво на вратима даје знак да неко хоће да продре у овај храм љубави. Жана и Пол, на велику жалост своју, морају да беже, али не на поље, већ на страну, и то лево; на десној су, као што знате, оне две.

Улази прво Белак, а за њим нека женска. Војвоткињи јако удара срце: можда је Сузана, јер се још не види која је. — Не, није Сузана већ Луција.

Љубавничка конверзација Белака и Луције није ни налик на остале такве разговоре: они остају и у оваквим тренутцима прави философи, и служе се баналним фразама и терминима некаким. Пол и Жана смеју се из прикрајка овоме слатко али толико јасно, да оне две заљубљене мудрице беже напоље страшно уплашене, јер су компромитоване. Али се војвоткиња постара да отера из павиљона и оно двоје веселих, што се једнако љубе, направивши мало шума са своје стране.

Ну има још један пар, који треба да дође овамо, и то управо онај, који нас највише интересује. И збиља ево прво Сузане, а по том полако и Рожера. Сузана види Рожера и мисли да он чека Луцију, па да њу држи за Луцију; а он опет познаје Сузану, али је уверен да она тражи Белака и да мисли да је он Белак. Врло занимљива игра, је л те? Прилазе, разговарају се, седну али окренувши леђа једно другоме. Хоће да се искушају, да би знали колико су интимни: она са Белаком, он са Луцијом. Он њој:

— Ти се бојиш?

— Ти! љути се она како сме да јој каже ти.

— Још до тога нису дошли! одахне он радосно.

Најзад Роже покушава и последњу пробу: проба да је пољуби, али Сузана скочи и плане:

— Нисам ја Луција, разумете ли ме?

— Нисам ни ја Белак, разумете ли ме?

Војвоткиња одврне мало цев за гас, те се цела интрига са оним писмом лепо разјасни, као што и очекујете. Наравно да сад Роже безпримерном елоквенцијом казује своје јаде, које је претрпео, па своју љубав од које и сад силно пати. На ту његову декларацију, Сузана има свега две речи, али бескрајно лепе, и неизмерно деликатне, као одговор: Хајдемо одавде! — Ни налик на ону стару Сузану: како му се пре наметала, а сад — кад зна да је он љуби и да она њега озбиљно воли — неће да буде с њим на само у сумраку.

Цела би се ствар и без персоналне интервенције војвоткињине лепо свршила, да није она потребна била, да објави свима — кад су овамо у башту дошли — сватове Сузане, своје универзалне наследнице, са Рожером. Уједно она обзнањује да и Белак узима Луцију, пошто су као створени једно за друго. У осталом Белаку је још то можда једина утеха, јер је Ревел опет оживео — с орденом на грудима. Војвоткиња је најзад толико милостива, те неће да остави без ичега Пола и Жану — којих се досеткама од срца смејала у башти — за то им обећава, да ће њена брига бити, да Пол постане одмах оно што је желео: префекат. Жана брже боље благодари:

— Ах, госпођо! благодарност, као што вели Сен-Еврмон.. али је прекида муж:

— Ох! сад није потребно више цитата. —

Боже мој! колико ја уживам у овом досадном свету, и ако ми је тешко изићи из њега. Тако бих радо остао у њему још. Оно што ме мами натраг, што ме вуче неодољивом атракцијом својом, да се у њ повраћам, чим на крај му дођем, постаје све јаче и јаче, лепше и лепше, што га боље упознајем. Сваког пута откривам нове и нове дивоте, а старима се више дивим. Ништа не бих

више волео, него кад бих имао толико снаге, да радостан могу поделити с вама све своје импресије, јер бога ми нигде нећете наћи згодније прилике да се насмејете правим, здравим смехом од срца до у овом царству досаде. Користите се овим даром и не пуштајте га тако лако. То није онај луди, пусти смех, већ искрен, паметан, па весео, весео. Французи гледају и на досаду својом традиционалном веселошћу. Они јој се подсмевају, али им она импонује, вели Паљерон Ту вам је одгонетка, ако сте се зачудили и у чуду запитали: где је извор оном поштовању, оној пажњи, што се скоро сервилно указује Белацима, Сен-Реолима? Немојте мислити да њихови најватренији поштоватељи и најверније хвалитељке не увиђају врло јасно чему се они управо тако дубоко клањају, и како је све то страшно, страшно досадно. Французи презиру сами себе што су весели, а збиљу разумеју само у облику досаде. Али, кад су сами, да их нико не види и не чује — сетите се само Пола и Жане — онда пуштају на вољу свом старом, урођеном смеху, да силно замахне, па да оштрицом своје ненадмашне духовитости и бистрине ошине бесно те малопређашње богове Та драга сатисфакција не само да тежи за тешко проведене часове у клањању већ — заиста трагична судбина даје снаге за ново клањање. Па и ова комедија нема других тенденција него да је сматрате као слободан, јаван подсмех досадним људима, досадном свету том.

После свега овога ви ћете и сами разумети, да мене мрзи набрајати мане ове комедије. Оно, што би у другога била погрешка: слаба веза међу радњама, пажња наша одвлачи се са и онако слабог конфликта, јер, да оно писмо није Луција случајно изгубила, а Сузана опет случајно нашла, не би ни било конфликта — губи се и ишчезава пред импозантном вештином Паљероновом, којом је израдио све своје личности. Узмите за пример онога ђенерала. Осим неколмко питања поети: да ли му је трагедија у више чинова, и у стиховима, он више ништа не говори. Па и у тим фрагментима од фраза огледа се он читав: и споља и изнутра. Док нисам прочитао *Досадан свет*, ја нисам веровао, да се може нацртати неко онако, као што је он нацртао Сузану. То је већ комбл савршенства. Па војвоткиња, Роже! Код свих опажате да су из радионице класичног уметника. Не можете им наћи ни једне замерке. А цела комедија прожмана је оним дубоким осећањем ауторовим de la mesure, што је врло тешко наћи у оваком перфектном облику код сувремених колега Паљеронових. Ни један пут се не преноси досада, која влада особама на позорници, на нас, већ, шта више, односи и нашу, ако смо је имали. За дикцију сам већ имао прилике рећи да је петиљантна, местимице лапидарна. У овој необично лепој коме-

дији све је тако импрегнирано животом, свежином и сласти, да није ни мало чудно, што вас већ први пасажи задахњују живахном атмосфером, која вас никако — и кад прочитате — не напушта, него све више вама овлађује и љупко вас заноси.

Остало ми је још да вам саопштим своје рефлексије, које је побудила у мени представа у београдском позоришту. С резигнацијом, којој би завидео и Шилер кад је писао своју чувену песму, ја приступам томе послу невесео и љут.

Колико сам могао чути, превод је рђав. Преводитељ, не само што не располаже еквивалентима стила и изражавањима Паљеронова — а то је conditio sine qua non, — него није био у стању наћи тачног српског синонима француским речима често врло. Екскизна конверзација Паљеронова тотално се изгубила и пропала, јер сва ингениозност, коју је преводитељ могао развити, таман је стигла да га илуструје у слици тромога слона, који трчи за витком газелом.

Још приметио сам неке промене. Тако она красна и карактеристична ситуација, кад Сузана седне Рожеру на крило и замрси му косу, избрисана је јамачно као концесија српском, оријенталном стиду, који се буни против таких призора само јавно. Не знам ко је то хтео бити већи од Паљерона, али знам — и то знам са свим поуздано — да кад се даје овако паметна пијеса, онда је ваља давати онако каква је, не мењајући ништа, и ваља употребити најбоље глумачке снаге, да интерпретирање буде што достојније не најзад позоришта него аутора. И на прво се није скрупулозно пазило, а на друго још мање, како је правило у београдском позоришту, где није правило оно што је у свима театрима важи за правило. Кад год се меће на сцену драма, драме само ради, онда је дужност — дужност која се не сме игнорирати ни по коју цену — да сви, чак и они, којима су пали у део les petits bouts de rôles, не само пажљиво прочитају цело дело, него да га озбиљно простудују. Јер ма како на први поглед изгледало да личности падносе интерпретовање скопчано с мање труда, или да имају елементе неких већ знаних партија — опет кад се дубље загледа — а тако треба увек гледати — у свој тој разноликости песникових створова провлачи се и једна невидљива, али вичном оку јако видљива, нит што прожмава све, осећа се један дух, што задахњује све, манифестује се једном речју cachet particulier свакога писца. Поета и глумац ваља да се фузионишу у извесном ступњу. Овај пренцепт нема нигде тако аксиоматичан и императиван карактер, као код Паљерона, у кога је verve онај прави француски verve најјаче заступљен, где треба највећа обазривост да се не пређе мера, јер ће иначе моменат постати досадан. Истина да се ово потпуно проникне, потребно је без сумње

много интелигенције и bon sens-a; али ако у нас и није могућно наћи снага, којима ово не би недостајало, ипак има таквих, који би *у неколико* инстиктивно осетили оно, до чега други долазе првим путем. С тога је при дистрибуцији ваљало дати Белака Г. Јовановићу а Пола Г. Динуловићу. У женским партијама још је већа та незгода, али на жалост код садашњих наших глумица ја нисам кадар предложити никакву модификацију за евентуалну репризу. Дефинитивно бих задржао само за Г. Гавриловића улогу Рожерову. Тај ми је млади глумац увек симпатичан. Мило ми је што могу констатовати да је и сад једини играо доста паметно. Али ни њему за љубав не бих могао гледати још један пут у београдском позришту *Досадан свет*, ма да ми је та комедија тако драга, као да сам је сам написао. Ето шта су ми учинили медиокритети.

Драгомир М. Јанковић.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД

Ботаника за више разреде гимназија краљевине Србије, саставио *Ђ. Козарац*. Са 300 слика. У Београду штампано у краљ.-срп. држ. штампарији 1888. (Наставак).

А како стоји са општим делом у ботаници г. Козарца? Општи део износи у њој само 100 страна, дакле свега $1/3$ целокупног дела.

На овом несразмерно малом простору требало је изложити анатомију, органографију, физиологију и и биологију.

Кад издвојимо анатомију и органографију остаје нам на физиологију и биологију и сувише мало, да се добије и појам о животу биљака.

Нарочито је физиологија слабо заступљена, свега два три листа и то само о храњењу и дисању хлорофилних биљака. А о храњењу биљака у којима нема хлорофила (гљиве), о храњењу инсективорних биљака и сапрофита, о рашћењу биљака, о утицају светлости, топлоте и теже на живот биљака, с разним појавама кретања и т. д. о свему томе нема ни речице у ботаници г. Козарца, која износи ништа мање но 300 страна. О свему томе мора бар да буде помена у једном гимназијском учебнику, ако смо ради да ботачика буде, не само по имену scientia amabilis већ да од ње имаде и неке користи у гимназијској настави.

III

Да покажемо сада, којим се делима служио г. Козарац при изради своје ботанике и у колико се њима користио?

У предговору вели писац да је „дужан изјавити и то, да је годинама из разних научних списа прикупљано, што је за годину две у овом делу систематисано;“ и тада цитира читав списак „дела, која су му мање или више била од помоћи при изради овог дела.“ Али што је чудновато, то се не наводи с тога. да се покаже колико је писцу позната ботаничка литература, већ, да „олакша људима од ове науке да пресуде шта је *моје* а шта *ли* усвојено“, пошто у ботаници „није свуда (т. ј. *нигде*) наведено, одакле је ово или оно нарочито усвојено“.

Дакле г. Козарац није своју ботанику израдио искључно по нашим и страним ауторима, већ је у њу унео и нешто своје, по свој прилици, ново за науку, на што нарочито гласом удара. Штета само што нам није одмах рекао, шта је његово а шта ли усвојено, већ нас упућује на литературу, као да нам она може у томе помоћи. Можда тако не би дошли до уверења, да баш оно *његово није ни добро* у његовој ботаници; јер не можемо никако једног Визнера, Де-Бари или Штасбургера и др. да кривимо за погрешке које налазимо у његовој ботаници. Боље би учинио г. Козарац и више би привредио нашо-школској књижевности, да је, у место што је саставио своју бој танчку по оноликим ауторима, превео који ваљан учебник, који је примљен као школска књига на немачким или аустријским или швајцарским гимназијама, (као на пр. од Dr Prantl-a, Dr Baenitz-a, Dr Burgerstein-a, Dr Kienitz-Gerloff и др.). Преводити није срамота. То се ради и у напреднијих народа. Много би боље било, да ми имамо у нашој књижевности што више, али само ваљаних превода, а ми смо шта више на преводе и упућени; јер у нас има мало стручњака, који су кадри изнети какав оригиналан рад или радити по другим ауторима.

Међу наведеним делима има најпре таковах, која прелазе обим једног гимназијског учебника, јер третирају специјална питања из ботанике, те се њима г. Козарац није могао ни користити при изради своје ботанике. Овде би дошло:

1) Класично дело „Vergleichende Anatomie der Vegetationsorgane der Phanerogamen und Farne“ од Dr Bary-a, по коме су делу чувени анатоми и физиолози Sachs, Wiesner и др. израдили у својим делима партију о ткиву.

2) „Gründzüge der systematischen und speciellen Pflanzenmorphologie“ од Dr Goebel-a, које је дело израђено као допуна „Vorlesungen über Pflanzenphysiologie“ од J. Sachs-a

3) „Physiologische Pflanzenanatomie“ од Dr Haberlandt-a.

4) Über Befruchtung und Zelltheilung“ од Dr Strasburger-a.

Истина међу цитираним делима има и таквих, која су г. Козарцу могла послужити, као ручне књиге при изради његове ботанике, као што је:

1) „Elemente der wissenschaftlichen Botanik“ од Dr Wiesner-a.

2) „Metodisches Lehrbuch der allgemeinen Botanik“ од Dr Behrens-a.

3) „Syllabus der Vorlessungen der speciellen und medicinischen Botanik“. од Dr Eichler-a.

4) Ботаника од Dr J. Панчића.

Али на жалост, морамо да кажемо, да г. Козарац ни из ових дела није извадио и употребио оно, што је у њима најбоље и што је највише допринело њиховом добром гласу у ботаничкој литератури. У залуд ћемо тражити у његовој ботаници Eichler-ов систем, који је примљен у свима новијим бољим учебницима или Wiesner-ову критички изложену анатомију и физиологију или Behrens-ову морфологију и биологију или Панчићеву монументалну терминологију и класичан стил.

Овоме не треба ни најмање да се чудимо. Ботаника се за последње две три деценије, нарочито услед већег усавршења микроскопа и јачег напретка у хемији и физици, толико развила и разгранала, да се није лако наћи у њој при избору материјала ни онима, који годинама у ботаничким музејима и физиолошким институтима раде под упутством добрих професора; а како ли је такав посао тек тежак људима који све то немају за собом. С каковим тешкоћама имају да се боре млади наставници остављајући школу, види се најбоље у томе, што у напреднијих народа постоји читава књижевност, како ваља предавати природне науке. Шта више у многим земљама и министарства просвете прописују, поред програма, још и инструкције за предавање природних наука.

„Први део, посебна ботаника. Природне фамилије биљног света“.

У општем прегледу видесмо, да посебни део у ботаници г. Козарца заиста заузима превагу над осталим; јер износи према њима највише простора: $^2/_3$ целокупног дела. С тога што је писац овој партији дао највећу важност ваљало би се надати, да је она и најбоље разрађена, а имали би смо и права то и да тражимо; јер је писац за ову партију имао одличан материјал (особито за Phanerogamae) и у нашој књижевности у делима Панчићевим, која у овом погледу јесу прави монуменат у нашој литератури.

Али смо се преварили у надању. Пре свега је писац погрешно разумео, да је задатак посебног дела или систематике, да се „бави

разликовањем биљних врста, родова фамилија и типова". Ово је као што смо раније видели задатак флористике а не систематике. Ну узмимо баш тај случај, да систематика ваља да се бави разликовањем биљних врста, родова и т. д.; онда зашто нас г. Козарац у својој посебној ботаници не учи овом разликовању, већ нам износи природан систем у коме су биљке поређане од најсавршенијих до најнесавршенијих. За разликовање биљних фела, родова, фамилија и т. д. ваљало је материјал за учење другојачије уредити. На прво место требало је без сумње ученике упознати са *појмом биљне феле, рода, фамилије* и т. д.; јер без овога не може се ни крочити онако огромном биљном свету.

Али оставимо то сада на страну. Г. Козарац је и сам доцније увидео да је задаћа систематике мало већа од оне, што је у приступу одредио; те нам је одиста у своме посебном делу и изнео природан систем или као што он каже: *природне фамилије*. Ове је поређао тако, да почиње са најсавршенијим (дикотиледонима) а свршује са најнесавршенијим (гљивама).

Овако је „ваљало из педагошких разлога учинити", вели он у предговору; јер се „тако најпре говори о ономе што је познатије односно простије, па се на то надовезује, што је непознатије и замршеније". У овоме се г. Козарац јако преварио и мени се чини да и он, као год и његов референат г. Пецић и ако сваком приликом узвикују: „из педагошких разлога" или „методских, за средње школе оправданих разлога", немају много појма о педагогији и методица. По г. Козарцу излази да су биљке које су на највишем ступњу развића (као Sympetalae из Dicotyledoneae-а) које имају најкомпликованију организацију и у којих је према томе највећа подела рада извршена, — најпростије и најпознатије; на против биљке, које се састоје из колоније ћелијца или из цигле једне ћелијце у којој се врше свеколике животне функције за одржање и индивидуе и феле, биљке које су према томе на најнижем ступњу развића, — да су најнепознатије и најзамршеније. Требао је само писац да нам каже: коме су оне најнепознатије и најзамршеније? Је ли ученицима, који су дошли да изуче ботанику у г. Козарца, којима су исто тако непознате најсавршеније биљке, рецимо баш *кромпир*, који је доживео ту велику славу те добио прво место у његовој посебној ботаници, као и најнесавршеније, узмимо *гљиве?* Они их знају једино по њиховом имену или по користи и штети коју од њих имамо.

Баш са педагошког разлога ваљало је почети не са најсавршенијим биљкама, већ са онима, које су на најнижем ступњу развића; јер је организација ових биљака најпростија, те је најлакше разумети и изучити. Полазећи од ових биљака на више ка савршенијим наилазићемо

истина на све компликованију организацију, али ћемо ову лакше савладати, познавајући већ организацију биљака, што су на нижем ступњу развића, док на послетку не завршимо биљкама у којих је организација најкомпликованија или да се изразим речима г. Козарца најзамршенија; јер је и подела рада у њих најјаче извршена те се с тога и називају најсавршеније биљке. Али са још једног разлога ваља почети са изучавањем биљака, које су на нижем ступњу развића, што ћемо компликоване процесе живота у виших биљака тек тад моћи потпуно да разумемо, ако будемо познавали живот нижих биљака.

Ово нарочито важи за сполно множење биљака, које се у савршенијих не може разумети, док претходно не будемо знали како се множе несавршеније биљке.

И тако дакле само на овај начин, моћи ће ученици изучити не само најважније преставнике биљног царства већ и њихово развиће и сродство; а томе има и да нас научи систематика.

Да овакав начин предавања није илузоран, већ да се може и остварити, уверићемо се најбоље из тога, што се и у аустријским школама почиње систематика најпре спорофитама и завршује фанерогамама (види Instruction für den Unterricht an den Gymnasien in Oesterreich, стр. 334).

Нама изгледа, да је баш то непедагошки што г. Козарац своју посебну ботанику почиње са свим из небуха, без икаквог приступа и увода: „Све се биље дели на два раздела; као да ученици знају зашто се биљке деле, какав је принцип овом дељењу, како се долази до појма феле, рода и фамилије, како се наименују биљке, каквих има система и чиме се ови карактеришу?

Далеко би ме одвело кад би се упутио у набрајање погрешака којима је препуна систематика у ботаници г. Козарца; но ћу поред поменутих мана да изнесем још неке, које су по моме мишљењу од важности.

1) Пошто је аналитични метод у вишој гимназији примљен, то ваља и карактеристику фамилија изложити потпунце на челу сваке фамилије, а не цепати је на двоје, као што је то писац учинио повевши се у овоме свакако за саветима свога реверента. Ово је требало с тога тако примити; јер оно, што нам писац ставља у зачеље фамилије, као њену карактеристику, у много случајева је карактер не само за ту фамилију, већ и за остале сродне, што с њом спадају у исти ред Тако нпр. на стр. 7, „*Чаша и круница једноперна, правилна, прашника 5, тучак слободан, плод* (ваља плодник)“ *двоок, многосемен,*“ карактер је само за фамилију Solanaceae већ и за цео ред Tubuliflorae. Али кад уз ову карактеристику ставимо још, *да је свако плодниково окце многосемено, да је плод бобица „или*

чаура, да је семе са ендоспермом, да је лишће наизменично, а *горња два листа* (једаи већи други мањи), *насрамна*, да су биљке које спадају у ову фамилију *зеља, које садрже алкалоидне материје*; тек тада добијамо потпуну карактеристику за фамилију Solanaceae.

Исто тако на стр. 13. карактеристика за фам. Scrophularineae: „*Разликују се од пређашње фамилије* (Ramondiaceae) *неправилном*, већином *двоуснатом круницом, прашника имају 4*,“ два дужа а два краћа, — важи не само за ту фамилију, већ и за Labiatae (види стр. 21. „*Круница двоперастa, прашника 4, двомоћна*“) и за све фамилије, које спадају у ред Labiatiflorae. Али Scrophularineae одликују се тиме, што је у њих *плодник двоок, плод многосемена чаура, лишће насрамно без залистака*; у Labiatae-а пак *плодник је такође двоок али* (услед тога што се плацента јаче развије, дели се у 4 дела или clausae, те) *се плод састоји из 4 орашице, лишће унакрсно.*

2) Писац је требао да унесе у своју систематику и редове или групе, као што је то у свима гимназијским учебницима.

Тако би се боље видело сродство биљака а сам г. Козарац не би падао у погрешку, да биљне фамилије, које су међу собом сродне и спадају у једну групу одваја једну од друге.

Тако на пр. Solanaceae не би биле одвојене од Convoloulaceae и Asperifoliae-а пошто спадају у исти ред: Tubuliflorae;

б) исто тако Scroppulariaceae Plantaginaceae и Lentibulariae не би се одвајале од лабијата, с којима спадају у ред: Labiatiflorae.

в) Saxifrageae дошле би са Crassulaceae-ама, јер чине ред: Saxifragineae.

г) Polygalaceae са Aceraceae-ама јер спадају у ред: Aesculineae.

д) ред: Amentaceae дошао би поред Urticineae-а и Polygoneae-а јер сви заједно спадају у Apetalae, и т. д.

Прегледе дикотиледона са једноперном и многоперном круницом, као и монокотиледона (види стр. 42, 113 и 154) ваља избацити јер немају места у једном школском учебнику. На место њих требао је писац да унесе у овоју књигу Линеов систем и упозна ученика са добрим и рђавим странама сексуалне системе; јер по овој системи ваља упутити ученике детерминовању биљака. Али ово детерминовање не сме никако бити намењено само „саморадњи даровитијих ученика“ већ ваља да се у њему вeџбају сви ученици ботанике у вишој гимназији, пошто се у нас ботаника не предаје као у других — класичних гимназија само 2 часа недељно и то једног семестра. већ целе године са 3 часа недељно. У вези са детерминовањем биљака ваља чинити и екскурзије са ученицима и упознати их са локалношћу биљака. Знајући од колике је важности екскурзовање за

развијање љубави према биљном свету и отаџбини, пок. Панчић је написао и књигу „Флора у околини београдској по аналитичкој систсеми“ за детерминовање биљака.

Ну сем „прегледа појединих класа и кола“ нема у једном учебнику места ни свему оном што спада у систематнчки детаљ; те би из ботанике г. Козарца ваљало избацити:

а) набрајање пред сваком фамилијом: колико има родова и врста у нашој флори;

б) цитирање родова и специја без икакове карактеристике, тек да их је више на броју;

в) дељење Labiatae-а по круници Compositae-а по перници и т. д. За ово прво, правда и г. Козарац у предговору тиме, што вели:

„Желео сам обратити пажњу учеников у нарочито на велико богатство и обилну разноликост биљних облика у Флори краљевине Србије“. Ако је писац желео ово постићи, онда је за то била прилика у географији биљака. Ту је он требао при распростирању биљака обраћати пажњу ученика „да су од европских земаља својом флором богатије од краљевине Србије само оне, које леже поред средиземног мора у зимзеленом појасу и имају виших планина, као: Грчка, јужна Италија, јужна Француска и пирипејско полуострво“ Нема места тражити у предговору од ученика VI разреда гимназије, да „упоређујући флору своје отаџбине са флорама страним“, дођу „до знања и убеђења“ о оном горњем, а не споменути ни речице у самом учебнику у распростирању биљака, и условима за то, о разним „страним флорама“ и т. д.

5) Грађу за изучавање Cryptogamae-а требало је такође изложити.

Да се добије правилан појам о биолошким појавама нижих биљака неоходно је потребно показати ученицима на неколиким облицима, које је лако културом набавити, њихово множење и историју њиховог развића; јер се ова и поред најбољих слика не да из текста изучити.

6) Што се тиче Cryptogamae-а понаособ имамо да приметимо ово: читајући у преговору речи:

„Обраћајући науку о спорофитама (криптогамама)“, и ако нам до душе није познато, да је он што год на овом пољу у нас радио, мислили смо да ћемо бар у овој партији наћи нешто више но само мртав материјал; јер са овом партијом о нижим биљкама, поред анатомије и физиологије, и излази писац пред суд литерарни. Од њихове ваљаности и зависиће хоће ли писац добити или изгубити квалификацију за ботаничара. Остале партије из ботанике лако је радити после Панчића.

Морамо признати, да је писац за криптогаме имао мало грађе у нашој литератури; јер г. Панчић у својој ботаници представио стању науке о нижим биљкама, које је било за време Шлајденово, по чијем је делу (Grundzüge der wissenschaftlichen Botanik. 1842—43) и израдио своју књигу. Али од тога времена наука о овим биљкама, нарочито са јачим усавршењем микроскопа, толики је напредак учинила, да данас представља за нас управо нов свет. У класичној ботаници Панчићевој осећа се одиста празнина у овој партији и ми имамо права, да захтевамо од онога, коме је допала та лепа срећа, да пише учебник, који ће заменути Панчићеву ботанику, да испуни ову празнину и достојно престави садање стање науке о нижим биљкама.

Да ли је г. Козарац ово постигао? Да видимо.

(Наставиће се)

Војислав Ж. Ђорђевић.

Карић В., Србија, опис земље, народа и државе. У Београду државна штампарија Краљевине Србије 1887-8. 8°. 935.

И ако смо већ близу времену, кад ће Србија славити стогодишњицу свога новога слободног живота, кад ће с поносом моћи свету рећи, да су херојски мегдани на Мишару и на Јовановцу, на Винику и на Љубићу дело њених синова; да су Карађорђе и Милош, Катић и Синђелић, Ненадовић и Добрача и други врсни и славни мужеви који су ударили камен темељац данашњој Краљевини Србији, чеда српских матера а крв српске крви; да су Вишњић, Сарајлија и Видаковић, Вук, Доситије и Давидовић, бодриоци и просветитељи, песници учитељи с пером и гуслама у руци војевали на просветном пољу исто онако, као што су њихова браћа с кубуром и дрвеним топовима на бојном; и ако је близу време те несравњиве славе у повесници народа; и ако ми дакле живимо већ скоро сто година на тековини ових славних мужева, опет се наша отаџбина не може похвалити, да су њени синови о њој толико писали да су је онолико и онако проучавали, како је то требало да буде. Да није било Ранкеа, Ципријана Робера, Таљерана, Нила Попова, Убичинија, Каница и још неколико странаца, који су се наслађавали великим и славни делима наших јуначних и мудрих очева отаџбине, ми би и данас о њој врло мало знали. Неисцрпљиви материјал сабран у књигама г. Милићевића тражи подесног срећивача, тражи уметника, који ће од оне дивне грађе направити ремек-дело, да му се цео свет диви. Али незгоде нашег јавног живота и недаће, које нас у њему сваким даном сналазе, трвења сваковрсне природе и немогућност, да се појединац ода чистом књижевном и научном животу, донеле су са собом, да ми до

данас још не имадосмо књиге, из које би могли познати Србина и Србију у свима њиховим одношајима.

Ово стање ствари је и било узроком, те је глас о г. Карићевој Србији обрадовао свакога образованог Србина. Та радост је била тим већа и оправданија, што се с основом могло очекивати, да ће г. Карић, који је у нашој књижевности својим ранијим озбиљним радовима стекао угледно место, хтети и моћи да одговори своме тешком и племенитом задатку. Дневни листови готово целог славенског југа поздравили су с особитим одушевљењем прву свеску ове књиге, а то одушевљење није престајало код доцнијих свезака. И нама се чини, да г. Карић не чини *књижевној* критици право, кад јој у својој изјави у крају дела (стр. 909) примећује, да она „није нашла за вредно ни да прибележи ову књигу," јер књижевна критика није могла нити смела о њој говорити већ ни с тога, што свеске г. Карићеве Србије нису излазиле у систематским одељцима, већ просто у одломцима од извесног броја табака.

Почињући да чатаоцима „Отаџбине" реферишемо о овој књизи ми се налазимо у врло незгодном положају. Сâм нам г. писац у својој већ поменутој изјави казује, како је његово дело окарактерисано као „књига, којој нема равне на словенскоме југу"; подобна мишљења чули смо и с других страна, а ту скоро је, ако и мимогред овој књизи с најугледнијег места и из најмеродавнијих уста изречена таква похвала, да наша скромност има да се бори с особитим тешкоћама. Те тешкоће су увећане самом природом предмета, јер као год што за писање овакве књиге није довољно знање једнога човека, исто тако није могуће да један човек процени садржину њену у свима појединостима. С тога ми у појединости нећемо ни улазити. То би нас далеко одвело а у осталом би премашило и циљ, постављен овим редовима. Ми хоћемо да упознамо наше читаоце с општим потезима ове књиге и да их тиме на њу учинимо пажљивима. Колико на томе путу приметимо врлина и мана изнећемо их у нади, да ће врлине и даље бити усавршаване а мане уклањале.

Ради лакшег прегледа ићи ћемо редом, који је у самој књизи усвојен.

I.

Први део књиге бави се земљом и њеном природом и дели се на два пододељка. Први од ових (Земљописни односи стр. 1—56. обухвата положај, границу и величину, — вредност положај и границе; висински облик; речну мрежу и климу а други (природописни односи стр. 57—82) геологију, биљни и животињски свет. Цео овај део књиге је изведен с особитом уметношћу. Јасноћа и научност, краткоћа и

потпуност сједињене су у њему, а све је то обавито занимљивошћу у престављању тако, да сеачиталац све већма удубљује у ствар и не примећујући далеки и дуги пут који је за собом оставио.

Ми додајемо овоме делу и последњи, по простору који у књизи заузима део, скоро највсћи који носи наслов *Предели и знатна места* (стр. 623—908.) Г. писац дели Србију у главноме по већим рекама, те тако говори о Подрињу (стр. 623—631). Посавини (632—650), Поморављу (Поморавље Голиске Мораве, Поморавље Биначке Мораве и Поморавље велике Мораве) (682—841) Млави (842—856), Пеку (857—873), Поречју (874—878) и Тимочкој крајини (879—908), а у особитом одељку описује Београд и његову околину (651—681). И ма да у овом делу нема за познаваоца наше књижевности многих новина, ипак писац води свог читаоца кроз све крајеве наше миле отаџбнне тако вешто и на тако примамљив начин, да ће му свако с највећим одушевљењем следовати, ко год у руке узме његову књигу и упути се за њим. Нека би то штс пре учинили они, који познају швајцарска језера и тиролске стрмени, а још не знају, како је величанствен поглед с Авале!

II.

У другом делу своје књиге (стр. 85—472) г. писац говори *о народу*. Овде се чини даља подела на: народопис (порекло и размештај народа, телесне особине народне, начин живљења и обичаји, језик, народни дух и осећање); насељеност и кретање становништва; просветно, морално и привредно стање (просвета, морална статистика, привредно стање и саобраћајна средства). Како нам никако није могуће да идемо редом и да о сваком одељку посебице говоримо, то ћемо се ми задржавати само на оним местима, која заслужују особиту пажњу.

1. Биће да је штампарска погрешка или можда омашка пера, кад г. писац, говорећи о размештају села на 146 стр. своје књиге говори, да је „њихова област (растркана села) само *источна* половина наше земље, која обухвата Шумадију, Подриње, Стари Влах и Подгорину Копаоника, а по где што и Топлицу“. Да није овде споменута Шумадија, која чини средиште наше земље, ми би мислили да овде место речи „источна“ треба да стоји „западна“, и ако би и то потешко ишло; овако ми не можемо да себи нађемо излаза.

2. Како се нама чини, г. писац се греши, кад на 150-ој стр. вели: „у варошима живљаху (за време турског господарства) готово искључиво Турци, а међу њима Грци и Цинцари, и тек по где који Србин, *турска улизица*“. Нама се чини, да сваки Србин, који је у

вароши живео, *није морао бити* „турска улизица". А ни писац то своје тврђење не поткрепљује никаквим разлозима.

3. Г. писац се на сваки начин прилично пребацује кад на стр. 155. тврди следеће: „....и кад би родбина била *раздељена* између себе хлебом и *имањем*, опет је законик (Душанов) рачунаше у једну породицу или кућу, за коју је у грађанскоме и у кривичном праву одговарао само старешина њезин", јер потврде за ово своје тврђење у законику Душановом нигде неће наћи. И ако би § 118, 153 и 154 законика (по г. Новаковићевом издању) могли навести неправника, да дође до мишљења приближног пишчевом, ипак би он то мишљење морао напустити, кад би у § 197 прочитао да „кто ѥ не сьгрѣшиль тьзіи да не плати ништа".

Г. пишчево мишљење би се можда и могло у неколико заступати, да је он отишао у мало раније време. Усавршавањем средсредне власти, законодавац се у Душановом законику већ труди, да што већма ујемча личну одговорност. Општинска се одговорност као и породична задржава само онде, где она даје већег јемства сигурности и вршења закона.

4. Прилично је нејасна следећа реченица на 158 стр.: „Ново законодавство дало је и женскињу право удомљења из кутњег имања, али је то право противно народним правним обичајима, по којима девојка не само да није носила никакву прћију, *но је још морала бити од родитеља откупљивана*" Који су то родитељи што су „откупљивали" девојку? Зашто је то рађено? и од куда то долази? а о свему томе не даје г. писац никакве поуке, и ако је она овде врло нужна.

5. Није правилно ни оно, што г. писац на стр. 159 своје књиге тврди. Тамо стоји од речи до речи: „Кад дође време, да се породица, са каквих било узрока, дели, онда сваки њен мушки члан узима раван део од целокупне имаовине, па тако и сам старешина, јер и он нема већег права на заједничко имање од осталих одраслих чланова". Овде је говор о данашњем стању ствари. А данас се баш и у оним крајевима, где су народне особине најбоље очуване, при подели узима за основицу колено а не сваки мушки члан. Ми имамо у томе сопственог искуства за ужички и за брдовите крајеве чачанског округа. Да је то начело усвојено у најчистијим деловима нашега народа, сведочи нам и то, што оно служи као правило код нашег народа у Херцеговини, Црној Гори, Босни, највећем делу Далмације, у подринском округу и т. д. о чему нам је најбољи доказ оно, што је о том питању сакупљено код Богишића (Zbornik sadašnjih pravnih običaja u južnih Slavena I. Zagreb. 1874 стр. 332—336),

који се на сваки начин може и мора у нас сматрати за најмеродавнијег у овом питању. Уз то ваља имати на уму, да подела по главама није никакво *карактерно* средство задруге као такве ни код других народа, где се ова налазила или се још налази. — Није потпуно ни у свему правилно ни оно, што се о породици у опште говори (стр. 161—167), но ми се на томе не можемо за сад задржати.

6. Глава *о обичајима* (стр. 168—186) има такођер својих недостатака. Они се огледају нарочито у томе, што се по неки пут узима нешто за правило што је реткост (176 и 17.) а на другим местима опет опис није исцрпљив (173, 180, 184, 185).

7. „Мелодије народних песама и игара" (стр. 18.—202) су, колико смо од стручњака могли дознати, врло добро и с особитим избором покупљене и уређене. Оно што нам писац о њима говори писано је с оданошћу и разумевањем.

8. Прелазећи на главу *о језику* (203—211) ми чинимо на то пажљивим, да је г. Стојан Новаковић, најмеродавнији у овом питању, у својој већ поменутој академској посланици одао овој глави особиту хвалу, и ми би били и сувише дрски, кад би се усудили, да ученоме језичару противречимо. Примећујемо само, да је г. писац прилично далеко отишао, кад о Хрватима као народности неће ништа да зна. На сваки начин би и за нас и за Хрвате сто пута боље било, кад би се могли сложити и кад би једном могли доћи до уверења, да смо један и исти народ. Али велики део и саме интелигенције код браће Хрвата о томе неће ништа да зна, а религија и повесница подржавају у неколико тај део у томе држању. Кад је г. писац заузео овакво становиште, онда је било у реду, да учини читаоца на то пажљивим бар с неколико речи и то тим пре, што се у нашој књижевности још увек чини подела између Срба и Хрвата.

9. Глава, која носи наслов „народни дух и осећање" (212—228) заузима врло важно место у књизи. У њој је много здравих и крепких мисли, и ако по нашем скромном мишљењу ни она није без недостатака. Међу погрешке, у које ми овде не можемо дубље улазити спада и та, што г. писац на стр. 216 тврди, „да се Словени као год и Латини одликују од Ђермана већом способношћу за уједињавање и за веће организације". Ми не знамо, где г. писац налази потврде овоме свом мишљењу. Ако би се повесница узела за сведока, онда би нам она показала, да је било са свим противно ономе што г. писац тврди. Утицај „грчкога и арнаутскога духа" није био ни од какве важности за успех или неуспех у српском уједињавању и одржању у томе јединству. Наш неуспех и наша брза пропаст објашњују се сасма природно с једне стране самим несвршеним сједи-

њавањем и прелажењем из племенског у државни живот а с друге стране раном навалом Турака. Грци онакви, какве их ми познајемо за време нашег државног развијања могли су само бити од позитивног уплива на наше сједињавање и утврђивање. Са старим демократским Грцима српско друштво у средњем веку није имало никакве везе.

10. „Насељеност и кретање становништва“ (229—244) је врло добро разрађена, и ово је за похвалу тим пре, што је г. писац овде имао — поред наше неуређене статистике — да се бори с особитим тешкоћама. Уз ову главу је приложена и карта насељености по народностима. Где долазе у обзир статистичка питања, ту г. писац увек чини упоређења са стањем у осталим европским државама, што је за разумевање дотичних питања од особите користи.

11. Глава *о просвети* (245—262) је мање више извод из једног ранијег г. пишчевог рада.[1] „Кад у главноме схватимо резултате школовања у Србији, вели с правом г. писац на 261. стр. своје књиге, можемо казати, да су нам све школе давале до сада само полузнање, и да ће тако морати дуго и даље ићи, ако им се не притече у помоћ много јачим средствима. *Утицај тога полузнања огледа се јасно у целом развитку Србије, који се одликује тумарањем и колебљивошћу у току своме и несавршенством свих установа, које је створио.* Не може се порећи ни то, да полузнање, утичући штетно на општи развитак народни утиче штетно и на само морално му стање“. Ми смо навели ове г. пишчеве мисли од речи до речи, јер су оне по нашем мишљењу од неоцениме важности и заслужују, да се њима у интересу Србије и Српства позабаве сви „мислени људи“. Овима сличних мисли има готово на свакој страни књиге.

12. Глава *о књижевности* (263—295) не показује готово никакве оригиналности. Готово све што се у њој налази наћи ћете и на другом ком месту, по савременим часописима, алманасима, у професорским предавањима. Ми смо се надали, да ће г. писац бар о г. Мијатовићевом „Деспоту Ђурђу Бранковићу“ рећи коју, каква до сад бар јавно није речена. Нама није ни задатак, нити је овде место, да о поменутој књизи говоримо; примећујемо само узгред, да би *историска* критика имала томе делу много што-шта да замери. А г. Мијатовић сматра сâм свог „Деспота Ђурђа Бранковића“ за историско дело. — Ми даље мислимо да се прилично чини неправде истини, кад се на стр. 285-ој г. Клерић претпоставља г. Нешићу. На страну

[1] Види: *В. Карић*, Школовање у Србији, поклич мисленим људима свих странака. Београд 1886.

то, што г. Клерић и није математичар бар ми не знамо ни за један његов чисто математички рад, ми смо уверени, да ће он сâм признати г. Нешићу првенство. А ако је до тога стало, да се ко „на немачком језику“ одликује, онда ћемо ми приметити, да смо од једног универзитетског професора на страни чули такав суд о г. Нешићу, да нам је он улио још много више поштовања, но што смо га према заслужноме научару дотле имали. „Господином Нешићем, рекао је тај професор, могао би се поносити сваки универзитет у Европи“. Колико је нама познато, стручњаци су и у Србији сви сложни у томе, да је г. Нешић на пољу математике у нас први, а ако је баш стало до страних језика, на њима су излазили и његови радови. Далеко од тога, да се ма коме истичемо за адвоката, а сувише скромни и непозвани да то чинимо за г. Нешића, ми смо учинили ову примедбу само с тога, што нам се чини, да је у књизи — можда и нехотице — учињена неправда једноме трудбенику првога реда. — Напомињемо само још то, да с браћом Илићима у песми стоји на барабар Владимир Јовановић; и ако он бројем можда изостаје иза њих, то једрина и узвишеност његових мисли надмашују све млађе песнике нашега времена. Најпосле би овде приметили, да никако није било згодно и умесно што је књижевност у Србији одвојена и усамљена од књижевности наше изван Краљевине. Ако се за све остало могу поставити државне границе, књижевност не познаје никаквих.

13. Следеће главе *о уметности* (296—309), о разним *удружењима* (210—322) не заостају иза својих ранијих друга, а „морална статистика“ (328—336) заслужује особиту пажњу већ и с тога, што је ово код нас готово први покушај своје врсте, и што је он поред све своје краткоће опет доста критички обрађен. У глави о уметности би се можда могло приметити, да г. писац код глумске вештине (305) и сувише строго суди, кад ни покојноме Бачванском ни г. Цветићу не признаје студију ни познавање људи.

14. Особито је лепо разрађен и сваке хвале достојан одељак „Привредно стање“ (336—450). У њему се на по се говори *о пољопривреди* (ратарство; виноделља, воћарство; ливадарство и шумарство сточарство; гајење других животиња), *о лову, о рударству, о индустрији, трговини, новчаним заводима* и *о новцу и мери*. Сваки од ових одељака је посебно студија и принуђава сваког, ко хоће и уме да мисли, да размишљава о нашем јадном и чемерном стању. Глава о рударству показује нам како на злату и бисеру спавамо, како у богаству и изобиљу киптимо, а неумемо и нећемо да се њима користимо. Али је још лепше оно, што се говори у глави *о пољопривреди*. Ми не можемо да пропустимо а да не наведемо следеће

г. пишчево разлагање, молећи читаоца, да о њему добро промисли. „Да се ратарство унапреди, вели г. писац на 369—340-ој страни, о томе се код нас од стране државе почело веома рано старати. Још год. 1836. посред неугодних политичких прилика онога времена, стигао је кнез Милош да изда наредбу о сејању пшенице и осталих жита па и о сејању кромпира. Да се и шумама још у оно време поклањала пажња, види се по томе, што су исте године постављени и нарочити шумари, а године 1837. на место њихово државни економи.... Да су се наши потоњи учени државници угледали на овога неписменог сељака, земља би наша у току пола века, што је протекло после оне прве пољопривредне наредбе, морала бити дивна градина, пуна вредних руку, у којој би из свакога кутића свако благостање вирило. Али и за педесет година после првих трагова озбиљне бриге о нашем народном пољопривредном газдинству, ми нисмо учинили ништа од онога, што би се с правом могло очекивати и од иоле развијеније модерне државе.“ Врло је лепо — и ако не ново — разлагање о економној политици на 419—421. страни.

15. Глава *о саобраћајним средствима* (451—472: путови водени и сухоземни; пошта и телеграф) важна је и занимљива нарочито са својих повесничких података. И овде се огледа наш немар и наша зачмалост. Ми у прилог овоме наводимо следеће г. пишчеве речи без икаквог даљег објашњења с наше стране. — „У старо време, за време Римљана Моравом се јако бродило. Код вароши Margus на ушћу Мораве на десној јој страни у четвртоме веку, помиње се, да је било пристаниште моравске флоте. Путници пак и из друге половини XVII. века казују, да је Морава киптила бродовима, који су производе Србије извозили на велики водени друм, на Дунаво, и враћали се натоварени робом из Аустрије, а понајвише сољу.“ (460). Дакле у IV. веку по христу и у половини XVII. века могла се Морава употребити да помогне и унапреди трговину и да подигне благостање околнога народа, а данас обновљена српска краљевина није у стању да то учини.

III.

Особити део књиге бави се *државом* (475—620) Он се дели у главноме на два дела. Први се бави *постанком државе и основом њена уређења* (475—522) и обухвата: име државе, грб краљевине, историју постанка Србије и облик државни и устав, а други описује *државну управу* (523—620) излажући поделу државних послова, државу и школу, државу и цркву, државу и дељење правде, државу и војску, државно газдовање, управу и управну поделу и најпосле утицај државне и управне организације на укупни развитак Србије.

Особиту пажњу привлачи на себе разлагање г. пишчево о имену Србије и о разним фазама, кроз које је ово име од порфиророднога повесничара па до наших времена пролазило. Ми упућујемо читаоца, да то занимљиво и лепо објашњење сам у књизи прочита. — У делу о постанку државе и њеном уређењу чини нам се, да је Карађорђу учињена неправда, кад се на стр. 503.-ој тврди, да је он земљу „кукавички" напустио. Тако би се тешко могло говорити и о људима мањих способности и заслуга, а човек као што је Карађорђе заслужује, да се о њему у Србији с више опрезности и с више критичних разлога мисли и говори. Наша домаћа повесница још није на чисто с тиме, *зашто* је 1813. год. учињено онако; тим мање се овако поништавајући суд сме изрицати без икаквих даљих ослонаца. У опште се део наше новије повеснице не може похвалити објективношћу и критичношћу. Тако на пр. нама се чини, да је по ономе што је до сад изнето о српско-бугарском рату на јавност, погрешно и тврђење г. писца на 562. стр. по коме је српска војска за време последњег рата била „на броју јача" од бугарске. — Излагање закона и опис појединих правних установа нису такођер испали г. писцу за руком. Али је за то он био веће среће у говору и газдовању. И ако се и овде може замерити да има погрешака, на пр. у таблици на 584. стр., ипак је врло верно и умесно оно, што г. писац говори на стр. 596—598. Ми не пропуштамо, да овде саопштимо главније отуда, па ма овај наш приказ мало и отегли. „Наша је држава газдовала тако исто као и наш неписмен сељак" вели г. писац, пошто је извео све рђаве последице нерационалног газдовања нашег сељака. „Целокупно њено досадање газдовање може се свести на купљење порезе, на плаћање чиновника, на задуживање и на петљање са отплатом дугова. Пореза није до сада готово нигде улагана на производне циљеве; њоме нису стварани готово никакви солиднији односи у земљи; њоме нису унапређивани чак ни они привредни извори, које је наша држава наследила од Турака: ни пољопривреда, ни домаћа, ни занатска индустрија, ни рударство.... Једном речи: држава наша није ни покушала, да порезом од народа покупљеном, остварује оне економне задатке, који се пред једну модерну државу стављају, и којима је смер јачање благостања у народу". И да: „Сличности између нашега сељака и наше државе има и у самом начину задуживања. Као што је сељак у првој невољи поскидао накит са своје кутње женске чељади и утрошио га, тако је исто и наша држава урадила са „готовином државне касе". Као што наш сељак није никада добио зајам на веру већ на залогу, тако је исто и с нашом државом..., Као што је наш сељак за зајмове давао у бесцење усеве на „зелен", тако је исто држава давала у бес-

цење најглавније своје пореске изворе. Као што наш неписмен сељак није никад знао, колико је управо дужан, него му рачуне водио и градио сам поверилац и кајшар, тако је исто било и с нашом државом«. Све су ово истине, које ми сви знамо, али их је г. писац најбоље насликао, а ако читалац хоће да добије потпуну слику нашег јада и чемера, нека отвори саму књигу, па нека прочита и оно што ми не можемо овде да му саопштимо. Али дао би бог, да се не остане само при читању, — јер оно само још неће донети никаква плода — но да се што пре предузме и што на раду око самога побољшања, које је сад тако нужно.

Ми не можемо овде на ино а да г. писцу не замеримо на оним многобројним пребацивањима, која он чини оним трудбеницима у нашем јавном животу, које су, оставив своје огњиште, похитили у нову Србију, у идеал, за којим су они тако дуго жудели, да овде учине на пољу просвете све, што се њиховим снагама постићи могло. У нас још није овај рад достојно проучен и оцењен, и ако је већ одавна у моди, да ми сваку своју несрећу у јавноме животу, свако продирање западних установа у приватни породични живот наш објашњујемо брзо и кратко тиме, што су нам то донела и натоварила браћа из Аустро-Угарске. Ми нећемо да тврдимо, да у раду њиховом није било и већих погрешака, али би се сваки онај тешко огрешио о правду и о благодарност, коју дугујемо свакоме часноме трудбенику, који нашој просвећеној браћи из Аустро-Угарске хтео ма и за тренут порицати патриотичан, љубав и синовљу оданост ка стојој новој постојбини. Ако је у њиховом раду било какве погрешке она је потицала једино с једне стране из жеље за бољитком са друге стране из непознавања правога стања ствари. У осталом ми видимо, да и ми сами рођени „Шумадинци“ грешимо данас у оном истом, у чему су они грешили, с том само разликом, што смо ми васпитани у Паризу или Берлину а они су били у Бечу и Пешти, и што ми наше прилике много боље познајемо (или бар *треба* да познајемо) но што су их они познавали.

* * *

Кад смо се пред уваженим власником (и пређашњим уредником) „Отаџбине“ примили те тешке дужности, да за његов часопис реферишемо о г. Карићевој Србији, онда смо то учинили после дугог премишљања већ и с тога, што су се наши приватни послови били преко сваке мере нагомилали. То наше лољење појачао је поштовани господин власник тиме, што нам је уз другу свеску дела — ми не знамо из којих побуда — послао брошуру г. Карића писану против њековог критичара г. др. М. Јовановића, која се одликовала јетко-

шћу, па чак и заједљивошћу. Али имајући пред собом јасно свој задатак, ми се тиме нисмо дали уплашити, већ смо постепено читали и проучавали дело. Кратак и збијен резултат тога читања и проучавања је пред читаоцем, и ми би били и сувише дрски, кад би о њему хтели што год даље говорити. Међутим ми се нисмо зауставили на томе. Хтели смо да чујемо и мишљење других у разним питањима стручних и меродавних. И једно од тих ми овде саопштавамо. То чинимо с тога, што се у главноме и сами слажемо с наводима нашега поштованог нријатеља, а нарочито с тога, што је оно са нашег далматинског приморја, од човека родољуба и пезнаваоца наше књижевности и народног живота. Наш уважени пријатељ пише: „Уцрав човјеку срце расте од сласти, нетом почне читати дјело г. Карића, јер све иде једно за другим по реду лијепо, разборито, с математичном тачношћу, а живо, весело, са свом душом; тако да те заједно и учи и забавља.... Ако гледам на облик у писању, ријеч слатко тече за ријечи, ставак по све наравно држи се ставка, тако да ти лако све остане бистро у памети, ако си и мало с помњом читао. Красни су уводи готово свакога поглавја. А једно поглавје тако иде за другим, да се човјеку чини да не може бити друкче, па се тако и не опажа, кад се прелази с једне стране на другу.“ и т. д. Али мој цењени пријатељ је нашао и мана и ја хоћу да из тога дела његовог писма наведем неколико редовс. „Мана му је, вели он, што није донео слике гласовитијих Срба из Краљевине, као ни слике гласовитијих битака и места њихових попришта;.... мана му је, кад говори о старијем српскијем новцима, што им не каже и имена, кад се за њих знаде, а опет на другом мјесту на ситно описује старе римске државе, како да стари наш новац није достојан спомена пред туђинскијем стварима mausio, praetoria и mutatio. Ако нам наше ствари не прикажу онолико колико је пристојно ова дјела, која су баш за то писана, која ће друга? Зар ћемо губити вријеме, које је за свакога скупо, а нада све за мале народе како што смо ми, искајући (тражећи) те миле наше ствари по каквим часописима разметнуте тамо амо, како какав ратни плијен, који се није кад имао скупити и лијепо уредити“. Ми од своје стране нећемо овде ништа додавати, јер смо узгред већ чинили примедбе.

Остаје нам још да кажемо коју о језику и сликама. У г. Карића је језик у главноме привилан и добар и ако се стил не одликује особито. Ми смо прибележили неке ствари којима би се што могло замерити, али њих није много, а уз то смо ми и иначе прилично — и нехотице — отегли овај приказ, који је првобитно требао да буде што краћи. Што се слика тиче, ту би имало врло мало да се каже. Види се да је г. писац на њих утрошио и труда и новаца,

али су оне све из реда по изради тако првобитне, да ће читалац по њима, ако иоле познаје сличне радове у страним књижевностима, може лако доћи до закључка, да је цело дело штампано почетком овога века. Да не идемо даље: нека се само погледа на грдну разлику између израде слика у г. Гопчевићевој „Србији“ (о којој ће бити говора у једној од идућих свезака) и г. Карићевој.

Ми смо на крају. Трудили смо се да истакнемо добре, а нисмо пропустили да по могућству упозоримо ни на слабије стране овога у главноме изврснога дела. На крају му желимо усрдан пријам у свакој српској кући, а уверени смо, да ће и са̂м г. писац при новом издању гледати, да по могућству што већма задовољи оправдане захтеве објективне критике.

На крају крајева нека је слава мужу, чија је тековина помогла овако велико предузеће на корист наше књижевности и напредак српскога народа.

Др. Мил. Р. Веснић.

МЕСЕЧНА ИЗВЕШЋА

о трговини Србије.

Јул 1888.

Ниш. — *Земљоделство.* Жетва је испала средње. Пшенице се добило испод половине, кукуруз је већином пропао у след жеге и врло повољно време у овоме месецу — јулу — није могло да поправи штету.

Грожђе изгледа свуда изврсно, изузевши северне крајеве, где је град у неколико наудио берби. Воће сазрева свуда добро.

Трговина. Ситуација у летњим месецима у неколико, нарочито према прошлој години, била је млитава. Обрт слаб. Отварање железничких пруга изазвао је у неколико саобраћај, нарочито са запада, али и то беше све ради информирања.

Необична врућина изазвала је нешто поруке у мануфактури за лето. За грађевине наручено је нешто мало гвожђа. Пијаце постају живље у след довежења жетве, ипак многа роба у радњама искључује сваку наруџбину из иностранства. — Инкасо нормално.

Август 1888.

Београд. — *Трговина.* Месец август одговорио је надама што се тиче обрта у роби као и инкасирања. Нарочито у другој половини месеца радње су постале живље, и како је ово време, када јесења сезона отпочиње, имало је места мишљењу, да ће се и јесењи послови показати повољни. Последњих дана опажене су веће набавке у роби мануфактурној, нарочито из Енглеске и Аустро-Угарске. Изглед на боље радње долази од повољне жетве. Од унесене мануфактурне робе прво место узимају енглески конци и ланено платно, за тим чешки калмук, молдон, фланел, котон и бојени конци. У великој количини донесена је чоха из Брина, за тим швајцерске мараме и алаџас.

Колонијална роба. Шећер. Прилике, које су постале у прошлом месецу у след аустријског закона о порези на шећер, били су и даље од утицаја. Да се утврде цене на овдашњим пијацама, картелирале су веће трговине шећера, и то за време до увоза шећера нове кампање тј. у месецу новембру, Од картела не би ништа, пошто је један гросиста покушао. да добије (транзито) шећер из Трста, где су му аустр. фабриканти до 20 јуна наслагали непродату робу. Ова наруџбина изазвала је праву панику, јер се морало бојати, да ће пијаца бити препуњена овом робом и да се до новембра неће моћи продати стара роба. Јулски шећер (у коцкама) коштао је на име овде 26 $^1/_2$ — 27 фор., докле су се рафинаде у коцкама из Беча могле закључити за новембар по 22 $^1/_2$ фор. И у Немачкој су учињени покушај са шећером (Хилдесхајм), али они не беху од велика утицаја.

Промет у *Кафи* био је врло жив, тако је сва роба разпродата и морадоше се нове наруџбине учинити. Цене су се повисиле и бележено је 2. 50—3. 10 дин. Увежено је око 3000 бала Рио Сантос. У след сталне тенденције ове робе закључене су неке набавке и на термине.

Увоз *Пиринџа* изнеће последњега месеца око 3000—3500 бала, највише индијског. Око 1000 бала дошло је преко Галаца, остатак преко Реке, Бремена и Трста. Од италијанске робе увежено је врло мало. Рангоон је бележен по 33 до 38 дин. мет. цента, јапански 46—50 дин. и италијански по 45—56 дин. мет. цента.

Увоз *петролеума* износио је око 1200 барела, највише кавкаског; наруџбине у летњим месецима све су мање, због великог губитка у преносу. Закључено је око 12.00 барела за јесење месеце.

Петролеума у сандуцима мало је унесено. Цене су сталније последњих дана, због велике руске валуте.

Промет у *зејтину* био је живљи него прошлих месеца, када се због топлога времена уносило колико само треба. Већа лиферовања закључена су за септембар, октобар и новембар, и то Хул, Котон и далматински зејтин. У ценама није било великих варијација. Котон по 90—100 дин. мет. цента, а далматински зјетин по 115 до 130 дин. мет. цента.

Сардина је врло мало увезено. Закључено је 1500 сандука аустриске робе, докле ја прошле године у истоме месецу два пута толико наручено било. Узрок је томе, што су конзервне фабрике око мора већ продале своју робу. Данас би цене биле боље, кад би ове робе било довољно на стоваришту, јер ове робе још нема довољно за ову зиму. Вероватно за случај нужде мораће се узети француска роба.

Промет у *гвожђу* и *гвозденој роби* јако се поправио у след живљег извоза продуката. Цене су гвожђу остале непромењене, а за црне лимове угарске гвожђаре тражиле су веће цене; у след немачке конкуренције остадоше исте ипак непромењене. Наруџбине још трају, али само у толико у колико се стоваришта испражњују. Вредно је поменути, да се успешно одржава у конкуренцији с немачким угарско гвожђе, црни лим, клинци и т. д.

Радње с *дрвима* биле су као и прошлога месеца без великог значаја. Само дуге за бурад беху у приличној количини експедоване у Буда-Пешту.

Извозна радња у овом се месецу врло живо развила. Жетва је с погледом на каквоћу добро испала, а и количина је повољна. Промет је био врло жив у след већих цена на великим западно-европским пијацама и у велико се извози железницом и лађом, док је увоз непромењен.

Шљиве. У ефективној роби није било промета. Ишчекује се нова роба, која се почела доносити крајем прошлога месеца у малим количинама. Каквоћа њихова и сада је врло лепа, добро су сушене и, што је главно, прилично су крупне. Ове су ипак из оних равних крајева, где сада, као што је познато има мало шљива; из брдовитих крајева, одакле се ишчекују веће количине, за сада још нису стигле Цене су прилично високе и бележе се по 23—30 дин. мет. цента. Купци су сада Немачка и Америка.

Радња с *јагњећим кожама* била је врло жива [illegible] овдашња је пијаца сва распродата; промет ће у овом месецу изнети око 70 до 80.000 комада и цене су остале непромењене.

Јареће коже узете су с овдашње пијаце по нижој цени, и то око 200.000 ком. послато је већином у Француску, те је на тај начин главна маса ове робе из овдашњих стоваришта узета.

У след лоше жетве како у Србији тако и у Угарској, потрошено је од *шишарке* сва роба која се затекла и око 3200 q. старе робе купљено за Буда-Пешту и Беч.

С вином радње не беху велике. Од странога вина дошле су мање партије. Грожђе стоји добро и обећава, у след трајнога сувога времена, квалитативно добру бербу, док се квантитет почиње осећати, јер смањује добит и филоксера, која већ пустоши многе винограде око Неготина.

Жива стока. Говеди је извезено 428 вагона, од њих 410 на угарски рачун за Буда-Пешту, за тим 18 вагона у Беч и извоз стоке све је већи. Свиња је извезено одавде 97 вагона; од њих 88 вагона у Кебању, остатак у Земун (5) и Винер-Најштат (4).

Оваца извезено је 12 вагона и то у Буда-Пешту, Нови Сад и Замун.

На *новчакој пијаци* и у банкарској радњи није било особитих трансакција; вреди поменути стално спуштање ажија за злато, које сада износи 0.15 процената. Наплаћивања су и у овом месецу извршена без тешкоћа и обустава плаћања у већој мери није било. што ипак не казује, да је у земљи било сувише новаца.

Саобраћај. Од великог је трговачко политичког значаја отварање железничке пруге Београд — Ниш — Софија — Цариград. Нова пруга у вези са солунском, која је у мес. јулу предата саобраћају, извесно ће потпомоћи економно развијање ове земље, јер даје могућности, да развија индустрију за отворену левантиску пијацу и да тамо нађе потрошњу. Сталан саобраћај с пограничним отоманским државама помаже и нов трговачки уговор између Србије и Турске.

Ниш. — *Кукуруз* стоји рђаво у след велике жеге за време његова развијања. *Лан* и *Конопља* дају квалитативно и квантитативно повољну жетву. Воће и поврће, што се гаји по баштованџиницама, успевају изврсно. — *Грожђе* обећава много, само ако повољно време у октобру потпомогне бербу. Грожђе је већином са свим зрело. Од важности је и стање *варива*, јер у јужној Србији, по изгледу, биће и сувишка за извоз.

Трговина. Радње су у овом месецу живахнуле. С једне стране квантитативно повољна жетва свега усева — осим кукуруза и грожђа

—, с друге пак повољне цене дозвољавају већа реализирања, а овим се опет поправљају новчани односи. Нарочито у овом месецу велика потреба државна хране за људе и стоку беше од повољног утицаја на радње, јер колико треба за годину већином је намирено и тиме су постале веће цене према ценама на дунавским пијацима; ова последња околност учинила је те извоза није било. Ови односи били су од утицаја на живахније подизање грађенина, у след чега су учињене веће наруџбине у дрву за грађевину, чамовим даскама, стаклу и др. И потрошња у мануфактурној и текстилној роби у неколико је испразнила стоваришта, ипак због оваквог времена још није наручена роба за јесен и зиму.

Роба од коже, хемијска индустријска роба и производи металне индустрије имали су нешто промета, на против радња у галантериској роби, од иловаче и хартије осташе без великог промета. Учињене су веће наруџбине собнога намештаја, од дрвета и гвожђа.

На *увозни саобраћај* солунска пијаца није била од утицаја; с те пијаце донесено је нешто источне мануфактурске робе, која је до сада обично из Цариграда долазила. На против одмах је дошло за *извоз у Солун* неколико партија дуга за бурад, козјих кожа, бешика, сира и прерађенога воска, чим ступи у живот српско — турска трговачка конвенција.

Инкасо је било повољно, скандирања само у мањим сумама, које су ипак у брзо покривене у след поправљених новчаних прилика. За кредитовање учињен је напредак тим, што је увећан број новчаних завода установљењем задруге за међусобно помагање и штедњу у Нишу. Изузевши неколико незнатних случајева крида, при чему иностранство није имало удела, овога месеца није било никаквих стечаја.

Commercielle Berichte
бр. 31, од 2. авг. 1888.

ПСИХОФИЗИКА И ЊЕН ОСНОВНИ ЗАКОН

У низу проблема који су од најстаријих времена привлачили на се пажњу философа и психолога, проблем о односу узајамности између духа и тела, између психичког и физичког света у опште, без сумње је један од најинтересантнијих. Овај проблем прошао је до данас у главноме кроз две фазе. У првој својој фази која је, може се рећи, трајала све до Фехнера, он је био чисто *метафизичке* природе: сматран је као један специјалан случај општијег проблема о «комуникацији супстанција», проблема еминентно метафизичког око кога су се сломили толики безуспешни покушаји метафизичара свију времена. С једне стране историја философије, показујући нам сталан неуспех метафизике у овоме питању; с друге стране критика сазнања уверавајући нас, на начин који сумњу не допушта, да је све људско знање ограничено на појаве и њихове законе, да је према томе питање о супстанцији у опште, па наравно и о комуникацији супстанција, нерешљиво, — дефинитивно су изрекли осуду над оваквим схватањем проблема о узајамности духа и тела.

Другу фазу поменутог проблема отвара *Тодор Густаф Фехнер*, немачки философ и физиолог, знаменитим својим делом «*Елементи психофизике*» (Elemente der Psychophysik von Gustav Theodor Fechner, I—II Th., Leipzig 1860). Ова фаза нема са првом никакве генетичне везе, и битно се од ње разликује у начину схватања и третирања проблема о односу духа и тела. Као год што прва фаза носи на себи чисто метафизички, тако овога друга

носи чисто позитивни карактер. Док су се метафизичари старога и новог доба губили у недогледним спекулацијама тражећи одговора на питање: како је могуће да две хетерогене или баш и две хомогене супстанције долазе у међусобни однос и да једна на другу утичу, дотле Фехнер, налазећи у искуству несумњив доказ о егзистенцији функционалног односа између спољних и унутарњих појава, оставља свакоме на вољу да на свој начин себи представи могућност те узајамности, и труди се да путем експеримента и мерења одреди, бар за извесне случајеве у којима се тај однос манифестује, прецизне, бројне изразе, да од науке о односу душе и тела створи једну егзактну, математичку науку, — *психофизику*, како ју је он сам назвао. «Unter *Psychophysik*, вели Фехнер у том своме делу, soll hier eine exacte Lehre von den functionnellen oder Abhängigkeitsbeziehungen zwischen Körper und Seele, allgemeiner zwischen körperlicher und geistiger, physischen und psychischer, Welt verstanden».... «Alle Erörterungen und Untersuchungen der Psychophysik beziehen sich überhaupt bloss auf die Erscheinungsseite der körperlichen und geistigen Welt, auf das, was entweder unmittelbar durch innere oder äussere Wahrnehmung erscheint, oder aus dem Erscheinlichen erschliessbar, oder als Verhältniss. Categorie, Zusammenhang, Auseinanderfolge, Gesetz des Erscheinlichen fassbar ist; kurz auf das Physische im Sinne der Erfahrungsseelenlehre, ohne dass auf das Wesen des Körpers und der Seele hinter der Ersrheinungswelt im Sinne der Metaphysik irgendwie zurückge gangen wird».[1]

Покушај Фехнеров који је годио позитивном духу свога времена и нудио психологији ласкави изглед да постане, не само науком већ — бар једним делом својим — и експерименталном и егзактном науком, нашао је великог, одушевљеног одзива. У пркос нападима који су са

[1] Elemente der Psychophisik, Einleitendes S. 8.

разних тачака гледишта управљани, не само противу резултата̂ до којих је Фехнер дошао, него и противу принципа са кога је пошао, психофизика је за релативно врло кратко време стекла толико и тако виђених присталица, истраживања психофизичка, нарочито у Немачкој, узела су особито у последње време толики размер, да се данас с правом може говорити о једном «психофизичком покрету».

Због овога покрета који је изазвало, а још више због важности коју оно има по себи као и за методу у науци психолошкој, питање психофизичко, које није ништа друго до питање о примени екзактних проседе-а на психичке појаве, заслужује да се о њему и у нашој психолошкој књижевности поведе реч.

* * *

У поменутом свом делу, «Elemente de Psychophisik», Фехнер је поделио психофизику на *спољну* и *унутарњу*. Спољна психофизика је она која изучава односе духа према спољнем, а унутарња која изучава односе духа према унутарњем телесном свету (körperliche Innenwelt) т. ј. према огранским, анатомским и физиолошким условима душевних појава. Другим речима, спољна психофизика је она која се бави посредним, а унутарња она која се бави непосредним функционалним односом психичких и физичких појава. Готово целу спољну психофизику заузима испитивање функционалног односа између спољних надражаја и сензација. Унутарња пак психофизика садржи у себи читаву серију експерименталних истраживања: о седишту душе, о сну и будноћи, о пажњи, о ремчнисценцији, о халунијацијама, илузијама и т. д. Међу тим кад се узме у обзир како је у поменутом делу Фехнеровом мали размерт дат унутарњој психофизици и како у опште сва питања, која је он у овоме одељку третирао, немају ни из далека оне тачности какву захтева психофизика, — може се рећи да је пажња Фех-

нерова била управљена готово искључиво на спољну психофизику, на одређење функционалног односа између сензација и надражаја. Па не само Фехнер, но и сви његови следбеници редом сматрати су ово питање као кардинално питање психофизичко. Борба која се водила и која се још непрестано води између психофизичара и њихових противника, концентрисавала је се увек, па и дан дани, поглавито око ове тачке. С тога ћемо и ми наш говор о психофизици ограничити на *проблем о односу спољних надражаја и њима одговарајућих сензација.*

Пре свега неколико речи о сензацији и надражају у опште.

Психички појав који се назива сензацијом никада не постаје спонтано, т. ј. без да је изазван каквим физичким или физиолошким (периферским или централним) надражајем. Надражај је дакле conditio sine qua non сензације. Ну, сваки надражај није кадар да изазове у нама сензацију: има једна минимална и једна максимална тачка надражаја; другим речима, сензација не почиње са бесконачно малом, већ са извесном коначном количином надражаја, нити опет са појачањем надражаја расте у бесконачност, него само до извесне одређене границе. Ако надражај гради на наше чулне органе сувише слаб утисак, лако је појмити да се тај утисак може, преносећи се преко нерава, тако рећи изгубити: трансформисати се у органске покрете, у животињску топлоту, хемијске акције итд., те не доспети да постане психичком појавом, сензацијом, или боље не доспети да изазове сензацију. Овај закон по коме утисци, који су испод извесне границе, не доспевају до свести, природна је последица општег закона коме подлеже сва жива бића, *закона селекције.* У борби за опстанак, као што је познато, побеђују она бића која су кадра да се најбоље прилагоде условима физичкога света у коме живе. Да би се, у тој борби одржала и развила, сва жива бића морала су, поред осталих препона, да избегну и опасност која им је грозила од сувише тупе, као и од

сувише развијене, претеране осетљивости. Сувише неосетљива бића не би била у стању да за времена опазе непријатеља, који прети њихову опстанку, или да избегну друге по њих штетне спољне утицаје, и морала би неминовно ишчезнути. Истој судбини морала би подлећи и бића са сувише развијеном осетљивошћу. Сва енергија којом располаже једно такво биће трошила би се на непрестано реагирање противу спољнег света, што би по његов опстанак било двогубо штетно: с једне стране нервни систем, у след сувишне активности, био би непрестано у стању болесне пренадражености, и постао би најзад неспособан за вршење својих функција од којих, посредно или непосредно, зависи у многоме *развиће* па и са̂м опстанак живих бића; с друге стране таквом бићу не би преостајало довољно енергије за оне психичке операције (пажња, памћење, рефлексија, одлуке и т. д.) које му дају могућности да избегне опасности које му грозе с поља.

Што пак сензација не расте у бесконачност са јачањем надражаја, узрок је врло прост. Чулни органи располажу једном одређеном количином осетљивости. Сваки надражај, делајући на чулне органе, ангажује један део те количине, — део који је у опште у толико већи у колико је сам надражај јачи. Ако је надражај достигао толику јачину, да је њиме већ ангажована укупна количина осетљивости, јасно да ће и зашто ће свако даље појачање његово остати без утицаја на појачање сензације.

Минималну тачку надражаја Вунт и Фехнер назвали су *праг надражаја* (Reizschwelle); максималној тачци Вунт је дао име *висине надражаја* (Reizhöhe).

Вредност прага надражаја одређују психофизичари на два начина. Или се узме један надражај који је тако слаб да не производи никакву приметну сензацију, па се поступно појачава дотле, док не буде кадар да произведе тако звану истом приметну сензацију (die ebenmer-

kliche Empfindung, la sensation à peine perceptible); **или** се узме надражај који стоји изнад прага па се поступно умањује до тачке на којој постаје неприметан. Ради веће тачности често се комбинују обе ове методе. При одређивању висине надражаја употребљује се само једна метода: појачава се поступно један надражај нижи од В (вис. надр.) док не достигне количину изнад које појачање његово не утиче на појачање сензације; друга метода не примењује се с тога што надражај који премаша максималну границу, производи у дотичном органу сувише велики умор. До сада су се психофизичари бавили поглавито одређивањем прага надражаја, па и то само за неке врсте сензација.[1] Тако на пример нађено је да код такнућа најмања приметна сензација одговара надражају од 2 милиграма до 5 сантиграма; за температуру, осмина стотог дела степена; код светлосних сензација светлости чија интензивност износи $^1/_{300}$ део интензивности коју има светлост пуонга месеца и т. д. Ма какво мишљење имали о тачности резултата, до којих је се дошло у овом погледу, факт је да границе прага и висине надражаја постоје.

И најповршније посматрање показује нам да у целом домену који се простире између две поменуте граничне тачке, интензивност сензације варира са интензивношћу надражаја, т. ј. да она расте ако интензивност надражаја расте и опада ако интензивност надражаја опада. Међу тим било би погрешно мислити да сензација расте *онако исто* као и надражај, т. ј. да између њих постоји однос просте пропорционалности, да н. пр. сензацијама 1, 2, 3.... одговарају надражаји чије интензивности расту такође као 1, 2, 3.... *Хербарт* је био у заблуди кад је тврдио «да две свеће два пут јаче светле но једна». Кад је око нас тишина, ми врло јасно чујемо речи нашег суседа; на против при јакој граји у каквоме збору, не чујемо свој соп-

[1] Види о томе: Wundt, Eléments de psychologie physiologique, trad. par Elie Rouvier. tom I. p. 366.

ствени глас, т. ј. прираштај звука који наш глас производи остаје неприметан. Исто тако познат је факт да удвојен број певача не производи у нама сензацију удвојене јачине. Светлосни зраци јаке интензивности, који се фотометарски знатно разликују један од другог, голом оку изгледају скоро једнаке јачине. Звезде које тако јако ноћу светле, дању се не виде. Месец блѣдй пред сунчевом светлошћу. Кад једноме терету од 50 грама приметемо 25 грама, сензација ће се знатно појачати; додати терету од 50 килограма, исти 25 грама неће произвести никакав утисак. Слични примери могли би се навести за све врсте сензација. Шта значе ова факта? Значе то, да надражај да би био примећен, мора бити у толико јачи у колико је јачи надражај коме се он додаје, и обратно. Из чега се опет може лако закључити: *да сензација расте спорије но надражај* — закон, објашњује се исцрпљивањем нервне снаге. Сваки надражај производи два дејства: изазива сензацију, и изазивајући је, исцрпљује нервну снагу, у след чега се нове сензације слабије осећају. Ружа, чији нам је мирис у почетку тако пријатан, не производи, после неколико тренутака мирисања, никакву сензацију. Кад подуже гледамо један предмет обојен интензивном црвеном бојом, а за тим бацимо поглед на други предмет обојен белом бојом, ова последња изгледаће нам мало зеленкаста, за то што су елементи ретине, који су примчиви за црвену боју, уморени, исцрпљени, док су елементи примчиви за зелену боју која као комплементарна гради са црвеном белу[1] боју, остали свежи. У опште друга сензација не може никад имати исту јачину као прва: отуда долази да пијанице који желе да одрже на извесној сталној јачини пријатну сензацију коју им дају јака алкохолна пића, морају непрестано да повећавају дозу надражаја.

[1] Белу боју о којој је овде реч зову физичари «бела боја вишег реда» (blanc d'ordre supérieur) за разлику од беле боје која је резултат свију спектралних боја.

Однос зависности, у коме стоји сензација према надражају, није дакле однос просте пропорционалности: сензација, као што рекосмо, расте спорије, но надражај. Задатак психофизике у овом случају био би да нађе за колико, тачно, јачање сензације заостаје иза јачања надражаја.

Први који је покушао да одговори на ово питање и да нађе тачну формулу односа сензација и надражаја, би је Фехнер. Ослонац за овакав покушај он је нашао у радовима ранијих научника, као што су: *Euler*, *Herbart*, *Bernouilli*, *Laplace*, *Buffon*, *Arago*, *Pogson*, *Masson*, а нарочито славни немачки физиолог *Ернест Хајнрих Вебер*. Веберови експерименти са сензацијама које производе терети или притисци као и са мерењем просторних количина оком и подстакли су управо Фехнера на ово предузеће и послужили му као полазна тачка. Једно због ове тесне везе у којој стоје Веберови експерименти са Фехнеровом формулом, а друго с тога што ћемо се морати на њих доцније позивати, ми ћемо из Веберовог чланка «*Über den Tastsinn und Gemeingefühl*» изнети три четири пасажа у којима су ти експерименти резимисани.

„По мојим огледима, вели Вебер, излази, да је за најмању разлику коју смо ми, при најразвијенијем мишићном чулу, кадри да упазимо између два терета, потребно, да ти терети буду од прилике у сразмери као 39 : 40 т. ј. да један од њих буде тежи од другог за $^1/_{40}$. За најмању пак приметну разлику између два терета који делују на нашу кожу као *притисци*, потребно је да ти терети буду у сразмери као 29 : 30 т. ј. да један од другог буде већи за $^1/_{30}$.

«При упоређењу дужи́на̂ две скоро једнаке линије, добро извежбано око, према мојим огледима, може да упази разлику линија чије дужине стоје једна према другој као 50 : 51 или чак и 100 : 101. Најмања разлика коју један извежбан музичар може да примети између виси́на̂ два тона, кад их чује један за другим, јесте по Делзе-

ровим експериментима $^1/_4$ кома $\left(\frac{81}{80}\right)$ $^1/_4$. За музичара дилетанта тек разлика $^1/_2$ кома $\left(\frac{81}{80}\right)$ $^1/_2$ може да буде приметна. Ако су ти тонови истовремени, онда се, према Делзеновим огледима не могу да примете тако малене разлике....

«Ја сам показао да је, при оцењивању терета, резултат исти било да се упоређују унције са унцијама или лотови са лотовима, пошто није стало до броја гранова доданога терета, но до тога да ли тај додани терет износи $^1/_{30}$ или $^1/_{50}$ првобитног терета. То исто важи и за упоређивање дужинâ две линија или висинâ два тона. При успоређивању линија, кад се оне посматрају једна за другом, а не савремено, са свим је све једно (резултат је исти), да ли су поређене линије дугачке од прилике два цола или један цол, ма да је дужина којом једна од тих линија надмаша другу два пут већа у првом случају но у другом....

«Тако исто при упоређивању висина два тона, није стало до тога да ли су ти тонови за 7 ступања нижи или виши (изузев ако се они налазе на крају серије тонова, у ком је случају много теже опазити мале разлике тонова), није дакле стало до броја вирбација којим је један тон претежнији од другог, но до односа у ком стоје бројеви вибрацијâ оних тонова које упоређујемо....

„Оцењивање односа целих (укупних) количина (ganzer Grössen) без претходног мерења истих количина помоћу каквог мањег мерила, без одређења њихове апсолутне разлике, јесте један врло интересантан психолошки појав. У музици ми оцењујемо односе тонова без да знамо бројеве вибрација; у архитектури односе просторних количина без да смо их цоловима мерили; а исто тако и односе интензитетâ сензацијâ (Empfindungsgrössen) при упоређивању терета».

Као што се види из ових пасажа, поглавити резултат Веберових истраживања своди се на то да: *прираштај на-*

дражаја којим се производи најмања приметна промена у сензацији извесне интензивности, стоји увек у истом односу са количином првобитног надражаја, другим речима ако надражај x производи сензацију извесне интензивности, и ако је потребно да се χ повећа за $\frac{x}{50}$ па да сензација порасте за минималну приметну сензацију, то ће за нов минимални прираштај требати надражај $(\chi+\frac{x}{50}):50$, и т. д.

Из овога става којим се резимишу Веберови експерименти, Фехнер је — с правом или не, за сад нас се не тиче — извео закључак: *да би сензација расла једнаким прираштајима, надражај треба да расте увек пропорционално (првобитном) надражају* («dass die Grösse des Reizzuwachses gerade im Verhältnisse der Grösse des schon gewachsenen Reizes ferner wachsen muss, um noch dasselbe für das Wachstum der Empfindung zu leisten»). Ако, на пример, једна сензација са вредношћу од 4, *проузрокована* надражајем = 27, захтева, да би достигла вредност од 5, да се надражај повећа са једном трећином, т. ј. са 9, и постане 36, — то онда, да би та иста сензација добила нов прираштај једнаким са првим и достигла вредност од 6, надражај би требао по ново да порасте за једну трећину, т. ј. овога пута за 12 и да постане 48; и продуживши тако, за сензацију 7, надражај би требао да буде $48+48|_3=64$, и т. д. Другим речима ако се сензацији хоће да дају прираштаји по аритметичкој прогресији, т. ј. као 1, 2, 3, 4.., то треба да се надражај појачава у геометријској прогресији, т. ј. као 1, 2, 4, 8.... или 1, 3, 9, 27.... Ослањајући се с једне стране на овако тумачење Веберовог става, а с друге стране на познати принцип математички, по коме су прираштаји двају количина између којих постоји функционални однос, једнаки. све дотле док су они врло малени (управо бесконачио малени). — Фехнер је дошао до закључка: *да сензација расте као логаритам надражаја.* То је фа-

мозни психофизички закон коме је Фехнер дао *име Веберовог или основног психофизичког закона.*[1]

* * *

Многобројне су објекције које су, са разних тачака гледишта, управљане противу формуле којом је Фехнер изразио однос надражаја и сензација. У главноме, једне од тих објекција тичу се Фехнерове формуле у њеном односу са резултатима Веберових истраживања; друге се односе на саму формулу; треће на принцип на коме су засновани сви покушаји тачног одређивања односа између сензација и надражаја, принцип мерљивости сензација као психичких појава.

Што се тиче односа Фехнерове формуле према резултатима Веберових истраживања, немогуће је порицати умесност *Херингове* примедбе по којој Фехнер није имао права да своју формулу изведе из Веберовог става. Јер, шта тврди Вебер? Да истом приметној разлици висинâ

[1] Ево у кратко пута којим је Фехнер, пошав од пропозиције Веберове, дошао до своје логаритмичне формуле. По једном математичком принципу, прираштаји двеју количина између којих постоји однос функционалности, пропорционални су све дотле док су врло малени. Примењен на однос између сензације и надражаја, тај принцип гласи: врло малени прираштаји сензација пропорционални су надражајима. С друге стране Вебер је нашао (бар по тумачењу Фехнеровом): да разлике двају сензација остају једнаке, кад разлике надражаја остају релативно једнаке. Наслањајући се на ова два принципа, Фехнер овако резонује:

„Узмимо саобразно Веберовим истраживањима, да је прираштај једне сензације врло мален у односу према њој. Означимо надражај са β а мали прираштај са $d\beta$. Релативно повећање надражаја биће $\frac{d\beta}{\beta}$. Означимо за тим са γ сензацију која зависи од надражаја β а са $d\gamma$ најмањи њен прираштај који одговара прираштају надражаја од β на $d\beta$....

„Према експерименталним истраживањима Веберовим, прираштај $d\gamma$ остаје сталан све док је однос $\frac{d\beta}{\beta}$ сталан, па ма какву апсолутну вредност имали β и $d\beta$. По горњем пак принципу математичком прираштаји $d\beta$ и $d\gamma$ остају (просто) пропорционални између себе све дотле док су врло малени (управо бесконачно малени). Ова два односа изражају се следећом једначином: $d\gamma = \frac{k d\beta}{\beta}$ (к означава „константну количину"). А из ове једначине интегрирањем добија се: $\gamma = K \log \beta$. (где γ представља вредност сензације)".

Опај пасаж узет је из Рибовљевог дела: Physiologie allem. contemp.

два тона одговара увек исти однос бројева вибрација; истом приметној разлици дужинâ две линије, исти однос њихових стварних дужина; истом приметној разлици два терета исти однос тих терета. Другим речима да истом приметна разлика између два надражаја исте врсте зависи, не од разлике, но од међусобног односа тих надражаја, или да стварна разлика два надражаја који се разликују за најмању приметну разлику, расте сразмерно јачинама надражаја. Очевидно је да значење овога става није исто које и значење Фехнеровога става по ком „надражај мора расти сразмерно надражају те да би сензације расле *једнаким* прираштајима" или «да релативно једнаки надражаји одговарају *једнаким* прираштајима сензација". Вебер не вели ништа о закону, по коме сензација расте са јачином надражаја. Шта више, лако је показати да између Веберовог и Фехнеровог става не постоји ни онај узрок нужности који мора постојати између принципа и последице. Довољан ће нам бити зато само један пример. Држећи у руци један терет рецимо од 100 грама, ми имамо сензацију извесне тежине. Узмемо ли другом руком један терет од 1000 грама. добићемо сензацију много веће тежине. Ако сада терету од 100 грама додамо још 100, а терету 1000 још 1000 грама, прираштај је на обе стране релативно једнак, а у томе случају требало би, по Фехнеровој формули, да и прираштаји сензација буду једнаки, т. ј. да 1000 грама додатих с једне стране граде на нас исти утисак као и 100 грама додатих с друге стране! Доиста, сваки ће à priori признати а и огледом се може лако уверити, да није тако у ствари и да ће придодани терет на једној страни бити мањи, на другој много већи.[1]

Ну све да је Фехнерова дедукција и оправдана, и да је принцип мерљивости психичких појава у опште и сензација на по се неоспоран, опет се Фехнерова формула, бар таква какву ју је он формулисао не би могла

[1] Види о томе у „Sitzungsberichte Wiener Akademie, III Ahth. B. 72, H. V» чланак Ферингов „Über Fechner's psychophysiches Gesetz".

усвојити; то у осталом признају и саме присталице његовог предузећа. У прилог овоме тврђењу, ми ћемо по *Делбефу*,[1] — коме се не може пребацити да је противник психофизике и који је и сам, на основу многобројних сопствених експеримената покушао да формулише однос сензација и надражаја — навести неколике важније тешкоће са којима се сусреће Фехнерова формула.

Пре свега, *анализујући математички Фехнерову формулу, долази се до апсурдних закључака*, а на име:

а) да надражају $= 1$ одговара сензација равна нули;

б) да надражају < 1 одговара *негативна сензација*.

в) да надражају $= 0$ одговара бесконачно негативна сензација.

Бранећи своју формулу од прве консеквенције, Фехнер вели, да као год што има тако лаких терета да ни најосетљивије теразије нису кадре да покажу њихову присутност, да тако исто има надражаја тако слабих да сензације, које они изазивају, остају непримећене. То бива на пр. са звуком звона који звук слаби у мери у којој се од њега удаљујемо и најзад постаје за нас неприметан, никакав; и ако звучни таласи не сусрећу никакву препреку која би им сметала да дођу до нас. Исто тако, ми чујемо брујање мравињака, а не чујеме ход једнога мрава за себе. Обележимо дакле, вели Фехнер, нулом ону прву сензацију која се јавља у свести, кад надражај достигне извесну довољну јачину, на пр. $^{1}|_{50}$ грама за сензацију притиска, или, за светлосне сензације, светлост чија интензивност није мања од $^{1}/_{300}$ интензивности коју има светлост пуног месеца и т. д.... нула дакле одговара тачци на којој се сензација појављује иишчезава. Сензација почиње не с количином надражаја равном нули, но са извесном коначном количином која је изнад нуле, као што је то у осталом случај и код логаритама који

[1] Delboeuf. Éléments de psychophysique générale et spéciale, Paris 1883.

не почињу са 0, већ са извесном коначном количином, јер је логаритам јединице 0.

Овим Фехнер није ни у колико избегао тешкоћу, јер, прво, не треба заборавити да је немогуће упоређивати конкретне количине, као што су сензација и надражај, са количинама апстрактним као што су бројеви и логаритми; кад су у питању ови последњи, место и значај нуле мења се једном простом аналитичком променом. А друго не може се рећи ни за саму сензацију = 0, такву какву разуме Фехнер, да је никаква (nulle): то је, на против, једна позитивна и одређена количина, и сензација = 0 налазила би се испод ове прве приметне сензације.

Још већу тешкоћу чине «*негативне сензације.*» Према ономе што мало пре рекосмо о сензацији = 0, требало би да, изузев сензацију = 0 такву какву је разуме Фехнер и позитивне сензације које јој следују, да све остале сензације буду равне 0. Међу тим, то је математички немогуће, јер по формули те неприметне сензације постају негативним

Ове негативне сензације могле би се одбацити још à priori, јер свака сензација, чим је сензација, тим самим што је сензација, мора бити нешто, позитивна количина: појам «негативна сензанција» је противуречан онако исто као појам округлог квадрата или квадратног круга. Међу тим Фехнер је и овде покушао да отклони тешкоћу. По Фехнеру негативне сензације биле би оне врло слабе сензације које не допиру до свести, о којима исто тако било погрешно рећи да су никакве (nulles), као што би било погрешно рећи да врло мали терети нису никакви терети. У осталом не треба мислити, да један врло мален надражај који не производи приметну сензацију, остаје са свим неопажен. На сваки начин, ако се хоће да упореде два терета, један од хиљаду а други од 1001 грам, разлика ће бити неопазна. Међу тим на хиљаду људи, којима би се дало да

чине ово упоређење, по свој прилици, вели Фехнер, нашло би се пет стотина који би приметили да је први терет мањи од другог.

Но, у том случају ако је негативна сензациіа нешто, она само *аналитички* може бити престављена негативном количином, и према томе Фехнерова формула не би могла претендовати да изражава факта онако каква су у ствари.

Сличне обсервације чини *Делбеф* и поводом бесконачно негативних сензација; но ово што рекосмо биће довољно да покаже: да Фехнерова формула, претпостављајући да је математички тачна, може имати само аналитичког смисла, да према томе није израз појава какви су у стварности. Да би једна формула изражавала стварни однос сензација и надражаја, ваљало би, између осталих услова, да сензација = 0 одговара надражају = 0, и да сензација, онако исто као и надражај, не може ни у ком случају постати негативном будући су обе ове количине битно позитивне.

Други један разлог који говори противу Фехнерове формуле, то је што ми у искуству налазимо факата на које се она не примењује, који јој шта више противурече.

Формула $y = к \log \beta$ даје нам за разлику двају сензација y и y' једначину $y - y' = к \log \frac{\beta}{\beta'}$ што значи да разлика двају сензација остаје стална кад је однос нâдражаја сталан. Применимо ову формулу на један конкретан пример. Утисак који производи на наше око једна рељефно израђена слика, резултат је супротности јасних и тамних боја. Претпоставимо да тамне боје шаљу оку $^1/_{20}$ светлости јасних боја. По формули требало би да, ма колика била количина светлости која пада на слику, произведени утисак буде исти, пошто однос $\frac{\beta}{\beta'} = 20$ (где β преставља

сјај јасних а β сјај тамних боја) остаје исти. Потврђује ли искуство ову консеквенцију? Не, на против; јер када светлост знатно опадне, разлика која је постојала између тих боја, ишчезава. Исто тако, ако светлост сувише ојача, боје ће тежити да се уједноличе. Услед тога бива да је у једном пределу, који је обасјан светлошћу пунога месеца, супротност између сенке и светлости јача, но за време четвртина или новога месеца, јача такође но при сунчевој светлости. Да би што јасније показао поменути недостатак Фехнерове формуле, Делбеф је градио следећи експеримент. «Узмимо, вели он, три концентрична један на други наслоњена прстена (contigus), широка 2 или 3 сантиметара и обојена градираним бојама (de teintes graduées); центар и дно су црни. Прстен најближи центру обојен је најјаснијом, спољни прстен најтамнијом бојом; а боја средњег прстена удеси се тако да при извесној светлости нпр. при светлости једне свеће стављене на 25 сантиметера дистанције, држи средину између боја којима су обојена два крајна прстена. Ако се сада удали свећа. т. ј. умањи светлост, та боја која држи средину између две остале, знатно потавни и приближи се боји прстена обојеног тамном бојом. На против, ако појачамо светлост, приближившии свећу, сјај средњег прстена добија компаративно више но сјај унутарњег прстена с чијом бојом његова боја тежи да се изједначи. Ако је светлост сувише слаба, ми видимо само овај последњи прстен; и обратно, ако је светлост сувише јака, цела фигура изгледа обојена једном бојом. Овакав случај наступа приближно кад ова три прстена изложимо јаком сунцу.[1]»

Има и других консидерација које би се могле навести противу Фехнерове формуле али ове које поменусмо биће, држимо, довољне да покажу: да формула Фехнерова бар таква каква је, не може опстати.

[1] Elements de psychoph. p. 24.

*
* *

Међу тим следбеници Фехнерови, увиђајући недостатке његове формуле, а хотећи спасти Веберов закон покушали су да (дајући томе закону тумачење, не психофизичко као Фехнер већ физиолошко као Делбеф и Милер, или психолошко као Вунт и његова школа) Фехнерову формулу исправе, допуне или замене новим формулама. Једни као Вунт и Делбеф стоје на чисто математичком гледишту, и дају том закону велику генералност; други, као Müller, Хелмхолц и др. инсистирају нарочито на посматрања факта из искуства, и труде се да их обухвате једном тачном формулом.

Ну све ове различите формуле имају једну заједничку ствар: све почивају на претпоставци да се, не само спољни надражаји, но и сензацоје, психички појави, могу мерити и бројно, математички изражавати.

Да видимо да ли је ова претпоставка оправдана и у колико.

Пре свега шта значи мерити? Упоређивати две количине: једну познату, другу непознату. Прва служи као мерило, као јединица мерења, друга је предмет који се мери; а мерење се састоји у томе да се нађе колико пута количина коју желимо да измеримо, садржи у себи ону другу количину коју употребљујемо као јединицу мерења. За свако мерење, дакле, потребно је двоје: предмет који се мери и јединица мерења којом се мери. Да би било мерења, мерења у правом смислу речи, нужно је још да јединица мерења буде *тачно одређена и стална количина*; без тога не би требало ни говорити о мерењу.

Оставимо за сада на страну надражај: као спољни, објективни појам, он се на сваки начин може овако или онако измерити и бројно изразити.[1] Али шта да речемо

[1] Напомињемо само, узгред да при одређивању тачног односа између сензација и надражаја, баш ни мерење надражаја није тако лако и просто, као што би се на први поглед могло учинити. Јер при мерењу надражаја од битне је важ-

о сензацији, појаву чисто унутарњем и субјективном? Можемо ли њу мерити, и чиме? На сваки начин, сензације могу бити веће или мање једне од других, могу се сматрати као величине (grandeur, Grösse); питање је да ли се те величине могу мерити, сматрати као количине. Једно својство, нпр. лепота, може бити већег или мањег ступња; исто тако врлина, вештина у игрању шаха, итд. Међу тим признаће се да ми нисмо кадри измерити ни лепоту, ни врлину, ни вештину шахиста, Зашто? Зато што немамо чиме, немамо јединицу мерења, тачно одређену и сталну. Да би могли мерити сензације, требало би наћи једну прецизну и сталну јединицу мерења.

Ну како да дођемо до те јединице? — Од одговора на ово питање зависи смисао и опстанак Веберовог закона.

На први поглед одговор изгледа лак. Ми знамо да сензација није ништа до нервни појам (субјективни аспект нервног појава као што вели Спенсер), а знамо и то да нервни појави зависе од спољних покрета или узрока које ми називамо надражајима; па како су ти спољни покрети, ти спољни узроци или надражаји, који са сензацијама стоје доиста у тесном функционалном односу, приступачни тачном мерењу, изгледа на први поглед да би се помоћу тих надражаја могле мерити и њима одго-

ности да се у сваком посебном случају каже како и чиме га меримо (као што је то у осталом ваљало чинити за сваки од експеримената на основу којих је постављен психофизички закон о коме говоримо). Хоће се, рецимо, да измери надражај проузрокован топлотом. Чиме ћемо, у овом случају, дефинисати надражај: да ли температуром, или количином топлоте, или како друкче? Ако температуром, то — пошто температура није ништа до ступањ забележен на термометру који нам је на расположењу — коју ћемо градацију усвојити, и чиме ћемо дефинисати полазну тачку, нулу? Фехнер је узео за нулу температуру коже; зашто не температуру крви? Но рецимо да та тешкоћа не постоји, остаје питање: да ли ћемо надражај дефинисати температуром, или количином топлоте, или како друкче? Јер нађени закон биће друкчи ако дефинишемо надражај температуром, а друкчи ако га дефинишемо количином топлоте. Као што се види из овога примера, мерење надражаја није тако проста ствар као што се на први поглед чини, и с тога закон о коме је реч не може имати смисла све дотле док се у сваком посебном случају, неодређени израз надражај прецизно не дефинише. У осталом ова се тешкоћа да на сваки начин савладати.

варајуће сензације. Сам Фехнер у своме делу «Jn Sachen der Psychophysik», одговарајући на поменуто питање, вели: «Wenn schon es unmöglich ist, ein psychophysischcs Mass durch innere Superposition von Empfindungen auf ähnliche Weise zu gewinnen als man äusserlich die Länge eines Stückes zeuges misst, so kann doch ein solches *Abhängigkeitsverhältniss der Stärke der Empfindung von der Stärke des Reizes,* der die Empfindung auflöst gegründet *und solchergestalt die innere Empfindung durch eine aussere Elle gemessen werden.*»

Међу тим, није тешко увидети како је илузорно хтети мерити сензације овим посредним путем, све дотле док сензације нису већ измерене *непосредно* т. ј. јединицом исте природе, сензацијом. Мерење сензације надражајем претпоставља да је већ одређен однос у коме они стоје једно према другом, а такав однос није могао бити постављен пре но што су оба терма односа, сваки за се измерена њиховим природним јединицама, надражај јединицом надражаја, а сензација јединицом сензације. Да би нам ово било јасније, узмимо један примеа мерења физичких количина. Топлота, на пример, мери се ширењем живинога стуба у термометру. Но шта је пре тога ваљало радити, како је добијен термометар? Је ли онај коме је први пут испало за руком да конструјише термометар, унапред поделио на известан број делова интервалу између тачке мрзнућа и тачке кључања, и (унапред) одредио да јединица топлоте треба да буде она количина топлоте која је потребна па да се жива у стубу попне за један од оних делова? Извесно не: такав поступак у опште био би погрешан и само би онда, случајно, могао испасти добар резултат кад би између дотичних количина постојао однос пропорционалности. Да би се конструисао термометар, ваљало је пре свега измерити топлоту топлотом т. ј. једином исте пророде, а запремину живе јединицом запремине. За тим је требало наместити једну према дру-

гој две скале и записати на једној од њих количину топлоте у њеним јединицама, а на другој одговарајућу количину запремине изражену у јединицама њене природе. И најзад ваљало је тражити да ли се може поставити какав сталан, правилан однос између та два низа бројева. Тек када је се, на тај начин, нашло, да између количине топлоте и ширења живе доиста постоји сталан однос, а на име однос пропорционалности, тек тада је се ширење живе могло узети за мерило топлоте. — Исти је случај са мерењем простора. Ми данас с правом меримо пређени простор временом које је извесном телу потребно да тај простор пређе. Но пре но што је се пређени простор почео мерити овим путем, било је нужно уверити се да између те две количине постоји један сталан однос. А да би се добио тај однос ваљало је најпре изразити бројем и време (нпр. у секундама) и простор (на пр. у метрима); за тим на према бројевима протеклих времена: 1, 2, 3, 4... записати бројеве пређених простора: 5, 15, 25, 35... Упоређујући за тим обе серије бројева, видело је се, да, док бројеви прве серије расту као 1, 2, 3, 4...., дотле бројеви друге серије расту као 1, 3, 5, 7.... на основу чега је постављен закон да је пређени простор сразмеран квадрату времена. — Не би тешко било показати да су овим путем постали и сви остали физички закони којима се изражавају односи физичких количина.

Ако сад овај резултат пpименимо на мерење сензација и надражаја, лако ћемо увидети заблуду у којој је био Фехнер кад је горе наведене речи написао. Фехнер вели, да ми истина не можемо мерити сензације унутарњом суперпозицијом истих; али мисли да би се то могло постићи посрединм путем, т. ј. употребвши као мерило надражаје који их изазивају. Он дакле позира један правилан однос између сензација и надражаја без да је претходно измерио сензацију јединицом њене природе. Из резултата пак до кога мало час дођосмо

разматрајући мерење физичких количина, излази, да би један такав однос само онда могао бити позиран када би свака од количина између којих се хоће да постави однос — у овом случају надражај и сензација — била већ измерена јединицом њене природе. Другим речима, да би могли мерити сензацију надражајем, требало би да је однос између та два терма већ одређен, а одређење тога односа претпоставља да се, не само надражаји, чија се непосредна мерљивост у осталом и не доводи у питање, но и сензације могу мерити *непосредно*, т. ј. јединицом исте природе, *сензацијом*.

Ну, коју сензацију да узмемо за јединицу мерења? Психофизичари се за ту цељ служе тако званим *истом приметним разликама сензација* (der eben merkliche Empfindungsunterschied). Питање је да ли те истом приметне разлике испуњују услове које мора имати једна јединица мерења. И да ли сензације у опште допуштају да се на њих такво мерило примени.

Претпоставимо да се тачности мотода по којима се одређују те најмање приметне разлике између двеју сензација, не може никакав приговор учинити. претпоставимо да су савладане све практичне тешкоће са којима експериментатор има да се бори док многобројним огледима не успе да одреди тачно колика ће у овом или оном реду сензација бити најмања приметна разлика, — остале би још две огромне, несавладљиве тешкоће које стоје на путу непосредном мерењу сензација.

Пре свега, једине количине које се непосредно могу мерити јесу оне код којих се јасно појми једнакост и суму њихових делова: свуда где се говори о мерењу количина, било да су то дужине или углови, или површине или времена или силе, увек се пре свега обраћа пажња на то шта се има разумети под једнакошћу и сумом истих. Битни карактери непосредно мерљивих количина је *хомогеност:* кад такве количине расту, прираштај је апсолутно исте природе које и количина њиме повећана. Та-

кав је случај са дужинама, површинама, временом и т. д. Кад се на пр. једна дужина додаје другој, свака од тих сабирних количина исте је природе које и њихов збир. Непосредно мерљиве количине морају имати карактер хомогености управо за то што се међу собом могу упоређивати (мерити) само количине исте природе.

Сензацијама не достаје овај битни карактер свију непосредно мерљивих количина. Свака сензација, поред каквоће и интензивности, карактерисана је у извесној, мањој или већој мери, пријатношћу или непријатношћу, оним што Немци врло згодно обележавају речју «Gefühlston». Овај нераздвојни елеменат сензације, који је час неприметан а час потпуно маскира представну страну њену чини да се сензације, растући, мењају и постају *хетерогене*, и да, у след тога ми нисмо у стању да појмимо збир или разлику двају сензација. «J' ai beau faire, вели врло умесно *Ж. Танри* француски математичар, en restant à un point de vue purement subjectif, je ne coçois ni la somme de deux sensations, ni leur difiérence: lorsque une sensation grandit, elle devient tout autre et ce qui est venu la modifier, dont je nai nulle idée, ne me paraît pas de la même nature que la sensation primitive. Que l'on tienne à la main un objet qui s'échauffe progressivement: la sensation se modifiera incessament et se terminera eu douleur cuisante; ou aperçoit bien que les termes extrêmes ne se ressembleut guère; lorsque la douleur s' en mele, d'autres nerfs si je ne me trompe sout mis en jeu. Cette différence de naturo qui existe incoutestament entre deux sensations de chaleur causés par des excitations qui diftèrent suffisamment, me paraiît, вели Танри с разлогом, snbsister à un moindre degré, entre deux sensations intermèdiaires».[1]

Но рецимо да се и ова тешкоћа може отклонити, да се афективни елеменат сензација, може елеменисати, да се у једној серији сензација A_1 A_2 A_3... поједини чланови серије не разликују по природи својој већ само по

[1] Revue scientifique 1875.

интензивности, остаје питање о једнакости минималних диференцијалних сензација које психофизичари узимају, као што рекосмо, за јединицу мерења.

Рекли смо да јединица мерења мора бити једна прецизно одређена и стална количина. Да би се дакле минимална диференцијална сензација с правом могла употребити за јединицу мерења при мерењу сензација, требало би да у једној серији сензација A_1 A_2 A_3.... Ак, Al.... у којој се свака следећа сензација разликује од оне која јој претходи за минималну сензацију, све минималне диференцијалне сензације буду *једнаке* (сталне), т. ј. да минимална сензација која је била потребна па да се осети да је сензација A_1 порасла у интензивности и постала A_2, једнака са сензацијом која је била потребна да се осети да је сензација рецимо Ак порасла у интензивности и постала Al. Другим речима, разлике које постоје између интензивности сензација A_1 и A_2 с једне стране и Ак и Al с друге стране требале би да буду једнаке онако исто као што су једнаке разлике између 3 и 4 метра с једне и 39 и 40 метара с друге стране.

Ну ова претпоставка на којој су засновани сви покушаји мерења сензација, није оправдана фактима: минималне диференцијалне сензац је могу бити једнаке само по *дефиницији*, т. ј. ако у напред, произвољно поставимо да су једнаке; у ствари та једнакост не постоји. Узмимо један пример. Ми додирнемо прстом један предмет, рецимо на температури од 20°, и добијемо извесну сензацију. Загреје ли се тај предмет јаче, сензација ће се у самој ствари изменити: ако је веровати свести, она ће постати друкча по каквоћи, неће се моћи упоређивати са оном која јој је претходила нити схватити као збир првобитне сензације и извесне диференц. сензације. Но, као што смо напред рекли, ми ћемо претпоставити да је афективни елеменат елиминисан, да се та сензација, дакле, може узети као збир првобитне и минималне диференцијалне сензације; то би била једна врста дефи-

ниције. Узмимо сад да је исти предмет на температури од 40° и да се загреје само толико колико је у најмању руку потребно па да се осети да је температура његова порасла у интензивности. Зар ће, у овом случају, ова друга минимална диференцијална сензација којом је за минимум повећана сензација проузрокована топлотом предмета на 40°, бити једнака са сензацијом којом је, опет за минимум повећана сензација проузрокована топлотом предмета на температури од 20°? Кад би доиста било тако, ево до каквих би апсурдних консеквенција дошли. Узмимо да две линије, једна од 10 милиметара а друга од 10 сантиметара почну расти у исто време све за по једну минималну сензацију, дотле док не достигну прва 50 милиметара друга 50 сантиметара. Број сукцесивних приараштаја биће у оба случаја исти. Кад би, као што се претпоставља, минималне сензације биле једнаке, изишло би да су обе сензације порасле за исту количину, т. ј. да с једне стране 40 милиметара, а с друге 40 сантиметара остављају у души исти утисак. Исти је резултат, ако место линија узмемо терете, топлоту и т. д. Очевидно је да су овакве консеквенције поменуте претпоставке апсурдне, што је знак да та претпоставка није основана.

Из свега што рекосмо о основном психофизичком закону излази:

1) Фехнерова формула, таква какву ју је он сам формулисао, не може се усвојити.

2) Да би се у опште однос сензација и надражаја могао бројно, математичком формулом изразити, требало би да се сензације могу непосредно мерити онако као и надражаји, т. ј. јединицом исте врсте, сензацијом. Међу тим таквом мерењу сензација стоје на путу, осим практичних тешкоћа, и ове несавладљиве сметње: прво, сензацијама не достаје хомогеност, битни карактер свију непосредно мерљивих количина; друго, јединица мерења није *стална* количина. Према томе, све што можемо с правом тврдити од односу сензација и надражаја, то је да сенза-

ција расте са јачањем надражаја, али спорије но надражај; сви пак покушаји број изражавања њиховога односа оснивају се на мање или више произвољним претпоставкама и дефиницијама, и — апстрахујући практичну корист које може бити од таквих формула — теоријски су неоправдани.

Мих. Шљивић

ДОБРОВОЉАЦ

(НАСТАВАК)

ПЕСМА ОСМА

Просилац.

1. Док је месец сиј'о с небеских висина,
Сава је се вила крај градских зидина,
Проносећи журно жуборкасте вале,
Што је њојзи Дрина с притокама дала:
Хитала је с њима брзо крај обале,
Не би ли их што пре Дунаву предала —
Баш као што порез, који народ даје,
Среска власт окружној послушно предаје

2. А докле је Сава у Београд ишла,
И баба је Мара у кућу унишла,
Па Драги са врата: „драгичка!“ повика.
„Е сад се већ једном мани јада љута
— Досади ми туга и сета толика —
Господин је Паја јутрос дош'о с пута,
Па донео гласе и о нашем Иви —
Здрав је, чедо моје, међ Србима живи!“

3. И ту јој по реду све причати стаде,
А Драга јој сузна око врата паде,
Па је сваки часак у речи прекида —
Нема кад да чека, да говори редом;
Страх, радост и жудња у једно је кида —
Час речима пита, час пита погледом.
А кад баба сврши казивање своје,
Рече: „ето, видиш оне снове моје!

4. Кажем ли ја теби: чудан сан сам снила —
Као ја се с тобом у граду десила,

Док тек у један пут пуче пушка нека,
А господин Паја од некуд се јави,
Иде, као, прашљив с пута, из далека,
По лицу му свуда млазеви крвави,
А црвено рухо обукао на се —
Видела сам таки добићемо гласе.

5. Јер сановник вели: пуцањ пушке снити
Значи, да ћеш гласе од некуд добити;
А крв и црвено слути на весеље —
Значи, да ће нешто срцу да ти годи;
Значи, да ће бити испуњене жеље,
И да ће се нешто брзо да догоди.
Ето, па сад реци, да нам сан не вреди,
И да се у залуд у сановник гледи."

6. Весела је Драга и радосна била,
Док јој се у мисли не појави Мила.
Али кад се Миле Инђићеве сети,
Остави је срећа, па је туга узе,
И лицем јој тужан осмејак прелети,
А у оку јој се заблисташе сузе.
„Та на што ми,„ рече, „ова радост вреди,
Кад он на ме јадну више и не гледи?"

7. Али баба-Мара већ бејаше села,
Прекрстила ноге, и карте узела.
Оне су јој биле као лек од бриге,
Са њима је она јаде разгонила,
Читала је из њих к'о из какве књиге,
С њима је у цркви пет-шест пута била,
И сад, што год рекну, то се мора стећи —
Докле их не баци никад неће лећи.

8. Највише их баца, кад је петак млади,
Јер тад и онако свог посла не ради,
И тада, што кажу, то се брзо збива.
Чим јој Драга карте у рукама виђе,
Како млада беше тужна, жалостива,
Таки јој полако, к'о позвана, приђе,
Па и она седе на застрт под доле,
Не би ли јој карте ублажиле боле.

9. Баба их промеша, па шаптати стаде,
Прекрсти их руком, па их Драги даде,
И она их руком полако пресече,
А баба повика: „ето, радост цела!"
Па онда поређа и радосно рече:
„Буди ми ти кћери, сретна и весела!
Ево теби наде, ево теби среће.
А на њу он више главе не окреће.

10. Ето, гледај само: четир' — пет — шест — седам —
Ето, гледај и ти, к'о што и ја гледам:
Ти уз њега стојиш — на срцу те држи —
Теби се окрен'о, од ње се окрен'о.
Нек бог сами тако на даље удржи,
Па ће залуд бити све уздање њено!
Ето, видиш сама: је л' то карта њена?
Гледај, како стоји сама, осамљена!

11. Око ње све црно. Гле, бриге, гле, јада!
Ал она се томе као и не нада.
Баца јед под ноге ал се крсти с јадом.
Гледај: кец маковски над главом јој стоји —
Самртна и јетка са девојком младом!
А погледај радост иза леђа твоји'!
Ти још не знаш за то, ал ће скоро бити.
Е сад ћу баш Иву самога покрити.«

12. Издвоји му карту, па око ње ређа.
»Опет јој је«, рече, »окренуо леђа.
Црномањаст човек — то ће јој муж бити
Све мисли на њега, пун туге и јада,
А Ива у друштву, к'о у некој свити —
Све краљеви неки — е, лепо ми пада!
А гле, како тебе радост окружава —
Како те у глави вес'о обдржава!

13. Још да видим, шта ти у пет пута стоји«.
И започе карте све по три да броји:
»То си ми ти, чедо — сретна и весела;
То мислиш — на љубав и на момка млада;
То желиш — гле, радост и истина цела;
То не знаш — венчање, види из ненада;
А то теби нико не може отети —
Опет млада жена, к'о да ће умрети!

14. Гледај! Немој рећи, да те само варам.
Хоћу баш један пут и да ти отварам.
Хајд' на четир' кеца! Ако мари за те,
Нека иду брзо, нека иду лако;
А, ако ли више не помишља на те,
Нек се отворити не могу никако!
Гледај: као вода! Мила си му, мила —
Сва се четир' кеца лепо одвојила«.

15. Али Драга на то само сузе проли.
»Та, на што ми«, рече, »да ме баш и воли,
Ако тужној мени погине у боју!
Та онда ћу вечно само сузе лити —
И косу ћу тужна одрезати своју«!

Али баба викну: „немој будалити!
Сад ћу ја да видим, какве је он среће“.
Па започе опет карте да размеће.

16. „Не брини се,“ рече, „он ће крвцу лити,
Али ће и војник, добар војник, бити;
Допадаће мука, допашће и рана,
Ал ће после тога опет здрав да живи;
Биће чувен јунак, јунак од мегдана —
Његовом јунаштву свак ће да се диви.
Његова ћеш бити — немој сузе лити! —
А он ће.... а он ће.... нешто више бити.“

17. Још нешто заусти, ал' не хте изрећи,
Него само рече: „хајде, треба лећи!“
Скупи брзо карте, па под душек мету.
„Баш не вреди,“ рече, „да се доцкан мећe.
Дела, чедо моје, простри по кревету;
Дела, чедо моје, добре била среће!“
И докле је Драга постељу стерала,
Баба се бејаше мислима предала.

18. После су се обе до кошуље свукле,
Па тражиле буве и вешто их тукле.
О баби већ рачун водити не вреди —
Нек је једу буве, ником до ње није!
Ал, кад би се како могло да загледи,
Како Драга буве по кошуљи бије,
Вредило би пара.... ал морам да ћутим —
Бојим се да мирне старце не наљутим.

19. Али, кад то не смем, а ја рећи могу,
Како су се после помолиле богу.
Обадве су смерно пред икону стале,
Па молиле бога, да на њих погледа:
Ивино су име обе помињале —
Молиле су бога, да га од зла штеди.
А после су легле. Баба заспа таки,
А Драгу је дуго облет'о сан лаки.

20. Представљаше себи, како би то било,
Кад би се стишало, па се умирило,
А Ива убојну пушку оставио,
Па прешао Дрину, и у Шабац дош'о
И у Шапцу дућан с храном отворио,
И пос'о му одмах врло добро пош'о,
А брат њезин, бакал-Душан му је име —
Дошао у Шабац, па ради са њиме.

21. А она.... а она..... к'о Ивинина жена.
Стоји пред дућаном срећом испуњена.

Целу драгу нојцу мислила је млада,
Док већ најзад зора на прозоре стиже,
Те је слатки санак једвице савлада,
И, кад јој се мати из постеље диже,
Она је тек онда у првом сну била —
Једва ју је мајка доцкан разбудила.

22. А како је после за шиваљку села,
И танано платно преда се узела,
С уздахом је тешким започела шити,
Мислећи на своје омиљене наде;
А када јој срце стаде јаче бити,
Онаману мисли па певати стаде,
А шиваљка цакти, те се једва чује:
„Срце ми болује, а не знам, шта му је.“

23. Она тако шије, пуна тајних жуди,
Па песмама тајне издаје из груди,
А бака по кући кућни пос'о гледи:
Преставља и кува, запржава, спрема,
Ал, кад баке нема да ручак надгледи,
Онда, богме, Драга све сама припрема.
Час по кући ради, часом опет шије —
Никада јој јадној до одмора није.

24. Само кад је светац или петак млади,
Када женски посо не сме да се ради,
Она се обуче, па пред кућом седи,
А по некад само до капије дође,
Па иза ње жељна на улицу гледи,
Кад се ко појави и улицом прође.
А каткад и с мајком у Грмиће оде —
Тамо сваког свеца момци коло воде.

25. Кад је лепо време, сав се Шабац дигне —
И старо и младо у Грмиће стигне.
Младеж вито коло на ледини игра,
А стари у хладу испод грма седе,
Па многима срце весело заигра,
Кад на сретну младеж пред собом погледе.
А многом и уздах са усана слети,
Па се и сам својих младих дана сети.

26. Те замишљен сетно о прошлости снива,
Па тек само рекне: „нек младеж ужива!
Није то за дуго — проћи ће ти дани,
Настануће бриге, настануће јади,
Пролетеће брзо часи насмејани,
Обузеће срце тешки каритади.
Тако мисле стари, па од срца желе,
Да им се у колу деца провеселе.

27. Па и баба Мара једном тако седи,
И на своју Драгу пуна среће гледи.
Та, за то је беше у коло довела,
Не би ли се тужна оканула јада;
Не би ли се мало с другима провела;
Не би ли се једном насмејала млада.
Па, када јој осмех на уснама спази,
Е, онда је стару миље подилази.

28. Коловођа коло плаховито води,
А коло се за њим вије и поводи;
У руци му јаглук ил марама бела,
Па, кад стиша коло, да се часак дане,
Он, поносан, њоме обрише зној с чела,
Па још бешње колом извијати стане —
Не видиш му ногу, како земљу дира,
Само чујеш узвик, да се јаче свира.

29. И, докле он руком не хтедне знак дати,
Коло се не пушта — свирка не сме стати.
Свак се хвата онде, где му срце вели —
Та, сваки је дош'о, да јаде прекрати:
Та, многи по каткад месец дана жели,
Да се до какове лепојке ухвати,
Да се са њом види, да са њоме збори,
Да са њом о своме јаду проговори.

30. До Драге се многи врло радо хват'о,
Ал се она слабо обзирала на то.
Њене мисли беху далеко — код Иве —
Представљаше себи, како коло води,
А сви му се чуде, а сви му се диве,
А она уз њега, па јој срцу годи.
Та, заман јој Ива не бејаше мио —
Свакад је у колу први играч био.

31. А сад њега нема, па јој коло пусто.
Заман је ткач Ђорђе играјући суст'о,
Да покаже Драги, како коло води;
Заман је извиј'о, заман је увиј'о.
Не би л' како Драги мог'о да угоди;
Залуд га је свега мртви зној пробиј'о;
Залуд се и до ње пет-шест пута хват'о —
Слабо је се Драга обзирала на то.

32. Најпосле на земљу лаки сутон сиђе;
Вито коло преста, и свет се разиђе.
Поље и Грмићи остадоше пусти,
Само се још чавке по ваздуху више;
Час летише јатом као облак густи,
А час на шумарке хитно силазише,
Ћавчући у лету, к'о да тајно зборе —
Као да их бриге о ноћишту море.

33. Најзад и њих неста, ко да их сан смири,
И ноћ црна крила лагано рашири.
Свуда наста покој и тишина права —
И Шабац је цео у сан слатки пао,
Само што ткач Ђорђе не може да спава —
Он се као рањен сву ноћ превртао.
Чудна му се мис'о по памети вила —
Није му с памети Драга силазила.

34. Кад пред зору роса започе да роси,
Он је већ премишљ'о како да је проси,
Само је се бој'о да се не зарати
Гласи се о војни проносили свуда —
Па на што му после весеље и свати,
Ако војска пође, па га крену куда.
Најзад му у памет чудна мис'о дође:
Не мора он ићи — па да сав свет пође.

35. Та, лако је њему безбедности стећи —
У грчко поданство за час може прећи,
И онако беше пореклом Грк прави,
Па што да се туђин за другога бије?
Што да се без нужде за другог крвави?
Што да у туђини своју крвцу лије?
Тако је ћир-Ђорђе премишљати стао,
Па се само смешк'о, само радовао.

36. Та, што да се брине? Стар још није био —
И ако је био, често је се бриј'о,
Па кад и зулове намести и згладн,
И бркове густе вештачки усуче.
Изглед'о је таки као момчић млади,
Ког ватрено срце лепојкама вуче:
Па кад и вес мало на глави накриви —
Е, онда је знао, да му се свак диви.

37. А кад га и пушћул по рамену бије —
Само му се срце у грудима смије.
До душе још беше по старински ост'о —
Носио је ћурче с антеријом дугом,
А то се одело сматрало к'о просто,
И њега је често погледао с тугом —
Ал је био рек'о: како се ожени,
Таки ће „немачки“ са свим да промени

38. Та, он без тог руха ни сад не бејаше.
Ал га само каткад, празником, носаше.
Није што је чув'о — газда је он био —
Многи су му момци у дућану ткали,
Него се на старо рухо научио:
У њему је дош'о с вилајета мали;
У њему је мали као шегрт раст'о:
У њему је шегрт за калфу одраст'о.

39. У њему је паре штедимице тек'о;
У њему је дућан с разбојима стек'о;
У њему је, најзад, и мајстором пост'о —
И сада се вес'о хоће да ожени.
Кај'о се, што беше тол'ко момком ост'о —
Давно му је било време да се жени;
Ал он опет не хте ни сада да хити —
Рад је био Драгу добро измерити.

40. За то је о томе премишљао много,
Како би јој кући одлазити мог'о.
Хтеде, да је види у јутру, у вече;
Хтеде, да је види, кад по кући ради;
Хтеде, да је види уме ли да тече
И часе је крај ње желео да слади:
Хтео је да види, је л' у кући мила,
К'о што је у колу међу светом била.

41. Најпосле се сети да Драгина мати
Уме врло добро сукати и ткати,
Те се таки диже до њенога стана,
Да упита бабу, хоће л' да му ради.
Отиш'о је био у јутру, за рана,
Те матер и ћерку доста изненади;
Но опет у соби све у реду нађе,
Али Драга одмах напоље изађе

42. А он по понуди, на миндерлук седе,
Па са бабом таки разговор поведе:
„Дођох, да те питам, хоћеш да ми радиш?
Ако брзо сучеш, за два за три дана,
И по три цванцика можеш да зарадиш:
Код мене зарада увек постојана;
Код мене у раду застајања нема —
Треба ми и цеви треба и калема.

43. И ако ми само по вољи узрадиш,
Даћу ти памука, да ткање наградиш.
Четрескињу плаћам четрдесет пара
— Само хоћу платно збијено и чисто —
Чести четвор плаћам по пола динара,
Стотиниту опет плаћам тако исто.
Код мене ти цена иде по нумери,
А платно се танко све на аршин мери.“

44. Право беше баби, те пристаде таки —
Сада јој је био без бриге дан сваки:
Боље, да у миру танки памук суче,
Но да туђе рубље изнемогла пере,
И да на хладноћи уздише и хуче,
Кад за нокте зађе, а она га стере.
А и газда-Ђорђу беше врло мило,
Што му се по жељи тако догодило.

45. У томе и Драга у собу униђе,
Па му с хладном водом и са слатким приђе.
Ђорђе узе слатко, а све у њу гледи,
Али она очи земљи оборила,
Па час поруменн, а часом побледи.
А кад му је после кафу послужила,
Толико је крај ње миљем занет био,
Да у мало шољу није испустио.

46. Опрости се; оде; и, за пола сата,
Ћир-Ђорђев је шегрт отворио врата.
По њему је Ђорђе бели памук слао,
И уз њега јоште три цванцика цела —
То је Ђорђе напред за сукање дао,
Не би ли га баба с добра заволела.
„Главно је“, мишљаше, „да ме воли мати,
А после ће радо кћер за мене дати.“

47. И то вече таки, чим се нојца свела,
Преслица је стара зврктати почела.
Баба-Мара точак весело окреће,
А са лака витла памук се одвија,
Па на танке цеви од трске прелеће,
Те се око цеви под прстом увија.
Покашто тек стане, да пуну цев скине,
Ил подвеже конац, ако се прекине.

48. Она тако суче, на патосу доле,
Под њом јастук, ћилим и тренице голе,
А пред њоме лонац, са данцетом горе,
И на њему чирак од гвоздена лима,
Дубок, па кад свећа у њему догоре,
Дигне се дизаљком, што на њему има,
Те најмање парче сагорева лако,
Док се друга свећа припали полако.

49. Гори тако свећа, лојаница мала,
Па се око стења ситно огрнчала,
А баба је Мара у радости гледи:
„Биће“, вели, „рада, биће“, вели „пара!“
Ал, чим пламен почне да слаби и бледи,
Она мумаказе гараве отвара,
Па црвену гронку сасече и скине,
Те светлост по соби за час јаче сине.

50. Крај ње Драга седи, па кошуљу везе —
Умела је дивно недра да навезе.
Све је гране с цвећем извијати знала
И концем и златом, са ког се вез сјаји,
Па јој госпа Јула, официрка, дала,
Да навезе недра њезиноме Паји,

Кад раскопча мундир, па код куће седи,
Да му вез на грудма с милином погледи.

51. Рада му је била украсити груди,
У којим' је срце, што за њоме жуди;
На којим' је дична, на којим је сретна
Небројено пута у раздрази била;
На којим је често, тужна и несретна,
У заносу слатком јад заборавила.
Хтеде да украси мушке груди миле,
Што су жени слабој штит у свету биле.

52. У соби тишина, нојца пуна мира,
Само се зврктање преслице разбира,
Ил се прену муве, горе испод греде,
Ил се стара мачка иза сна протегне.
Па крај Драге стане весело да преде,
А после јој опет на аљину легне.
А Драга се сагла, па иглом продева,
Конац се извуче — она га удева.

53. Мисли су је слатке миљем заносиле,
Па је у крајеве даљне односиле —
На крилима њеним далеко је ишла,
Па би тек по кашто тешко узданула,
Ко да јој је туга из груди изишла;
А уз тешки уздах и песма се чула —
Чула се и песма, срцу мелем благи:
„Ах, мој боже благи, где л' је сад мој драги?“

54. Она тако пева, а стара је мати,
Уз зврктање летке, полагано прати.
И њој лепа прошлост пред очи долети,
Па је стару сећа на негдашње дане;
И она се стара свих песама сети,
Што су за младости њезине певане,
Па и она пева, да разгони јаде:
Часом „чарна горо....!“ час „Сигфриде граде...!“

55. Тако седе сву ноћ, па другоме раје —
Ни санком се слатким ни мало не сладе.
Чим се дан укаже, на посо се даjу;
И, кад баштовани улицама зађу,
Да лукац и купус за зиму продају,
Они их за послом морају да нађу —
Обадве су дотле већ устале биле,
Па се туђа рада сите нарадиле.

56. Сваког трећег дана стара баба-Мара
Добијаше увек за сукање пара.
За две тамне ноћи и два беда дана,
Ћир-Ђорђе је увек задовољан прим'о

По пакло памука, лепо сасукана,
Каког дотле јоште никад није им'о;
За то је он бабу и ценити знао,
Па јој је зараду увек напред слао.

57. А и сам је често њеном стану иш'о,
Те бабу на раду весео обиш'о.
Иш'о је и због ње, а и ради Драге!
Иш'о је и доцкан, иш'о је за рана,
И у радне дане и у дане благе —
Ал је Драга увек била очешљана.
Нит је кад год наш'о собу нечишћену,
Нит је кад год заст'о њу неумивену.

58. Кад год од њих пође, у срцу је носи;
Кад год њима иде, мисли да је проси —
Ал' му све некако поменути тешко.
Путем би је чисто загрлити хтео,
Ал, кад крај ње буде, само би се смешк'о.
Па и саму бабу беше заволео.
Да га питаш: за што? ни сам не би знао —
Тек, од неког доба, све је »мајком« звао.

59. Па — ко би се боже, чак и томе над'о! —
И у саме карте почесто је пад'о.
Чим баба поређа — све маковски неки,
Па у глави Драгу тајну одржава;
Иви још све стоји неки пут далеки,
А он се све њине куће придржава,
Па све, у тајности и у јаду неком,
Мисли о венчању и путу далеком.

60. По некад кад гата, сетна баба-Мара
Намени на њега, па онда отвара
И карте све лете, ал она к'о вели:
Па морају карте да казују тако,
Кад долази често: ил' се дан забели,
Или се смркава — код нас је једнако.«
Па и кад ће пара за сукање дати
Она је у напред увек могла знати.

61. Једно јутро Драга рано уранила,
Па казује мајци шта је ту ноћ снила.
»Сним,« вели ћир-Ђорђа — носи зумбул плави
Па кад би улицом, по крај куће наше,
А он ми се лепо и учтиво јави,
И стаде на мене зумбулом да маше;
Но после га себи задену за груди —
А ја се у томе иза сна пробуди.«

62. А мати јој вели:» моја кћери мила,
Такав сан је некад моја мати снила

Када је мој отац запросити хтео.
„Донео ми," вели," диван зумбул неки,
Па ми га је лепо за груди задео,
И весео рек'о „„носи га на веки!""
Она је то била у суботу снила,
А у недељу се таки испросила.

63. Али Ђорђе зумбул није теби дао,
Него га је, опет, себи задржао.
Тек, то, чедо, значи, да ће да те проси
Али само не знам да л ће суђен бити..
А Драга повика„ : враг нека га носи —
Не могу ја Иве мог заборавити!
Та, не бих пред олтар ни с ким другим стала —
Па макар се тужна никад не удала!"

64. Кад недеља млада после тога дође,
Подиже се мати па у шуму пође,
Те бршљана набра, и у венац сави,
Па под Драгин јастук метну и намени:
Да јој се суђеник у сну слатком јави,
Да јој, младој даде венац зимзелени.
А све је то тајно удесити знала,
Да се Драга тога није ни сећала

65 А кад сутра свану недељица бела.
Радознала мати говор заподела,
Па запита Драгу; „што си ноћас снила?
Ноћас ти је бришљан испод главе био
— Синоћ ти је мајка тајно наменила —
Је л' ти ко год ноћас на сан долазио?
Ког' си ноћас снила, кад си легла спати,
Тога ће ти, кћери, бог у срећи дати"

66. А весела Драга казивати пође:
Снивала сам Иву — к'о из Босне дође —
На њему одело к'о у официра,
О пасу му сабља и на сабљи ресе:
Негде у даљини као труба свира,
А он мени венац и хлебац донесе.
Беше здрав и чио, па ме вес'о здрави,
Мени, боже, мило, мило, к'о на јави.

67. Он ми зелен венац сам на главу стави,
И ја тако оста под венцем на глави;
А мекани хлебац по пола пресече,
Па ми једну полу, мању полу, даде
Па је онда лепо на кришке исече,
И заједно са мном вес'о јести стаде.
Али ветар дуну, те га за час неста,
А ја се уплаших, и пробудих с места."

68. Подними се Мара, па јој само вели:
Постићи ћеш кћери, што ти срце жели.
Ивина ћеш бити — ал ми није мило,
Што ти само пола свога хлеба дао;
Сретнија би била, да је друкче било —
Да је цео хлебац код тебе остао.
Госпоја ћеш бити — сретном ћеш се звати —
Али ће ти живот брзо загорчати.»

69. Забринута баба за преслицу села
А Драгу милина нека подузела,
Па јој само срце пева у радости,
А преслица зврктн, те се једва чује:
Све што једно желим у мојој младости —
Да ми је у власти што срце милује,
Куд год би ходила, све би се хвалила,
Да сам себи драгог по вољи добила,“

70. Није за тим прошло неколико дана,
Ћир-Ђорђе се диже до њинога стана.
А када до врата девојачких стиже,
Заста, као да се премишљати стао,
Али, најзад, руку полагано диже,
А на њој се златан прстен заблистао.
Куцну прстом лако — у собу униђе,
Па приступи баби, и руци јој приђе.

71. Зачуди се баба што јој љуби руку,
Али Ђорђе, вес'о, приђе миндерлуку.
А Драга међу тим на поље изађе,
Да донесе слатко, да каву припрема,
Те се он на само с баба-Маром нађе,
Па се збуњен стаде за говор да спрема,
И најпосле рече: „дошао сам, мати,
Да те питам, би л ме... хтела зетом звати?

72. Дошао сам, мати, да ти Драгу просим —
Ево јој и прстен, златан прстен носим.
Не тражим ти ништа — ни пара ни спрема,
Имам хвала богу, па ми може бити!
Ја ћу све да дадем, што треба, а нема,
Ја ћу и венчано рухо набавити.
Та, да се туваздан овај збор не дуљи,
Хоћу само Драгу — макар у кошуљи!

73. Па кад се доведе, и отиду свати,
И кошуљу саму натраг ћу ти дати
Али не — ти не смеш самовати више!
И ти ћеш са њоме у мом дому бити!
Не дам ја, да мати без ћерке уздише —
Рад сам ја и тебе стару усрећити.

Моја ће ти кућа бити боравиште —
Имаћеш у њојзи што ти срце иште.

74. А Драга. а Драга.., мила ћерка твоја,
Ако само хтедне бити љуба моја,
Живиће код мене, к'о што хоће сама:
Кроји ћу јој рухо како буде хтела:
Госпоја ће бити међу слушкињама;
Никад неће моћи бити невесела.
Па сад реци мати хоћеш ли је дати?
Тешко ми је без ње — рад сам што пре знати.

75. „Хвала ти, ћир-Ђорђе!“ рече стара мати,
„Ал одговор сама не могу ти дати —
Не знам, шта ми мисли јединица мила,
А без њене воље ништа нисам рада.
Јесте ми се јадна јаду научила,
Ал још није стала — још је доста млада,
Говорићу с њоме к'о с дететом мати,
Па ћу ти тек онда одговора дати.

76. „Добро! рече Ђорђе, у реду је тако..“
У том Драга врата отвори полако,
И донесе слатко, а после и каву.
Ђорђе каву пије, а све у њу гледи,
Али она служи, а не диже главу,
Само час румени, а часом побледи.
А кад Ђорђе испи она тихо приђе,
Прими празну шољу, па таки изиђе.

77. А и Ђорђе уста па се диже кући,
А у грудма срце хтело му је пући.
Тек је сада знао, како Драгу воли —
Кај'о се што и пре поменуо није:
Није више срце могао да толи —
Није више мог'о осећај да крије;
Па узбуђен рече, како кући дође:
„Молим ти се боже, да за мене пође!“

78. А кад баба Мара сама с Драгом оста,
Рече: „виде л' Драга овог нашег госта?
Дошао је био, да те проси за се,
Донео је био и прстен од злата —
Не тражи ни спреме — све он прима на се —
Па и трошак на се прима око свата.
У свему ће вели, младој, да ти гове,
Па и мене, стару, своме дому зове,“

79. Али Драга рече: „волим с Ивом бити —
Ма морала воду с росна листа пити.
Волим живот с Ивом — ма сирота била —

Него ли се с Ђорђем богаташком звати
Волим девовати—макар сузе лила —
Него ли недрагом своје руке дати!
На част му богаство, на част му имање —
Волијем без њега и сиротовање!"

80. А мати јој рече: „добро, кћери моја,
Неће тебе силом дати мати твоја!
Та, ти си ми јадној, и жела и нада;
Та, ти си ми цигла радост и милина:
Јоште ниси стара, јоште си ми млада —
Теби је тек сада шеснаест година,
Још ти дуго можеш девовати дане —
Али, кћери моја, Ђорђу нема мане.

81. Друга ће га, кћери, једва дочекати
А ти ћеш на Иву још дуго чекати
А може и пасти у сред љута боја.
Кћери моја мила! ја му то не желим —
Ал тек ти си цигла узданица моја,
Па ти као мајка, ко пријатељ, велим.
Далеко је Иво — бог зна хоће л' доћи —
Па и ако пође, бог зна, кад ће поћи.

82. Ива на те мисли, али из далека,
А ћир-Ђорђе на те из близине чека.
Ја ти нећу рећи ни ово, ни оно —
Како ти је драго, моја жељо мила;
Нећу да ти вређам твоје срце боно.."
И ту ју је мајка себи пригрлила.
А после кецељу за крајичак узе,
Па је себи старој обрисала сузе.

83. А најпосле рече: „нек те гледам живу,
Па макар до века изгледала Иву!
Ја ти нећу рећи ни црне ни беле —
Ја сам се већ јадна на муку родила!
Мучићу се тужна као и доселе.."
И ту је се опет сузама полила.
А кад је то вече пред икону стала,
За дуго је бака нешто шапутала.

Вл. М. Јовановић.

ТУРСКИ РАТОВИ У ЕВРОПИ

У XIV И XV ВЕКУ

(НАСТАВАК)

Операције и опсада Цариграда 1453 године. — После победе на Косову (1448), Турцима је отворено поље за упад у Маџарску. Но и Мурат и његов син Мухамед (1451 — 1481) намислили су да најпре освоје и последњи остатак балканског полуострва, а наиме: Цариград, Босну са Зетом-Арбанију и Далмацију. Мурат је после битке на Косову предузео рат против Арбаније (1449 и 1450 године) али није успео. С тога се мануо овог рата и окренуо се на Цариград, те да у својој позадности има све у својим рукама. Но године 1451 умро је а наследио га његов син Мехмед II (Мухамед по некима). Овај је имао 21 годину. Овом променом на престолу, хтео је да се користи кнез карамански Ибрахим-бег, те да караманске земље уједини. Но чим се млади Мехмед појавио с војском у малој Азији, Ибрајим је замолио за мир. Мехмед га одобри, јер је смерао на Цариград.

Још у почетку 1452 године отпочео је Мехмед да се спрема за опсаду и освојење. Цариграда. Он је почео да прави град из три куле непосредно северно од Цариграда на најужем месту Босфора и назвао га Румили-Хисар. Раније је пак његов отац направио на азијској обали, преко пута Цариграда, Анатоли-Хисар. Оба ова града затварали су Дарданеле, с тим је опколио визант. царевину, која се у ово доба састоји само из Цариграда. Даље је подигао пристаниште за флоту у Калипољу.

Од 1449 године владао је у Цариграду Константин IX Палеолог, храбар и благородан човек. Он је наследник после толиких презрења достојних претходника. Али он сам није могао да учини ништа а грађанство се изопачило и водило је борбу о верској догми: да ли свети дух произлази само од оца или и од сина, и да ли се на тајној вечери јео пресан или кисео лебац? Финанције су врло рђаво стајале. Било је много дугова са кратким роковима исплате, а прихода је од изнемоглог народа све мање притицало. С тога је вешти тополивац маџар Урбан прешао из Цариграда Султану, који му је дао 4 пута већу плату.

Константин је сам изазвао рат. Њему је био предат наследник султанов да се у Цариграду чува и издржава за 300,000 аспри го-

дишње Он је послао посланике да траже повећање, и то баш онда, кад је Султан имао рат са Караманима. Посланици ће изјавити, да ће иначе пустити Орхана на слободу. Султан је обећао, да ће учинити све што је право, док сврши рат са Караманима. Кад се пак из Карманије вратио, обуставио је плаћање за издржавање Орхана. Да се истерају и званичници грчког Цара из области Серске,која је такође служила за издржавање Орхана.

Константин је видео шта му предстоји и послао молбу папи у Рим, да код западних владара дејствује да му пошљу помоћ. Овај му одговори, да ће то учнити, ако се изврши сједињење вера. Даље је Константин целе зиме покушавао да одврати Султана од непријатељске политике и молио га да не зида град пред цариградском капијом. Султан је одговорио да од града Цариграда не тражи ништа, а свој град подиже на свом земљишту. Услед овога сви грчки државници увидели су, да је дошло крајње време

И доиста под јесен 1552 био је Мухамед готов са затварањем Цариграда. Зато је кренуо одмах војску, да га освоји. Војска је износила 250,000 и то 80,000 праве турске (ту и јаничари) и 170,000 баштаника, европских и азијских, многобројна лака пољска и тешка опсадна артилерија много старих опсадних справа и оруђа и сретства за издржавање. Децембра 1.. 1452 године кренуо је своју војску из Једрена на Цариград и опсео овај са сува и с воде 13 Марта 1453. године. По Ч. Мијатовићу 6 Априла дошла је војска, а 7 извршен распоред. Лево крило (европска војска) постављено је северо-западно од пристаништа вароши на вису, где је сада Дауд-пашина касарна до слатких вода. Десно се крило (анатолска војска) наслањало на обалу мраморног мора где стоји седмокулни градић (Једи-кулелер) до романске капије или висова, који се уздижу изнад Галате и Пере; напослетку средина је под Караџабејом према капији св. Романа на висовима Пере. Ово је језгро војске. Флота је износила 145—400 бродова, али само 18 ратних галерија.

Подигнуто је 14 батерија, свака са неколико топова. Сем тога било је на извесним положајима 12 великих топова и то: 3 према палати Хебдомон, 4 према капији св. Романа, три према силистријској палати и 2 према Златном Рогу. Топови су бацали зрна од 200 до 500 литара тежине, а они према Роману од 1200 литара. Даље више катапулта и балиста. Грчка ватра употребљена је на обе стране. Главну наду оснивао је Султан на грдан топ, који је маџар Урбан салио у Једрену. Топ је бацао 12 центи тешка зрна, калибра 0·96 на 1100 корака, сам био тежак 300 центи. Требало му је 2 сата за пуњење, а пуцао је дневно 7 пута. За његово транспортовање требало је 700 људи и 100 волова.

За марш од 3—4 дана требало је 2 месеца а напред су ишли и оправљали пут 200 пионира и 50 тесача. 200 људи ишло је поред топа, да му држе равнотежу.

Топ је послат под Цариград у Фебруару под заштитом 10.000 коњаника, који су под Караџа-бегом. Напослетку крајем месеца Марта деспот Ђурађ послао је Султану помоћ од 1500 коњаника под Јакшом војводом од Брезника.

Према овој грдној сили и срествима могао је Константин да истакче врло незнатну снагу, ма да се је трудио свима силама. Од 100,000 грађана примило је оружје само њих 4070. Сем тога било је око 2000 странаца, највише Ђеновљана, Млечана и Немаца. Према том цела посада износи око 7000, а обим града око 15. километра. Варош лежи на једном триуглу, који је обухваћен на југу мраморним морем, а са севера дугачким и 600—1000 километара широким Златним рогом. Западна страна (са сува) дукачка је око 5 километара а источна од пристаништа нешто је краћа. Преко пута источног цариград. врха и одвојено од Цариграда Златним рогом, лежи ђеновско предграђе Галата које је опкољено насипом и лежи на заокругљеном полуострву. Галата је везана ланцем за Цариград, који је (ланац) затварао гвоздени рог и заклањао 14 грчких бродова. Варош је ограђена главном и спољном оградом. Главна је ограда дебела 7·40 м. а спољна 3·20 м. и то према суву, а према мору тање су. Обе ограде имале су многобројне куле (500) које их фланкирају. Горе су уз ограде машикуле и барбакане а доле ровови. Ови су 26 брасе широки и 10 дубоки. Ров пред Хебдоманом направљен је непосредно пред долазак турске војске. Бродова је било 26.

Главни заповедник града и вароши био је ђеновљанин Ђовани Ђустинијани. Његова дружина састојала се и најблагороднији млечана и ђеновљана и чланова царског дома. Немац Јован Херман управљао је инжињерским пословима. Ђустинијани посео је са својом дружином од 500 војника капију св. Рамана, а браћа Павле и Антоније држали су са једним одредом Полиандровску капију. Ђеновљанин Мануел држао је од песковите капије (данашња Псаматија — капуси) до замка 7 кула са 200 стрелаца. Ђакопо Корнаро млечанин држао одавде до капије [крудескале (данашње кум-капуси). Напослетку простор између капије за животињ. башту (данашњи Шаиван Сераил капуси) и палата (данашње Балат — капуси) држао је млечанин Даволо. Грчка флота била је под командом великог адмирала Луке Натара и стајала је пред капијом Фанар. Девет великих бродова поређани су дуж ланца. Цариградски топови највећег калибра бацали су тешка зрна од $1\frac{1}{2}$ кентенара или 150 ондашњих литара. Овако

је била размештена предња и главна одбрана варошке ограде и капија.

Кад су се Турци распоредили око града, онда су 29 Марта[1] отпочели да пуцају. Свет се у граду застрашио кад је опалио велики турски топ. Визант. посада пуцала је опет својом артилеријом. Напослетку Турци пређу у јуриш са лествицама и разним справама за рушење ограда. Турци су дошли на венац ограде и ухватили се посадом у коштац. Но ноћ је прекинула борбу. Турци су се са вратили, а справе за пробијање остале су под оградом. Посада их сагори. 8 Априла дошло је до поморске борбе у којој је Капуданпаша претрпио пораз.

Сад су грађани мислили да ће Султан одступити, али тако није било. После 7 дана предузме опет јуриш противу града. Априла 17 довукли су турци велике и мале топове близу градске ограде. Два су топа врло великих размера. Највећи је бацао зрна од 1·26 м. у пречнику и 500 фунти тешка на даљину 1100 корака. Ватра је управљена против капије св. Романа и најближих ограда. При првом метку колеба се ограда, а при другом срушио се горњи део до на $7^{1}/_{2}$ метара. Ђустинијани поправи то тиме, што је порушено поправио и и сазидао из меког малтера који је прављен од креча и туцане цигле, и што је употребио бурад напуњену земљом и камењем.

Следећег дана продужили су Турци пуцање на истом месту. Велики топ срушио је 7 прореза и пробије један црквени зид. Но око подне порушен је градском артиљеријом тако, да се није могао бранити. Услед тога Мухамед се ражљути и нареди јуриш. Но посада је била сва спремна и на венцу. Настала је опет сеча и борба у коштац са виком, бубњањем и звоњењем. Турци нису могли и сада успети па с тога одступе. После 10, дана 27 Априла, нареди Мухамед да се његова војска спреми за нов јуриш. Дотле је поправио онај разрушени топ и метуо на њега гвоздене обруче. Бранилац опет за то време тукао се дању, а ноћу је силазио у ровове, пробијао ограду испоља и шупљину пунио са барутом и другим запаљивим срестима, даље је спремао позади ограде смолу, сумпор и барут.

Маја 3. дакле, заповеди султан да се зидоломач догура до рова, а овај да се испуни дрвима и земљом, затим да се поткопа зид и да се јуриша. Но посада разпрсне своје мине, а са овима и турске ратнике и справе. Остали турци побегли су у свој логор, а опсађени опет у унутрашњост вароши. Но на скоро се вратише обе стране и посада поче да баца у ров бурад са смолом, сумпором и барутом. Турци одступе, а посада сиђе у ров и поубија оне Турке који су се ту нашли. Тако је одбијен и трећи јуриш.

У исто време љутио се Мухамед и на то што је 6 ратних галерија под грчком и ђеновском заставом прошло кроз турску флоту

[1] По г. Мијатовићу 11 ог.

и дошло у пристаниште. Он је већ почео да очајава, а његов велики везир Калил-паша саветује му да дигне опсаду. Но Султану, јако заузетом да једном узме Цариград, падне на памет, да нареди, да се неколико сплавова и малих лађа (72) увуку са сува (дрвеним олуцима названим салом) у горњи део варошког пристаништа, које је затворено ланцем. Ово се изврши и у вароши овлада страх. Но Константин опет не мисли да преда град, већ хоће да се бори до последње капи крви.

Међутим је пуцање продужено и 6 Маја јављено Мухамеду, да је велики топ оправљен. Он нареди да се топ намести на пређашње место и да се војска спреми за јуриш. После дугог гађања направљена је велика бреша. Ватра је продужена и ноћу, те да се бреше не могу оправљати. Сутра дан је бреша била толико отворена да се је могло јуришати. И доиста турска војска јуриши са виком, али без успеха, јер је посада врло упорна. Она се врати натраг, али топовске ватра продужена је и ноћу. Посе да је увећала кулу позади бреше и поставила много топова на овој. Сљедећег дана Турци су угледали незазидану брешу и нагрну опет на брешу. Посада се повуче, али су њени топови једнако пуцали. Обе стране добиле су ојачање, али Турци надвладаше. Константин предложи савету испад са одабранима, но други су били другог мњења. Међутим Константин испадне на ограду, а за њим дођу и великаши и стратези.

Ђустинијани се тукао са Турцима по вароши. Шта више, Турци су направили и мост, преко кога је дошла у варош и коњица. Но Константин нападне Турке и принуди их да се повуку. Сада опсађени почну да оправљају ограду, мислећи да су се Турци сасвим повукли. Но Мухамед заповеди, да се са свију страна јуриша и кад противник подели своју снагу, да се кроз брешу јуриша. За ово је наредио да Караџа-беј нападне на Царску палату, Дрвене капије и капије Каликари: да источни Беглербеј јуриша на Пигију и Златну капију а западни на Хорзин т.ј. целу страну Харзишких капија. Сам Султан је према капији св. Романа и бреши. Флоту под Бертоглом и Заганом одреди да стоји према огради вароши са морске стране. Сви ови имају једновремено на дати знак да јуришају.

Сутра дан 26 Маја извршен је напад. Нападач је вукао топове котрљао корпе и постројавао дрвене кастеле. Флота се са морске стране приближила. Затим нападач почне да јуриша и да прави мостове преко ровова. Посада је оступила, а нападач је одма довео справе и топове до ограде наместио лествице и пужао се на венац ограде. У исто време баци се сам Мухамед са Јаничарима на брешу, али га Ђустинијани задржи. Сам Константин борио се очајно на бреши. За предњим редовима јуришајуће турске војске придолазила су све нова

и нова оделења, на која је посада сипала смолу и сумпор. Ужасна борба трајала до после заласка сунца. Управо борба је престала око пола ноћи. Но Турци не одоше натраг, него осташе код ограде чувајући справе и топове.

Сљедећег дана (27 Мај.) нареди Султан поново, да се breша прави. Око 3 сата по подне избачена су три метка из грдосије топа противу куле и ова је срушена. Ноћу хтеде Ђустинијани да подигне нову кулу, али га потресе камено топовско зрно и он се онесвести. Однешен је кући, а кад се је освестио, дошао је одмах и продужио прављење куле.

Сутра дан напали су Турци опет на брешу и разви се жестока борба поново. Турци надвладају али је Ђустинијани држао чврсто свој одред. На један пут погоди га зрно и он падне мртав. Понесу га назад, но Турци примете и јурну на Грке и нагнају их у бегство. Варош би била изгубљена да Константин са својим одредом није стигао, и Грке одушевио на отпор. Тако потисне Турке преко бреше.

Султан скупи у вече савет и изјави, да хоће да дигне опсаду. Али му имами и научевњаци рекоше: „да ће варош пасти.“ Верујући овоме, нареди Султан за сутра последњи напад. Овај је отпочео 29-ог Маја рано са свију страна. Турци нагрну, пешке и на коњу, и са топовима, а нарочито на брешу. На ову је управљена топовска ватра. Они протерају посаду, испуне ров, направе пут, јуришаше у брешу и одагнаше противника. Сад се разви жестока борба, у коју уђе и Константин и сузбије турке до бреше. Источни Беглербеј баци се на њега, али га грци убију. Сад се крене Мухамед противу Константина, управи на овога топове и пошље 3000 одабраних, да га ухвате или убију. Одмах се крене Батаугли паша са много одреда на брешу. Он потисне Грке и продре у варош. За овим пошље султан све своје трупе, а он са јаничарима остане код пртљага, опкољен топовима. Међутим је Константин ушао у цркву Софију, причестио се, царици казао „збогом,“ од патријарха и свештенства узео опроштај и ујашио коња, па отишао код Златног рога. Имао је око себе само 3000 војника. На капији наишао је на много турака, где се је тукао и у борби и сâм погинуо. Затим се покољ продужио по дворовима и улицама. Бранилац се је бранио и то: војска из кула а грађани са кровова, бацајући камење, запаљене греде и т. д. Санџак-бегови поруче да и Султан са војском дође, иначе се варош не може узети. Мухамед позове заробљене великаше и стратеге, обдари их поклонима и пошље их Санџак бегу, да заложе своју реч код грађана, да неће бити убијени нити опљачкани, ако престану да се бију. Даље им нареди да траже цара и царицу. Услед овога престали су грађани са борбом. Затим се на улицама и пијацама

поставе страже против издајства и потом уђе и сам Султан кроз капију св. Романа у Цариград и дође управ цркви св. Софије. Пред овоме скине се са коња, поспе песак по глави у знак благоданости за победу и посмотри цркву споља и изнутра. Овде нађе патријарха, свештенство и народ, који му се ничке поклони. Он му махне руком да устане и рекне им: небојте мога гњева; несме се убијати ни заробљавати. У овом смислу изда одмах заповест санџак-беговима и пашама. За овим позове народ да иде кућама, а сâм оде у царску палату. Овде сретне једног Србина, који му подноси Константинову одсечену главу! Кад је султан дознао, да је то доиста Константинова глава пољуби је и пошље је патријарху, да је обложи са златом и сребром и да је чува. Царици су послали у Мореју њеним рођацима пошто се Константин причестио, и с тога су великаши и стратези поубијани.

Султан је дао одмах грађанима ове слободе: 1) да се цркве не преобраћају у џамије: 2) црквени су обичаји и службе слободни; 3) хришћански ускрс може се слободно празновати.

Пошто је заузет Цариград, остале су незаузете још 2 области Визант. царства: Мореја (Пелопонис) и Трапезунт. У првој су владали Димитрије и Тома Палеолог, а у другој потомци Комнена. Султан освоји обадве, а затим и војводство Атину. Трапезунт је установио Алексије I Комнен. Затим је освојио и Негропонт.

Кад је Мухамед заузео све ове земље окрене се на западне хришћанске државе а у првом реду на Маџарску, а у исто време противу Скендербега господара епирског и Млетачке републике. Ове су две државице биле у савезу.

Операције и опсада Београда. — Да би Мухамед могао прећи слободно у Угарску нужно је било да заузме Београд, те да се на њега ослони, а да има сигурности у Србији треба да заузме Србију. Он поручи одмах Ђурђу Бранковићу да му плаћа већи данак, 12000 дуката, и поручи да је Србија његова, јер је кнез Лазара кћи удата била за Бајазита.

Султан се је одмах почео спремати противу Србије, чим је свршио са Цариградом, јер је сазнао, да се у Србији против њега ради, и да Ђурађ склапа тајне уговоре са Угрима. Сем тога је и уговорени данак шиљат неуредно. Султанови посланици нису застали Ђурђа у Смедереву. Овај је дочуо раније у којој му се цељи посланство шиље, па да би избегао одговор, оде у Угарску. Ово је Султан сазнао по писменим извештајима свога посланства, као и то да се Угарска спрема против њега.

Да би покорио Србију пре но што Угарска узмогне да доведе јачу силу и да би спремио себи јаку основицу противу Угарске —

Султан скупи војску око Софије и ту задржи много војске, а са 20,000 крене се противу Србије. Земљу је нашао пусту; нигде ни трага од какве војске. Ђурађ је заповедио да се у опремне градове склони и околна нејач, а што ту није могло стати да иде у збегове. Он је дакле предузео чисту одбрану.

Као што је напред споменуто, турци и 1426—1428 заузели су били све пределе око Нишаве, Јужно Поморавље заједно са Крушевцем и по том Голубац, који је морао имати свезу са Видином. Ово су Турци све задржали по уговору мира од 1428 године. Држећи Крушевац, турци су међу јужном (Приштина и Ново Брдо) и северном (Подунавље, Посавље и доње Поморавље) Србијом прекинули сваку везу и целину. Сем овога Ђурађ је предао Београд Угрима 1428 године, Ђурђу је остало само Смедерево и прекинута веза овога са Новим Брдом. Требало му је дакле зидати градове и довести другим путем у свезу Смедерево са Новим Брдом. Због тога су дакле сазидани градови: Смедерево, Рудник, Островица и Борач. Међутим нова свеза упућена је западном страном Мораве, преко Шумадије и рудничке планине и низ Гружу до Краљева. Одавде је упућена Ибром на Косово и на Ново Брдо. Нарочито је морало бити утврђено Смедерево за везу са Угарском, чим је Београд предат овој.

Међутим што је добро и корисно било за Ђурђа, било је и за Султана. Ратови са Угрима показали су Турцима да је Смедерево још важније од Голупца. Год. 1437 бележе се кретања турске војске низ Мораву, а Угарска опет низ Мораву. Турци су пљачкали Банат а Угри их разбили на Годамину и запалили им лађе код Крушевца. Ова пљачкашка борба отворила је Турцима још већу вољу за пљачкање Угарске, тим пре што се од Смедерева улазило у простране Угарске равнице. С тога Султан затражи од Ђурђа Смедерево. Кад му не даде, онда он управи своју војску низ Поморавље, на везу Смедерева са Новим Брдом и на исток. Године 1438 освојио је Борач и Островицу, а на истоку је попалио и поробио Кучево и Браничево и освојио град манастира Раванице. Године 1439 освојио је Смедерево и град Ресаву око манастира Манасије. Са падом Смедерева покорена је и Србија. На Југу се одржало Ново Брдо, а на њега су Турци ударили из Топлице низ Лаб, па преко Косова или из Скопља преко Качаника. Удар на Ново Брдо био је у време пада Смедерева. На њега се могло доћи и из моравске долине и долином Прилепнице где су села Горњи и Доњи Макреш.

Године 1440 сјурила се сва турска војска под Београд да га освоји, али није успела. Ово пак предузеће учинило је, те је Ново Брдо остало те године у српским рукама. Но већ 1441 године зау-

зеће Новог Брда и осталих незаузетих српских градова, ушло је у план турских операција и турци их доиста освоје. Но услед савезничких ратова против Турака 1443—1444 године Ђурђе добије своје земље натраг у бољим границама, јер је добио Смедерево, Крушевац, Голубац, Прокупље и Копријан (Курвин град), Лесковац и Зелени град (близу Трна) и Ново Брдо. Ниш је остао у турским рукама. Према Софији добио је више, но што је пређе имао и то Знепоље или трнску нахију.

У овим границама затекао је Србију пад Цариграда 1453 године. У тим границама сем Знепоља била је Србија и до 1427. године.

Кад се је Султан кренуо против Србије 1454 године, он је предузео исти план операција за освајање Србије, који је имао и 1439 године. Поделио је војску на два кора и један је пао под Смедерево, а други упутио на Островицу. Овај други кор освоји Островицу поглавито артилеријом 30 Јула 1454 године. Први кор није могао учинити ништа. Турци су спалили подграђа, али град се држао дотле, докле и Ђурађ није успео да покрене Угарску војску. Пошто је турска војска мала бројем и уморна, то се Султан реши да је повуче назад. Он дигне опсаду и повуче је до Крушевца. Овде јој пошље помоћ од резерве у Софији.

Сибињанин Јанко, чим је скупио своју војску, пређе убрзаним маршем Дунав и за 4 дана дође под Крушевац 2 октобра 1454 год. Овога дана била је магла и кад се ова дигла турци су се запрепастили видећи Хуњадијеву војску. Борни поредак угарских коњаника изгледао је као зид од гвожђа и челика. Даље је код Турака убило вољу за борбу и то, што војску предводи на далеко чувени војвода Хуњади. Турска војска нажe бегати и дође у неред, а Хуњадијева лака коњица уништи много њих. Заробљен је и турски заповедник Феризбеговић (Фирус-бег). Хуњади се сада не осећаше довољно јак за гоњење Турака, јер Султан спремаше војску међу Пиротом и Софијом. Он је наступао до Пирота, одатле се окренуо на Видин и спалио га, па затим се опет вратио на Београд. Посљедице овог рата своде се просто на палење и пустошење север. дела Србије. Но у исто доба турска је војска ушла с друге стране и у јужни део Србије. Становници овог дела као да нису послушали Ђурђа, да се збију у градове и збегове, већ су се одлучили на активан отпор. Они су се поделили у 2 војске. Једна се скупила у Дубочици (лесковачком пределу), а друга у Ситници т. ј. на Косову. Пошто су стари путови од Лесковца за Врању пределом Пољанице, то је сасвим основано, да се војска скупила на јужном крају Дубочице т. ј. на путу из Лесковца у Врању. Војска у Пољаници била је под војводом Ни-

колом Скобаљићем и његовим стрицем а она на Косову, не зна се под ким је била. Она је имала задатак да сретне турску војску, која би кроз врањско Поморавље намеравала да продре у Ситницу и у даље пределе. Она није имала сударе у 1454 години.

Турска војска, која је оперисала у овом крају скупила се у земљи Константина Драгаша, на пољу Жегљигову, у околини данашњег Куманова. Она је слаба и с' тога је одређена, да обе српске војске у Пољаници и на Косову држе у шаху. Међутим Скобаљевић чује да се турска војска повлачи од Дунава, па с' тога потражи свога противника и надбије га у бањи код Врање. Тиме је Скобаљићева војска дошла на воду Трепању у пределу Кислине. Ту дође султан са својом војском и разбије Скобаљића. Скобаљић је ухваћен и набијен на колац (14 Новембра 1444). Султан није хтео даље да продире због зиме, него је предузео да се спрема за рат следеће године.

Ст. Стојић

(Свршиће се)

ВЕРЕНИЦИ

Приповетка Алесандра Манцона

(СВРШЕТАК)

ТРИДЕСЕТ ОСМА ГЛАВА.

Једно вече чу Арьеза, како стадоше кола код врата.

„Она је, зацело!“

Заиста је она била. Читалац нека замисли међусобно поздрављање.

Ренцо, који ништа није знао, дође ујутру порано, само да мало олакша срцу с Арьезом, што Луција тако дуго не долази. Како се бечио и шта је говорио, када је виде пред собом, и то остављамо читаочеву уображењу. Лучијини изрази били су такви, да не треба да се описује.

„Здраво! како си?“ рече оборених очију и не мичући се.

Али немојте мислити, да је Ренцо нашао тај начин да је хладан и да га је за зло примио. Он узе ствар управо онако, како треба, па као што васпитани људи знају да оцене учтивости, тако је и он добро разумео, да ове речи не изражавају све што је бивало у Лучијином срцу. У осталом, лако се могаше приметити, да

она има два начина да говори, један за Ренца, а други за све друге људе, које је знала.

„Добро сам, када тебе видим," одговори момак старом узречицом, али у овај пар и он би је био погодио.

„Наш сиромах отац Кристифоро...." рече Лучија; „моли се богу за његову душу, ако и можемо знати на сигурно, да се он сада моли богу за нас тамо горе."

„Надао сам се томе и сувише," на то ће Ренцо.

И ово не беше једина тужна жица, коју дирнуше у овом разговору. Али што? ма се о чему говорило, њему долазаше разговор увек сладак. Ко ћудљиви коњи, који запну. па застану, па дигну једну ногу, затим другу, а опет их на исто место спусте, и праве хиљаду манзафларија, докле не учине један корак, а онда уједанпут појуре, као да их носи ветар: тако дође време њему! прво му се тренути чинише да су часи, а после му се часови чинише минутима.

Удовица не само што није кварила друштво, но је узањ врло добро пристајала, и заиста, када је Ренцо видео на оној постељи, не би је могао замислити да је тако дружевне и веселе ћуди. Али лазарет и село, смрт и сватови и нису исто. С Ањезом се брзо спријатељи;а дивота беше гледати је са Лучијом, нежну и шаљиву, па како је пристојно задиркиваше, али не пецкајући је много, једва онолико, колико је требало да покаже сву ону радост, која јој је била у срцу.

Најпосле рече Ренцо, да ће да иде до дон Абондија. да се споразумеју око венчања. Оде до њега и пола у шали, пола са поштовањем рече му:

„Господине попо, је ли вас прошла она главобоља, због које ми рекосте, да ме не можете венчати? Сада смо таман како треба; невеста је ту. а ја сам дошао, да чујем, када ће вам бити згодно; али у овај пар молио бих вас, да учините што пре."

Дон Абондио не рече нећу; али поче премишљати, проналазити неке друге изговоре,ваздан околишити, те зашто да сам излази на пазар, да му се име проноси, имајући на врату наредбу за заточење; те ствар би се могла исто тако свршити и другде; те ово, те оно.

„Разумем," рече Ренцо; „још мало имате ону главобољу. Али да чујете, да чујете само."

Па му стаде описивати, у какву је стању видео онога сиромаха дон Родрига, и да је до сада морао за цело бити на оном свету.

„Надаћемо се," заврши, „да му је господ био милостив."

„То не спада овамо," на то ће дон Абондијо; „зар сам ти казао, да нећу? Ја не кажем нећу; говорим.... говорим са добрих разлога. У осталом, видим, докле год у човеку има духа.... Погледај

ме; ја сам болешљив човек; и ја сам више био тамо, него овде, па ево ме; а... ако не наиђе на ме каква беда.... доста.... могу се надати, да ћу још мало одржати се. А онда помисли, каквих има људи. Али како рекох, то нимало не спада овамо.»

После још неколико примедаба и одговора, из којих није што више изашло, Ренцо се лепо поклони, врати се своме друштву, поднесе свој извештај и овако заврши:

„Отишао сам, јер ми је доста било и јер нисам хтео да ризикам да изгубим стрпљење, па да заборавим на поштовање према њему; каткад ми се чињаше исти онај некадашњи: исте оне лутке и они разлози; уверен сам, да је још мало потрајало, вратио би ми се опет са којом латинском речи. Видим да би ствар опет хтео да одуговлачи; боље је да се управо онако ради, како он каже, да одемо и да се венчамо тамо, где мислимо да се састанемо."

„Знате, шта да чинимо?" на то ће удовица; „велим, да ми жене одемо и да на ново покушамо, да видимо, неће ли боље испасти. Тако ћу се и ја усрећити да познам тога човека, да ли је баш такав као што кажеш. После ручка ћемо тамо отићи, да не бисмо морали одмах окренути му леђа. Сада, сињоре младожењо, изводи нас мало у шетњу нас две, докле Ањеза буде у послу; а ја ћу Лучији бити место мамице; хтела бих баш да видим мало боље ова брда, ово језеро, о коме сам слушала да толико говоре, а оно мало, што сам од њега већ видела, учинило ми се да је врло лепо."

Ренцо их пре свега одведе у кућу свога домаћина, где беше нова радост, па узеше од њега реч, да не само овај дан, но и сваки дан, кад буде могао, дође да руча с њима.

После шетње и пошто ручаше, оде Ренцо, не рекавши, куда ће. Женске остадоше мало у разговору, да се договоре, на који начин да ухвате дон Абондија; најпосле одоше на јуриш.

„Ево их," рече овај у себи.

Али начини љубазно лице, Лучији много честиташе, Ањезу поздрави, страној женској поклони се. Он их понуди да седну и онда одмах стаде говорити о куги: хтео је да чује од Лучије, како је прошла у томе јаду; лазарет даде прилике, да узме реч и њена другарица; затим, као што је и право било, говораше Абондијо о својој беди, затим Ањези о томе, како се радује и чуди, да је срећно избегнула кугу. Ствар се отезаше, већ од самога почетка обе старије вардаше, хоће ли им се дати прилика да покрену главни говор; најпосле, не знам која од двеју провали лед. Али што ћеш? Дон Абондијо беше глух на то ухо. Не знам да је казао, да неће; ама ево га на ново извијаше, окреташе и казиваше Маркове конаке.

„Ваљало би," рече, „да се може да скине она наредба о заточењу. Ви, госпођо, која сте из Милана, знаћете више или мање како иду те ствари, ви ћете имати добрих покровитеља, каквог уваженог племића, јер таквим средствима лечи се свака рана. Али ако ће да се иде најкраћим путем, да се не упуштате у толике послове, како наши младенци и ова наша Ањеза и онако намеравају, да се одселе одавде — а ја не могу друго рећи, него: где ми је добро тамо ми је и завичај — те бих рекао, да би се све могло тамо свршити, где она наредба за притвор не важи. Управо не могу да дочекам час, да чујем, да се овај брак закључио, али бих хтео да се закључи лепо и на миру. Истину ћу вам рећи: овде, докле она наредба важи, да изустим јасно разговетно име Лоринца Травиљина са олтара, не бих могао учинити са мирним срцем; он ми је сувише мио; бих се бојао, да ћу му тиме ружно послужити. Ето видите."

Овде поче нешто Ањеза, нешто удовица да сузбијају ове разлоге; али их дон Абондијо извођаше у бој у другу виду; беше непрестано пик, Јово, наново. У то ево Ренца, уђе одважно и са новошћу на лицу и рече:

„Дошао је господин Маркиз * * *."

„Шта ће то рећи? дошао? где?" Запита дон Абондијо и подиже се.

„Дошао је у свој двор, који је пре био дон Родригов; јер овај господин Маркиз наследник је његовом фидеикомису, како веле; дакле нема више сумње. Што се мене тиче, мени би право било, када бих могао знати, да је тај сиромах човек добро умро. На тај начин ја сам за њега већ читао оченаше, а сада ћу да очитам за њ *Де профундис (Из глубина)*. А тај господин Маркиз врло је добар човек."

„Зацело," на то ће дон Абондијо; „нисам један пут чуо, како су за њ говорили, да је ваистину добар господин, да је човек стара кова. Но да ли је то баш истина?...."

„Верујете ли сакристану?"

„Зашто?"

„Јер га је он видио својим очима. Ја сам само био тамо на оној страни, и право да кажем, отишао сам тамо управо зато, јер сам мислио, да ће они тамо морати знати ма што. А то ми није рекао један. Онда сам се срео с Амброзом, који је баш оданде долазио и видео га, како рекох, да нарeђује, као господар. Хоћете ли да питате Амброза? Ја сам му управо зато казао, да чека напољу."

„Чујмо га," одговори дон Абондијо.

Ренцо оде да зовне сакристана. Овај потврди ствар у свему, додаде још неке околности, разреши сваку сумњу и затим оде.

„А! дакле је умро! заиста је отишао!“ викну дон Абондијо. „Видите, децо да ли промисао божји постигне најпосле неке људе. Ви знате, да је то важна ствар и велика олакшица за овај бедни крај; јер с њиме се није могло живити. Ова куга била је велико попуштеније, али је била и метла; она је почистила неке људе, којих се ми, децо моја, не бисмо никад опростили: млади, чили, здрави: морало се рећи, коме је било намењено да их погребе, тај је још био у семинарији, да латински сриче. А у једном тренуту нестало их је, по стотина уједанпут. Нећемо га више гледати. А сада како тумара с оним кавгаџијама за собом, с оном охолошћу, с оним лицем, с оним коцем у леђима, с оним погледом на људе, као да су сви у свету само по његовој милости. И сада нема га више, а нас ево ту. Неће више слати поштеним онакве поруке. Додијао је био свима, вид'те; то сада можемо да кажемо.“

„Ја сам му од свега срца опростио,“ рече Ренцо.

„И тиме чиниш своју дужност,“ одговори дон Абондијо: „али зато можемо и богу благодарити, што нас је њега опростио. А сада да се вратимо на нас, и опет вам кажем, чините онако, како вам се свиди. Ако ћете да вас венчам ја, ту сам; ако вам се свиђа како иначе, а ви чините иначе. Што се тиче наредбе за притвор, то видим и ја, како сада нема никога, који би вас имао на нишану и желео вам зла, да се на то не треба много освртати, тим мање, што је међу тим изашао онај милостиви декрет поводом рођења пресветлог инфанта. Па онда куга! куга! велике је ствари куга на чисто извела! Дакле ако хоћете.... данас је четвртак.... у недељу да вас навестим у цркви; јер оно раније навештење не важи саде ништа после толика времена, па ћу тако имати ту утеху, да вас венчам ја.“

„Ви знате, да смо управо зато били и дошли“, примети Ренцо.

„Прекрасно, и ја ћу вас послужити, а одмах ћу то да јавим његовој еминенцији“.

„А ко је његова еминенција“? запитаАњеза.

„Његова еминенција“, одговори дон Абондијо, „наш је кардинал арцибискуп, кога да бог поживи“.

„О! што се тога тиче, изволите ми опростити“, на то ћеАњеза; „јер ако и јесам једна сиротица глупара, тек вам могу казати, да се њему не каже тако; јер када смо код њега биле по други пут, као што сада с вама говорим, један од оних свећеника узе ме на страну, па ме научии, како треба да се понашамо са господином и да треба да му се каже ваше пресветло господство и монсињоре“

„А када би те сада понова морао учити, казао би ти, да треба да му се каже еминенција; јеси ли разумела? Јер папа, кога нека бог такође поживи, прописао је у месецу јунију, да се кардиналима даје та титула. А знате ли, зашто је тако наредио? Јер пресветли, које је било остављено њима и некојим кнезовима, ето видите и сами, шта је од њега постало и коликима се даје, те како га радо слушају! Шта ће онда папа? Да га од свију одузме? Те жалбе, те прозбе, те неприлике, те вајкање, а овамо би остало као и пре. Дакле је нашао прекрасан начин. А после, мало по мало. почеће се звати еминенцијом бискупи, па ће хтети опати, па препошта, јер су људи тако створени, све би што више, све што више; онда каноници....“

„Па пароци“, прихвати Ренцо.

„А не!“ одговори дон Абондијо, „пароци треба да вуку кола; не бојте се, пароке неће размазити: чешњејши, па тако дондеже. Него не бих се чудио нимало, када би племићи, који су навикнути да их зову пресветлима и да се с њима поступа као са кардиналима, хтели једнога дана, да и њих тако зову. А онда ће папа, који тада буде био, изнаћи што друго за кардинале. Но да се вратим на наш посао: у недељу ћу вас навестити у цркви, а међу тим, знате ли, чему сам се домислио, да за вас буде боље? Међу тим ћемо молити за разрешење од остала два навешћивања. Хоће тамо у курији имати лепа посла, давајући разрешења, ако свуда буде тако било, као овде. За недељу већ имам.... једно.... два.... три, нерачунећи у то вас, а може још које доћи. Па ћете само видети, шта ће ту још посла да буде; нико неће хтети остати без мене. Управо није Перпетуа била паметна, када је сад умрла, јер сада би била згода, када би и она нашла муштерију. А мислим, госпођо, да ће тако бити и у Милану“.

„Управо тако! Помислите, да је само у нашој парокији било прошле недеље педесет пари навештено“.

„Кажем ја; неће свет да изгине. А ви, госпођо, зар нису почели око вас облетати, као мухе“?

„А, не, ја не помишљам на то, а нећу ни да мислим“.

„Да, да, ви ћете хтети једина да будете! Вид'те, и Ањеза; и Ањеза....“

„Уа! имате вољу да се шалите“, рече ова.

„Дакако да имам вољу да се шалим, па бих рекао, да је једва један пут време и за то. Зар нисмо зла претурили, а, омлађино? богме смо претурили зла; ово неколико дана што ћемо још бити на овоме свету, надаћемо се, да ће бити мало боље. Али ви сте срећни људи, јер ако не буде друге беде, имаћете још каде да говорите о претуреном јаду; а ја, у мене ће већ скоро да куцне двадесет и

четири, па.... лупежи могу умирати; куга може да се прекужи, али годинама нема лека и као што кажу, *сенектус ииса ест морбус*«.[1]

„Сада можете говорити латински, колико вам је воља«, рече Ренцо, „сад не марим ништа«.

„А, имаш пик на латински, добро добро, хоћу те већ намајсторити; када будеш дошао преда ме с овом овде, да чујеш таман неке латинске речице, а ја ћу ти рећи: ти не мариш за латински, пођи збогом. Хоће ли ти бити право?«

„Е! знам ја шта говорим«, на то ће Ренцо; „није то оно латински, кога се плашим; то је оно право латински, свето, као оно о миси, и ви морате да га читате онако, како је у књизи. Мислиш оно погано латински, мимо цркву, које навали на човека издајнички у по лепа разговора. На прилику, кад већ то поменусмо и кад је све свршено, дела ми преведите мало сада оно латински, које сте потегнули баш ту, у томе буџаку, да бисте ми казали, да не можете и да се ту хоће нешто друго, и шта вам знам ја!«

„Ћути, враже један, ћути; не потежи те ствари; јер кад бисмо сада морали правити обрачун, не знам, ко би боље прошао. Ја сам опростио све; не помињимо више то; али сте ми учинили доста неприлике. Теби се и не чудим, ти си једна зла неваљалчина; али мислим ову тиху воду, ову светицу, ову претворницу, ко би мислио, да му се треба и од ње узимати на ум! Али већ ја знам, ко је научио, знам већ, знам«.

Говорећи тако, показа на Ањезу прстом, који се дотле био окренуо на Лучију, а не може се исказати, са каквом добродушношћу, са каквом ли љубазношћу њима ово пребациваше. Она новост дала му је неусиљеност и разговорила га је, како давно није био, па не бисмо скоро дошли до краја, када бисмо хтели да казујемо сав остали разговор, који је он одуговлачио, не једанпут задржавајући друштво, које хоћаше да одлази, и зауставивши га мало и на кућним вратима, вазда говорећи све саме лакрдије.

Сутра дан доби походе у колико ненадане, у толикс милије: господин маркез, о коме је била реч, човек између мужаства и старости, коме спољашњост беше као сведочанство за оно, што се о њему говораше: искрен, учтив, благ, снисходећ, достојанствен и нешто у њему, показиваше тугу пуну преданости.

„Дошао сам«, рече, „да вам донесем поздраве од кардинала арцибискупа«.

„О! колико снисхођење од обојице«.

[1] Старост је по себи болест.

„Када сам био да се опростим с овим несрављеним човеком, који ме је почаствовао својим пријатељством, спомену ми двоје младих из ове парокије, који су били заручници, па су имали јада због онога несрећнога дон Родрига. Монсињоре би хтео да чује за њих. Јесу ли живи? А њихове ствари јесу ли у реду?“

„Све је у своме реду. Сувише, ја сам хтео да пишем о томе његовој еминенцији; али сада, када ми је част....“

„Налазе ли се овде?“

„Ту су, и чим буде можно, биће муж и жена“.

„А ја вас молим, да ми изволите казати, да ли би им се могло учинити какво добро, па и да ми означите и најзгоднији начин. У овој несрећи изгубио сам јединa два своја сина и матер им, а добио сам три знатна наследства. И пре сам имао више, но што ми је требало, дакле видите, ако ми будете дали прилику, да своје имање употребим, и тим пре овакву, као што је то ова, хоћете ми заиста учинити услугу“.

„Бог вас благословио! Зашто нису сви као ви, они....? Доиста; и ја вам од срца захваљујем за ову моју дечицу. А кад ми ваше пресветло господство даје толико смелости, онда, господине, имам да вам кажем начин, који можда вам неће биди неповољан. Дакле треба да знате, да су ови добри људи наумили да се другде настане и да продаду оно мало што имају овде: момак има један виноградац, душаваља сав забатаљен; само се земља може узимати у рачун; к томе једну кућицу он, другу невеста, знате, два ћумеза. Господин, као што је ваше господство, не може знати, како је сиротињи, кад хоће да продају своје имање. Увек се тако свршује, да га добије какав лупеж, који је можда изодавна имао вољу на оно неколико педи земље, а када зна, да онај мора да прода, он се повуче, гради се да нема више воље; онај мора за њим да трчи, и да му га прода буд' за што, а нарочито у приликама, као што су ове. Господин маркиз већ је видео, на што смерају моје речи. Најлепше добро, које ваше пресветло господство може да учини тим људима, то је, да их заклоните од те неприлике и да им купите оно мало имања. Истину рећи, ја дајем себичан савет, јер бих рад да добијем у моју парокију поседника, као што је господин маркиз; а ваше господство решиће онако како му се буде боље чинило; ја сам говорио повинујући се“.

Маркез много похвали савет, захвали дон Абондију и замоли га, да он одреди цену, али да је подобро дигне; а дон Абондијо скамени се, када он предложи, да заједно оду одмах до вереничине куће, где ће на сву прилику бити вереник.

Успут дон Абондијо, пун радости, као што можете мислити, сети се још нечега па му рече:

„Када већ ваше пресветло господство има толику наклоност, да тим људима чини добра, била би још једна услуга да им се учини. Момак има на врату налог за притвор, као неко заточење, због неке глупости, коју је учинио у Милану пре две године дана, када је била она велика гунгула, у којој се нашао без зле воље, из незнања, као оно миш у мишоловци: ништа озбиљно, вид'те, детињарије, лудорије; заиста, он није ни кадар учинити какво зло, а то могу казати ја, јер сам га ја крстио, видео сам га, како је одрастао; а онда ако ваше господство хоће мало да се разоноди, па да чује те сиромахе онако узгред да о томе говоре, могу вам они ту ствар причати, па ћете видети. Сада, где се тиче давнашњих ствари, нико му неће правити сметње, а како рекох, он мисли да се сели из моје државе; тек с временом, било да се овамо врати, или иначе, никад се не може знати, рекао бих, да је увек боље, кад човек није у црној књизи. Господин маркез важи у Милану, као што је праведно, и што је велик господин, и што је велик човек.... Не, не, пустите ви мене да кажем; јер истина хоће да има своје место. Једна препорука, једна речица од ваше стране, па је више него довољно, да се добије красно разрешење".

„Нема никакве велике тужбе на тога момка?"

„Нема, никако; не верујем. На њега су повикали у први мах: али данас, мислим, да неће ништа друго бити, до ли проста формалност".

„Када ствар тако стоји, онда ће бити лако, и радо је узимам на себе".

„И онда нећете да се каже, да сте велик човек. Ја то велим, вама у пркос хоћу да кажем. Па и кад бих ја ћутао, било би све залуду, јер сви тако кажу; а *вокс попули, вокс деи*".[1]

Заиста нађоше заједно све три женске и Ренца. Како су се ови удивили, остављам вама да судите; ја мислим, да су се и они голи и рапави дуварови, и прозори, и клупе, и лонци чудили, када се међу њима појавише овакве ванредне походе. Он поче разговор говорећи о кардиналу и о другим стварима с искреном срдачношћу и уједно са нежним обзирима. Онда пређе на предлог, ради кога је био дошао. Дон Абонније, умољен од њега да учини цену, изађе напред, и пошто је био мало околишио и извињавао се, и да то није његов посао, и да само може на сумце говорити, и да говори само повинујући се, и да ће он уступити зналцу, означи, по своме

[1] Глас народа, божји глас.

мишљењу, претерану цену. Купац рече, да је он од своје стране посве задовољан, па као да није добро чуо, одвоји суму, нити хтеде чути за исправак, па сав разговор прекиде и заврши тиме што је позвао друштво да у дан после венчања ручају у његовој палати где ће се начинити и потребно писмено.

„Ху, говораше за тим у себи дон Абондијо, кад се вратио кући: „када би куга увек и у свему на такав начин свршивала после, био би управо грех говорити зло о њој; скоро да би подносила по једна за сваки нараштај, па кад би се могло уговорити, да је човек добије, али да је прекужи.“

Дође разрешење од навешћивања, дође разрешење од суда, дође онај срећни дан, вереници одоше са победном безбрижношћу у цркву и дон Анбондије венча их. Друга победа, и то много значајнија, био је одлазак у онај замак; а ја вам остављам да замишљате, шта им је морало долазити у главу, када су се пењали, када су улазили на она врата, и какав су разговор морали имати, свако према својој нарави. Само ћу то приметити, да у по весеља, час једно, час друго не једанпут спомене, да би весеље било потпуно, кад би ту био сиромах отац Кристофоро.

„Али њему је зацело боље, него нама,“ рекли би затим.

Маркез их славно почасти, одведе их у лепу трпезарију посади за сто младенце с Ањезом и трговкињом и пре но што ће да се повуче да на другу месту обедује са дон Абондијом, хтеде мало да се задржи, да гостима чини друштво, сувише, помагаше и служити их. Ја мислим, да никако неће пасти на ум ма коме, да би било много простије да се једна трпеза начинила. Ја сам казао, да је он ваљан човек, али не да је ориђинал, као што се данас каже; рекао сам, да је снисходљив, али не да је баш чудо од снисхођења. Толико га је имао, да се помешао с овим добрим људима, али не и да се с њима изједначи.

Пошто се обедава на обе трпезе, сачини се уговор руком једнога доктора, али тај није био Заметкавга. Овај, хоћу рећи његово самртно тело, било је и сад је у Катерелу. А за онога који није из онога краја, видим и ја, да се хоће мало обавештења.

На једно две миље изнад Лека и скоро уз бок дугоме селу по имену Кастело, има једно место по имену Кантерели, где има раскрсница, и са једне стране од раскршћа види се хумка, као начињена анта, и на врху јој крст, а то није друго, него велика гомила од мртаваца у овој зарази. Истину рећи, предање просто каже мртваца од куге, али то мора свакако бити ова куга која је последња била и која је највише њих поморила, колико се зна. А то знате, да

предања, ако им се не притекне у помоћ, увек сама по себи казују посве мало.

На повратку нису имали друге незгоде, до ли што је Ренцо мало натезао са теретом од новца, који је понео. Али као што знате, човек је имао и другојачијих неприлика. Не помињем, како је лупао главу, помишљајући на што бољи начин, како ће новац да уложи. Ко би гледао планове, који му кроз главу пролазише, оно премишљање и замишљање, ко би му чуо разлоге за и против, на тежачење и за индустрију, тај би рекао, да су се ту дохватиле две академије из прошлога века. А за њега беше забуна стварнија, јер како је био инокосан, није могао себи рећи: нашто ту вазда пробирати? један и други у добри час; јер средства су у ствари, као и две ноге: на две иде се боље, него на једној.

Не мислише на дуго, но да праве завежљаје и да полазе: фамилија Травиљино у нови завичај, а удовица у Милан. Пуно беше суза, захваљивања, обећања да ће се походити. Није мање нежан осим суза, био и Ренцов растанак са фамилијом гостољубнога друга; а немојте да мислите да је ствар са дон Абондијом прошла на хладно. Ови добри људи увек су били сачували неку привржености пуну поштовања према своме пароку, а овај је у ствари њима увек добро желео. Имају неке клете ствари, које хоће да помуте чуства.

Пита ли ко, да ли је било и бола када су се растављали са својим завичајем, са оним брдима? Било га је зацело, јер бола има, велим, помало свуда. Али ће бити да није био особито јак, јер би га могли себи уштедсти, па остати, код своје куће сада кад су уклоњене биле две велике незгоде, дон Родриго и заточење Али већ од некога времена навикли су се сви троје да као свој завичај сматрају село, у које идоше. Ренцо је зањ зодобио обе женске, причајући им, какве тамо пријатности налазе радници, и стотину ствари о тамошњем лепом животу. У осталом, сви су и сувише горких часова имали у селу, коме су окренули леђа, па тужне успомене најпосле увек омразе у памети места, која их буде. А када су та места она, у којима смо се родили, можда је у таквим успоменама нешто још опорије и болније. И одојче, вели рукопис, радо почива на грудима дојкиње, жељно тражи и са поверењем сису, која га је дотле слатко хранила; али кад дојкиња, да би га одбила, сису намаже пеленом, дете вргне уста натраг, опет затим врати се да окуша, а најпосле се отргне од ње, истина, плачући, тек се отргне од ње.

Шта ћете рећи сада, кад чујете, тек што су стигли и наместили се у новоме селу, да је Ренцо већ затекао лепо спремљене непријатности. Тричарије, али се не иште много, да се замути срећно стање. Ево у неколико речи узрока.

Што се у томе селу говорило о Лучији пре но што је она тамо дошла; што су знали, да је Ренцо због ње толико пропатио и вазда остао постојан, вазда веран; можда и што је какав његов пријатељ добар према њему и свему што је његово, пустио коју реч: елем све то беше побудило неко љубопиство да виде девојку и неко очекивање да јој виде лепоту. А знате, какво је очекивање: пуно маште, лаковерности, поуздања; а када дође до пробе, онда закера, тврдоглаво је, никад не нађе колико му је доста, јер управо није знало шта је хтело, па хоће немилосрдно да му се исплати све оно добро, које је давало без разлога. Када се Лучија указа, многи, који су можда мислили, да ће морати имати косу управо од злата а образе од ружица, а очи једно лепше од другог, и шта ти ја знам почеше слегати раменима прћити уста и говорити:

„А, дакле је то она? После толико времена, после толико говора надали смо се чему бољем. А шта је? Сељанка, као и друге. Ех оваквих и бољих има свуда.“

А када је потанко прегледаше, приметише овде једну, онде другу ману, а било их је и таквих, којима је баш ружна била.

Али докле нико није дошао да то Ренцу каже у очи, није с тиме ни било велика зла. А који учинише зло, то беху они, који му рекоше за то, а Ренцо, што ћете? би у живац дирнут. Стаде о томе и премишљати и много се због тога вајкати, како пред оним који му је то казао тако још више у себи.

„А што се то тиче вас? Па ко вам је казао, да што очекујете? Јесам ли вам ја игда о њој говорио? јесам ли вам казао, да је лепа? А када сте ми ви то казали, зар сам вам што друго одговарао, него да је добро девојка? она је сељанка! Зар сам вам кад казао, да ћу вам овамо довести какву кнегињицу? Не допада вам се? Немојте је гледати. Имате ли лепше женске, гледајте у њих.“

Па видите сада, како каткада хоће да је довољна једна ситница, те да се реши чија судбина за цели век. Да је Ренцо морао у томе селу проводити свој век, као што је у прве намеравао, не би му живот био највеселији. Пошто су га озловољили, постао је сада зловољан. Био је осоран са свима, јер је сваки могао што замерати на Лучији. Није да је баш био неучтив, али знате, колико и шта може да се не повреде правила пристојности, докле се не дође до ножа. У свакој његовој речи беше нешто заједљиво; и он замераше свему и свачему, тако да нека је било јужно време два дана једно за другим, одмах би рекао: А, и то ми је село! Морам вам рећи, да их није мало, који су већ имали на њега зуб, па и таквих, који су му пре били наклоњени; а са временом, те ово, те оно, сви е

нашао да тако кажем, у рату са целим селом. а можда ни он не би знао први повод толику злу.

Али куга као да се латила да исправа све што је он искривио Беше она однела власника од друге свиларе, која је, тако рећи, пред вратима од Бергама била, а наследник, неко распуштено момче, које у целој оној згради ништа не налазаше што би га могло забављати, беше наумило, па баш једва чекаше, да је прода, ако ће и у по цене; али хоћаше да му се исплати готов новац, како би га одмах могао издати на којешта. Кад ова ствар дође Бортолу до ушију, отрча да види; стаде погађати се: бољој куповини не могаше надати се; али услов са готовим новцем поквари све, јер што је он мало штедећи био на страну оставио, не беше ни издалека довољно. Он у пола сврши са брацом, врати се што пре, каже рођаку за ту ствар и понуди му да на поле купе. Овако лепа понуда пресече Ренцу економско недоумевање, он се одмах одважи на индустрију и пристаде. Одоше заједно и начинише уговор. А када нови господари дођоше у своју кућу, Лучија, коју ту нико не беше очекивао, не само што не дође под критику, него се може још рећи, да се баш допада, и Ренцо чу, како је не једни рекао; „А видесте ли ону лепу насуљицу што је дошла?“ Придев допушташе да се прима именица.

Па и од онога јада, што га је имао у другоме селу, остаде му добар наук. Пре је био доста брз на језику, па би радо хтео да претреса туђе жене и свашта. Сада опази, да речи могу лакше да се изговоре, него да се слушају, и зато се мало боље научи, да се мало промисли, пре но што буде говорио.

Али немојте мислити, да ни овде није имао по какву незгоду. Човек (вели наш безимени писац, а већ знате из искуства, да има у неколико необичан укус, када хоће да упоређује, али погледајте му још ово кроз прсте, јер ће бити последње), човек докле је на овоме свету, болесник је, који се налази на постељи мање више удобној, а види око себе друге постеље, по изгледу лепо намештене, равне и глатке, па мисли, како би добро било тамо лешкати. А пође ли му за руком да промени постељу, тек што се наместио у новој, већ осети, како га жуљи овде какав шиљак, онде какво куче, једно на друго изиђе по прилици стара песма. И зато, додаје безимени, више треба да мислимо да добро чинимо, него ли да добро стојимо па ће се тако најпосле доћи и дотле, да боље станемо. Ово је мало на силу упоређено и управо рећи, од човека из седомнаестога столећа, али у ствари има разлог. У осталом, наставља, наши добри људи нису више имали онакве и онако јаке боље и неприлике, као што смо их причали; одсада су они живили тако спокојно, да им је

свак могао завидети, тако да бисте скапали од зевања, када бих вам и то морао причати,

Посао је ишао прекрасно; у почетку било је мало натезања, што није било радника, а оно мало што их је остало, забраздили су се оним што су искали. Изађоше наредбе које су одређивале плате радницима, али поред све ове помоћи ствари опет ударише старим колосеком, јер, најпосле, тако је и морало бити. Из Млетака дође друга наредба, мало паметнија: странци који буду дошли да се населе у ову државу, кроз десет годину да су ослобођени од сваке дажбине на имање и личност. За наше беше то нова срећа.

Пре но што ће да се наврши година од брака дође на свет красно детешце, па као да се навлаш хтела одмах дати Ренцу прилика, да испуни оно своје великодушно обећање, беше мала цурица; можете ми веровати, да су јој дали име Марија. Са временом дођоше их не знам још колико и од једнога од и другога пола; а Ањеза имаше пуно посла, ношајући их тамо и амо, једно за другим, називајући их малим неваљалцима и притискујући им на образе такве пољупце, да им је од њих на образу донекле остајала бела пега. А сва деца била су добра; Ренцо пак хоћаше да сви науче читати и писати, говорећи када већ има та мајсторија, нека се користе њом и они.

Згода беше слушати га, како причаше своја збитија, а увек би завршио тиме, што је казао онај велики наук отуда, да се може у будуће боље владати.

„Научио сам,“ казао би, „да се не мешам у гунгуле; научио сам, да не приповедам на пијаци; научио сам, да се држим мере у пићу, научио сам, да држим у руци звекир на вратима, када има на близу људи с усијаном главом, научио сам, да не везујем за ногу прапорац, пре но што бих промислио, шта би могло отуда изаћи.“

И стотину других ствари.

Али Лучија не што би налазили да је овај наук лажан по себи, тек њиме не беше задовољна; нешто јој се чињаше да ту недостаје. Слушајући толико пута исту песму и увек премишљајући о њој, рећи ће један пут своме проповеднику:

„А шта мислиш да сам се ја научила? Ја нисам тражила јаде: они су мене потражили. Пак ако нећеш да кажеш“, додаде љупко смешећи се, „да сам толико лудо учинила, што сам те волила и што сам се верила с тобом.“

У прве Ренцо се мало збуни. После дуге препирке и заједничка тражења најпосле се у томе сложише, да јади управо зато долазе често, што им се даде повод, али да ни најопрезније и најне-

виније владање није довољно да их уклони, а када дођу, било са кривице, или без кривице, да их ублажава уздање у бога и окреће их на корист за бољи живот. Овај закључак, ако су до њега и дошли прости људи, учинио нам се тако истинит, да смо доконали да га овде метнемо, као језгру од целе приповести.

А ако вам се она мало допала реците хвала ономе, ко је написао, а малко и ономе, који је дотерао. Ако ли смо вам, били досадни, верујте, да нам то није била намера.

КРАЈ.

ИВАН ГУНДУЛИЋ

српски песник из прве половине XVII века

(СВРШЕТАК)

Сад ћу цитовати места из Тасова „Ослобођеног Јерусалима“ која наликују на цитовано место из Османа да би се видело да је овде заиста био силнији утицај народне поезије.

„Док се тиранин спремаше за бој, Исмен једном сам му се јави, Исмен, који може изазвати мртав пепео и дати му осећање и живот; [1] Исмен, чији мрачни и мађионички гласови чине да пребледи на своме престолу и краљ од пакла; Исмен, који заповеда злим духовима, коме служе као робови у његовим црним намерама, које он дреши и свезује по својој вољи.

Поклоник Мухамедов, негда бејаше хришћанин....

Пес. 2.

У Дамаску владаше чувени Идраот, славни мађионик. Још врло рано Идраот се био одао на вештину прорицања, и овај несрећни укус постаде у њега страст. Али на што муварљиво знање кад не може напред видети како ће се нестални рат свршити? Звезде непокретнице ни покретнице па ни сами пакао не могаше му открити истину.

Пес. 4.

Али он својим мађијама не учини ништа. Он имађаше нећаку (Армиду) за коју је цео исток мислио да је најлепша, која је знала

[1] Исто и у песми 13 (стр. 43) Ослоб. Јерусалима.

ове тајне маћијске, па опет не њима но лепотом својом опчини крстоносне јунаке.

Још понајвећма наликује ово место у Таса:

У глуво доба маћионик дође у ову шуму, учини круг и у њему знаке маћијске. Отпаса појас, с изутом ногом стаде у круг мрмљајући нечујно врло силне речи[2]....

Пес. 13 (стр. 43).

*

Из напред споменутога довољно се види свеза између народне поезије и Гундулића. Али и с друге се стране зна да је заиста Гундулић добро познавао народну поезију. У 3 песми говори се о томе, шта се пева у народним песмама „бугаркињама:“

Стјепан, Урош и остали
Од Немањске куће цари —

Даље: Обилић, Михајло Свилојевић, Краљевић Марко, Лајош, Дубровник, војвода Јанко, краљ Матијаш, Ђурађ Скендербег, Шишман, Батор и сви пољски краљеви. Већина ових јунаци су и у народним песмама покупљеним у овом веку. За неке, као на пр. за *пољске краљеве*, треба мислити да у оно време нису слављени у нашим народним песмама, и да Гундулић све од реда пољске краљеве увршћује у ред народних јунака само из љубави к династији, која је владала у Пољској за време његово. У песми 8 спомињу се четири народне песме, четир бугаркиње, које сељаци певају на селу: песму о херцегу Степану, о војводи Јанку, о деспоту Ђурђу како тражи помоћ од Угра и како му је дадоше, и о краљу Матијашу.

[2] Нема сличности са оним у „Осману“ ни чаробни двор Армидин (пес. 7), у коме је боравио ухваћени Танкред, са оним што се казује о вештици у Гундулића, као ни чаробна палата њезина (пес. 14) ни очарана шума (пес. 18). Ово више наликује на романтику у Ариостову Бесном Роланду. Веровање у ствари које не егзистују прелазило је из Шпањолске од Мавара к трубадурима у јужној Француској, а од ових ка другим западним народима (Испореди Дрепера ор. с. књ. II, стр. 103). У Ариоста је тако на пр. оно место (Bibliothèque nationale: Arioste: Roland furieux, ch. III, p. 38—39) где маћионица Мелиса показује Брадаманти у пећини помоћу пророчкога дара духа Мерлинова, (који је био чаробник па затворен у гробницу на превару од госпође du Lac), њезине претке и натражје њезино; крилат коњ (пес. 2, стр. 28), Атлант на крилату коњу Хипогрифу (пес. 4), маћијски прстен који уништава маћије, чаробни двор (пес. 4, стр. 61), омаћијани људи на Алчинину острву (пес. 6) и претворени у древета; даље палата њезина, џинови и т. д.

У Одисији је још теже наћи што би се могло згодно поредити са оним у Осману; ако се износи што натприродно приписује се сили божанској: Кирка пак ни мало не наликује на вештицу у „Осману“.

У пес. 10 стоји да се још попева јунаштво Краљевића Марка и Михаила војводе; овде се спомиње опет Косово (као и у пес. 7) и Милош, Смедерево и деспот Ђурађ с Јерином. У песми се 20 наново спомиње Милош и деспот Лазар.

На много се места очитује љубав песникова ка потиштеној браћи својој. У његову „Осману" (пес. 3, пес. 7, п. 8 цела, пес. 10) изнео је слику подјармљенога народа нашега, који је имао славну прошлост. Силно се дотакло срца народнога робовања варварима, и његова је туга одјекнула у песми:

Ој давори, ти Косово равно!
Што си данас дочекало тужно,
После нашег кнеза честитога,
Да Арапи сад по теби суде!

Врло је често цитован Гундулић кад год је била реч о народним песмама старијега доба; — нека је и мени слободно рећи коју овде цитовав најпре стихове Гундулићеве о њима:

Врх Марице р'јеке, која
Миократ брзи т'јек устави,
Кад Орфео крај ње поја
Драге пјесни од љубави.
Кажу Србљи и Бугари
Бистре воде седам врела,
Која проби и удари
На пјевања сва весела: —

Од Орфеа овди прво,
Нека се увијек пак зачиње:
Чу звијер, птица, ками и дрво
Складне и слатке бугаркиње.
Бугарин их славни остави
Словинскому [1] свом језику
Дјела од славе да у слави
Бугаре се у њих вику.
Тим у њих се још зачина,
Што се у пјесан стави одавна

[1] Може бити да и овде стоји *словински* место *српски*, као што је то и у стиховима (стр. 376):

Ђурђа деспота и Јерине
Од њих име и сад слове
Низ *словинске* покрајине —

Од Лесандра Србљанина,
Врх свијех цара цара славна.

Гундулић дакле доводи почетак нашим народним песмама од митолошкога јелинског Орфеја, који је по њему био Словенин; овај *песник*[1] остави *словинском* свом језику дела од славе да се певају увек. У њих се још сад започињу песме о Александру Србљанину, најславнијем цару, песме постале одавна. Учени људи, који испитиваху ово, нису сагласни у томе: какве се песме мисле овде, и коме припадају? Миклошић[2] мисли да оне припадају Хрватима, Јагић[3] да су ове народне епске песме колико хрватске толико и српске. С Јагићем се слаже и Богишић. Али се може мислити по неким знацима опаженим у бугарштицама да су оне својина само српског народа: 1. што П. Хекторовић спомиње *српски начин* код певања бугарштица; 2. што у овим песмама има таких речи које католици не употребљавају; и 3. што је сва садржина српска.[4]

О бугарштицама се дакле мисли да су то народне песме епске и да се на њима може видети; како је некад изгледала наша народна поезија.[5] Мени се чини да на бугарштице ваља гледати мало друкчије: оне ми се чине уметне песме којима је грађа узимана из народних песама, и ова с већим или мањим успехом обрађивана према томе: какве је био песничке способности, и какав је укус песнички имао онај, који је узимао те предмете да обрађује. Преневајући тако јунаке и догађаје опеване у народној поезији измењиваху им од чести обличје и додаваху по коју реч и облик, који је у приморју обичнији. С тим мењањем дошло се до тога да бугарштице већма наликују на наше уметне песме 15—18 века но на садашње народне песме. И стил и језик и речи поједине упућују нас на уметне песнике. Оне би се могле поставити у средину између

[1] Држим да у строфи: Бугарин их славни остави etc. реч *Бугарин* не значи човека из земље Бугарске но песника; томе је потврда глагол у истој строфи *бугарити* у значењу *певати*. — Даничић (Rječnik) не мисли да је бугарштица постала из народнога имена бугарског, но од некакве италијанске речи, која би значила цвилети, запевати.

[2] Сl. В. Богишића: народне пјесме из старијих највише приморских записа. Београд. 1878 (стр. 76 у предговору).

[3] Испор. В. Јагића: Свједочанства из прошлости о српским народним пјесмама, Отаџбина за г. 1875, стр. 582.

[4] Испореди В. Богишића ор. с. стр. 76—81 (предг.).

[5] В. Стојана Новаковића: Леђан град и Пољаци у српској народној поезији (Летоп. Мат. срп. књ. 120, стр. 170, за год. 1879).

правих народних и уметних песама, јер се обадве стихије налазе у њима.[1]

* * *

Од старијих домаћих песника угледаше се Гундулић, као и неки други песници,[2] на Андрију Чубрановића за кога се зна да је спевао Јеђупку (Циганку), која је савременицима јако омилила; неки опеваху исти предмет угледајући се на њ' али с мање успеха. Да се је заиста угледао Гундулић где где на Чубрановића, тому су потврда једнаки стихови:

Ер кому се што заручи
Вик не убигне тогај суда.

Јеђупка (Stari pisci hrvatski, knj. VIII, str. 156).

[1] Мисли ове гледаћу да изнесем у посебној расправи о бугарштицама. — Због оскудице у делима неким и овај део неће изаћи сада потпун. Тако на пр. рекао бих (напоменувши само узгред неке ствари), да су за лов краљевића Владислава у песми 9. песнику дале грађу народне песме, јер ни у Илијади ни у Одисеји (само се спомиње; стр. 364 срп. прев.), а у колико се сећам ни у Ариоста и Таса нема места, које би већма наликовало на оно у Осману где се лов описује, од онога у народним песмама. Даље се види народна стихија и у епизоди о Бегум-Аџамкињи (пес. 19), у којој поједини делови јако наликују на народне: где се на пр. двоје отимљу о једну девојку, где једном испадне за руком те је уграби, а онај га други зове на мејдан:

С робињом ћу нетом сване
Усред равна поља сити:
Који од нас жив остане
Дјевојка ће тога бити.

Осм. (стр. 357).

Изишавши на мејдан они се машају прво за копље па онда за сабљу

— и копје и онему
Сусретиште скрши врло.
И ови и они витез тада
Иза паса сабљу трже.

Осм. (стр. 538).

Стихова за прву строфу не могу на памет цитовати (не имајући на руци зборника Вукова); а за другу на пр.

Кад то зачу од Прилипа Марко,
Он тад' пушћа своје бојно копље —

А за тим:

Потегоше сабље оковане
Један другом јуриш учинише —

[2] као на пр. Ђ. Палмотић у Кристијади (испореди предговор Л. Зора у 8 књ. старих писаца хрв.), у Павлимиру (cf. А. Павића: Хисторија дубровачке драме стр. 152), у Ахилу (ibidem, стр. 140); даље Микша Пелегриновић (исп. ст. п. хрв. књ. 8, стр. 167), и т. д.

Јер ткому се што одлучи
Вік не убигне тога суда.

Осм. пес. 1.

Биле ми су брашно ходе
И поскупо хладне воде

Јеђупка (в. предговор од Л. Зора).

Била су вам брашна ходе
А поскупо хладне воде.

Осм. пес. 1.

Вене, чезне, гасне, блиди,
Сахне, гине и умира.

Осм. пес. 12.

Вене, чезне, гасне, блиди,
Сахне, гине, копни, таје.

Јеђупка (st. pis. стр. 163)

Ил' што 'е слаје у твом личцу
Нег ли трудну зорни санак.

Јеђ.

Ил' што је драже у твом лицу
Нег' ли уморну зорни санак.

Осм. пес. 12.

Него да си цару лада —

Јеђ. (стр. 143).

Источном си цару лада —

Осм. пес. 8.

Свеза између Гундулићева Османа и стране поезије.

Гдегде је, како видесмо, претежнији утицај домаћи на Гундулића, а гдегде се стиче домаћи и страни у његовим делима. Овде ће се на неколико примера видети претежнији страни утицај.

Од туђинских песника Гундулић се особито угледаше на италијанскога песника Торквата Таса, и то на најславније дело његово „Ослобођени Јерусалим.“ Али не може се одрицати да је осим Таса

Гундулић познавао и друге песнике на које се Тасо угледаше као н. п. Омира и Виргилија. За нека места у Гундулићевом Осману могу се наћи једнаки стихови у Омира, Виргилија и Таса; тако се дакле неки стихови налазе у четири редакције, као на пр.

Τοιοῦτοι δέκα μοι συμφράδμονες εἶεν Ἀχαιῶν
Τῷ κε τάχ' ἠμύσειε πόλις Πριάμοιο ἄνακτος.[1]

Илијада, пес. 2. ст. 372—373.

т. ј. кад бих могао наћи међу Ахајцима десет таких саветника, у брзо би пао град краља Пријама.

Si duo praeterea tales Jdea tuliset
Terra viros; ultra Jnachios venisset ad urbes
Dardanus, et veisis lugeret Graecia fatis.[2]

Енеида, пес. 11, 285—288.

т. ј. Да је тројанска земља родила још двојицу таквих, Дарданици би дошли под градове Инахове, а Грчке би оплакивала измењену судбину.

Кад би међу непријатељима било још шесторо таквих, свако-лика већ Сирија била би побеђена и подјармљена.[3]

Ослоб. Јерусалим, пес. 3.

Ах, да ј' така три бојника
Наша војска још имала
Не би ње се штета прика,
Нег пољачка нарицала.

Осм. пес. 4.

Или;

ὡς δ' ὅτε τις στατὸς ἵππος, ἀκοστήσας ἐπὶ φάτνῃ,
δεσμὸν ἀποῤῥήξας θείῃ πεδίοιο κροαίνων,
εἰωθὼς λούεσθαι ἐϋῤῥεῖος ποταμοῖο
κυδιόων ὑψοῦ δὲ κάρη ἔχει, ἀμφὶ δὲ χαῖται
ὤμοις ἀΐσσονται ὃ δ' ἀγλαΐηφιν πεποιθώς,
ῥίμφα ἑ γοῦνα φέρει μετά τ' ἤθεα καὶ νομὸν ἵππων.

Илијада, пес. 6, 506—511.[4]

[1] Ром. Брант, стр. 79. — Les auteurs grecs: L' Iliade expliquée, traduite et annotée par C. Leprevost, стр. 46 и 47.

[2] Р. Брант, ibid.

[3] Брант ib. — Jérusalem délivrée op. c. стр. 50.

[4] Брант, стр. 82. — L' Iliade op. c. стр. 56 и 57. — Rad 50, стр. 97. — Скоро е са свим једнако са овим оно из песме 15 у Илијади где се говори о Хектору као овде о Парису, брату његову. Испореди L' Iliade стр. 34—37.

т. ј. Као коњ, који је дуго рањен за јаслима а није пуштан на поље, кад покида узе и кад потече равницом ка реци где се обично купао; са главом уздигнутом и гривом која му се вије око плећи: дичећи се лепотом својом тече ка месту познатоме где пасу кобиле.

Qualis ubi abruptis fugit praesepia viuclis.
Taudem liber equus, campoque potitus aperto,
Aut ille in pastus armentaque tendit equarum,
Aut assuetus aquae perfundi flumine noto
Emicat, arrectisque fremit cervicibus alte
Luxuriaus, luduutque jubae per colla per armos.[1]

Енеида, п. 11, 493—498.

т. ј. Као коњ који је, покидавши узице, утекао из штале: ослободивши се и дочепавши се равна поља трчи управо на пашу и ка кобилама, или ка познатој реци да се по обичају окупа: са уздигнутом главом рже поносито се држећи, а грива му се вије око врата и плећи.

Тако коњ, утекавши из царске коњушнице где га чувају за бој, ослободивши се најзад он тече ка коњма или ка познатој реци или на пашу; грива му се вије око врата и плећи. Поносно држећи главу трчи, из ноздрва као пламен да му суче, а његово ржање разлеже се на далеко.[2]

Ослоб. Јерус. песма 9.

Јак пастух, кад се од бијеса
С јасли отргне, вихра бржи
Тече, скаче, гривом стреса,
Главу уздиже, пуха, ржи:
Преко града витез врли
Тако срне —

Осман, пес. 19.

Осим поетских поређења којих доста има у „Осману“,[3] огледаћу да на једном већем одломку из песме нашега песника покажем угледање на туђе песнике; а за тим ћу само напоменути неколико

[1] Р. Брант ibidem. — Rad 50 ib.

[2] Р. Брант. стр. 81 и 82. — Jérusalem delivrée, Tome I, p. 174—175.

[3] Као на пр. у песми 7 где пореди стару Грчку са савременом у време грађанских ратова римских са крепким дубом у гори, који црв подгриза; у пес. 9 где пореди Соколицу сад с лавицом коју глад мори сад с лабудом сад с тигром коме је ловац узео тигриће; њене друге са потоцима горским који јуре низ литице, и т. д.

места из Османа и песама страних што би се могло једно с другим поредити.[1]

Тако на пр. ово из Османа:

Грм их сплетен, дубје[2] често,
Пустим гајом јур опстрије,[3]
Паче[4] китним[5] хвојам[6] мјесто
Небесом[7] их истим крије,
Украј гаја густа толи[8]
Дубрава[9] се једна открива
Брза ју ријека грли доли,
А тих вјетриц згар[10] целива.
Руди јасен, бријес широки,
Гор зелени, јоха[11] бијела,
Дивја лијеска, дријен жестоки,
Китни јавор, вита јела
И чесвина[12] од сто вијека,
И храс давњи ту се устара,[13]
Ни им је нигда сила пријека
Паудит могла од вјетара.
Проз[14] дубје ово хрло стадо
Од разлицијех трка[15] звијери,
А по гранах летећ радо
Јато од птица свеђ жубери.[16]

[1] О овоме види опширније у Р. Бранта стр. 74—84; Фр. Марковића (Rad 50) стр. 96—175.

[2] *дȗб*, раст.

[3] *обȁстријети, ȍбастрêм* (југ.; обастрèти ист., обастрити зап.).

[4] *паче, пачек*, шта више.

[5] *кӣтан*, китаст, китњаст.

[6] *хвòја*, грана.

[7] *небесом* старији облик трећега падежа множине место садашњега небесима. Испор. Даничића: Истор. Обл. 102.

[8] *толи*, толико.

[9] *дубрава*, шума.

[10] *згар*, озго.

[11] *jòха*, јова, јововина.

[12] *чȅсвина*, некако дрво, налик на раст, али је и зими зелено. Види у Вукову Рјечнику.

[13] *устарати се* без сумње значи остарети, постати стар.

[14] *проз*, кроз.

[15] *тр̏кати, тр̏чêм*, трчати овамо онамо.

[16] *жубери* место садашњега жу̀борӣ од *жуборити*. Каже се на пр. за поток да *жубори*, а и за птице да *жуборе*. Види у Вукову Рјечнику.

Бистра ријека с веће трака
У дубраву густу улази.
Од сунчанијех ка ју зрака
Честијем китјем [1] чува и пази.
Али све се воде стају,
И језеро сред ње чине,
Љетне данке у ком трају [2]
Лијепе виле од планине.
Дружба источнијех заточница
Слиди смиона и слободна,
Гди ју гласом од вјетрица
Дубрава ова зове угодна.
С дуга тијека [3] свака трудна [4]
Зној на свијетлом лицу отира,
И од врућине од полудна [5]
Јаше у дубје полак [6] вира.
Соколица прихрабрена [7]
Прид њиме се нагла пути,
И у дубја их скут зелена
Кликује овако починути:
„Ето је пастир свратио стада
У подгорје на пландиште,
Свак под дубјем сред ливада
При кладенцих вјетриц иште;
За то и ми, друге миле,
Чим сунце одзгар припекло је,
Ход'мо, гди сјен дубја диле [8]
За трудима нађ покоје.
Уживајмо слатке хладе,
Гди нас зове драга сјенца,
А коњи нам врх ливаде
Нека пасу код кладенца — — —

[1] *китје* (основа у *кит-а*, наст. *је*), врхови од дрвета.

[2] *трајати данке*, проводити време.

[3] *тӣјек*, трка, трчање.

[4] *трӯдан*, уморан.

[5] *полудне*, подне, пола дана. У старом слов. **ПОЛОУДЬНЕ** постало је од два генетива: (од **ПОЛЪ**) и **ДНЬЕ** (од **ДЬНЬ**).

[6] *полак*, покрај.

[7] *прихрабрен* (преф. **ПРѢ-**) превећ храбар.

[8] *диле*, деле, дијеле (дилити по зап., делити по ист., дијелити по јуж. говору).

„Покли сумњит није сада
Да нас овди ко застане,
О витешка дружбо млада,
Став'мо оружје тешко с стране;
Тер по овој бистрој води,
Чим све пржи сунчја зрака,
Пловај, пловај,[1] у слободи
Игре миле творећ свака!“[2]
Расхладити труде од боја
У што овако младе желе,
Од љувенијех перивоја[3]
Откривају лијере[4] бијеле.
Није мјеста, стране није
Најмилије и најдраже,
Ку заридно[5] рухо крије
Да се нага сад не каже.
Све бјелоће да прид очи
Изберу се и сједине,
Дробни бисер од источи,
Јасно сребро, снијег с планине,
Кон[6] билоће миле и драге
Војнијех диклиц тамне остају,
Ке у бистрих водах наге
Јакно звијезде трепте и сјају.

[1] *пловај* императив од *пловати*, пливати. Овај глагол 5 врсте помешао се сада са глаголима 4 врсте те гласи *пловити*.

[2] Ово много налікује на једно место у Овидија (Метаморфозе· књ. 2, III) где се говори о Дијани како је, кад јој је додијала припека, „ушла у мрачну шуму у којој тецијаше преко шљунка један поток жуборећи красно. Она се диви лепоти места овога; додирнвајући ногом воду диви се такођер бистрини њезиној. „„По што смо удаљене од сваког погледа светског, рече она, скинимо са себе одело своје и загњуримо се у таласе““. Калисто поцрвени: већ се све свукоше а она се једина још устеже“. — — —

[3] *перивој* (*περιβολή*), врт, градина, башта. У Гундулића има где где и туђих речи али много мање но у осталих песника дубровачко-далматинских пре и после њега. Тако се на пр. у 19 песми осим споменуте речи налазе још и ове: *турн* (јамачно латинско turris у италијанском облику), кула; *мир* (лат. murus, тал. muro), зид; *поклисар* (*ἀποκρισιάριος*), посланик; *русаг* (колико се сећам негде сам нашао да је ово мађарска реч, која се ваљада пише: orsag), крај.

[4] *лйјер*, љиљан.

[5] *за вид-ан*; испореди завидљив.

[6] *кдн*, крај; од кона до кона, од краја до конца.

На замјерну,[1] на једину
Њих бјелоћу свијетлу изабрану
Бистри језер он час сину
Живијем огњем вода плану.
Озелење крај у трави.
Трава у цвијеђу оста около,
Ближње дубје по дубрави
Гране у воду склони доли.
Са свијем водам одсвуд ријека
Залетје се у тијек хрли,
С травом, с цвијеђем, с дубјем нека
Целива их она и грли.[2]
Њека је руди прам врх чела
У облук[3] златан покупила,
Њека низ био врат расплела,
И врх вода њим здаждима.[4]
Ну кћи краља од Могора
Љепша и свијетља свијех се указа:
Њој из бијелијех прси зора,
Сунце истјече из образа.
Бјеља је видјет она веле
С другам пловућ сред језера,
Нег'ли од мора виле бијеле
И од спјеваца куфâ[5] пера.
Чим ње влажни прам од коси
Тихо пршн[6] с хлатка[7] блага,
Из злата јој бисер роси
По цвјетицу лица драга.
Овака се његда објави
И божица свијетла од лова,
И по језеру у дубрави

[1] *замјеран* без сумње значи овде: што пада у очи.

[2] Испореди ово и са оним Таса (tome II, p. 87): Раст и лавор, жбун и биљке па чак и земља и вода. — све дише љубављу и осећа њезину силу.

[3] *покупити у облук прамен косе*, мислим да значи савити косу, начинити као лук (испор. об-лук) од ње око чела.

[4] *здаждити*, даждити; чинило се као да пада киша онима из главе, које бејаху расплеле косе.

[5] *куф*, лабуд.

[6] *пршити* (кор. прх —, наст. за 4 врсту — и —), лелејати се.

[7] *хлâдак, хлâтка;* постало од основе која је у *хлâд* наставком — ькъ.

Нага овако с другам плова.
Овака се и љувена
Лијепа мати указала,
Из сњежанијех када пјена
Сред морскијех се роди вала.
Али охоле дикле лијепе
Час не могу стат без рати,
И у забавах слацијех хлепе[1]
Бојнице се указати,
С једне стране шес устају,
С друге опета шес против,
Све се водам оружају,
Затјецат се[2] свака ужива.
Једна супроћ другој плове,
Једна другој пријети смећу.
Сада оне, сада ове
Воду узимљу, бисер мећу.

Осман. пес. 9.

Толико наликује на ово што ћу цитовати из Ослобођеног Јерусалима да се очито види угледање.

„. . . . У извору који извираше из стене нађоше воде чисте и бистре да њом угасе жеђ; вода се дељаше на врло много страна и тајним путовима натапаше траву и цвеће.

На скоро се скупљаше у дубоко речно корито и тецијаше жуборећи под густом сенком од дрвећа. У њој се огледаше све што бејаше около ње: на обали видеше путници лепу траву зелену, као некаку постељу од зеленила.

Ето, рекоше, извор од смеја, ето шкодљиви извор који тече на несрећу људма; зауздајмо жеље своје и старајмо се да нас осећање не превари. Затворимо уши своје те да не чујемо сиренских песама, којима хоће да нас заведу. У том дођоше до места где се вода сливаше градећи тако језеро.

На обали на красноме столу угледаше најслађа јела: две нимфе са похлепним лицем збијаху шалу у води чикајући једна другу у пливању; кад кад се загњуре са свим и изишавши врх воде откривају нова блага.

Срце се усколеба у убојника гледајући њих: они застадоше да их гледају а оне настављаху шалу: најзад се једна од њих диже

[1] *хлеиити*, хтети, желети, тражити.

[2] *затјецати се, тјечем се*, чикати један другог.

изнад језера, и они сагледаше њезино грло од алабастра и дражи још тајније. Остало тело виде се у пола под превесом од воде која је око ње; вода јој капаше из плаве косе.

Таква се појави звезда Даница сва влажна од росе; таква се некад виде Венера где излази из обилне пене морске. Убојници гледаху расејано по обали, а она се претвараше као да први пут види два странца: руменило од стида обоји њезине образе.

Она пусти косу коју замка држаше сакупљену на глави њезиној; она паде и покри јој златним превесом врат који као да бејаше од слонове кости: колико дражи неста! али их замени нова драж; она погледа опет два убојника погледом радосним и стидљивим."

Jerusalem délivrée, пес. 15 (стр. 81—82).

Осим овога што је до сад речено о угледању на стране песнике, напоменућу само још ово:

У Бесном Роланду Ариосто говори апострофно Хиполиту, у Ослобођеном Јерусалиму Тасо Алфонзу, тако у Осману Гундулић Владиславу. У пес. 1. Тасо каже да су Грци заслужили што робују, тако Гундулић у Осману (пес. 7). У Бесном Роланду (пес. 2). Бродаманте тражи Руђера, у Ослобођеном Јерусалиму Ерминија Танкреда, — тако у Осману Круносллава тражи Коревскога (у пес. 5). Говор Алета, посланика краља мисирског, у Таса (пес. 2) јако наликује на говор Али-пашин пред краљем пољским (пес. 11). Мејдан између Танкреда и Аргаита у Ослобођеном Јерусалиму (пес. 19) наликује на онај у Осману између Дилавера и Дервиша (п. 18 и 19). У Таса Танкред брани Клоринду од крстоносаца (пес. 3), тако у Гундулића Владислав Соколицу од Пољака (пес. 9). Прича о Ричардсту и шпањолској кнегињи у Ариоста (пес. 4) наликује нешто на Крунославу и Калинку (стр. 461 и 462). Како је Енеј у Виргилија видео себе насликана, тако у Гундулића Али-паша своју слику изаткану (пес. 11).[1] Мејдан између Марфизе и Брадаманте (пес. 36) нешто је налик на борбу између Крунославе и Соколице (пес. 5), и тако даље.

О композицији Гундулићева Османа.

Неколико речи о Осману II. из историје.

Султан Ахмет I умре 1617 г. а на престо ступи брат његов Мустафа I; али на престолу оста само неколико месеци па га свргоше и поставише царем Османа II, његова синовца а сина Ахме-

[1] Испореди Rad 39, стр. 184.

това. Осману је било тек 14 година кад је дошао на престо. Био је лепа стаса, духовит, храбар, први јахач и одличан стрелац. Желећи да самостално ради често биваше охол и неразборан у својим пословима; међу тим немаше довољно снаге да послове доврши. Несрећна тежња ка тврдичењу и рђаво употребљена штедљивост отуђи од њега ускоро главну потпору колебљивога престола, — војску и јаничаре: а ови су му били сврх свега од потребе, јер с њиховом помоћу мишљаше да изврши велике послове. Тежња ка раду, а уз то и непримирљива мржња на све што се зове хришћанско, нагна га противно савету дивану и жељама војске своје да зарати на Пољаке, да би им се осветио козачкога нападања ради на турске земље. Осман се диже на Пољску маја месеца 1621 са 300.000 људи. У овом рату изгуби 80.000 људи и 100.000 коња. Узрок је био овој турској погибији, што су Турци били незадовољни са султаном, који се у ово време показао врло тврд не хтевши дати војницима новца, који обично даваху султани кад првом полазише у бој; а тако исто у околу на Дњестру не хтеде им повисити плаће.[1] Због пропасти код Хоћима султан одлучи да преобрази војску; да, претварајући се као да хоће у Меку, отиде у Азију, да прикупи онде војску и с овом да се врати у Цариград и уништи јаничаре. Али султан, неопрезан будући, рече једном приликом: да ће он ускоро казнити малодушне јаничаре, што би повод (уз остале припреме за поход), да се учини буна у којој Осман II изгуби живот.

Главни јунак у Гундулићеву Осману.

Што се тиче *главнога јунака* у Гундулићеву Осману, о томе имају различна мишљења. По Веберу „песма нема правога средишта око кога да се врти и креће. Јер по наслову и смјеру судио би, да је Осман јунак епоса, а по опису храбрих чина, који се често на дуго снују, рекао би Владислава, који је тако узвишен, да не може бити мањим од Османа. Тим је пјесник изгубио јединство, што је ипак свакому људскому твору посве потребно."[2] По *Казначићу* је „Владислав велик дјелом, а Осман муком, те се тим јединство не обара."[3] *Павић* пак непомично тврди да у Осману има два средишта."[4] А *Роман Брант* вели: „Што се тиче јунака поеме то ми

[1] Цитовано у Radu 55, стр. 72. — Испореди и Р. Бранта стр. 61

[2] Rad 55, стр. 72. — Исп. Р. Бранта, стр. 61 и 62.

[3] Rad 55, ibidem.

[4] Р. Брант, стр. 62.

се чини да јунак Гундулићев није ни Осман ни Владислав, који имају једнаку важност, већ јужни Словени који пропадају под турским јармом, Гундулић је песник њихова страдања и наде на ослобођење. Наде те основане су у њега с једне стране на распадање турске државе, а с друге стране на јачање Пољске; за то Гундулић приповеда о судби несрећног Османа у царовању којег оштро се показа унутрашње и спољашње слабљење Порте, за то он хвалама узноси све Пољаке у опште, а особито Владислава и Сигисмунда. Све су епизоде за извршење таквога плана. И тако Осман има извесну средину (центар), али у њему нема правога јединства радње: како већ видесмо шеснаеста песма по садржини непосредно се примиче првој, и остале песме од прве до шеснаесте могу се врло мирно оставити.«[1] Ово неслагање у мислима ових учених људи о главном јунаку са своје стране опет потврђује оно што је већ речено о оскудици у јединству радње. Али признавши тај недостатак треба изјавити уједно да је у осталоме Гундулићева песма оваква каква је налик на знамените епопеје осталих народа, јер у многима има стихија које су у њој опажене. —

Стил.

Кад год песник о чему размишља, вели Армин Павић, кад год што описује, а особито кад лице какво говори у њега »сваки пут се пјесник пусти у бескрајан реторски патос, који ће читатеља веома тешко занимати, камо ли узнијети«.[2] Ову неправедну оцену Павићеву опровргава Л. Зоре говорећи: »когођ има ћућенства (т. ј. осећања) треба да се занесе за љепотом мисли и милотом говора Гундулићевих, који ако се нешто и дуље, тако упућује правило епскога слога не само, него и вријеме за које је писао Гундулић занијевши се за романтицизмом и поквареним укусом које је тад владало у књиштву талијанском у које се наш пјесник узирао«.[3] У Гундулићеву Осману има мало стихије епске а више рефлексивне, лирске и реторске: у њему претежу рефлексије песникове и говори појединих лица из песме објективно епско приповедање.[4] У њега има изобила лепих описа, красне лирике: али као што уме песник пријатне и узбудљиве ствари да нам изнесе пред очи тако и страшне. —

[1] Rad 32, стр. 124—125.

[2] Rad 39, стр. 166 и 167.

[3] Испореди Rad 46, стр. 94, 100, 124, 176 и 182.

Апендини.[4] Види цитат у Radu 52, стр. 90.

Мане.

У Гундулићеву Осману лако је опазити и неке мане, као: претеривање у описима и неприродност у антитезама.[1] Па и стих од 8 слогова није удесан за епопеју, ну га је ипак Гундулић згодно употребио. У његовој епској песми претежнија је лирска стихија.[2] Осим тога има доста хипербола, као:

Турчин, палећ' земљу уздаси —

Пес. 3.

Лете облаци од уздаха —

Пес. 5.

Врх мене ово листје пита'
Разбирајућ сваку грану,
С мога огња вјековита
Како мнократ згорје у плану.

Осм. п. 6 (Cf. у Дубравци:
Да вас горим дубје пита' etc.).

Соколица је толико лепа
Да погледом стијење цијепа. —

На мејдану између Крунославе и Соколице кад једна другој скидоше шлемове с главе и указаше се војсци као девојке:

На сванућа неуфана
Од љепоте изабране
У обје војске са свијех страна
Лете стријеле, дажде ране.

Пес. 5.

[1] У свима делима Гундулићевим преовлађује лирика; лирска су места најлепша у његовим песмама. За чудо је што у Гундулића не налазимо изворних чисто лирских песама. Чини се на први поглед да би човек могао наћи одговор на то у Сузама сина разметнога: *шта је узрок било те син упропасти имање*, које је добио од оца свога, и постаде слуга другога? јер песник овде каже да за то пева о блудноме сину

Ела и моје гријехе оплачу,
Сузе у сузах, плач у плачу.

То би нас дакле у први мах довело на мисао да је и наш песник пропао у љубави као и блудни син: а по што је његова љубавница наликовала на ону блуднога сина то је он гледао да уништи сваку успомену на њу, и да се без прекида каје. Али по што се овоме на супрот лако могу изнети друге мисли, остављам ово за другу прилику.

Кад море хтеде утопити Леандра (пес. 7) и овај га мољаше да га не утопи: од његових уздаха поста ветар силнији а море веће од суза његових:

С уздаси му вјетар већи,
А сузама море узрасти. —[1]

Преглед композиције.

Кад се узме на ум намера песникова и план који му вазда пред очима био кад је писао своју велику епопеју, оцењујући је треба признати да јој је леп облик и да су у њој појединн делови у савезу. У Осману се стичу разне стихије као што се видело: од домаћих народ. поезија и домаћи уметни песници, а од страних класицизам старих и романтизам нових песника.[2]

Овде нека нам је допуштено цитовати Апендинијев преглед Гундулићева Османа:

„Пјесник крепко приказује, на начин Бајрона али умјереније, лијепе црте географичне, повјесне, политичне, вјерске, обичајне о Турцих и т. д., и понавља старије приказе али начином самосталним и сходним а да се не показује плагијатором, на њекојих мјести у Хомеру, Виргилију, Ариосту и Тасу. Премда Гундулић гдјешто скреће с пута и забавља се узгреднима приказами, ипак, držeћи свеђ на памети савјет Хорацијев, да пјеснику ваља свеђ на уму имати свој циљ, т. ј. спјешити пут конца, Гундулић послије кратка застрањивања дозива се к себи и повраћа се ка главноме јунаку, те сам осведочен, да свака сентенција, сваки опис, свака епизода случајна или намишљена, свака неочекивана згода у радњи Османиде ипак напокон у својој правој језгри стоји у савезу и суделује с главном радњом, а та је пропаст Османа или казан људској охолости; а скупив уједно сав садржај пјесни, приказује ми се Османида као велика лирска ода, у којој се полетне приказе пјесникове маште причињају као да се разилазе у недохват и у несавез, али ипак их уједињује веома истанчена и као прикривена умјећа на украс и на допунак главному предмету пјесни. Макар се и казало, да Османида не испуња свих Аристотелових правила о епу, како их неиспуњају ни велике пјесни Ариоста, Милтона, Клопштока и многих других, али ваља признати, да је Османида прекрасна пјесан".[3]

[1] Иста је мана и у Ариоста на кога се Гундулић угледао. Испореди Св. Николајевића — Листиће, стр. 44.

[2] Испореди Rad 39, стр. 90. — Rad 50, стр. 174—175.

[3] Цитован у Radu 52, стр. 90—91.

* * *

Малено гнездо браће наше, републиканка дубровачка, за дуго је времена било слободно. Какав зли удес да баш онда, кад њихова браћа на истоку почеше повраћати стару слободу своју, да онда они изгубе слободу, коју у многим и тешким приликама знадоше очувати! У средњевековној Атини нашој живели су људи, који су оставили дела своја након себе: а на нама је дужност да та њихова дела изучимо, да се с њима упознамо еда би их могли што боље ценити. У свију њихових песника 15—18 века види се велика љубав њихова ка завичају своме. Ова љубав ка родноме граду вазда ми се допадала кад год наилажах на њу у њиховим делима: за то ћу и ову своју расправу завршити таквим речима нашега песника, које он ставља у уста потомку српских деспота, слепоме старцу Љубдрагу:

Ах! да би увијек јакно саде
Живио миран и слободан,
Дубровниче бијели граде,
Славан свијету, небу угодан!

Поговор.

Може бити да ће се забавити што натпису, који је на челу ове расправе. Ваља ми рећи да сам натпис ставио онакав имајући на уму пространије обрађивање овога питања касније, када ћу употребити још нека дела, која не употребих за сада пишући ову расправу, као:

1. Апендини: Versione libera dell' Osmanide.
2. И. А. Казначића: О Гундулићу (у Љубићеву речнику биографском).
3. А. Шеноа (у „Viencu").
4. Фр. Марковић (такође у Вијенцу).
5. Ст. Новаковић (у „Slovincu").
6. Сва досадашња издања Гундулићева, а особито Веберого ради његова предговора. Што сам цитовао из Гундулића то је из академијског издања; осим овога имао сам на руци и Брозово издање.
7. Матије Бана: Расправу о Гундулићу.
8. Тада Смичикласа: Расправу о Гундулићу.

9. Д-р Фр. Марковића: О Гундулићевој Дубравци.
10. Пригодом 300 годишњице Ив. Гундулића.
11. Камоенсови: Лузитанци.
12. Вергилијеву: Енеиду, коју сам само на неким местима разгледао кад ми је било потребно.

К. Миленовић

НА ПРЕСТОЛУ.

Роман Бертолда Ауербаха

(НАСТАВАК)

— ∙∙ —

КЊИГА ШЕСТА.

1.

Бегством Ирминим у животу Баумовом настаде на један пут празнина. Он се врати на место, где га је Ирма оставила, он је гледао у даљину и није видео ништа. Псу, који за господаром мора да иде, много је боље, јер му сам нагон казује траг, али човек се мора досећати.

Је ли то бегство? Куда? Зашто? И каква је дужност потчињенога? Сме ли он за оним ићи, који га је отпустио. Пса је бар отворено и часно одјурила, али слугу је преварила, зато је он човек.

„Нека вас је стид грофице! Сиротог слугу, који мора слушати, држати за будалу!“ Тако је Баум говорио самом себи. Он је осећао, да му сад први пут ваља издржати пробу, да се покаже како уме да мисли. Можда је у писмама, што их је он донео са собом, била каква порука за вечерас. Сад су у лову; наћи ће се у шуми. Али ипак не иде са свим отворено доћи у Вилденорт; од скора је жалост у кући. Као да избегавају да о томе зна штогод слуга. Али зашто? Он је био вазда поуздан.

Али можда је грофица побегла.

Зашто? Куда?

У њему су имали толико поверења — врховни коморник му је још рекао: Ви ћете увек око грофице бити, увек — разумете ли? — и допратићете је у двор. Да не слуте они тамо, да ће она побећи? За што су му поклонили само половину поверења?

„Ја нисам крив!“ повика Баум. Али шта вреди бити невин? Ваља бити умешан.

Баум је имао добрих поука од свога мајстора, првог коморника баронице Штајгенек. Добар слуга, говорио му је овај, мора имати увек код себе ове ствари: оштар нож и тачан сахат. Ако се штогод деси, што ти квари рачуне, извади сахат, одброји десет секунада, па онда размишљај, шта ти ваља чинити.

То је добра поука; као и код многих других добрих поука не ваља у њој само то, што је се у забуни човек не сети.

Баум се врати у замак, можда је грофица другим путем дошла својој кућа, можда ће собарица знати, куда она мисли изјашити. Он дође собарици.

„Је ли ваша Госпођа код куће;“

„Није, она је некуда изјашила.“

„Знате ли, куда је хтела изјашити?“

„Зар вас је она оставила? Ах Боже, она ће то сад учинити!“

„Шта то?“

„Ја сам већ и ађутанту казала, ја се бојим, она ће се убити. Ја држим, да је она понела отрова или нож. Она ће се убити!“

„Ако се хтела убити отровом или ножем, то је могло учинити и у својој соби,“ одговори Баум.

„Да, да. Још последње ноћи викала је она у сну: дубоко у у језеру! Ах, Боже, моја лепа и добра грофица је мртва! О како сам несрећна, шта ће бити од мене?“

Баум је стишавао ожалошћену собарицу и запита је, да није грофица оставила какво писмо

Сто за писање није био затворен, на њему су стојале растурене хартије: на столу нађоше писмо управљено на краљицу. Баум хтеде да га узме, али собарица је стегла писмо у руци; она није трпела да ма ко испитује тајне њене господарице.

На један пут, у сред свађања, извади Баум свој сахат из џепа. Сад се сетио, да му ваља одбројати десет секунада; он укочено гледаше на колут с бројевима, и кад је десет одбројао, климну главом, он је смислио шта му ваља радити.

Лепо, собарица ће писмо предати, тиме није ништа добијено нити изгубљено, али он ће сам показати, да он заслужује вишега поверења. Његов је задатак, да је тражи, и можда ће је још и спасти.

Док се собарица окренула и завукла писмо у недра, угледа он друго писмо с натписом: „Пријатељу.“ Одмах је он познао, да то писмо више вреди и стрпа га у џеп. Пријатељ може бити само један човек, он зна, ко је то. Собарица је чула шуштање хартије

и тражила је, да јој врати што је узео. Баум брзо изађе из собе и позва служитеља. Собарица је ишла за њим; он постаде одмах нападач од нападнутога, па је захтевао од ње оно писмо управљено на краљицу да га отпечати, те да из њега потражи траг, куда је грофица побегла: за све последице кривио је собарицу. Собарица побеже у кућу, а он се своје намере остави, јер није знао, да ли би смео отворити писмо, и свакојако, њему остаје важније писмо упућено на краља. Он нареди коњушару, да оседла још једнога коња и да с њим јаши.

Вечерње руменило већ је одсијавало на прозорима замка, кад су обојица изјашили. Али куда?

На путу су питали за грофицу, али не умедоше им казати ништа. Ено тамо пастира с овцама — обојица одјахаше к њему, пастир је климнуо главом на питање, је ли видео грофицу, али не могоше чути од многог блејања оваца, Баум сиђе с коња и дознаде, да је грофица у великом галопу одјахала путем у Гамсбиел.

„Она се чврсто држи у седлу, она уме добро да јаши,“ хвалио је пастир.

Ето већ једног трага. Обојица одјурише тим путем. Кад су стигли на исушену бару, чуше они једног коња како рже. Они одјахаше тамо. Ту беше Ирмин коњ и мирно је пасао, али на узди и колану беше густа пена.

„Грофица је пала с коња, ко зна, где она сад чами,“ рече Баум. — Он је хтео да буде још неко време обазрив, па није одмах све момку казао.

Они је сад свуда наоколо потражише и викали су је по имену; они не нађоше ништа, нити добише каква одговора. Баум угледа удвојен траг коњских ногу, напред и назад. Они поведоше Ирминог коња, али нису више силазили, они су морали добро пазити на то, куда води траг. Само оштро око Баумово могло је још у оној тами да позна коњске стопе.

„Да је сада с нама и пас, он је познаје. Зашто ниси пса повео?“ упита он јетко.

„Ви ми нисте ништа наредили.“

„Врати се кући и поведи га! Или не, остани са мном, ја не могу сам да сам.“

Они дођоше до Гамсбиела.

„Скрени у шуму,“ повика Баум.

Његов добар нож био је сад на месту; он насече шибље, повеза у једно, запали и светлео је свуда. Он нађе трагова. Ту се коњ окренуо, ту беше још стопâ женске ноге, неколико корака позади, затим се изгубио сваки траг.

„Ту мора бити она," повика Баум, „ту је она у шуму отишла. Ја познајем стазе и богазе. Ти иди у лево с оба коња, а ја ћу с једним у десно. Али немој отићи даље, него колико можеш мој глас чути."

Они тражише и викаше кроз мрачну шуму, али не нађоше ништа. Једва једном опет се састаше. Један јелен протрча мимо њих. Кад би он умео да говори, он би им казао, где је њега Ирма уплашила, а то је било за један добар сахат у страну.

„Ако је нађеш, добићеш добру награду," рече Баум слузи. Он је говорио другоме, што је у себи мислио, да би њему његов господар казао.

Готово целу ноћ тумарали су они кроз шуму и на послетку мораше лећи и дан очекивати; не беше нигде више пута којим би могли коње водити.

Сунце је било прилично одскочило, кад су се они пробудили Из далека беласкало се језеро и до њих је допирала музика, и где су обојица стојали, стене су одјекијале од прангија.

Баум извади пиштоље из кубурлија и испали их један за другим, па је готово без даха ослушкивао; можда је Ирма ма где, чуће пуцањ па ће дати гласа. Не чу се ни гласак.

Обојица нађоше путању, која је у страну водила ка језеру Они дођоше на обалу. Пред њима се пружало језеро читаве сахате у даљину; ко зна, шта оно на свом дну скрива. Тамо далеко плови један чамац, у њему су људи и животиње. Ево чун стаде уз обалу. Баум и његов пратилац окретоше се на другу страну, где су биле растурене сељачке куће и рибарске колебе; и људи и коњи беху попадали од умора. они се мораше мало одморити. Баум питаше свакога кога је срео, да није видео једну одличну госпођу у плавом јахачком оделу. Нигде трага.

„Јес' бога ми." рећи ће на послетку један старчић, који је секао врбе на обали.

„Где? када?"

„Ено тамо у гостоници. Сад ће бити већ година дана, она је тамо читаве недеље становала."

Баум је љуто псовао сулудастог сељака.

На срећу ту нађе он једног пољака Он му се каза ко је и шта тражи, упути слугу с женским седлом у Вилденорт, седло са свога коња метну на Плута и с пољаком јахао је дуж језера. На једној стени на обали угледаше неку прилику, која је издигла некакав шешир с перјем. Они тамо брзо одјахаше. Баум се тако уплашио, да му се стремени измакоше; познаде свога брата Тому.

Ако је он грофицу опљачкао и убио?

Пољак је познавао тог пустог момка. Он је обојицу гледао укочено. коса му беше мокра и са одела се цедила вода.

„Шта радиш ту?“ повика пољак. „Какав ти је то шешир у руци, ?“

„А шта те се то тиче?“ одговори Тома, а зуби му цвокотаху.

Баум узе боцу с ракијом и даде је Томи, који се смрзнуо од хладноће, и који узе да пије великом гутљајима; за тим је, љутито и жалосно, приповедао, како је краљева љубазница залутала синоћ у њихову колебу и наговорила његову сестру. да се с њом заједно удави у језеру: он је доцкан стигао. Видео је да у води нешто плива, он је тамо скочио, да је спасе, али ништа није нашао него само тај шешир.

Пољак није хтео да верује што је Тома причао и хтеде да га ухапси. Баум му шану на ухо, он је сигуран, да се та госпођа удавила и да ту не постоји убиство. Он није желео да му се брат ухапси, у њему се показа неко сажаљење и рече Томи:

„Ходи овамо, да учинимо размену. Ево, ја ћу ти дати боцу, у њој има још доста, а ти дај мени тај шешир“.

„О не, ја знам, чиј је шешир; он вреди много више, ја ћу га однети краљу!“

„И ако нема више драгу,
Шешир му је барем ту.
А кад стару боцу испијем,
Нова ће ми бити милија. Хура!“

певао је Тома заплећући језиком, баци шешир у вис и дочека га опет у руку.

Пољак хтеде да удари Тому по лицу, али га Баум задржа; он приђе Томи и метну му руку на раме. Тома се сав стресе. он постаде од једап пут миран и гледаше уплашено у Баума. Баум је с њим говорио снисходљиво и овај га је гледао с отвореним устима као да се хтео нечега сетити, што није умео да каже; овај глас, она рука на рамену учинише из њега са свим другог човека; ово пусто и на убиство готово момче плакаше.

„Хоћеш ли ми дати тај шешир за златан новац, или хоћеш да ти га на силу узмемо? Ти видиш, нас има двојица и ми смо јачи од тебе,“ заврши Баум

Без и једне речи даде Тома шешир и кад му Баум даде новац, Тома није умео да склопи руку, он је збуњено гледао час у злато, час у Баума.

Баум му напомену, ако му је мати жива, треба и њој да даде штогод од тога навца.

„Моја мати?“ муцао је Тома, и гледаше Баума својим стакластим очима. „Моја мати?“ понови он, као да се у њему неко сећање будило.

Пољак се дивио племенитости дворскога лакаја; то је ипак врло фини човек.

Тома је сад поново казивао, како је Ирма прошле ноћи била у њиховој кући, и да мати његова још више о њој зна, с њом је она на само била. Обојица су желели, да говоре с мајком. Тома их је водио уз брег ка колеби.

Уз пут причао је пољак лакају о породици Томиној и заврши: „Видите, тај је човек бекрија. и више пута је кажњен за ловљење; ја сам га често световао, да пређе у Америку, тамо може ловити колико хоће. У Америци има он брата близнаца, али тај мора бити скроз рђав човек, ако није већ умро, својој матери и своме брату није још ни речице писао нити им је послао ни колико црно испод нокатa али разуме се, такви су људи у Америци, из мога села има их доста тамо, они мисле само на себе.“

Баум се осмешкивао на приповедање, ваљало му се узети добро на ум и није говорио ни речи; ваљало му се спремити, како ће се састати са својом мајком и једило га, што је и она у ову ствар умешана; његове мисли беху сад на другој страни.

Пољак је хтео да прекрати време, па је причао свакојаке догађаје преступника, у којима је и он имао удела; само ове приче имају ту непријатност, да и сам мора бити чист, кад се слушају; Баум се непрестано пријатељски показивао према приповедачу; он није смео ни једном мином да се изда, да га се онај човек, што иде пред њима, штогод тиче. Пољак је причао, како га је једном неки злочинац. кога је хватао, ујео за прст, и он показа ожиљак.

Једва једном ослободи се Баум ових досадних ствари. Он запита пољака, у ком је пуку служио; он га је за то тако милостиво запитао, као да је свакога тренутка хтео извадити из џепа орден да га декорише. И нема ништа боље, него водити разговор о војничком животу. Пољак је на то причао свакојаке догађаје и смејао се уз то, а и Баум с њим, он је морао да се смеје; Тома, који је напред ишао освртао се осмешкујући се, али је ишао непрестано унапред.

Стигоше до колебе. У колеби не беше никога, старе Ценце беше нестало.

„Сигурно и она је отишла да тражи црну Естеру.“ рече Тома.

„А шта је од црне Естере?“ упита пољак.

„Црна Естера“ — понављаше Тома. — „Ха. ха. Али сад ће је језеро опрати. Ако ми ко даде добру напојницу, и ја ћу скочити у језеро.“

Он леже на цак с лишћем и мирно је посматрао своје руке, којима је прошле ноћи тукао Естеру у шуми; затим завали главу и тврдо заспа. Није било могуће из њега ни једну реч ишчупати. Баум и пољак одјахаше одатле, они хтедоше још један пут на језеро, да потраже трагове и да свуда издаду поруке. Они изиђоше из шуме на друм, и ту су они срели кола, у којима беху наши путници.

Лаганим кораком ишли су поред језера. Велика мрка крава ишла је испред јахача, понекад спусти главу да пасе и погледала преко језера; на један пут, кад је дошла до једне ограде, окрете се брзо и побеже да у мало није натрчала на коња Баумовог.

„Крава се од нечега уплашила, ту мора бити нечега," рече Баум и сиђе брзо с коња. Његова обојена коса пође у вис, јер беше спремак, да истога тренутка угледа лешину Ирмину. И доиста, он нађе нешто. Ту су стојале подеране ципеле Ирмине, он их је познавао, ту беше и трага од крви, трава беше изгажена, ту је неко лежао и ваљао се.

Бауму је ипак задрхтала рука, кад је узео ципелу, и још више, кад је узбрао цветак и у њему капљице крви: оне беху још готово свеже.

Ако се она утопила — од куда крв? Од куда ципеле? И ципеле тако далеко од места, где је Тома нашао шешир: а овде се виде и стопе од великих ципела? Ако је Ирма ипак убијена? Ако је његов брат....

Она је мртва — То је главна ствар, тешио се Баум, и ја имам овде знаке. И на што би онда унесрећили још кога човека?

Он метну цветић с крвавим капљицама уз писмо, које је гласило „Пријатељу."

Он иде с пољаком у гостионицу уз пристаниште, где су се јутрос били искупили исељеници.

Овде је пољак опет распитивао за госпођу у плавом јахачком оделу.

Лице у гостионичарке задрхта. Да није то она полудела, што је била са исељеницима? Они су тамо амо трчали, носили неке завежљаје с оделом и она странкиња гледала је тако зачуђено.

„Ти знаш нешто!" рече пољак, гледајући у лице гостионичарке. „Реци!"

„Ја не знам ништа!" одговори она. „Јесам ли ја ма једну реч казала? Шта тражиш ти од мене?"

Бојазан простога света, да сведочи пред судом, оживе у газдарици, и она се добро чувала, ма једну реч да каже.

Баум је опазио, да није добро учинио, што је повео са собом пољака, његова присутност плаши људе, ако имају што да кажу; с тога он отправи њега, да самостално даље истражује.

Баум је зачешљавао своју обојену косу, која данас никако није стојала као што треба. Први пут у своме животу био је скроман; он беше баш човек за то, да искамчи ствар, и он је већ сувише оклевао, други ће се користити смрћу Ирминои; он мора назад у замак, тамо има доста људи, који то умеју боље до краја извести.

Он је покушао, да испита газдарицу, која му се чинила да зна; али газдарица је и према њему била неповерљива, она је опазила његово друговање с пољаком, и ништа му не поможе, што је о себи казао да је краљевски лакај, указујући на пуца с грбом

На један пут му паде на ум, да Валпурга станује на језеру, нема ни година дана како је овуда путовао с дворским саветником Сикстом. Ирма је вазда била пријатељица Валпургина, можда се она код ње склонила — такви су људи кадри на све.

Пред гостионицом је још стајао чамац. Баум оде тамо и нареди да га повезу с коњем; али ипак пристаде, да с њим пође и један сенокоша, који је донео нешто сена, што је покупио са најопаснијих врхова. Одрешише чун. Баум леже на сено, он је осећао у свима удовима велики умор.

И весларе запита Баум, да нису дознали штогод о једној утопљеници. Он дозна, да су тога јутра видели у води једну људску главу с дугом косом, извесно је то било неко женско чељаде.

Баум се на један пут усправи и гледао је збуњено преко глатког језера

„Ако господин има времена да чека,“ рећи ће старији веслар Бауму, „после три дана избациће вода леш на површину.“

Баум није хтео ништа више да чује; он само додирне писмо у своме џепу с врвавим цветом, па се још боље намести на сену и заспа; он се пробуди тек кад је велики чамац приспео уз обалу.

Истина није ни вредило више тражити Валпургу, али он ипак оде тамо; хтео је да покаже, како је сав труд уложио да пронађе Ирму. Он приђе колеби на обали и залупа на врата: никаква одговора. Погледа кроз прозор; два велика мачија ока гледаху укочено на њ, мачка је седела на прозору, она је сама ту остала; у соби не беше ничега, ни стола, ни столице. Као да је био очаран или као да сања, врати се он опет кроз башту.

Једна чавка гакала је на трешњи опала лишћа, нигде живе душе. Једва једном прође један човек, Баум га познаде, то беше кројач Шнек.

„Хеј, пријатељу,“ повика он, „где су Ханс и Валпурга?“

„Они су се иселили, далеко тамо на граници купили су велико имање.“

Кројач Шнек беше врло говорљив и хтео је знати, да не доноси штогод од краља или од краљице. Али Баум беше врло штедљив с речима; он узјаха коња и оде одавде, право у летњи дворац.

Беше то дуг и мучан пут; чешће је узимао шешир и ципеле грофичине, да се увери, да су те драгоцености код њега.

Поред многих потреса и великог хитања имао је још довољно мира и присебности, да размисли, како је он овим догађајем стао на скакалицу, са које ће се још више уздићи. Од сада је он повереник краљев, само он уме казати, како је и шта је све било. Он посматраше руку, коју ће му захвалан краљ стиснути, њему се већ чинило, као да му је краљ стиснуо руку. Неће на томе остати, први собар већ је стар, он ће заузети његово место. Најбоље би било, кад би казати могао, Ирма је насилно убијена — пољак је као пас нашао траг — али не, то ипак не иде, оно је ипак његов брат — ма да би иначе и за њега боље било, кад би га затворили, док не умре. Не, тако суров Баум не може бити. Он добро мишљаше, кад постане први собар, онда ће он чинити добра, да, својој матери и своме брату, сестра је мртва а то је ипак жалосно; баш са свим сигурно учиниће то, чим само постане унапређен и кад му краљ дâ повише новца и пензију. Баум је био толико дрзак, да Бога замоли, да му он помогне, он хоће да чини добра.

И како је тако кроз ноћ јашио и понекад задремао — јер ово је већ друга ноћ коју је у таком немиру провео — пролетало му је свашта кроз главу-

На последњој станици оставио је свога коња и узео засебну пошту.

Било је рано у зору, када је Баум стигао пред летњиковац. Једва су га пробудили и подуже је времена прошло, док је дошао к себи и освестио се, где је и шта има код себе.

Велика дворска кола беху упрегнута, из коњушнице изведоше најлепше коње. Баум је једва чуо добродошлицу својих другова.

Он оде у замак, уз степенице; колена су га једва држала, тако уморан беше. Он уђе у предсобље краљево. Стари први собар брзо пошмрка бурмут, који је између прстију имао и пружи руку Бауму. Баум се спусти на једну столицу и изјави жељу, да га одмах пријави краљу.

„Још не могу, причекајте мало,“ одговори први собар.

Баум се једва држао од умора и једва савлађивао сан.

2.

Краљ беше рано у свом кабинету. Он није био разнежен, и у подношењу напора не беше нико на двору јачи од њега. Годинама он је свакога јутра ишао у хладно купало, па је увек свеж долазио на рад и у друштво. Он није тражио никакво подесно одело него се после купања потпуно обукао.

Данас уђе он у свој кабинет у ловачком оделу; беше доста посла да се доврше.

Овај кабинет беше у средини зграде. То беше велика и опет за то врло угодна соба. Унаоколо библиотека, војничке карте и неколико пластичних ствари што их је краљ волео, нешто сгарине, што их је он као престолонаследник на путовима покуповао, а нешто лепе имитације. Притискивач хартија беше једна пирамида од куршума са лајпцишког бојног поља. Намештај од храстовине беше у стилу ренесанса. У средини стајао је велики сто за писање, и на њему све потребне ствари лепо уређене: једна једина акварелска слика, краљица као вереница, беше с десне стране од стола.

Краљ уђе у собу, притисну једно звонце на столу, и тајни кабинетски саветник уђе.

Он му је додавао неколике хартије, краљ их прегледа и брзо потписа. Саветник је подносио извештај о пословима министарства краљевога дома. Краљ је при том ишао горе доле по кабинету. На један пут повика он:

„Шта је то?“

Он је из суседне собе чуо некакво подизање и спуштање и људске кораке, као кад се носи какав сандук. Он притиште звонце и на вратима се појави први собар.

„Каква је то досадна ларма у галерији?“

„Ваше Величанство заповедило је, да се изнесе она велика слика.“

Краљ се сетио, да је јуче такву заповест издао.

Одавно се он на ту слику навикао, али јуче му постаде на један пут досадна; она је представљала у природној величини сцену, како краљ Белизар седи на трону, око њега дворјани, а једна рука из облака пише на зиду: Mene Tekel. Краљ је заповедио, да се слика изнесе и народној галерији слика преда.

„Није урађено као што треба,“ рећи ће краљ мало љутито; „то је требало учинити, кад сам ја у лову.“

Први собар, који је пред њим укочено стајао, задрхта целим телом, кад је то чуо, њему се руке опустише, а глава клону. С

муком оде до других врата. Одмах се све утишало; слику спустише нечујно на земљу и слуге одоше.

Први собар уђе с друге стране у предсобље, седе у своју наслоњачу, узе бурмута, али заборави да га шмрче. Тек кад Баум уђе пошмрка бурмут.

И он је мирно седео према Бауму; неколико пута затресао је главом и посматрао своју велику наслоњачу. Да, да, ту ће у скоро седети онај тамо, а тебе ће отпустити.

Тајни кабинетски саветник прође кроз предсобље; стари собар заборави, да му брзо донесе шешир. У место њега учинио је то Баум. Баум беше опет чио, сад није било време за умор; сад ваља добити главни згодитак.

Звонце у кабинету опет одјекну. „Има ли још кога у предсобљу?“ упита краљ првог собара.

„Да, Ваше Величанство, лакај Баум.“

„Нека уђе.“

Баум беше сада свестан свога високог положаја. Краљ није казао, да каже шта има дежурном коморнику, он је викнуо: „Нека уђе“ — он хоће с њим непосредно да говори, сад је добио високо повереничко место.

Старо покорно држање Баумово беше сада још свечаније.

„Имате ли каквих порука?“ упита краљ.

„Немам, Величанство.“

„А шта вам је то?“

„Величанство,“ одговараше Баум и метну на столицу што је држао везано, одреши чворове и настави: „Величанство — овај шешир грофице Вилденортове нашао сам на језеру, ове ципеле на обали између врба.“

Краљ пружи руку на те донесене ствари, али он је опет трже и метну на срце. Он је гледао укочено и зачуђено Баума.

„Шта хоћете с тим?“ запита он и руком пређе преко главе, гладећи косу, која му се беше уздигла.

„Величанство,“ оастави Баум, а и сам је дрхтао, кад је угледао краља како је потресен. „Величанство, ово је имала на себи милостива грофица, кад је са мном изјашила и побегла —“

„Побегла? II —“

Баум метне руку на свој сахат; он није могао да види секунде, али их је ипак могао у мислима избројати, и лагано рече:

„Милостива грофица се прошле ноћи — не, предпрошле, у језеру удавила. Лађари су видели, како тоне један женски леш, сутра, трећега дана, избаци ће је вода —“

Краљ му махне руком — доста је — а рука му је дрхтала; он се ухвати за наслоњачу, а поглед укочио у шешир и ципеле.

Баум обори очи у земљу, он осећаше, како је краљ управио поглед на њ, он није погледао горе; он посматраше патос, он се сад диже, и подиже лакаја до трона, поред краља као његовог повереника. Скромно спустио је Баум главу још ниже; он чује како краљ иде по соби горе доле, он не погледа горе; у обореним очима лежи знак потпуне послушности и савршене оданости. Сад стаде краљ мирно пред њега.

„Од куда знаш, да се сама убила?....“

„Ја не знам то. Ако Ваше Величанство заповеди, грофица да буде удављена —“

„Ја? Како то?“

„Величанство, молим најпонизније — смем ли све испричати?“

„Можеш —“

Краљ му је казао ти — то он каже само својим људима. Искупивши сву снагу рече Баум:

„Величанство, ципеле сам ја сам нашао, али шешир сам добио од једнога човека, коме се све може веровати.... пољак мисли.... а можда би за тога човека добро било.... могао би се после годину дана помиловати и у Америку послати.... његов брат.... тамо је....“

„Ти збуњено говориш!“

Баум дође опет к себи.

„Њу је могао убити какав крадљивац дивљачи. Зло је само то, што је она послала једно писмо Њезином Величанству краљици —“

„Краљици? Где је то писмо? Дај га овамо!“

„Ја га немам. Собарица ми га је отела.“

Краљ седе.

Дуго се ништа није чуло, до само куцање сахата на столу.

Сад се краљ подиже, хода по соби; он се окрете и приђе Бауму. Тако суди светски суд, суд о животу и смрти. Баум се дохвати за мараму око врата, њему је тако стегнуто око врата. ето — ето ударца.

„Знаш ли ти, шта је било у писму за краљицу?“

„Не знам, Величанство.“

„Писмо је било запечаћено?“

„Јесте, Величанство.“

„И иначе немаш ништа више?“

„Ипак величанство, ево ово. То сам готово на силу отео од собарице. И ево још нешто, Величанство: код ципела беше и крви и на овом цветићу има неколико крвавих капљица од ње.“

Један очајан узвик бола оте се из груди краљевих. За тим оде он с писмом и цветом у споредну собу.

Баум је стојао мирно и чекао.

У споредној соби краљ је читао и у скоро му постаде све јасно.

Она ме је јако волела, и она беше лепа и узвишена, говораше он у себи задрхталим бледим уснама. Цела драж њезине појаве, њезина гласа, њенога хода изађе му још један пут пред душу; и то је сад све мртво?

Краљ је посматрао своју руку, коју је она тако радо, тако истински љубила. Он опет узе писмо, читаше речи: „Пријатељу" још један пут, и он не знађаше ни сам како се то збило — кад је к себи дошао, он је био на коленима поред столице.

Шта сад да се ради?

Он се сети да у кабинету чека лакај. Краљ се осећао веома понижен; он мора учинити тога човека својим повереником. Зар нису већ одавно многи људи били посвећени у његове грехе? Они су знали за њих и ћутали су. Н њ гледају хиљаде очију и хиљаде усача говораху — и сви причају о ужасном догађају. Збуњено је краљ гледао око себе, једва се могао усправити. И од свију хиљада, који су њихове очи на њ управљали, рука и поглед само једне како притискује и њезина уста шта говоре?

Како ће он сада краљици прићи? Кад би она знала, каква је тешка бољка у његовом срцу — она би му пала око врата плачући, јер она је врло добра и шта си ти њој учинио?....

Он је хтео да пошље краљици последње речи пријатељице; испод тога је хтео да напише, сво своје мишљење и осећање да пред њу изнесе....

Биће боље, да се не чини све у првом тренутку, тешио се он, и кад се подигао, њему се поврати свест о његовој снази. Може се и најтеже издржати, и кајати се, а да се достојанство не повреди.

Краљ стаде пред велико огледало, он није више на то мислио, да је у ловачком оделу, он се уплаши од самога себе као од странога човека.

Лице му беше бледо, очи зацрвенеле. Он је плакао за пријатељицом, и сад је доста. Велики људи учине за неколико минута што други тек за месеце и године; онима године живота постају неодређена времена — и с тога су се као кроз ваздух проносиле речи „Пољубац за вечност" и сећање онога дана у атељеју или онога на балу, а за тим....

„Ти си могла узвишено да живиш па да умреш, да смрт призовеш — а ја то не могу, јер ја не живим само за себе! говораше он својој пријатељици, и у сред жалости њему је изгледало, као да му се у грудима отвара нов извор живота.

И то си ти учинила — сећаше се он даље мртве пријатељице — па ћеш вечно живети у мени: без тебе — ја бих то признао и пред самим Богом, кад би пред њега изашао — без тебе не би пронашао у себи извор свога бића. Кад бих знао само једно дело што би могао бити споменик твога живота....

Краљ се сад опет сети, да у његовом кабинету чека један лакај. Беше му тешко, што нема бар један часак да осећања своја може разбистрити, и као у лету паде му први пут на ум; ко многима заповеда да му служе, он је многима и обвезан; они живе и даље својим животом кад учине своју дужност.

Нешто од последњих речи Ирминих облетало је његову душу као зрак.

Он се врати у кабинет. Ту је стојао Баум мирно на истом месту као сто или столица.

„Кад си ти отпутовао?“ запита краљ. Баум је мирно причао.

„Ти си извесно уморан,“ заврши краљ.

„Јесам, Величанство.“

„Иди те се одмори, па ако имаш још што да кажеш, ти ћеш то учинити, јеси разумео?“

„Врло добро, Величанство, благодарим најпокорније.“

Краљ скиде прстен с великим каменом и држао га према сунцу и обртао га, те се светлио. Баум мишљаше, да ће му краљ тај прстен поклонити у знак милости. Али краљ метну прстен опет на прст и запита:

„Јеси ли ожењен?“

„Био сам, Величанство.“

„Имаш ли деце?“

„Једног сина, Величанство.“

„Добро. Буди увек спреман, ја ћу ти у скоро издати даље наредбе.“

Баум изађе из кабинета. У предсобљу довикне он првом собару милостиво: „Седи, седи!“ и оде брзо. Нико не треба да види, шта му се може из очију прочитати — краљ му је „ти“ казао, питао за његову породицу; он је повереник краљев, њему предстоји најлепша будућност.

Он оде у свој стан у бочноме крилу замка.

Краљ беше сам. Ништа није имао код себе, само шешир и ципеле Ирмине. Дуго је гледао у њих. То би била песма — љубав-

нику донети шешир и ципеле љубавнице — то би била песма за певање у сутону... Тако је нешто говорило у њему, па ипак му беше глава збуњена. Он узе шешир и ципеле — рука му је дрхтала — и затвори у свој сто те знаке смрти.

Перо на шеширу беше преломљено, кад је он затворио фиоку на столу.

На столу је горела свећа Краљ запали себи цигару, његово око заигра, кад му поглед паде на лик краљичин. Он је пуштао густе димове.

Тек после дужег времена зазвони краљ и нареди, да се позове дворски маршал и да никога више не пријављују.

(Наставиће се)

ШТА СЕ ДО САДА ПИСАЛО О ГЕОЛОШКИМ ОДНОШАЈИМА

У КРАЉЕВИНИ СРБИЈИ

(СВРШЕТАК.)

XI.

Из Књажевца преко Бање (Алекс.) и Ћуприје у Крагујевац

Пут из Књажевца иде уз Брезанску (Тршичку) реку подножјем дугачке терцијерне (моласа) греде (Подвис), а чим пређе на десну страну реке, улази у клисуру секундарног вапнаца, који се продужује у Алексиначки округ и који прати путника до Алекс Бање.

О овом путу вели Буе: „Источно су такође биле кречне планине, које се повлаче до М. Тимока: но у долини сам спазио терцијерне (моласке) брежуљке, а и кречне врхове.

У једној долини видео сам на једној брежној греди црну земљу и моласу; но међутим опет су брегови на СЗ из вапнаца (в. Boué. Mineral geog. Detail. p. 84).

„Прелази се нека врста кречног платоа, пе одавде да доспемо западно у Читлучку долину, одакле преко друге ниже кречне греде сиђох у горњу долину или изворни предео Моравице,“ којој врело (Бездан, тако се зове) урачунава Буе у шкриљац глине.

Секундарни вапнац, који се са Ртња спушта јужно преко Бање на Озрен, по Хердеру је беличаст, црвенкаст и затворено-сив (в. Herder. Bergm. Reise p. 72). Из овог вапнаца на подножју Озрена,

на СЗ страни једног брега, извире терма за који брег вели г. Лозанић, да је издигнут ерупцијом трахита (ортоклас-олигоклас-кварц-трахит, в. Гласник књ. XLIII стр. 168), те по томе би терма спадала у изворе вулканског порекла.

Око Бање је алувијална равница, затим пут улази у тешњу долину, док код Трубаревца не почне бањска клисура. Одавде је Буе 1836 год. прошао линију Врмџа-Луково, преко Честобродице, долином Црнице и сишао у Параћин (в. Gj. Pilar. Rad jug. Ak. knj. LXV). На том путу вели Буе: „Код села Трубаревца терцијерни слојеви глине, као да покривају секундарни вапнац. Горња долина Моравице била је овде мали затворен алувијални и терцијерни котао. Код Врмџе мења се терен и налази се тријас као код Белграчика. Једри вапнаци и модрикасти сивци образују особите стене. Долина Мотруње (Vrela-Ricka погрешно) обухваћена је сличним стенама. Код Кривог Вира нашли смо неки чврст олитичан вапнац, а у овом селу видео сам танак слојић (Flötz) црвеног пешчара и шкриљца, као код Топонице, да образују један плато. Одавде силазећи у Честобродицу (Mutnička Rieka погрешно) био сам опет сасвим у горњи Бракиски терцијер (миоцен), или Congeria иловастом лапору (Tegel) у песку“ (в. Boué. Mineralog-geogn. p. 85), где је Буе нашао: Cypris, Congeria (C. spatula Partsch), Planorbis, Limneus и Paludina (в. Boué. Esquisse p. 70).

Бањска Клисура почиње од Трубаревца, коју саставља амфиболит и нешто талкшист, а кад се изађе из Клисуре до близу Бована јавља се црвени пешчар на левој страни; а затим опет настаје неки филит (в. Herder. Bergmænn. Reise p. 76), иза кога десно простире се раван, идући Делиграду и Ражњу, образована из најмлађих терцијерних наслага: плаве глине, глиновитих лапора и лесова; сталожених у некадањем Моравском котлу (в. Boué. Alluvialgebiet p. 19. и Oro-Potamo-Limne p. 27).

Чим се прође Делиград, одма се наступа на мали плато, који дели Ражањ од Делиграда, иза кога платоа спуштамо се у терцијерну долиницу, у којој лежи Ражањ.

Иза Ражња опет настаје плато к Јовановцу, од кога платоа остаје у лево Сталаћ, код кога се на северо-источној страни налази брег састављен из конгломерата са гранитском бречијом и крупнозрним гранитом (протогин) са биотитом, овај се последњи налази и као засебна стена; а испод самих зидина сталаћских јавља се бео лапор и кречна глина (в. Viquesnel Memoires p. 63).

Из Јовановца до Параћина и Ћуприје прелазимо раван покриту са алувијонима.

Један излет из Ћуприје према манастиру Раваници до Сенских мајдана, наилазимо вапнаце и црвене пешчаре до котла, Липов-До, у ком и мајдан лежи. У овом месту и околини до Жидиља, налази се секундарни вапнац, испод овог пешчар и неки пешчани иловасти лапор (код поткопа). У потоку близу мајдана налази се конгломерат са трахитом, где је овај последњи подигао угаљ и вапнац. Од овог места до Жидиља, куда има више поткопа на брду, Лозје, налази се црвени пешчар измешан са вапнацем. У поткопима замењује угаљ неки лапор са слатководним пужевима. и после наизменце лапор са угљем; а према мајдану кôд Жидиља јавља се лабрадорит-трахит (андезит), који је издигао угаљ (в. Геолош. цртице стр. 287).

Линију Ћуприја, Јагодина, Крагујевац прошао је Буе, а Хердер само Јагодина, Крагујевац; а линију Ћуприја Свилајнац и Пожаревац прошао такође Буе. Па да видимо шта се у том правцу налази.

Из Ћуприје вели Буе: „Наш пут био је у аливијуму, а код Поповића (сигурно В.), исти је покривен секундарним бреговима. Висови јужно од Поповића јесу терцијерни и састоје се наизменце из кречне глине, песка и пешчара“ (в. Boué. Mineralog. geogn. p. 85); но као да неће баш тако бити, нарочито у потоку код Моштаничке меане. У истом правцу од В. Поповића на С. око села Јасенова и Тропоња, као да ће бити врло развијен, терцијер, са сарматским вапнацима; а од последњег села на З. око сèла Бресја и Радошина, код првог најмлађи терцијер, а код другог биће и шкриљаца старијих.

Из Ћуприје у Јагодину пут иде алувијонима, а с лева нам остаје Јухорски рт од гнајса.

Пут из Јагодине у Крагујевац прелази преко Црног Врха, који је састављен из азоичких шкриљаца, нарочито микашиста са жилама кварца, кварцита и мрамора (в. Ј. Панчић. Минералогија и Геологија стр. 396) као код Дренка. Шкриљце пратимо до Букоровачког виса (в. Herder.Bergmænn. Reise p. 2), а одавде настаје котао Лепенице, на којој лежи Крагујевац.

XII

Околина Крагујевца.

Најближа околина Крагујевца покривена је најмлађим терцијерним наслагама, као код Белошевца, где је Викснел поменуо беле лапоре и лапоровити кречњак са слатководним окаменотинама, као: Cypris, Limneus, Paludina и Planorbis (в. Viquesnel Memoires p. 45)

као и према сматрању Буевом о правцима долина (в. Boué, Oro-Potamo p. 19), што и Викснел потврђује, који је чинио своја сматрања у долини Ждраљице, око села: Драгобраће, Рогојевца, Дивостина и манастира Драче (в. Viquesnel Memoires p. 42).

У долини Ждраљице наводи Викснел да се висови састоје из аргилошиста, кварцита, пешчара, једрог вапнаца и филита (calc-schiste в. Lap. géologie p. 622). Вапнац је на додиру са неком врло промењеном диоритичном стеном, те је подлегао упливу исте и прелази из текстуре једре у зрнасту. На извесном одстојању од шкриљаца диорит је обичног изгледа; а код Сабанте наводи исти писац, да се налази серпентин, а после опет настају шкриљци.

У долини Лепенице западно од Крагујевца у селу Драгобраћи помиње Викснел неки вапнац са великим бројем окаменотина, за које вели, да припадају кретацејској формацији.

Код манастира Драче јавља се лапор (schist argilieux calcarifère в. Lapparent géologie p. 645), шкриљаста (в. Boué. Mineral. geogn. p. 89), црвенкаста и жућкаста глина, покривена са другом неком исте природе, а ова се последња мења са наслагама једрог затворено-модрикксто глиновитог вапнаца, кога Буе описује, као: сив, модрикаст, црвенкаст или смеђ и садржи фосиле као код Драгобраће: Encrinus, Caryophyllia, Astrea и т. д. (в. Boué. Esquisse p. 40); а Викснел износи и неку Caprinu (в. Viquesnel Memoires p. 44). Ове је наслаге ставио г. Др. Панчић у Туронску етажу (в. J. Панчић. Минер. и Геологија стр. 413), што и Буе потврђује као Госавске наслаге, због неког нађеног Cyclolit-a (в. Boué. Mineral. geog. p. 89 и Palaeo-Geographie p. 71).

XIII

Из Крагујевца преко Крушевца на Копаоник.

Пут иде поред Црног Врха, на коме се путу налазе од Крагујевца до Ратковића: шкриљасте глине, пешчари и вапнаци, из којих је састављена и она коса (Баљковачка), која се спушта западно од Крагујевца према J., те се ослања на азоичке шкриљце Црног Врха, који дели воде Морави и Лепеници. До близу Рековца опажамо да серпентин на више места пробија гнајс и микашист (в. Viquesnel Memoires p. 62). и први се пружа до западне Мораве, одакле прелазимо усеченом долином Лугомира, покривеном алувијалним наслагама, које почивају на терцијеру (в. Boué. Esquisse p. 72).

Између Ратковића и Рековца превлађује микашист, а ближе Јасици, место микашиста настаје гнајс: а сâм брежуљак на ком је Јасика састављен је из беличастах лапора и глине, која садржи зрна кварца. Ова терцијерна наслага простире се и на десну обалу западне Мораве достижући до Јастрепца.

Пут из Крушевца југозападно долином Пепељуше иде преко испуњеног терцијерног котла са лапорастом иловачом и лапорем, а даље идући к В. Врбници и Требoтину, газимо филит са гнајсом наизменце, где и Пепељуша гради једну окуку. Спуштајући се с превоја В. Врбничког улази се у нераван котао, покривен алувијонима, одкуда се прелазе мањи превојчићи и на послетку долазимо у Жупу.

На левој обали Пепељуше налазе се млађе терцијерне наслаге (в. Boué. Oro-Potamo p. 27) сталожене у некадањем котлу. Овај талог састављен је из белих лапора, жућкастих лапорастих кречњака (лапораца) са Cypris-ом и слојева глиновитог вапнаца, који садржи биљске отиске (в. Viquesnel. Memoires p. 64). Терцијерни терен заузима дно котла и пење се до села Ботуње. Превој на коме је Ботуње састављају шкриљасте глине, шкриљасти лапори и кварцовити пешчари. Терцијерни лапори образују само танку кору на превоју, те се виде шкриљци и пешчари у усецима, које наслаге урачунава Буе еоцену или бечком пешчару (в. Boué. Mineral. geogn. p 89).

Са Ботуњског превоја долазимо у долину Д. Вратара, у којој су пешчари час фини, час груби, а погдешто шкриљасти, врло моћно и наизменце су са шкриљастим глинама; које су наслаге тако исто заступљене и у горњем току Расине западно од Д. Вратара: а под самим Козником јављају се шкриљасте глине и пешчари, који су покривени моћним наслагама једрог црнкастог вапнаца са Encrinus-ом (в. Boué Es.uisse p. 40), које наслаге сматра Буе за Неоком (в. Boué. Mineral. geogn p. 38).

Викснел у свом путу помиње, да је исти вапнац проривен једном серпетинском жицом: горњи су слојеви исте стене, боје загасито сиве и прелазе у неку бречијасту стену, која је састављена из црвенкастих и беличастих вапнаца, и много штапића (подебљих бодаља) морских јежева (в. Zittel. Handbuch der Palaeontologie p. 494 и 502). Одломи су окаменотине блистави, који дају овој стени неки особит изглед, те би се могла узети за порфир. Ова стена преставља један шиљат конус, заштићен са три стране провалама ка главици, на којој је подигнут Козник.

Испод Козника силазећи низ Расину до Бруса наилази се на много места, нарочито у селима Осредку и Рибарима, незнатне на

слаге терцијерних лапора, које ће одговарати еоцену (в. Boué. Mineral. geogn. p. 38); а исти се односаји јављају и долином Влајковске реке (Graschevatschka код страних путника) ЈЗ. од Бруса, са шкриљастим глинама, пешчарима и вапнацима: и уз исту реку, улазећи у кланац, налазе се пет громада серпентина, који је на додиру променио околне стене и у коме се налазе лепи кристали дијалага (в. Viquesnel. Memoires p. 66). Четири су громаде придружене са неком серпентинском бречом, међу којима се налазе уметнуте шкриљасте глине.

Кад се изађе из овог кланца јављају се шкриљасте глине и пешчари, који су готово претрпани шистоидним глиновитим вапнацем и једном моћном громадом, једрог бледожућкастог кречњака. Ове су стене на десној обали, и образују један зид стена са познатом чуком: Радманов камен (Radmanovo код страних путника); одакле идући к Брзећу, износи Буе читаву поворку слојева (в. Boué. Esquisse p. 118),

На истом месту вели Викснел: „од Радманова камена (Radmanovo) преко Брзећског превоја, шкриљасте су глине у кречњаку, обично боје сивкасте и зеленкасте, које на десној обали Влајковске реке садрже наслаге антрацитског шкриљца; а на додиру еруптивних стена (производа) мењају боју, те им је изглед бледожут, или црвен као цигла.“ На левој су обали шкриљасте глине, бледе (без боје), свуда проривене серпентинским жицама и габром са једрим дијалагом. Овим стенама придружила се и нека breча која садржи улепљено комађе промењеног пешчарâ, аргилошиста и једрог вапнаца. Ове односаје увршћује Викснел у старост Драчке (ман. Драча) околине, а по Буе-у спадала би у еоцен; а и на истом месту помиње Викснел гнајс гранулит, који образује северни зид, и простире се до превоја Брзећског.

По Викснелу Копаоник састављају стене: гнајс-гранулит, кварцит и фелзитске (петросилекс) стене, којима сијенит на северној страни обухвата подлогу и образује највиши врх Копаоника. Но пок. Алекса, у друштву са др. Сабом вели: „од кар. Сува Рудишта на север, свуда се јавља гранитска стена,“ боје зелене (в. Viquesnel Memoires p. 67), која се пружа на ниже Сува Рудишта, где се са истом јавља магнетит и нешто хризокола; а ту је др. Сабо нашао и неку стакласту стену. Поред гранита налази се још и микашист. А о старим рудницима у околини Копаоника (в. Отаџбина 1880 стр. 432) ....

XIV

Са Копаоника преко Рашке на м. Студеницу у Краљево.

Пре но што би се упутио у Рашку, да бацим један поглед на десну обалу Ибра.

Спуштајући се северно с Копаоника одмах на подножју врха јавља се крупнозрн гранит, са црвеним фелдспатом и амфиболом, кога је Викснел назвао трахит-порфир (в. Viquesnel. Memoires p. 69), и од кога је и Јелак састављен. Са Јелака, идући Једовику, виђа се микашист на месту, где се одваја пут за Витково и Крушевац, а северно од истог избија сијенит. Прелазећи одавде преко Једовика јавља се серпентин, кога и Барон Хердер помиње (в. Herder Bergm. Reise p. 90); а на западној страни налази се нека сијенитска стена (в. Геолошке цртице стр. 290). Узилазећи на Кремницку, сијенитску, планину (в. Boué. Esquisse p. 114), који сијенит доста наличи на гранит, после кога настаје, на Брезовици, наизменце серпентин са секундарним кречњаком; а између Кокоровца и Погребине настаје сам серпентин.

Што ближе Јошаничкој Бањи указују се шкриљци (микашист), а поред самог извора налази се сијенит (в. Геолошке цртице стр. 289). кога ће бити и источно, јер Јошаничка река снаша комађе од исте стене, коју Хердер описује као микашист (в. Herder Bergm. Reise p. 93); а негде у околини спомиње г. Ј. М Жујовић, да се налази и диорит (в. Гласник срп. ученог друштва књ. 55 стр. 282).

Из Јошаничке Бање низ Јошаничку реку, за у Плану и Рудник, а после уз Војшиловачки поток до Ковачевца улазимо у серпентинску клисуру, од које ЈИ налази се сијенит и шкриљац. Јужно од Ковачевца вели Барон Хердер, да има сијенита и сијенит-порфира, а пок. Алекса за последњи каже да је млађи трахит, који пробија серпентин на више места иза Ковачевца; а западно од Ковачевца на вису има трахита са серпентином, који се одношаји налазе и идући Плани, познатој са својих киша и старих рудника (в. Рударство у Србији и Босни. Отац. 1880 стр. 433). Дошав у Рудњак, наилазимо серпентин, у ком је излучен кварц (опал, рудни опал) као жица, у којој се развио лимонит, испод кога се налази наш минерал Милошин (в. Рад св. 1. за 1881. стр. 73); а између општинске куће и механе пробила је нека стена кроз Серпентин сијенитског хабитуса (в. Геолош. цртице стр. 289). Одавде преко В. Кобасице јавља се серпентин, између В. и М. Кобасице избија најмлађи трахит (анортитски); а на самом врху М. Кобасице јавља се старији трахит (амфиболски), или лабрадорит или андезит са амфиболом (в. Lapparent Traité géologie p. 1147). Одавде низ Рибницу, која про-

лази кроз клисуру истог имена, образовану од чистог серпентина; само јужно близу села Рибнице, на десној обали реке, налази се дијалогова стена, коју и Викснел помиње у Жичи, те ју је сигурно означио на својој карти као: диорит (в. Viquesnel. Mem. p. 74); а иза села Сибнице настаје Моравски котао.

Пошто сам овако у најкраћим цртама преставио десну обалу Ибра, хајдмо к Рашци на леву обалу. Спуштајући се опет с врха Копаоничког према Ибру, поред јужне стране Јелака, где се јавља гранит са амфиболом, који је Викснолом описат као трахит-порфир (в. Viquesnel. Mem. p. 69), а Буе као порфирасти сијенит или трахит, на Јеловој шуми (сигурно Јелаку (в. Boué. Esquisse p. 118). Лево одавде прошао је Викснел за у Нови Пазар, где је у том путу опазио пешчаре; а испод села Лисине престаје сијенит, и настаје по Буе-у сијенит-порфир; по Викснелу трахит-порфир; а Алекса исту стену описује као трахит (в. Геолош. црт. стр. 291), који се на брегу Каљевцу заједно са серпентином налази, па се од Новог Села до Ибра спушта, и који је од г. Ј. М. Жујовића описат као трахитоидна стена (в. Гласник срп. уч. друштва књ. 55 стр. 211). Од кар. Казновића настаје опет серпентин, кроз који даље к Рашци избија трахит, кога описује пок. Алекса као млађе врсте, и који се повлачи СИ до пред саму Рашку; па онда настаје опет серпентин (в. Boué. Esquisse p. 122). Чим се пређе Ибар, одмах се јавља нека бреча, у самој левој обали Ибра, и овде се само онда види кад опадне вода; но иста се (ваљда?) бреча налази и око Руднице. где образује обале исте, где се подижу два брежуљка у сред трахит-порфира; а иста се можда и с оне стране Ибра преко наше границе налази.

Ове односе око Руднице уврстио је Буе у еоцен (в. Boué Mineral. geogn. p. 38), те је и дало повода Е. Мојсисовићу, ово тврђење Буеово да изрекне ону претпоставку о продужењу флиша (в. Grundlinien von Bosnien und Herzegovina p. 19).

Од Рашке, левом обалом Ибра, преко Варева: брег Молитва, Беоци и Баљевац, све је сâм чист трахит, кога може бити од две врсте: старији (амфибол-трахит или лабрадорит) и млађи (анортитски); као што се и виђа да млађи пробија старији иза Баљевца. Идући даље к Студеници непрестанце пратимо трахит, само на једном месту у реци Радуши, која пролази кроз клисуру чисто трахитску, а по Викснелу трахит-порфирску (в. Viquesnel Mem. p. 77), налази се у истој реци и плочасти мрамор. У овој клисури помиње Викснел и диорит, а на ушћу Радушином и серпентин, коме долина више ушћа Радушиног гради границу између трахита (в. Геолошке цртице стр. 293). Што ближе Студеници, све се већма јавља серпентин у већим громадама, а осим њега виђа се негде наизменично

и микашист; а по Викснелу негде у околини Студенице налази се и амфиболита (в. Mem. p. 76): даље код Бороваца налази се и талкшист, који је одвојен од серпентина неким вапнацем, без окаменотина (в. Boué. Mineral. geogn. Détail p. 38).

Околина Студеничка чувена је и са свога мрамора, који се налази уз реку иза манастира, између гнајса и серпентина, кога (мрамор) Викснел по текстури разликује у три варијетета (в. Memoires p. 76).

Из манастира Студенице, спуштајући се низ реку, а уз Ђаковички поток, на планину Ђаково: наилазимо с почетка на обе стране Студеничке реке микашист и шкриљасту глину у друштву са серпентином. Не треба дуго ићи, а већ сусрећемо са врло лепим лискуном: пегматит, кога прати гнајс, који образује врх планине, вели Викснел (в. Memoires p. 75); а Алекса вели, иначе је на овој планини гранит, оно што је и Барон Хердер тврдио (в. Bergm. Reise p. 99).

Занимљиво је, да се овде испод врха Ђакова налази код Брезника неки изолиран пешчар, на коме почивају шкриљасте глине, које однопаје увршћује Буе у еоцен (в. Mineral. geogn. p. 89), а Викснел у креду (в. карту истог); а и опис пешчара код Викснела, изгледа да је тврђење Буеа.

Још пок. Алекса помиње да се код места Јасикова налази нека еруптивна бреча, која пробија шкриљац; коју дотадањи путници нигде не спомињу, и коју су ваљда држали за серпентин или шкриљасту глину са црвеним јасписом (в. Boué. Esquisse p. 124). Одавде спуштајући се Ибру брезничким потоком, одмах иза Брезника настаје серпентин, који се с обе стране Ибра јавља, што и Викснел наговешћује на Дубочици, на подножју Ђакова, да су серпентини пробили шкриљце.

Код Маглича јавља се неки сив, модрикаст, полукристалисан кречњак са сумњивим окаменотинама преко серпентина (в. Viquesnel. Memoires p. 75). Приближујући се Лопатници настаје серпентин са габром наизменце (в. Геолош. цртице стр. 293), а овај је последњи држао Буе за свој сијенит-порфир у Богутовцу (в. Boué. Esquisse p. 116). Од Лопатнице настају шкриљасте глине са серпентинима, а близу Коњарева јавља се поред серпентинске жице, још габро и диорит, који се и преко Ибра пружа на И. о коме ништа не спомиње пок. Алекса на обе стране Ибра, што ће по свој прилици и бити, да је Викснел помешао ову стену, диорит, са габром.

Од Чибуковца настаје алувијална раван, покривена материјалом околних стена, покривајући најмлађи терцијер у некадањем котлу (в. Boué. Oro-Potamo Limne etc. p. 19). На овом месту наводи Викснел и појаву травертина на десној обали Ибра, из чега закључује да се морају на истој страни налазити и топли извори (в. Memoires p. 74).

XV

Из Краљева преко Г. Милановца на Рудник, па у Крагујевац.

На овом месту најзгодније је да поменем нешто о путу, којим је прошао д-р Сабо од Крушевца уз Мораву до овог места, и уз Гружу до више села Губеревца, одатле у Крагујевац, којом су линијом прошли Буе и Викснел.

У путу уз Мораву (а овде је сад низ) ништа не спомиње пок. Алекса у својим геолошким цртицама до Врнаца, но ослањајући се на Буеово тврђење (в. Oro-Potamo-Limne p. 19) може се слободно рећи, да је од Краљева левом обалом Мораве наслаган алувијум преко најмлађих наслага. Око Врнаца јавља се серпентин са кварцитом (в. Геолош. цртице стр. 288). Спуштајући се даље десном обалом Моравином, недалеко западно од Трстеника код Дубља и Попине; код последњег јављају се иловни шкриљци, до којих стоји неки пешчар, у ком се налази нека бреча. Код Дубља налази се лимнокварцит, од кога се граде на дому камење за мливо; осим тога овде се налази у Попиначкој реци калцедон и јаспис; а одавде настаје исти однoшај, који смо већ видели код Крушевца.

Да пођемо долином Груже.

Чим пређемо Мораву одмах нам се с леве руке спуштају огранци Котленика, са којих уточице Гружине сносе трахитски (млађег доба) материјал, које су стене описате као трахит-порфири (в. Viquesnel. Momoires p. 73), а код Алексе као риолити, и то: зелене и црвене боје (трахит са амфиболом). Близу Витановца, на северној страни, по Викснелу, наступа нека силифицирана шкриљаста глина на додиру еруптивне стене; а терен алувијални покривен је облуцима околних стена. Прелазећи преко Груже к Честину, газимо преко неког вапнаца и шкриљасте глине, а затим наилазимо на шкриљасте лапоре; одакле се слази у залив, Лепенице, котла сједињене Мораве;

Пошто сам у неколико изложио у ова два правца, да почнем са путом на Рудник.

Прешав на леву обалу западне Мораве, не налази се ништа ново, но оне исте стене, које смо и на десној Гружиној обали видели мало час, т. ј. кварц-трахите (риолите). Тек од Пријељине на више уз Дичину, десно од Брђана, настаје серпетинска клисура, са серпентином плаве и тамне боје, нешто дијалагован (в. Геолошке цртице стр. 294); исти серпентин спомиње и Г. Мишковић на Илијаку (в. Гласник срп. уч. друш. књ. 34 стр. 255); после кога настаје, кад се из клисуре изађе, кварцит с леве стране пута; а што ближе Г. Милановцу газимо наизменично шкриљасту глину и пешчар, који се јавља до и под са̂му варош.

Из Гор. Милановца к Руднику уз Деспотовицу на више од по пута наилазимо на неки плав ваннац, пешчар и одпатке старијег трахита. Око Мајдана опет је трахит подигао вапнаце и пешчаре, и источно од Мајдана наводи Викснел неки црвен пешчар (в. Memoires p. 48.)' о ком вели: „црвени пешчар гради основу брега (источно од Мајдана, а то је брег Градина) и пружа се до близу Црнућа.“ Иста је стена покривена наизменце са шкриљастим глинама и шкриљастим лискуновитим пешчарима, који садрже сумњиве биљске остатке (в. Boué. Esquisse p. 39). Даље наставља Викснел на истом месту:“ Шкриљасте глине и шкриљасти лискуновити пешчари, пружају се до врха брега (сигурно Градина) и ослањају се на неку порфиричну громаду (масу)“. Ова Викснолова порфирична маса, као да ће бити описани перлит, Г. Ј. М. Жујевићем, кога је нашао у Красојевачкој реци (в. Гласник срп. уч. друштва књ. 55 стр. 277). На истом месту вели Викснел: „Овлађује фелзит-порфир,“ а Бује: гранит-порфир“ (в. Esquisse p. 115), ако је тако, онда је дацит, коме је придружен други порфир „мадоласт“, што опомиње на наш Корсит са Рудника (в. Гласник књ. 55. стр. 278); но даљи опис кас да се не слаже са Корситом.

На брду испред рудничке меане (сигурно Кеља), пробијени су. и пешчар и вапнац риолитом (ортоклас-олигоклас-кварцтрахит. в, Геолош. цртице стр. 295). Између Рудничке меане и Островице, јавља се с обе стране пута нека трахитична земља, која је постала распадом трахитских туфова; а сама Островица (в. Boué. Esquisse p. 132), као и њена најближа околина трахитична је. Источно од Рудника подижу се Прлине (Прлински Штурац), где се јавља нека еруптивна бреча' коју спомиње и Викснел (в. Memoires p. 48), и липорит (риолит), кога назва пок. Алекса „домитичним“, над којим се налази неки чврст пешчар. Одавде на М. Штурац, који је сав трахитичан; а превој између В. и М. Штурца састоји се из риолита, који кроз шкриљасту глину избија; те ју је променио (врло тврда, боје загасито црне); а иста се налази и ниже превоја, где је сиво жућкаста (в Viquesnel .Memoires p. 47). Велики Штурац већ није трахитичан, него му се једна половина састоји из шкриљасте глине (в. Herder. Bergmänn. Reise p. 131).

Ако се баци један општи поглед на околне планине Рудника, види се да су већи врхови, само већином понизније ерупције из унутрашњости земљине, тако: Котленик (трахит), Борач (трахит), Тријеска (трахит), и т. д.; а даље о одношајима ових планина (в. Boué. Mineralog.-geogun. Detail p. 89) и Über Oro-Potamo p. 34).

Пре но што се растанем са овом околином, не могу прећи мўком, а да не напоменем бар нешто о њеној прошлости; но ја не

смем, нити могу да говорим о ономе што нисам вичан, и оно што ми није задатак; али само тек напомињем нешто из њене рударско-историјске прошлости коју не смем да сметнем с ума, при чисто геолошком ређању написаних дата; но ја о тој прошлости немам ништа ново да изнесем, но што је досада написано. Тако за овај предео наводе да има трагова: Римљана, Саса, Дубровчана Срба, Турака и Аустријанаца. Многи остаци, грађевине, налазак старина, све показује оно што г. М. Ђ. Милићевић наведе: „Каква ли се вера, није пела на поносити Рудник“ и т. д. (в. Кнежевина Србија стр. 304). Исто тако има рударских остатака по г. Ј. Мишковићу; (в. Глас. срп. уч. друштва књ. 34. Опис Рудничког округа): на врху В. Штурца; на Плужевини (коси), где има и језеро (старо окно) између Плужевинског потока и Красојевачке реке (Карађорђеве ковнице); у врх села Красојевца на месту Ливалици, на истој реци, Бездан, и т. д. Ретко да је који од страних путника прошао већи део наше отаџбине, а на успут, или нарочито није посетио Рудник.

Спуштајући се с В. Штурца, најпре (с Градинâ) на југ, а после на Ј—И (низ Враћевшничку речицу) к Враћевшници, одмах наилазимо на флинтконгломерат (poudingne ?) и пешчаре, боје загасито црвенкасте и жућкасте, који су близу манастира Враћевшнице састављени из комађа кварца, аргилошиста, љуспица лискуна; комађи су цементисани, час глином, а час лапором, и за то вели Викснел: „заслужују ови пешчари, да се назову poudingue-ом“ (в. Memoires p. 46); што неће бити баш poudingue (в. Lapparent. Traité geol. p. 1012), јер и Буе ове односе источно од Враћевшнице и северно од Штурца увршћује еоцену (в. Mineral. geog. p. 89). На истом месту наводи Викснел: код Враћевшнице исти црвени пешчар, кога и Барон Хердер помиње (в. Bergmänn. Reise p. 135); после иза Враћевшнице наговешћује први писац, неки врло чврст пешчар: плаветникаст и светао, и други неки: час крупнозрн, а час ситнозрн; а код Кикојевца, (Krotschenitza?) јавља се једар вапнац са (цементисаним вапнацем) флинтконгломератом poudingue ?) који образује стрмени, десне обале, Каменичке речице (уточица Гружина). Код Рогојевца наилазимо терцијерне наслаге са лапорима, лапоровитим или грубим (са церитима) вапнацем; а одавде пролазећи Драчу (манастир), која је напоменута, силазимо у заплаву Лепенице, Крагујевац.

XVI

Из Крагујевца поред Космаја и Авале у Београд.

Котао сједињене Мораве, као да је се из даље гранао у поједине заливе (Лепеница, Јасеница, Раља, и т. д.); имајући обале Руд-

ничке огранке Космај и Авалу. Премда је Викснел означио на својој карти много ближе Морави терен кретацејски, јер вели у свом путопису: да није знао где би уврстио ову пругу (Космај и Авалу), док није чинио опажања око Драче; то је тако на својој карти као замишљене границе креди много ближе Морави преставио (в. Memoives p. 49). Но ослањајући се на Буеова тврђења (в. Mineral. — geog. Detail p. 89 и Über Oro Potame-Limne p. 27) велим, да од Крагујевца до близу Жабара, грèдићемо само најмлађим терцијером који се јавља одмах иза Жабара обнажен у виду сарматске стаже, где је Викснел нашао неки једар жућкасти вапнац без окаменотина, на који су наслагани:

1. глинсвити црвенкасти лапори;
2. кварцовити пескови;
3. лапори помешани са песком; и
4. моћни слојеви беличастих и зеленкастих лапора, који садрже слојеве вапнаца, међу којима један од доњих вапнаца садржи велику количину отисака Cerithium-а. Око Кубршнице јављају се шкриљасте глине, које су и око Белосаваца. Од овог места до Кораћице најмлађи терцијер покрива долину М. Луга (Jvantscha?) до иза Кораћице, на чијој се С. З. страни подижу највиши изданци Космаја, пробијени серпентинима на више места, а исти се јављају и на врху Космаја.

Из Кораћице прелазећи терцијерни терен до иза Ропочева, где се опет налази исти откривен у виду сарматске етаже (в. Toula III. p. 29 и Bouė. Esquisse p. 71).

Ослањајући се на доцнија Буеова тврђења, казао бих и даље да траје терцијерни терен к Раљи, да ми не свраћа пажњу г. Викснел са својим модрикастим и врло једрим вапнацем са рушевинама енкринита (в. Memoires p. 42), кога је већ Буе описао (в. Esquisse p. 40). На истом месту помиње први писац, да даље идући Рипњу јављају се шкриљасте глине и неки црн вапнац, у долинама на источној страни брежне греде, која везује Космај са Авалом; а у долини Белог Потока (лева уточица Болечице) терцијерне наслаге, као најмлађе, јер је нађен неки Melanopsis (код Рипња).

Западно од Рипња посетио је г. Викснел и старе руднике, Високе, где је прорио порфир (бар по опису заслужује да је порфир или микрогранулит) слојеве вапнаца и шкриљастих глина (в. Memoires p. 41). Поред Авале тако исто напомиње Викснел шкриљасте глине, које су биле изложене врло великој температури, те су печене, а за кречњаке да су глиновити.

Брдо је Авала већ крајњи вис оне греде, која се пружа са Рудника преко Космаја, а савршава се са Авалом. Са источне Авалине стране

њено подножје, састављају црвене, сиве и зеленкасте шкриљасте глине, вапновит пешчар и једар лапор, који су проривени неком серпентинском жицом и другом неком еруптивном стеном, коју описују као: гранитпорфир (онда би био дацит) Бус; фелзит-порфир са кварцом (Викснел) и Липарит (Алекса); поред исте стене налази се неки једар вапнац, који на додиру са еруптивном стеном губи своју једрину, и прелази из текстуре једре у зрнасту; а и боја му је промењена од сиве до модрикасте. На јужној страни опет је серпентин са трахитом; а на западној страни, где су били и стари рудници, јавља се на подножју шкриљаста глина; затим трахит, у коме је среброносна руда олова упрскана у трахиту; а западније одавде има и више поткопа. Еруптивна стена, на Авали, која је описана под раним именима, а по опису Викснелову, као да ће бити неки порфирит. О упливу ове стене, на околне стене вели исти писац: „шкриљасте су глине стврднуте, лапори сивозеленкасти, те изгледају као фелзити“ (в. Memoires p. 41); а Алекса каже, да су одношаји исти као код Петроварадина (в. Геолош. цртице стр. 297).

Силазећи са Авале наилазимо вапнени шкриљац, који прелази у вапнац, а местимице у чист кварцит; а између вапнаца избија иста еруптивна стена, која је и на Авали, а сниже Авале код Торлака, налази се и Лајтовац, но ипак одношаје око Авале и Космаја уврштује Буе у еоцен (в. Boué. Mineral. geogn. Detail p. 38 и 89).

XVII

Из Београда преко Обреновца, долином Тамнаве преко Влашића у Крупањ, а одавде на Соко, па преко Ваљева у Крагујевац.

Чим се изађе из Београда, Шабачким друмом, одмах код Чукареве меане улази се у велики котао Савски, који је заузет с леве стране млађим терцијерним наслагама, које су застрте старим и новим наносним талозима; испод којих су само на неким местима оголићене еоценске наслаге. Прелазећи Макиш, на Остружничком брду налази се неки пешчар, боје затворено црвене, пун љуспица лискуна; за исти пешчар рече једном приликом мој поштовани учитељ г. J. M. Жујовић, да се сумња о његовој старости због недостатка података, а да ли се може исти урачунати у еоцен, то би било тек питање, као што су неки странци a priori и преко њега поставили продужење флишзоне ћа и источно од Београда (в. E. Tietze ect. Grundlinien v. Bosnien und Herzegovina p. 18). Још једно такво оголићење, али заиста млађих терцијерних наслага, налази се више Умке у сурвини, Дубоци, са глиновитим терцијерним лапорима

који су покривени лесом (в. Viquesnel. Memoires p. 51); у овим наслагама непознати су ми органски остатци, и ако поштовани старина Г. Др. Панчић наводи у млађим терцијерним наслагама велики број мекушаца, да су из наше отачбине, али не навешћује где су нађени (в. J. Панчић. Минералогија и Геологија стр. 415), а исто тако и Буе у овом котлу неодређено, локално, наводи неке (в. Boué. Esquisse p. 67).

Идући терцијерним венцем поред обале Савске, док не сађем у котао Савско-Колубарски, који покрива елувијум преко најмлађег терцијери (в. Boué. Über Oro-Potamo ect p. 26 и 27, и Einige Bemerk. Palaeogeographie p. 90), и овај је последњи развијен на платоу иза Грабовачке баре, између Стублине и Бањана, а нарочито на западној страни Стублине и на Савској окуци, јужно од села Ушћа, на Вукодражи.

Из Бањана преко Калиновца силази се у долину Тамнаве, која дуби своје корито у терцијеру, који је састављен из вапнених глина и песка; образујући и прве и други неки плато, који се ослања на подножје Влашића; где је Викснел нашао на једном одронку, Рашнице (?): жуте и црвене, кад и кад врло лискуновите шкриљасте глине (в. Memoires p. 52). Врх овога подгорја, Влашића, вели Викснел, да је покривен лесом, који се пружа и иза Миличинаца; а близу истог села на источном подножју подгорја, нашао је Викснел следећи распоред:

1. једри, сивасти и ситнозрни пешчари посути љуспицама мусковита:

2. пешчари, више мање крупнозрни, кад и кад бречијасти, са вапненим цlaunчементом, који садрже комађе кварца, црнкастог шкриљца глине и мусковита, слични пешчарима Враћевшничким. Између изворног предела Тамнаве и Влашића, вели Викснел, састављена је коса из шкриљастих глина и пешчара; које стене леже, код села Црнељева на неком врло једром црном кречњаку, који код истог села садржи велику количину фосила (Encrinita са округлом дршком), те за исти терен мисли овај писац да спада у креду (в. Memoires p. 53); али Буе на једном месту препоручује будућим стратиграфима на овај, а и на још неке ланце, који су означени као креда или јура (в. Boué Über Oro-Potamo p. 33).

Прешав преко овог брежног ланца, силазимо у долину Јадра, која је већим делом покривена наносом, под којим је видео Викснел код Беле Цркве неки бледожућкаст вапнац, испуњен ситним Bivalva-ма, за кога вели да је терцијерни; а Буе рачуна у госавске наслаге, не само ове и идуће у овој долини (у Толисавачкој реци (Врбничка?), но и описани кречњак на Толисавцу, који садржи неке сумњиве

окал готине, где је Буе нашао и Tornatella-у (в. Boué Esquisse p. 50. Mineralog. geogn. p. 89 и Viquesnel. Memoires p. 53). Западно од Толисавца газимо неки сивкаст кречњак, који садржи енкрините а после силази се на Ликодру, где и Крупањ лежи, опкољен са свију страна бедемима стена. Југозападно од Крупња на подгорју Јагодње састављa, исто подгорје, шкриљаста глина и пешчар, а подина Јагодње састављена је из сличних и лискуновитих пешчара, час ситнозрних, који прелазе у конгломерат (poudingue?) Пешчари се мењају са шкриљастим глинама, а узбрдо на више, уз планину, састављају подину црни једри шистоидни лапорци, уметути у шкриљце; на Кржави, (лева уточица Ликодре) стене које опкољавају неки извор, јесу шкриљасти лапори и кречњаци, који допиру до врха Јагодње, у којима је видео Буе нејасне Bivalvae приближне: Productus-има или Spirifer-има (в. Boué Esquisse p. 49); а Викснел напомиње два рода, који се слажу по неким карактерима са Pentamorus-ом и Encrinites (в. Memoires p. 55).

На врху Јагодње, где су стари рудници вели Викснел: рудоносна је стена, нека врста доломита, кад кад земљаста, жућкаста и сиваста, и избраздана калцитним жицама (в. Herder. Bergmänn. Keise p. 119). И ако Викснел вели да су кречњаци са Јагодње продужење оних са Толисавца, опет Буе уврштује кречњаке и пешчаре на Јагодњи као и на Медведнику у тријас, а оне на Толисавцу у гасавске наслаге.

Из Крупња је Викснел ишао венцем између извора Ликодре (Костајничка река) и долине Богошнице у град Соко (сада развалина), и на овом путу ништа није спазио до шкриљасте глине и пешчаре на подини греде; а сиве кречњаке без органских остатака брежном гредом (в. Viquesnel. Memoires p. 56).

На овом месту, по што сам најближе Босанској граници, да поменем нешто о стенама, које се пружају на нашу страну преко Дрине овамо. Да почнем од Љешнице уз Дрину.

Ја поменух кречни ланац, који се повлачи преко Влашића и Цера; који би се свршавао са Видојевицом код Љешнице, и рекох да су неки врхови тога ланца још у питању, односно старости, због недостатка података. По Буевим подацима (в. Miner. geogn. Detail p. 28), да Дрину прате с обе стране главице, састављене из једрог вапнаца од Јадра (сигурно Јања?) па јужно Зворнику. У тој околини чинио је опажања Dr. E. Titze око Јање (спрам Љешнице,) и меане Парлатора (спрам Лознице), па је нашао да су с оне стране лапор и иловни лапор, покривени млађом иловачом, што би ово последње било с наше стране, између Љешнице и Лознице. Југо-западно од Ковиљаче, биће исти случај што Dr. E. Tietze помиње

с оне стране јужно од Парлатора (в. Grundlinien v. Bosnien und Herzg. p. 125), а и на Гучеву као да су исти односи што владају и с оне стране; само спрам Зворника на нашој страни налази се неки порозан вапнац, кога нема с оне стране; а даље иза Сахара настаје неки сив вапнац старији, који се и даље с обе стране Дрине дуљи више Зворника (в. Grundlinien v. Bos. и Herzg. p. 126 и 172), за који мисли Tietze, тек као да ће спадати у тријас, који ће се доцније одкрити (в. поменуто дело стр. 129 и 173).

На западном подножју Јагодње, Хердер помиње, осим аргилошиста још и микашист (в. Herder Bergmän. Reise p. 118), што ће по свој прилици бити палеозоички шкриљци, који се и на левој обали Дрине налазе (в. Grundlinien v. Bos. и Herzg. p. 172).

Да ли је Хердеров сијенит, на нашој страни, андезит, на левој обали Дрине, или нека сасвим трећа стена, то ће нам скоро показати новији петрографски радови у нашој отаџбини; пошто и Г. J. M. Жујовић сумња о тамошњем дациту који се пружа и на нашу страну код Љубовије (в. Grundl. Bos Herzg. p. 291). А ако би смео Хердерове микашисте и аргилошисте урачунати у палеозоичке шкриљце, између Рогачице и Ужица; онда би и кречњаци ваљда били, тријаски, који се и с оне стране налазе (в. Grundl. v. Bos. Herzg. p. 217 и геолошку карту истих). А даље уз Дрину према Златибору и око Златибора, нема тачних података, осим што поштовани наш старина, Г. Др. Панчић напомиње креду (в. Минер. и Геологија стр. 413), као и налазак креде писаће у неким местима (в. Стојан Обрадовић. Опис округа Ужичког, Гласник срп. уч. друш. књ. X); опет нам не могу дати ови подаци, потпуну слику на састав планина: између Мокре Горе и Ужица, Ужица и Рогачице, као што и A. Bittner не може да каже утврдо о њиховом саставу проматрајући околину Вишеграда (в. Grundl. Bos. Hersg. p. 246 —7).

Сад да наставим пут из Сокола к Ваљеву.

Из Сокола силазимо преко подгорја Медведникових, као у неки изривен котао, у Долину Пецке, где се налази и Пецка меана: а одавде преко Лопатањске реке и Причевца низ Обницу у Ваљево. На овом путу Викснел ништа не налази до секундарни вапнац и шкриљасте глине до Причевца, па вели: „Шкриљасте глине преко вапнаца образују два подгорја, која се сустичу код Пецке (меане) и превојчић Лопатањске реке“, а исти терен настаје и на десној обали Обнице (в Viquesnel. Mem. p. 58). А Хердер је прошао из Крупња, преко Осечане, Белотића и Каменице у Ваљево, па и он на свом путу помиње исте стене, само додаје, да се у овом вапнацу налазе вртаче, а код Белатића помиње старе руднике, где се обрађивало олово (в. Bergm. Reise p. 113). Од Осечане к Ваљеву

остају исти односаји. где се јављају сиве и жуте шкриљасте глине са том разликом што се кроз њих провлаче сијенитске (сигурно какав трахит?[1]) жице, по којима суди Хердер, да ће заузимати стена у близини веће обим (в. Herder. Bergmänn. Reise p. 124). Од Причевца, каже Викснел, да терцијерни терен састављају лапори и глине, на левој обали Обнице; образујући један плато, који се нагло спушта к долини Ваљева, у горњи део Колубарског котла.

Из Ваљева ударио је Викснел управо на Исток до утока Оњега у Љиг, а одавде на Ј. И. до села Живковца; па поред Шаторње на Страгаре долином Сребрнице (десна уточица Јасенице), преко Кутлова и Дивостина у Крагујевац. А Хердер је прошао нешто мало Ј. И. преко: Миопице, Мораваца (манастира) у Живковац, па на Рудник.

Чим се изађе из Ваљева, на десној страни при утоку Граца, подиже се Бела Стена, о којој Хердер вели (в. Bergmænn. Reise p. 126), да на први поглед одмах се опажа да припада терцијерним горама, па наставља: „то је неки лапоровит вапнац.“ А Викснел вели „да је Бела Стена састављена из белих и сивих шкриљастих лапора. Ове стене садрже: отиске биљске (пошто је ова расправа прошле године писана, те није ни могло ући у исту доцнији рад г. D. Gorjanovića о рибама код Беле Стене, (в. Rad jug. Akademije књ. V. Zagreb 1885); подчињене слојеве лапорастог вапнаца; листове сиво црнкастог кремена и кремена отворено сивог, врло чврстог и нешто сјајног (в. Memoires p. 58), па наставља: „неки талог из кречне иловаче покрива вис падине и простире се на плато, који одваја долине Колубарине од ушћа Рибнице, која доноси одробине диорита“ (в. Гласник срп. уч. друштва књ. 55 стр. 282). Плато Табановић је истим глиновитим талогом застрт.

Терен терцијерни, вели Викснел, престаје на подини провојчића, који прате Оњешку реку: а у Смрдљиковцу, налазе се шкриљасте глине, које се пружају до Рудничких планина (в. Memoires p. 59), и Вагана. Код Смрдљиковца у врху потока Брзака налази се нека сумпорокисела вода (в. Гласник књ. 34 стр. 307). Хердер у свом путу поред Беле Стене, наводи за Бањицу (десна Колубарина уточица) да пропада у стене и тек после два часа излази носећи собом црвен муљ, а код села Столића помиње неки пешчар, куда је газио исте стене које су и око Беле Стене, и зато напомиње да би требало учинити пробу за со у котлу Савско-Колубарском, но као да се не би хаснио том пробом (в. Boué. Über Oro-Potamo p. 27). Код манастира Мораваца. на брду Главици (в. Herder. Bergm. Reise p.

[1]) по г. Жујовићу порфирит.

127), налази се нека жућкаста порфираста глина (Thon-Porphyr в. Senf. Bd. II. p. 493) са већим и мањим одломцима шкриљаца, — а затим шкриљац глинца са промењивим слојевима сивца и глинца. У околини Живковца код Штовне (брега) налази се читава поворка рупа (окна), остаци некадање рударске радиности, а одавде се знаменити рудар упутио на Рудник, о ком је доста напоменуто.

Од Живковаца, преко Трешњевице до Шаторње, јављају се шкриљасте глине. Дуж долине Јасеничине, падина подгорја, Штурца, састављена је из шкриљастих глина и пешчара, који су пробијени на десној обали Сребрнице (Stragari погрешно) серпентином, који се јавља око утока Сребрнице и простире се на леву обалу Јасенице од И на З.

Јужно од Страгара нашао је Викснел (в. Memoires p. 60) на додиру серпентина следећи ред слојева:

1. кварцовити сиви пешчари;

2. бречијаста стена, састављена из чврстог кварца и једрог сивог кречњака и т. д. цементисана силицијом;

3. једар кречњак, и

4. шкриљасте, модрикасте и затворено сиве глине. А после нелико минута опет се јавља серпентин.

Код Котруже (вели: село Klisoura ?) шкриљци и пешчари састављају превој између оба врха (овде је ваљда помишљао Викснел на вис Чумић (460 м.), и преко од њега вис код села Угљаревца ?). Силазећи к Драчи налази се на путу исти кречњак, који је пре описат код тог места (в. околина Крагујевца) и који је застрт језерско-терцијерном наслагом, састављеном из лапора и лапоровитог вапнаца; а даље до Дивостина: опет наилазимо језерски терцијерни талог, лапоровитог вапнаца и лапор, одакле у Крагујевац.

И с тим свршавам овај посао, пратећи стопе оних, који не пожалише труда да пропутују кроз извесне крајеве наше отаџбине, неки једном, а неки два и три пута, да је геолошки упознаду и пред страни свет изнесу.

Цветко Н. Петковић.

СУНЧЕВЕ ФОТОСФЕРСКЕ МРЕЖЕ

ред краљ.-српском Академијом природних наука

од проф. Ђ. М. Станојевића

Дванаест је година прошло, од како је француски астрофизичар *Жансен* употребио фотографију за непосредно испитивање појединости на сунчевој површини. Још одмах на првим сунчевим фотографијама пронађе он једну појаву, коју нико раније није видео ни дурбином нити је снимио фотографским путем. То су тако зване *сунчеве фотосферске мреже.*

Није ми намера да се упуштам у подробније описивање те појаве. Ја ћу само у врло кратким потезима да изложим ток испитивања тога предмета, па да одмах упознам читаоце са судбином теорије фотосферских мрежа у краљ. српској Академији природних наука.

Одмах по проналаску, *Жансен* постави једну теорију, којом је хтео да објасни ново пронађени феномен на сунчевим фотографијама. Како ново добијене слике тако и теорију о фотосферским мрежама изнесе он пред париску Академију наука, која је објави у свом органу: „Comptes rendus des séances de l' Academie des Sciences," (свеска LXXXV страна 775,) под насловом: „Sur le réseau photosphérique solaire," par M. J. Janssen.

Није прошло дуго после публикације тога чланка, а енглески физичар *Хигенс* изнесе другу једну теорију о истој ствари но која се врло мало и само у појединостима не слаже са Жансеновом. Хигенсов је чланак изашао у „Monthly Notices" XXVIII стр. 101 под насловом „On a cyclonic arrangement of the solar granules."

После тога, амерички астрофизичар *Ланглеј* (S. P. Langley), врло познат у науци са својих фотографских испитавања спектра сунчевог, изнесе нову теорију, која је већ више одступала од Жансенове али опет у појединостима, јер су се и Жансен и Хигенс и Ланглеј слагали у томе да фотосферске мреже постоје на самој сунчевој површини, само су њихов постанак тумачили друкчије.

Ланглеј је свој чланак публиковао у „The Amerikan Journal" 1878, vol XV под насловом: „On the Jannsen Solar Photograh and optical Studies."

Узгред да напоменем да је неке примедбе на Жансенову теорију учинио P. Lamey, талијански физичар, али их је Жансен као неумесне одмах сузбио (в. о томе Comptes Rendus LXXXIX и XC).

На теорије Хигенса и Ланглеја, Жансен није ништа одговарао те су тако све три остале у више или мање једнакој важности.

Тако је стајала ствар до 1887 год. Годину дана раније, дошао сам на астрофизичку звездарницу Г. Жансена, и свакодневним (кад је време допуштало) фотографисањем сунца, имао сам прилике да тачније проучим феномен о коме је говор. Те је године сунчева површина била доста богата пегама и упоређујући на свакој, ново добивеној фотографији сунчевој, однос између мрежа и самих пега, са постојећим теоријама, учинило ми се, да ни једна не даје потпуног рачуна о феномену. Са сваким даном растао је број сунчевих фотографија, које су пролазиле кроз моје руке и са сваким је даном расла у мени сумња у потпуност постојећих теорија. У исто време тражио сам, да на други који начин објасним постанак фотосферских мрежа, док се најпосле не зауставих на једној теорији која је могла да објасни на много простији начин све оне појаве фотосферских мрежа, које сам до тада био посматрао.

Нова теорија била је из основа противна старим. Док по старим теоријама (Жансеновој, Хигенсовој и Ланглејовој) фотосферске мреже постоје на самој сунчевој површини, у фотосфери, по мојој теорији, узрок мрежама лежи изнад површине сунчеве, у његовој атмосфери и то у неправилном преламању сунчевих зракова кроз његову нехомогену атмосферу.

Ма да сам моју теорију поставио на основу истих посматрања, на основу којих су постале и раније теорије, те је дакле и моја теорија тим самим стекла равно место међу осталима, ипак се нисам на томе задржао. Ја сам хтео да прибавим мојој теорији још јачих разлога, и то тражећи начина да исту појаву, која се види на сунчевим фотографијама, вештачки, дакле експерименталним путем, произведем. После прилично дугог тражења, испадне ми заиста за руком, да експериментом произведем такве мреже, да је њихва сличност са фотосферским мрежама била „фрапантна," као што вели *Др. О. Лозе,* астроном са астрофизичке звездарнице у Постдаму.

Тако постављену нову теорију и поткрепљену експериментима изложим Г. Жансену и замолим га да је поднесе париској академији наука. И ма да се он са мојом теоријом није слагао, ипак ју је однео у академију, која (поред тога што је мој чланак био управљен против њеног једног члана) не само га не одбије него га публикује у свом органу „Comptes Rendus etc" св. CII, у броју од 12 априла 1886 г. по нов. стр. 853, а под насловом: **Physique solaire**

— *Sur l' origine du réseau photosphérique solaire.* Note de M. G. **M. Stanoiéwitch.**

У истој академијској седници *Г. Жансен* је изјавио, да се не слаже са новом теоријом и у горе наведеном броју академијског органа, он је ту своју изјаву и штампао.

Ево којим сам речима формулисао, постигнуте резултате, Париској Академији:

„Резултат до кога смо дошли врло је важан: светли зраци, полазећи са какве грануларне површине и пролазећи кроз какво прозрачно тело, кога је молекилски састав неправилан, преламају се неправилно; сви ти зраци, пролазећи за тим кроз објектив било дурбина било фотогр. коморе, немају ни оптичке ни хемијске жиже у једној истој равни; с тога се грануларна површина не јавља свуда једнако оштра него се на њој виде нека места сасвим оштра а друга више или мање збрисана, а то све скупа изгледа као каква мрежа, које саставни делови зависе најпре од молекилског стања оног тела што неправилно прелама, а за тим од даљине жижне равни од објектива.

„Из тих резултата, постигнутих експериментом, изводимо следеће закључке односно сунца:

„*а. Ма какав био узрок сунчевој гранулацији, фотосферске мреже, онакве какве их добијамо на фотографским плочама, не постоје на сунчевој површини.*

„*в. Оне постају услед неправилног преламања неког прозрачног тела, неправилног молекилског састава, које се мора налазити између грануларне сунчеве површине и фотографског дурбина.*

„*с. То неправилно преламање бива у гасовитом омотачу сунчевом, који узбуркан струјама свију могућих праваца, представља у својој целокупности тело кога је молекилски састав најнеправилнији.*"

После те прве публикације, ја сам замолио *Г. Жансена* да ми дозволи да проучим све оне фотографије сунчеве, које су снимљене биле за последњих једанаест година и које се чувају у музеуму звездарнице; и он ми је то допустио. За мало више од једне године ја сам проучио преко 4000 сунчевих фотографија, тражећи у том великом броју слика још даљих доказа за моју теорију. И свака ново испитана фотографија говорила је у прилог нове теорије. После свршеног целог посла и изабрав у целој збирци најлепше егземпларе за доказ, изнесем у другом чланку нове резултате мојих испитивања пред париску Академију наука и она и то одштампа у свом органу а у свесци CIV броју 19 од 9 маја 1887 стр. 1263 под насловом:

Physique céleste — Sur la photographie directe de l'état barométrique de l'atmosphére solaire. Note de M. **G. M. Stanoiéwitch.**

Пошто сам констатовао факт, да су сунчеве пеге, поре, буктиње и грануле само онда оштре кад се налазе у оштрим партијама мрежа, и да су увек збрисане кад су у збрисаним партијама, као и то да се такво стање са већом или мањом брзином мења, завршио сам овим речима:

„Сва та факта теже да потврде једну и исту ствар: да треба тражити *изнад* сунчеве фотосфере узрок фотосферској мрежи, која постаје од свега онога што постоји на сунчевој површини т. ј. од пора, гранула, пега и буктиња. Па пошто смо принуђени да јој тражимо узрока у сунчевој атмосфери, то следује, да њене партије оштре и збрисане показују места на којима владају највеће разлике у преламању т. ј. места где се у једном извесном тренутку налазе барометарски максими и миними. Према томе, *фотосферске сунчеве мреже нису ништа друго до непосредна фотографија барометарских максима и минима сунчеве атмосфере.*“

Г. Жансен није правио никаквих примедаба на тај чланак, само ми је петнаест дана доцније понудио да идем у Русију да посматрам помрачење сунца, на што сам ја безусловно и пристао.

Па и други научни листови пропратили су с пажњом ову нову теорију. Између осталих „Revue scientifique“ у св. 37 бр. 16 вели:

„Les intéressantes recherches que *M. G. M. Stanoiéwitch* a été admis par M. Janssen à faire à l' Observatoire de Meudon sur l' origine du réseau photosphérique solaire, l'ont conduit à des résultats dont il tire les conclusions suivantes“.... За тим се излажу закони до којих сам дошао у испитивању.

Са истом пажњом пропраћа тај рад и „La Nature“ у свом броју 672 стр. 319.

Па и политички листови нису пропустили ту ствар без и једне речи. Између осталих ево шта вели „Le Temps“ у свом броју од 11 маја 1886 год.

„..... Rien n'est donc moins stable que cette region photosphérique, et recemment M. Stanoiéwitch, qui a étudié specialement le phenoméne du passage des rayons lumineux partant d' une surface granulaire et traversant un corps trensparent mais d'une constitution moleculaire irréguliére, a pu produire artificiellement un réseau pareil au réseau photosphérique solaire.

„M. Stanoiéwitch a conclu de ces éxperienses.....“ и опет долазе у изводу закључци до којих сам експериментом дошао.

Г. Волф, члан париске академије наука и професор астрофизика не Сорбони говорећи о фотосферским мрежама изложио је моју

теорију са истом пажњом са којом и оне раније, не знајући да сам ја редовно пратио његове часове.

Др. О. Лозе, са астрофизичке звездарнице у Потсдаму, познат са својих истраживања о фотографији спектара, и т.д. овако се изражава у једном свом писму које ми је тим поводом писао:

„..... Die Aenlichkeit zwischen dem Netzwerke der Sonnen-Oberfläche und den Erscheinungen an der Mauer ist allerdings frappant. Wenn auch hiermit der Beweis über die Jdentität in den beiden Vorgängen als noch nicht erbracht zu sein scheint, so sind doch reelle Grundlagen für eine Erklärung des wunderbaren solaren Phänomens gegeben. Zu dem macht Jhnen die technische Ausführung des Ganzes alle Ehre. Jch werde mir erlauben die Tafel in der Naturforscher-Versammlung mitauszustellen....“

* * *

О свему томе нити сам ја, нити је ко други што писао на српском језику, и с тога је цела та ствар била овде слабо позната. Нарочито с тога, што су чланци штампани на француском језику врло кратки (јер ни један чланак, који париска Академија публикује не може бити дужи од три штампане стране) а желећи и сам да што опширније обрадим целу ствар, — поднесем нарочито израђен чланак о том предмету нашој Академији природних наука, држећи да се само ње и могу тицати радови такве врсте. Академија је тај чланак дала на оцену свом члану, *Г. Љ. Клерићу*.

На горњи је начин моја теорија примљена у париској Академији наука, у научним и политичким листовима, па и на катедри, од компетентних лица. Мој пријатељ Др. Лозе, истина мисли да би ваљало још јачих доказа навести, али се ипак не устеже да квалификује сам рад. А сад да изнесем какав је реферат поднео нашој Академији наш Академичар Г. Клерић и до каквог је решења дошла наша Академија.

„Српске Новине“ у свом 207 броју од 23 Септембра ове године донеле су белешку да је у V седници Академије природних наука, од 5 Септембра тек. год.,

Г. Љ. Клерић поднео Академији овај реферат о мом спису: *Небеска фотографија и сунчеве фотосферске мреже.*

„Ја сам проучио брижљиво рад г. Ђ. М. Станојевића о небеској фотографији и о сунчевим фотографским мрежама; резултат мојих студија о овом питању је овај:

Цела теорија г. Станојевића о постанку фотографских мрежа и збрисаности слика на фотографским плочама, сравњено ово са ек-

спериментима које је вршио г. Станојевић јесу сасвим недоказане и хипотетичке природе, па дакле и цела теорија г. Станојевића нема строго научног и критичког значаја.

Тема о којој је овде реч, остала је сасвим хипотетичка и нерешена а то је сасвим природно, што тако питање као што је питање о грануладији сунчеве површине и постанак или узрок фотографских мрежа тражи детаљнију студију таквога суптилног питања.

Појаве мрежа, збрисаности слике и т д. могу да произиђу од хиљадама разних узрока у разним временима фиксирања слике а између тих биће најважнији узроци ови: тачност апарата, тачност мреже апарата за снимање, кретање наше земље и сунца и.тд.итд.

Међу тим, да житке, још не снимљене масе имају мрежасту површину која је често и набрата по разним правцима са разним правилним и неправилним испупчењима, то се може видети свакодневно у разним ливницама метала на стињеним површинама истих, које површине, кад би неки излазећи гасови реметили, ми би имали систем покретних мрежа или бора, које површине кад би фотографисали онда би покретни системи мрежа испали збрисани а магновено непокретни дали би на плочи јасну слику и т. д. Мрежасте површине виде се још врло јасно на метеорима, које су веома сличне фотографским мрежама сунца.

Све такве појаве на фотографској плочи могли би вештачки произвести, а да између предмета и објектива немамо у самој ствари никаквих мрежа или бора из чега се не сме извести тај закључак да смо мреже или боре снимали.

Често се може видети да кад сунчеви зраци долазе кроз нехомогено стакло прозора, ми на дувару добијамо читав низ или систем осветљених линија или систем осветљене мреже, но отуда не можемо извести тај закључак да сваки осветљени систем мрежа на некоме телу долази од пролаза зракова кроз неку средину која би у стању била то исто учинити. Ово нам тврде златни тапети различитих вијуга и украса.

Целокупна студија питања којим се г. Станојевић занимао није ни у колико научне природе, за то се према закону о Академији, као и према пословнику не може примити рад г. Станојевића у „Глас“ Академије.

15 јуна 1888 год.
у Београду.

члан Академије,
Љуб. Клерић

Усвајајући мишљење г. референта а узимајући у обзир и то да је г. *Станојевић* главне ствари из свога списа већ на другоме месту штампао, Академија је одлучила да се поменута расправа не може примити за „Глас“ српске краљевске Академије.

Привремени секретар,
Ј. М. Жујовић с. р.

Секретар
Академије природних наука
Дим. Нешић с. р.

*

Охоли тон, као последица „брижљивог“ проучавања предмета и необичног самопоуздања у знање и разумевање појава на сунчевој површини јесте карактер овога реферата. Јер прва брига Г. референта била је да убеди крањ. српску Академију и оне који прате рад Академије да је „проучио *брижљиво* рад Г. Ђ. М. Станојевића о небеској фотографији и о сунчевим *фотографским* мрежама.“

У колико се ја сећам, и у колико је г. привремени секретар краљ. срп. Академије разумео, ја сам и париској а и српској Академији наука поднео питање о *фотосферским* мрежама а не *фотографским*; међу тим Г. Клерић у целом свом реферету говори о овим последњим. Прилично се већ дуго бавим научним фотографским радом али признајем, да не знам какве су то фотографске мреже и веома би био захвалан Г. Клерићу кад би ми их хтео објаснити.

Рећи ће можда Г. Клерић, да је то штампарска погрешка, или да је то просто ошипка пера. То може бити вероватно. Али се такве ошипке праве само онда кад човек није на чисто ни са фотосферским ни са фотографским мрежама. Да се та ошипка десила само на једном месту а да је на свима другима било добро написано, ја се на томе не би ни задржавао, али Г. референат систематички говори само о фотографским мрежама а фотосферу нигде не спомиње; сигуран знак нерашчишћености појмова.

Академијској се речи мора веровати; али мешање тако различитих појмова, као што је појам о фотографији и сунчевој фотосфери, врло је карактеристично за брижљивост проучавања мога рада, коју брижљивост г. Клерић оће на првом месту да констатује. —

Ма да бих ја још овде могао закључити овај преглед реферата г. Клерићевог, пошто се он тиче ствари о којој ја нисам ништа писао, ипак ћу да продужим анализу тога реферата, јер ће нам она изнети на видик врло интересантних података за научну карактеристику Г. референта.

Да идемо редом. У реферату се каже:

„Цела теорија г. Станојевића о постанку фотографских мрежа и збрисаности слика на фотографским плочама, сравњено ово са експериментима, које је вршио г. Станојевић, јесу са свим недоказане и хипотетичке природе, па дакле и цела теорија г. Станојевића нема строго научног и критичког значаја.“

Заиста је чудновато да г. референту није познато, какву важну улогу играју у науци хипотезе, и да оне замењују потпуне теорије све дотле, док се ове не пронађу. Свакоме је познато, ко је иоле познат са научним испитивањима, да се само оним појавама може поставити емпирична или експериментална теорија, које се непосредно дају испитати и проучити, а за појаве коју су ван нашег домашаја и којима је немогуће непосредно открити узроке, да се за такве појаве постави замишљена теорија — хипотеза, и то наравно таква да се слаже са већ нађеним подацима. И у целокупној данашњој науци врло је мало појава које су са свију страна испитане и расветљене, и за које има доказаних потпуних теорија. То није никакво чудо, пошто се наука непрестано развија, пошто има још много опажених али недовољно јасних и објашњених појава, и пошто су оне предмет свакидашњих нових испитивања и проучавања. Управо рећи, највећи део научних испитивања и дискусија у целом свету и бави се тим још неоткривеним и недовољно јасним узроцима опажених појава, јер су већ доказане и усвојене теорије ван дискусије и нису више предмет научних испитивања. И све дотле, док се некој појави не дознаду сви узроци и последице, дакле, док се њој не постави потпуна теорија, све дотле су тумачења и објашњења те појаве више или мање хипотетичне природе, И за то, што подесно постављена хипотеза може да доведе до потпуне теорије, за то се о научним хипотезама у свима научним делима води онако исто озбиљан рачун као и о потпуним теоријама. Шта више, ако прегледамо историју научних открића видећемо, да они научари заузимају највише место, чије су се хипотезе оствариле. Јер је истина и то заслуга умети објаснити непосредно опажену појаву за коју су сви потребни подаци при руци, али је још већа заслуга из неколико само података моћи предвидети и појаву и узроке и последице њене.

И поред таквог значаја хипотеза за науку, Г. референат се не устеже да са свим пресудно каже да је и моја теорија и експерименти са свим недоказане и хипотетичне природе, па да дакле и цела теорија нема строго научног и критичког значаја. Истина, ја знам, да је цела ундулациона теорија светлости чиста хипотеза, па ипак нема учебника физике у коме се она не третира, нити се ико нађе до

данас да јој одриче строго научни и критички значај. То исто имао би да поновим и за електрицитет и магнетизам, о чему се непрестано и сваког дана истражује и проучава, па нико не рече да ти радови не спадају у науку. А шта да речем о сунцу кога се дотиче и моја теорија? Ја не знам докле допире г. Клерићево познавање тога небеског тела, али само знам да ми још ни данас не знамо позитивно да ли је сунце течно, чврсто или гасовито; ми још не знамо, шта су сунчеве пеге, шта ли протуберанце, и каква је управо његова фотосфера? О свима тим питањима, која је врло тешко расветлити, постоје све саме хипотезе, па ипак нико се не нађе толико „строго учен“ да изнесе да су сва та питања недоказане и хипотетичке природе па да дакле и немају строго научног и критичког значаја. Људи, као што су *Секи*, *Жансен*, *Локајр*, *Хигенс* итд., посветили су цео свој живот изучавању сунца, поставили толике хипотезе о његовој природи, и на послетку ево заслужили да им строго научени Академичар довикне, да су сви њихови радови „са свим недоказане и хипотетичне природе, па дакле ни њихове теорије немају строго научног и критичког значаја.“

Има више од дванаест година, како питање о фотосферским мрежама излази пред париску Академију наука у разним облицима и од разних астрофизичара, и у свој тој Академији, између шездесет њених чланова светског значаја не нађе се ни један тако „строго учеван“ академичар, који би објавио да то питање нема строго научног значаја и да га треба одбацити.

Још нешто. А зар теорија, коју је наш Академичар *Г. Жујовић* поставио о нестајању панонског мора и о вулканским центрима на балканском полуострву и која је била предмет академске расправе, зар је та теорија нешто више но хипотеза? Ми сви знамо да г. Жујовић није својим очима гледао избацивање и гашење балканских вулкана него је на основу извесних података поставио своју чисто хипотетичну теорију; а ко нам јамчи да неће сутра неко други а може бити и сам г. Жујовић на основу истих података поставити неку другу теорију која се може врло јако разликовати од ове. Па је ипак Г. Жујовић на основу расправе тако хипотетичке природе проглашен за академичара.

Даље вели Г. Клерић:

„Тема о којој је овде реч, остала је још са свим хипотетичка и нерешена а то је са свим природно, *што тако питање као што је питање о гранулацији сунчеве површине и постанак или узрок фотографских мрежа тражи детаљнију студију таквога суптилнога питања.*“

Да су питања о гранулацији сунчеве површине и о постанку и узроку фотосферских (а не фотографских) мрежа и сувише суптилна, види се како из овога што сам до сад рекао тако и из онога што ће следовати.

Довде је г. Клерић био доследан: он је одрицао сваку научну вредност питању о фотосферским мрежама као питању чисто хипотетичне природе. Одавде пак, он се заборавља па се и сам упушта у хипотетичко нагађање узрока појави мреже итд., јер вели:

„Појави мрежа, збрисаности слике итд., могу да произиђу од хиљадама разних узрока у разним временима фиксирања слике, а између њих биће најважнији узроци ови: тачност апарата, тачност мреже апарата за снимање, кретање наше земље и сунца итд. итд.“

Г. Клерић би стекао врло великих заслуга за науку, кад би био у стању да наброји не „хиљадама“ него бар једну стотину тих „разних узрока“ који могу да произведу збрисаности слике. У колико је мени познато, свега има *три* главна узрока, који могу да учине, да фотографска слика не буде оштра него збрисана. Први је узрок кретање предмета за време експонирања; то знају и обични фотографи, па за то пре него што ће да отклопе објектив, опомињу свог клијента да буде миран. Кретање предмета не утиче знатно на оштрину слике само код тренутног снимања. Други је узрок кретање самог апарата за време експонирања, а трећи је кад се осетљива плоча не налази у жижи хемијских зракова, т. ј. кад плоча није у оној равни у којој хемијски зраци дају оштру слику дотичног предмета.

Из фотографске праксе односно фиксирања слике зна се ово: Кад се ради колодијумом (пошто су сунчеве фотографије рађене тим начином), онда фотограф мора да обрати сву пажњу приликом фиксирања слике, да се то фиксирање изврши што је могуће више једновремено; јер ако се једни делови слике фиксирају пре а други после, онда отуда постају мрље и таква фотографија не ваља. Ако је Г. Клерић својим речима: „у разним временима фиксирања слике“ мислио да је Г. Жансен те мрље, које постају у след неједновременог фиксирања слике назвао фотосферским мрежама, онда се љуто вара. С друге стране Г. Клерић отвара места врло јакој сумњи, да је он баш са свим начисто са тим, како изгледају те мрље, а како опет фотосферске мреже.

За тим се г. Клерић упушта у истраживање узрока мрежа па наводи и са своје стране неке узроке. На првом месту г. Клерић приписује постанак мрежа тачности (или управо нетачности) апарата. Ја не знам шта је могло навести г. Клерића да мисли да узрок мрежама лежи у апарату. Јер кад човек види и само један облик

мрежа и кад зна да се мреже врло често мењају и по облику и по густини и по месту, њему неће никад пасти на памет да узрок мрежама тражи у нетачности апарата.

Даље г. Клерић наводи као узрок и „тачност мреже апарата за снимање." Из ових неколико речи мислим да смем да закључим да г. Клерић држи, да у апарату за снимање има некакве мреже, па та мрежа не будући тачна, производи фотосферске мреже. Заиста би била велика срамота за г. Жансена, кад би мреже, које постају услед нетачности саме апаратске мреже, приписао сунчевој фотосфери. Али случајно у апарату за снимање нема никаквих мрежа, па с тога о „тачности мреже" не може бити ни говора. Од г. Клерића као члана Академије, који је узео на се да оцени рад о фотосферским мрежама, сме се захтевати да је до најмањих ситница познат и са природом тих мрежа као и са апаратом којим се сунце снима. Међу тим баш и да му детаљна конструкција и није била позната, ипак ју је г. Клерић могао дознати из описа дурбина којим су мреже снимљене, и који сам у рукопису доста опширно извео. Тамо стоји да је апарат за снимање сунца састављен из једног астрономског објектива; у главној жижи тога објектива постаје сунчева слика и та слика служи као предмет једној обичној фотографској комори, која даје десет пута линеално увећан лик сунчев. Дакле нити има каквих мрежа у апарату нити се може говорити о њиховој тачности. Наведени дакле узрок: „да тачност мреже апарата за снимање" може произвести фотосферске мреже, ни у колико не објашњава саму ствар; он само подиже врло јаку сумњу у оне речи г. Клерића: „Ја сам проучио брижљиво рад г. Ђ. М. Станојевића...." Остале сумње које би се још могле отуда извести, остављам читаоцима.

Г. Клерић је врло јако увредио све оне астрофизичаре, који су се бавили питањем о фотосферским мрежама рекав, да узрок тих мрежа може да буде и „кретање наше земље и сунца." С друге стране г. Клерић и сувише очигледно даје доказа да му нису познате последице таквог једног узрока као што је кретање земље. Међу тим сваки онај који је бар један пут или сам снимао или слушао како се снимају звезде, зна, да кад фотографски дурбин не прати сатни механизам, који има да потре окретање земљино, онда се на свршеној фотографији не добијају светле тачке него светле пруге. И кад би дакле кретање земљино или сунчево утицало што на сунчеве фотографије, учинило би пре свега да никад не добијемо округлу слику сунчеву него више или мање издужену и ни једна се „гранула" сунчева не би појавила округласта него опет издужена и све би те грануле биле подједнако издужене и у истом правцу. Да све то тако не бива није вредно ни спомињати, и ја

видим, да сам узалуд послао био уз чланак оригиналне фотографије сунчеве површине како на хартији тако и као стаклене матрице, јер нису послужиле ни на то, да г. Клерић увиди, да су сунчеве фотографије округле а не дугуљасте.

Даље се у реферату г. Клерића вели: „Међу тим, да житке, још неснимљене, а и нешто стињене масе имају мрежасту површину, која је често и набрата по разним правцима са разним правилним и неправилним испупчењима, то се може видети свакодневно у разним ливницама метала на стињеним површинама истих, које површине кад би неки излазећи гасови реметили ми би имали систем покретних мрежа или бора, које површине кад би фотографисали, онда би покретни системи мрежа испали збрисани а магновено непокретни дали би на плочи јасну слику и т. д. Мрежасте површине виде се још врло јасно на метеорима, које су веома сличне фотографским мрежама сунца.

„Све таке појаве на фотографској плочи могли би вештачки произвести, а да између предмета и објектива немамо у самој ствари никаквих мрежа или бора, из чега се несме извести тај закључак да смо мреже или боре снимили."

По себи се разуме, да кад какву мрежасту површину снимимо фотографски, па било да је та површина, површина у пола стињених метала, или да је то површина метеора, или ма каква друга, да ће и слика бити мрежаста. То мора да буде и с тога, што фотографија мора да да верно стање примљеног предмета. Само ја имам да додам нешто, што је г. Клерић изгубио из вида: Мрежасте површине фотографски снимљене морају дати мрежасту слику, али та слика мора бити *свуда оштра* само ако је добро снимљена или мора бити *свуда збрисана* ако није добро снимљена. И кад би сунчева фотографија била таква, да се на њој виде неке мреже али да је та фотографија по целој својој површини оштра, нико не би рекао ни речи, нити би г. Жансен морао измишљати нову теорију за те мреже. Ствар би била врло проста; сунчева је површина мрежаста, па таква мора да буде и њена слика. Али нека ми дозволи г. Клерић да констатујем овде један приличан неспоразум односно фотосферских мрежа, који постоји између њега и осталих астрофизичара који су се тим питањем бавили. Ја нећу да износим ко кога није схватио. Ја ћу само да напоменем, као што сам то и у мом чланку доста опширно извео, да целокупна слика сунчева није оштра. Пред вама је сунчева фотографија од 30 см. у пречнику, дакле од преко 700 кв. см. у површини и кад је боље загледате, ви видите да је један кв. см. са свим оштар, тако, да у њему разликујете врло лако сваку гранулу, док други кв. см. што је до њега са свим је збри-

сан и без икаквих детаља, па иза њега долази трећи опет оштар, па четврти опет збрисан и тако наизменце по целој слици. Кад бројите оштра и збрисана места на слици, ви ћете их како кад, наћи више десетина, или више стотина па и више хиљада према густини њиховој, и г. Жансен је *ту једнакост у оштрини* назвао фотосферском мрежом. Стало је сад за тим, да објаснимо како је то могуће? Кад *неки* зраци полазећи са извесних делова сунчеве површине дају на фотографској плочи оштру слику, онда зашто је не дају сви? Кад на сунчевој површини има више пега, онда зашто да су неке пеге са свим оштре а друге збрисане, па да после неколико сахати буде са свим обратно? Или зашто да неке буктиње буду оштре а друге не, и зашто да по некад једна иста пега, само мало већа буде до пола оштра а од пола збрисана?

Кад на та питања потражите одговора и кад покушате да све то објасните, т. ј. кад тражите узрок фотосферским мрежама, онда ће и г. Клерићу бити јасно, да нетачност апарата, што је он навео, као узрок мрежа, као и кретање земље и сунца немају места. Кад се тако схвате фотосферске мреже, онда је лако видети, да оне мреже што се спомињу на стињеним металним површинама и на метеорима, немају никакве везе са фотосферским мрежама.

Па ипак у реферату г. Клерића има једно место научне вредности, а то је оно, где се каже: „које површине кад би излазећи гасови реметили ми би имали систем покретних мрежа или бора, које површине кад би фотографисали, онда би покретни системи мрежа испали збрисани а магновено непокретни дали би на плочи јасну слику.“ Овде г. Клерић мисли да су поједини делови сунчеве површине у релативном миру и они дају оштру слику, а други да су у кретању и наравно дају слику збрисану. И опет велим да је то одиста озбиљна научна мисао.

Кад сам то место прочитао паде ми на памет она чувена критика: у овој књизи има и новога и доброга. Штета само да оно што је ново није добро, а оно што је добро није ново. Јер навести за узрок фотосферских мрежа разну покретљивост делова сунчеве површине ствар је врло добра. Само да је г. Клерић иоле био познат са питањем о фотосферским мрежама и да је не онако брижљиво него ма и површно проучио мој рад о коме је имао да реферише, он би био видео од стр. 39 до 56 мог рукописа да је горе наведени узрок фотосферских мрежа, тежиште Жансенове теорије, па га не би износио као свој, и то у толико пре, што би у истом рукопису био видео да се ни он не може држати. Јер знајући да је то један од најглавнијих основа Жансенове теорије, ја сам и главни напад концентрисао у мом чланку на тај разлог. И да је г. Клерић бар про-

видео да сам између осталих примедаба навео на страни 53 мог рукописа и један мали рачун по коме би требало да се поједина зрна крећу брзином од преко 7 милијуна километара у секунди па да на фотографији изађу нејасна и збрисана. И сад остављам г. Клерићу да нађе колика би била центрифугална снага тих зрна, кад им је брзина преко 7 милијуна километара у секунди и за колико би та ц. фуг. сила надмашила сунчеву атракцију, те дакле произвела распад сунца.

Ја сам напред навео узроке са којих једна фотографска слика може да буде збрисана и нејасна. По себи се разуме, да о кретању самог апарата у овом случају не може бити ни говора. Мало час, а још опширније и са разних тачака показао сам у мом чланку да ни кретања појединих зрна не могу произвести местимичну збрисаност на сунчевој фотографији. Не остаје ништа друго до да се тражи узрок у томе, што фотографска плоча није у хемијској жижи за све сунчеве зраке него само за неке. Како је то могућно, ја сам показао у мом чланку и у томе је управо основа мојој теорији, поткрепљеној још и експериментима, о којима смо чули суд компетентних људи.

Кад би овако претресао и последњи став реферата г. Клерићевог, ја бих добио још који разлог више да изведем овај закључак: Да је г. Клерић проучио мој чланак не „брижљиво“ него са свим обично, па чак и површно, он сигурно не би у тако кратком реферату изнео толики низ недоследности нити би могао написати „да целокупна студија питања, којим се г. Станојевић занимао, није ни у колико научне природе....“

Али сад ми се намеће једно друго питање. Шта је могло руководити г. Клерића да о непроученом чланку мом онако реферише? Јер се види да је мој чланак осуђен а не прочитан. Па између осталога пала ми је на ум једна *чисто хипотетична теорија* о том питању, која дакле *није ни у колико научне природе* и то ова: Да ли није г. Клерић одбио мој чланак просто из освете према париској Академији Наука, која је пре две године примила мој чланак о фотосферским мрежама, *јер се зна, да је г Клерић послао истој париској Академији расправу о свом компанзованом клатну, па да му је та расправа истим путем враћена натраг.....?!*

*

А сад неколико речи на закључак краљ. срп. Академије.

Академија је, усвајајући мишљење г. референта узела у обзир и то, да су главније ствари из мог списа штампане на другом месту, те га за то није могла примити.

Све што сам по тој ствари публиковао то су оних шест телеграфски штампаних страна које је париска Академија Наука објавила у свом органу, као што сам раније навео. На српском језику није о томе до данас написана ни једна реч, па сам за то и мислио да сам могао о томе написати расправу, пошто је оно што је публиковано на француском језику само врло кратак извод постигнутих резултата и закључака. Међу тим је наша Академија ипак одбила мој чланак.

Али онда како је могла та иста академија, да дозволи истоме г. Клерићу да он изабере за своју приступну академску расправу „Компанзовано клатно" кад је о томе сам г. Клерић писао и у „Гласнику срп. ученог Друштва," и одштампао у засебним брошурама, и штампао на немачком језику, кад се о томе водила дуга полемика у „Ратнику" и кад је та тема већ толико позната нашој читалачкој публици, да је служила једном нашем политичком листу и као материјал за збијање шале?!. Јер да ми заиста тај пример а и неки други нису били познати, ја бих и сам своју расправу сматрао као публиковану, па је не би ни подносио нашој Академији.

Међу тим ово може само да послужи као леп пример доследности, која влада у закључцима једног тако високо постављеног научног тела, као што је наша Академија.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД

ПРЕД ПОЗОРИШТЕМ

Поводом чланка г. Драгутина Илића у „Отаџбини", књ. XVII и XVII.

(СВРШЕТАК)

Између осталих питања, писац долази и на реч о декорацијама. Он налази, да су декорације дивне у комадима модерне француске комедије, док су иначе више или мање лоше. Нама се тако не чини. Шта више можемо рећи за то обратно. Старе декорације соба, дугом употребом морале су поприлично и овештати, но то су већином оне, које се употребљују баш при представи комада модерне француске комедије. Од овога, истина, морали бисмо изузети неколике лепе наслоњаче, столове, и т. д. А што се тиче наших историских комада, чудо нам је, да је већ ево читава година дана, како их и сам писац

у свој њиховој красоти и истинитости снимања тледа, па ипак не налази за нужно, да о томе и речи прозбори! Кад се нешто процењује, онда, држимо, ваља по заслузи казнити њихним правим именима и добре и зле стране предмета, јер иначе писац постаје једностран и пристрастан.

Познато је, колико је у комадима драмским потребна добра декорација. Она нам помаже да боље схватимо јунаке у драми. На пр. у пређашња времена није се на то обраћала пажња. Остављало се гледаоцу, да он сам замишља слику оне средине, у којој се драмске особе крећу. А ово је јако нахудило самој користи, која се може имати од драма. Јер немогуће је тачно судити о људима, док се не сазна права средина, у којој они живе. Тек у њој и са њом постају они јасни. Помоћу ње, дознајемо навике и начин живљења особа драмских.

С тога се у новије време јако нагиње на то, да декорације буду, што је могуће више, детајнија и истинитија имитација природе. И у томе се данас врло далеко одмакло од пређашњих векова, тако, да су сада декорације толико добре, на ваљаним позорницама, да одговарају више истинитости, него ли и сами јунаци у драмама.

Па, према томе, говорити онако, као што је то писац чинио, значи: да се управа позоришна није старала, да у овоме иде за напретком других позорница.

По нашем мишљењу, баш би требало нарочито похвалити оно старање управино око декорација у српским, историјским драмама. Оне су брижљиво и лепо израђене, а снимљене су тачно са старинâ, што нам из давних времена наших заосташе.

Исто тако не слажемо се с писцем и односно погледа на костим.

Писац тврди, да је костим за комаде модерне француске комедије богат и сјајан, што нам се ни у колико не чини. У тим драмама, које се баве већином сижејима из обичнога, данашњег живота, и одело је обично, какво се данас по салонима или на улицама може видети. То одело се не може никако назвати сјајним, јер какво би се онда име могло дати оном раскошном костиму у класичним а и нашим комадима, које је од најређих свилених материја и све извезено златом! За модерни костим, позоришна каса не сноси терете, већ то глумци сами од свога новца набављају, па и према овоме самом довољно је јасно, да они никада не би били у стању много новца издати за какво сјајно одело.

Сем овога, писац вели, да је костим историјски, особито српски, „похабан и trаљав". Овакав суд изгледа нам са свим неправедан. Ми замерамо писцу, што ни овде није нашао за нужно, да праведну хвалу ода новоме богатоме костиму за наше историјске комаде, кад

је то својим очима гледао већ толико пута за ово годину дана. Сјајно одело владалачко и властеоско, на шта је преко 10.000 динара утрошено из позоришне касе, доиста је доказ да се управа стара за усавршавање позорнице. Према томе изгледа нам да су неумесне и и незгодне све оне досетке о „вараклаисаноме оделу“, о некаквим, никада невиђеним „закрпљевим чизмама цара Уроша“, о уображеним властеоским „изјереним шубарама од $7^1/_2$ гроша“, и т. д.

Врло је лепо од писца, што се дотакао и питања о глумачкоме особљу. Али нам је жао што је преглед врло површно и овлаш изведен, и што није решен како би требало.

Г. Илић вели, да је увек лоша студија код већине наших глумаца.

У томе се са њим слажемо. Али не можемо пристати на оно тврђење, да нашем глумцу смета средњевечни костим, те да постаје „дрвен, уштапљен, неприродан“, чим га на се навуче. Ко је вештак, биће вештак и у салонскоме капуту онако исто, као и у властеоскоме оделу. Све зависи од рутине глумчеве у покретима. Од његове способности за студију, а никако од самога одела.

По том, помиње писац „изванредну дреку“ наших глумаца, и пита се за тим, шта је узрок те наше позориште није дорасло, да нам што природније представи?

Да би се одговорило на ово питање, држимо, да је писац требао да се обазре и на велике светске позорнице, па би нашао и код данашњих најчувенијих глумаца у главноме оне исте мане, које и код наших. Према томе, не би бар изгледала онако тешка осуда пишчева, кад би она истицала из општег посматрања.

Цела данашња глумачка вештина има погрешну основицу. Више од једнога столећа, повлачи се покварени укус у глумачкој уметности. Те тако и данас на највећим светским позорницама видимо неприродну игру глумаца. А све ово долази отуда, што се у школама, где се глумци васпитавају, ради по правилима, која су основана на појмовима о уметности из века Луја XIV.

Према томе, ако глумац представља на пр. љубавника, он мора при љубавним изјавама, размахивати рукама и ногама; заузимати разне неприродне положаје, било прекомерне веселости или туге; по извесним правилима мора ходити, извесно главу држати, да би му лице дошло што лепше. Таквог љубавника, каквога у опште виђамо данас на позорницама, нећемо моћи никада сусрести у обичноме животу, јер га нема, а кад би га баш и било, он би нам на улици морао изгледати врло комичан! На пр. у улози интриганта, видећемо где се све полаже на маску. Мисли се, да се поквареност човекова, мора и на његовоме лицу одмах на први поглед опажати! Кад би пак помислили, на колико смо покварених људи наишли, који су по

своме изгледу и понашању били најљубазнији, одмах би нам ова неприродност јасно пред очи изашла. Исто би то било и кад би размислили о ономе честоме мрштењу лица, наглим покретима, стискању зуба, песница, и т. д.

Ако пажљивије посмотримо улоге комичара, увидећемо такође неприродност. Сваки од нас, који се често сусретао са људима смешним по самој њихпој природи и посматрао их, сетиће се, да се они нису морали пред нама увијати, правећи смешне покрете телом или лицем, већ на против, да је покрет, што их чини смешнима, у опште тренутан, а да се права комичност види из њихова природна делања и њихова говора. Према овоме, наравно да су излишне хаљине, које су смешне по самоме своме кроју.

Има много таквих појава на позорници, с којима се не можемо сусрести на улици или у опште у друштву. Но све то, ма да је неприродно, ипак слабо упада у очи публици, па се на то навикну и образовани људи. Ово долази отуда, што се обично већ из детињства посећује позориште, па се човек навикне на неприродност тако, да му она постане преком потребом. Ми држимо, да би један наш паланчанин, који би први пут дошао у позориште, могао пре опазити разне неприродне покрете, говоре и т. д., него ли многи, што се рачунају у људе од укуса. Узмимо само како је на позорници неприродна шетња једне особе, докле друга говори, у место да се обрати пажња на њеп говор. Ово, међу тим, бива често без икаквога повода. Или онај обичај, да док један глумац иде на лево, други мора ићи на десно, опет често без икаква узрока. Све се то извињава тиме, што веле, да је тако потребно за око публике, јер је боље, но кад би они, као што је природно, говорили и ходили! Тиме се хоће да извини и оно напрезање гласа у улогама. Обичан тон говора свуда је у опште избачен.

Па још и то. Многи глумци не живе улогом, коју играју. Чисто би ради, да им игра код публике одмах задобије одобравања, да изазову на пр. смех или пљескање. Ово нарочито чине, ако их је публика на то навикла, те с тога се сваки час на њу окрећу, погледају је, а тиме ефекат драмски јако штете, себе у развићу своме спречавају, и себи цену побијају код оно мало свесне публике. Не идемо, да поричемо могућност великих уметника у данашње време. Њих има, само су занети застарелом струјом уметничком.

Најновији критичари траже од глумаца у многоме оно што и од самих драмских песника. Песник не сме уобразиљом стварати своје јунаке нити их измишљати, већ их црта такве какви су, заједно с њихним махнама и врлинама, — а глумчево је, да исто тако тражи прилике, те да проучава, у колико је то више могуће, оне карак-

тере, које представља, а сем тога, да тражи и најновија дела, која теже свему, што је природно, те да нам, на тај начин представе лица исто онаква, са исто онаквим говором, покретом и страстима, на каква можемо наићи у обичноме животу. Живот на позорници, треба, дакле, да је истоветан са животом у кући или на улици.

Ово о глумцима изложисмо за то, да би допунили оцену г. Илића о томе.

Г. Илић своди своје мишљење о овоме питању на то: да није кривица до глумаца што се на нашем позоришту што природније не представља, већ да су узроци томе: лош репертоар, лоша гардероба и декорације и не обзирање на спрему млађих глумаца и неколицине сталних статиста.

Ми држимо, да репертоар не ће сметати способним глумцима, и да он невештину глумчеву не може извињавати. Каква је та неуметност, показали смо мало час, као и то, откуда је она и код нас дошла.

Односно гардеробе и декорација већ смо напред помињали, само ћемо овде још и то придодати, да то двоје уметника или у опште способна глумца не може сметати, као што ни лепе хаљине и декорације нису у стању од не уметника створити уметнички таленат.

Добро би истина било да се установи код нас школа глумачка, као и то да се повећањем глумачког особља, даде могућности да се стварају специјалисте у жанрима разноврсних улога. Примедба пишчева, да се нико не обзире на спрему млађих глумаца изгледа нам неумесна, јер видимо, где данас неколике млађе снаге глумачке добијају прилике, можда и сувише, да се вежбају у разним улогама на позорници. Ми бисмо нашли незгоду за усавршавање млађих глумаца у томе, што су они принуђени да у врло кратком року времена уче разне улоге, често такве, које ни далеко извежбанији глумци нису у стању за то време простудовати.

Односно статиста примећујемо да и њих сталних има „неколицина“.

На завршетку, види се, да ми на много места не одобравамо пишчево мишљење. Па ипак, ма и без његова позива, на куцање „монастирског звонца у позоришноме трему,“ и ми ћемо с њиме у позориште.

Милош Н. Пејиновић.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД

Ботаника за више разреде гимназија краљевине Србије, саставио *Ђ. Козарац*. Са 300 слика. У Београду, штампано у крāљ.-срп. држ. штампарији 1888. (Наставак).

Пре свега учинио је и овде погрешку, што је најпре изложио систематику нижих биљака пре него што нас је упознао са њиховим органима за плођење, на којима се и оснива подела криптогама. Затим је погрешио, што нам је, да би остао себи доследан, изложио криптогаме почев од најсавршенијих па завршио најнесавршенијим те се тако не види њихово поступно развиће

Сама пак полела Sporophyta у *Pteridophytae* (или како их писац назива *Bryophytae* (Miscineae) и *Thalophytae* није добро одређена, кад писац (на стр. 4) ово вели: „Брстинке тим су карактерисане, што имају корен, стабло и лишће и у тим се деловима биљним налазе *прави снопићи са судовима.*“ — „Маховине су спорофите са стаблом и лишћем, али без правог корена. Оне, истина (?) *имају неки род снопића, но ту никад нема правих судова.*“ — *Талофите* су спорофите, чији је орган за храњење талус на коме се *никад не развије ни стабло ни лишће*. Талофите су састављене од самих ћелија, оне немају нити судова нити снопића.“

Разлика између талофита и бриофита, није у вегетационим органима, већ у начину множења. Јер као год што има маховина (Hepaticae) са вегетационим органима, који одговарају потпуно талусу у гљива; исто тако има окрека с лишћем и стаблом. Птеридофите не разликују се од бриофита тиме, што у ових последњих нема никада „правих судова,“ већ „неки род снопића судова,“ а у првих се „налазе прави снопићи са судовима“; но опет начином множења и развића. У бриофита не само да нема правих судова но нема ни снопића судова, већ само и то у најсавршенијих (Polytrichum) снопића фиброзних ћелијица. У птеридофита пак, истина, има увек снопића судова, али правих судова нема, већ су ови трахеидима замењени. С тога је погрешно називати птеридофите, као што то г. Козарац чини: „криптогаме са судовима.“

Исто је тако требао писац и поделу талофита у Algae и Fungi (или како их он назива Tunginae) јасније да обележи и да нагласи да их према томе и делимо у две класе, имају ли хлорофила или

не. Да је то учинио не би падао у погрешку, да при карактеристици окрека (на стр. 178. „Живе у води и на влажним местима; *садрже хлорофилних зрнаца*“) и гљива (на стр. 186. Једне живе на живом *животињу* (!) и биљу — паразити — друге на трулим органским материјама или које су почеле да труну — сапрофите. *Немају хлорофила с тога никад нису зелене* (?) а могу бити од сваке друге руке бојене“) ставља на прво место последицу место узрока, што није ни најмање педагошки. Разлика између окрека и гљива и оснива се на томе, што *окреци, имајући хлорофила могу самостално да живе* (т. ј. да асимилују анорганске материје, што су им потребне за храну) а *гљиве, пошто немају хлорофила* (не да „с тога никад нису зелене,“ јер има гљива, које су зелене (Peziza aeznginosa) и опет зато немају хлорофила) *не могу самостално да асимилују* и упућене су на органску храну, те су с тога или са профити или паразити.

Што се тиче спољног плођења у талофита, оно не бива такпросто као што мисли писац, кад вели (стр. 206): „Талофите се плоде, кад се једна мушка и једна женска ћелица споје тако, да протопласма мушке ћелице пређе у протопласму женске и с њом се слије у *спору* или у *спорокарпију*, у којој споре постају.“ Сполни органи у ових биљака, толико су многостручни, да се једва могу прегледати. Када већ писац у својој ботаници говори *о сполним органима у талофита*, онда је требао да нам изнесе њихове главне типове и то природним редом, почев од најпростијих до најсложенијих, тек када ученици буду изучили ове главне типове органа за плођење у талофита, моћи ће разумети и њихово развиће на основу кога је и учињена њихова подела. Да је г. Козарац о овоме водио рачуна он не би (стр. 179) изрекао: да „Characeae чине прелаз од маховина ка алгама“ и да су им“ органи за плођење: антеридије и археговије“; не би ставио род Spyrogyra у фам: Chlorophyceae, ка овај род спада у фам. Zygnemaceae из гр. Conjugatae; не би ставио Fucaceae — Florideae иза Claraceae-a кад оне по развићу стоје више од ових последњих и т. д.

Говорећи о бесполном плођењу у талофита, писац спомиње и *метагенезу*. Али је ову погрешно извео, кад вели да се под њом разуме само „*процес развитка из споре путем несполних генерација до сполне генерације*,“ дакле промена генерација, које се и несполно и сполно множе (у Saprolegnia и Vaucheria); јер има талофита са таковом *метагенезом*, *где се све генерације множе несполним начином*. Баш онај пример, који нам износи г. Козарац у гљивици Puccinia graminis и вреди за овај последњи случај а не за први.

У махне ове књиге рачунамо и то, што г. Козарац нетачно чита и слике што их је узео из туђих дела тако говорећи о Hepatic-ама (стр. 178) вели: „Marchantia Polimorpha L. *Спорогоније* (упућује на сл. 233. сг, сг), *обично без дршке и урасле у талус; пуцају поклопцем или неправилно.*“ А оно са свим обратно. Спорогоније су увек са дршком и удружене повише њих у један receptaculum; чауре пуцају ретко поклопцем већ зупцима. Да је г. Козарац пажљивије разгледао слику Bischoff-љеву не би градио овакове погрешке. Оно што нам он у слици обележава као спорогонијум (сг, сг). То су органи (Brutknospen) за репродуковање ових биљака, којима се они дакле размножавају несполним начином. Њих има и у фанерогама, где се називају зенци.

На стр. 173. вели г. Козарац: „ Selaginella и Izoëtes у погледу на сполне органе чине прелаз ка гимноспермама: микроспоре јесу у њих то, што су поленова зрнца у гимносперама а макроспоре одговарају ембрионовој кесици, *проталија одговара беланцету*, које у ембрионовој кесици гимносперама постаје.“ И ово је погрешно. Ама кажемо ми да је најпре требало изложити органографију па за њом систематику; овако где се год окренули у систематици све саме погрешке и то све због тога, што се није најпре изучила органографија. Не Izoetës већ само Selaginella чини прелаз између птеридофита и гимносперама, али не тиме, што *проталија одговара беланцету,*“ већ што у макроспори код Selaginella-е налазимо поред проталије и беланце. Овде се не употреби сва протоплазма у макроспори на п станак проталије, већ један део остане и пошто се развију археróније претвори у ткиво, које мало по мало испуни целу макроспорину шупљину и служи за храну проталији. Ово ткиво није није ништа друго до ендосперм, кога налазимо у семењу код фанерогама, где игра врло важну улогу. Између свију Archegoniat-а Selaginellae су једине у којима налазимо ендосперм те с тога оне једине (а не и Izoetës) везују птеридофите са фанерогамама.

Ово што досада изнесох, држим да је довољно (а да се не упуштам у набрајање ситнијих погрешака) да покаже, како је обрађена наука о спорофитама у ботаници г. Козарца и да ни у колико није испуњена празнинама која се осећа у овој партији у ботаници Панчићевој. Толико о посебном делу, а сада да пређемо на општи део.

ДЕО ДРУГИ

Општа ботаника, крој и живот биљака

I. Ћелица и целуларно ткање.

У овој партији хтео је писац да нам изложи анатомију биљака. Како је већ погрешно своју ботанику почео, тако се и овде погрешно наставља. Без икаквог приступа, чиме се бави анатомија и шта је њен задатак, писац прелази одма на саму ћелијцу и вели „свака млада биљна ћелијца састоји се од протоплασме *у којој има обично по једно провидно округло зрно.*“ (сигурно мисли ћ. једро).

Г. Козарцу је извесно познато да у анатомији влада аналитичан метод, те је с тога требао (а да не кажем, да то и педагошки разлози налажу), да нам, пре но што изложи из којих се делова састоји биљна ћелијца, покаже: чији је она саставни део, зашто се тако зове и зашто, да се анатомија биљака почне ћелијцом а не чиме другим? Овако ми ћемо прочитати његову књигу и опет не ћемо знати, да постоји јединство у унутрашњој грађи биљака и да је ћелијца елементарни орган њихов, јер се у крајњој линији све своди на њу. Али да ли ћемо бар из ове ботанике добити правилног појма о самој ћелијци и њеним битним састојцима, као и о ћел. ткиву.

У анатомском делу има необичних описа, за које морамо да се мучимо и разбијамо главу е да би дознали, шта је хтео писац њима да каже. Тако на стр. 210: „Протоплазма се бистрим својим слојем или *теницом чврсто припије* за ћеличину опну, од које се може *одлубити* и скупити утицајем неких тела, која воду одузимљу (као што су: раствор шећера, сумпорна киселина) или загревањем; што се у зрнастој протоплазми више или мање намножи ћеличног сока, то је и *унутрашња површина ћеличина* тањим или дебљим слојем *опшињена* (периферна протоплазма); или је сва централна протоплазма *искошена у мрежу* од дебљих или тањих гранатих или једноставних *млазева, који круже по ћеличном соку.*“ Или одмах затим, „Ћелично једро је *свагда уваљено* у зрнасту протоплазму и и налази се или у близини ћеличне опне у периферној протоплазми или готово (чујте само!) *као какав паук усред своје мреже виси(!) о млазевима централне протоплазме.* Или на стр. 211. „Ротација или ротационо кретање се зове кретање, кад цео зрнасти слој протоплазме поширοком *струјом мили на више уз једну страну ћеличне опне а силази низ другу.*“ Или на стр. 209. „Биљна се про-

топласма хемиски врло мало разликује или ни мало не одступа од животињске, само што се животињска *никад* (а Chorda dorsalis, рскавица и т. д.) *не обложи опном, која би била што и опна биљне ћелице.* Или на стр. 211. „Протопласма је жива беланчевина, *управо живо тело.*“

Овде ме г. Козарац сâм гони, да морам да приметим, да оваква сравњивања немају никако места у једном школском учебнику. У књизи, која је намењена ученицима, мора се строго водити рачуна о начину излагања. Овај мора бити потпуно јасан и прецизан.

Но ово су све ситнице наспрам капиталних погрешака, које налазимо у анатомији.

По г. Козарцу на стр. 209. „*Протопласма је беланчевинаста материја (албуминат) састављена од* C, O, H, N. и S. Ово је погрешно. Новија испитивања (J. Reinke und Rodewald. „Studien über das Protoplasma.“ Berlin 1881.) показала су, да је хемијски састав протопласме много компликованији а количина беланчевине много мања, но што се пређе мислило. У протопласми сем беланчевинастих материја има још угљених хидрата, масног угља, разних минералних састојака и воде.

На стр. 210. вели писац:

„*Ћелично једро састављено је од нуклеина, а то је беланчевинаста материја у којој поред С, О, Н, и N има још и Р, те се по хемиском саставу нешто од протопласме разликује.*“ И ово је погрешно. О природи ћ. једра постоји у посљедње време још врло жива дискусија међу ботаничарима. Толико може поуздано да се констатује, да се ћ. једро састоји из двојаке материје: а) *беланчевинасте материје* (у којој има изобила воде), која чини главну масу ћел. једра (Kernplasma) а не разликују се од околне протопласме, и б) *друге једне материје*, коју виђамо *у облику зрнаца* и кончића, нарочито кад наступи деоба ћ. једра. Ову другу материју назвао је Sachs (види „Vorlesungen über Pflanzenphysiologie“) за разлику од прве *Nuclein*, а други један ботаничар (Zacharias „Über die chemische Beschaffenheit des zellkernes“) изводи по извесним знацима, да у нуклеину има Р; али то још није доказано, још мање, да је „ћелично једро састављено од нуклеина,“ као што вели г. Козарац. С тога он греши, кад у своју књигу уноси и оно што још није у науци примењено.

Исто је тако погрешно и оно, што г. Козарац на стр. 211 вели: „*Мисли се, да циркулационо кретање у вези стоји са радњом справљања и промета хране у протопласми.*“ — а не каже нам, ко то мисли и зашто? При избору материјала за школски учебник,

треба имати на уму да важи као прво педагошко правило: „non multa sed multum.“ само оно, што је констатовано као научан факт, може добити приступа у школску књигу; а све остало, у што се сумња, мисли итд., ваља избацити, ако смо ради да сачувамо ученике од лутања и у науци и у доцнијем животу.

„*Хлорофилна зрнца*“ вели г. Козарац на стр. 212, „постају диференцирањем из протопласме *и обложена су навлаком од зелене боје (?),* 'хролофилом (биљним зеленилом), који се под утицајем светлости ствара у биљци ... Под јесен а пре листопада хлорифилна зрнца се у лишћу оксидишу и растворе. У ражиђеном (ваљда раствореном) стању силази већи део њихових састојака (који су то?) у стабло где се сталожи и презими. *Од заостатка пак њиховог који као жута сјајна зрнца претекне, добије лишће у јесен жуту боју — ксантофил.*“ Хлорфилна зрнца доиста постају у већини случајева диференцирањем из протоплаеме али нису „*обложена навлаком од зелене боје*'“ већ су тингирана, прожмана раствором, који је смеша од две боје: *Зелене* (хлорофила у ужем смислу — Xyanophill — по Kraus-y) и *жуте* (која се зове Xantophyll.) Ове су две боје управо компоненте из којих је састављена хлорифилна боја. Хлорофилна боја постаје из етиолина (жуте боје коју налазимо у избледелим — стиолираним — биљкама, т. ј. које су се развиле у тами) под утицајем светлости, али не увек; јер има биљака (клице у четинара) у којих хлорофил постаје у тами. „*Хлорофилна су зрнца,* вели г. Козарац даље у *ћелицама у којима се збива радња асимиловања (!) са физиолошког гледишта најважнији део ћеличин,* јер се само радњом хлорофилних зрнаца из анорганских материја (којих?) могу у ћелици израдити органска јединења (која?). Требао је казати, (јер их нема много), која су за живот биљке и за постанак нових биљних делова потребна.“ Г. Козарац је овим хтео то да каже, да су хлорофилна зрнца од велике важности у животу биљака; јер у њима постају под утицајем светлости асимилацијом из анорганских материја (CO_2 и H_2O) органска јединења (скроб или уље у Bananae-e). У јесен пре него што лишће почне опадати хлорофил се распадне и раствори а на место његово развије се Xantophill услед чега лишће добије жуту боју — пожути а не као што писац вели: Скробна зрнца такође се растворе и у облику течног изолираног угљеног хидрата — (гликозе) одлазе у стабло, чено, кртолу, семе и др. где се опет као чврста скробна зрна наслажу и зиму пробаве; а у лишћу остану тада само жута сјајна зрнца.

На стр. 213. „Ћелична опна одликује се том особином, што кроза се пропушта воду и друге течности, *премда је са свију страна потпуно затворена немајући никаквих отвора.* „Сиромах г. Козарац!

како је то њему чудно и непојмљиво. Е шта ћемо! тако је то, кад се не знају ни елементи из физике а оћемо да пишемо ботанику.

На стр. 213. „1-во *Здрвењаване или лигнификација, кад се у опне ћелица, које састављају дрво наслаже материја што се зове лигним, од чега се ћелице стврдну и здрвене.*“

Ако се ово буквално узме, онда је погрешно, јер под лигнификацијом не разуме се никако „*Здрвењавање*“ ћелијца, већ парцијална метаморфоза целулозе у лигним. То бива овако: Ћелијина опна у почетку састоји се у свију ћелијца из чисте целулозе, али се доцније хемијски састав мења према томе какав физиолошки задатак има да испуни ћелијца у животу биљном. Тако дакле и опна у прозенхимских и паренхимских ћелијца састоји се у почетку из чисте целулозе и заједничка је за две и две суседне ћелијце, те се зове: *заједничка примарна опна.* Наскоро наступи диференцирање и од ње се одвоји а), *унутрашњи слој* (Innenhaut); исто тако у самој примарној опни развије се хемијском метармофозом б), *средња ламела;* и сада измећу ова два слоја, која се по својим хемијским особинама разликују од целулозе, што је у примарној опни, развије се хемијском метармофозом из целулозе трећи в), *средњи слој,* који се састоји ис *лигнина.*

Сличан процес лигнификације јест *суберизација* или као што г. Козарац незгодно вели: *сплутањавање.* И овде се „опне ћелијце, које састављају плуту, покожицу и др.“, не промену целокупне у суберни, као што мисли писац, већ само један део њихов, који одговара средњем слоју у прозенхимских ћелијца, промене се хемијски. Тако и овде разликујемо три слоја у ћелијчиној опни: а.) средњу ламелу, б.) суберинску (средњи слој) и в.) целулозну ламелу (унутрашњи слој).

На стр. 216. вели г. Козарац: „Скроб је угљени хидрат као и целулоза. По хемијском саставу дакле он је с њом истоветан“. Тако није, него је скроб (amylum) целулозом изомеран. Али у ботаници није говор о скробу као хемијској индивидуи већ о *скробним зрнцима;* а ова се састоје (осим воде и мало минералних састојака) поглавито из два изомерна угљена хидрата: *амилозе* (или скробне целулозе) и *гранулозе,* који се у скробним зрнцима у облику смеше налазе.

На овом месту згодно ми је да приметим и то да у целој партији о ћелијци нема ни помена о величини саме биљне ћелијце. Међутим, када се зна, да се на микроскопској величини биљне ћелијце и оснива жива органичка радња па и целокупан живот биљке; онда је на свом месту прекор, да је у овом учобнику требало бар неколико речи и томе посветити.

На стр. 230. „Покожичне ћелице ретко кад имају плуте у свима деловима своје опне; понајвише је има у оном делу који је изложен ваздуху. Често је пута само спољашњи, ваздуху изложени, слој ове опне претворен у плуту, и гради спољну опницу (кутикулу)“. Ово није кутикула већ т. зв. кутикуларни слој ћ. опне (De Bery). Да је писац боље разгледао слику 356. коју је узео из Беренсове ботанике стр. 271, не би учинио ову погрешку. Под кутикулом се разуме танка, глатка, често таласаста (у књизи се тако и види) хијалинска опница, која једноставно покрива целу спољну површину епидермиса. Њу виђамо већ и у ембриа (који се састоје из 3 мале ћелијце), одлучену на спољну површину целулозних зидова а доцније покрива вегетациони врх и са растењем овога и сама расте по површини све дотле, док епидермис не отпадне.

Мало ниже на истој страни стоји: „У оних биљних органа који су као на пр. лишће, изложене ваздуху, покожица у исти мах служи и као ткање за испаравање воде; јер се на њој налазе столи (ваљда стомата) или покожични отвори, кроз које се збива испаравање“

Ово је све лепо; али је писац требао, кад је већ почео да говори о физиолошким функцијама стомата, да помене и другу не мање важнију функцију покожичних отвора за живот биљака, а то је: да кроз стомата улази атмосферски ваздух у дупљу за дисање. Ова је дупља омеђена паренхимским ћелијцама, што припадају основном ткиву и у њима бива асимилација CO_2. Стомата дакле одржавају комуникацију између спољашњег света и унутрашњости биљке и с тога је њихова функција од велике вредности, те је заслужила да се помене у једном школском учебнику.

На стр. 235. „У основно ткање рачуна се *кора* (спољашње основно ткање) и *срж* (унутрашње основно ткање) у стаблу и корену, и оно ћеличино стање између ребара у лишћу, што се зове мезофил (листово месо)“. Ово је погрешно, јер се основно ткиво у стаблу дикотиледона и гимносперма дели: 1) на централни део — *срж* — који окружује снопиће судова; 2) на *сржне зраке*, који пролазе између снопића судова и 3) на периферни део или *примарну кору*, која је између кожног ткива и снопића судова. Велимо примарну кору, јер се под *кором* у фармакогнозији у обичном животу не разуме „спољашње основно ткање“, већ нешто друго. У састав коре улази и кожно ткиво (нарочито перидерм) и један део основног ткива (примарна кора) коленхим, склеренхим и на послетку један део снопића судова (флоем).

V.

У вези са анатомијом да прегледамо и физиолошки део у ботаници г. Козарца. Ово чинимо с тога, што је анатомија у тесној вези са науком о животу биљака. Свеколики животни процеси огледају се у крајњој линији у самој ћелијци; она је управо носилац животних појава. Са овога ће сваки увидети од колике је важности да се добије правилан појам о ћелијци и њеним битним састојцима. Колико је у овој ботаници ово постигнуто, ми смо већ у неколико показали. Погрешке, које су ту почињене, повлаче се у саму физиологију.

У својој ботаници г. Козарац је физиологију испреплео са органографијом и тиме је учинио двојаку погрешку: прво, није могао да нам престави целокупан живот биљака, већ нам је изнео радње појединих органа (стабла, корена и листа); а друго, и што нам је изнео, није онако као што треба. Тако он најпре говори о радњи, стабла па онда о радњи корена и на послетку о радњи листа.

По г. Козарцу излази, да је подела рада у биљака толико извршена, да један орган врши само ову радњу а други ону. Тако по њему: „Главни је задатак стаблу (стр. 251) да из корена спроводи храну, а зготовљену да разноси у различне делове биљне“. „Посао је корену (стр. 255) да прима (усисава) храну, (разуме се из земље). „У лишћу се (стр. 263) из материја које служе за справљање хране израђује биљна храна, која се доцније по различитим биљним деловима разноси“. У лишћу, хтео је рећи г. Козарац, бива асимилација; ну сем тога је лишће орган за дисање као и за испаравање воде.

Али ова подела рада није баш тако тачно извршена као што мисли писац. Под асимилацијом не разуме се „само“ усвајање угљеника“ (т. ј. CO_2 и H_2O) као што вели г. Козарац на стр. 294 и претварање њихово у органске материје (скроб, шећер или масти) већ и усвајање HNO_3 и NH_3 и осталих анорганских материја што служи биљци за храну. Али не само да биљка асимилује анорганске материје већ и органске. Не само да асимилују зелене биљке, т. ј. такове које имају хлорофила већ и гљиве; на послетку *не асимилује само лишће већ и сваки орган у коме се ткиво развија.*

Што се тиче лишћа као јединог органа за дисање имамо да приметимо, да *биљка не дише само лишћем већ и кореном; у* земљи у којој нема О, не може биљка да напредује, с тога се земља окопава. С тога у сасвим влажној земљи не може корен да расте; јер с једне стране вода спречава улазак О. у земљу а с друге стране опет у таквој земљи наступа труљење органских материја, при чему се троши О.

Испаравање воде или транспирација *бива не само на лишћу* (кроз стомата), *већ и на цветним деловима;* ну сем лишћа *транспирира зелено стабло* што је покривено покожицом као и оно које покрива перидерм (кроз лентицеле).

Најзад да поменем и ово, да биљка прима кореном из земље воду и материје, што су у њој растворене, (а које јој служе за храну); али воду може биљка да прими не само кореном већ и лишћем и у опште свима надземним органима. Тако увело лишће усисава озмотички росу и кишну воду и тиме постаје тургесцентно.

Све ово што наведосмо доказује, да подела рада у животу биљака није потпуно извршена и да се с тога не може изложити живот биљака на онај начин, како је то г. Козарац у својој ботаници учинио. Што пак највише говори против оваковог начина излагања у једном школском учебнику, јесте то, што писац изневши нам радње појединих биљних органа (стабла, корена и лишћа) показује нам саму једну страну живота биљног; храњење и дисање; а о ресултату овог храњења — *растењу* нема ни помена у његовој ботаници. Ми морамо да изразимо сумњу да се може у опште и говорити о множењу биљака, ако се пре тога није ништа о њиховом растењу казало.

Ну задовољимо се на послетку и оним што има у физиолбгији г. Козарца, па погледајмо како је и то у њој израђено. Да би што бољи преглед имали, покушаћу да доведем у целину, што је у његовој ботаници овде онде разбацано.

Познато је да само зелене, хлорофичне биљке, могу самостално да живе, имају способност да из анорганских материја, што ми служе за храну, произведу органске, које су им потребне за грађу тела њиховог. Ову анорганску храну узимају хлорофичне биљке из разних средина у којима вегетишу, дакле из земље и атмосфере а ако имају субмерзне органе онда и из воде.

Па које материје служе биљци за храну из ових појединих средина? Узмимо прво из земље. По г. Козарцу (стр. 255), „Материје из којих постане (т. ј. постаје) биљна храна и које корен прима из земље(!) јесу поглавито или азотна једињења или минералне материје... S, Ph, Fe, K, Ca и Mg“.

Пре свега ваља констатовати, да биљци служе за храну из земље и азотна једињења (на пр. HNO_3 и NH_3) и минералне материје а не „или“ једне „или“ друге; али ове минералне материје нису елементи S, Ph, Fe, K, Ca и Mg већ калијумове, калцијумови и магнезијумове соли, сумпорне и фосфорне киселине и гвожђа оксид. На послетку биљци служи за храну из земље и вода што се у њој налази.

Из ваздуха узимају хлорофилне биљке као храну CO_2 (и ако овог има у ваздуху само 0·04 vol. proc., а у хумусној земљи од

прилике 300 пута толико). Кисеоник, који је такође од велике важности за живот биљака узимају биљке из атмосфере; али њега не рачунамо у биљну храну, јер служи за дисање. И тако да ми ресумирамо, кад то г. Козарац није учинио, у биљну храну рачуна се: CO_2 H_2O, HNO_3. NH_3. За тим калијумове, калцијумове и магнезијумове суме фосфорне и сумпорне (односно азотне) киселине и гвожђа оксид.

Е, сад да видимо како биљка прима ову храну?

1) Из земље. По г. Козарцу (стр. 257) „Материјал за храну (разуме се из земље) прима биљка кореновим длакама и он се или мора (зашто?) претходно у земљи налазити растворен у води или га саме коренове длаке могу преобратити у раствор,(?) а то и бива с тога, што је опна коренових длака прожмата(?) киселинама, способним за растварање ситних делића, који за коренове длаке приону". Овде је требао г. Козарац да нам објасни, зашто мора да је биљна храна растворена у земљи и има ли од овога изузетака; а за тим, какав треба да је раствор, јер није све једно хоће ли раствор бити концентрован или врло разблажен (а такав мора и бити). А на чему се оснива примање хране што је у земљи растворена? На основу пропустљивости ћеличних опана за течности (вели г. Козарац на стр. 257), може вода и у њој растворене материје улазити у коренове длаке а одавде их групе дрвених ћелица у фибровазалним снопићима спроводе у стабло". Овим нам писац још није објаснио како прима биљка храну из земље кореневим длачицама и како се ова храна даље у њој креће?

Није довољна само „пропустљивост ћ. опне за течности", те да може вода и у њој растворене материје улазити у коренове длаке, већ ваља и да је још један и то главни услов испуњен а то је: да је средњи ендосмотички еквиваленат ћелијчиног садржаја висок. Овај високи (средњи) ендосмотички еквиваленат ћелијчиног садржаја долази са органских киселина и њихових соли, што су у ћ. соку и чини, те ћелијце, кад дођу у додир с водом, могу од ове да узму кроз пермеабилну ћ. опну знатну количину. Пошто пак сама протопласма, док је год у животу не пропушта или врло мало пропушта кроза се органске киселине и др. материје што су у ћ. соку; и ћелијца отпушта дифузијом само мало од својих материја (органске киселине, CO_2 и др. још непозната тела). Ну и ове материје што су дифузијом изашле из ћелијце и управо постале изгубљене за биљку, биће јој у толико од користи што растварају (кородирају) разне стене (као што су: Ca, Mg а у мањој количини и базалт, порфир и др.). Из овога се види, да је погрешно оно г. Козарчетово, што мало час цитирасмо: „да је опна коренових длака прожмата киселинама,

способним за растварање ситних делића, који за коренове длаке приону«.

Растворена (течна) храна, коју су коренове длачице примиле у се, креће се и данас у биљци из ћелијца у ћелијце и то опет помоћу дифузије и тургора. Шта вели о овом г. Козарац?

„Што вода и у њој растворене материје (стр. 252) могу прелазити из једне ћелијце у другу. ма да њине опне немају никаквих пора (отвора) оснива се на томе, што је ћ. опна за течности пропустљива«, опет једно те једно: све услед пропустљивосии ћеличне опне. Ми смо горе показали, да није довољно само да је ћел. опна за течности пропустљива, те да наступи дифузија, већ ваља да је и други услов испуњен. А сада додајемо ка дифузији ово: када се узме на ум, да ћ. сок у суседних ћелијца није никад подпуно једнак по својим хемијским и физичким особинама; јасно је, да морају бити измотичка кретања, која теже да изједначе химијски састав и физичке особине ћ. сока у свима суседним ћелијцама. Али ову равнотежу квари прво дисање, које елиминише органске материје, а друго транспирација ћелијца, што су у додиру с ваздухом, у след чега ћ. сок постаје јаче концентрисан.

Ну сем дифузије од велике је важности за кретање течности у биљци и тургорказа; г. Козарац није сматрао за потребно да помене, па ћемо ми коју о њему да речемо. Под тургором се разуме осмотички притисак, што га течни садржај ћелијчин чини на зидове ћелијчине. Овај је притисак једнак на све зидове ћеличне и докле је већи од спољашњег притиска дотле ће и ћелијца бити тургесцентна, т. ј. један део течности што је осмозом ушао у ћелијцу биће истиснут кроз опну ћелијчину. Али не само да поједине ћелијце могу бити тургесцентне, већ и читава ткања и органи; особито они који живо расту. Међутим целокупни тургорни притисак, што полази из коренових длачица, па се преноси у коренове ћелијце и допире у надземне органе до извесне висине зовеисе: *коренов притисак*. Ово смо изнели да покажемо, да г. Козарац не зна шта је тургор и коренов притисак кад вели: „*притиском* (в. стр. 25?) *који долази од коренових ћелица водом напуњених потискује се вода у стабло, те тако (како?) корен доприноси, да се вода у стабло пење.*« Сад знамо толико, колико и пре.

(Наставиће се)

К „Библиографском прегледу књижевних послова Вука Ст. Караџића“ од П. П. Ђ. (Просветни Гласник св. 17 и 18 за 1888).

Опазио сам две три празнине у горе наведеном интересном библиографском прегледу. У интересу ствари а да би смо што пре

дошли до потпунога списка издања Вукових или дела о њему писаних, слободан сам послати вам ову белешку.

1. У Шумадинци Љ. П. Ненадовића од 1850 или 1851 има чланак Вуков „Како се где говори,“ где се излажу правила наших говора. То је од ретких чланака Вукових који је штампан у Београду, и с тога заслужује пажњу. У њему, истина, нема ништа што се већ неби налазило у другим Вуковим књигама. Немам тачне белешке ни о наслову ни о страни и години „Шумадинкс,“ али се по горе наведеном то лако може накнадно наћи у Народној Библиотеци.

2. Под бројем 67 наводи се писмо Вуково кнезу Милошу од 1832. Ту се наводи како је Светић из пакости штампао то писмо у новинама „Србскій Улакъ,“ које су 1843 биле почеле излазити у Београду на српском и немачком језику. Доиста, данас је то писмо највише познато по томе издању. Али је пропуштено, те није забележено једно издање новијега времена, врло аутетично и које сваку пажњу заслужује. Покојни Ђорђе Рајковећ штампао је то исто писмо у „*Гласу истине*“ „листу за духовне беседе, животописе и старине“ који је 1885 излазио у Новом Саду већ другу годину. Вуково писмо штампано је у броју 4 и 5 од 1885 године с овом белешком од уредника Ђ. Рајковића:

„Ово је писмо сам Вук преписао и послао на дар своме пријатељу пок. Јустину Михаиловићу, трговцу вуковарском. А г. 1842 од Јустина га препише пок. Димитрије Поповић, родом вуковарац, тадашњи ђакон и учитељ сегедински, потоњи парох и намесник сомборски, који је и мени поменуте годнне то писмо показивао. Како су пак г. Младену Јосићу уступљене неке артије од породице реченога пароха, то се и ово писмо нашло међу њима, и он нам га, не знајући да је где штампано, посла ради пубикације у „Гласу истине“. Ми пак истини за љубав дужни смо овде рећи, да је исто писмо, које Вук од своје воље никада не хтеде дати у штампу, него је само у рукопису циркулисало, ипак *и против Вукове воље* изашло наштампано и то г. 1843 у новинама, које су тада излазиле у Београду на српском и немачком језику под именом „Србскій Улак“ а немачки „Serbischer *Courier*“. Новине су те почеле излазити од 9 Марта 1843, а престале су 1844 год.; само пак Вуково писмо наштампано је у бр. 6, 7, 8 и 9 истих новина, с предговором у бр. 5 и с поговором у бр. 10, 12 и 14., у којима ништа друго нема до саме лажи и ружења. На тим новинама потписивао се као уредник Максим Симоновић, али се зна да је њима управљао Милош Светић. Пореди: „Вуков одговор на лажи и опадања у „Српскоме Улаку“ (у Бечу у штамп. јерменскога манастира 1844)“ По овоме се види да је ово издање Ђ. Рајковића прво издање тога Вукова дела, а да се њиме нарочито треба послужити

и у државном издању Вукових дела. А то писмо је једно од најзнатнијих Вукових дела; оно показује како је здраво и правилно мислио о политичким стварима, јер кад се помисли да је оно писао 1832, и кад се помисли шта се после доиста догодило, речи Вукове у 1832 изгледају као право пророчанство. Нек се не заборави, да од тога писма један препис има збирка рукописа Народне Библиотеке или Српског Ученог Друштва у Београду. Ваља видети какав је извор и томе препису и употребити га.

3. У списку онога што је писано о Вуку сувише је кратко пропуштена књига П. Кулаковскога. Знатне књиге увек изазивљу и знатне рецензије, које се, после, од књиге не могу одвојити, пошто је попуњују или модификују у суштаственим странама њеним. Тако је књига П. Кулаковског изазвала у руској књижевности знатну рецензију, управо студију Нила Попова која носи наслов „Къ вопросу о реформѣ Вука Караджича“, која хвата не мање од 62 стране ситног слога у „Журналу мин. нар. просвѣщенія“ (часть CCXX отд. 2), што ће изнети на трећину књиге П. Кулаковскога. Рецензија Нила Попова доноси гомилу нових ствари и материјала особито за почетке наше књижевности, а на крају говори много о самом предмету. За то је неопходно да се на њу пажња обрати, пошто се види да је непозната. Али мимо тога не можемо пропустити с ћутањем ни што је писац за студију П. Кулаковскога изрекао онако sans phrase — *врло добра*, за то што нам се то може гдегод разумети како нисмо ради, а ми смо до сад увек протестовали против извесних погледа и оцена Кулаковскога. С тога је требало јасније рећи шта је добро а шта *не ваља* у књизи П. Кулаковскога, макар са две речи. Српско гледиште спрам књиге П Кулаковскога обележио је већ Св. Вуловић у „Отаџбини“ за април 1882 стр. 145—155. За оно што му с нашег гледишта *не ваља*, Кулаковски је оштро нападнут и од В. Јосића у Archiv für slavische Philologie VI, 303—304. Ту знаменити филог и критичар каже без околишења: „Суђење о значају Вукове радње остаје сувише назад иза објективног извештаја о садржини појединих списа.“ Нил Попов такође тражи више и дубљега философскога погледа. С тога ми не треба нигде да пропуштамо напоменути како је за нас књига Кулаковскога добра само по марљивоме и вештоме збирању грађе, али да његова размишљања о гдекојим питањима за нас не могу бити ни „добра“ ни „врло добра“.

—ћ

Земљопис за ниже разреде средњих школа. По најновијим изворима написао професор В. Карић. Део II *Физички земљоиис* Треће поправљено издање. Београд 1883 год. Цена 1 динар и 20 пара. (Свршетак).

IV. Ваздух

§ 23. Прелазећи на ову партију, г. Карићевог „Физичког земљописа“ имамо да приметимо оно што и код свију досадашњих, а то је да је и ова партија израђена површно и непотпуно. Ни најважнији појави ваздушни нису описани ни приближно онако, како би то требало урадити у једном учебнику, а о мање важном нема скоро ни помена.

Тако говорећи о ваздуху г. Карић није поменуо ни све састојке ваздуха, већ само кисеоник и азот, нити је објаснио зашто су горњи слојеви ваздуха ређи, а доњи гушћи, но је оставио, сигурно, да то наставник сам уради! Ево шта вели г. Карић: „што се иде даље од површине земљине, ваздух је све ређи, и на врло великим висинама тако је редак, да се у њему једва за кратко време опстати може“ — и ништа више“. А и што да објасни деци зашто је на врло великим висинама ваздух тако редак да се у њему једва опстати може кад то мора учинити наставник, јер ће га деца одмах о томе питати чим прочитају горње правило.

§ 24. Није разумљиво и добро објашњена топлота ваздуха, као и зашто су горњи слојеви ваздушни хладнији од доњих. Да неби читаоци мислили потварамо на г. Карића ево да наведемо његове речи: „Сунце је извор топлоте у ваздуху. Али како је он врло редак и провидан, то га непосредни зраци сунчеви само незнатно загревају, већ он највећи део топлоте добија од земље, пошто се она загреје сунчаним зрацима, који су кроз ваздух projурили. Изгледа као да има неких сунчевих зрâка који кроз ваздух нису пројурили (?). Да је ово написано српским речима видеће сваки, али да је за децу неразумљиво увидеће и сам г. Карић. У малој физичкој географији што издаје књижара А. Пајовића у Новом Саду, објашњено је лепо и разумљиво, зашто су горњи слојеви хладнији од доњих.

Напомињући шта су то исотерме, исохимене — исотере г. Карић вели: „на северној полутини земље, исотерме су искривуданије но на јужној а тако исто и оне друге“ (које?) Разуме се да је ово или ваљало деци добро објаснити или никако и не помињати те да деца не нагађају шта је, ако им наставник не буде то објаснио.

§ 25 *Кретање ваздуха.* — Најважнија ствар у овој партији јесте, без сумње, — ветрови. Њихов је утицај на климу врло велики с тога је бар њима ваљало поклонити већу пажњу. Али код г. Карића тако важна партија захвата јед̣ва $^3/_4$ од једне стране — мање но у најмањој физичкој географији! Па и сама дефиниција ветра нејасна је: Кад се у разним пределима, разним степенима топлоте, поремети равнотежа у ваздуху, онда настаје кретање ваздуха т. ј. *ветар,*" а боље би било казати: кретање ваздуха зове се ветар. Он постаје кад се равнотежа у ваздуху поремети, и т. д, па онда за тим објаснити како се равнотежа у ваздуху поремећава. Затим је ваљало поменути да се ветрови деле по јачини, а после по правцу од куда дувају, а о томе нема ни слове̣цета код г. Карића. После овога требало је поделити ветрове по трајању и казати: да се разликују: I *стални ветрови* који једнако дувају, II *периодични* који у извесно доба године дувају и III *промењиви,* којима се не зна време кад дувају; да у I долазе 1, *сувоземни и морски ветар* и 2, *пасатски ветрови,* а у II монсуни. Нарочито о пасатским ветровима и монсунима ваљало је рећи коју реч више, јер они јако утичу на климу оних предела у којима дувају. Најзад ваљало је говорити о вихорима (поменути пешчане трубе у пустињама) и пустинским ветровима, јер сам г. Карић помиње, говорећи о пустињи Сахари, самум, а кад је било време да се то објасни он не чини.

Све ове тако важне ствари казао је г. Карић у ово неколико редака: „На полутару се находи за 750 км. широк појас, у коме наизменце настају: потпуна *тишина* и *непомичност* ваздуха (ожарина), и затим најстраховитије *холује* (торхадос). С обе стране овога појаса готово до 30° сев. и јужне ширине дувају постојано *пасатски* ветрови: С—И пасат на северној и Ј—И пасат на јужној полутини. За овим појасима настају појаси *променљивих ветрова:* С—И и Ј—З ветар на северној и Ј—И и С—З ветар на јужној полутини. Ветрови, који дувају само у извесно доба године зову се *Монсуни* (поглавито у индијском океану)" и т д. Ово колико је неразумљиво и нејасно толико је и погрешно. Јер се појам мировања ветрова не налази око целог екватора, а после он се може разумети тек кад се добро знају пасатски ветрови, који дувају у великом и атланском океану. (По г. Карићу они дувају — на копну и у свим океанима). итд. Мусони дувају, *једино* на индијском океану, а не као што вели г. Карић: „поглавито" у индијском океану. Оно има и на црвеном мору и на персијском заливу, као и на источном приморју Африке и Америке, периодичних ветрова, али се они разликују од мусона што не дувају онако правилно, већ само неко време дувају једним правцем и после или узимају противан правац или су промењени.

Још ваља да напоменемо да о ветровима у Србији и српским земљама нема ни помена. Међутим сâм г. Карић, говорећи о клими српских земаља помиње и *кошаву* (устоку) и *маџарац* и *бору* и т. д. а деца о томе немају ни појма, сем ако нису чули што од својих родитеља. Најзад и о ветровима Европе: Фену, мистриму, солану, широку, које у доцнијим деловима свог земљописа сам г. Карић помиње, нема овде ни речи као да није нужно да деца знају о томе ма што год.

И док је овако кратак, и нејасан и непотпун г. Карић где треба, дотле је и сувише опширан, где не треба, н. пр. кад се говори о утицају планина и равница. Пуна два листа посветио је он томе утицају пропративши га и једном песмом, којој није било место у физичкој географији

§. 26 Водени талози из ваздуха. — Говорећи од куда има влаге (боље водене паре) у ваздуху г. Карић вели: „Кад се у ваздуху, насићеном влагом смањи топлота, он онда мора сувишну влагу да испусти дакле да је *таложи*.“ То је цела истина да се водена пара таложи у след промене температуре, но то је само један узрок, а ваљало је још поменути *да се влага таложи и у след наглог приновљења нове паре.*

Побрајајући облике воденога талога: чврсте и течне г. Карић не објшњава како они постају, али где ће онда ђаци научити како постаје: роса, слана, иње, магла, облаци (њиову поделу, по облику и боји), киша, снег, циганчићи, поледица и т д. појави, тако рећи, свако дневни, ако не у физичким земљопису? И о леденицима речено је тек само узгред, колико да се помену.

У 27. §. говори се о клими. Речено је шта се разуме под климом, подела на математичку и физичку; шта утиче на физичку климу и т. д, тако да је овај део једино добро обрађен у овој партији. Али није требало на овоме месту говорити специјално о клими Аустралије, Америке, Африке, Азије и Европе, јер томе није ту место. Ну то износи 4 $^1/_2$ листа, а кад тога и других излишних партија неби било, цео г. Карићев земљопис физички једва би износио 2—3 табака! Напомињемо те да се зна да је све ово о клими прештампано у III и IV делу од речи до речи.

V. Минерални свет

§. 33. Ово је први одељак, који је израђен онако као што треба. У њему је добро и јасно објашњено распростирање минерала на површини земљиној. После тога описано је неколико минерала, који су утицали на развиће трговине па и на саму историју открића појединих минерала, као што су: камени угаљ, злато, сребро, гвожђе и други.

VI. Биљни свет.

§. 34. Још боље од прошлих одељка израђен је овај. На првоме месту у њему се говори „о упливу земљишта и климе на биљни свет“ и ту се напомиње како живот и успевање биља зависи прво *од земљишта*, па после од светлости, влаге и топлоте т. ј. од климе. После тога говори се о распростирању биљног света у разитом и висинском правцу наводећи уједно и закон, који се односи на распростирање биљака, а све је то, преко обичаја, осветљено са доста и добрим примерима.

За тим долази преглед најважнијег културног и трговачког биља и ту је опис: 1, биља за храну; 2, биља од којег се гради пиће; 3, биља за зачин; 4, опојног и лековитог биља; 5, биља које даје уље, гуму и смолу; 6, биља за предиво; 7, биља за бојење и градиво и напослетку говори се о утицају биљака на човека и осталу околину. Да су напред побројани одељци бар приближно овако разрађени, нарочито што су оно главније ствари у физичкој географији. Али то долази отуда, што је много лакше било израдити ово, где су прости описи, но оне партије, где је потребно „шире јестаственичко знање“; лакше је описати жито, јечам или конопљу, где расту, до кога се степена шире, но објаснити постанак земљетреса и вулкана и њихов утицај на промену копна. Та ми смо већ доказали да се г. Карић у својој физичкој географији радије бави споредним, но главним стварима.

VII. Животињски свет.

§. 38. Овај се одељак почиње *условима за опстанак животиња и њихово распростирање*. Писац наводи како и животињски свет зависи од климе, и ако не баш у толиком ступњу као биљни; само је с друге стране распростирање његово условљено и распростирањем самога биља, јер се већина животиња на копну њиме храни.“ Према томе очевидно је да је жарки појас најбогатији животињем, као и биљем, и да богатство животиња, а нарочито множина врста, опада идући од полутара стожерима.

После овога писац набраја најглавније преставнике животињске у жарком, умереном и хладном појасу. Најзад долази мало упоређење између животиња старог и новог света из кога се види: да је Америка врло сирота великим сисарима, кад се упореди са Азијом и Африком, у жарком појасу: „Напротив већином водоземаца и множином блиставо шарених тица, буба и лептирова, Америка стоји изнад старог света“ вели г. Карић.

У 39 §. говори се о *о утицају неких животиња нижег реда на промену површине земљине* т ј. о коралима. Целом овом параграфу

нема друге замерке до те, да му није овде место. То је требало да дође тамо, где се говорило о промени копна, као што смо још напред напоменули. Овако изгледа као да је г. Карић заборавио то напоменути на свом месту, па се овде присетио и додао.

У §. 40. говори се о *односима између биљног и животињског света*. И овоме неби се имало шта замерити, кад би г. Карић у свом физичком земљопису обрадио прво оно, што је требало, што је главно, па онда тек оно што је од мале вредности.

Најзад у 41. §. говори се о *утицају животиња на човека*. Писац набраја неколико животиња које су помогле човеку у његовој борби с природом.

После овога остаје нам да прегледамо и последњи одељак, а тај је:

VIII. Човек

Прелазећи на овај последњи део г. Карићевог физичког земљописа имамо да напоменемо, да је, према осталим партијама, израђен доста добро, ма да је г. Карић могао бити мало опширнији и овде, како би се ученици што боље упознали са расама и народима.

§. 42. носи наслов: „*Постање човеково и његова колевка.*“ Ту је требао да буде говор о постанку првих људи, али о томе нема ни речи. Г. Карић се задовољио тиме што је ставио само наслов, па после сретно избегао то мучно и тешко питање, и место тога испричао, како први људи „по најновијем доказивању и тврђењу знаменитих научњака нису били оволико развијени ни телесно ни умно, већ су до садашњег развића и савршенства дошли понајлак и у току многих десетина хиљада година“, а то изгледа као да има данас научењака који тврде да су први људи били образовани и развијени овако исто, као и данас. Даље г. Карић вели да су „*први људи*“, праоци данашњих људи, по развићу своме држали средину између најсавршенијих мајмуна и људи, који су данас на најнижем ступњу развијања.“ Ми држимо да је г. Карић требао да избегава да деци, која још немају скоро никаквог појма из природних наука казује како су први људи држали средину између људи и мајмуна.

Говорећи о колевци рода људског г. Карић наводи напредније мишљење научара, т. ј. да су се људи јавили на једном месту, дакле да имају само једну колевку.

У §. 43. говори се о *расама људским и распрострању главнијих*. Наводећи како су услед разних климатичним услова, поред других мањих, постале разлике у масти коже, крoју главе, цртама лица, масти и облику косе и т. д. т. ј. расе, г. Карић усваја по-

делу на три главне расе *црначку, монголску* и *средземну* (место *средоземну*).

Прво иде опис црначке, па монголске и најзад средоземне.

Црначка раса окарактерисана је добро. Тако исто поменуто је да се народи те расе деле на праве црнце и Кафре и показана разлика између једних и других.

Монголска раса описана је такође добро, само је ваљало бар још то додати, да се народи те расе у главноме деле на 6 великих грана: *Монголе, Китајце, Тибетанце; Дравиђане, Хиндокитајце и Турке*, или општија подела: *на уралце и алтајце.*

За средоземну расу г. Карић вели: „држи се да јој је отаџбина јерменска висија, јер се и данас на њој налазе најчистији облици њени." Ми не делимо ово мишљење и држимо да је седиште средоземне расе око *Хиндукуша* (као што мисли и г. Стојан Бошковић у својој Ист. Света, I. део). који се звао *Caucasus Indicus*, одкуда средоземној раси име *кавкаска*. Иначе су све одлике ове расе лепо преставлљене у г. Карићевој физичкој географији. И подела ове расе као што г. Карић ради, на четири главна стабла: 1, *баскијско* 2, *кавкаско*, 3, *хемито семитско* и 4, *индоевропско* неправилна је. Ни сам г. Карић се ње не држи говорећа о средоземној раси у свом политичком земљопису Европе.

У ℥. 44. говори се о *језику, његовим разликама и распрострању*. Пошто је у кратко навео како језик првих људи није био овако развијен као данас, г. Карић помиње три главна ступња развића језика. На првом ступњу долазе *једносложни језици* (inflexïbles); на другом с *прилепцима* (agglutinatives); а на трећем с *промењљивим облицима* речи (flexibles).

И на послетку у ℥. 45. говоби се о *човеку с природом* и тиме би се имао да заврши физички земљопис г. Карићев. Али као „прилепак" у за њ г. Карић је додао свом физичком земљопису „извод из политичког земљописа", који је од речи до речи преписан из I дела и коме, као што смо казали на свом месту, није било места ни у I делу.

Пошто смо изнели све добре и хрђаве стране и овог дела земљописа г. Карићевог, ваља да сумирамо све што смо досад казали, те да према томе видимо ваља ли штогод, као и да ли се може употребити као учебник за ученике II. разреда нижих гимназија и реалака.

Ко је год пратио све што написасмо поводом ове књижице г. Карићеве, увидео је да ни звездописни ни физички део не

вреде ништа; те да према томе, ни ова књига не може послужити као учебник ученицима II. разр. наших гимназија и реалака. Јер из звездописног земљописа г. Карићевог ни ученици, нити ико други, може добити појма о окретању земљином око своје осе и око сунца; о постајању дана и ноћи; постајању четири годишњих времена; постајању мена месечевих; постајању помрачења сунчевог и месечевог; неће знати шта је то сунце, зашто се светли и т. д. и т. д. чему их је звездописни земљопис требао да научи.

И физички део мало је што бољи. Он је требао да упозна ђаке са физичким појавима, „којима је стâнак копно, ваздух и вода,“ како г. Карић одређује задатак физичког земљописа. Па је ли их упознао?! Боже сачувај. Ако наставник не попуни празнине у физичком земљопису г. Карићевом, ученици неће имати никаквог појма: о физичким појавима, неће знати шта су то земљотреси и вулкани, како постају и утичу на промену коре земљине; неће разумети ни прилив ни одлив, нити ће знати што о струјама и њиховом утицају на климу; неће знати ни каквих има ветрова у Србији својој домовини, а још мање ће знати што о пасатима, монсунима, циклонима и т. д.

С тога ова књига није подесна као учебник, а тако је њу и Главни Просветни Савет, по рефератима г. Зечевића и г. Драгољуба Јовановића, оценио.

Још само неколико речи о језику па да завршимо. Језик је у овоме делу бољи но у првом, а и стил је лакши. Па ипак и овде се може наћи: *Велики океjан* и *атлански океjан* (онај са великим, овај са малим словом. По свој прилици онај са великим словом из поште што је највећи) *средиземно море* и *средземна раса* (место средоземно море и средоземна раса).

Најзад помињемо да г. Карић има три издања свог физичког земљописа и да на II и III стоји „попуњено“ издање. А ми тврдимо да је и II и III издање истоветно са I.

Љуб. П. Ћирић.

Уредништво је добило од свога сарадника Г. Вл. Карића овај одговор на приказ «Земљописа:»

Како се данас пишу критике.

Ја сам сарадник „Отаџбине“ и по ономе, што се моје име находи у списку и будућих сарадника њених, држим да јој је уредништво од истине вољно моје радове и даље примати. Ја и ако нисам обузет сујетом да сам што учинио да подигнем цену овако изврсном часопису, опет из тога, што су неки моји чланци у њему

штампани преведени на француски а неки на немачки, изводим да му нисам углед ни штетио. Па ипак је чудно да ја код уредништва „Отаџбине“ немам среће. Кад сам пре годину дана поднео му одговор на једну критику моје брошире, „Школовање у Србији,“ оно ми га не хте примити: по његовој изјави одговор не беше умерено написан и ја сам га с тога морао на другоме месту штампати. Али ипак зато уредништво је од истога господина примило одговор на мој одговор. Него ни ту није крај, јер се сад опет у „Отаџбини“ јавио један господин, за кога се по стилу не може рећи, да је ма колико умерен. Ево већ четврта свеска „Отаџбине“ како излази критика на мој Земљопис за средње школе, од г. Љ. Ћирића, и критичар није прешао још ни трећину пута свога.

Овај нови човек у књижевности нема ничега заједничког са осталим смртнима, који се у књижевности први пут јављају. Код њега ни трага оне страшљивости; он стално ступа на стазу књижевничку; il ne doute de rien! Он личи на човека који се у сну пун среће пустио свим једрима на пучину морску; брод му истина насео на први хрид и разбио се, катарке ветром поломљене и једра се поцепала, али он ипак, као да није ништа ни било, јури напред. Личи велим, али он у самој ствари не изгледа ни мало баш тако невин и сањало; шта више, као што ће читаоци сад видети, он је веома опасан човек, јер оно што су Ђурђић и његове колеге унели у друштвено-економни живот, он сад почиње уносити у храм књижевности.

Г. Ћирићу је мало, што је, критикујући мој Земљопис казао:

...,.. изилази да ово г. Карић није учинио из непажње, већ пре из *незнања* [1];.... види се како је г. Карић са *врло мало знања, са врло мало познавања, као наставник пришао послу* [2];.... Г. Карићу је требало много више јестаственичкога знања, а он канда тога није имао.[3]

То је, велим, г. Ћирићу недовољно, јер ме он у последњој свесци „Отаџбине“ три пута пита за неке паре: да би књига била већа и *скупља* [4]; ..... То није учинио г. Карић на сигурно с тога, што би књига била већа, те њему *мање ћара* остало!!;.... Али г. Карићу се хитало да што пре постане писац и *да дође што пре до пара.*[5]

[1] «Отаџбина,» књ. XVIII стр. 674.

[2] «Отаџбина,» књ. XIX стр. 157.

[3] «Отаџбина» књ. XIX стр. 439.

[4] «Отаџбина» књ. XIX стр. 138.

[5] «Отаџбина» књ. XIX стр. 441.

Дакле у прва три става називам се незналицом, у друга три става помиње се све некаки „ћар“ и по начину на који се то казује чисто се чује како критичар узвикује:

„Паре Карићу, паре или живот!“

Са свим дакле по Ђурђићу! И читаоци сад виде да г. Ћирић није сањало, већ са свим практичан човек.

Да ме г. Ћирић у последњој свесци „Отаџбине“ није упитао за паре, ја му на критику не бих никако одговарао, ма да су ме пријатељи, о чему имам и неколико писама позивали да то учиним. Читаоци „Отаџбине“ нису као и читаоци разних, кавгаџиских, дневних листова; то су људи који читају да би се чему паметном и од истине корисном научили; они су без сумње и вредност критике г. Ћирићеве оценили. Та је оцена у колико сам обавештен испала не на штету мога критичара, јер он нема шта да изгуби, него на штету самога уредништва. „Отаџбине.“ Мене ради дакле одговарати не би требало. Али по што се критиком на мој Земљопис уносе у књижевност нова, до сад њој непозната начела, мислио сам да ми је дужност изаћи на браник књижевнога достојанства.

*

Нека ми опросте читаоци, што морам од речи до речи навести неколико врста из критике г. Ћирића у XVIII књ. „Отаџбине.“ На стр. 673 и даље, по што је „поправио“ моје претварање миријаметара у километре, он вели:

То су велике, крупне грешке, које се не могу опростити писцу Земљописа, тим пре, што је писац и дугогодишњи професор те дисциплине, па је не видећи грешку у својој књизи учио погрешно толико година своје ученике а уједно навео и друге наставнике, који су лајици у тој науци, да и они погрешно казују својим ђацима. Сам сам имао прилике да се уверим, говорећи о г. Карићевом Земљопису, да један мој колега није увидео горе наведене погрешке, већ предавао као што је у овој књизи. Најзад, те се исте погрешке налазе и у осталим деловима г. Карићевог земљописа из чега излази да ово г. Карић није учинио из непажње, *већ пре из незнања.*“ За овим иде г. критичарево „исправљање.“

Кад сам ово прочитао, ја сам на много што помишљао, па поред осталога усудио сам се посумњати и у знање г. Ћирићево. У тој сумњи ја се нисам за обавештење обратио никоме другом до мојим ученицима III и IV разреда I беогр. гимназије.

Сутра дан, дакле, чим сам стигао у школу, умолим г. Срету Пашића, професора српскога језика, да у III р. у коме је он имао први час зада овај задатак:

1. Колико Км. има у једном Мм.; 2. Колико □ Км. има у једном □ Мм. 3. Колико □ Мм. има у 10.000.000 □ Км.

Истога часа и дана ја сам исти задатак задао у IV р.

Г. Пашић по свршеноме часу донесе задатке из III р. и ја оне из IV р., разгледасмо их и нађосмо да је код њега око половине а код мене преко две трећине ученика решило задатак овако:

1 Мм. = 10 Км., 1 □ Мм. = 100 □ Км., 10.000.000 □ Км. = 100.000 □ Мм.

Ове задатке поднесемо професорима аритиметике и математике у нашој колегији, и они нађоше да су тачно израђени.

Али г. Ћирић није био у стању да одговори на питања, на која су моји учиници III и IV р. одговорили. Он сиромах резонује овако: по што је 1 Мм. = 10 Км. то је онда:

1 □ Мм. = 10 □ Км. и онда је: 10.000.000 □ Км. = 1,000.000 □ Мм.

Али то није све Г. Ћирић је опазио одмах, у какву је погрешку упао, па је одмах за тим послао оваку исправку:[1]

Критикујући Земљопис г. Карићев ја сам сâм учинио једну погрешку, па молим да се исправи. Та се погрешка састоји у овоме:

У г. Карићевом Земљопису добро су израчунате величине појединих делова света и океjани и т. д.“

То је све лепо, али молећи да му се погрешка исправи за што није казао да ли је она учињена „из непажње“ или „из незнања;“ да ли је „крупна“ или „ситна.“ За што није куснуо сад сам мало од оне части којом ме беше у почетку почастио. Па на послетку, шта ћемо са оним његовим колегом, кога је он свратио с правога пута и ученицима, које је он кроз неколико година незнањем својим држао у заблуди? Зар не треба од њих тражити опроштења?

Читаоци ће се сигурно питати, којим ли је путем г. Ћирић и сад овако доцне изашао на прави пут. Можда ће ко помислити да је узео који задатак од мојих ученика. Ово није било. Ни сама брука која је о г. Ћирићу међу нашим колегама пуцала по свој Србији и која је и њему самоме до ушију дођи морала неби потресла његово самопоуздање, да му нисам преко једнога мога пређашњег ђака поручио, како је насео. Ова исправка у последњој свесци „Отаџбине“ плод је те моје поруке.

У осталом, није ово једина исправка што је од г. Ћирића очекивати имамо, само ако уредништво буде према мени само у пола толико либерално колико према моме критичару.

В. Карић.

[1] „Отаџбина“ књ. XIX стр. 480.

БИБЛИОГРАФИЈА

Бошковић Јован, Вук Стеф. Караџић, рођен 26 октобра 1787 у Тршићу, умрьо 26 јануара 1864 у Бечу. По различним писцима од — —. Беседио у дворници Велике Школе 9 септембра 1888. У Београду, у штампарији краљевине Србије 1888. 12-на, стр. 71.

Brusina S., Morski psi sredozemnoga i crljenoga mora. Sakupio — —. Preštampano iz „Glasnika hrv. naravoslovnoga družtva" III godina. Zagreb. Tiskarski zavod „Narodnih Novina". 1888. 8-на, стр. 64.

— —, Ornitoložke bilježke za hrvatsku faunu. Svežanj prvi. Sakupio — —. Prestampano iz „Glasnika hrv. naravoslovnoga družtva". III godina. Zagreb. Tiskarski zavod „Narodnih Novina". 1888. 8-на, стр. 22.

Budmani Pero Prof., Praktična gramatika ruskoga jezika. Za samouke napisao — — —, član jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti 1888. Naklada akademijske knjižare L. Hartmana (Kugli i Deutsch). 8-на, стр. VII, 1 л., стр. 165, 1 л.

Штампано у dioničkoj tiskarni у Загребу.

Весник Р. Мил. Д-р, Издавање сопствених поданика. Јавно предавање (Duaestis inauguralis) — — — —. (Прештампано из „Браничa"). У Београду. Штампано у штампарији краљевине Србије 1888. 8-на, стр. 23.

Грчић Јован, Кавргa, слика из живота српског народа у Славонији у три радње. Написао — —. У Новом Саду. Штампарија српске књижаре Браће М. Поповића 1888. Мала 8-на, стр. III, 68.

Приказ ове књиге изашао је у бр. 169 и 170 „Српскога Дневника". Потписа нема, него знак =.

Зарић П. Милан, Живот и рад пок. Радована Лазића трговца из Ваљева. Написао — — —, професор. (Ова је књига награђена из књижевног фонда Радована Лазића трговца из Ваљева). Београд. Штампарија К. С. Таушановића (Стара телеграф. улица бр. 4). 1888. 16-на, стр. 48.

Извештај о радњи српског друштва „Црвенога Крста" за време од 1 јуна 1887. до 31. маја 1888. године, поднесен XI. редовној главној скупштини држаној 14. јуна 1888. год. у Београду. У Београду, штампарија Петра Ћурчића (Обилићев венац бр. 14). 1888. 8-на, стр. 150, 1 л.

Капетановић — Љубушак, Мехмед-бег, Народно благо по Босни, Херцеговини и сусједним крајевима. Сакупио — — —. Поправљено и попуњено издање. Сарајево. Издање и штампа Шпиндлера и Лешнера 1888. Стр. 396.

„Источник" 1888, бр. 10, стр. 168.

Козарац Ђ., Поуке моралне и грађанске. Основи права и државног газдинства. По француском од *Пјера Лалоа.* Према српским земаљским законима за српску омладину удесио — —. „Шта треба деца да уче? — Оно, што треба да раде кад одрасту". П. Л: К. Ова је књига награђена из књижевнога фонда Илије М. Коларца. Београд. Штампано у краљевско-српској државној штампарији 1888. Мала 8-на, стр. VIII, 280, 2 л.

Летопис Матице српске, Уређује А. Хаџић. Књига 154. 1888. Свеска трећа. У Новом Саду. Српска штампарија д-ра Свет. Милетића. 1888. 8-на, стр. 162, 1 л.

Милетић Рад., Графо-анализа. Од — —, пуковника. Београд. Краљевско-српска државна штампарија 1888. Мала 8-на, стр 34, 1 л. Приказ овог дела од од г. Симе Лозанића изашао је у XIX књ. „Отаџбине стр. 635.

Миловановић Ђ. М. Д-р, Димитрије Давидовић. Говор који је држао о прослави стогодишњице Давидовићеве у Смедереву 18-ог септембра 1888 год. — — —, професор Велике Школе. Београд. Штампарија К. С. Таушановића (Стара телеграф. ул. бр. 4). 1888. 16-на, стр. 35.

На унутрашњој страни унутрашњег насловног листа стоји: Прештампано из „Одјека".

Molmenti G. P., Poviest Venecije u životu privatnom od njézina osnutka do propasti řepublike. Djelo je ovo nagradio kr. mletački Institut znanosti, književnosti i umjetnosti. III. pregledano i prosireno izdanje, ovlasću piščevom s italijanskog jezika na hrvatski preveo Prof. **Ivan Rabar** u Osieku. U Senju 1888. Tisak i naklada H. Lustera. 8-на, стр. XXII, 357.

Протић М. Стојан, О Македонији и Македонцима. Од — — —. (Прештампано из „Одјека"). Београд. Штампарија К. С. Таушановића (Стара телегр. ул .бр. 4). 1888. 16-на, стр. 184.

Selak Nika Dr, Guma cerebri u centru za lievu ruku i o Jaksonovoj epilepsiji. Od — — —, gradskoga fizika u Koprivnici. Prestampano iz „Liečničkoga Viestnika" br. 7., 8., 9. od god. 1888. Zagreb 1888. Tiskarski zavod „Narodnih Novina". 8-на стр. 13, 1 л.

Стојковић Ј. Ср., Геометрија за више разреде гимназија и реалака. Друга књига. Стереометрија и Тригонометрија. Саставио — — —, директор параћинске ниже гимназије. Београд. Штампа и издање краљевско-српске државне штампарије 1888. 8-на, стр. XVI, 295.

Прва књига. Планиметрија, изашла је прошле године.

Шапчанин П. Милорад, Бог и вера. Беседа — — —, говорена на духовном концерту у краљевско-српском народном позоришту 7. јуна 1888. Штампа Мелецијаӣ и Кимпановић (Обилићев венац бр. 1.) 1888. 8-на стр. 17.

Нема спољашњег насловног листа.

— — —, Реч пок. Стевчи Михаиловићу, бившем председнику министарства у миру и т. д. и т. д. Говорио при спроводу кол споменика Књаза Михаила 21. септембра 1888. г. — — —. Београд, штампано у краљ.-срп. државној штампарији 1888. 8-на, стр. 7.

*

Dr, Baker A., Southern Servia as a British market. Adress delivered by Mr — —, F. R. G. S. (Her Majesty's Consul at Vera Cruz, formerly British Vice-Consul at Nisch). Before the Delegates to the: Autum Session of the Assosiation of Chambres of Commerce of the United Kingdom, at Cardiff, on the 26 th. September, 1888. Illustrated by a map. London, 1888-на, страна 12.

Без спољашњег насловног листа.

Георгіевичъ В., Стефанъ Душанъ, король сербскій. Историческій романъ — —. Стефан Душан краљ српски. Историјски роман **Владана Ђорђевића.** Переводъ съ сербскаго **С. В. Чурсина.** С.-Петербургъ. Типографія и литографія В. В. Комарова. 1888. 8-на, стр. 129—263.

Историјски роман „Стефан Душан", и то први део, изишао је у I, II и III књ. „Отаџбине".